

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/Volume: 20

Sayı/Issue: 1

Ocak / January– 2010

ELAZIĞ

(Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hakemli Bir Dergidir)

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Science

ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principles of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 20 Sayı/Issue: 1

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCISI

Associate Editors
Doç. Dr. Ahat ÜSTÜNER
Yrd. Doç. Dr. Zafer ÇAKMAK

YAZI İŞLERİ / Editorial Secretary

Hüseyin DONMUŞ
Sibel KÜÇÜKTAĞ
Ahmet KILIÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80
Faks : 0-424-233 21 80
e-mail: sbdergi@firat.edu.tr
Web: http://web.firat.edu.tr/sosyalbil

Dizgi / Composition:

Yrd.Doç. Dr. Zafer ÇAKMAK

Baskı / Print: Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : 0-424-237 00 00/3134
ELAZIĞ - 2010

YAYIN KURULU

Editorial Board

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Doç. Dr. Ahat ÜSTÜNER
Yrd. Doç. Dr. Zafer ÇAKMAK

**BU SAYININ BİLİMSEL
DANIŞMA KURULU**

Advisory Board

Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ (Karatekin)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat)
Prof. Dr. Ahmet NİŞANCI (Ondokuz Mayıs)
Prof. Dr. Ali GÜLER (Abant İzzet Baysal)
Prof. Dr. Ali İhsan KOLCU (Atatürk)
Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR (Ankara)
Prof. Dr. Ali YILDIRIM (Fırat)
Prof. Dr. Bige SÜKAN (Ankara)
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ (Gazi)
Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALI (Marmara)
Prof. Dr. Erdinç TOKGÖZ (Ufuk)
Prof. Dr. Esra BURCU (Hacettepe)
Prof. Dr. Eyyüp AYTEPE (Gazi)
Prof. Dr. Figen BERKAY (Uludağ)
Prof. Dr. Günay KUT (Boğaziçi)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege)
Prof. Dr. Hamdi KARA (Ankara)
Prof. Dr. Hasan KAVRUK (İnönü)
Prof. Dr. Hikmet Y. CELKAN (Gaziantep)
Prof. Dr. İbrahim ATALAY (Dokuz Eylül)
Prof. Dr. İhsan BULUT (Atatürk)
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ (Gazi)
Prof. Dr. Lütfi ÖZAV (Kocatepe)
Prof. Dr. M. Çetin VARLIK (Marmara)
Prof. Dr. M. Durdu KARSLI (Onsekiz Mart)
Prof. Dr. Mehmet TAŞPINAR (Gazi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPAK (Karadeniz Teknik)
Prof. Dr. Naci BOSTANCI (Gazi)
Prof. Dr. Namık AÇIKGÖZ (Muğla)
Prof. Dr. Nevin SAYLAN (Balıkesir)
Prof. Dr. Nevzat AYPEK (Gazi)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk)
Prof. Dr. Ö. Tengiz ÖÇOK (Gazi)
Prof. Dr. S. Selçuk GÜNAY (Atatürk)
Prof. Dr. Vehbi ÇELİK (Fırat)
Prof. Dr. Veysel SÖNMEZ (Hacettepe)
Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Başkent)
Doç. Dr. Ayşe Nur TİMOR (İstanbul)
Doç. Dr. Cevdet YILMAZ (Ondokuz Mayıs)
Doç. Dr. Erdal KARAKAŞ (Fırat)
Doç. Dr. Hüseyin TUROĞLU (İstanbul)
Doç. Dr. Mehmet SOMUNCU (Ankara)
Doç. Dr. Orhan GÜRBÜZ (İstanbul)

**Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, TÜBİTAK – ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından dizinlenmektedir.**

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

Cemali SARI: Alanya İlçesi'nin Alternatif Turizm Kaynakları <i>Alternative Tourism Resources of Alanya</i>	1
Döndü ÜÇEÇAM KARAGEL, Hulusi KARAGEL: Kadirli İlçesi'nde Yaylacılık Faaliyetleri <i>The Transhumance Activities in the County of Kadirli</i>	29
Vedat ÇALIŞKAN: Çanakkale İlindeki Bitkisel Kaynaklı Sağlık Risklerinin Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Health Risks Caused by Plants in Çanakkale Province</i>	55
Esen DURMUŞ: Tunceli İlinde Hayvancılık <i>Stockbreeding in Tunceli Province</i>	83
Muzaffer ÖZDEMİR, Cengiz AKBULAK, H.Hülya YILDIRIM: Görüntü Farkı Alma Metodu ve Beklenti Maksimizasyonu Algoritması ile Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Orman Alanlarındaki Mekansal Değişimin Analizi <i>Analysis of the Spatial Changes of Forest Areas in the Gelibolu Peninsula Historical National Park through Image Difference Method and Expectation - Maximization Algorithm</i>	115
Emre ÖZŞAHİN: Komşu Akarsu Havzalarının Morfometrik Analizi: Sarıköy ve Kocakıran Dereleri Üzerine Temel Bir Çalışma (Gönen Havzası, Güney Marmara) <i>Morphometric Analysis of Neighbour River Basins: A Key Study on Sarıköy and Kocakıran Streams (Gönen Basin, South of Marmara)</i>	139

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

Hakan YEKBAŞ: Klasik Türk Şiirinde Bazı Halk İnanışları <i>Some Folk Beliefs of Classical Turkish Poetry</i>	155
Birol İPEK: Divânü Lügâti't-Türk'te Başta Kullanılan Kuvvetlendirme Edatları <i>Intensiv Particles Used at the Beginning of Sentences in Divânü Lügâti't-Türk</i>	185
Fatih ARSLAN: Anakronist (Anachronist) Dünyayı Yeniden Yorumlamada Tanzimat↔ Sanat↔İnsan Algılaması <i>Comprehension of Tanzimat (Administrative Reforms) Art and the Humor to Reinterpret the Anachronist World</i>	203
Mehmet ULUCAN: Necâti Bey'in Şiirlerinde Korku <i>Fear in Necâti Bey's Poems</i>	211

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Hüseyin Hüsnü BAHAR, Kübra SAYAR, Adem BAŞIBÜYÜK:** İlköğretim Öğrencilerinin Kroki Okuma Becerilerinin İncelenmesi (Erzincan Örneği)
The Study of Sketch Map Reading Skills of the Students in Primary School (Erzincan Sample)..... 229
- Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ, Elif CÜRO:** Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Öğrencileri Toplumsal Yaşama Hazırlamada Etkililik Düzeyine İlişkin Öğretmen Görüşleri (Diyarbakır İli Örneği)
An Assessment of Teachers' Opinions on the Effectiveness Level of Social Studies Curriculum in Preparing the Students for the Social Life (Case of Diyarbakır City)..... 247
- Mukadder Boydak ÖZAN, A. Zülfü TÜRKÖĞLU, Gönül ŞENER:** Okul Yöneticilerinin Sergiledikleri Demokratik Tutum ve Davranışlarının Öğretmenlerin Motivasyonuna Etkisi
The Effect of Democratic Attitude and Behaviors of School Managers on the Motivation of Teachers..... 275

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

- Esmâ Ülkü KAYA, Muhammet DÜŞÜKCAN:** İhracatçı Kobi'lerin Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerine Bakışlarını Değerleme: Elazığ İlinde Bir Uygulama
Assessment of Views to Social Responsibility Activities of The Exporting SMEs: A Study in Elazığ City..... 295
- Gamze Ayça KAYA:** Hedef Maliyetleme
Target Costing..... 313
- Fahri TÜRK:** Boris Yeltsin Dönemi'nde Rus-Alman İlişkileri [1992-2000] Kültür ve Ekonomi
Russian-German Relations in the Era of Boris Yeltsin [1992-2000] Culture and Economy..... 333
- Arzu ÇAKINBERK:** Stratejik İttifaklarda Risk Faktörleri ve Risk Yönetimi
Risk Factors and Risk Management in Strategic Alliances..... 353

İletişim / Communication

- Mustafa YAĞBASAN:** Kültürlerarası Etkileşim Bağlamında Türkçe ve Yunanca'daki Ortak Sözcüklerin Değerlendirilmesi
The Evaluation of the Joint Vocabulary in Turkish and Greek in Point of the Cross-Cultural Interaction..... 367

Sosyoloji / Sociology

- Süheyla ÜNAL, Zeynep ELYAS, Yaşar KAYA, Cemal ÖZCAN:** Sağlık Personelinin Beyin Ölümü ve Organ Bağışıyla İlgili İnanç ve Tutumları
Beliefs and Attitudes of Medical Personnel on Brain Death and Organ Donation..... 389

Tarih / History

- Songül ÇOLAK:** Kethüdâ Mehmed Said Efendi'nin Karadeniz Boğaz Yamaklarının İsyanına Dair Notları
Notes of Kethüdâ Mehmed Said Efendi About Black Sea Passage Rebellion..... 401
- Feyzullah EZER:** 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri
Effects of 1929 World Economic Crisis on Turkey..... 427
- Ömer Osman UMAR:** Milli Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası
Atatürk's Middle East Politic in the Period of the National Struggle..... 443
- Numan Durak AKSOY:** Ana Hatlarıyla Selçuklu'dan Cumhuriyet'e Eğitim-Öğretimde Kurumsal Değişim
An Outline of Institutional Change in Education from Seljuk Era to Republican Ere..... 471
- Sevim ERDEM:** 1786-1789 (H.1200-1203) Tarihli 65 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili Tanıtımı ve Fihristi
Dated as 1786-1789 (H. 1200-1203), The Introduction and Catalog of Adana Şer'iyye Register Numbered 65..... 489
- Makale Yazım Kuralları/ Writing Instructions for Papers.....** 515

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 1-28, ELAZIĞ-2010

ALANYA İLÇESİ'NİN ALTERNATİF TURİZM KAYNAKLARI

Alternative Tourism Resources of Alanya

Cemali SARI*

ÖZET

Alanya ilçesinde yılın her zamanında turizm yapılabilecek bir ortam vardır. Bunun için yapılması gereken, turizmin çeşitlendirilerek turistlere seçenekler yaratılmasıdır. Söz konusu seçenekler açısından oldukça zengin olan ilçe, maalesef bunları kullanma noktasında oldukça etkisiz kalmıştır.

Turizmin deniz, kum, güneş üçgeninin içinde sıkışmaması için yayla, kış, çiftlik, fotosafari, av, mağara, kamp-karavan ve akarsu gibi turizm imkânlarıyla Alanya turizmin çeşitlendirilmesi, tüm yıla ve saha geneline yaygınlaştırılması, değişik yörelerin mevcut turizm potansiyelinin geliştirilerek harekete geçirilmesi gerekmektedir. Böylece turizm tekdüzelikten kurtularak çeşitlenmeye başlayacaktır. Çünkü Alanya ilçesi, bu çeşitliliği sağlayacak tarihsel, doğal değerlere ve nitelikli insan gücü ile alt yapı olanaklarına sahiptir.

Anahtar sözcükler: Turizm Coğrafyası, Alternatif Turizm Kaynakları, Turizm Sezonu, Alanya.

ABSTRACT

Alanya has a setting where tourism activities can be realized thorough out the year. Thus, what should be done is to make tourism more varied and offer tourists? The study field which is rich in those variations is unfortunately poor in the use of these variations.

It is necessary that Alanya tourism should be varied with tourism facilities such plateau, winter, rural, photo safari, hunting, caves, camp-caravan and river (should be) extended throughout the year and all fields, and that available tourism potential of various regions should be developed to put in to action so that tourism should not be stick to the triangle of sea, sand and sun tourism. Thus, tourism will have an opportunity to become varied by getting rid of single variation because this field has infrastructure and upper structure in order to supply these variations with its historical, natural values and qualified man power potential.

Key words: Geography of Tourism, Alternative Tourism Resources, Tourism Season, Alanya.

---

* Yrd.Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü; cemsari@yahoo.com

GİRİŞ

Alanya ilçesinde özellikle son yıllarda turizm alanında büyük atılımlar gerçekleştirilmiştir. İlçede doğal ve kültürel varlıkların kullanımını sağlamak, turizmi çeşitlendirmek, turizm alt yapısının oluşturulmasında katkı payı bilincini geliştirmek ve örgütlenmeye öncülük etmek, sektörün bir plan disiplini içinde büyümesini yönlendirmek amacıyla 8 nokta (İncekum, Alaraçayı, Alanya Güneyi, Cenger, Alanya Doğusu, Alanya Batısı, Akdağ Kış Sporları ve Kargıcak) turizm merkezi ilan edilmiştir. Bununla birlikte turizm projelerinin sadece kıyıda dar bir bant ile sınırlı kaldığı, oysa bugün turizmin çeşitlendiği gözlemlenmektedir.

Turizmin deniz, kum, güneş üçgeninin içinde sıkışmaması için turizm imkânlarının çeşitlendirilmesi, tüm yıla dağıtılması ve yaygınlaştırılması yönünde çalışmalar gerekmektedir. Bu bağlamda turizm alanında görülen baş döndürücü değişiklikler ile yeni gelişmeler dikkate alındığında Alanya'nın turizmdeki yeni yaklaşımlara ilgisiz kalması beklenemez.

Alanya ilçesi, gelişen turizm alt yapısı ile yayla, kış, kırsal, fotosafari, av, mağara, kamp-karavan ve akarsu turizm gibi zengin turizm potansiyelini sadece yaz sezonu değil yılın geri kalan bölümünde de etkin kullanabilecek potansiyele sahiptir.

1.ARAŞTIRMANIN AMACI

Alanya ilçesinin temel zenginliklerinden biri de turizm kaynaklarıdır. Bunların belirlenerek bir plan dâhilinde değerlendirilmeleri, Antalya dolayısıyla Türkiye ekonomisine kazandırılmaları anlamına gelir. Bu konuda giderek yoğun bir çaba harcanmaktadır. Her geçen devre Alanya turizmine konu olan araştırma sayısı çoğalmaktadır. Böyle olmakla birlikte, çalışmalar henüz yeterli düzeyde değildir. Ülkemizin en çok turist çeken merkezlerinden biri olan Alanya'da (2006 yılında 1.357.554) özellikle alternatif turizm kaynakları detaylı bir şekilde araştırılmamıştır. Bu konuda katkı sağlamak amacıyla Alanya ilçesinin alternatif turizm kaynakları araştırma konusu olarak seçilmiştir. Böylece;

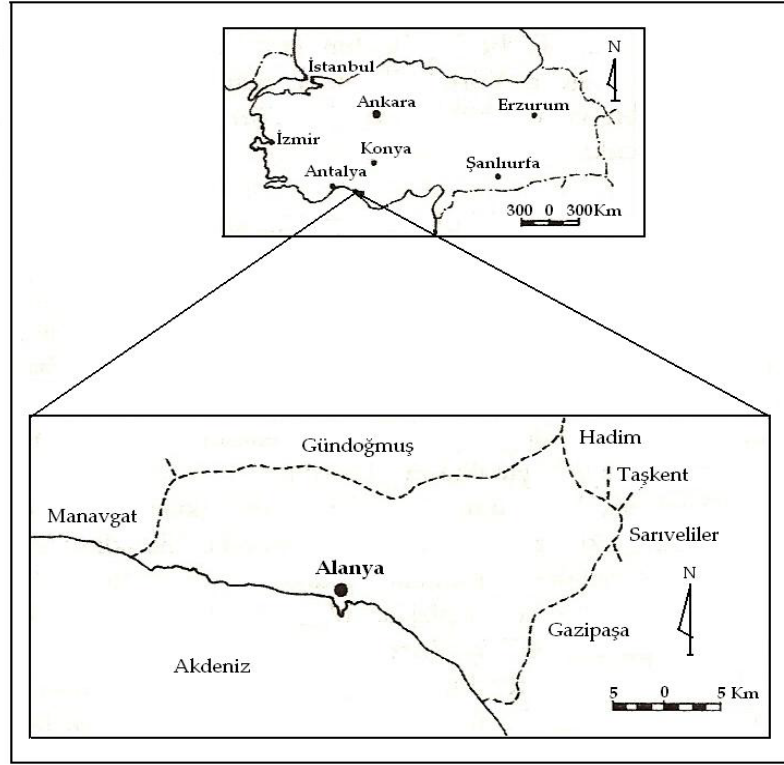
*Alanya İlçesi'nin alternatif turizm kaynaklarının neler olabileceği,

*Kıyıda yoğunlaşan turizm aktivitelerinin, alternatif turizm kaynakları devreye sokularak çeşitlendirilip zenginleştirilebileceği,

*Alternatif turizm kaynaklarının devreye girmesi ile İlçe'de turizm hareketlerindeki yaz mevsiminde oluşan yoğunluğun yılın diğer mevsimlerine de taşınabileceğinden hareketle; alternatif turizm kaynakların belirlenmesi amaçlanmıştır.

2.ARAŞTIRMA SAHASININ YERİ, SINIRLARI

Araştırma sahası olan Alanya ilçesi, Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi'nin Antalya Bölümü'nde yer alır. Antalya ilinin bir ilçesi olan saha ilin doğusunda kalmaktadır. İlçenin yüzölçümü 2.085 km²'dir. Alanya'nın batısında Manavgat (Antalya), kuzeyinde Gündoğmuş (Antalya), kuzeydoğusunda Taşkent (Konya) ve Hadim (Konya), doğusunda Sarıveliler (Konya) ve Gazipaşa (Antalya) ilçeleri bulunur. İlçe güneyinde Akdeniz ile çevrilidir (Bkz. Şekil 1). Araştırma sahası 36°.06' 07" ve 36°.31' 31" kuzey paralelleriyle 31°.38' 40" ve 32°.32' 02" doğu meridyenleri arasında yer almaktadır.

Şekil 1 Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası

3.ARAŞTIRMANIN MATERYAL VE MEDOTU

Bu araştırmada, "Alanya İlçesi'nin Alternatif Turizm Kaynakları" ortaya konulurken konuyla ilgili daha önceki çalışmalara ulaşılmıştır. Çalışmalar esnasında kamu kurum ve kuruluşlarından da destek alınmıştır. Ayrıca, kimi kuruluşlarda yüz yüze görüşme yöntemi uygulanarak bazı verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma sahası içinde bilinen mevcut kaynaklar ile alternatif turizm kaynağı oluşturabilecek alanların

fiziki ve beşeri coğrafya özellikleri (yayla, kış, çiftlik, fotosafari, av, mağara, rafting sahaları) tespit edilmiştir. Bir coğrafyacı bakış açısıyla, çevrenin doğal, kültürel ve ekonomik şartları göz önüne alınarak araştırma sahasında alternatif turizm kaynakları ile ilgili daha önce tespit edilmiş olan öngörülerin saha şartları ile uyumluluğu dikkatli bir şekilde gözden geçirilmiştir. Bu süreçte konu ve saha ile ilgili coğrafik gözlemler yapıldığı gibi fotoğraf, slâyt ve video çekimleri de gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin değerlendirilmesi için haritalar, şekiller ve tablolar oluşturulmuştur. Araştırmanın tamamı bir bütün olarak gözden geçirildikten sonra ortaya çıkan durum coğrafi metot ve prensiplere göre değerlendirilmiştir.

4.ALANLYA'DA TURİZM

Alanya sahip olduğu doğal ve kültürel coğrafya özellikleri ile Türk turizmde ülkenin en önemli turizm merkezlerinden biri durumuna gelmiştir. Bir turizm yöresinin turizmde başarılı veya başarısız olduğunun ana göstergelerinden biri, o yeri ziyaret eden turist sayısı ile doğru orantılıdır (Sarı, 2007: 127). Bu noktada Alanya için başarılı bir turizm bölgesi ifadesini kullanmak mümkündür (Bkz. Tablo 1).

Tablo:1 Alanya'nın Antalya ve Türkiye Turizm Kapasitesindeki Yeri (1996-2006)

Yıllar	Gelen Turist Sayısı			Antalya'nın Yeri (%)	Alanya'nın Yeri (%)	
	Türkiye	Antalya	Alanya		Türkiye'de	Antalya'da
1996	8.582.000	2.498.402	592.870	29,1	6,9	23,7
1997	9.789.000	2.865.068	698.628	29,3	7,1	24,4
1998	9.752.000	2.671.198	617.312	27,4	6,3	23,1
1999	7.464.000	1.750.678	418.537	23,5	5,6	23,9
2000	10.412.000	3.380.008	677.340	32,5	6,5	20,0
2001	11.569.000	4.317.064	866.130	37,3	7,5	20,1
2002	13.247.000	4.938.404	1.029.350	37,3	7,8	20,8
2003	13.958.000	4.681.948	988.785	33,5	7,1	21,1
2004	17.517.000	6.047.108	1.106.000	34,5	6,3	18,3
2005	21.122.000	6.882.246	1.464.686	32,6	6,9	21,3
2006	19.819.000	6.011.183	1.357.554	30,3	6,9	24,6

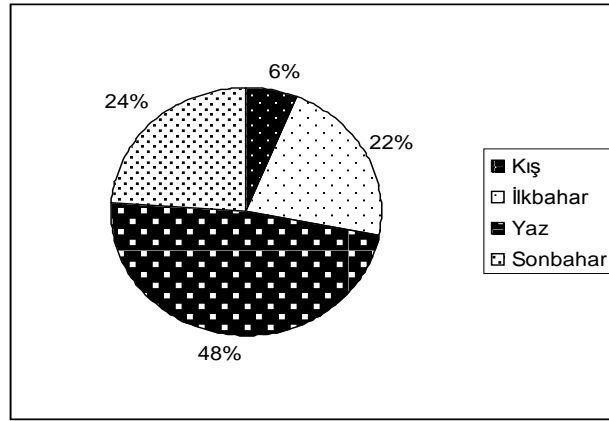
Kaynak: Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007.

2006 yılında Antalya iline gelen turist sayısı Türkiye ile karşılaştırıldığında Antalya'nın %30.3'lük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bunun ise %24.6'sı Alanya'yı tercih etmiştir.

Alanya'ya gelen yabancı turist sayısı gerek Antalya'ya gelen gerekse Türkiye'ye gelen turist oranlarıyla kıyaslandığında, araştırma sahasının hem Antalya'da hem de Türkiye'de önemli bir yeri vardır. 1996-2006 yıllarını kapsayan on yıllık dönemde

Alanya'ya gelen yabancı turist Türkiye'ye gelen yabancı turistin ortalama %7'sini oluştururken, Antalya'ya gelen yabancı turistin ortalama %22'sini oluşturur.

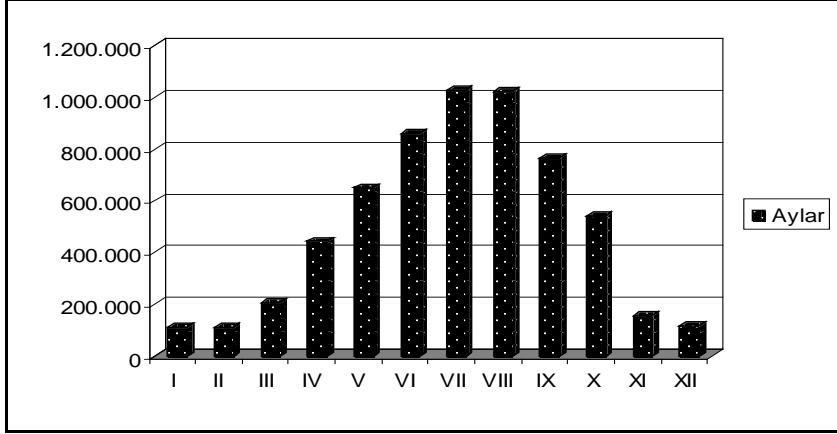
Alanya'ya ve bölgeye turistler daha çok yaz aylarında gelmektedir. Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında Antalya'ya gelen turist sayısı toplam yabancı turistin %48'ini oluşturur (Bkz. Şekil 2).

Şekil:2 Antalya'ya Gelen Turistlerin Mevsimlere Göre Dağılışı (2006)

Araştırma sahasında, turizm daha çok deniz, kum, güneş ve eğlence turizmi şeklindedir (Akış, 2007: 19). Yaz turizminin görüldüğü sahada turist sayısı haziran, temmuz ve ağustos aylarında en yüksek seviyededir. Yani yıl içerisinde gelen turistlerin yarıya yakını haziran, temmuz ve ağustos aylarında gelmektedir. Antalya'ya 2006 yılında gelen turistlerin %24.6'sının Alanya'ya geldiği düşünüldüğünde sahada görülen turizmin yaz mevsiminde kitle turizmi şeklinde olduğu söylenebilir. Turizmin belli aylarda yoğunlaşması turizm performansının ve ileriye dönük rekabetini olumsuz etkilemektedir.

Antalya'ya gelen yabancı turist girişlerindeki yükselmeler mayıs-haziran aylarında başlamakta, temmuz ve ağustos aylarında zirve yapmakta, eylül ayında düşerek ekim ayında iyice azalmaktadır. Yani Antalya'ya gelen turistlerin yaklaşık %80'i yedi aylık dönemde gelmektedir (Bkz. Şekil 3). Bu durum, Alanya turizm sektöründe deniz, kum, güneş tercihinin, diğer bir ifade ile kitle turizminin hâkim olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yılın geri kalan beş aylık döneminde tesisleri boş kalmaktadır. Sektörde istihdamın kesintiye uğraması, kalifiye eleman sıkıntısı çekilmesi, turizm yatırımlarının ekonomik kullanılmaması sorunları yaşanmaktadır.

Şekil:3 Antalya'ya Gelen Turistlerin Aylara Göre Dağılışı (2006)

Alanya turizmindeki bu sıkıntıların aşılması yaz aylarındaki turizm çekiciliğinin oniki aya yayılması ile mümkün olabilecektir. Bu ise Alanya'nın alternatif turizm kaynaklarının tespit edilmesi, hangi turizm türlerinin geliştirilebileceğinin belirlenmesi ve kaynakların planlanması ile sağlanabilir.

5.ARAŞTIRMANIN BULGULARI

5.1.Alanya İlçesi'nin Alternatif Turizm Kaynakları

Araştırma sahasının geleneksel turizm potansiyelinin yanında alternatif turizm kaynaklarına bakıldığında büyük bir çeşitlilik ve zenginlik olduğu görülür:

5.1.1.Yaylalar

Araştırma sahasında dağlık alanların geniş yer kaplaması ve yaylacılık faaliyetlerinin yoğun olması nedeniyle yayla turizmi açısından çok geniş olanaklar bulunmaktadır:

Çinoğlu Yaylası (600 m.), Alanya'nın kuzeyinde ilçe merkezine 20 km. uzaklıkta yer alır.

Çinoğlu, yaz kış oturlan bir yayladır. Kış aylarında kar yağışının da gözlendiği yaylada ancak 5-6 hane kalır. Bu sayı yazın 25-30 haneyi bulmaktadır. Çinoğlu yaylası, Alanya'nın Bektaş ve Şahap mahallesi ile Konaklı beldesinden gelen yaylacılar tarafından kullanılmaktadır. Sayfiye amaçlı kullanılan yaylada, hayvancılık faaliyeti bulunmamaktadır. Yayla, yazın sahilin bunaltıcı sıcağından kurtulup rahat bir gece geçirmek isteyen Alanyalıları tarafından da günübirlik olarak kullanılmaktadır. Çinoğlu'da meskenlerinin tamamı 8-10 yıl önce yapılan betonarme binalardan oluşmaktadır.

Kızılçam ormanları içerisindeki Çinoğlu yaylası, Toroslara (Alanya'dan ayrılıp Hasbahçe ve Bektaş mahallelerini geçince) çıkışta safari turlarının ilk mola yeridir. Yayladaki kaynak suyu başında bir işletmeci tarafından kurulan Yörük çadırında turistlere her türlü yiyecek içecek hizmeti sunulmaktadır. Yerinde yapılan gözlemlere göre burayı günlük 8'er adet jepten oluşan 10 grup ziyaret etmektedir (Bkz. Foto: 1).

Foto 1: Çinoğlu yaylası, Alanya'nın kuzeyindeki diğer yaylalarına ulaşmak isteyen safaricilerin ilk durağı, İlçe merkezine 20 km. uzaklıkta.

Dereköy (Türbelinas) Yaylası (1.000 m.), Alanya'nın kuzeyinde, Toros dağlarının sırtında kurulmuştur. Yamaçlara serpilmiş küçük küçük yerleşim birimlerinden oluşan köye/yaylaya, 30 km. lik asfalt bir yolla ulaşılmaktadır. Ulaşım sorunu olmayan yaylanın yaz nüfusu kış nüfusunun kat kat üstündedir.

Kargı çayının aktığı vadisinin güney yamacında, çam ormanları içinde bulunan Dereköy, yerli ve yabancı turistlerin ilgi odağı halindedir. Yaylaya jeep konvoyları ile safari turları düzenlenir. Konaklama ve yeme içme için temel ihtiyaçları yayladan sağlamak mümkündür. Ziyaretçilere kır kahveleri, bakkallar, sağlık ocağı, et yemekleri sunan lokantalar hizmet vermektedir. Dereköy'de alabalık üretimi yapan ve servis hizmeti veren Ceren (günlük ortalama gelen kişi sayısı yazın 250-300, kışın 30-40), Karakışla I-II (günlük ortalama gelen kişi sayısı yazın 50-60, kışın kapalı) ve Köprü Piknik (günlük ortalama gelen kişi sayısı yazın 15-20, kışın kapalı) olmak üzere piknik adı verilen 4 tane turizm tesisi var. Bu tesislerden Ceren Piknik'e yaz sezonunda (nisan-kasım arası) haftanın her günü, kış sezonunda ise haftada 2-3 gün tur gelmektedir. Dereköy yaylasına,

başta Show (her gün) olmak üzere Öger (haftada 2 kez), Tantar (haftada 2 kez), Reis (haftada 1 kez) ve Güllan (haftada 1 kez) adlı tur şirketleri safari turları düzenlemektedir. Otobüsler ve kiralık jeeplerle yaylaya gelen turistler, yayla kahvesine oturup, halkla sohbet etmekte ve ayrılmadan önce köylülerin el ürünleri olan eşyaları satın almaktadırlar.

Dereköy güzergâhı üzerinde Çinoğlu, Gedevet, Pınarbaşı, Mahmutseydi ve Türkteş yaylaları da ziyaret edilmektedir. Ancak bu tur güzergâhlarının içeriğinde genellikle yürüyüş yoktur. Oysa Dereköy yaylası, günübirlik gezilere, piknik yapmaya, orman içinde yürüyüş yapmaya elverişlidir. Yemek ve alışveriş molaları dışında turistler araçlarını terk etmemekte ve akşam Alanya'daki otellerine dönerek, turu tamamlamaktadırlar. Sadece alabalık tesislerindeki çardaklarda hafta sonu tatillerini geçirmek için Alanya'dan yerli turistler gelmektedir. Yukarıda adı geçen yaylalar grubunu yılda yaklaşık olarak 10-15 bin turistin ziyaret ettiği tahmin edilmektedir.

Pınarbaşı Yaylası (900 m.), Dereköy sınırları içerisinde kalır. Alanya merkezinde oturan insanların çoğunluğu bu yaylaya göçmektedir.

Yaylada son yıllarda yoğun bir yapılaşma görülmektedir. Yapılan çok katlı yüksek evler Pınarbaşı'nın her tarafını sarmıştır (Bkz. Foto: 2). Burada bulunan lüks evler Alanya merkezindekilerle kıyaslanacak niteliktedir.

Foto 2: Pınarbaşı yaylası, yapılan çok katlı yüksek evler yaylanın her tarafını sarmış.

Alanyalıların yazlık yerleşmesi konumundaki Pınarbaşı, yaz aylarında cıvıl cıvıldır. Yoğun bir nüfus hareketliliği görülmektedir. Yayla sakinleri ulu çınar ağaçlarının koyu gölgelerinde, pınar başında bulunan çardaklardaki sohbetlerle eğlencelerle vakitlerini geçirirler. Hele hele dokuz olduğundan akan buz gibi kaynak suları ziyaretçilerin yaylaya hayranlığını kat kat artırır. Bu dönemde Pınarbaşı'nın nüfusu 600-700 kişiyi bulur. Hatta bazı aileler her gün işlerine Alanya'ya gidip gelirler. Evlerde elektrik ve suyun bulunduğu yaylada, günlük ihtiyaçların karşılanabileceği bir fırın ve bir bakkal bulunmaktadır.

Pınarbaşı yaylasında haziran ortalarından ekim ayı başına kadar kalınır. Yaylada kışın nüfus kalmadığı için bekçi tutulur. Zaten kar yağışının da olduğu Pınarbaşı, kış aylarında ölü şehir görünümündedir.

Gedevet Yaylası (1.050 m.), Dereköyü sınırları içersindedir. Alanya'ya 25 km. uzaklıktadır. Sayfiye amaçlı kullanılan yaylada Alanyalıların ikinci konutları bulunur. Yaylaya, Alanya şehrinden gelenlerin yanı sıra Oba, Çikcilli ve Konaklı kasabalarından da gelen olur.

Gedevet yaylası, son 25 yıldır Alanya'nın mesire yeri haline gelmiştir. 1.500 hanenin olduğu Gedevet yaylasında yaz aylarında nüfus 4.000-5.000'i bulmaktadır. Yaylada yaklaşık altı ay kalınır. Yaz aylarında şehir görünümünde olan Gedevet yaylası kış aylarında derin bir ölüm sessizliğine bürünmektedir. Bu dönemde nüfus oldukça azalmakta, sadece bekçiler kalmaktadır. Bununla birlikte her hafta ev sahipleri yaylaya gelip giderler.

Gedevet yaylası, Pınarbaşına göre daha yüksekte yer aldığı için biraz daha serindir. Kışın kar yağışı görülür. Gedevet'in ulu çınar ağaçları görülmeye değerdir. Bundan 8-10 yıl evvel bir Hollandalı uzman bu ağaçlardan birisinin yaşının 968 olduğunu tespit etmiştir (Yetkin, 2002: 96). Hele birisi vardır ki bu yaylaya gelen herkesin dikkatini çekmektedir. Çok yaşlandığı için içi boşalmış çok büyük bir kovuk oluşmuş, bu kovuk yıllarca değişik berber ustalarına tıraş salonu olarak hizmet vermektedir. Çınarların koyu gölgelerinde bulunan çardaklarda oturanlar yine burada bulunan çinilerle süslenmiş meşhur Gedevet çeşmesinin musluklarından su içebilirler. Yayladaki evler şehir merkezinden çok daha görkemlidir. Hepside yüksek çatılı ve kiremitlidir. Ancak son zamanlarda yapılaşma o kadar çok hızlıdır ki yaylada doğal doku özelliğini de kaybetmektedir.

Yaylada, elektrik, telefon ve her evde su şebekesi vardır. Sağlık evi, fırın, restoran ve çift kişilik 9 odası bulunan bir de apart otel bulunmaktadır. Yerel hizmetlerin büyük bir bölümü Alanya Belediyesi tarafından karşılanmaktadır.

Mahmutseydi Yaylası, (750 m.), Alanya ilçe merkezine 25 km. uzaklıktadır.

Alanyalıların ikinci konutlarının bulunduğu ve yaz mevsimini geçirdikleri güzel bir yayla/köydür. Kızılçam ağaçları içinde bulunan bu yaylanın yaz nüfusu çevredeki diğer yaylalarda olduğu gibi asıl nüfusunun birkaç katı fazla olmaktadır.

Mahmutseydi yaylasındaki yapılaşma da Gedevet ve Pınarbaşı'ndaki yapılaşmaya benzerlik göstermektedir. Villa tipi konaklar her geçen gün çoğalmakta, doğal çevreye tezat oluşturacak şekilde 5 hatta 6 katlı betonarme binalar yükselmektedir.

Yaz aylarında gerek yerleşik nüfus ve gerekse Alanya şehrinden gelenler tarihi cami ve çevresinde bulunan ulu çınar ağaçlarının koyu gölgesindeki çardaklarda ve Tekkeönü denilen meydanlıkta oturup sohbet ederek çeşmelerden akan buz gibi memba sularını içerek yaylanın tadını çıkarmaktadır.

Yaylada 1252 yılında Selçuklular tarafından inşa edilmiş bir cami içindeki ahşap minber, güzel oyma işçiliği ile süslü olup, ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir.

Mahmutseydi yayla yolu üzerinde pek çok piknik yeri bulunmakta olup, et yemekleri sunan lokantalar yer alır. Turistlerin safari güzergahları üzerinde yer alan yaylayı yılda 10-15 bin turist ziyaret ettiği tahmin edilmektedir. Fakat bu uygulanan yayla turizminin içeriğinde genellikle yürüyüşler yoktur. Rehber eşliğindeki turistler yemek molaları dışında araçlarını pek terk etmemektedir.

Türktaş Yaylası, (600 m.), Alanya'ya 29 km. uzaklıktadır. Damatlar yaylası olarak ta bilinir. Türktaş, Alanya'nın öteki yaylalarında olduğu gibi çok göç almış, nüfus çoğalmış ve hızla gelişmiştir. Kış nüfusu ile yaz nüfusu arasında büyük farklılıklar vardır. Yaklaşık 300 hanenin bulunduğu yayladaki nüfusa, yaz mevsiminde 100 hane daha eklenir. Alanya'dan yaylaya çıkan yazlıkçılar burada 3-4 ay kalırlar.

Başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Her ailede 5-10 küçükbaş hayvanın (koyun, keçi) yanı sıra bir iki tane de büyükbaş hayvan beslenmektedir. Türktaş yaylasında 300-500 adet küçükbaş hayvandan oluşan sürü sahibi birkaç aile de bulunmaktadır. Yaylada, hayvancılığın yanı sıra turfanda sebze ve meyve de üretilir. Türktaş'ın suyu boldur.

Türktaş yaylasında son yıllarda yapılan modern evlerin sayısı artmaktadır. Yaylada, sıcak demirci (4), bakkal (2), manav, lokanta, fırın, terzi (yazın açık) ve cami bulunmaktadır. Elektrik ve telefon vardır.

Mahmutlar (Gödre) Yaylası (1.600 m.), Alanya'nın kuzeydoğusunda Torosların iç kesimlerinde yer alır. Yaylaya, Mahmutlar kasabasından (Alanya) kuzeye gidildiğinde Taşkent (Konya), Sarıveliler (Konya) yolu takip edilerek ulaşılabilir. Mahmutlar, Alanya'ya 52 km. uzaklıktadır. Tamamı asfalt olan bu yolun 32. km.sindeki Kuşyuvası mevkiinin doğal manzarası görülemeye değer güzellikler sunmaktadır. Buradan Dim vadisinin muhteşem manzarası, devasa Dim barajı ve Alanya'nın eşsiz görüntüsü

izlenebilir. Akdağ'ın görünüşü ise bir başka güzelliştir. Kuşyuvası mevkiî biraz düzenlenirse hem Alanyalıları için bir dinlenme yeri hem safari turları ve yaylaya çıkanlar için güzel bir seyir noktası olabilir. Güzergâhın başka bir güzelliği de yol boyunca önceden yaylaya çıkışta ve dönüşte kullanılan hanların görülmesidir. Göksu'nun bir kolu olan Güldürgü (Çayarası) çayına varıldığında artık Mahmutlar yaylasına ulaşılmış olur. Gödre deresinin oluşturduğu geniş bir vadinin her iki yakasına serpilmiş bir dizi yaylaların hepsine birden Mahmutlar yaylası denilmektedir. Gödre vadisinin batısındaki Keşbeleni, Sülüklü ve Kozarası yaylaları ile doğusundaki Demircideresi ve Kır yaylaları buradaki yaylaların başlıcalarıdır. En fazla nüfus Kozarası ve Keşbeleni yaylasındadır. Bu iki yaylada yerleşmeler toplu iken diğerlerinde dağınıktır.

Akdağ'a çok yakın mesafede bulunan Mahmutlar yaylasında ekonomik aktivite hayvancılık olmakla birlikte son yıllarda sayfiye amaçlı kullanım da yaygınlaşmıştır. Her ailede 3-4 büyükbaş hayvan vardır. Ancak daha çok küçükbaş hayvan (çoğunlukla keçi, fakat koyun da vardır) beslenir. Yaylaya sürüler çoban eşliğinde çıkarılır. Yaylacılarla yapılan görüşmelerde artık büyük sürülerin kalmadığı, sadece 7 ailede 100-150 baş keçiden oluşan sürünün bulunduğu belirtilmektedir. Bu aileler nisan başlarından aralık başına kadar 7 ay kalırlar. Karın düşmesi ile birlikte yayladan kışlağa (sahile) dönülür ve yılın 5 ayı Mahmutlar kasabası Yukarımahallede geçirilir.

Mahmutlar yaylasına dinlenmek amacıyla çıkanlar haziran ortalarından eylül başında okulların açılmasına kadar kalmaktadır. Kışın kimsenin kalmadığı yaylanın nüfusu yaz aylarında 500 kişi kadardır. Ancak günübirlik gidip gelenlerle birlikte bu sayı 750 kişiyi bulur. Yaylanın tamamı adından da anlaşılacağı üzere Mahmutlar kasabasından çıkanlar tarafından kullanılır.

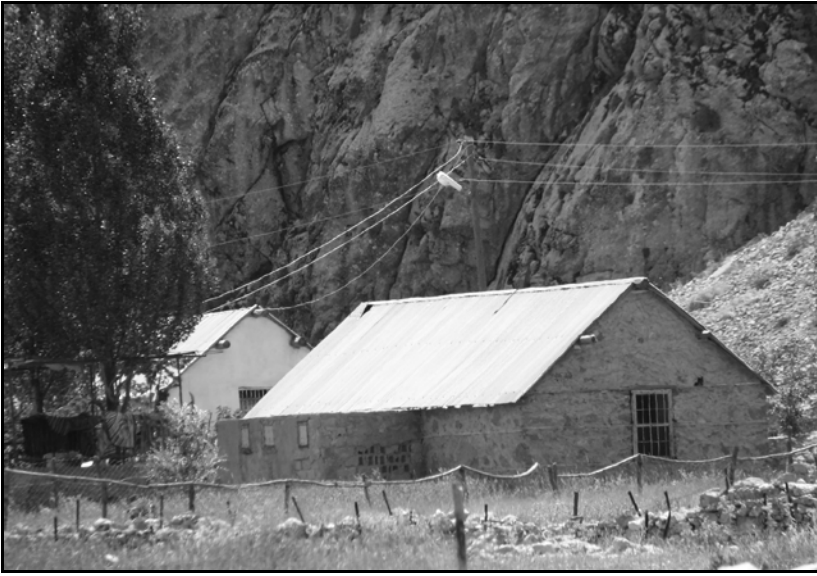
Özel mülkiyetin yaygın olduğu Mahmutlar yaylasında diğer yaylalarda olduğu gibi betonarme binalar her geçen gün daha da artmaktadır.

Konaklamayı düşünen ziyaretçiler, yeme içme için çadır ve temel ihtiyaç malzemelerini yanlarında getirmelidir.

Gökbel Yaylası (2.050 m.), Alanya'nın kuzeydoğusunda Gündoğmuş sınırında yer alır. Akdağı eteklerinde kurulan yayla ilçe merkezine 60 km. uzaklıktadır. Gökbel, Ketsel beldesinde yaşayan halkın yaz aylarında göç ettiği yaylaların başında gelir. Ketsellilerin yanı sıra yaylaya, Tosmur, Çikcilli, Çıplaklı kasabaları ile Karakocalı köyünden de çıkan olur. Yaz aylarını Gökbel'de geçiren hemen hemen herkesin yaylada ikamet edeceği bir evi vardır.

Sayfiye amacıyla kullanılan Gökbel yaylası, yörenin en kalabalık yaylasıdır. Yaylada elektrik enerjisi ve içme suyu gibi temel ihtiyaçlar hiç sıkıntı çekmeden

karşılanabiliyor. Ama suyu biraz kıttır. Ancak bu sorun Çıplaklı'dan getirilecek su ile çözülebilir. Yaylada cami, mescit (2), restoran (2), bakkal ve kahvehane bulunur. Gökbel'de yaylacıların manar dedikleri küçük evler çok fazla iken günümüzde modern evlerin çoğaldığı görülüyor (Bkz. Foto: 3). Kar yağışının olduğu yaylada evlerin çatıları çinkodur.

Foto 3: Gökbel yaylası, yaylacıların manar dedikleri küçük evlerin sayısı gittikçe azalmakta.

Gökbel yaylasında cuma günleri kurulan pazar panayırı andırır. Gökbel'e yakın köy ve yaylalardan gelen satıcıların yanı sıra Gündoğmuş hatta Konya'dan bile gelenler olur. Orman üst sınırının yukarısındaki yaylada, geçmiş yıllarda hayvancılığın çok yaygın olmasına rağmen, günümüzde sadece iki ailede 10-15 küçükbaş (koyun, keçi) hayvan kalmıştır. Yaylaya çıkış zamanı okulların kapanış açılış tarihlerine bağlı olup, bu süre genelde 3-4 aydır. Gökbel yaylasında yaz nüfusu 1.500 kişiyi bulur. Nüfus hafta sonları daha da artar. Kışın ise yaylada kimse kalmaz.

Gökbel'de son üç yıldır yayla şenlikleri düzenleniyor. Yayla, yaz aylarında buz gibi havası ve doğal güzellikleriyle ziyaretçilerine doyumsuz bir yaz yaşatırken, Alanya'nın sıcağından kaçarak serin bir yaz geçirmek için Gökbel'i tercih eden halk da aynı zamanda atalarından kalan Yörük kültürünün unutulmadan, çağlardan çağlara taşınmasına katkı yapıyor. Yaylanın tüm hizmetlerini karşılayan Ketsel Belediyesi, bu tür şenliklerin organizasyonunu da üstlenmektedir.

Akdağ Kış Sporları ve Kayak Merkezinin de yapılması düşünülen Gökbel'de, topografya kaya tırmanışı, yamaç paraşütü için de son derece uygundur.

Buraya kadar adı geçen yaylalar kuşkusuz Alanya ilçesinin alternatif turizm kaynakları içinde akla ilk gelen yaylalarıdır. İlçede daha birçok yayla vardır. Bu yaylalar turizmle etkin bir şekilde tanışmayı beklemektedir. Araştırma sahasında her yaylanın ayrı bir turizm potansiyeli mevcuttur. Alanya'da kıyı kesimine yakın olan yaylalar, bunun avantajını kullanarak, çok yavaş da olsa turizm faaliyetlerine sahne olmaya başlamıştır. Bununla birlikte yaylaların değerlendirilmesi muhtemel potansiyelle kıyaslandığında faydalanmanın beklentilerin çok gerisinde kaldığı görülür. Araştırma sahasının kuzeyine doğru gidildikçe bu kullanımın daha da azaldığı saptanır.

Araştırma sahasında sık karşılaşılan trekking, jeep safari gibi turların uygulama alanları Toroslardaki yaylalardır. Kıyıda yaylalara jeep veya motosikletle giderek, köylülerin ve yaylada yaşayanların hayat tarzlarını izlemek, onlarla yemek yiyip, sohbet etmek bu tür turlara katılanlar için çok önemlidir. Böylece bir taraftan yerli kültürü tanımaya çalışırken, diğer yandan genellikle ormanlık alanlardan geçen yollarda karşılaştıkları doğal güzellikler, dere kenarlarında verilen çay molası, karşılaştıkları bir yabani hayvan turistlerin turdan beklentileridir. Doğaldır ki bu arada bol bol fotoğraf çekmektedirler. Bu tarz turlar günlük, haftalık veya iki haftalık zaman dilimlerini kapsar şekilde düzenlenmektedir.

Araştırma sahasında bu tür aktivitelere olan talep güngeçtikçe artmaktadır. Bu eğilim İlçede turizmin geliştirilmesinde ve çeşitlendirilmesinde değerlendirilmesi gereken önemli bir olgudur.

2.Kış Turizmi Alanları

Dünya turizm hareketlerinden önemli oranda yararlanan ülkeler, turizm çeşitlerini artırarak turizm sezonunu uzatmak, bu sektörden sağladıkları geliri yükseltmek ve istihdamın yıl boyunca devam etmesini sağlamak gayreti içindedir (Akova, 1999: 190). Bu bağlamda dünyada nadir olarak rastlanan bir durum araştırma sahası için söz konusudur ve mutlaka değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Bu olgu, tatil turizmi şeklinin uygulandığı bir merkezin, aynı zamanda kış turizmi ve kayak merkezi olarak önem kazanmasıdır.

Araştırma sahası genel olarak yaz mevsimi yoğunluk kazanan turizm aktiviteleri ile karakterize olsa da, yılın belirli bir kısmına sıkışan bu aktivitelere alternatif oluşturacak çeşitliliğe de sahiptir:

Alanya'nın hemen kuzeyinde yükselen ve Toros dağlarının bir parçası

konumundaki Akdağ, Akdeniz ikliminin egemen olduğu bir sahada yer alıyorsa da sahip olduğu yükselti nedeniyle etkili kar yağışlarına maruz kalmakta ve kış sporları için gerekli doğal şartlara sahip bulunmaktadır (Bkz. Foto: 4). Alanya'ya olan mesafesi 45 km. kadar olup, Saklıkent Kayak Merkezi'nin Antalya ile olan karşılıklı etkileşiminin bir benzeri sahadır. Akdağ'ın kış turizm potansiyeli Alanya'nın yaz turizm olanaklarıyla bütünleştiğinde, ilçede hem yaz hem de kış mevsimi boyunca turizm aktivitelerine sahne olarak, turizm pazarındaki etkinliğini, daha fazla arttırma imkânına kavuşacaktır.

Foto 4: Kuşyuvası mevkii, kış sporları uygulamaları için uygun olanaklara sahip Akdağ'dan görünüş.

Deniz seviyesinden 1.600-2.300 m. ler arasında yer alan potansiyel sahaya ulaşım, Alanya-Dereköy-Kadınhanı-Derinedere-Ballica-Yellicebelen (son 4-5 km. lik kısmı yürünmesi gerekmekte) yoludur. Yolun Dereköy yaylasına kadar olan kısmı asfalt, geri kalanı stabilize yoldur.

Kış sporları uygulamaları için uygun olan saha, Akdeniz iklim tipi ile İç Anadolu iklimi arasında bir geçiş sahasında bulunması ve sahip olduğu yükseklik nedeniyle kış mevsimi boyunca bol miktarda (toz kar kalitesine yakın) kar yağışı alır. Kasım ayı sonunda başlayan kar yağışları nisan ayı ortalarına kadar devam eder. Kar kalınlığı 2 m. ye kadar çıkmakta, karın yerde kalma süresi 6 ayı bulmaktadır. Bu meteorolojik verilere göre 20 Aralık-30 Nisan tarihleri arasında kayak yapmak mümkündür.

Kayak merkezi olabilecek sahanın yerleşim alanı olarak, Hanay (Çukur mevkii)

yaylası düşünülmektedir (Ülker, 1983: 102). Doğal bitki örtüsünü sedir ve çam ağaçlarının meydana getirdiği yaylanın, Akdağ, Kaplıcatepe (2.206 m.) ve Gölgelitepe'nin (2.301 m.) orman yetişme sınırı üzerinde kalan sahası dağ çayırları ile kaplı bulunur. Kayak merkezinin yerleşme ünitelerinin yayla tabanında yer alması, güneydeki yamaçların ise kayak pistlerinin yapımı için uygun eğim ve mesafeye sahip olduğu söylenebilir.

Tamamı Çevre ve Orman Bakanlığı'nın mülkiyetinde bulunan sahada bugüne kadar her hangi bir alt yapı yatırımı yapılmamıştır. Gerekli yatırımlar yapıp, kayak alanı faaliyete geçtiğinde;

*Araştırma sahasında turistik faaliyetlerin yaz mevsiminde olduğu gibi kış mevsiminde de devamı sağlanarak, "turizm sezonu" kavramı yerini "turizm yılına" bırakacağı,

*Bu sayede sahanın tanıtımı daha etkin bir şekilde yapıp, pazarlama şansının artacağı,

* Alanya ilçesinin turizm kaynaklarının yıl boyunca turizm etkinliklerine sahne olacağı, turizm faaliyetlerinden sağlanan gelirin artacağı,

*Sektörde çalışan personelin istihdamının yıl boyunca devamının mümkün olacağı, varsayılabilir.

3.Çiftlikler

Günümüzde kırsal turizm, sürdürülebilirlik yaklaşımlarından hareketle giderek daha fazla ilgi gören ve geliştirilen bir turizm çeşididir. Bazı kaynaklarda tarım ve çiftlik turizmi biçiminde adlandırılan kırsal turizme ait çok sayıda tanımlamayla karşılaşmak mümkündür. Tanımların bazılarında faaliyetlerin gerçekleştiği yerlere ait düşük nüfus yoğunluğu ön plana çıkarılırken, bazılarında ise turistlerin yerleşimlerin geleneksel, doğal, tarihsel özelliklerine yönelik beklentileri önem kazanmaktadır. Kırsal turizm, şehirlerin çevresindeki küçük köy evlerinde, doğaya dönük küçük tarım işletmesi de yapma imkânı bulunan yerleşimlerdeki doğaya dönük yaşam olgusunun hafta sonu uygulamasıdır (Bayer, 1992: 168). Kırsal turizmde esas amaç bir köyde, çiftlikte, bir dağ evinde vb.de konaklayarak, kırsal kültürle tanışarak ve kaynaşarak bir tatil geçirmektir (Soykan, 2003: 2). Burada turistin amacı yaşadığı ortamdaki farklı olan çiftlik ortamında belirli bir süre çiftlik hayatını yaşamaktır. Turist, belirli bir süre çiftçi için olağan, kendisi için olağandışı ortamı yaşar (Kozak ve diğerleri, 2000: 33).

Kırsal turizmde, geleneksel yaşam ve tarımsal değerlere duyulan ilgi asıl hareket noktasını oluşturmakla birlikte kırsal alana yönelik aktiviteleri yöresel özelliklerden

faydalanarak çeşitlendirip zenginleştirmek mümkündür. Bu turizm şeklinin aynı kırsal ortamı paylaştığı diğer turizm türlerinden ayırt edici yönü konaklamaların kırsal yerleşmelerdeki köy evlerinde gerçekleştirilmesidir.

Kırsal turizmin talep cephesinde, doğa ve çevre değerlerine ek olarak yerel kültürle tanışmak isteyen bir tüketici kitlesi bulunmaktadır. Tanımlar her ne kadar tarımsal ağırlıklı üretim ilişkilerini ön plana çıkarmaktaysa da yöresel alışkanlık, tutum, davranış ve ilişkilerle tanışmak bu tüketici grubunun temel beklentilerindedir.

Türkiye’de turizm çekiciliği olan yörelerin büyük bir kısmı kıyı yerleşimleri olmakla beraber, kırsal yerleşmeler de önemli bir turizm potansiyeli oluşturmaktadır. Alanya, kır ve kır altı yerleşmelerindeki kıra özgü fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafya özellikleri ile değişik mesken tiplerinden oluşan zengin bir kırsal turizm potansiyeline sahiptir.

Tarım turizmi; Alanya açısından başlı başına ele alınması gereken, dünyada gelişen ve bu bağlamda ilçe potansiyelinin değerlendirilmesi açısından, birçok kesim tarafından üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Bu gün, güney sahillerinde tatillerini geçiren turistlere yönelik düzenlenen pamuk toplama turlarına olan ilgi bize ışık tutmalıdır: Manavgat ve Side’de tatilini geçiren turistler pamuk toplamak için düzenlenen turlara katılarak, ilk önce tur kapsamında bulunan Oymapınar baraj gölünde tekne gezisine katılıyor, daha sonra aralarında yaşlı ve çocukların da bulunduğu turistler çevredeki pamuk tarlalarında bir saat çalışıyorlar. Bu süre içinde arkadaşlarından daha fazla pamuk toplamak için çaba harcıyorlar. En fazla pamuk toplayana ise akşam yemeğinde bir şişe şarap hediye ediliyor.

Bu uygulamanın çiftlik sahibine ek bir kazanç sağladığı söylenemez. Ancak gelecekte gerekli alt yapıların oluşturulması ile oluşabilecek kazanç açısından üzerinde durulması gereken bir konu olarak ciddi bir örnektir.

Araştırma sahasında tarımsal aktivite ile tatil olanaklarını bütünleştiren bu tür çiftliklere rastlanmamakla birlikte başta Orhan, Sapadere, Şihlar, Akyar, Çatlı, Baklaya, Toslak, Kozağacı, Bayırköy, Gözübüyük, Gümüşkavak, Yalçı ve Karapınar köyleri olmak üzere sahanın her bir köyü kırsal turizm aktiviteleri için potansiyel oluşturmaktadır.

Bu konuda Dimçayı vadisinde bir işletmeci tarafından kurulan ve Anadolu Köyü olarak isimlendirilen köy, İlçede kırsal turizm için yatırım yapmayı düşünen girişimcileri cesaretlendirecek bir uygulama olarak görülebilir (Bkz. Foto: 5).

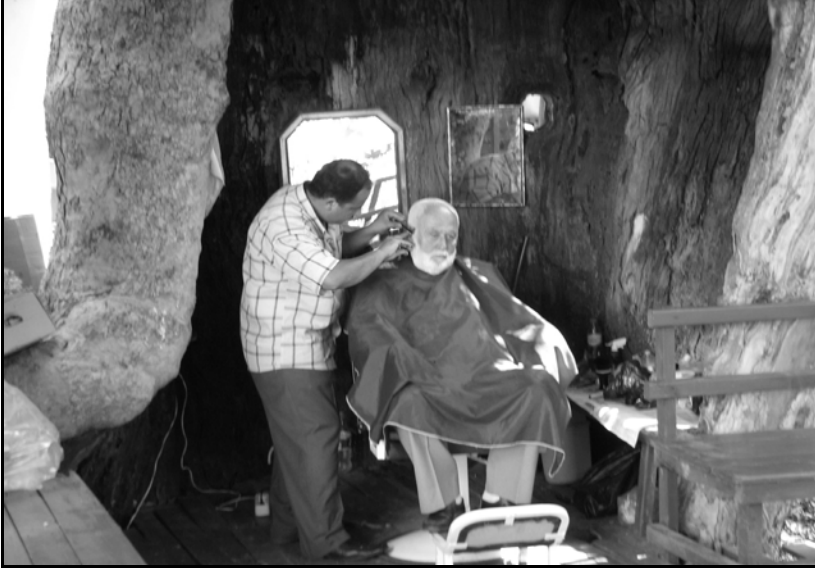
Foto 5: Dim Vadisi, Türk kültürünü sergileme odakları için örnek bir uygulama “Anadolu Köyü”.

Vadide oluşturulan Anadolu Köyü’nde kırsal yaşamın sosyal ve ekonomik öğelerine dair araç ve gereçler özenle toplanarak düzenlenmiş ve ziyaretçilerin görsel ziyafetine sunulmuştur. Ayrıca burada yerli ve yabancı turistlere her türlü yiyecek ve içecek ikramının yanında istedikleri takdirde konaklama hizmeti de verilmektedir. Köye yaz aylarında gelen ziyaretçiler burada buldukları sürede bol bol Dimçayı’nın sularında serinleme imkânı bulmaktadırlar.

4.Fotosafari Alanları

Fotosafari, tatilini farklı geçirmek isteyip, fotoğraf çekmekten keyif alanlara, heyecan verici, hareket içinde olacakları imkânlar sunmaktadır. Fotosafariler sadece doğa fotoğrafı değil, aynı zamanda tarihi yerlerin de görüntülediği etkinliklerdir. Turistler özellikle Alanya ve çevresinde yapılan fotosafarilerle göz kamaştırıcı doğal güzellikleri görme ve fotoğraflama şansını yakalayabilir.

Her türlü doğa sporu için son derece zengin bir fiziki yapıya sahip araştırma sahası, doğal ve kültürel varlıkları ile fotosafari için önemli destinasyonlardan biridir. Sahada başta İncekum Tabiat Parkı, Dimçayı ve vadisi, Alaraçayı, kalesi ve hanı, Şarapsahanı yanında Orhan, Sapadere, Kayabükü, Türkteş, Alacami, Karapınar, Yalçı, Taşbaşı, Şihlar, Çamlıca köyleri ile Türbelinas, Gedevet, Mahmutlar ve Gökbel yaylaları olmak üzere ilçenin tamamı fotosafariciler için doğal ve beşeri güzellikler sunmaktadır (Bkz. Foto: 6).

Foto 6: Gedevet yaylası, yıllarca değişik berber ustalarına tıraş salonu olarak hizmet veren çınar ağacı buraya gelen herkesin dikkatini çekmekte.

Alanya ilçesinde turizmi geliştirme ve çeşitlendirme çalışmalarında jeep safarının öne çıkarıldığı gözlenmektedir. Ancak bununla birlikte fotosafari de geliştirilebilir. İlçede bu alternatif turizm türünü geliştirebilmek için doğa avcılığı, manzara avcılığı gibi yeni imaj oluşturulabilir, diğer turizm türlerinin tamamlayıcı bir etkinlik olarak pazarlanabilir, fotoğraf yarışmaları, şenlikler düzenlenebilir. Alanya şehir merkezinin hemen yanı başında oluşturulan şehrin ve yarımadanın büyüleyici manzarasının seyrine imkân veren Hasbahçe seyir terası yanı sıra başta Alanya-Sarıveliler yolunun 32. km.sindeki Kuşyuvası mevki gibi seyir noktalarının düzenlenerek araştırma sahasının geneline yaygınlaştırılması hiç şüphesiz fotoğrafseverlerin heyecanını arttıracaktır. Buradan Akdağ, Dim vadisinin muhteşem manzarası, devasa Dim barajı ve Alanya'nın eşsiz görüntüsü izlenebilir.

Araştırma sahasında bazı yerel idarelerin doğal ve kültürel kaynaklar konulu fotoğraf yarışmalarını düzenlemesi başlangıç için olumlu adımlar olarak algılanabilir. Ancak bunun yanı sıra alternatif bir turizm türü olarak fotosafarinin de, sahanın turizm etkinlikleri içinde yer alabilmesi için profesyonel anlamda ilgilenecek kurum ve kuruluşlara ihtiyaç duyulmaktadır.

5.Avlanma Alanları

Antalya'daki yöre halkının yıllardır zevk için yaptığı bir uğraş olan avcılık, ancak 1981-1982 sezonunda av turizmi hüviyetini kazanıp, aynı dönemde 31 adet yaban keçisi vurularak karşılığında 28.877 dolar gelir elde edilmesiyle ekonomik bir değer olarak

turizm aktiviteleri içinde yer almıştır. Antalya’da 1966 yılında başlayan av koruma ve üretme sahalarının tesisi günümüze kadar devam etmiştir. İlde 8 yaban hayatı koruma sahası (YHKS) bulunmaktadır. Bu YHKS’ndan biri de Alanya’da yer almaktadır (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3: Antalya İli’ndeki Yaban Hayatı Koruma Sahaları

Adı	Kuruluş Yılı	Orman Alanı (h.)	Diğer Alan (h.)	Toplam Alan (h.)	Hayvan Türü
Akseki-İbradi-Üzümdere	2002	19.272	1.063	20.335	Yaban Keçisi
Düzlerçamı	1966	26.330	4.485	30.815	Yaban Keçisi, Geyik
Finike-Sarıkaya	2005	-	40.398	40.398	Yaban Keçisi
Alanya-Dimçayı	1974	43.917	9.307	53.224	Yaban Keçisi
Cevizli-Gidengelmiz Dağı	1988	15.789	114	15.903	Yaban Keçisi
Kaş-Kıbrıs Çayı	1981	3.000		3.000	Dağ Keçisi, Ayı
Gündoğmuş	1993	5.105	4.189	9.294	Yaban Keçisi
Sivridağ	2003	6.311	4.426	10.737	Yaban Keçisi

Kaynak: Antalya İli Çevre ve Orman Müdürlüğü, Doğa Koruma ve Milli Parklar Şube Müdürlüğü, 2006.

Antalya’daki YHKS 2005-2006 av sezonunda 124 yabancı avcı avlanmıştır. Sayı olarak az gibi görünen bu avcıların kişi başına 1.000 dolar civarında av bedeli ödedikleri bilinmektedir. Ancak asıl saptanamayan harcamalar genellikle zengin bir kesimden gelen avcıların konaklama, yeme içme için ödedikleri miktarlardır. Bazı tahminlere göre bir avcının Türkiye’ye geldikten sonra kaldığı süre içinde avlanma, konaklama, beslenme ve diğer tüm harcamaları için 10 bin dolarlık bir harcama yaptığı düşünülmektedir. Olaya bu boyuttan bakıldığında bir avcının tatil için gelen turiste göre bölge ekonomisine yaptığı katkının çok daha fazla olduğu anlaşılır. Av turizminin sadece ekonomik yönü baz alındığında bile araştırma sahasının desteklenip, geliştirilmesi gerekli bir alternatif turizm kaynağı olduğu düşünülebilir. Çünkü Türkiye’ye gelen turistlerin kişi başına ortalama harcamaları 2006 yılı için 893 dolar civarında gerçekleşmiştir (ALTSO, 2007). Bunun anlamıysa bir avcının kaldığı süre içinde yaptığı harcamanın 11 turiste bedel olduğudur.

Antalya Çevre ve Orman Müdürlüğü Doğa Koruma ve Milli Parklar Şube Müdürlüğü’nün çalışma ve teşviklerine ile özel avlak işletmesi kurulması için atılacak adımlar araştırma sahasının av turizmi kapasitesinin ortaya konulabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. İl Çevre ve Orman Müdürlüğü faaliyet alanında 4 adet avlak sahası mevcuttur¹. Bunlardan biri de Alanya’da yer almaktadır (Bkz. Tablo 4).

¹ Avlak, envanteri yapılmış, sınırları belli olan ve avlanma planları kapsamında avcılık etkinliğinin

Tablo 4: Antalya İli'ndeki Örnek Avlak Sahaları

Örnek Avlak Adı	Yeri Kuruluş	Kuruluş Yılı	Alanı (h.)	İşletme Durumu
Dereköy	Korkuteli	2004	11.971	Kamu
Alara	Alanya	2004	4.242	Özel (10 yıl)
Kurtboğazi	Elmalı	2004	7.390	Özel (10 yıl)
Cevizli-Kuyucak-Bademli	Akseki	2004	3.529,5	Özel (9 yıl)

Kaynak: Antalya İli Çevre ve Orman Müdürlüğü, Doğa Koruma ve Milli Parklar Şube Müdürlüğü, 2006.

Alara Örnek Avlağı, Alanya ilçe sınırları içerisinde olup, 30.05.2004 tarihinde kurulmuştur. Avlak alanı 4.242 hektardır. Avlak işletmesi, özel sektöre 18.11.2004 tarihinde ihale ile 10 yıllığına verilmiştir.

Araştırma sahasının avlanma alanlarında nisan-mayıs-haziran-temmuz ayları hariç, çarşamba, cumartesi, pazar ve resmi tatil günlerinde avlanmak serbesttir. Sahada av turizminin uygulanış zamanı göz önüne alındığında, mevcut tesislerin av etkinliklerinde kullanılması yaz ayları dışında da tesislerin açık kalma imkânı yaratılabilir. Ancak mevcut konaklama tesislerinin av turizmi etki alanı dışında kalmaları durumunda zorunlu olarak yeni tesis yapımı gündeme gelebilir. Bu durumda da yeni yapılacak tesislerin aynı zamanda kış, yayla, fotosafari, jeep safari gibi turizm aktivitelerinde değerlendirilme şansına sahip olmaları kullanım dışı kalmaları önlenmiş olur.

Bu durumda; hem uygulanış zamanı farklılığı hem de yüksek gelir getiren bir etkinlik olan av turizmi, araştırma sahasının alternatif turizm kaynakları içinde potansiyeli olan bir turizm türü olduğu gözden kaçmamaktadır.

6.Mağaralar

Araştırma sahasında keşfedilmemiş birçok potansiyel mağaranın yanında, keşfedilmiş olup ancak tamamen kontrolsüz bir şekilde meraklılarına ziyaret edilme imkânı veren mağaralar da vardır. Alanya ilçesi sınırları içerisinde, Damlataş, Dim, Fosforlu, Aşıklar ve Korsanlar mağaraları gibi turizme açılmaları nedeniyle ulusal ve uluslararası düzeyde çok iyi tanınan belli başlı mağaralar yanı sıra turistik çekim gücü özelliğine sahip ve potansiyel durumunda olan mağaralar da vardır. Bunlardan biri Çimenini mağarasıdır. Bu mağara doğal dokuya zarar vermeden, planlı bir şekilde içinde ve çevresinde yapılacak gerekli düzenlemeler ile bilimsel ve sportif amaçlı geziler değil aynı zamanda turizm amaçlı gezilerin hizmetine sunulabilir.

Çimenini mağarası, Alanya'nın doğusunda Cebelreis dağının güney eteğinde,

---

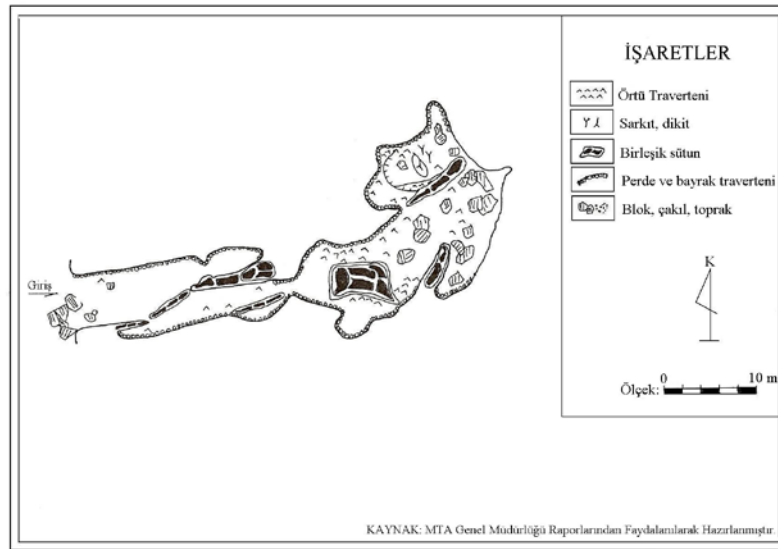
sürdürülmesi için ayrılan alanlardır (İğircik, 2001).

Şihlar köyü yakınında bulunur. Alanya-Gazipaşa yolunun, Demirtaş bucağından ayrılan 15 km.lik stabilize yolla Şihlar köyüne ulaşılır. Köyden mağaraya ulaşabilmek için yürümek gereklidir. Mağara deniz seviyesinden 530 m. yüksekliktedir.

Çimenini'nin içinde bulunan kalıntılardan insanlar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mağara yakınında Roma dönemine ait tarihi eserler vardır.

Çimenini mağarası, Permiyen yaşlı Alanya formasyonu kristalize kireçtaşları içinde gelişmiştir. 109 m. uzunluğundadır. Mağara dik bir çıkış dışında tamamen yataydır. Çimenini'nin içinde geliştiği kireçtaşı kalınlığının çok az ve sınırlı bir alanda bulunması nedeniyle, hidrolojik olarak kurudur. Mağaranın havası, açık havaya nazaran serindir. Ortalama sıcaklığı 17-20°C civarındadır (Akova, 1999: 188).

Çimenini, birbirleriyle bağlantılı çok sayıda odacık ve iki kattan meydana gelmiştir (Bkz. Şekil 3). Başlangıçta doğu-kuzeydoğu, batı-güneybatı yönünde tek bir boşluktan oluşan mağara, zamanla traverten sütunlar tarafından bölünerek odacıklara parçalanmıştır. İlk kısım ikinci bölüme kadar yataydır. Bu kısımda çok sayıda odacık vardır. Birinci ve ikinci kısımlar arasında yüksekliği 10 m.yi bulan traverten bir diklik vardır. İkinci kısmın tabanı iri blok taşlarla kaplı olup iki salon bulunur. Mağara içindeki odacıklar birbirinden traverten sütunlarla ayrılmıştır ve duvarlarında perde travertenleri bulunur. Gelişimini tamamlamış bulunan mağaranın ilk bölümünde yer alan damlataş oluşumları bozulmaya yüz tutmuşken ikinci kısımdaki sarkıt ve dikitler canlılığını korumaktadır.

Şekil 3: Çimenini Mağarası Planı

Çimenini mağarası, traverten birikimi açısından son derece zengindir. Odaları oluşturan traverten sütunlar geniş yer tutar. Ayrıca yan duvarlar perde travertenler ile süslüdür. Damlatışlarının bolluğu ve güzelliği ile yakınında bulunan tarihi eserler nedeniyle ilginç bir mağaradır.

Çimenini, sahip olduğu damlataş zenginliği ve güzelliği ile ilgi çekici olduğu kadar, içinde yer aldığı Cebireis dağının batı yamacındaki Dim mağarasının varlığı ve Alanya şehrine yakınlığı nedeniyle ulaşım sorununun giderilip turizme kazandırılması gereken önemli bir potansiyeldir. Mağara, henüz turizme açılmamıştır.

7.Kamp-Karavan Alanları

Kamp-karavan aktiviteleri; büyük ölçüde turizmin trekking, tırmanma ve manzara seyretme fonksiyonlarıyla bir arada görülür. Bu tür turizmde en önemli iki özellik, kamping ve karavan parklarının yerleri (alt yapı) ve kamplardaki servis olanaklarıdır. Kamping ve karavan parklarının yerini etkileyen faktörler; anayoldan ulaşılabilirlik, çekici özelliklere ve manzaraya sahip olma ve alt yapının uygun fiyatlarla elde edilebilirliği (Coltman, 1989: 257).

Kamp yerleri genellikle karayolu güzergahlarına ve içme suyu kaynaklarına yakın, zemin açısından çadır kurmaya elverişli dağ yamaçları veya göl, deniz kenarlarında doğayla başbaşa ama teknolojinin de konforuyla desteklenmiş alanlardır (Koç, ve Şahin, 1999). Araştırma sahası; doğal güzelliklere, yürüyüş ve diğer doğal aktivitelere büyük ölçüde sahip olduğu için kamp ve karavan faaliyetleri için de oldukça büyük kapasiteye sahip olmaktadır.

Antalya'da Kındılçeşme (Kemer), Göynük (Kemer) ve İncekum (Alanya) da olmak üzere Çevre ve Orman Bakanlığı'na ait 3 adet kamp alanı bulunmaktadır.

Antalya-Alanya karayolu üzerinde, Antalya'ya 110 km., Alanya'ya 23 km. mesafede, 27.1 hektarlık kullanım sahası olan İncekum Tabiat Parkı güneybirlik ve kamp alanıdır.

İncekum, turizm potansiyelinin çok yüksek olduğu bir mevkide bulunması, yakın çevrede bu tür hizmet verecek bir yerin bulunmaması ve alanın kızılçam ormanları ile kaplı olması nedeniyle, yerli ve yabancı turistler tarafından büyük rağbet görmektedir. Alan 1.000 kişilik güneybirlik, 250 adet çadır, 25 adet karavan kapasitesindedir. Yılda 150.000 güneybirlikçi, 200 aile çadırla, 300 aile karavanla dinlenme ihtiyaçlarını gidermektedir (Antalya İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2005).

Kamp alanında ziyaretçilerin her türlü ihtiyaçlarına cevap verebilecek tesisler mevcuttur. Geniş ve bakımlı plajı, büfesi, çocuk bahçesi, çeşitli ihtiyaçların

karşılanaabileceği marketi, genel duş, tuvalet, PTT hizmetleri, 220 V elektrik bulunan İncekum kamp-karavan alanı yeri, ekonomik ve güzel bir tatil için kampçıların hizmetindedir (Bkz. Foto: 7).

Foto 7: İncekum, 08.12.2006 tarihinde tabiat parkı olarak ilan edilen günebirlik ve kamp alanı (27.1 hektar), Alanya'ya 23 km. mesafede.

Alanya'da başta Dim Vadisi olmak üzere Gökbel, Mahmutlar, Gözüküçüklü, Kaş, Sapadere, Tokar ve Söğüt yaylaları ile araştırma sahasının birçok kır ve kır altı yerleşim birimi yeşil otelcilik olarak da isimlendirilen kampçılık imkanları açısından son derece uygun şartlara sahiptir. Araştırma sahasının doğal özelliklerinin el verdiği bu alanlardan gerekli üst donatıların da kurulması, başka bir ifade ile ortak kullanım için öngörülen sıhhi (yıkama yerleri, tuvalet, mutfak, çamaşır yıkama yeri, içme suyu), hizmet (satış yerleri, restoran ve dinlenme salonları), işletme ve idari tesislerin (bekçi ve idareci, revir, posta, panolar, aydınlatma, yangınla savaş, oto bakım servisi) oluşturulması ile yararlanmak mümkündür.

8.Rafting Alanları

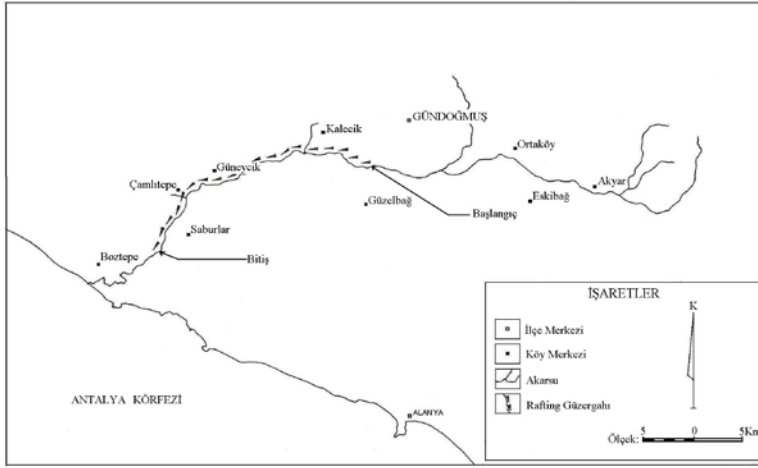
Araştırma sahası rafting açısından son derece elverişli akarsulara sahiptir. Alaraçayı gibi zorluk derecesi yüksek nehirlerin yanı sıra bu heyecanı yaşamak isteyen amatörlerin gidebileceği akarsular da vardır. Türkiye'de çok yeni olarak uygulama imkanı bulmuş olan rafting özellikle Alanya için ayrı bir önem taşır. Akdeniz'e kıyısı bulunan ülkeler içinde yalnız ülkemizde yaz mevsimi boyunca rafting yapmak mümkündür. Yörenin coğrafi özelliklerinden kaynaklanan bu olgu turizm sektöründe önemle değerlendirilmesi gereken bir avantajdır (Akova, 1999: 196).

Toroslardan doğan ve küçük derelerle beslenen akarsuların hemen hepsi rafting

için elverişlidir. Araştırma sahasında raft için uygun olan akarsuların başında Alaraçayı ve Dimçayı bulunmaktadır:

Alanya ile Manavgat ilçelerinin sınırını oluşturan Alaraçayı, gerek içinde aktığı vadinin doğal güzelliği gerek akarsu sporlarına uygun olmasının yanı sıra Selçuklu döneminden kalma Alarahaniyle, doğal ve tarihi zenginlikleriyle turizm sektöründeki yerini almaya çalışmaktadır.

Rafting güzergâhı Alara'nın denize döküldüğü yerden yaklaşık 30 km. içerideki Suuçtu mevkiinden başlayıp 22 km. kadar devam ettikten sonra Alarahan önünde bitmektedir (Bkz. Şekil 4).

Şekil 4: Alaraçayı Rafting Güzergâhı

Alaraçayı'nın ortalama zorluk derecesi 3-3,5 civarında olup, zaman zaman zorluk derecesi 5'e kadar çıkarken, bu gibi tehlikeli noktalardan amatör raftçıların geçişine izin verilmez. Güzergâhın başlangıç noktasında, vadi yamaçları suyun akış yönüne göre sağ taraf dik iken sol vadi yamaçları nispeten tatlı eğimlidir. Başlangıçtan 4 km. kadar aşağıda Kalecik köyü önlerinde bu kez sol yamaçlarda dikleşen vadi daralır. Ancak Kalecik köyü geçildikten sonra çayın her iki yamacı da çok dik olmaktan kurtulur ve turlarda 4-5 km. boyunca vadi yamaçlarının eğimi % 50-60 civarında değişir. Güneycik köyü önlerindeyse çayın vadisi her iki yamaçta birden çok dikleşir fakat bu durum uzun sürmez. Güneycik ve Çamlıtepe köyleri arasındaki irtibatı sağlayan Ali Köprüsü geçildikten sonra öğle yemeği molası veren raftçılar, zaman zaman daralıp genişleyen vadi içindeki parkurlarında rapidler ve küçük şelaleler içinde yollarına devam ederler.

Güzergâhın bitimine 3 km. kala Alaraçayı, son derece dar ve dik olan Öküzbükü boğazına girer ki, burası en tehlikeli noktalardan biridir. Bu zorlu etap da aşıldıktan sonra tur Alarahan önlerinde tamamlanıp, Alarahan'ın gezilmesiyle son bulur². Her türlü su sporlarının yapıldığı Alaraçayı üzerinde kurulan çok sayıda alabalık üretme çiftliği ziyaretçilerini beklemektedir.

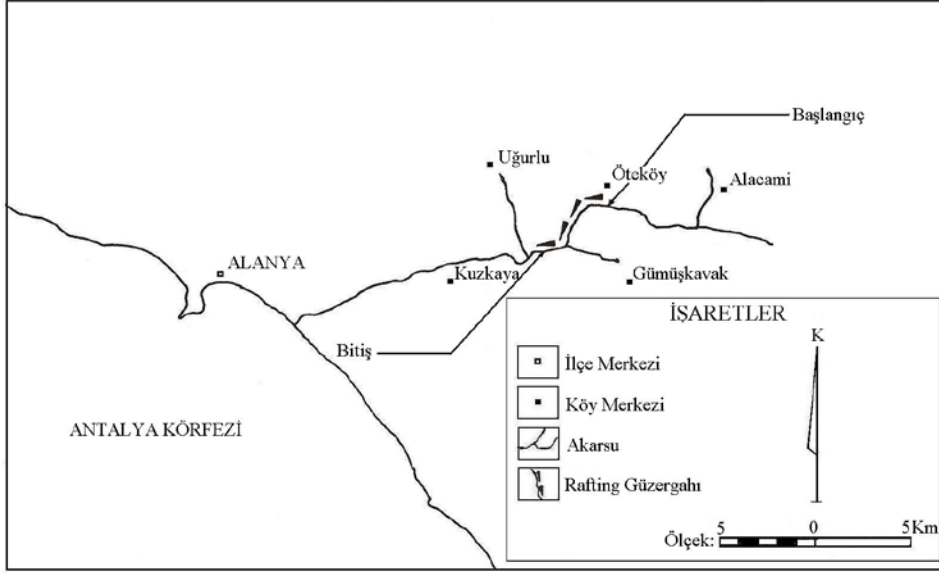
Dimçayı vadisi yemyeşil bir ormanlık sahada bulunur. Bu ormanlık sahadan akan çayın içinde bulunduğu doğal ortamın güzelliği ve Alanya gibi bir turizm merkezine yakınlığı Dimçayı'nın önemini artırır. Sahilden itibaren içeriye doğru 5 km.lik bir mesafede çayın kenarlarında çınar ağaçlarının koyu gölgesi altında yapılmış olan 36 kadar restoranın varlığı çarpıcıdır (Bkz. Foto: 8).

Foto 8: Dimçayı, rafting aktivitelerine de imkân veren çay; yazın sıcak ve nemli havasından bunalan Alanyalıların en çok tercih ettikleri yerlerden biridir.

Çok fazla su taşımayan ve özellikle de yaz aylarında suyu daha da azalan Dim, rafting için pek uygun olmamasına rağmen yine de bu sporun uygulanmasına olanak tanır. Ancak su seviyesinin yüksek olmaması 7-8 hafta boyunca 4-6 kişilik botların kullanılmasına izin vermezken, iki kişilik kanolar ve kayaklar en sık kullanılanlardır (Bkz. Şekil 5).

² Alarahan, Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubat tarafından 1231 yılında, Antalya'yı Bozkır üzerinden Konya'ya bağlayan eski Selçuklu kervan yolu üzerinde yapılmıştır. Alanya'nın yaklaşık 35 km. kuzeybatısında ve denizden 9 km. içeride bulunur. Han birkaç yıl önce onarılmıştır. Bu tarihi yapı Vakıflar Genel Müdürlüğüne 49 yıllığına bir işletme için kiraya verilmiştir. Bugün restoran ve alışveriş merkezi olarak kullanılmaktadır.

Şekil 5: Dimçayı Rafting Güzergâhı

SONUÇ VE ÖNERİLER

Alanya ilçesi; turizmde çeşitliliğin kolaylıkla sağlanabileceği bir turistik yöre niteliğindedir. İlçede yayla, kış, çiftlik, fotosafari, av, mağara, kamp-karavan ve akarsu turizmi alternatif kaynak değerler olarak görülmektedir. Ancak sahada bu zenginliklerin kullanımı hep sınırlı kalmıştır. Başka bir ifade ile kıyıda deniz, kum, güneş üçlüsünün dışına pek taşılammıştır. Bunun için yapılması gereken, turizmin çeşitlendirilerek turistlere seçenekler yaratılmasıdır. Bu seçeneklerinin gündeme gelmesiyle sahada turizm hem tekdüzelikten kurtularak çeşitlenmeye başlayacak hem de yaz aylarındaki yoğunluk yılın diğer aylarına taşınabilecektir.

Araştırma sahasında günümüz koşulları içinde alternatif turizmin kitle turizminin yerini alması beklenemez. Çünkü küçük adımlarla yavaş bir şekilde gelişen alternatif turizm, topluma ve çevresine azami dikkati göstererek, belli ölçüler içinde, kontrollü bir gelişmeyi uzun vadede gerçekleştirir. Bununla birlikte alternatif turizm, kitle turizminin destekleyicisi olabilir yani yörenin doğal güzelliklerinden yararlanma olanaklarını harekete geçirebilir. Sahanın alternatif turizm kaynakları, var olan deniz, kum, güneş içerikli kıyı turizmi ile birlikte planlanarak turizmin hizmetine sunulabilir. Bu kaynaklarından yararlanılması turizmin zenginleşmesine, genele yayılan turizm faaliyetleri ise halkta turizm bilincinin gelişmesine katkı sağlayabilir. Zaten gerek kitle turizmi gerekse alternatif turizm birbirinin karşıtı değil aksine tamamlayıcıdır.

KAYNAKLAR

- Akiş, A. (2007). Alanya'da Turizm ve Turizmin Alanya Ekonomisine Etkisi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 17, s. 15-32.
- Akova, İ. (1999). Alanya'nın Turizm Olanakları, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi, S.:7, s.:183-208.
- Akova, S. B. (1994). Antalya Körfezi'nin Kuzeyindeki Ovalarda Ziraat Hayatı (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alanya Sanayi ve Ticaret Odası (ALTSO), 2007, www.altso.org.tr. 02.11.2007.
- Bayer, M.Z. (1991). Turizme Giriş. İstanbul: Kre Ajans.
- Coltman, M. (1989). Travel&Tourism. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Çanakçıoğlu, H., Mol, T. (1996). Yaban Hayvanları Bilgisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No:3948, Fakülte Yayın No:440.
- Emekli, G. (2001). Bergama'nın Turizm Coğrafyası ve Turizmin Sosyo-Ekonomik Etkileri. İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, Anadolu Matbaacılık.
- Güldalı, N. ve diğerleri. (1982). Antalya Yöresinin Mağaraları. Ankara: M.T.A.Temel Araştırmalar Dairesi.
- Kocakuşak, S. (1993). Alanya'da Kentleşme, Turizm ve Sorunları (Basılmamış Doktora Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koç, N., Şahin, Ş. (1999). Kırsal Peyzaj Planlaması. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Yayın No: 1509.
- Iğircık, M. (2001). Türkiye'nin Av Potansiyelinin Geliştirilmesine İlişkin Sosyo Ekonomik Çözümleme (Basılmamış Doktora Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kozak, M., Kozak ve N. Kozak, M. (2001). Genel Turizm: İlkler-Kavramlar. Ankara: Detay Yayıncılık, 155-158.
- Sarı, C. (2007). Antalya'nın Alternatif Turizm Kaynakları ve Planlaması (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soyak, C. (2003). Alanya'da Turizm ve Kentsel Mekânlar. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayım Merkezi Matbaası.
- Soykan, F. (2003). Kırsal Turizm ve Türkiye için Önemi. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ege Coğrafya Dergisi, 12 (1): 2-11.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.kultur.gov.tr>-22.12.2007.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, <http://www.milliparklar.gov.tr>-10.04.2006.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), www.tuik.gov.tr/47k-06.03.2006.
- Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB), <http://www.tursab.org.tr>-25.05.2005.
- Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği (TYD), <http://www.ttyd.org.tr>-23.08.2005.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2010-20/1

Ülker, İ. (1983). Dağ Turizmi ve Kış Sporları. Ankara: T.C. Turizm Bakanlığı Yayını, s.:102.

Yetkin, H. (2002). Alanya (Dünden Bugüne Alanya Yaşam). İstanbul: Çali Grafik Matbaacılık.

KADIRLI İLÇESİ'NDE YAYLACILIK FAALİYETLERİ

The Transhumance Activities in the County of Kadirli

Döndü ÜÇEÇAM KARAGEL*

Hulusi KARAGEL**

ÖZET

Kadirli ilçesinde ova ile dağlık alanlar arasında görülen sıcaklık farklılıkları doğal, beşeri ve ekonomik çevre özellikleri üzerinde önemli etkiler yapmıştır ve özellikle de “yayla” fonksiyonlu geçici yerleşmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Kadirli ilçesinde 27 tane yayla yerleşmesi bulunmaktadır. Bu yerleşmelerin hemen tamamı (500 m yükseltideki Akarca yaylası hariç) araştırma sahasının kuzeyindeki dağlık alanlarda yer almaktadır ve yükseltileri 1000 metrenin üzerinde olan yerleşme yerleridir.

Kadirli ilçesinde yaylacılık faaliyetleri eskiden günümüze doğru azalmaksızın devam eden bir aktivite durumundadır. Ova tabanında yer alan köylerde (yaklaşık 150 m izohipsi altında kalan köyler) yazın bunaltıcı sıcakların insan sağlığına olan zararlı etkileri, insanların mevsimlik göç hareketine katılmalarını adeta zorlayan en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Önceleri hayvancılık ve tarım amaçlı kullanılan bu yaylalar fonksiyonel değişimle bugün tamamen sayfiye amaçlı kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadirli, Yayla yerleşmeleri, Yaylacılık faaliyetleri

ABSTRACT

The heat differences between plain and mountainous areas have greatly affected the natural, human and, economic environmental features and especially caused the temporary settlements with “yayla” settlements.

There are twenty-seven “yayla” settlements in the county of Kadirli. Nearly the total number of this settlements (apart from Akarca “yayla” with the height of 500 m) are in the northern mountainous areas of study and they are the settlements of having heights of 1000 m and higher.

The transhumance activities in the county of Kadirli are the incessant activities from the

* Arş.Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü; ducecam@firat.edu.tr

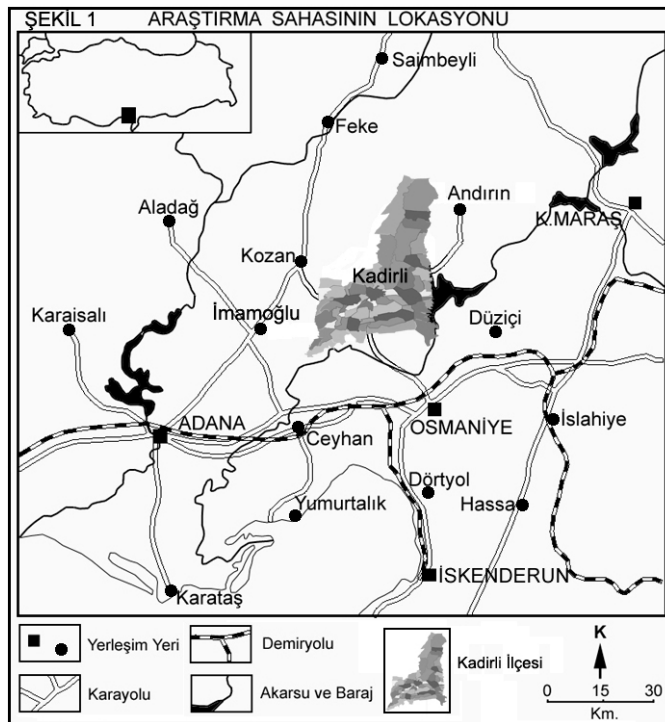
** Uzm. Öğrt., Elazığ Bilim ve Sanat Merkezi Coğrafya Danışmanı; hulka2367@hotmail.com

past to the present. The harmful effects of exhausting warmth on human health in the plain villages (the villages having the isohyps of under approximately 150 m) in summer comes as the first important factor on people to make seasonal immigration. This “yayla” settlements which were used for stock-breeding and agriculture are used today completely for summer residence with the functional transformation.

Key Words: Kadirli, The transhumant settlements, The transhumance activities

GİRİŞ

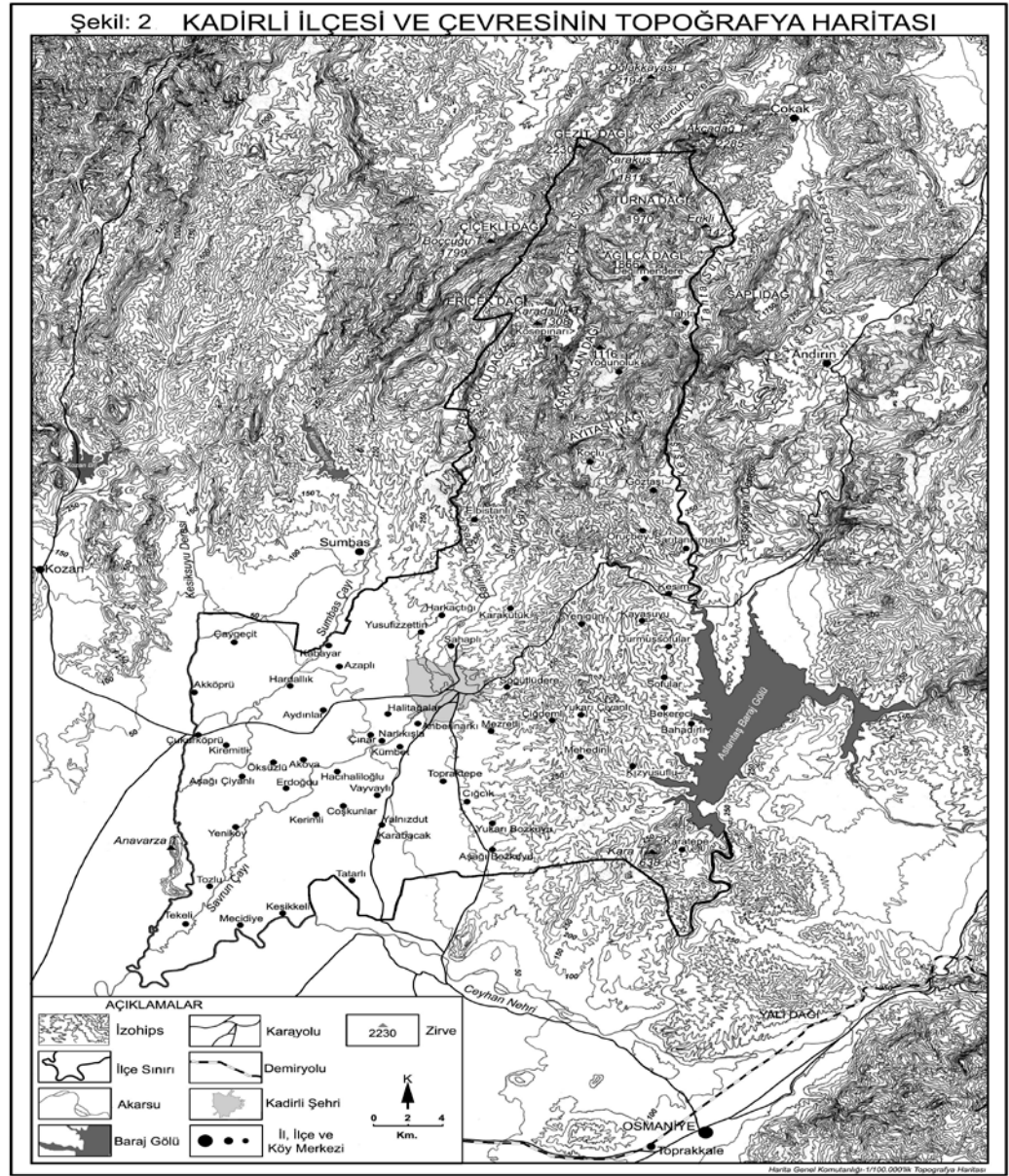
Kadirli ilçesi, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde, Osmaniye ilinin kuzeyinde bulunmakta (Şekil: 1); Kadirli ovası, engebeli yamaç düzlükleri, derince yarılmış vadileri, bu vadiler arasındaki yamaç, sırt ve tepelik alanları ve yüksek dağlık alanlarıyla çeşitli morfolojik ünitelere sahip fiziki şartlar arz etmektedir. Eğimli, engebeli ve yüksek alanlar ilçenin bütünüyle kuzeyi ve doğusunda yer almaktadır (Şekil: 2).

Araştırma sahasının kuzey ve doğusundaki yüksek birimler ile sahanın batısı ve güneyini oluşturan Kadirli Ovası, iklim özellikleri bakımından kısa mesafelerde önemli değişikliklere neden olmaktadır. Araştırma sahası içinde yer alan Orta Toroslar'a ait birimlerde yükselti yer yer 2000 metreyi aştığından, ova ile iç bölgeler arasında adeta bir duvar gibi set oluşturmaktadır. Dolayısıyla sahanın sıcaklık, yağış, basınç ve rüzgârlar

Kadirli İlçesi'nde Yaylacılık Faaliyetleri

gibi iklim elemanları üzerinde önemli yerel etkilere neden olmaktadır. Kadirli Ovası ile dağlık alanlar arasında görülen bu sıcaklık farklılıkları, araştırma sahasındaki doğal, beşeri ve ekonomik çevre özellikleri üzerinde önemli etkiler yapmıştır. Zirai potansiyeli büyük ölçüde zayıf olan dağlık alanlarda yerleşme dokusunun seyrelerek dağıldığını, yerleşmelerin nüfuslarının azaldığını ve özellikle yayla fonksiyonlu geçici yerleşmelerin yaygın olduğunu görmek mümkündür.

Amaç:

Araştırma sahasında yayla fonksiyonlu yerleşmeler sadece ilçe halkı için değil, Sumbas, Andırın, Adana ve Osmaniye’de yaşayan ve bu yayla alanlarıyla irtibatları kesilmemiş olanlar için de son derece önem arz etmektedir. Bu sebeple araştırmanın temel amacını yaylacılık faaliyetleri ile yayla yerleşmelerinin etki sahası oluşturmaktadır. Kadirli ilçesindeki yaylacılık faaliyetlerinde tek düzelik hakim olarak görülse de farklı tip amaçların birlikte yapıldığı alanlarda bulunmaktadır. Bu çalışmada ayrıca yaylaların kuruluş, kalma ve yararlanma farklılıklarının nedenleri de ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yöntem:

Araştırma tamamıyla yaylacılık faaliyetinin yoğun olduğu yaz aylarında gerçekleştirilen arazi çalışmalarına dayanmaktadır. Araştırma sahasının 1/25.000 ve 1/100.000 ölçekli topoğrafya haritalarında öncelikle yayla olarak gösterilen yerler ile haritada olmayan ve bölge halkının yayla alanı olarak kullandığı yerleşmeler tespit edilmiştir. Kadirli ilçesinde bölge halkının sadece yaz aylarında kullandığı 27 tane yayla alanı dışında 9 tane de daimi yerleşme alanı olan (mahalle) ve yaz aylarında daha çok ilçe merkezinde oturanlar tarafından kullanılan yerler bulunmaktadır. Bu alanlarda buraya gelenler tarafından daimi yerleşim alanı olsa bile yayla olarak zikredilmektedir.

Araştırma sahası içerisinde yer alan 27 geçici, 9 da daimi yerleşme yerinde 2 yıl süresince saha gözlemleri yapılmıştır. Araştırmada 3 ayrı anket çalışması düzenlenmiştir. Bunlardan ilki yayla alanlarının hepsine uygulanan ve 30 sorudan oluşan genel arazi anketlerdir. İkincisi ise yaylacılık faaliyetlerinin farklılık gösterdiği alanlarda uygulanan ve 33 sorudan oluşan hane halkı anketleridir. Son olarak pazar kurulan 2 yaylada da pazarcılarla anket çalışması yapılmıştır. Anketler temmuz-ağustos ayı içerisinde yaylaların en çok değerlendirildiği tarihlerde gerçekleştirilmiştir. Yayla yerleşmelerinde uygulanan anketlerde; yaylanın nüfusu, daimi ve geçici hane sayısı, yaylaya çıkış ve dönüş tarihleri, kalış süreleri, konut yapı malzemesi, içme ve kullanma suyu durumu, ulaşım koşulları, yaylalarda ekonomik faaliyet çeşitleri, yaylacılık faaliyetlerinin zaman içinde gösterdiği değişimler, yaylaların sorunları gibi çeşitli sorulara cevaplar aranmıştır. Yaylaların fonksiyonlarına göre sınıflandırılmasında öncelikle kullanım amaçlarının neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun içinde anketlere yaylaya hangi amaçla veya amaçlarla gelindiği sorusu eklenmiştir. Yaylanın etki sahasını ortaya çıkarmak için ise nerelerden geldiği ile ilgili olarak sorular sorulmuştur.

Saha ile ilgili olarak hemen tüm yayla yerleşmelerinde fotoğraflar çekilmiş, ticarethanesi ve pazarı olan yaylalarda ise krokiler çizilmiştir. Bu sayede yaylalarda

insanların nelere ihtiyaç duydukları ve ihtiyaçlarının ne kadarını temin edebildikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bulgular:

Türkiye'de Yayla ve Yaylacılık

“Yayla, yılın belirli bir süresi içinde hayvan otlatmak, ziraat yapmak ve geçimin sağlanmasında menfaat temin eden her türlü işte çalışmak, hatta dinlenmek için çıkılan veya gidilen, köyün hayat sahasının dışında kalan, çok defa köyün müşterek mülkü olan, köyden ayrı ve çoğu zaman pek uzak olmakla beraber sosyo-ekonomik bağlarla tamamen köye bağlı bir mahal veya köyün esas geçim sahasına ekli, ikinci bir bölümüdür” (Tunçdilek 1964, s.16 ve Tunçdilek 1967, s.138). “Bir yerleşim yeri ve ekonomik faaliyet alanı olarak ele alındığında yayla, farklı yerleşmelerde yaşayan, farklı sosyo-ekonomik yapıdaki grupların yılın belli bir döneminde çıktıkları ve orada beşeri ve ekonomik faaliyetlerde buldukları alan olarak tanımlanır” (Emiroğlu 1977, s.9). Yayla, yazın çıkılıp ikamet olunan yüksek ve serin yer ile yazın sürülerin yayıldıkları meralık dağ üstleri (Alagöz 1941, s.150, Alagöz 1993, s.1-2) manasını taşımaktadır.

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere yaylacılık, yaz mevsiminde yaylaya çıkıp, bir süre burada çeşitli faaliyetlerde bulunduktan sonra tekrar aşağı kesimdeki eski yerleşme yerlerine dönme olayını ifade etmektedir. Yayla sözcüğü yaz aylarında hava değişimi ve dinlenme amacıyla yararlanılan yüksekteki yazlık yerler için de kullanılmaktadır.

Somuncu'nun tarifine göre de yayla, “göçebe ve yarı göçebelerle, köylerin ekonomik faaliyet alanıdır. Bu ekonomik faaliyetlerde hayvancılık önde gelmekle birlikte, tarımsal faaliyetler de yapılabilmektedir. Bunun yanında yaylalar, kasaba ve şehirlerde yaşayan insanların da sosyal amaçlar için kullandıkları ya da yararlandıkları, çıkılan veya gidilen yerdir” (Somuncu 2005, s.24).

Araştırma sahasındaki yaylacılık faaliyetleri de bu tarife uymaktadır. Ancak en önemli fark Kadirli ilçesindeki yayla alanlarında, insanların serin yerde bulunma ve dinlenme amacıyla yaylaya çıktıkları sayfiye yaylacılığı (Alagöz 1993, s.43, Tunçel vd. 2004, s.63) ilk sırada yer alırken, tarımsal faaliyetler ikinci sırada, hayvancılık amacı ise üçüncü sırada yer almaktadır. Yayla alanları yarı göçebeler ile hayvancılıkla uğraşan köylülerin ekonomik faaliyet alanı iken günümüzde bu durum tamamen değişmiş durumdadır. Bunun en önemli sebebi yöredeki yayla alanlarında hayvanların orman alanlarına zarar vermesinden dolayı Orman İşletme Müdürlüğü'nün bölgedeki hayvancılık faaliyetlerini sınırlandırmasıdır.

Yaylacılıkta köy ekonomisinin temelini hayvancılıktan çok tarım oluştururken, göçebelik ve yarı göçebelikte durum değişmekte ve hayvancılık temel ekonomik geçim

kaynağı, yaylalarda gerçek geçim alanları olmaktadır (Kutlu 1990, s.201). Kadirli ilçesinde göçebe ve yarı göçebelerin yaylacılık aktivitesi günümüzde kalmamıştır. Bunun sebebi, yörede “Aydınlı” olarak isimlendirilen ve geçmişte tamamen hayvancılık ile geçimlerini sürdüren bu grupların tamamen yerleşik hayata geçmeleridir. Yarı göçebe olan bu gruplar genellikle Kadirli şehir merkezinden arazi satın almak suretiyle kendilerine ev yapıp yerleşmişler ve bir kısım da toprak satın alarak tarımla uğraşmaya başlamışlardır. Hayvancılığı bırakmamış olmakla birlikte, tarımla uğraşmaya başladıkları için hem hayvan sayılarını azaltmışlar ve hem de orman alanlarında otlatma yasağının gelmesiyle hayvancılığa dönük ekonomik yapı değişmiştir.

Kadirli şehir merkezi dışında Yusufzettin köyünde Aydınli Yörüklerinin yerleşmesiyle oluşmuş bir de Aydınlılar Mahallesi bulunmaktadır. Bu mahalle sakinlerinin anayurtları, Aydın ile Antalya arasındaki yüksek göçebe hayvancılık sahalarıdır. Daha sonra kış aylarını geçirmek üzere Osmaniye çevresine göç etmiş bulunan bu insanların yeni yayla alanları ise Develi ve Kayseri yöresi olmuştur. Bunlar o dönemde göçebe hayvancılık (pastoral nomadizm) yaşam tarzını benimsemiş Yörüklerdir. 1970 yılında davarlarıyla birlikte köye gelen Yörükler, bugünkü Aydınlılar mahallesine yerleşmişler ve zamanla kalabalık bir nüfusa erişmişlerdir. Bugün mahallede 31 hanede toplam 211 kişi bulunmaktadır. Yerleşik hayata geçtikten sonra bile 1979’a kadar alışıktıkları küçükbaş hayvancılık faaliyetlerini yarı göçebe olarak sürdüren Yörükler, 1980–1985 yılları arasında verimli tarım arazilerini işlemeye ve genel anlamda ziraatla uğraşmaya başlamışlar ve giderek göçebelikle olan bağlarını koparmışlardır. Aydınlılar mahallesi sakinleri, yerleşik hayata geçtikleri ilk dönemlerde yaylacılık faaliyetlerini sürdürdüklerini, yaylaya giderken bütün eşyalarını develere yükleyerek davarlarıyla birlikte toplu halde yayla alanlarına gittiklerini; ancak daha önce civar köylüler tarafından talan edildiği için boş kalan mahallelerinde bir bekçi ailesi bıraktıklarını ifade etmişlerdir. Yerleşik yaşama uyum sağlamakta çok zorluk çektiklerini belirten bu insanlar, önceki yaşamlarına olan özlemlerini ifade ederken; başlarını kaldırıp, Toroslar’a doğru uzun uzun bakarak iç çekmekteler.

Anadolu’nun coğrafi olanakları yaylacılık faaliyetlerinin gelişmesine ortam hazırlamıştır. Özellikle kırsal nüfusun beşeri ve ekonomik faaliyetlerinin, mevsime göre yüksek alanlarla alçak alanlar arasında devri bir biçimde cereyan etmesi, kısa mesafelerde değişiklik gösteren yükselti farkının neden olduğu iklim değişikliği, çeşitli sosyo-ekonomik nitelikteki insan gruplarının mevsimlik hareketine yol açmıştır (Emiroğlu 1977, s.12). Ülkemizin coğrafi yönden sahip olduğu topoğrafik özellikler, etkisi altında bulunduğu iklim ve bitki örtüsü, hayvancılığa bağlı faaliyetlerin bazı yörelerde göçer

hayvancılık şeklinde sürdürülmesini yakından etkilemiştir. Yaylacılık felsefesinin temelinde yatan hayvancılık anlayışı, Güney Anadolu yaylalarının da temel özelliği olmakla birlikte, gerek topoğrafik ve gerekse bio-klimatik şartların, yaylaların bulunduğu lokasyon şartları içerisinde coğrafi konumları ile birlikte değerlendirildiğinde zaman içinde fonksiyonlarında önemli değişmelerin olduğu görülmektedir.

Akdeniz Bölgesi'nde Toros Dağlarının geniş bir alan kaplaması, deniz seviyesine yakın olan vadilerdeki ılıman iklim şartları, bu bölgeyi geçmiş dönemlerde göçebe hayvancılık için çok elverişli kılmıştır. Bu hayvancılık, sürülerin ilkbaharda alçak çayırlardan yazı geçirecekleri yaylalara götürülmesi ve bu yolla değişik otlaklardan yararlanılması şeklindedir (Bates 1971, s.247). Araştırma sahasının da içinde bulunduğu Çukurova'da göçebelik 19. yüzyılın otalarına hatta 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sedanter yerleşmeden daha yaygın idi. 1970'li yıllarda Kadirli'de 600 kişinin göçebe hayat sürdürdüğü belirtilmektedir (Göney 1976, s.131).

II. Abdülhamit döneminde kurulan Fırka-i İslâhiye ordusu ile Çukurova bölgesindeki aşiretler ve bilhassa konar-göçer toplulukların yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Fırka-i İslâhiye, başıboş bir halde bulunan konar-göçer oymakları araştırma sahasının da içinde bulunduğu alanda başarılı bir metotla yerleştirmiştir (Halaçoğlu 1973, s.1-3). Osmanlılar döneminden beri süregelen göçebeleri yerleştirme politikası, Cumhuriyet döneminde çizilen sınırlarla geniş alanlar içinde cereyan eden göç yollarının kapanması, nüfus artışı, sosyal değişmeden az çok sözü edilen grupların da etkilenmesi sonucu göçebe hayat tarzı ortadan kalkmış durumdadır. Yaylalar bu nedenle göçebe grupların yaşama alanları olmaktan çıkmıştır. Bu yapısal değişimden yarı-göçebe ve yerleşik grupların yaylacılık faaliyeti de etkilenmiştir (Emiroğlu 1977, s.12). Yörede göçebe hayvancılık Aydınlı adıyla anılan Yörüklerin ekonomik faaliyetidir. Geçmişte Çukurova'da ve Kadirli'de de yaygındı. Ancak bugün büyük oranda önemini kaybetti. Yaylacılık faaliyeti Kadirli ovası ile tepelik alandaki köylerin yaptığı bir ekonomik faaliyettir. Kışlak ile yaylak (yayla) arasında geçen bir ekonomik faaliyettir. Sayfiye yaylacılığına, göçebe hayvancılık değil, yaylacılık dönüşmüştür. Geçmişte yaylacılıkta en önemli faaliyet hayvancılıktı (Küçükbaş+büyükbaş). Kısmen tarımda Kadirli yaylalarında yapılırdı. Oysa bugün ulaşım olanaklarının artmasıyla tarım ve hayvancılık büyük oranda azalmış, sayfiye yaylacılığı önem kazanmıştır. Bu nedenle Aydınlılar'ın (Yörük) yaptığı faaliyet ile yöredeki yaylacılık faaliyetini birbirinden ayırmak gerekir.

Yayla Göçü

Araştırma sahasında yaylacılık faaliyetleri eskiden günümüze doğru azalmaksızın devam eden bir ekonomik aktivite durumundadır. Kadirli ilçesinde ovada yer alan

köylerde (yaklaşık 150 m izohipsi altında kalan köyler) yazın bunaltıcı sıcakların insan sağlığına olan zararlı etkileri, sivrisineğin geceleri rahat uyku vermemesi, buradaki insanların mevsimlik göç hareketine katılmalarını ve yükseklere çıkmalarını adeta zorlayan en önemli faktörlerin başında gelmektedir.

Yörede yaylaya çıkma alışkanlığı; göçebe yörüklerin hayvanlarını otlatmak için yaz aylarında yeşil ot bulma gayreti içinde olmaları, göçebe üretim tarzının sürdürülmesi zorunluluğu ve kırsal yörelerimizin bu ürünlere duyduğu ihtiyaç ile başlamıştır (Alkan, 1991, s.5). Alagöz, Yörüklerin kışlak ve yaylakları arasındaki mevsimlik göç hareketini “Yörük yaylacılığı” şeklinde ifade etmektedir (Alagöz 1993, s.34).

Kadirli ilçesinde yayla alanlarına çıkma aktivitesi, yaylaların fonksiyonel özelliğine göre değişmektedir. Sayfiye, tarım ve hayvancılık amacıyla kullanılan yaylalara gidiş ve dönüş tarihleri ile buralarda kalma süreleri de farklılık göstermektedir.

Hayvancılıkla uğraşan ailelerin yaylacılık aktivitesine katılmasındaki temel amaç hayvanlara yeşil ot bulma gayesi olduğu için ovada sıcakların başladığı nisan ayı ortaları ilk hareketi oluşturmakta ve yaylada kalış süresi de değişmektedir. Bio-klimatik koşullar bunların belirli yerlerde konaklama süresini etkileyen önemli faktörlerdendir. Yine yayla alanlarından dönüşler de ovada yerfistığı ve mısır hasatlarının yapılmaya başladığı ekim-kasım aylarına kadar sürebilmektedir. Hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı yayla alanları genellikle ilçenin güneyindeki ova köyleri tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Buna karşılık yükseltinin artmasıyla birlikte hava sıcaklığının ovaya nazaran daha serin olduğu alçak tepelik alanlarda yaylaya gitme aktivitesi nispeten azalmaktadır. Yaz döneminde yapılan arazi çalışmalarında da bu farklılık çok kolay bir şekilde anlaşılmıştır. Yörede gün boyu (Sabah 10 ile 18 arasında) esen meltem rüzgarı ile gece esen dağ rüzgarı yamaç alanlarındaki köylerde bunaltıcı sıcaklığın etkisini hafifletmekte ve bu yüzden insanlar köylerinde kalmayı tercih etmektedirler. Dağlık alanlardaki köylerde ise iklim şartları yayla alanlarına gitmeyi gerektirmeyen bir özelliktedir. Bu köylerin mahalleleri ve yayla alanları ise ova köylerinden ve Kadirli merkezden gelenler tarafından doldurulmaktadır.

Ova köylerinde ise yaylaya çıkış tarihleri birbirinden farklı olabilmektedir. Buğdayların hasat edilmesini takiben haziran ayı ortalarından itibaren artık insanlar serin ve ferahlatıcı yerlerde kalmak gayesi ile göçe katılırlar. Bunlarda ise temel amaç dinlenme arzusudur ve ova köyleri için yaylaya varış ve kalış süreleri çok belirgindir. Bu süre genellikle 2-2,5 ay arasında değişmektedir. Ova köylerinin dışında Kadirli merkez ve Kadirli ilçesi dışından gelenlerin yaylaya geliş ve gidiş tarihleri de farklı olmaktadır. Okulların tatil zamanının beklenmesi, memurların yaz tatili için izne ayrılmaları gibi

sebeplerle yaylacıların gidiş tarihi genellikle 1–15 Temmuz arasında tercih edilmekte ve kısa bir kullanımla eylül başından itibaren geri dönüşler başlamaktadır.

Kadirli ilçesindeki yaylacık faaliyetlerinde yayla alanlarına gidiş ve dönüşler Doğu Karadeniz Bölgesi yaylalarında gerçekleştirilen basamaklı veya kademeli çıkış ve dönüşler şeklinde (Tunçel 2004, s.61, Zaman 2007, s.293) olmamakta, bu hareketler köy ile yayla yerleşmesi arasında ve aradaki mesafeye göre bir gün içerisinde gerçekleştirilmektedir. Bazin'de yayla göçü ile ilgili olarak; Orta Toros Yörüklerindeki göç hareketini yaylak ve kışlakta yerleşik iki dönem, ilkbahar ve sonbaharda çok basit bir göç planı ile iki göç hareketi şeklinde ifade etmektedir (Bazin 1994, s.326). Aladağlarda ise 3000 metrenin üzerinde yayla alanları olduğu için ilkbahardan itibaren dikey yönde, kar kademeli olarak ortadan kalkmakta, bu durum yaylacılıkta kademeli bir faaliyeti zorunlu kılmaktadır (Somuncu 2005, s.118).

Araştırma sahasındaki yayla yerleşmelerinin hemen tamamında köy ile bağlantı kesilmemektedir. Araçları olanlar köylerdeki işlerini devam ettirmek için haftada bir defa köylerine inmekte ve oradaki işleri yürüterek ve bazen de işçilere bırakarak tekrar yaylalarına dönmektedirler. Ayrıca Bağdaş ve Maksutoluğu gibi ulaşım imkânı iyi olan yaylalarda günlük minibüs seferleri de düzenlenmektedir. Bu yaylaların özelliği Kadirli'nin her tarafından ve Adana'dan nüfus çekmesidir. Bu nedenle yaz nüfusu oldukça kalabalıktır.

Yaylaların Fonksiyonları

Kadirli ilçesinde 27 tane yayla yerleşmesi bulunmaktadır. Bu yerleşmelerin hemen tamamı (500 m yükseltideki Akarca yaylası hariç) araştırma sahasının kuzeyindeki dağlık alanlarda yer almaktadır ve yükseltileri 1000 metrenin üzerinde olan yerleşme yerleridir (Şekil: 3-4). İlçe yaylalarının hemen tamamında sayfiye amacı ön plandadır. Bununla birlikte sayfiye amacının yanı sıra, tarım ve hayvancılığın birlikte yapıldığı yayla yerleşmeleri de bulunmaktadır (Tablo: 1, Şekil: 3). Bu özellikleriyle Kadirli ilçesinde yaylaların fonksiyonel yapısı, Zaman'ın Beydağları yaylalarında da belirttiği gibi fonksiyonel çeşitlilik bakımından benzerlik göstermektedir (Zaman 2007, s.130).

Tablo: 1. Kadirli İlçesi'nde Fonksiyonuna Göre Yaylaların Dağılışı (2007)

Yayla Fonksiyonu	Yaylalar
Sayfiye	Kastal, Paşaoğlu, Cıllık, Akarca, Çatmacık, Çardak, Gürlevik
Sayfiye-Hayvancılık	Bağdaş, Kınalıgedik, Elmacık, Bostanlık, Gavurmağarası, Maksutoluğu, Demircikbucağı, Sıyırıncaç
Sayfiye-Tarım-Hayvancılık	Alipaşa, İmirhan, Aktaş, Yanalak, Köşürge, Karaçalı, Ağlıca
Tarım-Hayvancılık	Tuvaras, Söğütözü, Turna, İslice, İnciğ

Tamamıyla sayfiye amacıyla kullanılan yaylalar daha çok Kadirli şehir merkezi ile Koçlu köyünden gelenler tarafından kullanılmaktadır. Bu yaylalara en güzel örnek

Akarca yaylası verilebilir. Akarca yaylası, 550–600 m. yükseltide ve ilçe merkezine 13 km uzaklıkta yer almaktadır. Ulaşımının kolay olması, şehir merkezine yakınlığı sebebiyle günü birlik gidiş geliş imkânı sağlaması nedeniyle Kadirli şehri için vazgeçilmez bir sayfiye alanı haline gelmiştir (Foto: 1).

Akarca yaylası, 1980 yıllarına kadar göçebe yörüklerin daha yüksekteki yaylalara çıkış ve inişlerde kullandıkları bir “güzle” yerleşmesiydi. 1980–1990 yılları arasında Kadirli şehirden gelen bazı aileler çadırlar kurarak yaz mevsimini burada geçirmeye başlamışlardır. 1992 yılından itibaren modern yayla konutları inşa edilmeye başlanmıştır. 1996 yılında 50 kadar modern yayla evi mevcut iken 1998 yılında bu sayı 200’ü aşmıştır (Koday 1999, s.494). 2007 yılı itibariyle mesken sayısı 500’ü geçmiştir.

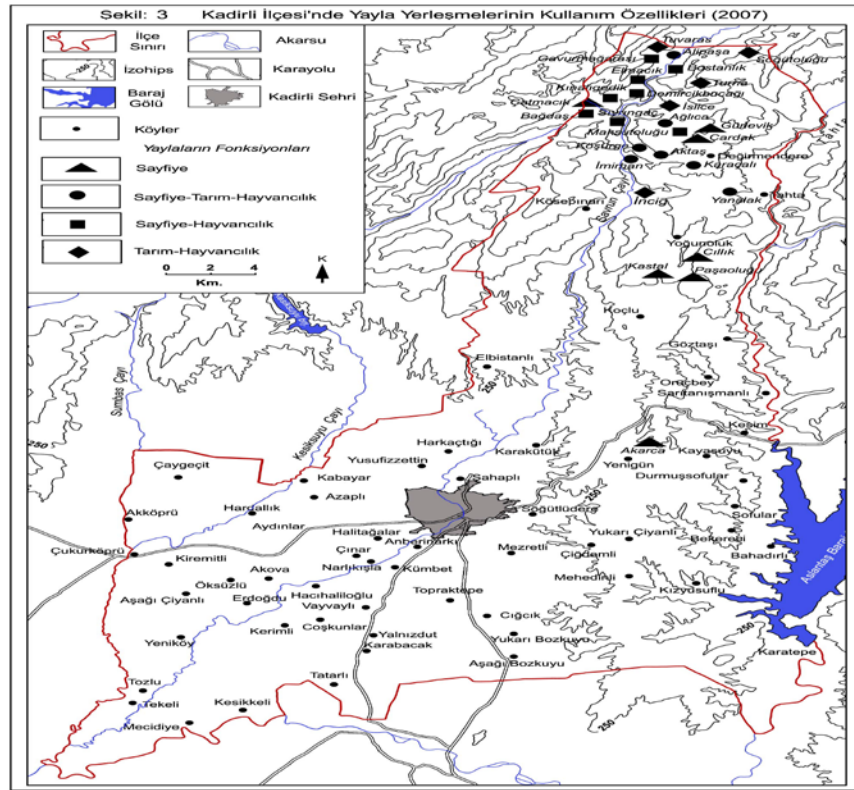
Akarca yaylası doksanlı yıllardan günümüze kadar önemli bir gelişim süreci geçirmiştir. Mesken sayısındaki ve yaylaya her yıl çıkan nüfus sayısındaki belirgin artışlar yanı sıra mesken şekillerindeki değişimler, ticarethane sayısındaki ve çeşitliliğindeki artışlar burasının, Kadirli ilçesinin kuzeyindeki dağlık alanlarda yer alan yaylalarına nazaran daha modern ve çabuk gelişen bir yerleşme yeri olmasını sağlamıştır. Yaylada haziran ayından eylül ayına kadar kalınmaktadır. Sonbahar ve kışın da yayla alanı, genelde hafta sonları şehrin gürültüsünden kurtulmak, hafta sonunu piknik yaparak geçirmek isteyenler için de mesire alanı durumundadır (Foto: 1). Şehirleşmenin hızla gelişmesiyle ilgili olarak insanların işten arta kalan boş zamanlarının artması, eğitim düzeylerinin yükselmesi, ulaşım yol ve araçlarının yaygınlaşması gibi unsurlarda meydana gelen değişimler rekreasyon veya dinlenme faaliyetlerinin önem kazanmasına yol açmıştır (Özgüç 1977, s. 143). Akarca yaylası da yaz mevsiminde sürdürülen yaylacılık faaliyetleri dışında bir rekreasyon alanı olma özelliği ile diğer yayla alanlarından ayrılmaktadır.

Foto: 1. Akarca yaylası Oruçbey, Yenigün ve Karakütük köyleri ile sınır oluşturmaktadır. Yol kenarlarındaki çatma ve çadır alanları dışında kalıcı meskenler 643 m civarındaki Akarca Tepesi’nin etrafında yoğunluk göstermektedir. Akarca yaylası daha çok Kadirli şehirden gelenler tarafından oluşturulmuş bir yerleşmedir.

Araştırma sahasında sayfiye amacının yanı sıra tarım ve hayvancılığın yapıldığı yerler genellikle yaylanın bulunduğu köy halkı ile kışın Kadirli şehir merkezinde oturan ve köy nüfusuna dahil kişiler tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır. Şehir merkezinde oturanların ikinci evleri buralarda bulunmaktadır. Dinlenmenin yanı sıra evlerinin etrafındaki tarım arazilerinde tahıl tarımı ile çeşitli sebze ve meyve de yetiştirmektedirler (Foto: 2).

Toroslar'da yaylacılık faaliyetleri, genellikle 1000 metrenin üzerindeki dolin, uvala, polye gibi uygun toprak şartlarına sahip depresyonların tabanında hayvancılıktan çok zirai amaçla yapılmaktadır. Yayla bu karakteri ile köyün yaz bölümü olmak gibi bir özellik taşır (Tunçdilek 1964, 1.23). Kaynaklardan çıkan suyun varlığına bağlı olarak karstik alanlardaki bazı dolin ve uvalaların tabanı yaylacılık döneminde çayır ve otlarla kaplanmakta ve yaylaların kuruluş yerinin seçiminde etkili olduğu gibi bu küçük erime düzlükleri üzerinde ekip-biçme faaliyetleri de yapılmaktadır (Somuncu 2005, s.37-38, Zaman 2007, s.36-39). Araştırma sahasında Değirmendere köyünün Ağlıca, Köşürge, Aktaş, İslice, Söğütözü ve Turna yaylaları ile Tahta köyünün İmirhan ve İnciğ yaylaları Tunçdilek'in de ifade ettiği gibi köyün yazlık kullanım alanı özelliğini göstermektedir.

Foto: 2. Geçmişte hayvancılık ve zirai faaliyetlerin geniş oranda yapıldığı yayla alanlarında günümüzde çok az oranda bu aktiviteleri görebiliyoruz. Alipaşa (a), Bostanlık (b), Tuvaras (c), İmirhan (d) yaylalarında tahıl tarımı yanı sıra bahçe ziraatı da yapılmaktadır. Zirai aktivitelerin yapıldığı bu alanlar genellikle dolin, uvala ve polye tabanlarına karşılık gelmektedir.

Tuvaras, Söğütoluğu, Turna, İslıce ve İnciğ yaylalarında temel fonksiyon tarım ve hayvancılık şeklinde sürdürölmektedir. Söğütoluğu, Turna ve İslıce yaylaları Değirmendere köyünün kullanımındadır ve köy halkının buralarda tarlaları bulunmaktadır. Tarımsal faaliyetler de daha çok tahıl ve bahçe tarımı şeklinde sürdürölmektedir. Değirmendere köyü kuruluş yeri itibariyle yükseltinin 1000 m nin üzerinde olduğu bir yerleşmedir. Dolayısıyla köy halkının daimi ikametgâh sahası yaz aylarının bunaltıcı sıcağından çok fazla etkilenmemekte ve sayfiye amaçlı yaylacılık faaliyetini gerektirmemektedir. Köyde hayvancılık ile geçimini sürdürenler yaz aylarında yeşil ot bulma çabası içinde oldukları için daha yüksek alanlardaki bu yayla alanlarını hayvancılık faaliyetlerini devam ettirmek için kullanmaktadırlar (Foto: 3).

Foto: 3. Hayvancılık faaliyeti ile uğraşan yaylacılardan bir görüntü. Bunlar traktör ve römorkları ile yayla alanlarına gelmekte ve ot sahaları bitince de başka yerlere göç etmektedirler. Gıda ihtiyaçlarını yanlarında getirdikleri malzemelerden karşılamaktadırlar.

Yaylaların Etki Sahası

Araştırma sahasındaki yayla yerleşmeleri Değirmendere, Koçlu, Kösepınarı, Tahta ve Yenigün köyleri sınırları içerisinde yer almaktadır. Yenigün köyü sınırında bulunan Akarca yaylası hariç diğerleri ilçenin kuzeyindeki yükseltisi 1000 metrenin üzerindeki dağlık alanda bulunmaktadır. Yayla alanları Kadirli ilçesinin çeşitli köyleri, Kadirli şehir merkezi ve Sumbas ilçesinde oturanlar tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Yaylalarda daimi meskenler hakim olmakla birlikte çadırlarda yaşayan yaylacıları da görmek mümkündür (Tablo: 2).

Araştırma sahasındaki köylerin bir kısmı da ilçede yer alan yayla alanları dışında genellikle Andırın, Göksun (Kahraman Maraş), Kozan ve Sumbas ilçelerinin yayla alanlarını tercih etmektedirler (Tablo: 3). Kadirli ilçesi dışındaki yayla alanlarına gitmelerinin nedeni ise; bir zamanlar bu bölgelerden göç ederek Kadirli'ye yerleşmiş olmaları ve bir kısım akrabalarının halen oralarda yaşamasıdır.

Andırın ilçesinin Mazgaç yaylası, Kadirli ovasında yer alan Cıgıcık köyünün tapulu arazisi durumundadır ve başka yerlerden hiç kimse bu yaylayı kullanmamaktadır. Yaklaşık 300 hane her yıl Mazgaç yaylasına göç etmektedir (Tablo: 3).

Kadirli ilçesinde yayla alışkanlığı olmayıp, yaylaya gitmeyen köyler de bulunmaktadır. Bunlar; Kesikkeli, Kesim, Aşağı Çıyanlı, Tozlu, Akova, Coşkunlar, Çiğdemli, Çukurköprü, Kızıyusuflu, Kiremitli, Tatarlı, Sofular, Yalnızdut, Yukarı Çıyanlı,

Mehedinli, Bahadırılı, Azaplı, Aydınlar gibi köylerdir. Bu köylerden Çiğdemli, Yukarı Çıyanlı, Mehedinli, Bahadırılı, Sofular, Kızıyusuflu ilçenin doğusunda yer alan ve yükseltinin nispeten artış gösterdiği yamaç sahalarında bulunmaktadır ve bu yüzden yaylaya gitmeyi düşünmemektedirler (Şekil: 4).

Tablo 2. Kadirli İlçesi'nde Yer Alan Yayla Yerleşmeleri ve Etki Sahası İle Hane Sayıları (2007).

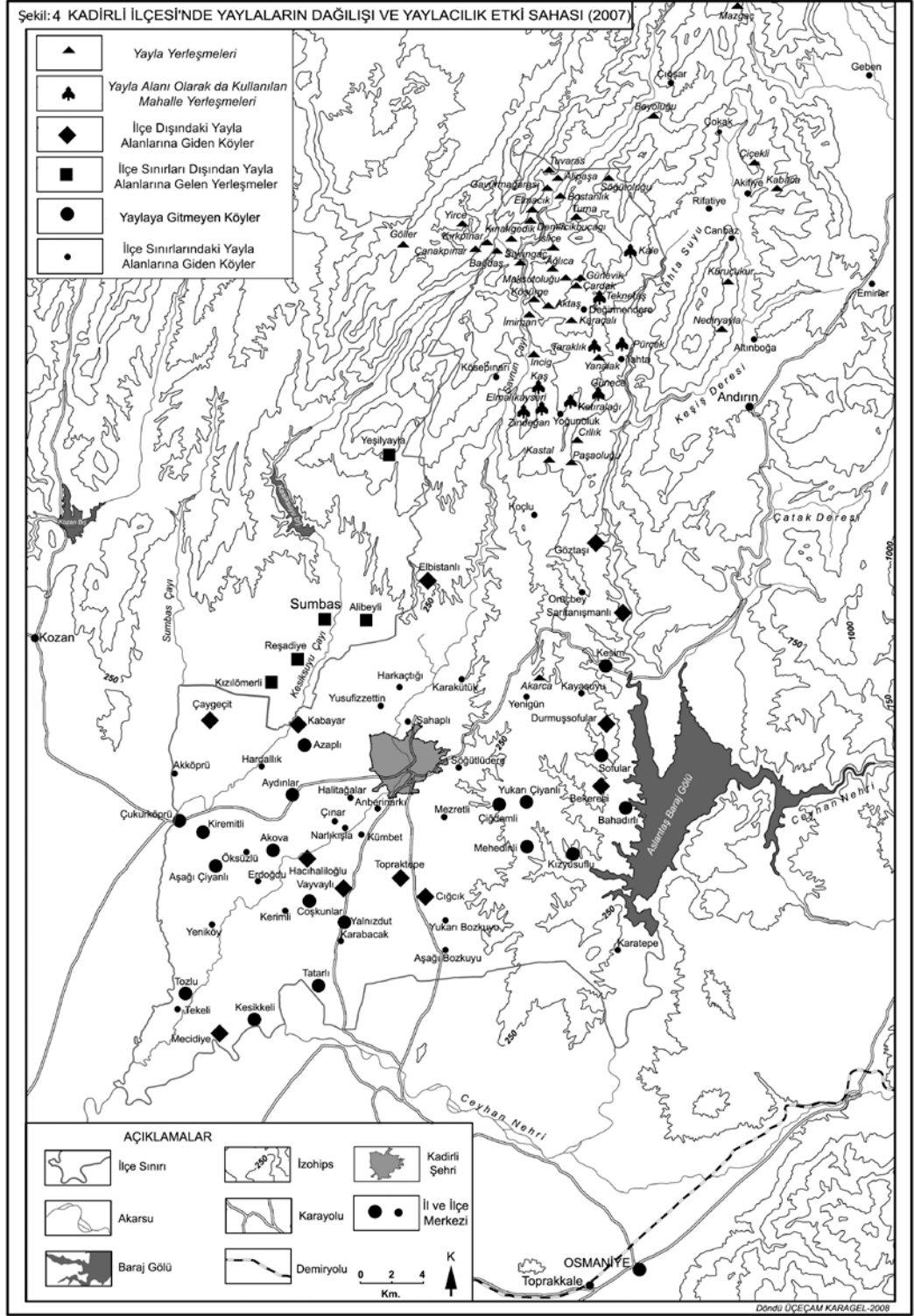
Bağlı Olduğu Köyler	Yaylalar	Yaylayı Kullanan Yerleşmeler	Hane Sayısı	Çadır sayısı
Değirmendere (12 yayla)	Ağlıca	Kadirli merkez, Değirmendere	20	-
	Köşürge	Kadirli merkez, Değirmendere	40	5
	Aktaş	Kadirli merkez, Değirmendere	50	10
	Çardak	Kadirli merkez, Adana merkez	200	5
	Gürlevik	Kadirli merkez	15	2
	Maksutoluğu	Kadirli merkez, Sumbas merkez, Aşağı Bozkuyu, Karabacak, Öksüzlü, Tekeli, Koçlu	1000	25
	İslice	Değirmendere	2	-
	Söğütoluğu	Değirmendere	10	-
	Karaçalı	Elbistanlı, Kadirli merkez, Değirmendere	45	10
	Bostanlık	Alibeyli (Sumbas), Kösepinarı, Kadirli merkez, Adana merkez	81	1
	Turna	Değirmendere	20	2
	Demircik	Kadirli merkez, Yeşilyayla (Sumbas), Şahaplı	20	8
Koçlu (3 yayla)	Paşoluğu	Koçlu	70	-
	Cıllık	Karakütük	40	-
	Kastal	Koçlu, Karakütük	30	2
Kösepinar (8 yayla)	Sıyrınç	Kadirli merkez, Şahaplı, Karakütük, Halitağalar, Kösepinarı	100	-
	Elmacık	Alibeyli(Sumbas), Kadirli merkez	110	10
	Gavurmağarası	Alibeyli (Sumbas), Yusufzettin	47	5
	Alipaşa	Alibeyli (Sumbas), Reşadiye (Sumbas), Kadirli merkez, Adana merkez	90	6
	Kınalgedik	Kösepinarı, Kadirli merkez	22	8
	Tuvaras	Yeşilyayla (Sumbas), Kadirli merkez, Harkaçtıği	20	5
	Bağdaş	Kadirli merkez, Adana merkez, Sumbas merkez, Kadirli ve Sumbas köyleri	450	10
	Çatmacık	Kadirli merkez, Sumbas merkez	40	5
Tahta (3 yayla)	İmirhan	Tahta	40	3
	Yanalak	Karabacak	30	-
	İnciğ	Tahta	15	-
Yeniğün	Akarca	Kadirli merkez	500	25

Kaynak: Arazi çalışmaları, 2005-2007.

Tablo 3. Kadirli İlçe Sınırları Dışında Gidilen Yayla Alanları ve Toplam Hane Sayıları (2007).

İlçe	Gidilen Yayla Yerleşmeleri	Yaylayı Kullanan Yerleşmeler	Hane Sayısı
Andırın	Avgasır, Kesik, Meryemçil, Geben, Göksun	Bekereci (10), Durmuşsofular (20)	30
	Mazgaç	Cıgçık (300)	300
	Altınboğa, Akifiye, Günece, Kümbetir, Çokak,	Göztaş (100), Kümbet (10), Tekeli (20), Topraktepe (25), Vayvaylı (15), Yukarı Bozkuyu (12)	182
	Çiğşar, Savruncözü	Elbistanlı (50), Mecidiye (2)	52
	Beyoğlu	Hacihaliloğlu (6), Yeniköy (10), Yusufzettin (8)	24
	Beyoba	Kerimli (10)	10
	Çınarçidi	Sarıdanışmanlı (3)	3
	TOPLAM		
Kozan	Göller	Çaygeçit (40), Kadirli merkez (25)	65
Sumbas	Esenli	Kadirli merkez (15)	15
	Yırce	Kadirli merkez (2), Kabayar (3)	5
	Çanak Pınarı	Kadirli merkez (3)	3
	Kırkpınar	Kadirli merkez (4)	4
TOPLAM			27
GENEL TOPLAM			693

Kaynak: Arazi çalışmaları, 2005-2007.

Kadirli ilçesinin dağlık alanda yer alan köylerinden bazıları, özellikle Kadirli merkezden gelenlerin yayla alanı olmaktadır. Yoğunluk köyünün merkez mahallesi, Kastal, Elmalı Kayseri, Kaş, Zindeğan ve Günece mahalleleri, Tahta köyünün Pürçek ve Tarıklık mahalleleri, Değirmendere köyünün Tekneş ve Kale mahalleleri yaz aylarında yoğun bir şekilde nüfus akımına uğramaktadırlar (Tablo: 4). Bu yaylalar köy sınırları içinde olmakla birlikte, “köy” başlı başına “yayla” yerleşim karakterini göstermektedir (Sevgi, 1984, s.180).

Tablo: 4. Kadirli İlçesi’nde Yaz Mevsiminde Yayla Alanı Olarak Kullanılan Mahalle Yerleşmeleri.

Mahalleler	Yaylayı Kullanan Yerleşmeler	Gelen Hane Sayısı
Yoğunluk		185
Katıralağı-Yoğunluk	Kadirli merkez	60
Elmalı Kayseri	Kadirli merkez, Karabacak,	20
Kastal	Kadirli merkez, Topraktepe, Öksüzlü	25
Kaş	Kadirli merkez, Topraktepe	30
Zindegan	Kadirli merkez	15
Günece	Kadirli merkez	35
Tahta		60
Pürçek	Kadirli merkez, Topraktepe	50
Tarıklık	Kadirli merkez	10
Değirmendere		40
Tekneş	Kadirli merkez	15
Kale	Kadirli merkez	25

Kaynak: Arazi çalışmaları, 2005-2007.

Yayla Meskenleri

Yayla alanlarının hemen hemen tamamında kalıcı meskenler inşa edilmiştir. Bu meskenlerin yanı sıra sayısı fazla olmamakla birlikte hayvancılık yapan bazı aileler ile dinlenmek için gelenlerin de çadırları bulunabilmektedir. Bağdaş, Elmacık, Gavurmağarası, Alipaşa, Sıyrıncaç, Paşaoğlu gibi yayla alanlarında oldukça modern evleri görürken, tek odalı meskenlerin bulunduğu yaylalar ile modern evlerin arasına sıkışmış sayıları tek tük de olsa hala ayakta kalabilmiş taş ve ahşap meskenler de yer almaktadır.

Hayvancılık yapan ailelerin dışında dinlenmek amacıyla gelen bir kısım insanlar, yörede “Çatma” adı verilen, ahşap direklerin aralarının ve üzerinin naylon-branda veya ağaç dalları ile örtülmesi ve çevrelenmesi ile oluşturulmuş basit meskenlerde de kalmaktadırlar. Ayrıca bu meskenlerin önüne “Çardak veya Hayma” olarak isimlendirilen, gündüz mesken dışında oturmak, yemek yemek, misafir ağırlamak, güneşin etkisinden korunmak amacıyla yapılmış gölgelikler de bulunmaktadır. Bağdaş yaylasının hemen kuzey batısında yer alan Çanak Pınarı Yaylası’nda, Bostanlılık, Beşoluk yaylalarında buralara gelen yaylacıların bu tür meskenler yaptıkları görülmüştür (Foto: 4). Çardak, dört direk üstünde, yerden yüksekte, üstü çalı çırpı ve yapraklarla örtülü, her tarafı açık, serin bir ortamda oturmak ve yatmak amacıyla kullanılan bir alandır (Somuncu 2005, s.142).

Foto: 4. Çanakpınarı (a), Bostanlılık (b), Beşoluk (c-d) yaylalarında yer alan ve çatma adı verilen naylon çadır örnekleri. Çanakpınarı yaylasında (Sumbas) meskenlerin tamamı naylon çadırdan oluşmaktadır. Buraya gelenler, Kadirli merkez, Alibeyli ve Mehmetli (Sumbas) köylerinden oluşmaktadır. Su ihtiyaçlarını hemen yakından geçen pınardan temin etmektedirler. Bağdaş yaylasındaki ticarethaneler de bu alanlara hizmet vermektedir.

Meskenlerde yapı malzemesini briket oluşturmaktadır. Çatı örtüsü olarak ise sac tercih edilmektedir. Tek odalı meskenlerde beşik çatı, oda sayısının birden fazla olduğu meskenlerde ise kırma çatı yapılmaktadır. Eski ve yeni meskenler arasında oldukça farklı görünümler tespit edilmiştir. Eskiden daha çok ahşap baraka tarzı meskenler yaygın olarak kullanılırken günümüzde modern meskenlerin yer aldığı görülür (Foto: 5- 6).

Araştırma sahasında Yoğunluk köyünün Katıralağı, Günece, Kaş, Elmalıkayseri ve Zindeğan, Değirmendere köyünün Kale ve Teknetaş, Tahta köyünün de Taraklık ve Pürçek mahalleleri yıl boyu yerleşilen alanlar olmalarına rağmen, yükselti farkının etkisiyle havanın serin olması ve sivrisineğin bulunmaması yaz aylarında bu alanları cazip hale getirmektedir. Özellikle bu köyler nüfusuna dahil olan ve kışın Kadirli şehir merkezinde oturanlar tarafından yoğun bir kullanıma sahne olmaktadır. Şehir merkezinde oturanlar tarafından buralara ikinci evlerin yapımla mesken sayısında da büyük artışlar görülmektedir. Meskenler oldukça modern görümlü olup evlerin önlerinde genellikle çardak ismi verilen çıkıntılar bulunmaktadır (Foto: 7).

Foto: 5. Eski meskenlere örnek teşkil eden ahşap baraka evler. Bağdaş yaylası (a), Elmacık yaylası (b), Tahta yaylası (c), Yelli yaylası (d).

Foto: 6. Günümüzde yaylaların hemen hepsinde aynı özelliklerin kullanıldığı briket duvar ve sac örtülü meskenler yaygındır. Elmacık (a), Kayapınarı (b), Elifosmanınağılı (c), Demircikbucağı (d) yaylaları modern yapıli meskenlere en güzel örnekleridir.

Daimi meskeni olmayan aileler ise çadırları ile gelerek buraların serin havasından faydalanmaktadır. Evlerin hemen önünde veya yanında yer alan kuzinelerde yemek, börek, çörek pişirilmekte, üzerinde çay demlenmektedir. Havaların çok soğuk olduğu bazı günlerde kuzineler evlerin içine kurularak ısısından yararlanılmaktadır (Foto: 7).

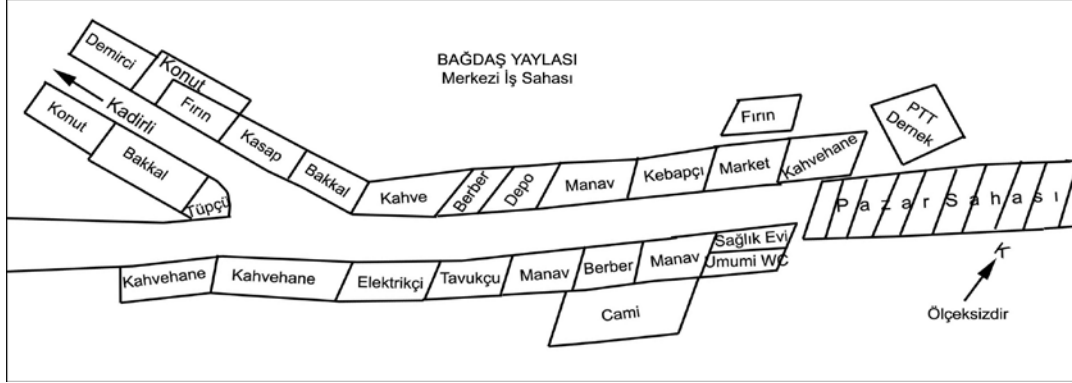

Foto: 7. Yoğunluk, Değirmendere ve Tahta köylerinin bazı mahalleleri yaz mevsiminde yayla alanı olarak kullanılmaktadır. Buralarda daimi meskeni olup gelenler olduğu gibi, çadırları ile beraber konaklayan ailelerde bulunmaktadır.

Yaylalarda inşaat alanında görülen zenginlik, bu alanların yaz aylarında iş sahasına dönüşmesine de sebep olmaktadır. Özellikle dağlık alanlardaki köylerde işsiz olan nüfusa kısa süreli de olsa iş imkânı sağlaması bu alanların kullanımının önemli sonuçlarından birisidir.

Yaylalardaki Ticarethane ve Pazar Durumu

Yayla alanlarındaki nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için bir takım ticarethanelerin açıldığı, pazarların kurulduğu (Bağdaş ve Göller pazarı), gezici-seyyar satıcılarının bu alanlarda alış-verişi sağlamak için bir yayladan diğerine sürekli seyir halinde oldukları tespit edilmiştir. Nüfusun kalabalık olduğu yaylalarda ticarethane sayısında da belirli bir artışın ve çeşitliliğin olduğu saptanmıştır (Şekil: 5, Foto: 8).

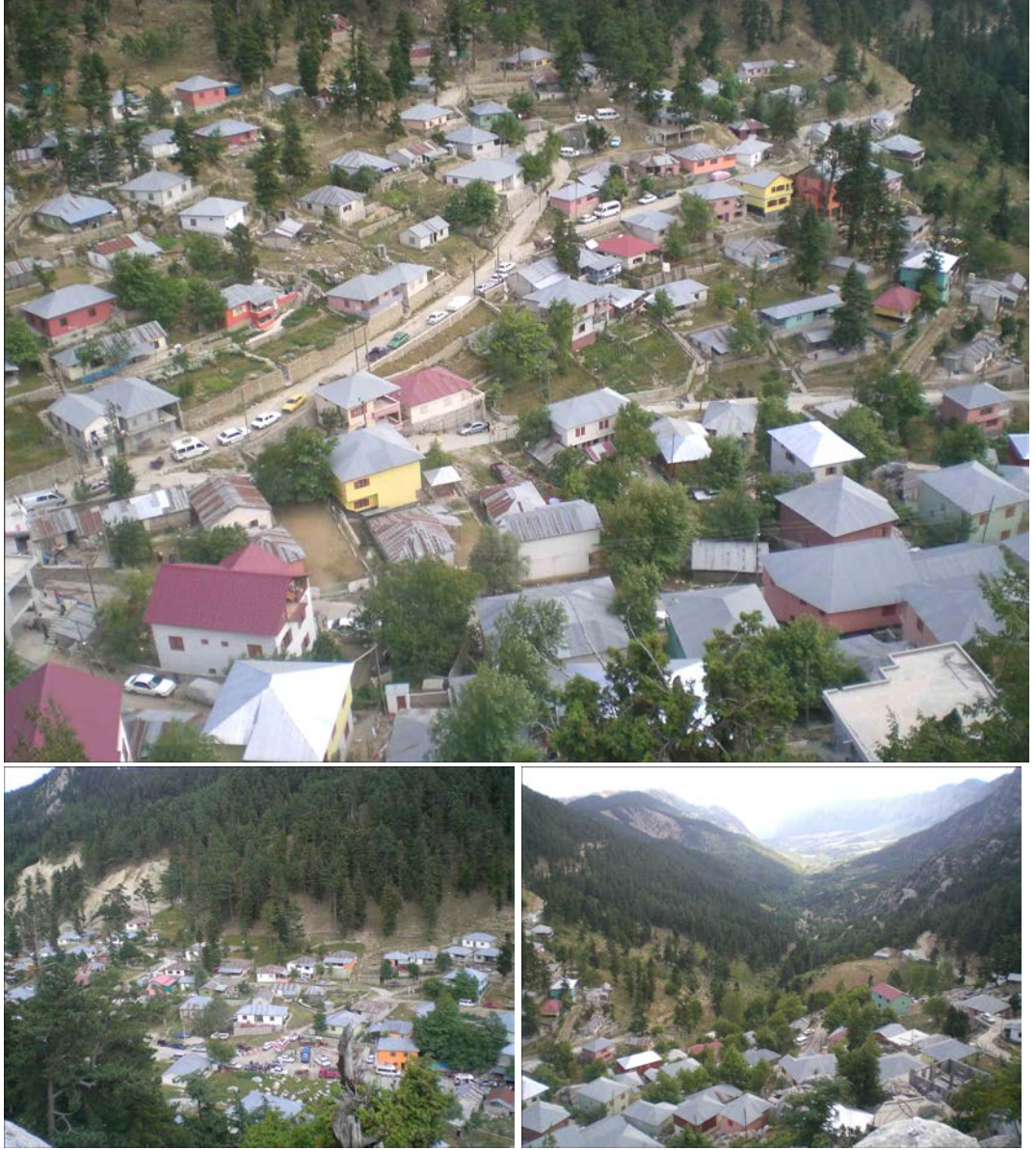
Şekil: 5. Bağdaş Yaylası'nın Ticaret Sahası (2005). 450 haneden oluşan Bağdaş yaylası yazın yaklaşık 2250 kişiye ulaşan nüfusu ile Kadırlı ilçesinin en büyük yayla yerleşmelerinden biri durumundadır. Dolayısıyla bu kadar nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için bir takım tesislerin kurulması zorunlu olmuştur. Ticarethanelerin yanı sıra Cuma günleri kurulan pazar da bulunmaktadır.

Bazı yaylalarda fırının olması nedeniyle, günlük ekmek ihtiyacı olan yaylalara da arabalarla seferler yapılmaktadır. Örneğin Göller yaylasından Yırca yaylasına sabahları ekmek seferi düzenlenmektedir. Bakkal ve kahvehane dışında ticarethanelerin olmadığı yayla alanlarında et ihtiyacı, haftanın belirli gününde kesilen hayvanların et satışı ile karşılanmaktadır. Yayla alanlarına yakın olan dağ köylerinden tavuk, yeşil ve kuru fasulye, ada çayı, nane, kekik, meyve kuruları, kızılıklık, vişne vb. gibi gıda maddeleri satmak için de bu alanlara gelişler olmaktadır. Böylelikle fakir olan dağ köylüsünün ürününü satabileceği bir pazar alanı yayla yerleşmeleri sayesinde meydana gelmektedir. Ayrıca yayla alanlarına gidiş ve gelişlerde insanların ürettikleri ürünlerini yol kenarlarında pazarlamaları aile ekonomilerine bir katkı sağlamaktadır.

Bağdaş yaylasında 2000 yılında itibaren Cuma günleri pazar kurulmaktadır. Bağdaş yayla pazarı, Bağdaş'ın ticari fonksiyon özelliğinin fazla olması sebebiyle çok büyük değildir. Genellikle pazarcılar Kadırlı merkezden gelmektedirler. Bunun dışında Sumbas'ın Mehmetli ve Gafarlı köylerinden kendi bahçelerinde yetiştirdikleri sebze ve meyveleri satmak için de pazarcılar gelebilmektedir. Pazarda 8 sebze-meyve satıcısı, 4 giyim, 6 züccaciye, 3 ayakkabıcı, 1 süs eşyası satıcısı ve 2 oyuncakçı olmak üzere toplam 24 tane tezgah yer almaktadır (Foto: 9).

Kadırlı ilçesindeki yayla yerleşmelerinde pazarın sadece Bağdaş yaylasında kurulduğu tespit edilmiştir. Diğer yayla alanlarında ise pazarın kurulmadığı, bunun yerine gezici-seyyar satıcıların yayla alanlarına giderek o bölgedeki halkın ihtiyaçlarını karşıladığı gözlenmiştir. Bunların en önemlilerini; sebze-meyve satıcıları, züccaciye ve giyim kuşam satıcıları oluşturmaktadır.

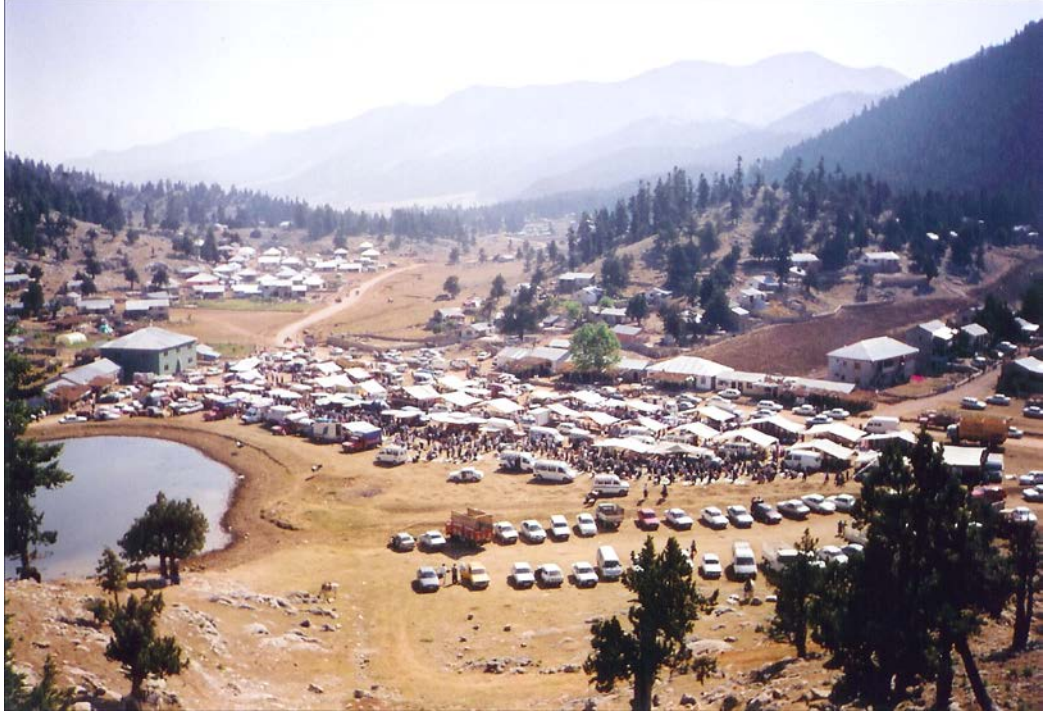

Foto: 8. Kadirli ilçesindeki en önemli sayfiye yaylalarından biri olan Bağdaş yaylası. Modern görünümlü evleri ve ticarethane sayısı ile halkın her ihtiyacına karşılık verebilmektedir. Kadirli'nin tüm köyleri ve Kadirli merkez dışında Sumbas ilçesi ve Adana merkez olmak üzere çok geniş bir yelpazede nüfus çekmektedir. Yaylaya 1964 yılından sonra daimi mesken yapılmaya başlanmıştır.

Foto: 9. Bağdaş yaylasında Cuma günleri halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için pazar kurulmaktadır. 20-30 tezgahta satış yapılmaktadır. Göller pazarına göre pazarcı sayısı oldukça azdır. Bunun sebebi ise Bağdaş yaylasında fırından markete, internet kafesinden kasaba, berberinden tuhafiyeye kadar hemen her çeşit ticarethaneyi bulmak mümkündür. Dolayısıyla pazar kurulmasa bile Bağdaş yaylasındaki ticarethaneler halkın ihtiyaçlarını karşılamaya yeter ölçüdedir.

Kadirli ilçesi'nin dağlık sahasında yer alan yayla yerleşmeleri, o sahanın en büyük pazar alanı durumunda olan Göller (Kozan) yaylasında Salı günleri kurulan yayla pazarından da ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler. Göller yaylası Kadirli, Sumbas, Kozan, Saimbeyli ve Feke ilçelerinden gelen pazarcıların oluşturduğu bir yayla pazarına ev sahipliği yapmaktadır. Konum itibariyle bu saydığımız ilçelerin yayla alanlarına hizmet verecek özellikte olması, buranın bir polye tabanı olması nedeniyle pazar kurmaya elverişli bir sahaya sahip bulunması, hane ve nüfus sayısının fazla olması, çevredeki yayla yerleşmelerine ulaşım bakımından uygun özellikler taşıması vb. özellikler nedeniyle Göller yayla pazarı çevrenin en büyük pazar alanı durumundadır. Yaklaşık 150-200 pazarcı tezgahı burada satış yapmaktadır. Pazara alış veriş için gelmenin yanı sıra Göller yaylasındaki diğer ticarethanelerde de bugün hareketlilik yaşanmaktadır. Pazara gelenler öğlen yemeklerini yayladaki lokantalarda yer, berbere gider, diğer ihtiyaçlarını görür ve öğleden sonra da evlerine geri dönerler (Foto: 10, Tablo: 5).

Foto: 10. Göller yaylasında Salı günleri kurulan pazardan görüntü. Göller yayla pazarı gerek pazarcı sayısı, gerekse satılan ürün çeşidi bakımından zenginlik göstermektedir. Pazarcı sayısı 150-200 arasında değişiklik arz etmektedir. Pazarda pazarcılar dışında çevre köylerden de yetiştirdikleri ürünlerini satmak için gelen köylüler bulunmaktadır. Bunlar daha çok kendi bahçelerinin sebze ve meyvesini getirdikleri için alıcılar tarafından daha çok tercih edilmektedirler.

Tablo: 5. Göller Pazarında Satış Yapan Pazarcı Sayıları (2007).

Meyve-sebze	59	Ayakkabıcı	14	Bal satıcısı	2
Peynirci	1	Tuhafiye	18	Ada çayı-kekik	2
Tatlıcı	1	Süs eşyası-oyuncakçı	4	Kar satıcısı	1
Bakliyat	4	Temizlik eşyası	3	Et satıcısı	1
Giyim	24	Kasetçi	3	Hahcı	1
Züccaciye	17	Hırdavatçı	1	TOPLAM	156

Kaynak: Arazi çalışmaları

Yayla Yerleşmelerinde Sorunlar

Yayla yerleşmelerinin mevsimlik kullanıma bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli alt yapı, beşeri ve ekonomik sorunları da bulunmaktadır. Araştırma sahasındaki yaylaların önemli bir kısmında yol, su, aydınlatma, iletişim, eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri, dini hizmetler, günlük ve periyodik ihtiyaçları karşılayabilecek ticari hizmetler ve benzeri pek çok sosyal, kültürel ve ekonomik fonksiyon bulunmamaktadır.

Araştırma sahasındaki yayla yerleşmelerinin çeşitli ve farklı boyutlardaki sorunları arasında belki de en önemlisi, içme ve kullanma suyunun az ya da hiç olmaması

durumdur. Bu sorun, açılan kar kuyuları sayesinde çözülmeye çalışılmış, ancak bu su kaynaklarının sıhhi olarak elverişli özelliklere sahip olmaması nedeniyle çeşitli sağlık sorunlarına yol açtığı görülmüştür. Kırıklı ve çatlaklı yapıdaki kalker formasyonlarının yaygın olduğu bu sahalarda, yüzey suları adeta elekten geçer gibi süratle zemine sızmakta ve cılız kaynaklar şeklinde yamaçların diskordans hatlarından ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yayla alanlarının elverişli su kaynaklarına sahip olması pek mümkün görülmemektedir (Foto: 11).

Foto: 11. Araştırma sahasındaki yayla yerleşmelerinde halkın en büyük sorunu su sıkıntısından kaynaklanmaktadır. Karstik yapıya sahip olması nedeniyle sular daha alçak seviyelerdeki kaynaklardan çıkmaktadır. Yayla yerleşmeleri ise 1000 m üzerinde bulunduğu için kaynak sularından ziyade kuyu suları ile ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.

Fonksiyonları itibarıyla mevsimlik olarak kullanılan yayla yerleşmeleri, geçici yerleşmeler olmaları nedeniyle yılın büyük bir bölümünde beşeri faaliyetlerden uzak kalmaktadırlar. Litolojik olarak, zeminin farklı mevsimlerde farklı derecelerde ısınması ve soğuması, artan yağışlar, hızlı ve sert hava akımları, karstik oluşumlu zeminde devam eden mekanik ve kimyasal çözülme nedeniyle yüksek platolar sahasının zemini aşınma ve

erimeye bağılı olarak şiddetli erozyona maruz kalmaktadır. Dolayısıyla araştırma sahasındaki yayla yerleşmelerinin önemli bir kısmı şiddetli atmosfer koşullarının hakim olduğu ekim-mart ayları arasındaki altı aylık dönemde adeta harabeye dönmektedir. Bir kısmı ise söz konusu koşullar altında fazla tahribat görmemesine rağmen, uzun süre kullanılmamaları nedeniyle bakımsız kalmakta ve tadilat gerektirmektedir.

SONUÇ

Araştırma sahasında yayla alanları, ilçenin tamamı ile kuzeyindeki dağlık alanlarda yer almaktadır. Eğimli, engebeli ve yükseltinin 1000 m'nin üzerinde olduğu bu bölgede 27 yayla yerleşmesi bulunmaktadır. Sadece yaz mevsiminde kullanılan 27 yayla yerleşmesi dışında 10 tane daimi yerleşme de yayla alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu daimi yerleşmeler Yoğunluk kasabası, Değirmendere ve Tahta köylerinin mahalle formundaki yerleşme sahalarıdır. Bu alanlar genellikle Kadirli şehir merkezinde oturanlar tarafından yayla alanı olarak kullanılmaktadır.

Kadirli ilçesinde ova ile yüksek dağlık bölge arasında görülen sıcaklık farklılıkları, yaz aylarında insanların mevsimlik göç hareketine katılmasına sebep olurken, kışın hayattan yoksun bu sahaların canlanması ve çeşitli faaliyet alanı haline gelmesi de sağlanmış olur. Araştırma sahasında yayla alanı olarak kullanılan yerleşmelerin hemen hepsinde sayfiye amacı ön plandadır. Bununla birlikte tarımsal üretim ve hayvancılığın yapıldığı yayla yerleşmeleri de bulunmaktadır. Araştırma sahasında yayla yerleşmeleri 1000 metrenin üzerindeki karstik arazide yer almaktadır. Kuruluş yeri itibarıyla dolin, uvala ve polye tabanları tercih edilmektedir. Bu alanlarda genellikle kuru tarım yapılırken, bazı yaylalarda da bahçe ziraatının yoğunluk gösterdiği görülmektedir. Hayvancılık faaliyetlerinin de yoğun olarak yapıldığı yaylalar Değirmendere ve Kösepınarı köyünün ekonomik faaliyet alanı çerisinde yer almaktadır. Bu alanlar köyün ikincil geçim sahası durumundadır.

Geçmişte yaylaların tamamında hayvancılık faaliyetleri ön planda yapılırken günümüzde bu durum sayfiye yaylacılığına dönük bir hal almıştır. Bu da yaylacılık faaliyetlerinde görülen değişimin en önemli göstergesidir.

Kadirli ilçesinde yaylacılık faaliyetleri sadece idari alan ile sınırlı kalmamakta Sumbas ve Andırın ilçesi başta olmak üzere Osmaniye ve Adana merkezi de etki sahası içerisine almaktadır. Araştırma sahasında 9 köy yerleşmesi Sumbas ve Andırın ilçesinin yayla alanlarını, Sumbas ilçesi ve köyleri de Kadirli'nin yayla alanlarını yoğun bir şekilde kullanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alagöz, C.A., 1941, “Yayla Tabiri Hakkında Rapor”, Birinci Coğrafya Kongresi (6-21 Haziran 1941), Raporlar, Müzakereler, Kararlar, s.150-157, Ankara.
- Alagöz, C.A., 1993, “Türkiye’de Yaylacılık Araştırmaları”, A.Ü. Türkiye Coğrafyası Dergisi, S:2, s.1-51, Ankara.
- Alkan, A., 1991, “Toroslarda Yayla Yerleşmeleri”, Kültür Bakanlığı, Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Başkanlığı, Türk Halk Mimarisi Sempozyum Bildirileri, 5-7 Mart 1990, s.1-15, Konya.
- Bates, D.G., 1971, “Güneydoğu Anadolu’da Göçebe Yörük Yerleşmeleri Üzerine Bir Çalışma”, Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, s. 245-292, İstanbul.
- Emiroğlu, M., 1977, Bolu’da Yaylalar ve Yaylacılık, A.Ü. DTCF Yayın No:272, Ankara
- Göney, S., 1976, Adana Ovaları, İ.Ü. Yayın No:2162, İstanbul.
- Halaçoğlu, Y., 1973, “Fırka-i İslahiye ve Yapmış Olduğu İskan”, İ.Ü. Edb. Fa. Tarih Dergisi, S:27, s.1-20, İstanbul.
- Bazın, M., (çev. Hamdi Kara), 1994, “Orta Toros Yörüklerinden Sarıkeçili Aşireti”, A.Ü. Türkiye Coğrafyası Dergisi, S:3, s.323–350, Ankara.
- Koday, Z., 1999, “Akarca Yaylası”, Türk Coğrafya Dergisi, S:34, s.489-503, İstanbul.
- Kutlu, M., 1990, “Fırat Havzası Yaylacılığında Şavak Aşireti Göçer Hayvancılığına Tipolojik Yaklaşım”, F.Ü. Coğrafya Sempozyumu, s.199-205, Elazığ.
- Özgüç, N., 1977, “Sayfiye Yerleşmeleri: Gelişme ve Başlıca Özellikleri”, İ.Ü. Coğ. Ens. Derg., S:22, s.143-162, İstanbul.
- Sevgi, C., 1984, “Adana İlinin Kuzeydoğu Kesiminde Yaylacılık”, Ege Coğrafya Dergisi, S:2, s.177-197, İzmir.
- Somuncu, M., 2005, Aladağlar Yaylacılık ve Dağ Göçebeliği Konusunda Bir Araştırma, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- Tunçdilek, N., 1964, “Türkiye’de Yaylalar ve Yaylacılık”, İ.Ü. Coğ. Ens. Derg. C:7, S:14, s.15-28, İstanbul.
- Tunçdilek, N., 1967, Türkiye İskan Coğrafyası-Köy Altı İskan Şekilleri, İ.Ü. Coğ. Ens. Yay. No:1283, İstanbul.
- Tunçel, H. vd., 2004, “Doğu Karadeniz Dağlarında Yaylacılık”, F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 14/2, s.49-66, Elazığ.
- Zaman, M., 2007, Doğu Karadeniz Kıyı Dağları’nda Yaylalar ve Yaylacılık, Ata. Üniv. Yay. No:960, Erzurum.
- Zaman, S., 2007, Fonksiyonel Değişim Sürecinde Antalya Beydağları Yaylaları, Ata. Üniv. Yay. No:967, Erzurum.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 55-82 , ELAZIĞ-2010

ÇANAKKALE İLİNDEKİ BİTKİSEL KAYNAKLI SAĞLIK RİSKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of Health Risks Caused by Plants in Çanakkale Province

Vedat ÇALIŞKAN ¹

Özet

Çalışmada, Çanakkale’de çeşitli bitkisel kaynaklarla ilişkisi bulunan sağlık problemlerinin mekânsal ve zamansal dağılışı özelliklerinin il ölçeğinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Yörenin flora özellikleri bazı sağlık problemleri ve zehirlenme olgularının ortaya çıkmasına uygun bir zemin oluşturmaktadır. Polen kaynaklı çeşitli allerjik hastalıklar, bitkisel kaynaklı besin zehirlenmeleri ve mantar zehirlenmeleri bunların başlıcalarıdır. Bu tür sağlık problemlerinin ortaya çıkışı ve dağılışı üzerinde yörenin iklim, bitki örtüsü gibi coğrafi faktörlerinin önemli rolü bulunmaktadır. Yöredeki bitkisel kaynaklı sağlık risklerinin mekânsal ve mevsimsel dağılışı özelliklerinin ortaya konulmasının, il genelinde halk sağlığı ve acil sağlık hizmetlerinin planlanmasına katkı sağlayacağı umulmaktadır. Çalışmada, il genelindeki devlet hastanelerinin verilerinden, ilgili kurumların istatistik verilerinden, yöre hakkında yapılmış birçok araştırmanın bulgularından yararlanılmıştır. İldeki sağlık kuruluşlarında görev yapan hekimlerle görüşmeler de veri üretilmesine katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Coğrafyası, çevresel koşullar, polen allerjisi, mantar zehirlenmesi, Çanakkale.

Abstract

The study aimed to evaluate the spatial and temporal distribution features of medical problems associated with various plant sources in Çanakkale on provincial scale. The floral characteristics of the locality constitute a convenient ground for the occurrence of some medical problems and intoxication cases. Those that are primary are various allergic diseases caused by pollens, food intoxications caused by plants and mushroom intoxications. The geographical factors of the region such as climate and plant cover have an important role in the emergence and distribution of such health problems. It is hoped that demonstrating the spatial and seasonal distribution properties of the medical risks caused by plants in the region will contribute to

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü; e-mail: v.caliskan@comu.edu.tr

planning public health and emergency health services around the province. The findings of many surveys on the region and the statistical data of the related institutions have been utilized in the study. The interviews with the physicians employed in the health institutions in the province have also contributed to data production.

Key Words: Medical Geography, environmental conditions, pollen allergy, mushroom intoxication, Çanakkale.

Giriş

Fizikî ve beşerî süreçlerle şekillenen her coğrafi çevre, insan sağlığını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilecek çok çeşitli unsurlara sahiptir. İnsanların sağlık durumları, kişisel özellikleri (genetik özellikler, yaş, cinsiyet vb) ile olduğu kadar; doğal çevrenin biyolojik özellikleri ile beşerî çevrenin de sosyal ve kültürel özellikleri ile yakından ilişkilidir. Mikroorganizmalar, vektör canlılar, besinler, hayvanlar ve bitkiler doğal çevrenin sağlık açısından önemli biyolojik öğelerini oluştururlar (Güler, 2005: 65). İnsanlar da biyolojik bir organizma olarak, doğal çevrenin etkisi altındadır. İnsan ve çevresinde bitkisel kaynaklar arasındaki ilişki, bazı durumlarda insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilere sahip olan bir kaynağa dönüşebilir. Ancak bu unsurların etkileri kuşkusuz yöreden yöreye ya da kişiden kişiye değişebilir.

Hastalık kaynakları ile çevresel özellikler arasında güçlü ilişkiler bulunur. Sözgelimi doğal çevrenin iklim, toprak vb fiziksel özellikleri, sağlık problemlerine yol açan bitkilerin bir yerde varolma koşullarını belirleyerek, dağılımlarını etkiler. Öte yandan çevrenin beşerî ve ekonomik özellikleri doğal çevre ile insanlar ve toplumlar arasındaki bağlantısını oluşturarak, hastalık etkenlerinin yayılması üzerinde etkili olur. İnsan yerleşmelerinin doğal çevre içindeki konumu ve sürdürülen ekonomik etkinlikler, sağlık problemlerine yol açan bitkisel kaynaklarla teması artırabilir. Orman içi ve çevresi köylerde yabani mantar yeme alışkanlığının yaygın oluşu bu duruma örnek gösterilebilir. Ek olarak kültürel özellikler de, sorunları algılama, teknolojik düzey, sağlık problemlerine karşı önlem alabilme başarısı vb.faktörler üzerinde önemli rol oynar. Bu bakımdan çevre, bazı hastalıklar için zemin hazırlayabildiği gibi, bazı hastalıkların yayılımını da kolaylaştırmaktadır (Güler, 2005:64). İnsan etkinliklerinin ve yaşam biçiminin göstermiş olduğu değişimler de çevre koşullarını etkileyerek sağlık koşulları üzerinde etkili olmaktadır.

Tıbbî Coğrafya (Sağlık Coğrafyası) çalışmalarında sağlık sorunlarının mekânda incelenmesi, çevre ve sağlık ilişkisinin açıklanmasına ve öneriler oluşturulmasına katkı sağlamaktadır. Bulunulan mekâna bağlı olarak gelişen hastalıkları ayırtma ve hastalığa neden olan fenomenleri tanıyarak, sonunda sağlık sorunlarını en aza indirme ve bu

surette halk sağığına katkıda bulunma sağıık coğrafyasının ana amaçlarındandır (Timor,1996: 302). Yöresel olarak çevresel özelliklerle ilişkili sağıık problemlerini tanıtan, bunların etkili olduğu ya da olabileceği alanları değerlendiren çalışmalar, sağıık problemlerinin azaltılmasında katkı sağlayabilir. Bu nedenle çevresel koşulların insan sağıığı üzerindeki etkilerinin araştırılması önem taşıyan bir konudur. Toplum ve çevrede kimyasal ve fiziksel etkenlerin yarattığı risklerin farkına varılması, hekimlerin çevre sağıığı sorunlarıyla ilgili beceri ve bilgilerinin geliştirilmesi zorunluluğunu da ortaya çıkarmıştır (Güler, 2005:67).

1. Amaç ve yöntem

Çanakkale ili, gerek bitki örtüsü, bitki çeşitliliği özellikleri gerekse beslenme kültürü özellikleri ile ilişkili olarak bazı sağıık problemlerinin gözlendiği bir alandır. Çalışmanın kapsamını, yörede bitkisel kaynaklarla ilişkili bazı sağıık problemlerinin araştırılması oluşturmaktadır. Araştırma ile bu tür sağıık problemlerinin, dağılış özelliklerinin ve riskli alanların saptanması hedeflenmiştir. Hastalıklar ve dağılışları hakkında elde edilen bilgi ve veriler değerlendirilerek, yörenin coğrafi özellikleri arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada ele alınan sağıık problemlerinin çoğu (bitkisel kaynaklı siyanür zehirlenmeleri, mantar zehirlenmeleri vb) kuşkusuz kişisel önlemlerle korunulabilecek türden kaynaklardır. Bu nedenle yörenin coğrafi çevre özelliklerinin sağıık üzerindeki etkisinin tanınması, özellikle çevresel sağıık problemlerine karşı riskin azaltılmasına yardımcı olacaktır.

Çanakkale'ye ait güncel istatistiksel veriler Sağıık ve Tarım il müdürlüklerinden sağlanmıştır. Konumuzla ilgili bazı hastalıklara ilişkin kayıtlar, Çanakkale ilindeki tüm Devlet Hastanelerine ayrı başvurular yapılarak sağlanmıştır. Söz konusu hastaneler Merkez ilçede iki ayrı Devlet Hastanesi; Ayvacık, Bayramı, Biga, an, Gelibolu, Gökeda, Lapseki ve Yenice ilçelerinde birer Devlet Hastanesi olmak üzere toplam 10 hastanedir. Eceabat ve Bozcaada ilçelerinde ise Devlet Hastanesi bulunmamaktadır. an ve Yenice Devlet Hastanelerinde ise kayıtlara ulaşılamamıştır. Dolayısı ile çalışmada yapılan değerlendirme ve hesaplamalar, bu iki ilçedeki devlet hastanelerine ait verilerin olmayışı dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. İncelen sağıık problemlerinin tamamı için 2007 yılına ait aylık bazda veriler elde edilmiştir. Mantar zehirlenmesi, bitkisel kaynaklı zehirlenme vb vakalar içinse 2007 ve 2008 yılı verileri kullanılmıştır. Ayrıca Çanakkale Merkez İlçede bulunan iki ayrı devlet hastanesinin acil servislerine il ölçeğinde çeşitli yerleşmelerden başvuru yapıldığından burada görev yapan toplam 14 hekim ile de görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan hekimler arasında ortalama görev süresi 9 yıldır.

Hekimlerden çalışmada ele alınan hastalıklara ilişkin son bir yıldır karşılaşma sıklıkları sorulmuş ve olguların başvurusu bakımından öne çıkan ilçeleri belirtmeleri istenmiştir.

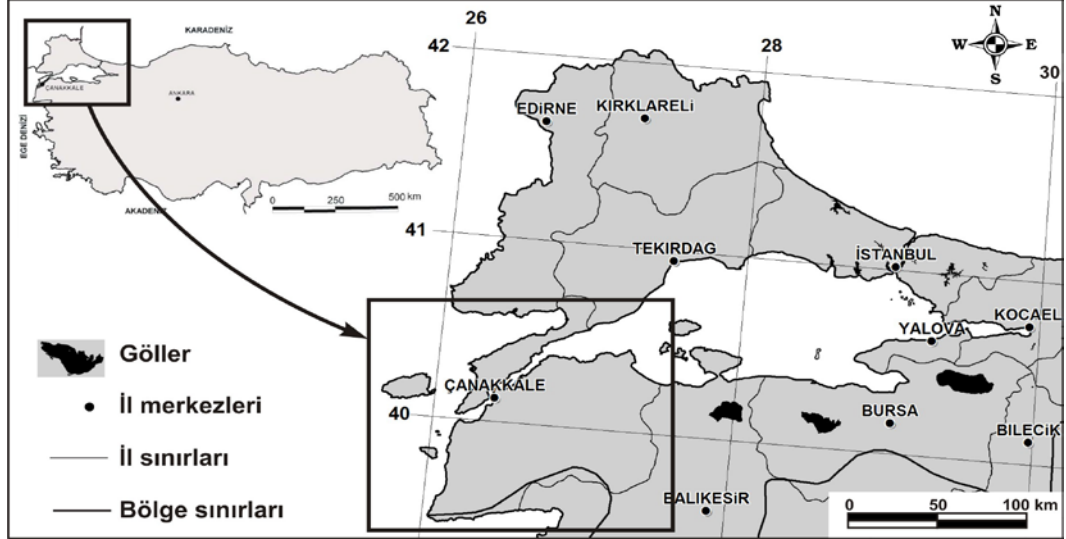
Hastanelerden sağlanan veriler ICD 10 hastalık kodlarına göre J30.1 (polene bağlı allerjik rinit), J30.2 (mevsimsel allerjik rinit), J30.3 (allerjik rinit) ve J30.4 (tanımlanmamış allerjik rinit), T78.4 (Allerji, tanımlanmamış), T62.0 (Mantar yemenin toksik etkisi), T62.2 (Diğer bazı bitkilerin toksik etkisi) ve T62.9 (Gıda olarak yenilen zararlı maddelerin toksik etkisi) kodlu toplam 8 sağlık problemlerini kapsamaktadır.

Ayrıca il genelinde çeşitli haftalık pazarlarda, mantar ve şifalı otlar satan kişilerle; merkez ilçedeki aktar mağazaları ile görüşmeler de yapılmıştır. Bu görüşmelerde yörede en çok toplanan ve tüketilen şifalı otlar ve mantarlar ile bunların toplandığı alanlar hakkında bilgiler sağlanmıştır.

2. İnceleme alanı ve başlıca coğrafi özellikler

Çanakkale, 39° 27' - 40° 45' kuzey paralelleri ile 25° 40' - 27° 30' doğu meridyenleri arasında 9.933 km² alan kaplar. İl topraklarının büyük bir bölümü Marmara Bölgesinin Güney Marmara bölümünde, Edremit Körfezi kıyısındaki küçük bir bölümü de Ege bölgesinde yer alır. Biga ve Gelibolu yarımadaı üzerinde bulunan Çanakkale, Trakya'da Enez ve Keşan (Edirne), Malkara ve Şarköy (Tekirdağ) ilçeleriyle, Anadolu'da ise Erdek, Gönen, Balya ve Edremit (Balıkesir) ilçeleriyle çevrilidir (Şekil 1).

Ege Bölgesi ile sınır oluşturan Kazdağı (1774 m), yörede en önemli yükseltiyi oluşturur. Dağlık alanlar Çanakkale yüzölçümünün % 44'ünü kaplar. İlin % 41.2'sini platolar, % 14,8'ini ise ovalar oluşturur (Önder vd., 2005: 100). Dağlık alanlar ve plato alanları çevresinde ormanlar geniş yer kaplamaktadır. Çanakkale'nin geçiş iklimi özelliklerine sahip olması, bitki türleri çeşitliliği açısından önemli bir zenginlik sağlamıştır. Öte yandan endüstri etkinliklerinin oldukça sınırlı olduğu Çanakkale'nin ekonomisi daha çok tarım, hayvancılık ve turizme dayalı olarak gelişme göstermektedir. Özellikle tarım, il ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Hemen her ilçede kentsel yerleşimlerle içiçe geçen tarımsal üretim alanlarında, çok çeşitli tarla ürünleri, sebze ve meyve türleri yetiştirilir. Bu özellikler de Çanakkale'de polen çeşitliliğini ve yoğunluğunu artıran diğer etkenler olarak öne çıkmaktadır. Çanakkale'nin iklim özellikleri de bu dağılımı artıran bir role sahiptir.

Şekil 1. Çanakkale ilinin lokasyonu

2007 yılı nüfus sayımı sonuçlarına il genelinin toplam nüfusu 476.128'dir. Çanakkale'nin kentsel nüfus oranı % 52 (247.443), kırsal nüfus oranı ise % 48 (228.685)'dir (TUİK, 2007). Çanakkale'nin 12 ilçesi ile 22 beldesi bulunurken, ildeki toplam köy sayısı 568'dir (T.C. Çanakkale Valiliği, 2009). Çanakkale'de kırsal nüfusun oranının yüksek oluşunun yanında köy sayısı da oldukça fazladır. Kırsal çevreler başta olmak üzere Çanakkale genelinde orman ve çayır alanlarından mantar toplanması, şifalı bitkilerin toplanması ve tüketilmesi oldukça yaygın alışkanlıklar olarak gözlenmektedir. Doğal çevre özellikleri ile kültürel özelliklerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan tüketim ve beslenme alışkanlıkları, bazen insan sağlığı açısından önemli riskler oluşturabilmektedir.

1 Çanakkale İlinde Bitkisel Kaynakların Etkili Olduğu Bazı Sağlık Problemleri

Çanakkale'nin bitki örtüsü ve bitki çeşitliliği bakımından zengin doğal çevresi, insan sağlığını etkileyen bazı yönlerde de sahiptir. Örneğin, çok çeşitli ağaç türlerinden oluşan ve il genelinde geniş bir dağılım gösteren ormanlar, Çanakkale'nin polen takvimini de zenginleştirmiştir. Çanakkale bitki örtüsü içinde allerjik polenlere sahip odunsu türlerin yanı sıra otsu türler de yaygındır. Öte yandan iklim özellikleri de polenlerin dağılımı üzerinde bazı etkilere sahiptir. Çanakkale'de yaygın polen türlerinin ve dağılım özelliklerinin tanınması ile polen allerjilerine karşı önlemler alabilmek mümkündür. Ayrıca ilin düzlük alanlarını meydana getiren ovalar (Eceabat, Kirazlı-Çanakkale Ezine, Umurbey, Lapseki, Biga ve Karabiga Ovaları vb) çevresinde, çeşitli eğim derecelerine sahip araziler üzerinde bulunan çayır ve meralar 63.011 hektar alan kaplamaktadır. İl

yüzölçümünün % 5'ini kaplayan çayır ve mera arazileri ile ormanlık çevrelerde yetişen mantarlar, yöre halkınca yaygın olarak toplanmakta ve değerlendirilmektedir. Maki ve ot formasyonları içindeki çeşitli tıbbî bitkinin varlığı da yine yerel toplumca bu bitkilerin tanınması ve kullanılması durumunu ortaya çıkarmıştır.

1.1 Polen kaynaklı sağlık problemleri

Aerobiyojik hastalıklar içinde yer alan bu tür sağlık problemleri, her yaşta insanı etkileyebilmektedir. Allerji hastalıklarından sorumlu en önemli dış faktör, havada taşınan polenlerdir. Polenler, aynı tür bitkileri dölemek için havaya salınan ve rüzgârla etrafa yayılan, değişik ağırlık ve çaplardaki küçük parçacıklardır. Bunlar, duyarlı kişilerde 'saman nezlesi' adı verilen allerjik belirtilere yol açar (Dökmeci ve Dökmeci, 2005: 529). Ancak allerjen özellik gösteren bitkilerin toksik etkileri, duyarlılık özelliklerine göre kişiden kişiye değişebilmektedir. Bununla birlikte polenlerin allerjik etki düzeyleri de birbirinden farklıdır.

Dünya Allerji Örgütü, 30 ülkede 1.2 milyar kişinin %22'sinin 250 milyonu kişinin allerjik hastalıklardan en az birine yakalandığını bildirmektedir (AİD, 2009). Son yıllarda Allerji ve astım hastalıkları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de artış kaydetmektedir. İsveç'teki yetişkinlerde polen alerjisinin incelendiği bir araştırmada, polen allerjisi olan hastaların oranı 1981 yılında % 8 iken, 2003 yılında % 19'a yükseldiği belirlenmiştir. Norveç'te de aynı miktarda bir artış sözkonusudur. Norveç halkının % 20 sinin, yaklaşık 900.000 Norveçlinin polen allerjisi rahatsızlığı olduğu bildirilmektedir (NAAF, 2008). Türkiye'de de allerjik hastaların toplum içindeki oranı % 15 ile %18 arasında tahmin edilmektedir. Allerjik rinit hastalarının oranı ise %5-15 arasındadır(Güvensen vd, 2005: 516; AİD, 2009). Gelecekte ise allerji hastalıklarının daha fazla artış göstereceği tahmin edilmektedir Küresel ısınma ve atmosferde karbondioksit oranındaki artışın, allerjik hastalıklara neden olan birçok unsuru tetiklediği düşünülmektedir. Özellikle alerjiye yol açan bazı bitki türlerinin gelecekte artış göstereceği bu iddianın nedenini oluşturmaktadır (Tolme, 2008). Nitekim, Kuzey Amerika'da solunum yolu alerjilerinde çok önemli bir rol oynayan ve son yıllarda Avrupa'da da alerjik hastalıklara neden olduğu gösterilen ragweed (ambrosia), ülkemiz için de sorun oluşturmaya başlamıştır. 1997 yılından itibaren Trakya ve kuzey Ege'de 'ragweed' polenleri kaydedilmektedir (Taşkapan vd, 2001:343). Söz konusu yabancı otun polinasyon alanının giderek genişlediği ve Çanakkale'nin de içinde yer aldığı sahada önemli bir allerjen olarak tehlike oluşturabileceği anlaşılmaktadır.

Esasen polen etkisi ve dağılımları ile allerjik hastalıklar arasındaki bağlantıları araştırma konusunda önemli güçlükler bulunmaktadır. Örneğin hastane kayıtlarında genel

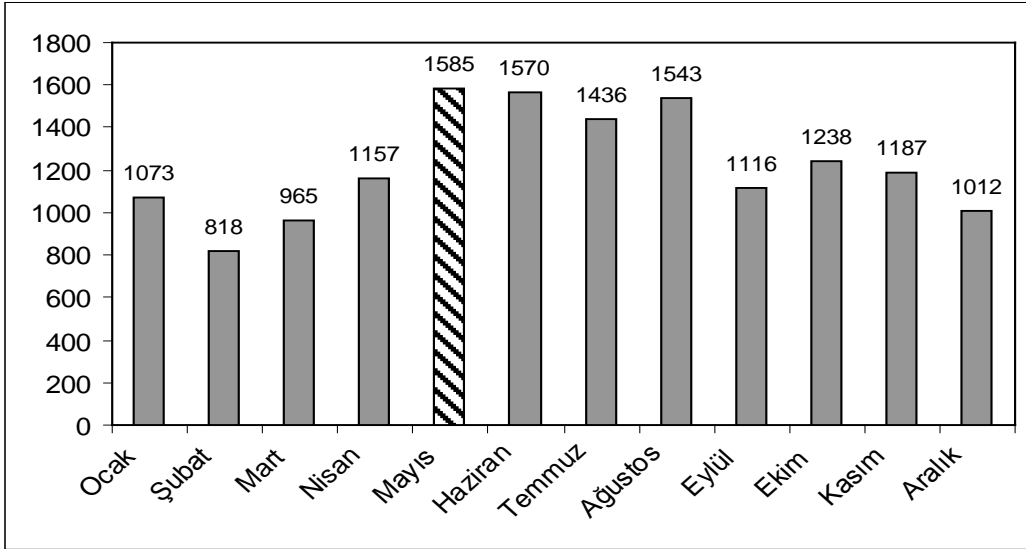
olarak 3 ya da 4 haneli hastalık kodları yerine, hastalık grubunu genel olarak ifade eden 2 basamaklı kodların teşhis hanesine yazılması kapsamlı bir değerlendirmeyi güçleştirmektedir. Özellikle allerji konusunda bu durum oldukça belirgindir. Bilindiği gibi allerji şikâyetlerinin kaynağı oldukça çeşitlidir: polenler, besinler, böcekler, kimyasal maddeler, ilaçlar vb. Yani her allerji şikâyetinin polenle ilişkisini kurmak doğru değildir. Ayrıca polen allerjisi konusunda kesin teşhisin sağlanması her hastanede olanaklı değildir. Bu nedenle şikâyetin kaynağı gerçekten polenler olsa bile, teşhis için “tanımlanmamış allerji” kodu sıklıkla tercih edilebilmektedir. Bu durumun istatistiksel değerlendirmeler için bazı sorunlar oluşturacağı açıktır. Örneğin çalışmada nüfusa oranla en fazla allerji şikâyetlerinin saptandığı Bayramiç ilçesinde polen kaynaklı allerjik rinit nedeniyle 2007 yılında başvuran hasta sayısı sadece 10’dur. Benzer olarak Merkez ilçede toplam 9, Biga’da 5, Ayvacık’ta 3, Gelibolu’da 2, Ezine’de sadece 1 başvuru söz konusudur. Lapseki ilçesinde ise başvuru yoktur. Bu sonuçların ne derece gerçeği yansıttığı kuşkuludur. Bu nedenle polen kaynaklı allerji şikâyetlerini en doğru şekilde yansıtılabilmeye yardımcı olması amacıyla seçilen bazı hastalık kodlarındaki başvurular yıllık olarak, aylık bazda birlikte değerlendirilmiştir. Konuya ilgisi görece uzak olan kontakt dermatit, allerjik astım, konjunktivit vb hastalıklar değerlendirmeye alınmamıştır. Bu nedenle ve yukarıda açıklanan nedenlerle elde edilen skorlar ve ortalamalar seçilmiş hastalık gruplarını temsil ettiğinden, Türkiye ortalamalarına göre bir değerlendirme yapmak olanaklı değildir. Ancak ilçeler arasında zamansal dağılışı açısından ve nüfusa göre oranlar elde ederek kıyaslamalar yapabilmek olanaklıdır.

Çizelge 1. 2007 yılında ait allerji şikâyeti nedeniyle sağlık kuruluşlarına başvuru sayısının ilçelere ve aylara göre dağılışı

İlçeler	Aylar												Toplam
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Ayvacık	3	4	22	36	69	89	85	96	92	96	66	53	711
Bayramiç	320	174	183	345	422	248	214	237	292	263	284	315	3.297
Biga	193	116	119	170	244	324	258	384	124	300	218	158	2.608
Ezine	32	31	55	52	80	115	136	129	109	102	106	91	1.038
Gelibolu	23	29	20	17	35	67	59	69	44	50	42	37	492
Gökçeada	21	27	33	32	40	46	36	55	25	26	40	35	416
Lapseki	55	30	48	51	78	138	137	145	96	70	67	57	972
Merkez	426	407	485	454	617	543	511	428	334	331	364	266	5.166
Toplam	1.073	818	965	1.157	1.585	1.570	1.436	1.543	1.116	1.238	1.187	1.012	14.700

Kaynak: İlgili İlçelerdeki Devlet Hastanelerinin Verileri.

Çanakkale’de allerji hastalarının sağlık kuruluşlarına başvuru sayısına bakıldığında, hasta sayısının ilkbahar ve yaz mevsiminde en fazla; kış mevsiminde en az olduğu görülmektedir. 2007 yılında allerji şikâyeti ile sağlık kuruluşlarına başvuran toplam hasta sayısı 14,700’dir. Başvurularda Nisan ayından itibaren başlayan belirgin bir artış vardır. Allerji hastalarının sayısı Mayıs ayında en yüksek seviyededir. Genel olarak yaz mevsimi boyunca hasta sayısının yüksek olduğu izlenmektedir (Çizelge 1, şekil 2). Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında gerçekleşen başvuru sayısı tüm yıl içindeki başvuruların % 42’sini oluşturmaktadır. Bu sonuçlar 2000-2001 yılları arasında Çanakkale’de polen analizleri yapan Güvensen ve arkadaşlarının çalışmada elde ettiği sonuçlarla uyumludur. Söz konusu çalışmada en fazla polen ilkbahar döneminde, en az polen de kış süresince kaydedilmiştir (Güvensen vd, 2005; 510).

şekil 2. 2007 yılında allerji şikâyeti nedeniyle sağlık kuruluşlarına toplam başvuru sayısının aylara göre dağılışı.

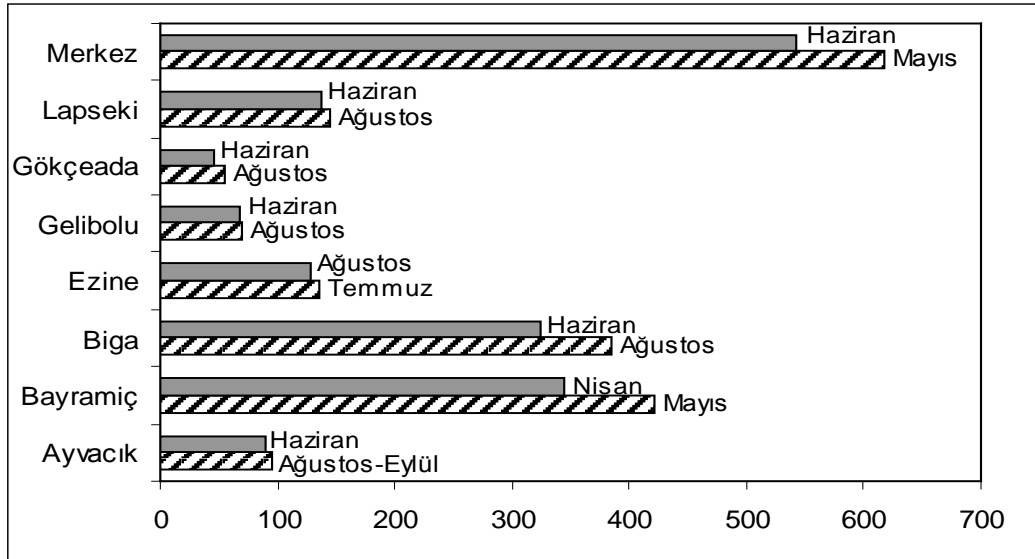
Ayrıca Güvensen ve arkadaşlarıncı hazırlanan, merkez ilçede bir yıllık dönemi kapsayan çalışmada, 534 allerji hastasının sağlık kuruluşlarına başvurduğu belirtilmektedir (Güvensen vd, 2005; 514). 2000 yılı Nüfus Sayımı sonuçlarına göre merkez ilçenin nüfusu 75,810’du. Buna göre allerji hastalarının 2000 yılında ilçe nüfusuna oranı % 0.7 dir. Oysa 2007 yılında merkez ilçede sağlık kuruluşlarına allerji şikâyeti nedeniyle başvuran hasta sayısı 5, 166 kişidir. 2007 yılında allerjik hastaların ilçe nüfusuna oranı % 4.7 olmuştur. Buna göre, merkez ilçede allerji şikâyetlerinde önemli bir artış olmuştur. Araştırmamızda veri sağlanan tüm ilçe hastanelerinde kayıtlara göre

allerji prevalansları Türkiye için verilen ortalamaların altındadır Ancak geçmiş çalışmalar değerlendirildiğinde Çanakkale merkez ilçede allerji şikâyetlerinin arttığı ileri sürülebilir. Çalışma kapsamında veri sağlanan ilçeler içinde en fazla allerjik hasta başvurusu sırasıyla şu üç ilçede gerçekleşmiştir: Merkez, Bayramiç, Biga. Gökçeada ise en az başvuruya sahiptir. Ancak başvuru sayılarını ilçe nüfuslarına oranla değerlendirdiğimizde ilk sırayı Bayramiç ilçesi almaktadır (%10.5). İkinci sırayı %4.79 ile Gökçeada; üçüncü sırayı %4.46 ile Merkez ilçe almaktadır (Çizelge 2).

Çizelge 2. Araştırma kapsamındaki ilçelerin 2007 nüfusları ve allerji şikâyetlerinin nüfusa oranları

İlçeler	İlçe Nüfusları (2007)	2007 yılında allerji şikâyeti nedeniyle toplam başvuru sayısı	Allerjik hasta sayısının ilçe nüfusuna oranı (Yüzde)
Merkez	115.775	5.166	4.46
Lapseki	27.204	972	3.57
Gökçeada	8.672	416	4.79
Gelibolu	47.252	492	1.04
Ezine	34.336	1.038	3.02
Biga	79.569	2.608	3.27
Bayramiç	31.372	3.297	10.5
Ayvacık	30.387	711	2.33
Toplam	374.567	14.700	3.92

Kaynak: Nüfus verileri için TÜİK, 2007 ADNKS.

Şekil 3. 2007 yılında allerji şikâyeti nedeniyle sağlık kuruluşlarına başvuruların en yüksek olduğu ilk iki ayın ilçelere göre dağılışı.

İlçelerde hasta başvuru sayıları çok farklı olmakla birlikte, en fazla başvurunun yapıldığı aylar noktasında önemli benzerlikler dikkati çekmektedir. Lapseki, Gelibolu, Gökçeada, Ayvacık ve Biga ilçelerinde en yüksek başvuru sayısının olduğu ay Ağustos ayıdır. En yüksek skor Merkez ve Bayramiç ilçelerinde Mayıs ayında olurken Ezine ilçesinde Temmuz ayıdır. İkinci en yüksek başvuru ayına bakıldığında daha büyük bir benzerlik dikkati çekmektedir. Buna göre Merkez, Lapseki, Gökçeada, Gelibolu, Biga ve Ayvacık ilçelerinde bu ay Haziran ayı olmaktadır. Bayramiç ilçesi Nisan ayında ikinci en yüksek başvurunun kaydedilmesi ile diğer ilçelerden önemli bir farklılığa sahiptir (Şekil 3).

1.2.1 Çanakkale’de iklim özelliklerinin polenlerin dağılışı üzerindeki etkisi

Polenler uzun süre havada asılı kalabilir. Bunların dağılımı daha çok sıcaklık, nemlilik ve onları topraktan toplayan yerel rüzgârlarla yakından ilişkilidir (Meade ve Earickson, 2000:162). Polenler ilkbaharda atmosfere yayılmaya başlar ve bu durum Nisan ile Haziran aylarında en yüksek seviyeye çıkar. Sıcak iklimlerde ise polen mevsimi 8-9 ay sürmektedir. Ağaçlar çoğunlukla Mart ayından Mayıs’a, çayır bitkileri Nisan’dan Haziran’a, otlar ise Haziran sonundan Eylül’e kadar havaya polen salmaktadır. Ancak polen mevsimleri ile havadaki konsantrasyonları, iklime ve yöresel faktörlere göre de değişim göstermektedir (WMO,1999).

Polenlerin allerjik hastalıklara neden olma potansiyelleri farklıdır. Bir polenin alerjiye neden olabilmesi için, 1 m³ havada 25-50 polen olması gerekir. Atmosferdeki polen miktarı hava koşullarına bağlı olarak da değişir. Örneğin sıcak, kuru ve rüzgârlı günlerde havada daha çok polen bulunur (Küçükusta, 2004). Kışın yaprağını dökmeyen ağaç ve ağaççık türlerinde (açık tohumlu bitkiler) polenler rüzgârlarla taşınmaktadır. Buna karşılık kışın yaprağını döken (kapalı tohumlu) ağaç ve ağaççık türlerinde ise tozlaşma süreci oldukça çeşitlidir. Örneğin tozlaşma meşeler, kavaklar ve cevizlerde rüzgârla; otsu bitkilerin çoğunluğunda ise böceklerle gerçekleşmektedir (Çağlar, 2003: 29). Rüzgârlarla taşınan polenler türbülans hareketleri ile binlerce metre yüksekliğe taşınabilirler. (Akman vd, 2004:100). Polenlerin dağılışında büyüklükleri de rol oynar. Örneğin, Parietaria (yapışkan otu) polenleri çok küçük olduğundan, bitkinin en fazla on metre uzağına gidebildikleri halde, oldukça büyük olan çam polenlerinin milyonlarca kilometrelerce uzaklara taşınabilmektedir (Dökmeci ve Dökmeci, 2005: 529).

Çizelge 3.Çanakkale'nin aylık sıcaklık, bağıl nem, yağış ve rüzgâr hızı ortalamaları

Aylar	Ortalama Sıcaklık	Ortalama Bağıl Nem (%)	Ortalama Rüzgâr Hızı (m/sn)	Ortalama Toplam Yağış (mm)
Ocak	6.3	83	4.4	88.5
Şubat	6.3	81	4.6	63.1
Mart	8.3	80	4.3	63.8
Nisan	12.5	79	3.8	49.1
Mayıs	17.4	77	3.5	33.9
Haziran	22.3	72	3.3	20.8
Temmuz	25.0	68	3.8	13.1
Ağustos	24.7	69	3.8	4.1
Eylül	20.8	72	3.6	18.7
Ekim	16.0	77	3.8	45.5
Kasım	11.4	82	4.0	91.7
Aralık	8.1	83	4.5	103.3
Yıllık Ortalama	14.9	76	3.9	595.6

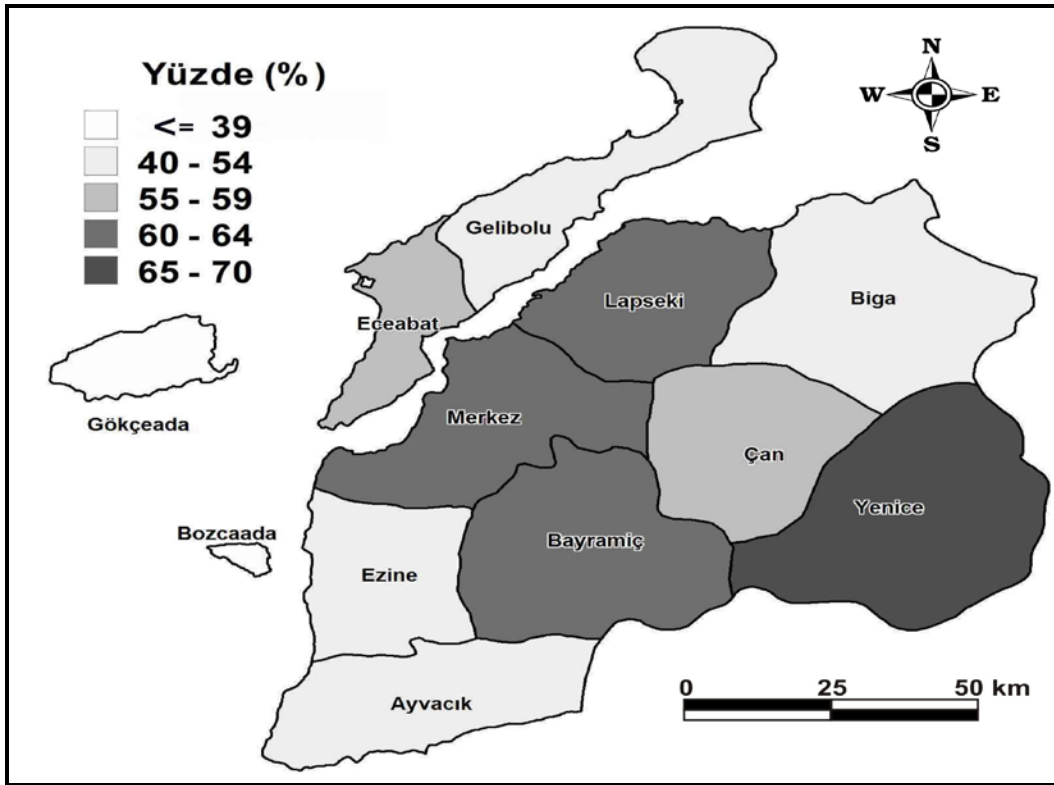
Kaynak: Çanakkale Meteoroloji İstasyonu verileri (1975-2006).

Çanakkale yöresinin karakteristik iklim özellikleri de bu çevrede polenlerin dağılışında etkili olmaktadır. Çanakkale'de Biga Yarımadası'nın Kaz Dağı gibi dağlık yöreler dışında kalan geniş bir bölümünde, yarı nemli iklim egemendir. Coğrafi olarak Akdeniz ile Karadeniz iklimleri arasında bir geçiş özelliği taşıyan yöre iklimi, geleneksel sınıflandırmaya göre yarı-nemli Marmara geçiş iklimine girer (Türkeş, 2006: 76). Akdeniz ikliminin baskın karakteriyle birlikte geçiş iklimi özelliği gösteren Çanakkale'de yazlar sıcak geçer. Yaz sıcaklıkları Haziran başından itibaren belirgin bir şekilde artmaya başlayarak Ağustos sonuna kadar etkili olur. Yaz mevsiminde yağışlar da azalır ve kurak bir mevsim dikkati çeker. Çanakkale istasyonunun 32 yıllık rasat sonuçlarına göre, yıllık ortalama yağış miktarı 595.6 mm. dir. Mayıs ve Ağustos arasındaki dönemde ise aylık yağış ortalamaları 40 mm. nin altına iner. Nitekim aylık bağıl nem ortalamalarının en düşük olduğu aylar da Temmuz (%68) ve Ağustos (%69)'tur (Çizelge 3). Yörede polenlerin etkili olduğu ilkbahar ve yaz aylarında sıcaklıkların artmasına, yağışların azalmasına karşılık rüzgârlar oldukça etkilidir. Genel olarak Çanakkale rüzgâr özellikleri ile dikkati çeken bir ilimizdir. Çanakkale'de ortalama fırtınalı gün (rüzgâr hızı $\geq$ 17.2 m/sn) sayısı 45.9, ortalama kuvvetli rüzgârlı (10.8-17.1 m/sn) gün sayısı 169.0'dır. Böylece bu iki başlık altındaki günlerin sayısı 214.9 günü bulmaktadır. Yılın her ayında kuvvetli rüzgârların sayısı 10 günden az değildir. Özellikle yaz mevsiminde yörede etkili olan yıldız ve poyraz rüzgârlarının kuru özelliğe sahip olduğunu da eklemek gerekir. Yaz mevsiminin nispeten kuru, sıcak ve rüzgârlı koşulları, yörede polen dağılışı için elverişli şartlar oluşturmaktadır.

1.2.2. Çanakkale’de bitki örtüsü özelliklerinin polenler üzerindeki etkisi

lojik koşulları bitki çeşitliliğini de olumlu etkilemiştir. Çanakkale, gerek bitki örtüsü gerekse bitki türlerinin çeşitliliği bakımından oldukça zengin bir yöre durumundadır. Doğal bitki örtüsü içinde özellikle ormanlar büyük bir zenginlik oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra maki ve garig formasyonları, çayırlar da yaygındır. Polen allerjisinde genel olarak önem taşıyan odunsu ve otsu pek çok polen türünün yörede varlığı söz konusudur.

Ormanlar yönünden Çanakkale’nin zengin oluşu, esasen hemen her ilçesi için geçerlidir. Örneğin, Yenice (%70), Lapseki (%62.5) ve Merkez (%62.2) ilçelerinde geniş yer kaplayan ormanların, ilçe yüzölçümlerine oranı % 60’dan fazladır. Bozcaada ve Gökçeada dışındaki her ilçedeki orman alanlarının, ilçe yüzölçümlerine oranları % 40’ın üzerindedir (Şekil 4). Çanakkale’de ormanlar il arazisinin % 53’ünü (531.101 ha.) oluşturur. Bu oran, Türkiye’de ormanların ülke yüzölçümüne oranı olan % 27’den çok yüksektir (Komisyon, 2006). Yörenin eko

Şekil 4. Çanakkale ilçelerindeki orman alanlarının ilçe yüzölçümlerine göre payları

(Kaynak: Komisyon, 2006; Karatepe ve Gürlevik, 2006. verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır).

Akdeniz ikliminin etkisi altındaki çevrelerde olduğu gibi Çanakkale’de de bitki örtüsünün tahribi sonucunda yapraklı ormanlar azalmış, fakat çam toplulukları çoğalmış ve maki, garig gibi sekonder biyom tipleri oluşmuştur (Akman vd, 2004:254). Örneğin, Gelibolu yarımadasında meşe ormanlarının tahribinden sonra kızılçam ormanları gelişmiş, bunların da tahrip edildiği yerleri maki formasyonları kaplamıştır (Dönmez, 1990:200). Çanakkale’de denizden 30-40 km. içeriye ve 600 m. yüksekliğe kadar görülen maki grupları, daha çok Gelibolu Yarımadasının güneyindeki Lapseki-Biga arasında ve ilin kıyılarından orman alt sınırına kadar görülür. Gelibolu yarımadası üzerinde olsun Edremit körfezinin kuzey kesiminde olsun, kızılçam ormanlarının tahrip edildiği yerlerde maki, hemen hemen bütün elemanlarıyla temsil edilerek 500-600 metrelere kadar ulaşır. (Güngördü, 1999:85; Akman vd, 2004: 255).

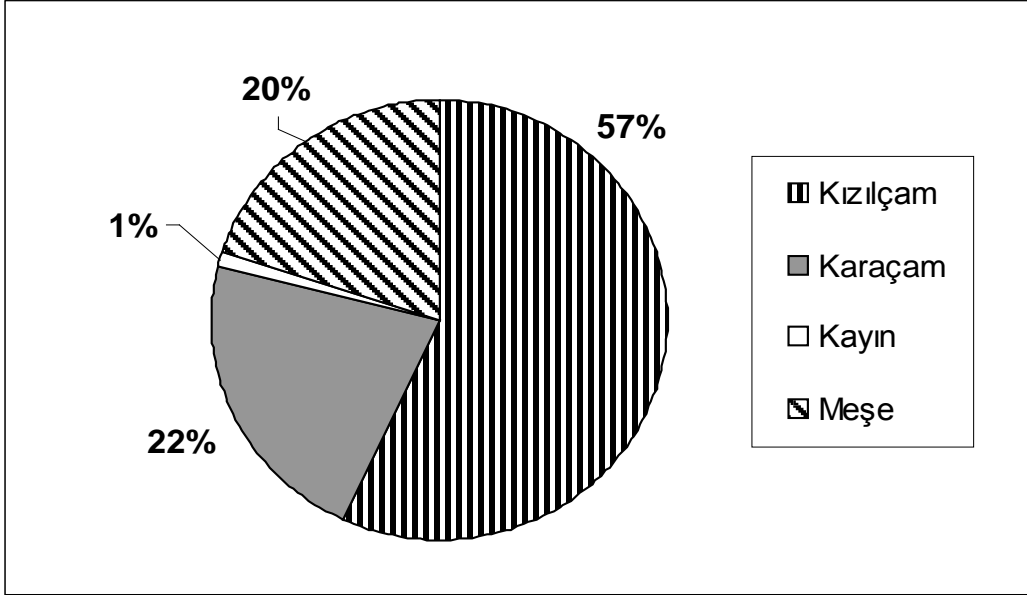
Çanakkale’deki ormanların ana ağaç türlerini, başta kızılçam olmak üzere karaçam, meşe, kayın, bodur ardıç, kestane, kazdağ göknarı ve adi porsuk oluşturmaktadır. Güney Marmara bölümünde çamlardan sonra ikinci derecede önemli ağaç cinsi meşelerdir (Güngördü, 1999: 79).

Kazdağları, yöredeki ormanlık alanların büyük bir kısmını üzerinde taşır. Alçak kesimlerinde kızılçam ormanları, yüksek kesimlerinde ise karaçam, kayın ve göknar türleri saf veya karışık ormanlar olarak bulunmaktadır. Yine bu bölgelerin daha düşük rakımlarında kestane ağaçları yer almaktadır. Zeytinlikler ise Merkez İlçede İtepe Beldesi civarında dar bir alanda başlayıp, Ezine ve Bayramiç İlçelerinde kısmen yaygınlaşır. Özellikle Ayvacık ilçesinin güneyinde Küçükkuyu beldesi sahil şeridinde baskın bir flora olarak kendini gösterir (Önder vd., 2005: 105-111).

Polen allerjisinde genel olarak en çok önem taşıyan polen türleri kavak, huş ağacı, meşe, kızılbaş, fındık ağacı, selvi, kayın, söğüt, ıhlamur, zeytin, karaağaç, çınar gibi ağaç polenleri ile arpa, buğday, yulaf, çavdar ve mısır gibi hububat polenleridir. Ayrıca tüm çimen türleri ile özellikle pelin, yapışkanotu, sinirotu, akkazayağı, kuzukulağı gibi yabancı ot ve çayır otları ve meyve ağaçlarının polenlerinin allerji oluşturma potansiyelleri yüksektir (NAAF, 2008; Küçükusta, 2004).

Yapılan çeşitli çalışmalar Çanakkale’de en fazla polene sahip türlerin çam (Pinaceae) türleri (%56.04), meşe (Quercus) türleri (%9.28), Servi (Cupressaceae/Taxodiaceae) türleri (%7.47), zeytin (Olea europaea- % 5.13) ve yabancı zeytin (Oleaceae - %0.54) gibi allerjenik bitkilere ait olduğunu göstermektedir (Uysal, 2005: 508-518). İlkbaharda özellikle çam, meşe ve çınar polenleri; yaz döneminde ise kestane ve zeytin; otsu bitkilerden ise çimen, ısırgan otu polenleri allerjik rahatsızlıklara neden olabilmektedir (Bıçakçı vd, 2005:135-136). Kuşkusuz Çanakkale’de allerji

şikâyetlerinin arttığı dönemler yörenin bitki örtüsü, bitki çeşitliliği vb özellikleri ile yakından ilişkilidir. Çanakkale'nin güncel orman varlığı içinde çam ve meşe türleri geniş yer tutmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Çanakkale ilindeki ormanlarda hakim ağaç türlerinin oranları (Kaynak: OGM, 2006).

Allerjenik polenlere sahip ağaç türlerinin yörede hakim olması, bu türlere ait polen yoğunluklarının da yüksek olmasına yol açmaktadır. Nitekim, Çanakkale'de bitki polenleri içinde odunsu polenlerin oranı %86.65, otsu bitki polenlerinin oranı ise %11.78'dir. (Bıçakçı vd, 2005:134). Buna göre Çanakkale'de odunsu bitki (ağaç ve çalı) polenlerine daha fazla rastlanmaktadır. Bunun nedeni bu ağaçların doğal ortamlarda yoğun oluşundan ileri gelmektedir.

Polenlerin aylara göre dağılımları, hem odunsu hem de otsu polenlerin çeşitliliğini göstermekte, bir bakıma yörenin floristik zenginliğini ortaya koymaktadır. Yörede polen allerjisi şikâyetlerinin arttığı ilkbaharda, odunsu polenlerin yoğunluğu en fazla iken, yaz aylarında otsu polenlerin öne çıktığı görülmektedir. Ocak, Mart, Nisan, Mayıs, Kasım ve Aralık aylarında, yılın yarısında Çamgillerin polenleri yoğun bir şekilde bulunmaktadır. Mart ve Nisan ayların Meşe polenlerinin; Haziran, Temmuz, Ekim ve Aralık aylarında çimen ve tahıl polenlerinin; Mayıs ayında ise zeytin polenlerinin yörede etkili olduğu anlaşılmaktadır (Çizelge 4).

Çizelge 4. Çanakkale’de aylara göre en fazla polene sahip olan türler

Çanakkale’de aylara göre en fazla polene sahip olan türler	
Ocak	Servi-ardıç-porsuk ağaçları (Cupressaceae/Taxaceae), Çamgiller (Pinus).
Şubat	Servi-ardıç-porsuk ağaçları (Cupressaceae/Taxaceae), Fındık ağacı (Corylus).
Mart	Çamgiller (Pinus), Meşeler (Quercus).
Nisan	Çamgiller (Pinus), Meşeler (Quercus).
Mayıs	Zeytin (Olea), Çamgiller (Pinus).
Haziran	Sinir otu (Plantago), çimen ve tahıllar (Gramineae)
Temmuz	Çimen ve tahıllar (Gramineae), Kazayağı, tilki kuyruğu vb (Chenopodiaceae/Amaranthaceae).
Ağustos	Pıtrak (Xanthium), Kazayağı, tilki kuyruğu vb (Chenopodiaceae/Amaranthaceae).
Eylül	Kazayağı, tilki kuyruğu vb (Chenopodiaceae/Amaranthaceae), Pıtrak (Xanthium).
Ekim	Çimen ve tahıllar (Gramineae), Kazayağı, tilki kuyruğu vb (Chenopodiaceae/Amaranthaceae).
Kasım	Çamgiller (Pinus), Kazayağı, tilki kuyruğu vb (Chenopodiaceae/Amaranthaceae).
Aralık	Çamgiller (Pinus), Çimen ve tahıllar (Gramineae).

Kaynak: Güvensen A vd. 2005; Bıçakçı A vd., 2005.

2. Bazı Bitkilerin Tüketimi Yoluyla Oluşan Zehirlenmeler

Türkiye’de orman, çayır ve meralarda doğal olarak yetişen birçok ağaç, çalı ve otsu bitkilerin kabuk, yaprak, çiçek, meyve, tohum ve kökleri, değişik endüstriyel alanlarda kullanıldığı gibi, doğrudan ilaç ve gıda olarak da kullanılmaktadır. Doğada yetişen çok sayıda mantar ve bitki türünden gıda ve sağlık amacıyla yararlanırken, bu süreçte ölümlerle sonuçlanan ciddi zehirlenme vakaları da görülmektedir. Ülkemizde Mantar zehirlenmelerine sıkça rastlanmasının yanı sıra zehirli bitkisel kaynakların tüketimi yoluyla oluşan zehirlenme vakalarına rastlanmaktadır. (Çizelge 5).

Bazı bitkiler içerdikleri toksik maddeler yoluyla deri ve mukozalarda irritasyonlar yapabildikleri gibi, hafif ya da ağır bazı zehirlenme belirtilerinin ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Ancak insanların zehirli bitkilere verdiği reaksiyonlar her zaman aynı şiddette ve özellikte olmayabilir (Dökmeci ve Dökmeci, 2005:529).

Çizelge 5. Türkiye’de 2007 ve 2008 yıllarında görülen bitkisel zehirlenme ve mantar zehirlenmesi vakaları

2007		2008	
Bitki kaynaklı zehirlenme	Mantar zehirlenmesi	Bitki kaynaklı zehirlenme	Mantar zehirlenmesi
142	517	202	663
Toplam vaka sayısı: 659		Toplam vaka sayısı: 865	

Kaynak: Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı.

Kullanılan, tüketilen veya çeşitli temas yollarıyla insan sağlığını olumsuz etkileyebilen bitkisel kaynaklar, bir yörenin flora özellikleri ile ilişkili olduğu kadar kültürel, sosyoekonomik özellikleri kapsayan beşerî ortam özellikleri ile de ilişkilidir. Çanakkale’de doğal çevre içinde yetişen, zehirli özelliklere sahip çeşitli bitki ve mantarlar bulunmaktadır. Yörede yaşayan insanların tüketim alışkanlıklarında çevrelerinde yetişen tıbbî bitkilerden ve mantarlardan yararlanma oldukça yaygındır. Yörenin beslenme kültüründeki tercihler bazen önemli sağlık problemlerine yol açabilmektedir.

Şifalı bitkiler ve siyanojenik bitkilerin tüketimine bağlı olarak meydana gelen zehirlenmeler için T62.2 (Diğer bazı bitkilerin toksik etkisi) ve T62.9 (Gıda olarak yenilen zararlı maddelerin toksik etkisi) adlı hastalık kodları birlikte değerlendirilmiştir. Çanakkale’de 2007 ve 2008 yıllarında mantarlar hariç diğer bitkisel kaynakların tüketimi yoluyla meydana gelen toplam zehirlenme olgusu sayısı 32’dir. Vakaların daha çok Merkez (20) ve Biga (7) ilçelerinde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Zehirlenmelerin hemen tamamı yaz aylarında meydana gelmiştir (şekil 6 ve çizelge 6). Son iki yılda bitkisel kaynaklı zehirlenme olgusu kaydedilmeyen tek ilçe ise Lapseki’dir.

2.1. Tıbbî (şifalı) bitkiler kaynaklı zehirlenmeler

Çeşitli otlardan hastalıklara şifa arama geleneği, ülkemizde özellikle kırsal yörelerde yaygın bir şekilde sürmektedir. Bu süreçte bitkilerin yanlış kullanımları çeşitli zehirlenmelere yol açmaktadır. Ayrıca merak sonucunda özellikle çocukların bilmedikleri bitkilerin yemiş, yaprak ya da başka bir kısmının tadına bakmaları sonucu da sık sık zehirlenmeler yaşanmaktadır (Dökmeci ve Dökmeci, 2005: 528).

Günümüzün modern toplumlarında da tıbbî bitkilerden yararlanmanın tüketim alışkanlıkları içinde geniş yer edindiği izlenmektedir. Gelişmiş toplumlarda yaşam kalitesini artırma ve sağlıklı yaşam trendlerine bağlı olarak özellikle adaçayı, ekinezya, rezene, nane, yaban mersini, nar gibi bitki ve meyveler son dönemde oldukça rağbet görmeye başlamıştır. Ancak modern tıp ve farmakoloji bilgisinin artması ile birlikte her bitkinin düşünüldüğü kadar yararlı olmadığı ya da yararlı etkilerinin yanında, zararlı olabilen başka etkilerinin de olduğu görüldü. Nitekim ilaç-bitki etkileşimleri zaman zaman ters etki yaratarak, ölümlü sonuçlanabilecek reaksiyonlara neden olabilmektedir. Örneğin omega 3 yağ asidi ile sarımsak, sarı kantaron, zencefil, ginkgo biloba gibi bitkiler kandaki pıhtılaşmayı azaltırken kanama riskini artırmaktadır. ABD’de 1998-2005 yılları arasında ilaç kullanımı hatalarından dolayı hastanede ölüm oranlarının, önceki yıllara oranla 3 kat artmıştır. İlaç kullanımındaki hatalardan kaynaklanan ölümler arasında ‘farklı ilaç kullanımında farmakolojik ajanların birbirini olumsuz etkileyip ters

etki yaratmasının' önemli yer tuttuğu bildirilmektedir (Martin, 2008: 68).

Türkiye'de yayılış gösteren 9 binin üzerindeki bitki türünden 500 kadarı ilaç ve koku ham maddesi olarak kullanılmaktadır (Baydar, 2005: 9). Bu bitkilerin yaklaşık 200 kadarı zehirli özelliklere sahiptir (Baytop, 1989:13). Çanakkale, sahip olduğu ekolojik koşullar nedeniyle bitki çeşitliliği açısından önemli zenginliğe sahip bir ilimizdir. Çanakkale ili florasında 1370 bitki taksonu bulunması, bunun bir göstergesidir (Karabacak, 2008:247). Yörede yetişen çeşitli tıbbî özellikteki bitkilerden yararlanmanın yaygın olduğu görülmektedir. Çalışkan tarafından 2007 yılında gerçekleştirilen, Çanakkale kentinde kurulan haftalık pazarlarda 150 tüketiciyi kapsayan araştırmasının bulguları da bu durumu doğrular niteliktedir. Buna göre tüketicilerin % 28'inin pazarlardan ilaç niyetine şifalı bitkiler aldığı ve kullandığı belirlenmiştir (Çalışkan, 2007:66). Bu oran yüksek olmakla birlikte, sosyo-ekonomik özellikler gözönüne alındığında, diğer ilçelerde ve köylerde çok daha yüksek olduğu düşünülmelidir.

Çanakkale'de şifalı bitki olarak, yaygın bir şekilde kullanılan bazı bitkiler bulunmaktadır. Çanakkale pazarlarında en çok satılan otlar; sinameki, karabaş, adaçayıdır. Aktarlarda ise ısırgan, melisa, karabaş, fesleğen ve adaçayıdır. Yörede kullanılan karabaş otu, daha çok Kaz Dağı civarından, Bayramiç yöresinden toplanır. En çok talep gören otlar arasındadır. Yörede yaygın bir içecek olarak tüketilen Adaçayıise daha çok Ege kıyılarından ve Kaz Dağları'ndan yaz mevsiminde toplanır. Ebe Gümece bahar aylarında Kazdağları, Kepez ve Lapseki'deki çayır ve meralardan toplanarak pazarlara getirilmektedir. Yörede kanser ve kum dökme hastalıkları için kullanılan Kısa Mahmut Otu ilkbahar ve yaz mevsiminde Kazdağları'ndan toplanır. Şevketibostan dikenini yörede kış mevsiminde Aralık'ta çıkmaya başlar, ilkbaharda toplanır. Şevketibostan ve Hindiba özellikle Çan'da ve Atikhisar Barajı çevresinde meralardan toplanmaktadır. Ancak yörede elde edilen şifalı bitkilerin aşırı, ölçüsüz kullanımları sağlığı olumsuz etkileyebilmektedir. Çünkü bitkisel ilaçlar da sentetik ilaçlar gibi etkileşim yoluyla zararlı etkilere neden olabilmektedir. Bu nedenle bitkisel ilaçların pazarlarda, bu konuda hiç eğitim almamış kişilerce hazırlanması ve satılması insan sağlığı yönünden çok önemli tehlikeler içermektedir.

2.2. Siyanojenik bitkiler kaynaklı zehirlenmeler

Bazı toksik maddeler besinlerde doğal olarak bulunurlar. Bu toksik maddelerden birisi olan siyanojenik glikozidlere birçok bitkinin çekirdeğinde rastlanmaktadır (Dökmeci ve Dökmeci, 2005: 375). Siyanojenik glikozit içeren başlıca bitkiler: kayısı, seftali, badem, erik, armut, vişne, elma ve yaban elmasının çekirdekleri ile taflan

bitkisinin yapraklarıdır. (Dökmeci ve Dökmeci, 2005: 456; Baytop, 1989:43).

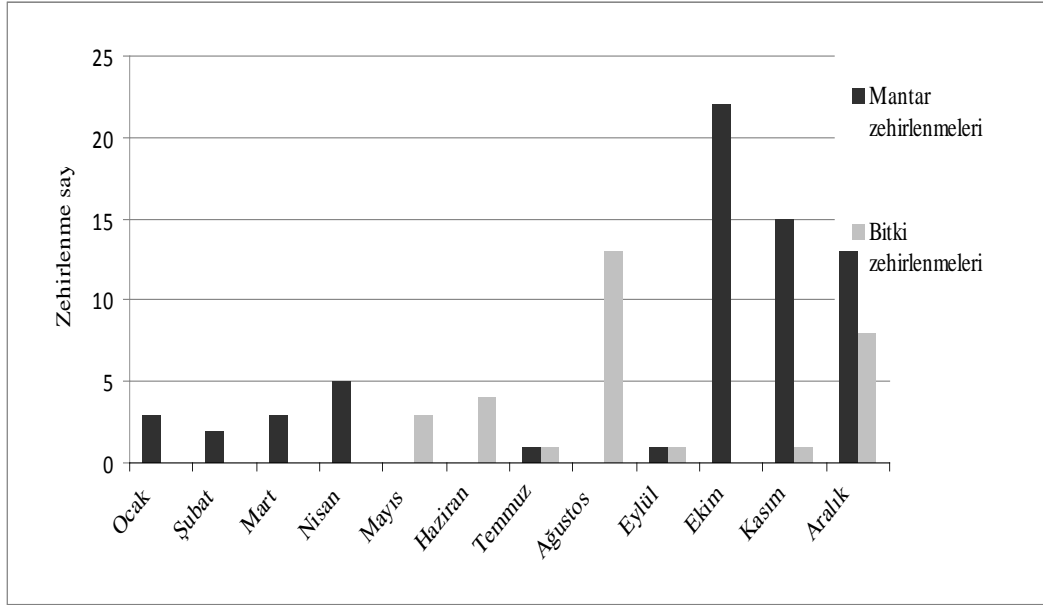
Siyanojenik bitkilerin meyvelerinin yapısındaki amigdalin vücutta sindirilerek Hidrojen siyanür (HCN)'e dönüşmektedir. (Baytop, 1989:43) HCN içeren meyvelerin çekirdekleri özellikle çocuklar tarafından yenildiğinden ve küçük dozların çocuklar üzerinde etkisi de bulunduğundan zehirlenmelere daha çok çocuklarda rastlanmaktadır. Söz konusu tehlike nedeniyle Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği'ne göre çekirdekli sıkılmış meyve sularında, nugalarda, badem ezmelerinde olması gereken hidrosiyamik asit limitleri belirlenmiştir. Acıbadem tohumu ile hazırlanan 'acıbadem kurabiyesi'ndeki siyanhidrik asit, fırında pişirilme esnasında hemen hemen tamamen uçtuğu için bu kurabiyelerin zararlı bir etkisi bulunmamaktadır (Baytop, 1989:44).

Siyanür zehirlenmesinde belirtiler hızla gelişebilir ve çok kısa sürede ölüme sonuçlanabilir. Bu nedenle en kısa sürede sağlık kuruluşlarına başvuru için harekete geçilmesi önem taşımaktadır. Çanakkale'deki vakaların özellikle kayısı çekirdeğine bağlı geliştiği gözlenmektedir. Olgular Merkez (2) ve Ezine (1) ilçelerinde meydana gelmiştir. Olguların tamamı çocuklardır. Kayısı yetiştiriciliği Bayramiç, Bozcaada, Yenice ve Çan ilçeleri dışında kalan alanlarda yaygın ve önemli bir geçim kaynağıdır. 2007 verilerine göre il genelinde kayısı üretimi 175 hektar alanda 2998 ton olarak gerçekleşmiştir. Kayısı üretiminde başta gelen ilçeler sırasıyla Merkez (72 ha), Ayvacık (50 ha), Ezine (20 ha), Gelibolu (11 ha) ve Lapseki (10) ilçeleridir (İl Tarım Müdürlüğü, 2008).

2.3. Mantar kaynaklı zehirlenmeler

Diğer bitkilerden farklı özelliklere (klorofilsiz, sporlu, saprofit) sahip olan yüksek mantarlar (makrofunguslar), belirli mevsimlerde mantar florası yönünden çok zengin olan doğadan, ilkçağlardan beri insanların sağladığı besin maddeleri olmuştur (Dökmeci ve Dökmeci, 2005:568). Günümüzde Türkiye'de 40 kadar yenen mantar türü toplanmakta, bunların 25 kadarı pazarlarda satılarak ya da ihraç edilerek ticarete konu olmaktadır. Bununla birlikte ülkemizde tür olarak sayıları 70 civarında olan ve çeşitli toksik madde içeren makromantar bulunmaktadır (OGM, 2008). Yenebilen mantarlar ile bunlar yanyana yetişirler ve bazıları birbirine çok benzer. Bunların uzmanları dışındaki kişilerce ayırt edilmesi son derece güçtür. Çeşitli yörelerde yetişen zehirli ve yenilebilen mantarlar, halk sağlığını ilgilendirdiği gibi aynı zamanda mevsimlik bir geçim kaynağı olarak ekonomik bir konudur (Sümer, 1987: 7).

Şekil 6. Çanakkale’de 2007 ve 2008 yıllarında meydana gelen mantar ve bitkisel kaynaklı zehirlenme vaka sayılarının aylara göre dağılışı.

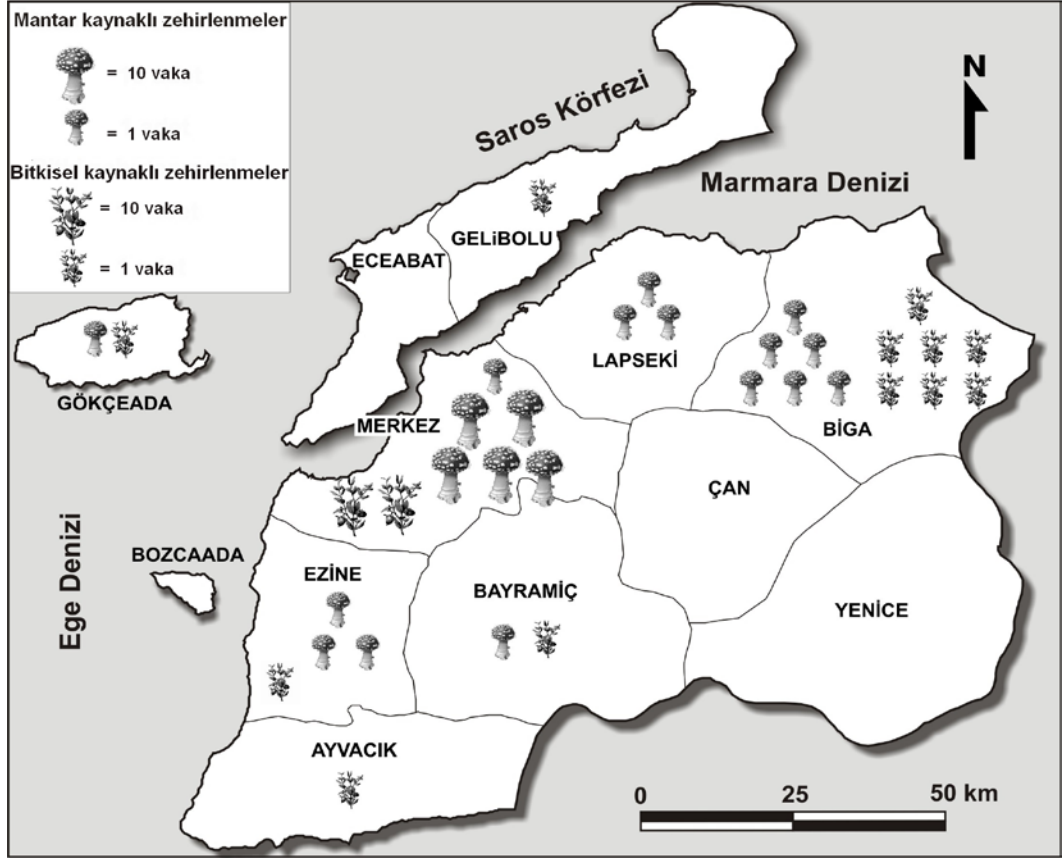
Ülkemizde mantar zehirlenmesi vakaları oldukça yaygın görülmektedir. Bazen kitlesel ölümler de izlenmektedir. 1977-1981 yılları arasında İstanbul’da 78 kişi, 1988 yılında Çukurova’da 27 kişi mantar zehirlenmesi nedeniyle yaşamını yitirmiştir (Dökmeci ve Dökmeci, 2005:568). 1994 yılında Ekim-Aralık aylarında sadece İstanbul’da mantardan zehirlenenlerin sayısı 150’yi geçmiş ve vakaların dörtte biri ölümlerle sonuçlanmıştır. 1990-1994 yılları arasında zehir danışma merkezine 675 mantar zehirlenmesi vakası başvuru da bulunmuştur. (Mat, 2000:6). Ancak Türkiye’de vaka sayıları her geçen gün artmaktadır. Sadece İstanbul’da 2008 yılı Ekim ayı içinde 275 kişi tedavi altına alınmıştır. Bu vakalardan birisi ölümlerle sonuçlanmış, hastalardan ikisi ise organ nakli ile hayata döndürülebilmiştir. Çanakkale’de ise 2007 ve 2008 yıllarında toplam 65 mantar zehirlenmesi vakası yaşanmıştır. Son iki yılın vakaları (T62.0 -Mantar yemenin toksik etkisi), değerlendirilecek olursa, Çanakkale’de mantar zehirlenmelerine özellikle sonbahar (38 vaka) ve ilkbahar (8 vaka) mevsiminde rastanmaktadır. Ekim (22), Kasım (15), ve Aralık (13) aylarında vaka sayıları belirgin olarak yüksektir (şekil 6). Zehirlenme olgularının ilçelere göre dağılışına bakıldığında en yüksek vaka sayısı merkez ilçede izlenmektedir (51). Bu sonuçta diğer yerleşimlerde meydana gelen zehirlenme vakalarının merkez ilçedeki hastanelere sevk edilmesinin de rolü olabileceği düşünülmelidir. Bitkisel kaynaklı zehirlenmelerde olduğu gibi mantar zehirlenmesi

vakalarında da merkez ilçeyi 6 vaka sayısı ile Biga ilçesi izlemektedir. Ayvacık ve Gelibolu’da ise son iki yılda kaydedilen mantar zehirlenmesi olgusu yoktur (Çizelge 6 ve şekil 7).

İlçe Merkezleri	Ocak		Şubat		Mart		Nisan		Mayıs		Haziran		Temmuz		Ağustos		Eylül		Ekim		Kasım		Aralık		Toplam			
	M	B	M	B	M	B	M	B	M	B	M	B	M	B	M	B	M	B	M	B	M	B	M	B	M	B		
Merkez					2		4			2				1		8	1	1	20		11		13	8	51	20		
Ayvacık											1															-	1	
Bayramiç											1										1					1	1	
Biga	3								1		2	1			4						2					6	7	
Ezine		2		1											1											3	1	
Gelibolu													1														-	1
Gökçeada						1									1											1	1	
Lapseki																		2		1					3	-		

Çizelge 6. Çanakkale’de 2007 ve 2008 yıllarında meydana gelen mantar (M) ve bitkisel kaynaklı (B) zehirlenme vaka sayılarının ilçelere ve aylara göre dağılışı.

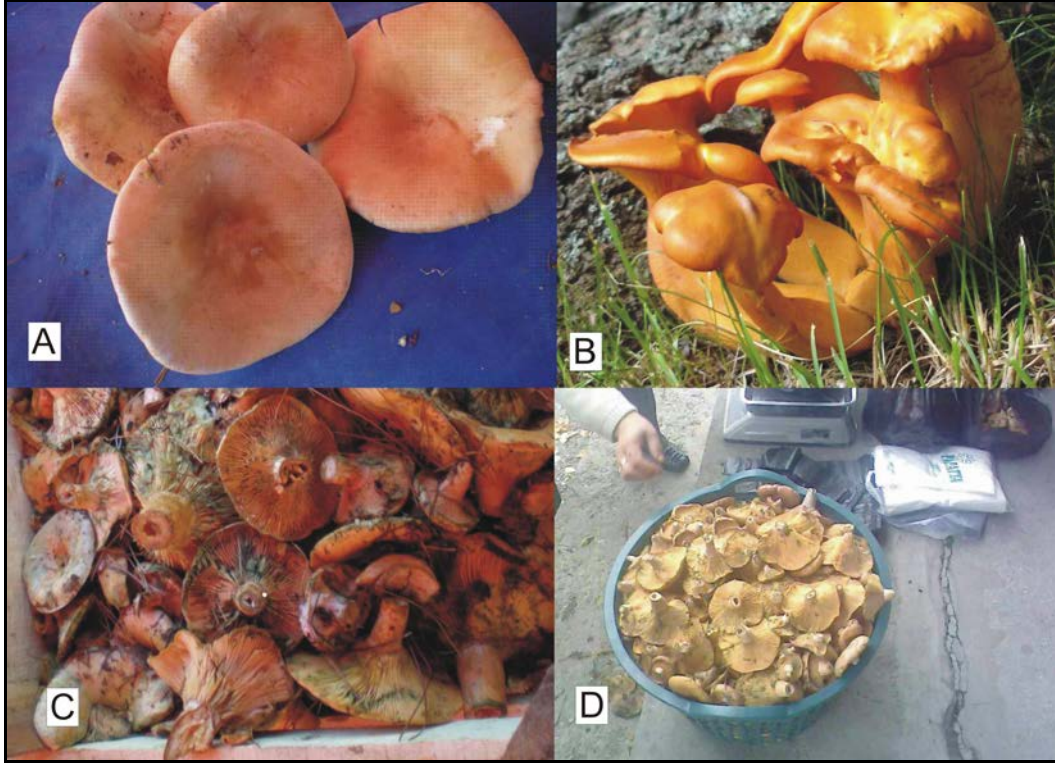
Solak ve arkadaşlarınca hazırlanan Türkiye’nin makromantarları envanteri, 2007 yılına kadar Türkiye’de saptanan türler ve dağılışı hakkında bilgi vermektedir. İllere göre dağılışı değerlendirildiğinde Çanakkale’de 59 çeşit mantarın saptandığı anlaşılmaktadır. Bu durum oldukça önemli bir zenginliğe işaret etmektedir. Ancak bu mantarlar arasında zehirli mantar türleri de bulunur. Esas tehlike, bunlar arasında zehirli türler ile yenebilen türlerin benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Çanakkale’de saptanan ve zehirli *Omphalotus olearius* (ağulu mantar) türü (Solak vd, 2007:142) bu bakımdan bir tehlike oluşturur. Bu mantar bazen ‘cüce kız’ ya da ‘meşe mantarı’ olarak tanınan ve yenen bir mantar türü olan *Cantharellus cibarius* ile karıştırılabilmektedir (Şekil 8). Özellikle zeytin ağaçları üzerinde görülen Ağulu mantar, meşe (*Quercus* sp.) kütükleri üzerinde de görülmektedir (TUBİTAK,1994: 81). Benzer olarak yine Çanakkale’de saptanan yenebilen çayır mantarı (*Agaricus campestris*) ölümcül zehire sahip amanita türleri ile karıştırılabilir (Solak vd, 2007: 27; Sümer, 1987:64). Ülkemizde köygöçüren ya da evcikkıran olan bilinen çok zehirli *Amanita phalloides* Çanakkale’de saptanmamışsa da diğer *Amanita* türleri (*Amanita codinae* ile *Amanita gemmata*)’ne Çanakkale’de rastlanmıştır (Solak vd, 2007: 34-35).

Şekil 7. 2007 ve 2008 yıllarında mantar ve diğer bitkisel kaynakların tüketilmesi sonucunda meydana gelen zehirlenme olgularının ilçelere göre dağılışı (Çan ve Yenice ilçelerine ait veri yoktur).

Çanakkale’de mantarlar büyük rağbet görmektedir. Bunların toplanması, tüketilmesi ve satışı nedeniyle mantarlar Çanakkale’de önemli bir yere sahiptir. Bunlar arasında kuzu göbeği, kuzu mantarı ya da göbek olarak adlandırılan *Morchella conica* var. *deliciosa*, Çanakkale’de de rastlanan çok lezzetli bir mantar türüdür. Önemli ölçüde ihracata konu olan bu mantar türü Çanakkale’de Nisan- Haziran aylarında Bayramiç ve çevresinde yoğun bir şekilde toplanır. (TUBİTAK, 1994:81). Çok yaygın olmayan bu mantara çam ormanları çevresindeki çayır ve çalılıklar ile meyve ağaçlarının altında rastlanmaktadır. Çanakkale’de büyük rağbet gören ve yörede ‘Melki’ ya da çam mantarı adıyla tanınan mantar (*Lactarius deliciosus*) özellikle Çan, Bayramiç ve Yenice ilçelerinin Kazdağı çevresindeki alanlarından sonbaharda bolca toplanır. Çanakkale’de pazarlarda mahalle aralarında satışı yaygındır. Çanakkale’de halk arasında Cincile (*Tricholoma terreum*) olarak bilinen mantar da büyük rağbet gören bir diğer türdür. Bu grubun mantarları içinde yenilebilen türler olduğu gibi kükürt mantarı, sığır mantarı gibi zehirli

türleri de bulunur (Ermiş, 2003:137). Dedeörük, ebebörkü (*Macrolepiota procera*), geyik mantarı (*Chroogomphus rutilus*) mantarları da yörede toplanan diğer yenebilen mantar türlerinden bazılarıdır.

Şekil 8. (A) Yörede “cincile” olarak tanınan mantar türü. (B) Zehirli mantarlardan “ağulu mantar” (*Omphalotus olearius*). C ve D fotoğrafları ise yörede halk arasında “melki” olarak bilinen çam mantarına aittir. Cincile ve melki türü mantarlar pazarlarda yaygın olarak satılır. Fotoğraf karelerinde de görüldüğü üzere zehirli ve zehirsiz mantarları, benzerlikleri nedeniyle birbirinden ayırt etmek oldukça güçtür.

İklim çeşitliliği ve bitki örtüsü çeşitliliğine bağlı olarak mantar florası da Çanakkale’de cins ve tür bakımından oldukça zengindir. Mantarlar daha çok çayır ve orman alanlarında dağılış gösterirler. Çanakkale yabani mantar tüketimi alışkanlığı, sadece kırsal çevrede değil il genelinde dikkat çeken bir özelliktir. Yörede mantar toplayıcılığının yaygın oluşu kadar, pazarlarda toplanan mantarların satışı da yaygındır. Bu alışkanlığın yaygınlaşması mantar bulunan doğal çevreye insanın erişimi ve ondan yararlanma olanaklarıyla önemli ölçüde ilişkilidir. Çanakkale’nin toplam 568 köyü bulunur. Bu sayı oldukça fazladır. Daha da önemlisi bu köylerin 449’unun ormanıçi ya da orman kenarı köy olmalarıdır. (Önder vd., 2005:107). Mantarların ormanlar çevresinde

yaygın oluşu, bu çevrelerde mantar toplanmasını ve tüketimini de bir bakıma teşvik etmiştir. Köylüler tarafından toplanan mantarlar daha çok ilçe pazarlarında satılmaktadır. Melki (kırmızı mantar-çam mantarı) kaz dağı çevresindeki ilçelerde yurttaşlara önemli bir gelir kaynağı da olmaktadır. Yenice, Bayramiç ve Çan'ın dağlık ormanlık alanlarından toplanan mantarlar buradaki ilçe pazarlarında ve Edremit, Küçükkuyu pazarlarında da satılmaktadır. Çanakkale merkez ilçede kurulan semt pazarlarını ele alan bir başka çalışma, tüketicilerin % 25'inin pazarlardan toplanmış mantarlar aldığını ortaya koymaktadır. Bu oldukça yüksek bir orandır. Ancak günümüzde bu konuda yapılan kontrollerin artması ile bu oranın oldukça azalmış olabileceği düşünülebilir. Çünkü pazarlarda el altından mantarlar yine satılmakla birlikte, en azından açık bir şekilde ticareti yapılmamaktadır (Çalışkan, 2007:66). Bu konuda özellikle Gelibolu ve Biga ilçelerindeki pazarların sıkı bir şekilde denetlendikleri gözlenmektedir.

Sonuç ve öneriler

Çanakkale, coğrafi çevre özelliklerine bağlı olarak bitkisel kaynaklı bazı sağlık problemlerinin görüldüğü bir yerdir. Bu durum, sağlık problemlerine neden olan bazı bitki ve mantarların yöredeki dağılışı göstermesi ile yakından ilgilidir. Polenlere bağlı olarak gelişen allerjik sağlık sorunlarının yanı sıra, çeşitli riskler içeren bitkisel kaynakların tüketimi yoluyla gelişen zehirlenme olgularına da yörede rastlanmaktadır.

Yörenin bitki örtüsü ve iklimik özellikleri nedeniyle zengin bir polen çeşitliliği söz konusudur. Özellikle kış dönemi boyunca düşük seviyelerde bulunan polen yoğunluğu, Nisan ve Ağustos ayları arasında artış göstermekte, buna paralel olarak hastanelere başvuran hasta sayısı da artmaktadır. Çanakkale'de polen allerjisi nedeniyle başvuruların arttığı aylarda, yöredeki çam, meşe, zeytin, çimen ve tahıl polenleri etkili olmaktadır. Çanakkale'de özellikle Mayıs ayı, polen allerjisi yönünden dikkat edilmesi gereken bir ay olarak öne çıkmaktadır. Bu durum Çanakkale'de en fazla polenin ilkbahar döneminde ve en az polenin de kış süresince kaydedildiği Güvensen vd. nin çalışma bulguları ile uyumlu görünmektedir (Güvensen vd, 2005: 508-518).

Solunan havadaki polenleri kontrol etmek elimizde olmadığı için, polenlerden korunmak kolay değildir. Yine de polenlere duyarlı kişiler, polenlerin yoğun olduğu ortamlar konusunda bilgi edinerek, bu tür ortamlarda bulunmaktan kaçınarak korunabilirler. Polen seviyesi genellikle kırsal çevrelerde gün içi en yüksek düzeyde iken, kentsel yerleşmelerde akşama doğru en yüksek düzeye ulaşır. Yağmurlu ve bulutlu havalarda polen miktarı azalır. Özellikle sıcak, kuru ve rüzgârlı havalarda ve sabahın erken saatlerinde dışarıya çıkmamaya özen gösterilmelidir. (Biruni, 2008). Ayrıca

polenlerin havadaki konsantrasyonlarının günlük, haftalık ve aylık değişimlerinin belirlenmesi ile hazırlanan polen takvimleri, insan sağlığı ve ekonomik açıdan önemli yararlar sağlamaktadır. Bunun için yapılacak polen ölçümleri, aynı zamanda polen etkisinin hangi mevsimde başlayıp, hangi mevsimde bittiğinin de anlaşılmasını sağlamaktadır. Günlük polen tahminlerinin hazırlanması ve duyurulması saman nezlesi olan kişilerin önlem alabilmelerine yardımcı olmaktadır (WMO,1999). Polenlerin çok yoğun olduğu dönemlerde ağız ve burnu kapatan polen maskelerinden yararlanılmaktadır.

Yörenin polen takvimini içeren bilgilendirici materyallerin hazırlanmasına gereksinim vardır. Çanakkale’de allerjen etkisi bulunan polenlerin havaya saçıldığı dönemlerin başlangıcı, en yüksek yoğunluğa eriştiği ve sona erdiği dönemler hakkında düzenli polen raporlarının hazırlanması ve duyurulması yararlı olacaktır. Böylece polen maskesi kullanmak, kapalı ortamların havalandırma saatlerine dikkat etmek, açık havada çamaşır kurutma saatlerine dikkat etmek vb kişisel önlemlerin alınabilmesi desteklenmiş olacaktır.

Çanakkale’de özellikle kayısı çekirdeklerinin yenmesine bağlı olarak görülen siyanür zehirlenmeleri de söz konusudur. Daha çok çocuklarda görülen ve ciddi riskler taşıyan bu sağlık problemi, siyanür antidotu kiti ile tedavi edilmektedir. Ancak Çanakkale’deki son olgunun tedavisinde bu kitler Bergama (İzmir)’da altın madenciliği yapan bir şirketten sağlanabilmiştir. Yörede siyanojenik bitkilerin meyve çekirdeklerinin yol açtığı ciddi sağlık problemleri konusunda toplumun bilgi düzeyi artırılmalıdır. Bunun yanı sıra siyanür antidotunun yöredeki ilaç stoklarında bulunması gerekli görünmektedir.

Çanakkale’de oldukça yaygın rastlanan diğer sağlık sorunları, şifalı bitkilerin ve yabani mantarların bilinçsizce tüketilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tür tehlikeler konusunda bilgi veren eğitici materyaller (broşür, kitapçık, afiş vb) hazırlanmasına gereksinim bulunmaktadır. Özellikle Kazdağı çevresindeki kırsal yerleşmelerden başlayacak eğitici çalışmalara gereksinim olduğu gözlenmektedir. Yöredeki zehirli makro mantarlarının fotoğrafları ile tedavi önerilerinin bulunduğu katalogların hazırlanması tanı ve tedavi süreçlerinde hekimlere yardımcı olacaktır.

Yörede mantar zehirlenmelerine neredeyse yıl boyunca (yılın dokuz ayında rastlanmaktadır. En çok olgu görülen ay, mevsimin yağış özelliklerine bağlı olarak mantarların çıkması nedeniyle yıllara göre değişiklik gösterebilmektedir. Ancak Ekim, Kasım ve Aralık aylarında olgular belirgin şekilde yüksektir. Merkez ve Biga ilçelerinde meydana gelen olgu sayısı diğer ülkelere göre yüksektir. Yörede mantar zehirlenmelerinin önüne geçebilmek için alınması gereken bazı önlemler bulunuyor. Bunlardan birincisi mantar zehirlenmelerine karşı yörede kültür mantarı üretimini ve çeşitliliğini artırmak

olmalıdır. Böylece Çanakkale'nin mantar üretimi ve tüketimi de sağlıklı bir şekilde artmış olacaktır. Genel olarak ülkemizde kültür mantarı üretimi ve tüketimi çok düşük bir seviyededir. Türkiye'nin kültür mantar üretimi 2005 yılında ancak 25 bin tona ulaşmıştır. Türkiye'de kişi başına düşen 200 gram yıllık mantar tüketimi, 2 kg olan Avrupa ortalamasının çok altındadır (Büyükalaca, 2006). İkinci öneri olarak, mantar toplamacılığı işlerinde uzman eğitiminin sağlanarak, kırsal çevrede eğitici çalışmalar yapılmasıdır. Toplayıcılık konusunda uzman kişilerin yetiştirilmesi yöredeki kırsal çevrelerin ekonomisine daha fazla katkı sağlayacaktır. Böylece daha fazla mantar toplanarak değerlendirilmiş olacaktır. Örneğin, Finlandiya'da 1000-1500 arasında eğitilmiş mantar danışmanı ve 30 binden fazla güvenilir toplayıcı vardır. İskandinavya'nın ormanlık bölgelerinde hektar başına 200-300kg mantar hasat elde edilebilmektedir. Polonya'da da her yıl iç tüketim ve ihracat için milyonlarca kilogram mantar toplanır (Sümer, 1987: 14-15). Oysa ülkemizde mantar toplamacılığı esas bir ekonomik faaliyet olmaktan çok, destekleyici ve kişisel bir uğraş olarak sürdürülmektedir.

Katkı belirtme

Çanakkale Sağlık İl Müdürlüğünden Sayın Fatma Kaynaş ve Sayın Cemal Topaloğlu'na, Çanakkale Devlet Hastanesi İstatistik Şubesinde Sayın Erkan Karaoğlu'na verilerin sağlanmasındaki katkıları nedeniyle; Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biyoloji bölümünden Sayın Doç.Dr. Başaran Dülger'e yöre mantarları hakkında verdiği değerli bilgiler için teşekkür ederim.

Kaynakça

- AİD (Türkiye Ulusal Allerji ve Klinik İmmunoloji Derneği), 2009, “Dünya Allerji Günü”, www.aid.org (Son Erişim Tarihi: 19.05.2009).
- Akman, Y.; Ketenoglu, O.; Güney, K., 2004, Bitki Ekolojisi, Palme Yayıncılık, Ankara.
- Baydar, H., 2005, Tıbb, Aromatik ve Keyf Bitkileri, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 51, Isparta.
- Baytop, T., 1989, Türkiye’de Zehirli Bitkiler - Bitki Zehirlenmeleri, İstanbul Üniversitesi Yayın No. 3560, İstanbul.
- Bıçakçı, A.; Çelenk, S.; Canitez, Y., 2005, “Türkiye’nin Bazı Bölgelerinde Atmosferik Polen Çalışmaları”, Astım Allerji İmmünoloji, 3 (3):131-137.
- Biruni Laboratuvarı, “Halk sağlığı bülteni: bahar, astım ve allerji”, www.biruni.com.tr, 20 Ağustos 2008.
- Büyükalaca, S., 2006, “Sağlıklı ve Besleyici Bir Gıda: Mantar”, Cumhuriyet Gazetesi Bilim Teknik Dergisi, 11.04.2006.
- Çağlar, Y., 2003, Dendroloji ve Orman Ekolojisi Okulu Ders Notları, Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Yayın No:13, Ankara.
- Çalışkan,V., 2007, “Kentsel mekân kullanımında farklılıklar üzerine bir yaklaşım: Bursa ve Çanakkale’nin periyodik (haftalık)pazarlarından örnekler”, Doğu Coğrafya Dergisi, Vol:12 Sayı:18, Erzurum.
- Dökmeci, İ. ve Dökmeci, H., 2005, Toksikoloji, Zehirlenmelerde Tanı ve Tedavi, Nobel Tıp Kitapları, İstanbul.
- Dönmez, Y., 1990, Trakya’nın Bitki Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3601, İstanbul.
- Ermış, F.K., 2003, Şifalı Otlar, 1.cilt, Print City, İstanbul.
- Güler, Ç., 2005, “Çevre-Sağlık İlişkisi”, GATA 9.Ulusal Halk Sağlığı Günleri (Çevre Sağlığı), Bildiriler Kitabı, Ankara.
- Güngördü, M., 1999, Marmara Bölgesinin Bitki Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 4176, İstanbul.
- Güvensen A, Uysal, İ., Celik, A., Öztürk, M., 2005, “Analysis of Airborne Polen Fall in Çanakkale”, Turkey, Pak. J. Botanic, 37 (3), ss.507-518.
- Karabacak, E., Uysal, İ., Tütenocaklı, T., 2008, “Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi Bitkileri”, Çanakkale Merkezi Değerleri Sempozyumu, 25-26 Ağustos 2008, Bildiriler Kitabı, Çanakkale.
- Karatepe, Y. ve Gürlevik, N., 2006, “Çanakkale’nin orman varlığına ilişkin ekolojik yaklaşımlar”, Uluslar arası Çanakkale Kongresi, Bildiriler Kitabı, İstanbul, s.497-511.
- Komisyon, 2006, Orman Varlığımız, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Küçükusta, A.R., “Bahar Allerjisine Dikkat”, Hürriyet Gazetesi, 23 Mart 2004.
- Martin, J., 2008, “Hasta Güvenliği Kongresi İzlenimleri”, Actuel Medicine, Cilt 16, Sayı:4, Medical Network, Ankara.

- Mat, A., 2000, Türkiye’de Mantar Zehirlenmeleri ve Zehirli Mantarlar, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul.
- Meade, M.S. ve Earickson, R.J., 2000, Medical Geography, The Guilford Press, New York.
- Tolme, P., 2008, “How climate change may worsen allergies- Get ready to itch and sneeze”, Newsweek, 2 Ağustos 2008.
- NAAF (Norges-Astma og Allergiforbund), 2008, “pollenallergi”, www.naaf.no, son erişim tarihi:10 Temmuz 2008.
- OGM, (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü) www.ogm.gov.tr, son erişim tarihi: 11.10.2008.
- Önder, Ü.; Baran, Ş.; Yorulmaz, H., 2005, Çanakkale İl Çevre Durum Raporu, Çanakkale İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Çanakkale.
- Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi, Basın duyurusu, 22.11.2008, www.rshm.saglik.gov.tr
- Solak, H.; Işıloğlu, M.; Kalmış, E.; Allı, H., 2007, Macrofungi of Turkey -Checklist, Üniversiteliler Ofset, İzmir.
- Sümer, S., 1987, Türkiye’nin Yenen Mantarları, Ersu Matbaacılık, İstanbul.
- Taşkapan, O.; Harmaneri, Y., 2001, “Ülkemizde Ragweed Polen Alerjisi”, TÜRKDERM, Sayı:4.
- Timor, A. N.; 1993-1996, “Tıbbî Coğrafya Kapsamı ve Amacı”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi, Sayı: 4, İstanbul.
- T.C. Çanakkale Valiliği, www.canakkale.gov.tr (ilin coğrafi özellikleri), son erişim: 26.01.2008.
- TUBİTAK, “Makromantarlar”, Bilim ve Teknik Dergisi, Aralık 1994, Sayı:325.
- TUIK, 2007, ADNKS(Adrese Dayalı Nüfus Kayıt sistemi) 2007, Nüfus İstatistikleri, www.tuik.gov.tr.
- Türkeş, M., 2006, “Kaz Dağı: Korumamız Gereken Doğal Zenginliğimiz”, Çanakkale Dosyası, Çanakkale.
- WMO, “Weather, Climate and Health”, Report No: 892, 1999, Switzerland.
- Ağulu mantar fotoğrafı (Şekil 7./B)
- http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=A%C4%9Fulu_mantar&oldid=4262118

TUNCELİ İLİ'NDE HAYVANCILIK *Stockbreeding in Tunceli Province*

Esen DURMUŞ *

ÖZET

Türkiye’de birçok aile geçimini hayvancılıkla sağlamaktadır. Doğu Anadolu Bölgesinde hayvancılık tarımla birbirini tamamlayan bir ekonomik etkinliktir. Hayvancılık taşıdığı büyük potansiyel ile Aşağı Murat Dağlık Yöresi ekonomisi yönünden güçlü bir kaynak ve kırsal bölgede yaşayan nüfusun çoğunun geçimini sağlayan önemli bir faaliyet alanıdır. 1991–2008 yılları arasında hayvan sayılarında önemli azalmalar gözlenmiştir. Terör nedeniyle köylerin boşalması, hayvancılıkla uğraşan nüfusun göç etmesi, yaylalar ve meralara çıkılması ve hayvan otlatılmasının yasaklanması ve son dönemlerde ekonomik krizlerin yaşanması her yerde olduğu gibi Tunceli ilinde de hayvancılığı olumsuz yönde etkilemiştir. Büyükbaş hayvan sayısında % 60, binek-yük hayvancılığında % 71, koyunculukta % 44 ve kıl keçisinde % 68 oranında bir azalma gerçekleşmiştir. Bu dönemde zarar görmeyen ve teşvik edilen tek faaliyet arıcılıktır. Arıcılık faaliyetinde % 51’lik bir artış gözlenmiştir. Munzur ve Mercan dağlarının zengin florası arıcılıkla uğraşan aileler için bir avantaj olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aşağı Murat Dağlık Yöresi, Tunceli, kıl keçisi, arıcılık, yaylacılık.

SUMMARY

Many families make money from stockbreeding in Tunceli province. Stockbreeding is a supplementary economical activity together with agriculture. It is also a vital economical source and activity for the people to make money in the rural area, regarding its potential, in the lower Murat mountainous district. However, animal population decreased considerably between 1991 and 2008 in the region. Desertion of the villages due to the terror, prohibition for meadows, immigration of the population dealing with stockbreeding, going to the meadows and plateaus for transhumance, prohibition of grazing in these areas and recent economic crises have a negative effect on stockbreeding in Tunceli as well, just like the other parts of the country. A decrease of 71 % in cattle-breeding, of 44 % in sheep breeding and of 68 % in goat breeding have been recorded. The only improving activity supported has been apiculture in this period, which has an increase of 51 %. The rich flora of Munzur and Mercan mountains has presented big advantages for the families in apiculture.

Key Words: Lower Murat Mountainous Region, Tunceli, goat, apiculture, transhumance.

* Yrd.Doç.Dr.,Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, Elazığ; esendurmus@firat.edu.tr

Giriş

Hayvancılık bölgesi olarak bilinen Doğu Anadolu Bölgesinde Tunceli'nin önemli bir yeri vardır. Nüfusun büyük bir kısmı hayvancılıkla uğraşmaktadır. Hayvancılık faaliyetinin büyük bir kısmı “yarı göçebe hayvancılık” şeklindedir. Özellikle de küçükbaş hayvancılık faaliyeti ağırlıklı olarak yapılmaktadır. Bu faaliyet içinde de koyun yetiştiriciliğinin ayrı bir yeri vardır. Koyun yetiştiriciliğini, Çemişgezek ve Pertek de yarı yerleşik durumda bulunan Şavak aşireti mensupları yapmaktadır. Bu aşiret yazın ilin kuzeyindeki ve Erzincan ile Erzurum'da bulunan yaylalara, geçtikleri bölgelerin meralarını kullanmada güçlüklerle karşılaşarak göç etmektedir. İlin merkez ve dağlık bölgelerinde son yıllarda sayıları azalmakla birlikte kıl keçisi beslenmektedir. Keçi sayısı 1991 yılında 200.000'in üzerinde iken bölgedeki ormanlarda büyük bir tahribat yaptığı için, sayılarında son yıllarda yaşanan terör olaylarının da etkisiyle gittikçe azalma görülmüştür. Bölgede sığırcılık da önemli bir faaliyettir. Son yıllarda arıcılık bitki örtüsünün gür olduğu alanlarda alternatif bir geçim kaynağı olarak yerini almaktadır.

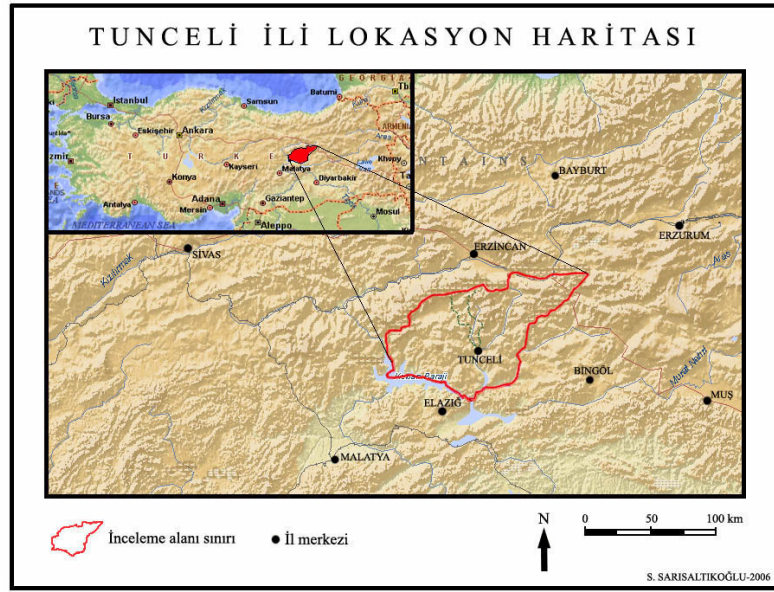
Tunceli'de hayvan sayılarında son yıllarda azalmalar görülmektedir. Bu azalış hayvancılıkta verimi arttırmak için intansif metotlara dayalı bir azalış olmadığından hayvancılık olumsuz yönde etkilenmektedir. 1990'lı yılların başlarında, 450.000'in üzerinde olan koyun sayısı 2000'li yıllara gelindiğinde 237.000, 213.000 olan keçi sayısı 66.000, 72.000 olan sığır sayısı 32.000'lere düşmüştür. Hayvancılık faaliyetleri içinde sadece arıcılıkta bir artış söz konusudur. Bu dönemde 25.000 olan kovan sayısı 38.000'lere ulaşmıştır. Yukarıdaki rakamlardan da anlaşıldığı gibi Tunceli hayvancılığı şu anda yöre ekonomisini veya yerel ihtiyacı bile karşılayamayacak bir çizgiye doğru gitmektedir. Hayvancılık verilerini değerlendirdiğimiz zaman karşımıza çıkan en önemli sonuç 1991 yılından sonra 1995 yılına kadar düzenli bir şekilde azalan hayvan sayıları 2000 yılına gelindiğinde başlangıçtaki seviyeye ulaşmasa da yavaş bir artış gözlenmektedir.

Bu çalışmada genel olarak Tunceli hayvancılığının dağılışı ve gerilemesinin neden ve sonuçları üzerinde durulacaktır. Bu değerlendirme yapılırken de hayvancılığı etkileyen fiziki ve beşeri coğrafya prensipleri ortaya koyulacaktır. Özellikle dağılış prensibinden geniş bir şekilde yararlanılacaktır.

Araştırma Alanının Yeri ve Sınırları

Araştırma alanı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin, Yukarı Fırat Bölümünün Aşağı Murat Dağlık Yöresi'nde yer alır. Tunceli'nin kuzeyinde Erzincan, doğusunda Bingöl ve Elazığ, batısında Erzincan ve Elazığ, Güneyinde de Elazığ illeri ile sınırlanmıştır (Harita 1). İlin

yüzölçümü 7.774 km² (Türkiye yüzölçümünün %1'i kadar) olup ortalama yüksekliği 1264 m.dir. Yükselti güneyden kuzeye, batıdan doğuya doğru artış gösterir. Kuzeyde Doğu Torosların devamı olan Munzur ve Mercan dağlarının 3500 m yüksekliğinden, güneye doğru 945 m.ye kadar alçalan çok engebeli bir topografyaya sahiptir. Kuzeyi ve güneyi arasında yaklaşık 2500 m.lik yükselti farkı vardır.

Harita: 1. Tunceli İli lokasyon haritası

Metot ve Malzeme

Bu çalışmada Doğu Anadolu Bölgesinin hakim ekonomik faaliyetini oluşturan hayvancılığın Tunceli'deki yerini ve önemini belirlemek asıl amacımızı oluşturmuştur. Tunceli ilinde bilindiği gibi bitkisel üretim yapılabilecek düzlükler son derece sınırlıdır. Bu sebeptendir ki hayvancılıkla uğraşmak yöre insanı için zorunluluktur. Tunceli İlinde Hayvancılığın 1991–2006 yılları arasındaki değişimi göstermek, hayvancılığın on dört yıllık dönemde almış olduğu seyri ortaya koymak amaçlanmıştır. Tüm Türkiye'de olduğu gibi Tunceli'de de hayvancılığın istenilen düzeyde gelişmemesinin birçok sebebi vardır. Bunlardan en önemlisi terör olaylarından dolayı hayvancılıkla uğraşan nüfusun bu faaliyetten uzaklaşmasıdır. Bunun yanında Tunceli'de hayvancılığı destekleyecek, özendirerek yeterli önlemler alınamamış ve yatırımlar yapılmamıştır. 1990'lı yılların başlarından itibaren azalan hayvancılık faaliyetinin nedenleri, sonuçları geniş bir şekilde irdelenerek, dönemler halinde hayvancılığın dağılışı üzerinde durulacaktır.

Bu çalışmada TÜİK'den ve Tunceli Tarım İl müdürlüğünden alınan hayvancılık verileri kullanılmıştır (1991–2006). Alınan istatistik veriler değerlendirilerek uygun oransal dağılımlar haritalanmıştır. Yine hayvancılığı etkileyen beşeri ve fiziki faktörler değerlendirilerek mevcut kullanımlar ve yapılması gereken çalışmalara değinilmiştir. Hayvancılık sektöründeki azalmalar nedenleriyle verilmeye çalışılmıştır. Tunceli'nin hayvancılık sektöründeki sahip olduğu mevcut durum, avantajlar, dezavantajlar ve fırsatlar araştırılmış öneri olarak sunulmuştur. Tunceli için önemli olan yayla hayvancılığı hakkında sadece genel bilgilere ulaşılmış hangi köylerin hangi yaylaları kullandığı gizlilik niteliğinden dolayı ayrıntılı bir şekilde incelenememiştir.

1.Doğal Çevre Özellikleri ve Hayvancılık İlişkisi

1.1.Yeryüzü Şekilleri

Tunceli, Fırat nehrinin iki ana kolu olan Murat ile Karasu nehirleri arasında, etrafını tabii bir duvar gibi çevreleyen Munzur ve Mercan dağlık kütleleri arasında bulunmaktadır.

Tunceli arazisinin, % 70'ini dağlar, % 25'ini platolar ve % 5'ini ovalık alanlar oluşturur. Dağlık ve engebeli alanlardan oluşan toprakların kuzeybatı, kuzey ve kuzeydoğusunda Doğu Toros dağlarının uzantısı olan Munzur dağları yer alır. Munzur dağlarının doğu ucunda Mercan dağları bulunur (Saraçoğlu, 1989). Doğuya doğru Avcı ve Bağırpaşa dağları kuzey sınırını oluşturan dağlardır. Güneye doğru gidildikçe yükselti azalmaktadır. (Harita 2).

Tunceli arazisinin % 25'lik bir kısmını oluşturan platolar, kuzeydeki yüksek platolar ve güneydeki alçak platolar diye 2 bölümde incelenmektedir. Kuzeydeki yüksek platolar Munzur dağları ve Bağırpaşa dağının üzerinde yüksek sırtlarla çevrilmiş 2000-3000 m yüksekliklerde görülür. Güneydoğu ve doğuda Pülümür çayı vadisine inen kesimde çeşitli yükselti basamaklarında sıralanmış platolar vardır. Bu platoların en önemlileri Mercan dağları üzerindeki Merk ve Munzur dağlarının orta bölümünde yer alan Kepir yaylalarıdır. Kışları çok soğuk geçen bu platolar yazın otlak alanları olarak kullanılır (Harita 2). Güneydeki alçak platolar ise 850-1250 m yüksekliklerde görülür. Bunlar yüksek platolara göre akarsular tarafından daha fazla parçalanmıştır. Bu platolar üzerinde kuru tarım yapılır. Alçak platolar Keban Baraj Gölü'ne doğru geniş bir etek düzlüğü halinde görülür (Erinç, 1953). Bu alanlar aynı zamanda koyun yetiştiriciliğinin yoğun yapıldığı yerlere karşılık gelir.

Tunceli'de ovalar, il topraklarının % 5'ini kaplamaktadır. İlde önemli sayıla bilecek ova ve düzlükler bulunmaktadır. Ovacık ve Yeşilyazı ovası, diğer düzlük

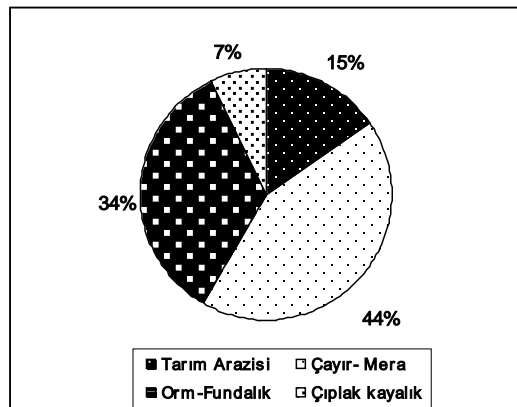
Tablo 1. Tunceli İlinde İlçelere göre arazi kullanım durumu (1997)

Kullanım Şekli	Merkez	Çemişgezek	Hozat	Mazgirt	Nazimiye	Ovacık	Pertek	Pülümür
Tarım Arazisi	10.239	22.515	8.922	26.800	4.435	8.633	23.684	8.843
Çayır- Mera	26.565	39.660	22.116	23.708	21.720	59.618	34.815	95.380
Orm-Fundalık	73.835	8.980	26.748	11.184	27.225	45.625	21.267	43.636
Çıplak kayalık	4.790	4.185	1.585	1.005	190	31.365	2.120	8.895
Diğer	539	132	254	121	103	394	261	233
Toplam	115.968	75.472	59.625	62.818	53.673	145.635	82.147	156.987

Kaynak: Köy Hizmetleri Müdürlüğü (Tunceli İli Arazi Varlığı Kitapçığı 1997)

Arazi kullanım durumuna bakacak olursak; toplam 777.440 hektarlık arazinin, 113.180 ha tarım arazisi (%15), 323.582 ha çayır ve mera arazisi (%41), 258.500 ha orman-fundalık arazi (%33) ve 82.178 ha (%11) diğer araziler olarak dağılım göstermektedir (2003-Tunceli tarım mastır planı). İlde çayır ve mera alanlarının geniş yer kaplaması hayvancılık ekonomisini ön plana çıkarmıştır. Yayla hayvancılığında kullanılan çayır ve mera alanları %41'lik bir orana karşılık gelir. Kıl keçisi ve arıcılık faaliyetinde kullanılan orman ve fundalıkların da %33'lük bir değere sahip olması toplam arazi kullanımında %74'lük bir alanın hayvancılık için kullanıldığını göstermektedir. Mera alanlarının kaba yem ihtiyacını karşılıyor olması hayvan yetiştiriciliği bakımından bir avantaj olarak değerlendirilir. Orman alanlarının fazlalığı ise yağış için önem teşkil etmektedir. Çayır mera ve yayla alanları Pülümür, Ovacık ve Merkez ilçede daha fazla yer kaplamaktadır. Çok dağlık ve engebeli bir topografya sahip olan ilde, tarım yapılacak yerler son derece dar olduğundan hayvancılık başta gelen ekonomik faaliyettir (Tablo 1, Şekil 1, Harita 3).

Şekil 1. Tunceli İli arazi kullanım durumu

Tunceli’de 108 yayla yerleşmesi vardır. Bu yaylaların 233 bin baş hayvan kapasitesi vardır, fakat bu sayının çok altında hayvan yaylaya götürülmektedir.

Tablo 2: Tunceli’de 2008 Yılı İtibariyle yaylacılık faaliyeti durumu

İlçeler	Toplam yayla sayısı	Çıkan yayla sayısı	Aile sayısı	Hayvan Sayısı
Merkez	25	7	25	6.000
Cemişgezek	10	9	10	2.810
Ovacık	50	25	80	23.950
Pülümür	40	25	177	60.000
Toplam	125	66	292	92.760

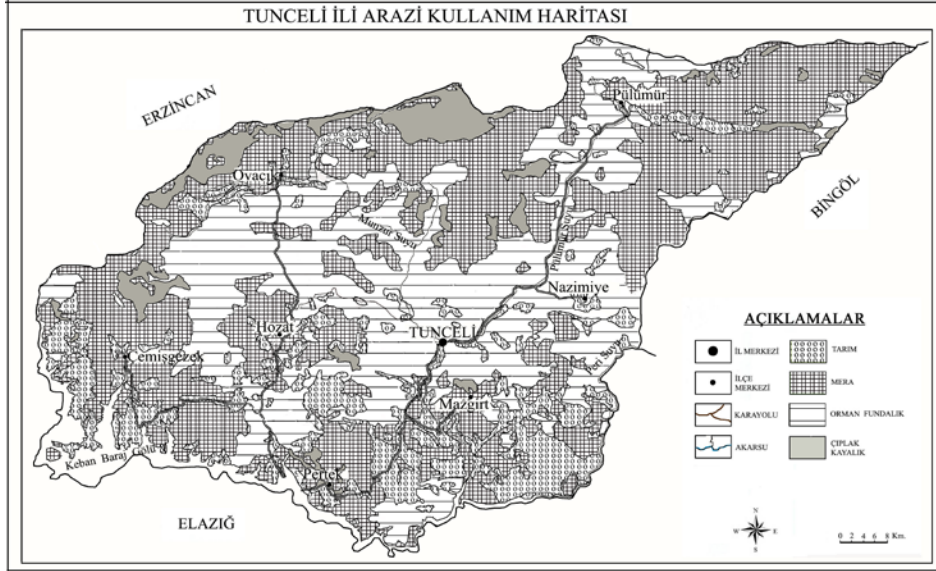
Kaynak: Tunceli Tarım İl Müdürlüğü Verileri 2009

Tunceli ilindeki yaylalar, dışarıdan gelen göçer ailelere kapalıdır. Çünkü yaylalar sadece Tunceli’nin ihtiyacını karşılayabilecek orandadır. 2008 yılında Pülümür, Ovacık, Çemişgezek ve Merkez ilçeye bağlı yaylalara çıkılmasına izin verilmiştir. Ancak Tunceli’den Erzurum-Kars yaylalarına giden yarı göçebe aileler de vardır (Tablo 2).

Tablo’da da görüldüğü gibi en çok kullanılan yaylalar Pülümür ve Ovacık’tadır. Mazgirt hariç her ilçeden yaylaya çıkan aileler vardır. Tunceli’de yasaklanmadığı dönemlerde ortalama 250 aile yaylaya çıkmaktadır. Özellikle Şavak aşiretine mensup aileler Erzurum ve Kars yaylalarına gitmektedirler. En yoğun yayla alanları Ovacık ve Pülümür’de bulunmaktadır. Ekonomik açıdan da en önemli yaylalar bunlardır. Verimli otların olması, su probleminin yaşanmaması nedeniyle en çok bu yaylalar kullanılmaktadır. Elde edilen hayvansal ürünler yaylalarda değerlendirilmekte, yapılan tulum ve salamura peynirleri ticari amaç güdülerek dışarıya pazarlanmaktadır.

Yaşanılan en önemli sorun ise ulaşımdır. Motorlu araçların gidebileceği yere kadar ulaşım araçlarla sağlanır. Yolun geri kalanında ise binek-yük hayvanlarından faydalanılmaktadır. Yaylaya çıkış ve inişlerde hem de üretilen ürünlerin günlük pazara ulaştırılmasında ulaşım sorunu yaşanır.

1990 yılından sonra güvenlik nedeniyle özellikle Nazimiye, Ovacık, Pülümür yaylalarının bir kısmı kapatılmıştır. İlde yaşanan terör olayları yaylacılığı olumsuz etkilemesinin yanında birçok sektörü de olumsuz etkilemiştir. Pülümür yaylalarının bir kısmı da, aşırı otlatmadan dolayı Tarım İl Müdürlüğü tarafından yaylacılığa kapatılmıştır. 2000 yılından sonra yayla yasağın kalkmasıyla (1999 da bazı yaylalar kısmen açılmış) yaylacılık faaliyetleri tekrar yapılmaya başlamıştır. 2004 yılında ise Ovacık yaylaları tamamen açılmıştır.

Harita 3: Tunceli İli arazi kullanım haritası (Tunceli Arazi Varlığı 2001)

2.2. İklim Özellikleri

Tunceli’de karasal iklim görülmektedir. Bu iklim özelliğine bağlı olarak yazlar sıcak ve kurak geçer. Kışlar ise soğuk ve yağışlıdır. Tunceli’nin kuzey kesimlerinde 3500 m.den fazla yükseltiyeye sahip dağlık alanlar ile güney kesimlerinde 800 m’ye kadar alçalan engebeli arazi yapısı, sıcaklık, yağış, rüzgâr ve güneşlenme gibi iklim elamanlarının farklılık göstermesine neden olmuştur. Kuzeyde yer alan Munzur ve Mercan Dağlık kütlelerinin uzandığı alanlarda kışlar daha sert, yazlar daha serindir. Bu özellik genellikle Merkez ilçe, Ovacık, Pülümür, Nazimiye ve Hozat’ın kuzeyinde görülür. Bu iklim özelliği bu alanların yazın yaylacılık sahası olarak kullanılmalarna yol açmaktadır. Bu kesimde çayır ve meralarda yer alan otlar yaz boyunca yeşil kalır ve hayvancılık için gerekli su temininde bir sorun yaşanmamasını sağlamıştır. İlin güney kesiminde ise kışlar biraz daha yumuşak geçer, kar yağışları yerini yağmura bırakır. Yazlar ise daha sıcaktır. Bu iklimde Pertek, Mazgirt ve Çemişkezek ilçelerinin bulunduğu güney kesimde görülür. Bu kesimlerde ise kuzeyde yer alamayan tarım faaliyeti yanında besi ahırcılığının gelişmesini sağlamıştır.

Tablo: 3. Tunceli ilinde uzun yıllar yağış ve sıcaklık tablosu

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Sıcaklık	-2,5	-0,6	5,3	11,8	17,1	22	27,2	26,5	21,7	14,3	6,9	1	12,6
Yağış	146	121	115	116	78	25	3	2	10	59	114	151	939

Kaynak: Tunceli meteoroloji istasyonu verileri

Tunceli’de yıllık ortalama sıcaklık 12,6°C dir. Ocak ayı ortalama sıcaklığı -2,5 °C, Temmuz ayı sıcaklık ortalaması 27,2°C dir (Tablo 3). Tunceli’de en fazla yağış kış mevsiminde görülür. Yıllık ortalama yağış 939 mm dir. Yağışın yıl içinde dağılışı düzensizdir. Yıllık yağış ortalamasının % 37’si kış, % 34’ü ilkbahar, % 25’i sonbahar ve % 4’ü yaz mevsimlerinde görülür. Yağış çeşitleri içinde kar yağışları önemlidir. Karın yerde kalma süresi uzundur. Karla örtülü günlerin yıllık ortalaması 53,5 gündür (Tablo 3). Kar yağışlarının görülmesi ilkbaharda akarsuların bol su taşımasına neden olmakta ve akarsular üzerinde kültür balıkçılığının yapılmasına olanak tanımaktadır. Bunun yanında karın yerde kalma süresi uzun olduğu için otlak alanlarının kullanılması sağlanmaktadır.

1.3. Bitki Örtüsü Özellikleri

Araştırma alanında çok farklı fiziki coğrafya özelliklerine bağlı olarak, ortaya çıkan bio-çeşitlilik, il topraklarında özellikle bahar aylarında bitki örtüsünde doğal peyzaj bakımında da zengin görüntülerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Doğu Anadolu orman kuşağı içinde kalan Tunceli topraklarının % 33’nü kaplayan genelde bodur ve baltalık meşe ağaçlarında oluşan ormanlar, orta ve kuzey kesimlerinde, Tunceli Merkez Ovacık, Pülümür, Hozat ve Nazımiye ilçelerinde yoğunlaşmaktadır. Dağlık kütlelerin güney yamaçlarında, 1800 metreden daha alçak kesimlerde yer yer meşe ve ardıç topluluklarına rastlanmaktadır. Dağların güneye doğru alçalan orta ve güney kesimlerinde, tek tek yükselen dağlarla, bu dağları birbirinden ayıran sırtları genelde meşe ormanlarıyla kaplıdır. Vadilerde ve akarsu boylarında meşe ağaçlarının yanı sıra ardıç, gürgen, dişbudak, Akçaağaç, söğüt, kavak ve çınar ağaçları da bulunmakta, platolarda ise doğal bitki örtüsünü kısa boylu çayır otlar oluşturmaktadır. Kısa boylu çayırların bulunduğu plato alanları ilin yayla alanlarına karşılık gelmekte ve yarı göçebe grupları bu alanlara çekmektedir.

Çemişgezek ve Pertek ilçelerinde orman varlığı az olmakla birlikte, Keban Baraj Gölü’ne bakan kesimlerde bodur meşeliklere rastlanmaktadır. Güney kesimlerde orman varlığının zayıflamasına karşın meyve bahçelerinin yaygın olması, bitki örtüsünü zenginleştirmektedir. İlin özellikle orta ve kuzey kesimlerinde düzlüklerde ve akarsu kanarlarında ilkbahar aylarında canlanan çeşitli kır çiçekleri, rengarenk örtüler oluşturarak çok güzel görüntüler oluşturmakta ve bitki çeşitliliğine çok önemli bir katkı yapmaktadır. Bitki çeşitliliği arıcılık faaliyetinin gelişmesine ve diğer illerden de arıcılıkla uğraşanları araştırma alanına çekerek gezici arıcılık olarak adlandırılan bir faaliyetin oluşmasını sağlamıştır.

1.4. Hidrografik Özellikler

Tunceli ili akarsu yönünden çok zengindir. Dağlık ve yüksek bir bölgede olduğundan çok sayıda akarsu vardır. Kış mevsiminde yağışlar daha çok kar şeklinde olduğundan akarsular beslenemez. İlkbaharda kar erimeleri ve yağmur şeklindeki yağışlarla akarsular bol su taşırlar. Yazın yağış azlığı ve buharlaşma nedeniyle alçalan su seviyesi, sonbahar yağışlarıyla tekrar yükselir. İlerdeki önemli akarsular; Munzur, Mercan, Pülümür, Peri, Tahar (Ormanyolu) ve Hozat (Singeç) deresidir. Bu akarsular Keban Baraj gölüne dökülmektedir. Tunceli’de Keban Baraj gölü dışında önemli bir göl yoktur. Munzur, Avcı, Karasakal ve Bağırpaşa dağları üzerinde küçük buzul gölleri vardır. Bunlar; Karagöl, Kaçgöl, Şergölü, Dilincik gölü, Çimli gölü, Mercan gölleri, Katır gölleri ve Buyerbaba gölüdür. Keban Baraj gölü ise; Çemişkezek, Pertek, Mazgirt ilçelerinin bir kısım arazisini kaplamıştır (Sarısaltıkoğlu 2006). Bu arazi yaklaşık 25.115 hektarlık bir alana karşılık gelir (Harita 2). Hidrografik birimlerin zenginliği hayvancılıkta su problemlerinin yaşanmamasını sağlamıştır. Küçükbaş ve büyükbaş hayvancılıkta çayır ve mera alanları kadar suya yakınlık da önemlidir. Yaylacı gruplar genellikle su kaynaklarının yakınlarında konaklarlar. Bunun yanında su kaynakları kültür balıkçılığı için son derece uygun şartlar oluşturmuştur.

2. Beşeri Çevre Özellikleri ve Hayvancılık

2.1. Nüfus Özellikleri

Araştırma alanı, Türkiye’nin az nüfuslu yerlerinden biridir. 1990 dan 2007 yılına kadar yaklaşık 50 bine yakın bir nüfus azalması görülmüştür. 1990 dan 2007 yılına kadar olan süreçte Tunceli ilinin nüfus artış hızı % -35,58 olarak belirlenmiştir. Bu azalmanın nedeni il dışına olan göçlere bağlanmıştır. Araştırma alanında tarım, hayvancılık ve özellikle sanayinin gelişme imkanının kısıtlı olması uzun yıllardır yaşanan, 1985’ten sonrada şiddetlenen terör olayları ve güvenlik nedeni göçün sebeplerini oluşturur. Kırsal kesimde yaşanan göç aktif erkek nüfusunun önemli bir kısmının il dışına ve yurt dışına işçi olarak gitmesine neden olmaktadır.

1990 yılında toplam 133.584 kişinin 50.779’u şehir, 82.785’i kırsal nüfusunu oluşturur. 2007 yılında ise toplam 75.012 kişinin, 54.369’u şehir, 29.653’ü kırsal nüfusu oluşturur. Şehir ve kırsal nüfusuna bakacak olursak; 1990 yılında toplam nüfusun % 38,15’ini şehir, % 61,85’ini kırsal nüfusu oluşturur. 2007 yılında ise toplam nüfusun % 65’i şehirlerde, % 35’i köylerde yaşamaktadır (Tablo 4). 1990 yılında şehir-kırsal nüfusunun dağılımına baktığımız zaman Merkez ilçe haricinde diğer bütün ilçelerde kırsal nüfusunun şehir nüfusuna göre daha fazla olduğu görülmektedir. Kırsal nüfusun en fazla olduğu ilçe

Mazgirt ilçesidir. Mazgirt ilçesi İlin diğer ilçelerine oranla tarımsal aktivite açısından elverişli ilçe olması yanı sıra merkeze olan yakınlığından dolayı da terör olaylarından diğerleri kadar etkilenmemiştir. Kırsal nüfus açısından yine Çemişgezek, Pertek ve Ovacık ilçeleri de önemlidir. Bu alanlarda hayvancılık ön plandadır.

Tablo: 4. Tunceli İli kır-şehir nüfusları

Merkezler	1990			2000			2007		
	Şehir N.	Kır N.	Toplam	Şehir N.	Kır N.	Toplam	Şehir N.	Kır N.	Toplam
Merkez	24513	13500	38013	25041	5282	30323	27091	4056	31147
Çemişgezek	3397	9162	12559	3685	6088	9773	3327	4883	8210
Hozat	4606	7037	11643	6589	2554	9143	5837	1986	7823
Mazgirt	3751	17290	21041	2707	10250	12957	2474	7585	1059
Nazimiye	2401	4991	7392	2915	2689	5604	2923	1451	4374
Ovacık	3647	11669	15316	5909	2613	8522	4603	2597	7200
Pertek	5428	13047	18475	5737	7462	13199	6032	5837	11859
Pülümür	3056	6089	9145	1893	2170	4063	2082	1258	3340
Toplam	50799	82785	133584	54476	39108	93584	54369	29653	84022

Kaynak. DİE, 1990, 2000 TÜİK 2007 Tunceli İli nüfus sayımı

2007 yılına gelindiğinde ise Mazgirt ilçesi dışında bütün ilçelerde kırsal nüfusta büyük bir azalma görülmüştür. Kırsal nüfus Mazgirt ve Çemişgezek'te şehir nüfusundan fazladır. Bu ilçeler gerek hayvancılık gerekse de bitkisel üretim açısından elverişli konumda yer alırlar. Yine terör olaylarından dolayı yaşanan göçlerde kırsal nüfusun kan kaybetmesine neden olmuştur. Göç eden nüfusun büyük kısmı kırsal kesimden olması yanında şehirlerde de göç olayına rastlanmıştır. 1990 yılı ile 2007 yılı karşılaştırıldığında Tunceli ili -% 61 göç hızı ile Türkiye'nin en yüksek göç veren illerinden biridir. Tunceli'de sanayi faaliyetlerinin yetersiz olmasından dolayı çalışma imkanı bulamayan aktif nüfus terör ve güvenlik sorunu da eklenince göç etme yolunu seçmiştir.

Bilindiği gibi Tunceli'de hayvancılık özellikle yaylacılık aktivitesini elinde bulunduran Şavak köylülerinin yerleşik hayata geçtiği alanlar Pertek ve Çemişgezek ilçeleridir. Bu ilçelerde hayvan sayısı azalmakla birlikte küçükbaş hayvancılığın hala en yoğun yapıldığı alanlardır. Kırsal nüfusun azaldığı ilçeler ise Ovacık, Hozat, Nazimiye ve Pülümür'dür. İlin kuzey kısımlarını oluşturan bu alanlar topografyanın ve iklim koşullarının sert olduğu, sosyal açıdan ise terör olaylarından en çok etkilenen ilçelerdir (Tablo 4).

Nüfusun İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Durumu

Nüfusun iktisadi faaliyet kollarına bölünüşü konusunda 1975 yılına kadar veri toplanmadığından ancak 1975'ten sonraki veriler değerlendirilebilmiştir. Bu tarihten 1990 yılına kadar tarım ve hayvancılık hep en önde gelen sektörler olmuştur. 1975'te nüfusun % 85,8'i, 1980'de % 80'i, 1985'te % 80,2'si tarım ve hayvancılık sektöründe çalışmaktadır. 1990 yılında iktisaden faal nüfusun % 72'si tarım ve hayvancılık, % 26'sı hizmet ve % 2'si de sanayi sektöründe çalışmaktadır. 2000 yılında ise gerek göçlerin etkisi gerekse de terör olaylarının sonucunda tarım ve hayvancılık sektöründe hızlı bir düşüş görülmüştür. Faal nüfusun % 43'ü bu sektörde çalışırken, hizmet sektörü %56 gibi bir değere ulaşmıştır. Sanayi ise % 1'e gerilemiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Araştırma alanında şehir nüfusunun iktisadi faaliyet kollarına dağılımı

İlçeler	1990				2000			
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Toplam
Tunceli	76	182	5416	6174	7	141	8480	8708
Çemişgezek	32	23	639	794	1	39	822	932
Hozat	267	53	1070	1390	3	28	3075	3146
Mazgirt	45	20	642	807	5	8	585	628
Nazımive	6	11	566	633	6	8	1297	1311
Ovacık	49	19	1075	1143	0	46	2979	3055
Pertek	02	152	697	1151	66	111	865	1142
Pülümür	93	18	683	894	6	18	558	592

Kaynak: TÜİK 1990, 2000 Tunceli İli yılı nüfus sayımı

Bilindiği gibi küçük il ve ilçe merkezlerinde hizmet sektörünün artması doğal bir sonuçtur. Çünkü gerek devlet memurluğu gerekse de diğer hizmetlerde şehirsiz özellik gösteren alanlarda hizmet sektörü hep birinci faktördür. Tunceli'de sanayiye yönelik bir kuruluş görülmediği gibi 1990 ile 2000 yılı nüfusu karşılaştırıldığı zaman kırsal ve şehir nüfus artışında hep şehir lehine bir artış söz konusudur. 2000 yılına gelinceye kadar I.sektör olan tarım yerini hizmet sektörüne bırakmıştır. İlde iktisaden faal nüfusun 1990 yılı itibariyle % 56,7'si erkek, % 43,3'ünde kadın nüfustan oluşmuştur. 2000 yılında ise % 73,7'si erkek, % 26,3'ü kadın nüfustur. 2000 yılı iktisaden faal nüfusa göre tarım sektöründe çalışan nüfusun % 56'sını kadın % 44'ünü erkek nüfus oluşturmaktadır. Tunceli'de kadın iş gücünün büyük çoğunluğu tarım sektöründe çalışmaktadırlar. Tarımda çalışan kadın iş gücünün oranı erkeklerden oldukça fazla olmasına rağmen çoğu ücretsiz aile işçisi statüsündedir. Kadın iş gücü oranının yüksekliği, kırdan kente göç ve

özellikle erkek iş gücünün mevsimlik istihdam alanı araması sonucu diğer kentlere gitmesinden kaynaklanmaktadır.

2.2. Yerleşme Özellikleri:

Araştırma alanında, tarımdan ziyade hayvancılığa dayanan geçim kaynağını etkileyen yeryüzü şekilleri nüfus ve yerleşme üzerinde de etkili olmuştur. İlin kuzey kesiminde yerleşmeler daha seyrek iken, güney kesiminde ise özellikle baraj gölüne doğru yerleşme sayısında artış görülmektedir. Araştırma sahasının dağlık ve engebeli topografyası, şehir niteliğini taşıyabilecek büyük bir nüfus topluluğunun oluşmasına imkan vermemiştir. Şehir niteliği gösteren yerlerde kasaba statüsünü aşamamıştır. Yerleşim alanları, ilin kuzey kesiminde daha çok vadi yamaçlarında yoğunlaşmış, güney kesiminde Keban baraj gölüne açılan vadi boyları ve çöküntü alanlarında yoğunlaşmıştır.

1997 köy envanter etütlerine göre; Tunceli ilinde 372 köy, 1025 mezra, 34 mahalle ve 6 kom, yerleşmesi bulunmaktadır. Bilindiği gibi Doğu Anadolu bölgesinin karakteristiği olan mezra yerleşmeleri, Tunceli ilinde de diğer yerleşmelerde daha fazla bir sayıdadır. Toplam 372 köyde yaylası olan köy sayısı 116'dır. Bu 116 köyün 1997 verilerine göre sadece 36'sı yaylaya çıkmaktadır. Araştırma alanında 1990'lı yılların başlayan terör olayları böyle bir sonucu doğurmuştur. Tunceli Tarım İl Müdürlüğü'nden edindiğimiz bilgilere göre son dönemlerde gerek çayır ve meraların ıslah çalışmaları gerekse de terör olaylarının azalması sonucu yaylalar tekrar canlı bir hale gelmiştir. Özellikle Ovacık-Pülümür yaylaları hayvancılıkla başta Şavak aşireti olmak üzere birçok yayla hayvancılığı ile uğraşan yarı göçebeler tarafından canlılık kazandırılmıştır. Bu yarı göçebeler kışın Çemişgezek ve Pertek'te yerleşik konumda bulunup ilkbahar ve yaz aylarında hayvanlarını otlatmak için yaylaya çıkarlar ve sonbahar gibi tekrar kendi köylerine geri dönerler.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi araştırma alanında yaylası olan 116 köy vardır. Bu yaylaların kapasitesi 233 bin baş hayvandır. Fakat yaylalara bu sayının çok altında hayvan götürülmektedir. Yaylacılığın en fazla yapıldığı alanlar Ovacık ve Pülümür ilçeleridir. Bu ilçeler aynı zamanda ekonomik anlamda da yaylacılığın en fazla geliştiği alanlara karşılık gelmektedir. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu sahalarda verimli otlakların yer alması ve su probleminin yaşanmaması bu sonucu doğurmuştur.

3. Tunceli İlinde Hayvancılığın Dağılışı

Doğa ile insan arasında ayrılmaz birlikteliğin en yoğun yaşandığı illerden biri olan Tunceli, arızalı topografya sahip bir yöre olduğundan tarım alanları kısıtlıdır. İl genelinde mera ve yaylaların geniş olması sosyal koşulların etkisiyle yöre insanını hayvancılığa itmştir. Yörede tarım faaliyetleri, hayvancılıktan sonra gelen ikinci derecede bir

faaliyettir.

Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık mera hayvancılığı ve ahır hayvancılığı şeklinde yapılmaktadır. Mera hayvancılığında, hayvanlar kış mevsimi dışındaki süreyi otlak alanlarında (çayır ve mera) veya yaylaklarda geçirdikleri halde, ahır hayvancılığında, belirli aralıklarla dışarıya çıkarılmakla birlikte genelde ahırlarda beslenir. Gür otlaklara sahip sahalarda mera hayvancılığına önem verilmektedir. Çok sayıdaki hayvanı uzun bir süre kapalı mekanlarda tutmak ve beslemek ekonomik açıdan karlı olmadığı için genellikle küçükbaş hayvancılıkta mera hayvancılığı tercih edilmektedir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların ağırlıklı olarak otlak alanlarında beslenmesi şeklinde yürütülen mera hayvancılığına ekstansif hayvancılık denir. Kısa sürede et verimini yükseltmek veya sürekli olarak çok miktarda süt elde etmek amacıyla yapılan besi ahırlarında kapalı olarak beslenen hayvancılığa ise intansif hayvancılık denmektedir (Özçağlar 2006, 137). Tunceli’de de büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık mera hayvancılığı şeklinde yapılmaktadır. Sadece Mazgirt ilçesinde süt fabrikasının kurulmasından dolayı son yıllarda süt sığırcılığını teşvik etmek amacıyla ahır hayvancılığı desteklenmektedir.

Ülkemizin coğrafi yönden sahip olduğu topografik özellikler, etkisi altında bulunduğu iklim ve bitki örtüsü, hayvancılığa bağlı faaliyetlerin birçok yörede göçebe grupların yerleşik hayata geçmesi üzerine yarı göçebe hayvancılık şeklinde sürdürülmesini yakından etkilemiştir. Nitekim Doğu Anadolu’da hâkim olan hayvan yetiştirme faaliyetlerine bakıldığında geleneksel göçer hayvancılığın yerini yarı yerleşik göçebe hayvancılık almıştır. Özellikle Fırat havzasında hayvancılığa dayalı geçimin gerekli kıldığı yaşam tarzları göçebelik, yarı göçebelik ve yaylacılık şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu yörede yaylacılık, artık yayla hayvancılığı şeklinde yapılmaktadır. Ovacık, Pülümür, Nazimiye, Mazgirt ve Merkez ilçe gibi ilin kuzey kesimlerinde yer alan ilçelerde hayvancılık önde gelen ekonomik faaliyettir. Ancak hayvancılık ticari bir özellikten çok, ailelerin geçimine yöneliktir. Pertek ve Çemişkezek çevresinde yaşayan yarı göçebe Şavak köylüleri küçükbaş hayvanlarının büyük çoğunluğu bu yörede beslenmektedir. Şavaklılar Doğu Anadolu bölgesinde, Fırat havzası içinde kalan Tunceli ilinin Pertek ve Çemişkezek ilçeleri arasında Şavak (Abseker/Akdemir) yöresi olarak bilinen alanda köylerde yerleşik geleneksel bir topluluktur. Kutlu’ya göre 1980 öncesindeki dönemde Pertek İlçesine bağlı Bulgurtepe, Y.Güllübahçe, A. Güllübahçe, Ballıdut, Gövdeli, Tuzbaşı, Çukurca, Ayazpınar, Konaklar köylerinde; Çemişkezek İlçesine bağlı Yemişdere, Doğan, Payamdüzü, Sarıbalta, Bölmebölen köylerinde bulunmaktadırlar (Demir, 2003).

Tunceli’de hayvancılık genelde küçükbaş hayvancılık şeklinde olmakta özellikle

koyun ve kıl keçisi beslemektedir. Büyükbaş hayvancılık aile işletmesi şeklinde olmakta, küçükbaş hayvancılık ise yayla hayvancılığı olarak yapılmakta olup modern hayvancılık yok denecek kadar azdır. Ancak ilde yerleşik hayvancılığa geçmek için modern hayvancılık teşvik edilmekte ve suni tohumlama ile mevcut hayvanların ıslahı yoluna gidilmektedir (Tunceli Tarım Master Planı, 2003). Araştırma alanında hayvan sayısı terör olaylarının yoğunlaştığı 1990'lı yıllarda hızla düşmüştür. İldeki hayvancılığın dağılımını 1991–2006 yılları şeklinde iki dönem halinde ele alınmıştır.

3.1. Büyükbaş Hayvancılık

Anadolu'da hayvancılık insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahiptir. Mezopotamya ve bu arada Anadolu dünya üzerinde hayvanların ilk olarak evcilleştirildiği bölgelerden birisidir.

1991 yılında Türkiye toplam üretimi 13.246.898 olan sığırın 2.855.363'ü yani %21,5'i Doğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır. Tunceli ise Doğu Anadolu Bölgesi üretiminin % 3'nü Türkiye üretiminin ise % 0,6'sına karşılık gelmektedir (Özçağlar 1995, 53). 2006 yılı değerlerine göre ise Türkiye genelinde mevcut büyük baş hayvan sayısı 11.031.000 adet olup bu rakamın % 0,29'u Tunceli'de bulunmaktadır.

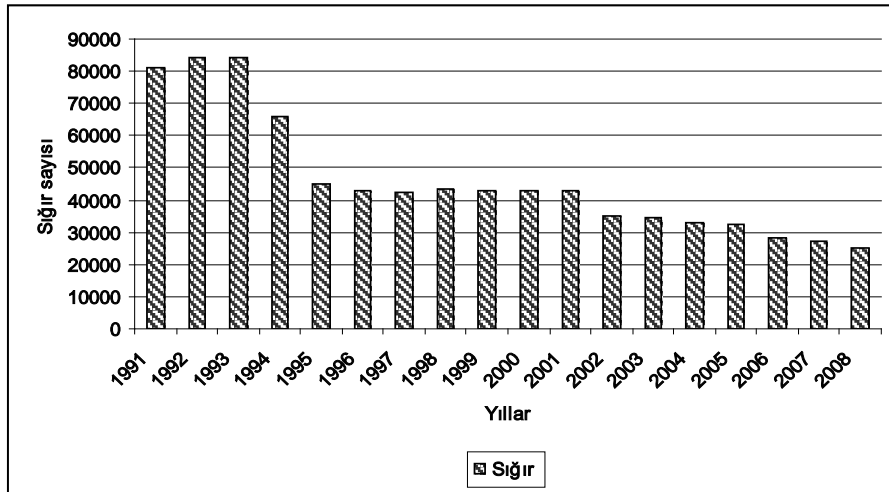
Tablo 6. Tunceli İlinde büyükbaş hayvan sayısı

Yıllar	Merkez	Çemişgezek	Hozat	Mazgirt	Nazimiye	Ovacık	Pertek	Pülümür	Toplam
1991	15.874	4.613	3.904	13.066	5.860	13.356	13.688	1.558	80.919
1992	15.522	5.324	3.139	16.848	5.745	17.783	13.389	6.310	84.060
1993	15.504	3.856	3.150	19.280	5.720	17.628	12.590	6.314	84.042
1994	14.287	2.575	2.800	19.279	1.650	16.589	7.553	947	65.680
1995	8.757	2.045	2.800	7.570	2.050	13.721	6.947	870	44.760
1996	8.433	2.660	2.690	7.150	1.880	12.576	6.714	737	42.840
1997	6.172	3.465	1.502	8.597	2.525	11.189	6.600	2.390	42.440
1998	5.900	3.173	1.684	8.050	2.188	12.210	7.385	3.080	43.670
1999	5.882	3.245	1.685	7.705	2.700	11.347	7.620	2.686	42.870
2000	5.660	3.255	1.695	7.710	2.720	11.430	7.635	2.695	42.800
2001	6.060	3.255	1.690	7.710	2.720	11.340	7.639	2.686	43.100
2002	6.120	3.055	1.845	7.320	2.879	6.555	4.670	2.507	34.951
2003	5.840	3.050	1.720	7.180	2.126	6.690	4.582	3.255	34.443
2004	5.850	2.843	1.670	7.650	2.021	6.817	3.500	2.507	32.858
2005	5.872	2.823	1.747	6.240	2.015	6.830	4.210	2.562	32.299
2006	2.905	2.795	1.576	6.255	2.026	6.661	3.323	2.610	28.151
2007	3.709	2.840	1.297	5.345	2.100	6.088	3.879	1.813	27.071
2008	3.684	2.997	1.506	5.345	2.397	2.132	4.830	1.993	24.884

Kaynak: 1991-2008 TÜİK- Tunceli Tarım İl Müdürlüğü hayvan varlığı verileri

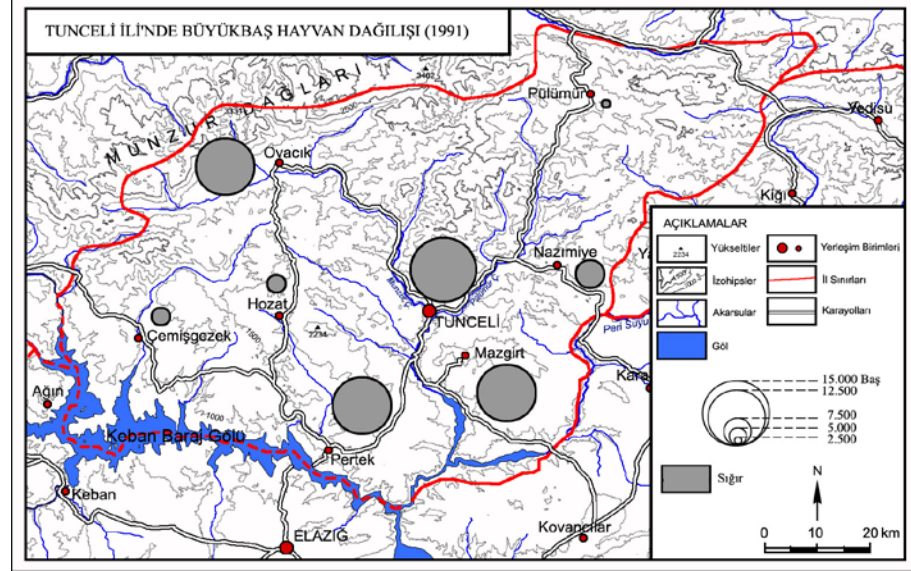
Tunceli ilinin yüksek kuzey kesimlerinde (Merkez ilçe, Ovacık, Pülümür ve Mazgirt) sığır beslenir (Harita 4). Sığır yetiştiriciliği de mera hayvancılığı şeklinde yapılmaktadır. 1991 yılından 2006 yılına gelinceye kadar sığır sayısı değişimine göz atacak olursak, ilde 1992–1993 yıllarında 80.000 üzerinde olan hayvan varlığı bu tarihten 1995 yılına gelindiğinde sürekli ve hızlı bir düşüş yaşanmıştır. 1995 ve 1998 yılları arasında 40.000'e kadar düşen hayvan sayısında 1998 yılından sonra tekrar bir düşüş yaşanmış ve sığır sayısı 40.000'de altına düşmüştür. 1999 yılından sonra 2002 yılına kadar tekrar 40.000 seyrinde yer alan hayvan sayısı bu tarihten 2006 yılına kadar tekrar bir azalma göstererek 28.151 seviyesine gerilemiştir (Tablo 6). Bu düşüşte daha önceki bölümlerde de vurguladığımız terör olaylarından dolayı yaşanan güvensizlik ortamı sonucu kırsal kesimde yaşanan büyük göç olayları, köylerin boşaltılması ve ekonomik yönden geçim sıkıntısına düşen kırsal nüfusun bulunduğu yeri terk etmesi başlıca etken olmuştur.

Şekil 3. Tunceli İlnde büyükbaş hayvan sayısı değişimi

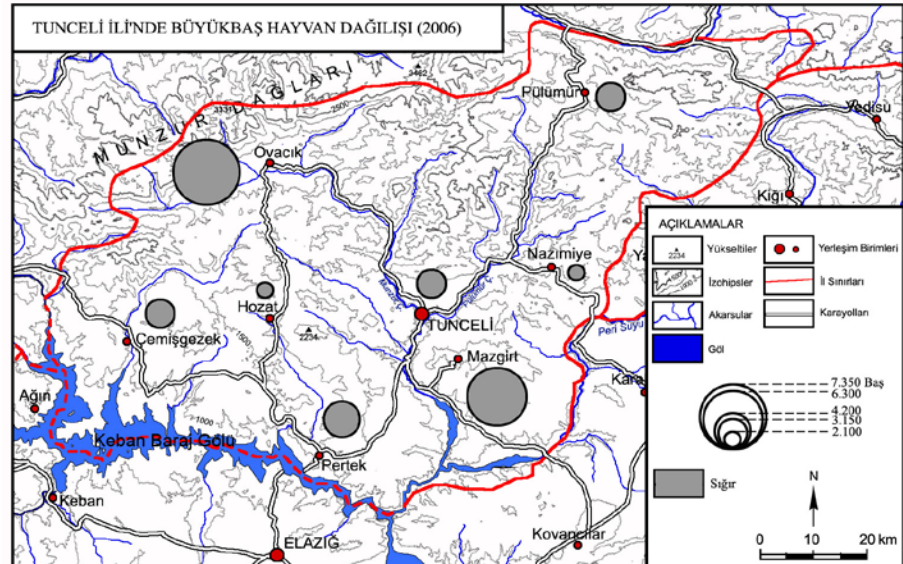
İlçelere göre hayvan sayısına baktığımız zaman 1991 yılında en fazla sığır Merkez ilçede yer alırken bu ilçeyi Pertek, Ovacık ve Mazgirt ilçeleri takip etmiştir (Şekil 8, Harita 6). 2006 yılında ise il genelinde yaşanan hayvan sayısı azalışı devam etmektedir. Ovacık ilçesinde büyük bir azalma görülürken en fazla büyükbaş hayvan Mazgirt ilçesinde beslenmektedir.

Mazgirt ilçesinde büyükbaş hayvan varlığının fazla olmasında ilçede kuru tarıma yönelik tarımsal aktivitenin yapıldığı alanların fazla olması ve hayvansal ürünlerin değerlendirilebileceği bir süt fabrikasının ilçe sınırları içerisinde Akpazar bucağında yer almasıdır (Şekil 3, Harita 4, 5).

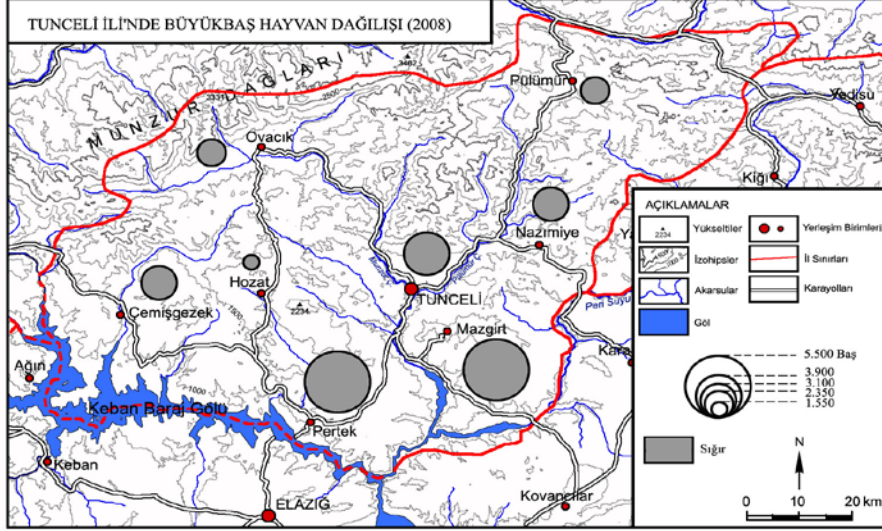

Harita 4. Tunceli İlinde büyükbaş hayvan dağılışı (1991)

Büyükbaş hayvan sayısının en az olduğu ilçeler Hozat, Nazimiye ve Pulumür'dür. Bu alanlar zaten diğer hayvancılık faaliyetlerinde de sayı olarak fazla bir değer göstermezler. Bu ilçeler kırsal özellik gösteren geri kalmış ilçelerdir. Pulumür'de aynı şekillerde ilin en fazla nüfus kaybeden ilçesidir ve engebeli topografya da büyükbaş hayvancılık faaliyetine imkân tanımamıştır.

Harita 5. Tunceli İlinde büyükbaş hayvan dağılışı (2006)

Harita 6. Tunceli İlinde büyükbaş hayvan dağılışı (2008)

2008 Yılında Türkiye’de 10.559.942 sığır mevcudu varken bu değer Tunceli’nin de içinde bulunduğu Ortadoğu Anadolu Bölgesinde 798.494 baştır. Tunceli 24. 884 sığır mevcudu ile Türkiye toplamının % 0,2’sine, bölgenin %3,1’ne karşılık gelmektedir. İlçelere göre değerlendirdiğimizde 5.345 baş ile Mazgirt ilçesi ilk sırada yer alırken, 4.830 Pertek ve 3684 baş ile de Tunceli Merkez ilçe sıralanır. 2006 değerleri ile karşılaştıracak olursak Ovacık ilçesinde belirgin azalmalar görülürken Pertek ve Tunceli Merkez’de artışlar gözlenmiştir (Harita 6).

3.1.1 Binek-Yük Hayvancılığı

Tarımda ve yük taşımacılığında yararlanılan binek ve yük hayvan sayısı 1991’de Türkiye’de 1461196’dır. 223.860’ı yani %15’i Doğu Anadolu Bölgesinde bulunmaktadır. Tunceli’nin ülke içindeki oranı %0,8’e bölge içindeki oranı ise %5’e karşılık gelmektedir. 2006 yılında Türkiye’de 608.845 binek yük hayvanı bulunmaktadır. Tunceli 3.322 baş ile Türkiye üretiminin % 0,54’üne karşılık gelmektedir. Arazinin dağlık olması, sınırlı olan tarım alanlarının işlenmesinde bu hayvanlardan yararlanılmaktadır. Bu nedenle binek-yük hayvanı varlığı ilde halen mevcuttur. 1991–2006 yılları arası en fazla beslenen yük hayvanı eşektir. Bunun yanında katır ve atta beslenmektedir. Günümüzde tarımda makineleşme olanaklarının ülke genelinde yaygınlaşmasına rağmen Tunceli İli topografyası bu arazide tarla işleri ve yaylalara göç gibi unsurlarda hala binek- yük hayvancılığını devam ettirmektedir.

1993’ten sonra at, eşek ve katır sayısında belirgin bir azalma olduğu dikkati çeker. Bu azalmanın nedeni, tarım ve hayvancılığın gerilemesi ve 1993’ten sonra alanda

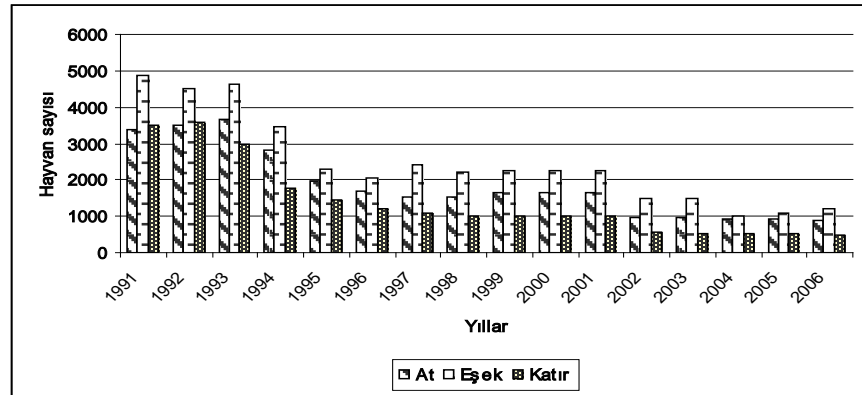
yaşanan göç olaylarıdır. 1995'ten sonra belirgin bir artış olmadan 2001 yılına kadar aynı seyirde devam etmektedir. 2001'den sonra binek-yük hayvan sayısı giderek azalmıştır.

Tablo 7. Tunceli İlinde binek-yük hayvan sayısı

Yılla	Merkez	Ç.geze	Hozat	Mazgirt	Nazimiye	Ovacık	Pertek	Pülümür	Toplam
1991	1.165	1.980	460	2.235	421	1.462	3.582	476	11.781
1992	1.117	2.150	490	2.200	402	1.483	3.430	338	11.610
1993	1.117	1.848	625	2.730	548	1.471	2.267	334	10.940
1994	910	950	498	2.730	147	1.081	1.576	118	8.010
1995	700	941	380	1.187	116	816	1.472	88	5.700
1996	500	786	348	1.025	97	733	1.421	80	4.990
1997	271	934	340	1.178	107	577	1.458	185	5.050
1998	260	799	850	307	87	1.431	867	169	4.770
1999	247	828	340	890	126	635	1.573	261	4.900
2000	250	830	340	890	130	635	1.575	270	4.920
2001	250	829	340	890	132	636	1.580	265	4.922
2002	250	685	310	875	95	182	544	57	2.998
2003	221	685	267	855	104	184	549	92	2.957
2004	321	625	296	355	105	489	942	48	3.181
2005	193	618	337	800	91	296	735	48	3.118
2006	339	547	345	775	93	190	976	57	3.322
2007	337	740	320	713	56	158	835	166	3.345
2008	375	650	331	383	67	190	868	200	3.064

Kaynak: 1991-2008 TÜİK Hayvan Sayıları İstatistikleri

Şekil 4. Tunceli İlinde binek-yük hayvan sayısı değişimi

Bu azalma katırda 1.000 altında, atta 1.000 civarında, eşekte ise 1000-2000 arası değişmektedir (Tablo 7, Şekil 4). 1991-2008 yılları arasında ilçelere göre binek-yük hayvan sayısı grafiğine bakacak olursak, Pertek ilçesinde eşek varlığı fazladır. Bunun nedeni, bağ-bahçe tarımı yapıldığı için hafif yük taşımacılığı yanı sıra Pertek ve Çemişgezek ilçelerinde yaylacılık amaçlı da yaylalara gidilirken bu hayvanlardan yararlanılmasıdır. Bunu Mazgirt ilçesi izlemektedir. En az ise Ovacık ilçesinde bulunmaktadır. Burada da merkebin aksine at sayısı fazladır. At ve katır ağır yük taşımacılığında daha dayanıklı olduğundan ve eğimin fazla olduğu yerlerde, daha fazla yararlanan hayvandır (Şekil 4). 1997 yılında azalma giderek artmış ve 2006 yılında ise her üç türde sayı 1000'nin çok altına düşmüştür. Bu azalma, ulaşım olanakları ve araçlarının gelişmesi yanında giderek modernleşen tarım metotlarından ziyade tarım ve hayvancılık ekonomisinin gerilemesiyle de açıklanabilir (Şekil 4).

3. 2. Küçükbaş Hayvancılık

Türkiye koyun yetiştiriciliği konusunda dünyanın sayılı ülkeleri arasında yer alır. Koyun yetiştiriciliği, ülkenin başka amaçlar için kullanılmayan tabii mera ve otlaklarının ekonomik bir şekilde değerlendirilmesi, ülke halkının beslenmesi gıda, giyim, halı, deri gibi sanayi dallarının hammadde ihtiyacını karşılaması yönünden önem taşıyan bir faaliyettir. Türkiye'de küçükbaş hayvancılık büyük ölçüde doğal otlar ve meralara dayalı olarak, yani ekstansif bir biçimde yapılmaktadır. Koyun yetiştiriciliği düşük maliyeti için tercih edilen bir faaliyettir.

1991 yılında Türkiye'de 46.202.886 toplam koyun sayısının 14.510.402 adeti % 31'lik bir oranı Doğu Anadolu Bölgesinde yetiştirilmektedir. Bölge içinde de 454.400'ü Tunceli ilinde yer almaktadır. Tunceli'deki koyun yetiştiriciliği Türkiye üretiminin % 1'ne, Doğu Anadolu Bölgesinin de % 3'üne karşılık gelirken, Kıl keçisi yetiştiriciliğinde Doğu Anadolu Bölgesi, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden sonra 3. sırada yer almaktadır. Toplam Türkiye kıl keçisi üretimi 13.139.677, doğu Anadolu Bölgesi üretimi 2401742'lik oranla toplam üretimin %18'ne karşılık gelir (Özçağlar 1995, 34). Tunceli'de ise Türkiye üretiminin % 1,6'sına ve Doğu Anadolu Bölgesi üretiminin de % 9'unu karşılamaktadır. Tunceli'de 2006 yılı koyun varlığı 253.468 adettir. Aynı yıl için Türkiye küçükbaş hayvan varlığının toplamı ise 36.958.000 adet olup, Tunceli'nin bu rakamdaki payı %0,87'dir.

Tunceli ilinde küçükbaş hayvancılık en yaygın olan faaliyet koludur. İlde küçükbaş hayvancılık genellikle yarı göçebe hayvancılık şeklinde yapılmaktadır. Daha önceki bölümlerden de bahsettiğimiz gibi Tunceli'de yayla hayvancılığı Şavak aşireti tarafından ağırlıklı olarak yapılmaktadır. Tunceli'de kışlayan Şavak halkı toplu köyler de yaşamaktadırlar. Tamamı Pertek ve Çemişgezek'e bağlıdır.

Tablo 8. Tunceli İlinde ilçelere göre koyun varlığı

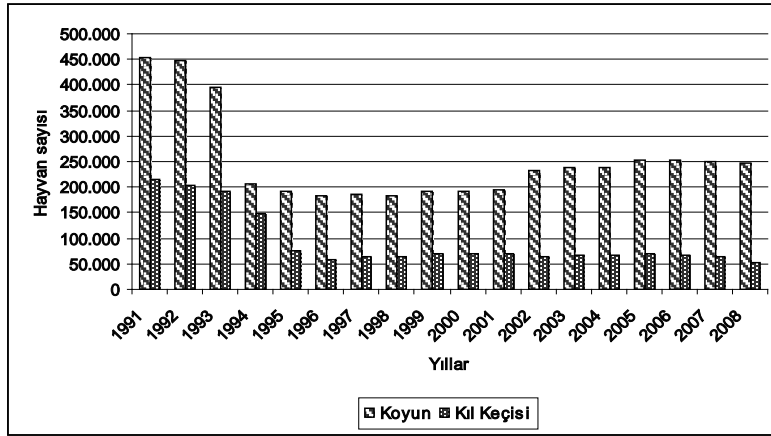
Yıllar	Merkez	Ç.gezek	Hozat	Mazgirt	Nazimiye	Ovacık	Pertek	Pülümür	Toplam
1991	18.343	115.900	32.510	12.150	5.124	53.200	176.320	40.853	454.400
1992	17.506	128.500	31.630	12.144	4.956	52.635	174.850	24.060	446.281
1993	17.506	113.203	34.000	19.000	4.895	49.855	134.000	24.061	396.520
1994	16.380	22.000	29.000	19.000	2.050	35.800	80.400	2.700	207.330
1995	6.540	68.173	13.000	8.000	1.850	25.527	67.000	2.440	192.530
1996	6.260	64.745	12.450	6.700	1.680	23.635	64.400	2.200	182.070
1997	2.893	79.694	15.000	3.603	1.664	22.402	57.000	2.364	184.620
1998	2.750	73.680	17.900	3.700	1.510	23.000	57.500	2.450	182.490
1999	3.100	79.010	17.900	3.600	1.620	22.000	62.000	2.800	192.030
2000	3.300	79.060	18.100	3.900	1.800	22.000	62.000	2.850	193.010
2001	3.400	79.090	18.150	3.950	1.900	22.200	62.300	2.950	193.940
2002	3.850	101.500	9.050	5.230	1.471	21.700	82.000	6.935	231.736
2003	3.970	106.600	9.900	5.230	1.915	20.720	82.000	8.685	239.020
2004	3.630	101.400	10.500	5.850	648	21.500	89.000	4.929	237.457
2005	3.875	101500	10.750	19.550	650	23.000	88.800	4.900	253.025
2006	3.875	98.800	10.750	19.550	658	23.400	91.500	4.935	253.468
2007	1.220	98.000	9.900	18.250	780	23.100	96.000	2.015	249.265
2008	12.300	92.000	9.640	18.250	900	20.400	103.500	2.350	248.270

Kaynak: 1991-2008 TÜİK- Tunceli Tarım İl Müdürlüğü hayvan istatistikleri

Bu köylerin bulunduğu yükseltiden 400-600 m. daha yüksekte geçiş yaylaları olarak tanımlanabilen ve köylerin yazlık dedikleri yaylalar bulunmaktadır. Bu köylerde kışlayan Şavaklılar hayvanları için ahır veya çadırları köyün çevresinde alçak alanlarda kurmuşlardır. Kış aylarını bu ahırlarda geçirmektedirler. İlkbahar sonunda yaylaya çıkar ve 5 ay gibi bir süre yaylada kalırlar. Bu süre içinde sadece hayvancılıkla ilgili faaliyetlerini yürütürler. Şavaklılar sürülerini yazın Munzur dağlarındaki Melan, Merkez ilçedeki Kalan ile Ovacık ve Pülümür'deki yaylalara götürülür. Kıl keçisi dağlık alanda kolaylıkla beslendiğinden kuzeydeki dağlık bölgede daha çok beslenir. 1990'lı yıllarda 450.000 civarında olan koyun sayısı koyunculukla uğraşan Şavaklıların yerleşik hayata geçmesi ve farklı ekonomik aktivitelere kaymalarından dolayı, yaşanan terör olaylarının da etkisi ile gerilemeye başlamış, 2006 yılına gelindiğinde yarıya düşmüştür. İlçelere göre

küçükbaş hayvan dağılımına baktığımız zaman 1991 yılında en fazla Pertek ve Çemişkezek ilçelerinde beslendiği görülür. Koyun üretimi 180.000'in üzerinde bulunan Pertek ilçesi ilk sırada yer alır. Pertek ilçesini Çemişkezek ilçesi 120.000'lik bir değerle takip etmiştir. Koyunların yaylak olarak kullandığı ve çayır meralarında bahar aylarını geçirdiği gür otlara sahip Ovacık ve Pülümür ilçelerde bu ilçeleri takip etmiştir (Tablo 8).

Şekil 5. Tunceli İlinde yıllara göre küçükbaş hayvan sayısı

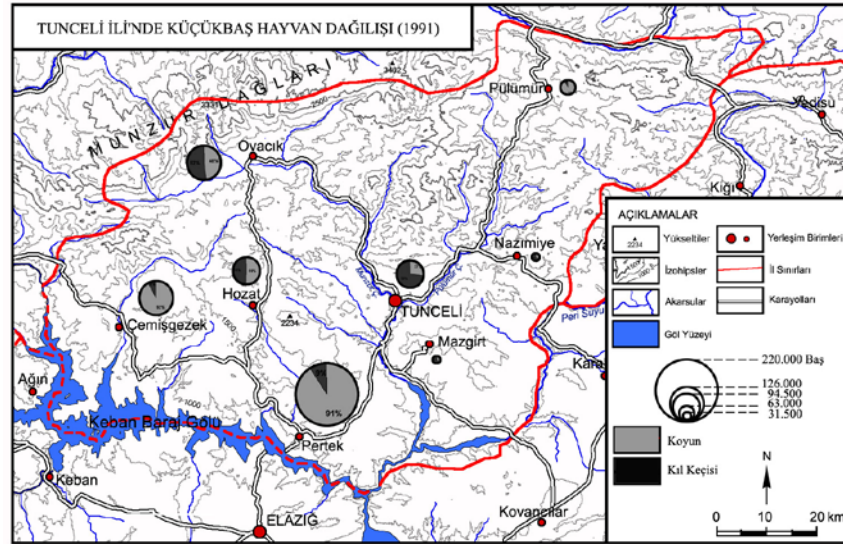
Tablo 9. Tunceli İlinde kıl keçisi varlığı

Yıllar	Merkez	Ç.gezek	Hozat	Mazgirt	Nazimiye	Ovacık	Pertek	Pülümür	Toplam
1991	49.875	9.790	32.100	17.290	11.022	58.600	17.980	17.232	213.889
1992	48.133	12.812	27.500	17.735	10.975	59.515	17.750	9.990	204.410
1993	48.133	9.255	24.000	21.190	10.945	56.772	13.000	9.995	193.290
1994	38.800	12.500	21.000	21.190	3.480	41.615	7.800	2.805	149.190
1995	13.632	6.961	9.000	5.000	3.110	29.547	5.500	2.760	75.510
1996	13.152	5.700	8.750	4.600	2.930	14.528	5.250	2.580	57.490
1997	4.948	6.430	10.000	5.273	5.300	22.581	5.700	3.118	63.350
1998	4.550	5.310	10.500	5.000	5.070	23.160	7.000	4.500	65.090
1999	4.190	5.525	13.500	4.800	5.300	22.800	7.700	4.765	68.580
2000	4.350	5.550	13.400	4.950	5.330	23.900	7.650	4.500	69.630
2001	4.300	5.500	13.500	4.900	5.350	23.000	7.700	4.900	69.150
2002	7.350	8.300	8.750	6.300	6.582	15.800	5.000	6.833	64.915
2003	6.820	8.300	10.750	6.300	6.550	16.100	5.000	7.410	67.230
2004	6.720	8.500	9.000	6.600	4.248	12.800	10.800	7.330	65.998
2005	6.685	7.900	9.850	4.880	4.248	18.930	11.750	4.330	68.573
2006	8.500	5.600	9.800	5.460	4.264	16.930	12.310	4.110	66.974
2007	8.000	4.380	8.900	5.100	3.500	15.850	14.700	2.611	63.041
2008	7.570	3.900	9.200	3.579	4.330	8.500	14.200	800	52.079

Kaynak: 1991–2008 TÜİK- Tunceli Tarım İl Müdürlüğü hayvan istatistikleri

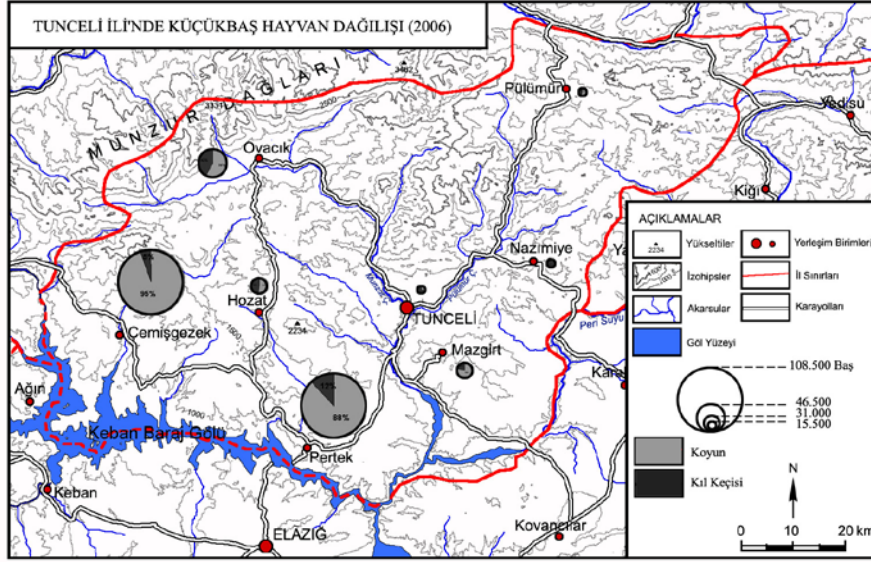

Kıl keçisi yetiştiriciliğinde durum biraz daha farklıdır. Kıl keçisinin engebeli bir topografyada da beslenmesi imkânından dolayı Ovacık, Merkez ve Hozat ilçeleri ilk sırada yer alır. Koyun aksine Pertek ve Çemişkezek ilçelerinde kıl keçisi yetiştiriciliği yoğun değildir (Şekil 5). Araştırma alanında şekil 5'te de görüldüğü gibi 1991 yılında 450.000'in üzerindeyken bu tarihten sonra 1994 yılına kadar hızlı bir düşüş gözlenmiştir. 1994 yılında 200.000'in altına düşen koyun sayısı 2001 yılına kadar 200.000'in altında bir varlık göstermiştir. 2001 yılından sonra yavaş bir artış gözlenmiş ve 250.000 seviyesine çıkmıştır. Keçi sayısı da koyun sayısı paralelinde bir değişim izlemiştir. Fakat koyun sayısı son dönemlerde azda olsa artarken keçi sayısında düşüş devam etmektedir. 1991-2006 yılları arasındaki değişime baktığımız zaman 1991 yılında 200.000'in üzerinde olan keçi sayısı 1995 yılına gelinceye dek hızlı bir azalma göstermiştir. 1995 ve 2004 yılları arası sürekli 50.000 ile 60.000 arasında bir seviyede kalmıştır (Şekil 5).

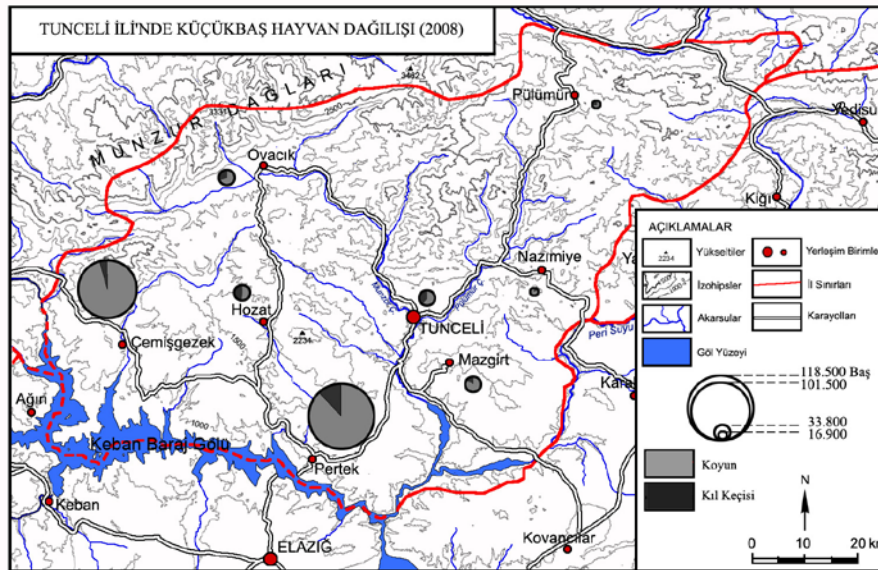

Küçükbaş hayvan sayısının bu derece azalmasının nedenleri daha öncede belirtildiği gibi genellikle yaşanan terör olayları, köylerin boşaltılması ekonomik sıkıntılardan dolayı kırsal kesimde yaşanan büyük göç olayı birinci nedendir. Bunun yanında özellikle kıl keçisinin orman tahribatına neden olmasından dolayı sayılarında bir azalış yaşanmıştır.

2006 yılına gelindiğinde biraz daha huzur ortamına kavuşan yöre insanları da tekrar hayvancılığa bir yönelim başlamış çayır ve meraların ıslahı yaylalara çıkışta serbest bir duruma, tarım il müdürlüğü ve valiliğin aldığı önlemler az da olsa etkisini göstermiş ve küçükbaş hayvan sayısında bir artış gözlenmiştir (Harita 8).

Harita 8. Tunceli İlinde küçükbaş hayvan dağılışı (2006)

Harita 9. Tunceli İlinde küçükbaş hayvan dağılışı (2008)

2008 yılında Türkiye’de 22.955.941 baş koyun, 5.435.393 kıl keçisi vardır. Ortadoğu Anadolu Bölgesinde 5.552.248 koyun, 1.004.006 kıl keçisi vardır. Tunceli’de ise 248.270 koyun, 52.079 kıl keçisi bulunmaktadır. Bu değerlerle Tunceli koyun ve kıl keçisi sayısı bakımından Türkiye toplamının % 1’ne, Ortadoğu Anadolu Bölgesinin de

koyun sayısı bakımından % 4,5'ine, kıl keçisi sayısında % 5,1'ni karşılamaktadır. 2008 yılında da Tunceli'de küçükbaş hayvanların % 83'ü koyun, % 17'si kıl keçisinden oluşmaktadır. Koyunculuk belirgin olarak Pertek ve Çemişgezek ilçelerinde yarı yerleşik bulunan Şavak köylüleri tarafından yapılmaktadır. Bu köylüler Ovacık ve Pülümür'de bulunan yaylalar yanı sıra Erzurum ve Erzincan yaylalarını da kullanmaktadırlar. Ovacık ve Pülümür yaylaları ilkbahar ve yaz aylarında oldukça fazla kullanılırken İlçede koyun sayısı düşüktür. Buradaki yaylalar Pertek ve Çemişgezek'teki köylülere kiraya verilmektedir. Pertek'te 103.500 koyun sayısı bulunurken bu sayı Çemişgezek'te 92.000'dir (Tablo 9, Harita 9).

3.3. Arıcılık

Arıcılık bir takım teknik ve biyolojik bilgileri gerektirmekle beraber coğrafi ortamla da doğrudan bağlantılıdır. Topografya, iklim, flora, hidrografik durumla arıcılık arasında sıkı ilişki vardır. Yeryüzünün yazları serin veya çok sıcak geçen bölgeleriyle bütün yıl yağışlı ve rüzgârlı alanlarda arıcılık yapmak hemen hemen imkânsızdır. Sosyal bir topluluk olan arıların, yapılan deneylerde 29–33°C arasında çok faal oldukları, 10°C altında ve 37°C üzerinde hiç faaliyette bulunmadıkları tespit edilmiştir. Arılar için flora bir hammaddedir. Çünkü arılar meyve ağaçlarından, ormanlardan ve kır çiçekleriyle diğer kültür bitkilerinden topladıkları maddelerden bal yaparlar. Arıcılık kuzey yarı kürede 64. enleme kadar yapılabilmeyle beraber, yeryüzünde genellikle Akdeniz ülkeleri iklim ve flora bakımından son derece uygun şartlara sahiptir. Diğer yandan Akdeniz ülkelerinde kışların ılık geçmesi arıcılığı bu bölgelerde daha da kolaylaştırmıştır. Çünkü ılık geçen kışlar sayesinde arılar dışarıda kışlatılabilecektir. Arıcılığı topografik şartlar da etkiler, örneğin kısa mesafelerde yükseltinin artması vejetasyonda çeşitlilik ve çiçeklenme sürelerinde ve dönemlerinde farklılıklar meydana getirir. Buda arıcılık için olumlu bir etkendir. Geceleri çok soğuk olan yerler arıcılık için uygun değildir. Arıcılık yapılan yerin yakınında arıların yararlanabileceği temiz bir su kaynağının olması gereklidir. Arı kovanlarının konacağı yer rüzgâra açık olmamalıdır, kovanlar yazın güneş altında kışında rutubetli bir ortamda bırakılmamalıdır. Şiddetli dolu ve yağmur şeklindeki yağışlar arıları olumsuz etkiler. Bunların dışında Beşeri olaylar da arıcılığı etkiler. Örneğin; gürültülü ya da tozlu yol ve şehir yakınları, çimento fabrikaları gibi tozlu ve zehirli atıkları olan fabrika yakınları arıcılık için uygun değildir (Tuncel, 1992).

Araştırma alanında yukarıda anlatılan genel özekliklere uygun olarak topografyasının çeşitlilik göstermesi, kısa mesafelerde yükseltinin artması, yükseltinin artışına bağlı olarak da iklim ve flora çeşitliliğinde yaşanan zenginlikten dolayı arıcılık

faaliyetleri gelişen bir hayvancılık kolu olarak yöre ekonomisine katkıda bulunmaktadır. 2004 yılı verilerine göre Tunceli ilinde 120 adet kara kovan, 39.370 adet fenni kovan olmak üzere toplam 39.470 adet kovan bulunmaktadır. Hem kovan sayısı hem de bal üretim miktarı bakımından Tunceli ilinin Türkiye içerisindeki payı % 0,8'dir. Tunceli'de kovan başına düşen bal üretim miktarı Türkiye ortalamasının üzerinde olup ortalama 21 kg'dır.

Araştırma alanı flora zenginliğinden dolayı zengin nektar kaynaklarına sahip olduğundan üretilen balın Türkiye pazarında yüksek fiyatla satılması sonucu bölge göçer arıcılar içinde cazip hale gelmiştir. 1995-2001 yılına kadar yaşanan terör olayları ve güvenlik nedeniyle göçer arıcılığa kapalı olan il genelinde 2001 yılından sonra yasakların kaldırılması ile Ordu ili başta olmak üzere birçok ilden Tunceli'de oturanlar üzerine menşe alınarak ilde göçer arıcılık yapılmaktadır. Tunceli'den de Muğla, Hatay, Mersin ve Antalya illerine göçer arıcılık için gidilmektedir.

Tablo 10. Tunceli İlinde arı kovanı sayısı

Yıllar	Merkez	Ç.gezek	Hozat	Mazgirt	Nazimiye	Ovacık	Pertek	Pülümür	Toplam
1991	3.380	1.870	1.195	1.300	400	8.612	3.565	4.614	24.936
1992	3.550	2.600	1.285	2.100	600	9.210	3.670	4.478	27.493
1993	3.620	2.600	1.910	2.280	568	9.460	3.700	4.445	28.583
1994	3.550	1.265	2.110	2.145	8.020	9.360	3.560	3.200	33.210
1995	3.050	1.000	650	1.830	717	8.305	3.550	3.000	22.102
1996	2.840	900	590	1.660	710	8.220	3.450	2.950	21.320
1997	2.161	1.250	2.400	1.850	1.830	7.320	3.450	5.200	25.461
1998	2.250	1.597	4.000	2.065	2.525	8.700	3.450	6.300	30.887
1999	2.250	1.700	4.000	2.060	2.600	8.700	3.480	6.740	31.530
2000	2.161	1.700	4.000	2.050	3.010	8.700	3.400	6.700	31.721
2001	2.160	5.250	5.000	2.250	4.010	10.000	3.500	8.500	40.670
2002	2.100	5.400	4.300	2.300	3.825	10.050	3.500	9.500	40.975
2003	2.100	5.100	3.000	2.300	3.820	10.050	3.600	9.500	39.470
2004	2.100	5.100	2.850	3.000	1.953	10.080	3.600	9.020	39.590
2005	2.150	5.150	2.500	2.500	1.920	10.090	3.700	9.020	37.080
2006	4.500	4.400	2.600	2.550	2.483	10.050	4.000	9.515	40.098
2007	5.000	4.700	3.000	2.600	2.500	10.000	4.200	13.000	45.000
2008	5.100	4.800	3.100	2.647	3.055	10.130	4.000	12.020	44.852

Kaynak: 1991-2008 TÜİK- Tunceli Tarım İl Müdürlüğü hayvan istatistikleri

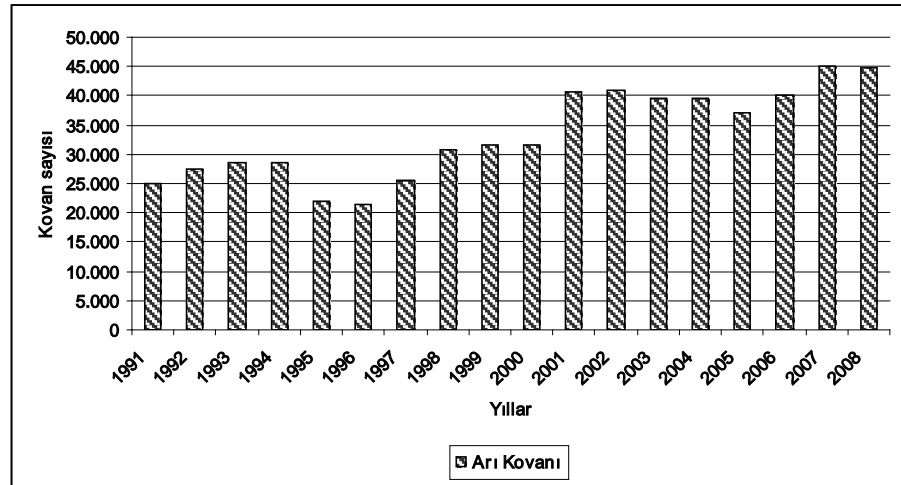
Tunceli ilinde arı kovan sayısının değişimine baktığımız zaman 1991 yılından 1994 yılına kadar düzenli bir artış olduğu, bu tarihten sonra 1996 yılına kadar hızlı bir

düşüşün olduğu gözlenmiştir. 1996 yılından 2004 yılına kadar ara ara sabit kalsa da düzenli bir artış gözlenmiştir (Şekil 7). Tunceli ilinde ilçelere göre arı kovan sayısını incelediğimizde göze çarpan ilk özellik olarak Ovacık ilçesinde belirgin bir şekilde fazla bir artışın olduğu gözlenmiştir. Bunun en belirgin nedeni; yukarıda bahsettiğimiz gibi Ovacık ilçesi, arıların uygun yetişme koşullarını gerek iklimi, gerekse de flora zenginliği açısından karşılıyor olmasıdır.

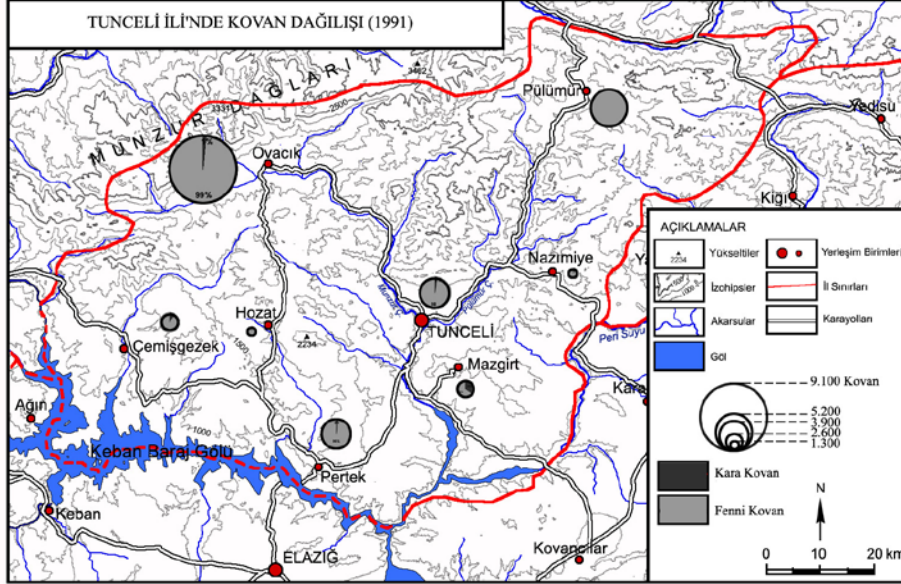
1991 yılında en fazla arı kovanı Ovacıkta, ikinci olarak Pülümür ve sırasıyla Pertek ve Merkez ilçesi gelmektedir (Tablo 10). 1997 yılında yine aynı özellik göze çarpar.

En fazla arı kovanı sayısı yine Ovacık ilçesindedir. Yalnız Ovacık ilçesinde arı kovan sayısı 1991 yılına oranla azalmıştır. Belirgin bir artışın yaşandığı alan Pülümür ilçesidir. Bunun yanında Hozat ilçesinde de bir artış söz konusudur (Şekil 7). Bunun nedeni; genel olarak hayvancılıkta görülen azalma sonucu yöre halkı gerek valilik, gerekse de tarım İl Müdürlüğün teşviki ile kırsal kesimde yaşayan halka alternatif bir geçim kaynağı sunmak için ücretsiz olarak arı kovanlarının halka dağıtılması ve halkı bu yönde teşvik etmesidir.

Şekil 7. Tunceli İlinde kovan sayısı değişimi

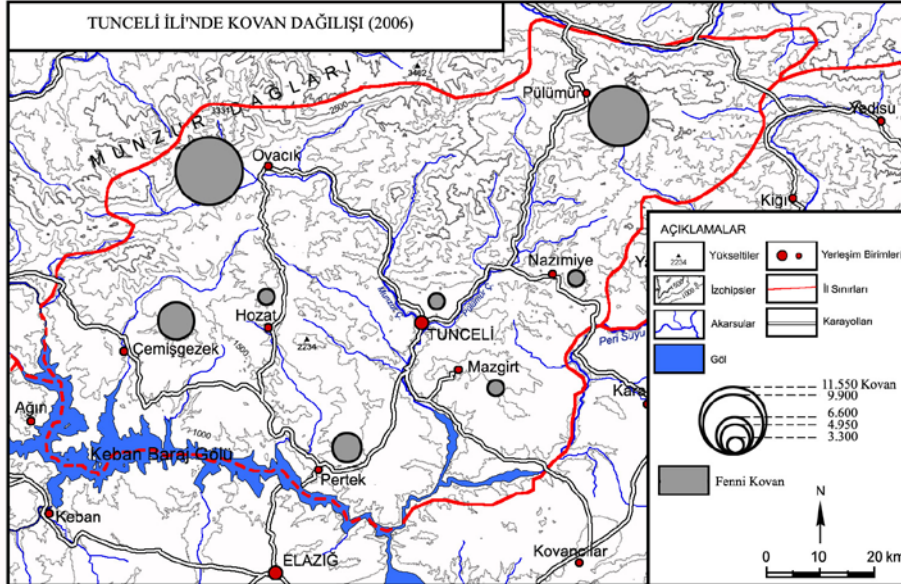

2006 yılında, yine Ovacık başta olmak üzere Pülümür ve Çemişkezek ilçelerinde arıcılığın artık benimsendiği ekonomik anlamda yöre halkının uğraştığı bir faaliyet kolu haline geldiği görülmüştür (Şekil 7).

Harita 10. Tunceli İlinde arı kovanı dağılışı (1991)

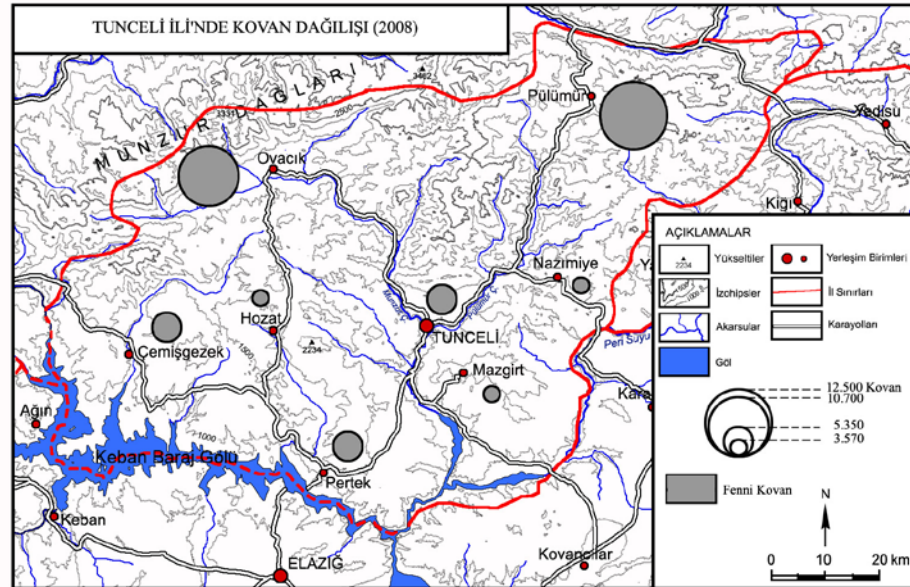
2004 değerlerine göre Tunceli’de 39.590 adet arı kovanı bulunmaktadır. Arıcılıkla ilgili Pülümür ilçesinde bal üretim ve paketleme tesisi kurulmuştur. Tunceli’de zengin nektar kaynaklarına sahip olduğundan üretilen balın Türkiye pazarında yüksek fiyatla satılması sonucunda yöre, göçer arıcılar içinde cazip hale gelmiştir.

Harita 11. Tunceli İlinde arı kovanı dağılışı (2006)

Tunceli'de bulunan kovan türleri kara kovan ve fenni kovan olmak üzere iki türde bulunmaktadır. Tunceli'de arıcılığın en fazla yapıldığı alanlar kuzeyde yer alan Hozat, Nazimiye, Ovacık ve Pülümür'de 26.420 kovan vardır. Güneyde yer alan ilçelerde 13.050 kovan vardır. 1991-1995 yılları arasında toplam 3.865 kara kovan, 132.452 fenni kovan varken 1995-2000 yıllarında kara kovan sayısı 660 adete gerilerken fenni kovan sayısı 140.259 adete çıkmıştır. 2000-2004 yılları arasında ise kara kovan sayısı daha da gerileyerek 305 adete gerilemiştir. Fenni kovan sayısı bu yıllarda 120.810'a gerilemiştir (Harita 11).

2008 yılında Türkiye'de 4.888.961 arı kovani bulunurken bu değer Ortadoğu Anadolu Bölgesinde 455.667 kovandır. Tunceli'de 44.852 kovan vardır. Kovanlar 2006 yılından sonra fenni kovan şeklindedir. Tunceli kovan sayısı bakımından Türkiye toplamının %1'ne, Ortadoğu Anadolu Bölgesinin %10'nuna karşılık gelmektedir. 2008 yılında da kovan sayısı bakımından Pülümür, Ovacık ve merkez ilçe ilk sıralarda yer alırlar. Pülümür'de 12020 kovan bulunurken, Ovacık'ta 10130 ve Tunceli Merkez ilçe'de 5100 kovan bulunur (Tablo 10, Şekil 7, Harita 12).

Harita 12. Tunceli İlinde arı kovani dağılışı (2008)

Tunceli'de sonuç olarak arıcılık, iklim ve flora zenginliği sayesinde Ovacık, Pülümür, Hozat ve Çemişgezek ilçelerinde arıcılık son yıllarda belirgin olarak yapılmaktadır. Mazgirt, Nazimiye ve son dönemlerde Merkez ilçede arıcılık faaliyetleri yoğun olarak yapılmamaktadır. Bunun nedeni; yöre halkının bir kültür olarak

benimsememesi, ayrıca gerek topografya gerekse de iklim ve bitki örtüsü çeşitliliğinin diğer ilçeler kadar uygun ortam oluşturmamasıdır.

3. 4. Kültür Balıkçılığı

İnsan tarafından kültüre alınarak suni veya doğal ortamlarda değişik yöntemlerle yetiştirilen balıklara kültür balığı, yetiştirme işine ise kültür balıkçılığı denir. Kültür balıkçılığı tüketime uygun, ekonomik değeri olan deniz ve tatlı su canlılarının bilimsel yöntemler ile ticari olarak doğal ve yapay ortamlarda optimum ekolojik şartlar sağlanarak yumurta evresinden başlayıp canlının tüm yaşam evrelerini kontrollü şartlarda geçiştirilerek yapılan üretim şeklidir. Türkiye’de yetiştiriciliğin başladığı ilk yıllarda daha kolay olan sazan üretiliyorken sazanın ekonomik değerinin düşük olması sonucunda son yıllarda ekonomik değeri daha yüksek olan alabalık yetiştiriciliği ağırlık kazanmıştır (Özçağlar 2006 143-144).

Ülkemizde kültür balıkçılığının ana kaynağı akarsular, doğal göller ve yapay baraj gölleridir. Tunceli ilinde yapılan tatlı su balıkçılığı yapay baraj gölü olarak nitelendirebileceğimiz Keban baraj gölünün bulunduğu alanlarda yoğunluk kazanmaktadır. Baraj gölünde 20’den fazla tür ve alt tür düzeyinde balık belirlenmiştir. Pertek ve Mazgirt ilçelerinde bu balık türleri üzerinde faaliyet gösteren su ürünleri kooperatif bulunur. Ayrıca ilin en büyük suyunu oluşturan Munzur Suyu bütünüyle alabalık için doğal yetiştirme ortamıdır. Kaynağından baraj gölüne kadar temiz, soğuk ve berrak olan Munzur suyunda bulunan alabalık dünyaca ünlüdür. Ancak Munzur Suyunun büyük bir kısmı Milli Park alanı olduğu için amatör balıkçılarda gelişmiş avlanma yaptığından dolayı balık türleri korumak için avlanma yasağı getirilmiştir. Yeni balık türü korumak için Ovacık ilçe merkezinde de bir alabalık üretim çiftliği kurulmuştur. İl genelinde 3 tane su ürünleri kooperatifi vardır. Bunlar Keban baraj gölü üzerinde, Nazimiye Dereova’da ve Ovacık ilçe merkezinde alabalık üreticiliği yapılmaktadır. 2008 yılı verilerine göre Mazgirt ilçesinde Munzur ve Pülümür çaylarının birleştiği alanlardaki havuzlarda 250 ton balık üretimi gerçekleşmiştir. Ovacıkta Munzur suyu üzerindeki gözelerde iki havuzdan 125 ton üretim görülürken, Nazimiye Dereova’da 5 ton üretim gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak Tunceli, doğal su kaynakları bakımından çok zengin olmasına rağmen su ürünleri üretimi yok denecek kadar azdır. Su ürünleri yetiştiriciliği yapılabilecek kaynakların tespiti için il genelinde yaşanan en büyük problem su kaynakları etütlerinin yapılamaması ve gerekli özenin gösterilmemesidir. Ancak Keban Baraj gölü üzerinde kafes balıkçılığına uygun yerlerin tespit edilmesi ve balıkçılığa açılması ileriki dönemlerde önemli bir ekonomik potansiyel oluşturabilir.

Sonuç ve Öneriler

Tunceli'nin topografik yapısı dağlık ve engebeli oluşu, çayır-mera ve orman alanları geniş, tarım alanı ise dardır. Tunceli ilinin coğrafi yapısı kısmen ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesine olanak tanımamıştır. Tunceli ilinde hayvan sayılarında sürekli bir azalma yaşanmıştır. İlde ekonomik nedenlere bağlı yaşanan göç olayları, çayır ve meraların bilinçsiz kullanımı bu azalmaya neden olmuştur.

İlin hayvancılık potansiyelini geliştirmek, daha ucuz besleme kaynağı olan kaba yemden faydalanmak ve birim alandan daha fazla gelir elde etmek amacıyla hububat üretiminden vazgeçip, dekara daha fazla gelir getiren kaba yem üretimin artırılması ile mümkün olacaktır. Bu durum aynı zamanda üreticilerin daha fazla gelir elde etmelerini sağlayacak, hayvancılığın ve hayvansal üretimin sürdürülebilirliği sağlanmış olacaktır. Yem bitkilerinin ekim alanının artırılması toprak muhafazası açısından da yararlı görülmektedir.

Tunceli İlinin hayvancılık için uygun mera arazilerine sahip olması hayvancılığın geliştirilmesi için avantaj olarak kabul edilebilir. Mera arazileri il arazi toplamının % 42'sini teşkil etmektedir. Çayır-mera varlığı açısından ilin büyük bir potansiyelini teşkil eden Pülümür ve Ovacık yaylalarının ıslah çalışmaları yapıldıktan sonra kullanıma açılması, koyun varlığı nedeniyle süt üretimindeki payı da düşünülerek küçükbaş hayvancılık geliştirilebilir.

Su ürünleri yetiştiriciliği ve avcılığı için büyük bir kaynak mevcuttur. Ayrıca sulanabilecek araziler için yeterli yeraltı ve yerüstü su potansiyeli vardır. Su ürünleri üretimi için yeterli miktarda su kaynağı mevcuttur. Su kaynaklarının debisi ve sıcaklığı su ürünleri yetiştiriciliğine uygundur.

Küçükbaş ve büyükbaş hayvan sayılarında bir azalma görülürken arı kovanı sayısında bir artış gözlenmiştir. Bu artışa bağlı olarak da ekonomik anlamda bir gelişme gözlenmiştir. İldeki yaylalarda bal üretimini önemli ölçüde etkileyecek mevcut doğal floranın düzenlenerek konaklama alanı olarak arıcılığa daha da önem verilebilir.

Hayvancılık faaliyetleri Tunceli ilinin kuzey kesimindeki köylerde genellikle aile işletmeciliği şeklinde yapılırken güney kesimindeki köylerde ticari ve ekonomik anlamda yapılmaktadır. Son birkaç yıl içinde bu eksikliği gidermek amacıyla az toprak gerektiren faaliyet kollarına ağırlık verilmiştir. Bunlar süt ve süt sığırcılığı, arıcılık, kültür balıkçılığıdır.

İlde yerleşik hayvancılığa geçmek için modern hayvancılık teşvik edilmekte ve suni tohumlama ile mevcut hayvanların ıslahı yoluna gidilmektedir. İlde uygun ilçeler (Çemişgezek ve Pertek) yem bitkileri üretim merkezi haline getirilebilir. Bu üretim teşvik

edilerek hayvancılık açısından iyi bir fırsat yaratılabilir. Köye dönüş projelerine önem verilerek terör nedeniyle boşalmış köylerdeki kullanılmayan tarım arazileri tarıma açılabilir. Mera ve çayırlar ıslah edilerek hayvancılık canlandırılabilir.

Kaynakça

- Batu, S., 1943, *Türkiye’de Hayvancılık*, Türk Coğr. Der., S,3-4, sf.309-315, İstanbul.
- Darkot, B., 1974, *Doğu Anadolu’nun Coğrafi Özellikleri*, Ata.Ü.Ed.Fak. Arşt. Derg. s.5, sf.111-118, Erzurum.
- Demir, P., 2003, *Şavak Aşiretinde Yaylacılık Faaliyetleri*, Fırat Üniv. Fen-Edeb. Fak. Coğr. Böl. (Yayınlanmamış Lisans Tezi) Elazığ.
- Denker, B., 1960, *Güneydoğu Toroslar’da Göçebelik*, Türk Coğr.Derğ., S:20, s;136-142, İstanbul.
- Doğanay, H., 1994, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Gazi Büro yayınevi, Ankara.
- Erinç, S.,1953, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İ.Ü.Coğr. Enst.Yay. No:15, İstanbul.
- Köksel, B., 2001, *Doğu Anadolu Bölgesinde Hayvancılık*, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. Coğr. Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi) Elazığ.
- Kutlu, M., 1987, *Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık* Ankara.
- Özçağlar, A., 1995, *Türkiyede Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvancılığın Coğrafi Dağılışı*, Ank. Üniv. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Sayı 4, Ankara.
- Özçağlar, A., 2006 *Coğrafyaya Giriş, Sistemler, Kavramlar, Yöntemler*, Hilmi Usta matbaacılık Ankara.
- Saraçoğlu, H., 1956, *Türkiye Coğrafyası Üzerine Etüdler-I*, Doğu Anadolu, Maarif Basımevi, İstanbul.
- Sarıbeyoğlu, M., 1951, *Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası*, Ank.Üniv. Dil. Tarih Coğrafya Fak. Doğu Anadolu Araştırma İstasyonu, Yay No. 1, Ankara.
- Sarısaltıkoğlu, S., 2006, *Tunceli İlinde Hayvancılığın Dağılışı*, Fırat Üniv. Fen-Edeb. Fak. Coğr. Böl. (Yayınlanmamış Lisans Tezi) Elazığ.
- Tuncel, H.,1992, *Türkiye’de (1966-1988 yılları arasında) Arıcılığa Genel Bir Bakış*, Türkiye Coğrafyası Uyg. ve Araş. Merk. Derg. S. 1 Ankara.
- Pamukçu, S., 1990, *Fırat Havzasında Hayvancılık*, Fırat Üniv. Coğrafya Sempozyumu. (14-15 Nisan) sf. 235-238, Elazığ.
- Raporlar ve İstatistikler
- TÜİK 1991-2008 Yılları Arası Tunceli İli Hayvancılık İstatistikleri. T.C. Başbakanlık D.İ.E Yayınları, 4-5 Kasım 1998, I. Hayvancılık Kongresi, Sonuç Raporu, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Ankara.
- 1997 Köy Envanter Etüdü Tunceli Kitapçığı, T.C. Başbakanlık D.İ.E Yayınları. Ankara.
- 1990, 2000, 2007 ADNKS, Tunceli İli Nüfus Sayımı, T.C. Başbakanlık D.İ.E Yayınları. Ankara.
- 2003 Tunceli Tarım Master Planı, Tarım Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 115-138, ELAZIĞ-2010

GÖRÜNTÜ FARKI ALMA METODU VE BEKLENTİ MAKSİMİZASYONU ALGORİTMASI İLE GELİBOLU YARIMADASI TARİHİ MİLLİ PARKI ORMAN ALANLARINDAKİ MEKANSAL DEĞİŞİMİN ANALİZİ¹

*Analysis of the Spatial Changes of Forest Areas in the Gelibolu Peninsula
Historical National Park through Image Difference Method and
Expectation - Maximization Algorithm*

Muzaffer ÖZDEMİR² Cengiz AKBULAK³ H.Hülya YILDIRIM⁴

ÖZET

Günümüzde, farklı tarihli uydu görüntülerinden değişim belirleme uygulamaları, doğal kaynakların yönetimi ve geleceğe yönelik planlamalar açısından oldukça önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, sahip olduğu tarihi ve arkeolojik önemden dolayı, gerek yurt içi gerekse yurt dışından ziyaretçilerin yoğun ilgisini çeken, fakat aynı zamanda orman yangınları açısından Türkiye'nin en riskli alanlarından biri olan Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı sınırları içindeki ormanların alansal değişimleri incelenmiştir. Bu bağlamda, 1977, 1987, 1999 ve 2007 yıllarına ait Landsat (MSS, TM ve ETM) uydu görüntüleri kullanılarak, eğitimsiz değişim analiz yöntemlerinden biri olan "Görüntü Farkı Alma Metodu" ile alansal değişim analizi yapılmıştır. Analizler sırasında, fark görüntülerindeki 'değişen' ve 'değişmeyen' alanlar, Beklenti Maksimizasyonu (Expectation Maximization- EM) Algoritması ile belirlenen bir eşik değeri çerçevesinde hesaplanmıştır. Yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara göre, Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Park alanında ormanların bir daralma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı, Orman Yangınları, Uzaktan Algılama, Görüntü Farkı Alma Metodu, Expectation Maximization Algoritması

¹ Bu makalenin materyal ve metot kısmının hazırlanmasında, Özdemir (2008) tarafından yapılan "Bilgisayar Ortamında Uydu Verileri ile Değişim Analizleri: Gelibolu Tarihi Milli Parkındaki Orman Yangınlarına Uygulamaları" konulu doktora tezinden faydalanılmıştır.

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, Çanakkale; e-mail: mozdemir@comu.edu.tr

³ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çanakkale; e-mail: cakbulak@comu.edu.tr

⁴ Kocaeli Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Kocaeli; e-mail: hulya.yildirim@kou.edu.tr

ABSTRACT

At the present day, change detection applications by using satellite images acquired at different dates are more important in terms of the management of natural sources as well as future plans. In this study, the forest areas in the Gallipoli Peninsula Historical National Park which is attracted intense interest by visitors are coming from domestic and abroad because of its historical and archaeological importance but also one of the riskiest areas in Turkey in terms of forest fires were examined. The changes occurring in different years (1977, 1987, 1999 and 2007) in study area were followed by using Landsat (MSS, TM and ETM) satellite images through “Image Difference” method which is one of the unsupervised change analysis methods. In the analysis, areas which ‘change’ and ‘no change’ in the difference image were calculated through the threshold values determined by the Expectation-Maximization Algorithm. According to the results obtained from analysis, it was determined that forest areas in the Gallipoli Peninsula Historical National Park were as a narrowing trend.

Key Words: Gelibolu Peninsula Historical National Park, Forest Fires, Remote Sensing, Image Difference Method, Expectation-Maximization Algorithm

1.GİRİŞ

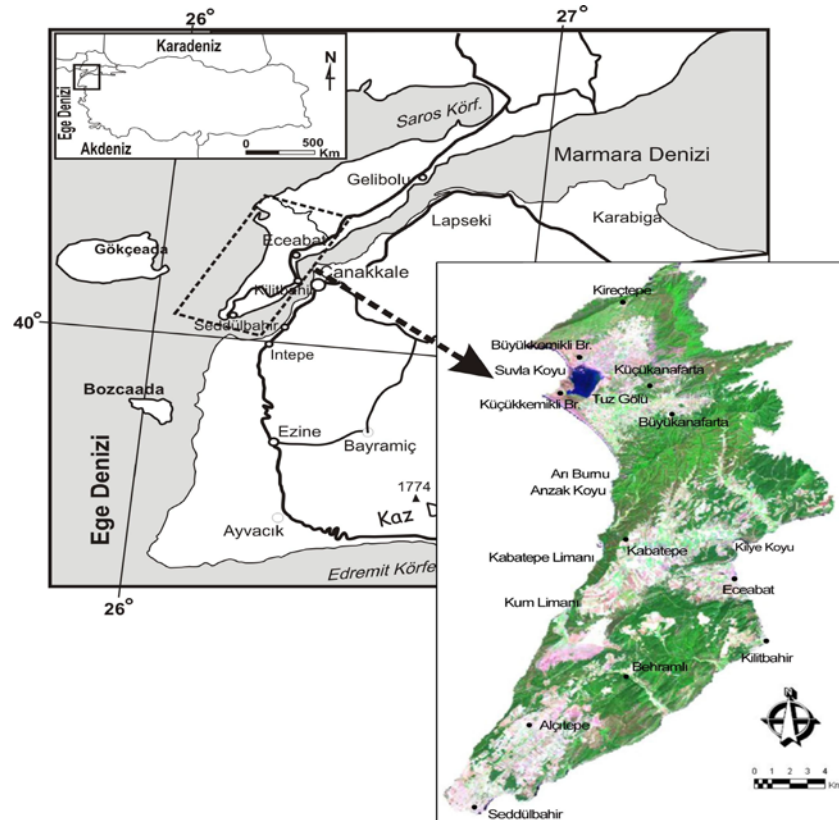
Değişim analizi, farklı zamanlarda gözlemlenerek algılanan bir doğa olayının veya nesnenin durumundaki farklılıkları belirleme ve değerlendirme yöntemidir (Singh, 1989). Günümüzde uydu teknolojilerinin hızlı gelişimi sayesinde, yer gözlem uydularının kaydettiği veriler, tekrar eden dönemlerde ve farklı mekansal ve spektral çözünürlüklerde alınabilmektedir. Böylece doğal kaynakların yönetimi için gerekli olan değişim analizlerinin yapılmasında uzaktan algılama etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca farklı dönemlere ait uydu görüntülerinden faydalanarak, bir alanda meydana gelen arazi kullanımı değişimleri de uzaktan algılama metotları yardımıyla tespit edilebilmektedir (Lu ve diğ., 2004; Olson ve diğ., 2004).

Farklı tarihli uydu görüntüleri ile arazi kullanım değişimlerini ortaya koymak amacıyla, çalışma alanı ile ilgili ön bilgilere ihtiyaç duyulan eğitimli sınıflandırma metotları günümüzde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Fakat yeryüzünde meydana gelen değişimler, oldukça eski tarihli uydu görüntüleri ile incelenmek istendiğinde, eğitim alanlarının seçimi için gerekli olan referans verileri bulmak oldukça zor (veya neredeyse imkansız) olmaktadır. Bu durumda, değişim belirleme uygulamaları için Değişim Vektör Analizi, Tasseled Cap Dönüşümü, Görüntü Farkı Alma (GFA), Temel Bileşenler Analizi gibi eğitimsiz metotlara başvurulmaktadır. Bu çalışmada, diğer eğitimsiz değişim analiz metotlarına göre uygulanması daha kolay olan GFA metodu ile Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı (GYTMP) sınırları içinde yer alan ormanların alansal değişimleri

incelenmiştir. Milli Park, sahip olduğu tarihi ve arkeolojik önemden dolayı, gerek yurt içi gerekse yurt dışından ziyaretçilerin yoğun ilgisini çeken, fakat aynı zamanda orman yangınları açısından Türkiye'nin en riskli alanlarından biridir (Akbulak ve Özdemir, 2008). Parktaki biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilmesinde belirleyici bir rol oynayan ormanlar, yerel halk ve ziyaretçiler açısından da büyük bir önem taşımaktadır. İnceleme alanındaki ormanlar bu önemlerine karşın, çoğunlukla beşeri etkenlerden kaynaklanan yangınlar sebebiyle büyük tahribata uğramaktadır.

2. İNCELEME ALANININ COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

GYTMP, Gelibolu Yarımadası'nın güney kısmında yer alır ve 33000 hektarlık bir alan kaplar (Şekil 1). Tarihi ve kültürel değerleri dikkate alınarak, Orman Bakanlığı tarafından 1973 yılında "Tarihi Milli Park" ilan edilen inceleme alanı, 1981 yılında 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası kapsamında, Kültür Bakanlığı'na çok yönlü sit alanı olarak tescil edilmiştir (Yaşar, 2001).

Şekil 1. İnceleme alanı (Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı), sağ alta 22 Ağustos 2007 tarihli Landsat ETM-742 uydu görüntüsünde park sınırları içerisinde verilmiştir.

Bu düzenlemelere rağmen, GYTMP içinde kaçak ve ruhsatsız yapılaşmalar, orman yangınları, koordinasyon eksikliği ve denetim boşluğu gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunları çözümlenmek ve parkı barışa adanmak amacıyla Türkiye'nin ilk uluslararası fikir ve tasarım yarışması düzenlenmiş, özel bir yasa çıkarılmış ve yeni bir Uzun Devreli Gelişim Planı hazırlanmıştır (Bademli ve diğ., 2000; Aliağaoğlu, 2008). Böylece, Milli Parkın korunması, geliştirilmesi, yönetilmesi ve tanıtılması ile ilgili planlama esaslarını belirleyen 4533 No'lu "Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Kanunu" Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (20.02.2000 tarih ve 23970 sayılı Resmi Gazete)

İnceleme alanı genel olarak, eski aşınım yüzeylerinin akarsular tarafından yarılmasıyla meydana gelmiş olan ve ortalama yükseltisi 150-250 m'ler arasında değişen, alçak plato karakteri göstermektedir. Tepeler ve sırtlarla, bunları birbirinden ayıran vadiler, özellikle kıyı kesimlerde engebeli bir topografya oluşturmaktadır. Alçı Tepe (237 m), Eğirli Tepe (221 m), Kayalı Tepe (209 m), Sarıkız Tepe (208 m) ve Fırka Tepe (207 m) ve Kocaçimen Tepe (303 m) inceleme alanının en yüksek kesimlerini meydana getirmektedir. Hafif eğimli konglomera, kum ve molaslardan oluşan tepelerin yüksek ve konveks olan kısımlarında aşınma sonucunda meydana gelmiş hafif dalgalı düzlükler yer alır. Tepe ve sırtların kuzey yamaçları güney yamaçlarına göre daha diktir. Yamaçlarda görülen bu disimetrik durum, yüksek rölyefi meydana getiren molas ve konglomera tabakalarının eğimli olmalarıyla ilgilidir (Yalçınlar, 1949).

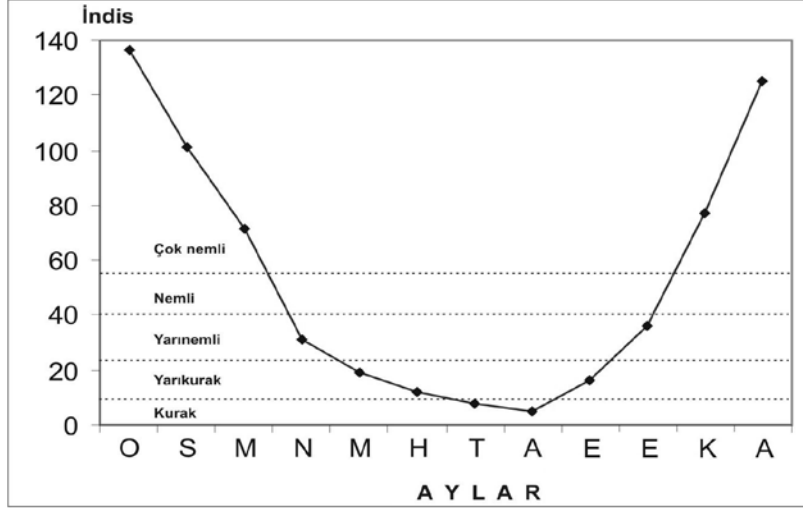
GYTMP alanındaki başlıca düzlükleri alüvyal taşkın ovaları, kıyı kumulları ve Tuz Gölü çevresindeki düzlükler meydana getirir. En önemli alüvyal düzlük, Çanakkale Boğazı kıyısındaki Kilye Koyu ile Saros Körfezi kıyısındaki Kabatepe Limanı arasında yer alan Geren Ovasıdır. Park alanının kuzeybatısında, Büyükkemikli ve Küçükkemikli burunları arasındaki Suvla Koyunun gerisinde yer alan Tuz Gölü çevresinde de nispeten geniş düzlükler bulunmaktadır. Lagün özelliği gösteren Tuz Gölü, kıyı akıntıları ve dalgalar tarafından taşınan materyalin, bir kıyı oku meydana getirerek Suvla Koyu'nun ağız kısmını kapatması sonucunda oluşmuştur. Gölün batı kıyılarında kumul gelişimi söz konusudur. İnceleme alanındaki diğer düzlükleri Anafartalar, Bigalı, Yalova ve Seddülbahir ovaları ile Kemikli, Kabatepe ve Kum Limanı kumsalları meydana getirmektedir.

GYTMP alanının doğusunda, özellikle Kilitbahir Köyü ile Abide Burnu arasında, Çanakkale Boğazı boyunca uzanan kıyı kesimlerde eğim değerleri oldukça yüksektir. Bu dik kıyılar, güneybatıya doğru hafifçe eğimli olan kalkerli tabakaların alın kısımlarına tekabül etmektedir (Erol, 1968). Diğer taraftan Milli Park alanının Saros Körfezi kıyıları

da genel olarak yüksek kıyı özelliği gösterir. Söz konusu kesimlerde yer yer % 45'i aşan eğim değerleri gözlenmektedir. İnceleme alanındaki kıyıların bu jeomorfolojik özellikleri, etkisini daha çok yerleşme ve ulaşım güzergahları üzerinde gösterir (Doğaner, 1994). Nitekim kıyılarıdaki düzlüklerin dar olmasından dolayı ulaşım güzergahları ve yerleşmeler genellikle iç kısımlarda toplanmıştır. Diğer taraftan eğim değerlerinin yüksek olduğu bu kesimler, ortaya çıkan orman yangınlarının hızlı bir şekilde yayılmasına yol açtığı gibi yangına etkili müdahaleyi güçleştirerek yangın tahribatının artmasına neden olmaktadır.

İnceleme alanı Akdeniz ve Karadeniz iklimleri arasında geçiş özelliği gösteren Marmara İkliminin etkisi altındadır. Çalışmada iklim özelliklerinin ortaya konulmasında Gelibolu meteoroloji istasyonunun verilerinden faydalanılmıştır. Buna göre GYTMP alanında yıllık ortalama sıcaklık 14.4 °C, en sıcak ay olan Temmuz ayı sıcaklık ortalaması 23.7 °C ve en soğuk ay olan Ocak ayı sıcaklık ortalaması 5.3 °C'dir (DMİGM). Yıllık toplam yağış miktarı 675.2 mm'dir. Akdeniz Makroklimasının etkisiyle yağışın önemli bir bölümü (% 42.3) kış aylarında düşerken, orman yangınlarının gerçekleştiği yaz aylarında düşen yağışların yıllık ortalama toplam yağışlar içindeki payı oldukça azdır (% 8.2). Ortalama bağıl nem % 78'dir. Bağıl nemin en yüksek olduğu aylar % 83 ile Ocak ve Şubat iken, Temmuz ve Ağustos ayları %72 ile en düşük değerlere sahiptir. Rüzgarlı bir alan olarak bilinen Gelibolu Yarımadası'nda ortalama rüzgar hızı 2.7 m/sn'dir. Hakim rüzgar yönü kuzeydoğudur. Bu yönden esen Poyraz, yazın frekansını kışın hızını artırarak yıl boyunca etkili olur. Rüzgarın en hızlı estiği yön 17.2 m/sn ile güneybatıdır. İnceleme alanının rüzgarlı bir karakter göstermesi, ortaya çıkan orman yangınlarının hızlı bir şekilde yayılmasına yol açar.

Erinç İndisine (Erinç, 1965) göre, aylık toplam yağış ve aylık maksimum sıcaklık ortalamaları dikkate alınarak hazırlanan ve inceleme alanındaki kuraklık indis değerleri Şekil 2'de görülmektedir. İndis değerlerine göre, Temmuz ve Ağustos ayları "kurak" kategorisinde; Mayıs, Haziran ve Eylül ayları ise "yarıkurak" kategorisinde yer almaktadır. Kurak ve yarıkurak kategorisinde bulunan aylar aynı zamanda inceleme alanında orman yangınlarının en çok gerçekleştiği döneme karşılık gelmektedir.

Şekil 2: Erinç kuraklık indisine göre Gelibolu meteoroloji istasyonunda kuraklık indis değerlerinin aylara göre dağılışı.

İnceleme alanında Akdeniz İkliminin bitki örtüsü elemanları yayılış gösterir. Gelibolu Yarımadası'nın tamamında olduğu gibi GYTMP alanında da orman örtüsü "kuru ormanlar"dan oluşur ve Kızılçam (*Pinus brutia*) hakim eleman durumundadır (Güngördü, 1999). Milli Park'ın kuzey ve kuzeybatı kesimlerinde kızılçamlarla karışık halde meşe ağaçları da bulunmaktadır. Kızılçam ormanlarının geniş ölçüde tahrip edilmesi sonucunda, özellikle vadilerde ve tepelerin denize bakan yamaçlarında maki formasyonu yayılış gösterir. Akçakesme (*Phillyrea latifolia*), zeytin (*Olea europaea var oleaster*) kermez meşesi (*Quercus coccifera*), defne (*Laurus nobilis*), kocayemiş (*Arbutus unedo*), funda (*Erica arboea*), sandal (*Arbutus andrachne*), tespah çalısı (*Sytrax officinalis*), erguvan (*Cercis siliquastrum*), sakız ağacı (*Pistacia terebinthus*), katran ardıcı (*Juniperus oxycedrus*) ve laden (*Cistus salviifolius*) başlıca maki elemanlarını meydana getirir (Güngördü, 1999). Makilerin tahribi sonucunda ortaya çıkan garig formasyonu (Dönmez, 1990) ise Kireçtepe, Kabatepe ve Kemikli Burnu çevresinde yayılış gösterir.

Sonuç itibariyle inceleme alanındaki bitki örtüsünün genel olarak orman yangınlarına karşı hassas türlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Başta kızılçam olmak üzere, çabuk tutuşan ve ortaya çıkan bir yangının hızla yayılmasına neden olan bu bitki türleri, orman yangınlarının yol açtığı tahribatın artmasında önemli bir rol oynamaktadır.

GYTMP sınırları içinde 9 yerleşim birimi (Eceabat, Alçıtepe, Behramlı, Bigalı, Büyükanafarta, Küçükkanafarta, Kocadere, Seddülbahir, Kilitbahir) yer almaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre 2008 yılı itibariyle bu yerleşmelerde yaşayan toplam nüfus miktarı 8.442'dir (TÜİK, 2008). Nüfusun % 43.4'ü (3.664) kırsal yerleşmelerde, % 56.6'sı (4.778) ise Tarihi Milli Park alanındaki tek şehir yerleşmesi olan Eceabat'ta yaşamaktadır. Alandaki toplam nüfus miktarının 1990'da 7.900, 1997'de 8.659 olduğu (DİE, 1990;1997) göz önünde bulundurulursa, son sayım sonuçlarına göre nüfusun azalmış olduğu görülür. İnceleme alanında yerel halk tarafından yürütülen ekonomik faaliyetlerin sınırlı olması nedeniyle düşük bir nüfus yoğunluğu mevcuttur. Km²'ye düşen nüfus miktarı 25.5 kişidir ve bu değer Türkiye ortalamasının (92) oldukça altındadır. Bu düşük nüfus yoğunluğu, park üzerindeki baskıyı azaltması ve alandaki tarihsel değerlerin korunması bakımından olumlu bir özelliktir.

GYTMP alanında yaşayan nüfusun en önemli geçim kaynağı tarımdır. İnceleme alanında özellikle alüvyal düzlülerin yer aldığı kesimler verimli tarım arazilerini meydana getirmesine karşın, sulama olanaklarının yetersizliğinden dolayı, bu alanlarda genellikle kuru tarım yöntemleri uygulanmakta ve arazinin sahip olduğu tarımsal potansiyel tam anlamıyla değerlendirilememektedir. İnceleme alanında yetiştiriciliği yapılan en önemli ürün buğdaydır. Bu ürün dışında az miktarda sebze, meyve ve zeytin yetiştiriciliği de yapılmaktadır. İnceleme alanında mera alanlarının dar olması ve ahır hayvancılığının da yaygınlaşmamış olmasından dolayı hayvancılık faaliyeti pek gelişmemiştir. Yüksek bir balıkçılık potansiyelinin bulunmasına karşın, Kilitbahir ve Seddülbahir köyleri dışında bu faaliyet ile uğraşılmamaktadır. Dolayısıyla GYTMP alanında yerel halk tarafından yürütülen ekonomik faaliyetlerin oldukça sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir.

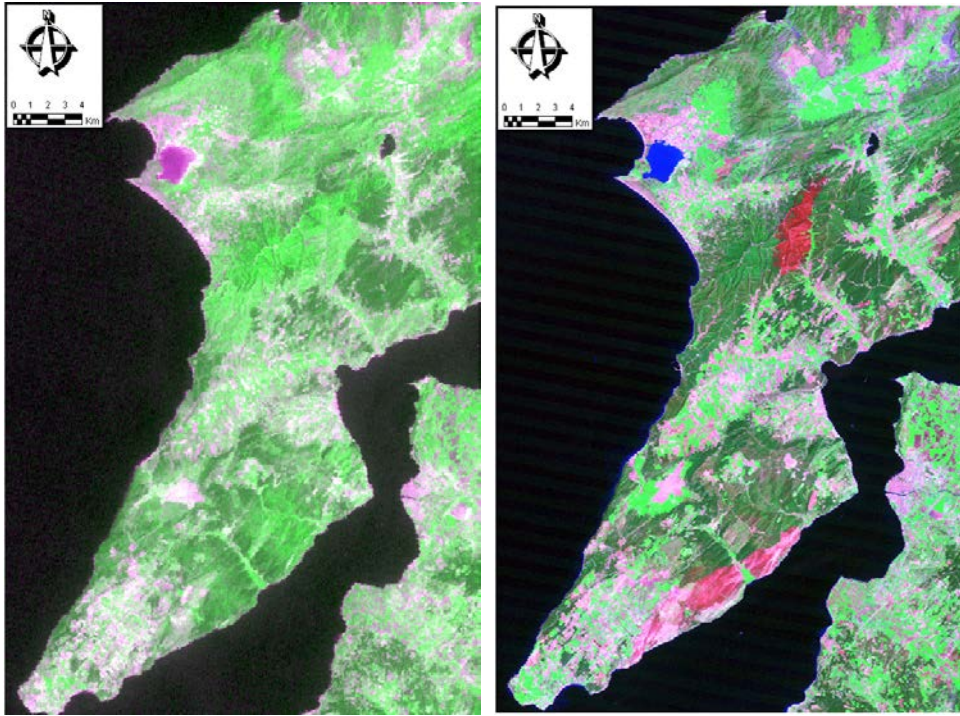
3. MATERYAL VE METOT

a. Uydu Görüntüleri

Çalışmada, 1987 ile 2007 yılları arasındaki farklı tarihlere ait 5 adet uydu görüntüsünden faydalanılmıştır (Tablo 1 ve Şekil 3, 4 ve 5). Çalışmanın amacı doğrultusunda, Landsat MSS uydu görüntüsünün 2. ve 4. bandları ile Landsat TM ve ETM uydu görüntülerinin 3. ve 4. bandları kullanılmıştır. Analizde kullanılan uydu görüntülerinin aynı döneme ait olmalarına dikkat edilmiştir. Bununla birlikte 1977 ve 1999 yıllarındaki görüntülerin farklı dönemlere (sırasıyla Mayıs ve Ağustos) ait olmaları nedeniyle, 1987 yılı için her iki dönemi de temsil eden iki farklı döneme (sırasıyla Mayıs ve Temmuz) ait görüntüler kullanılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Çalışmada kullanılan uydu görüntüleri.

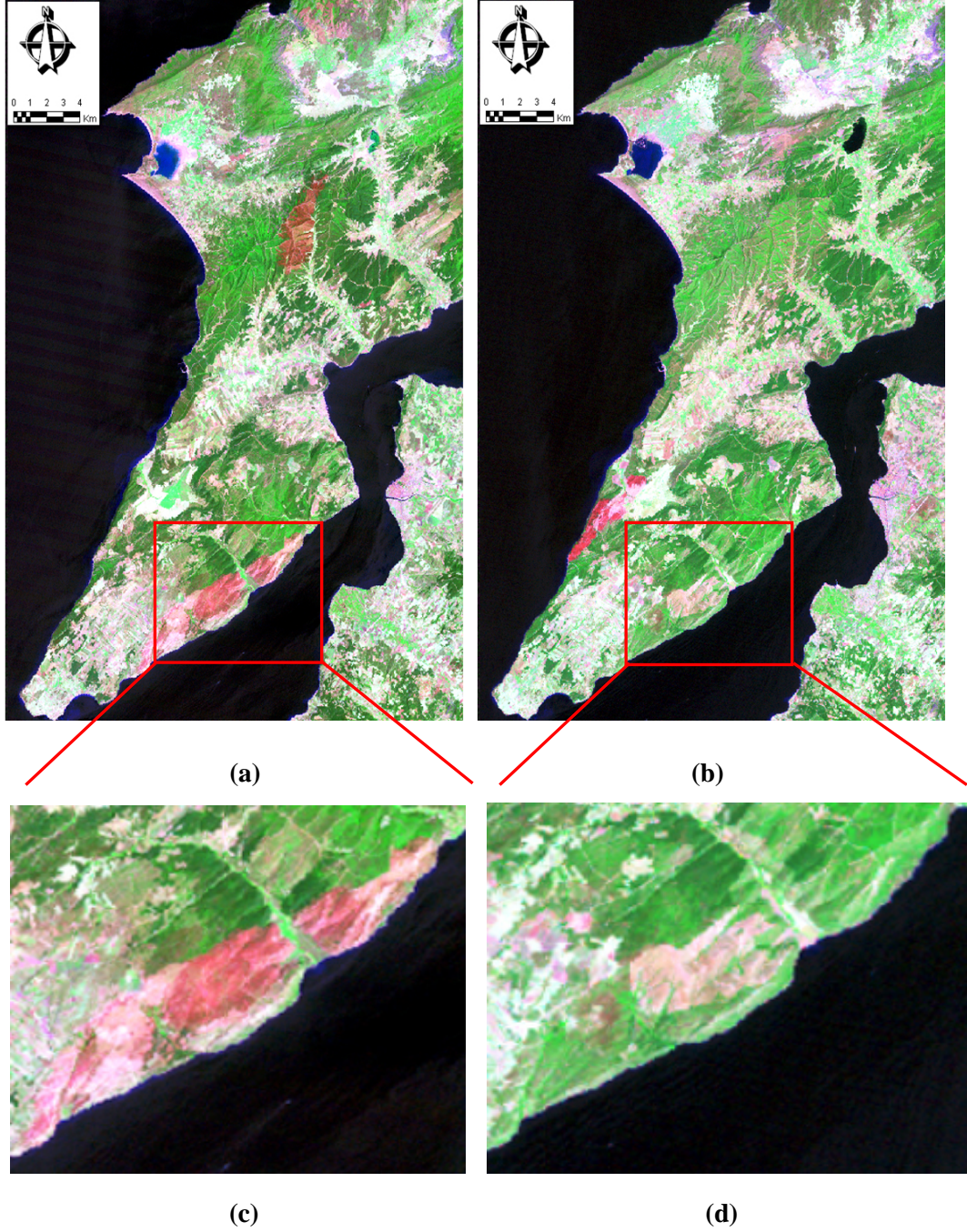
Kullanılan Uydu Görüntüleri	Elde Edilme Tarihleri
1 - Landsat MSS	21 Mayıs 1977
2 - Landsat TM	11 Mayıs 1987
3- Landsat TM	21 Temmuz 1987
4- Landsat TM	08 Ağustos 1999
5- Landsat ETM	22 Ağustos 2007

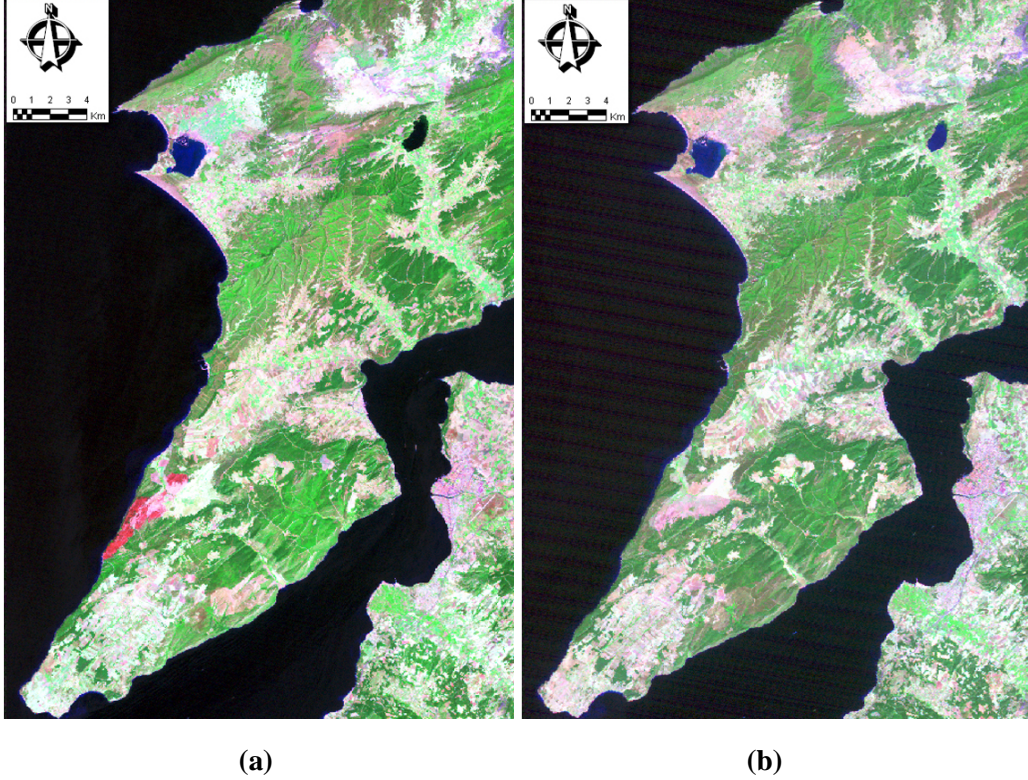
(a)

(b)

Şekil 3. GYTMP alanında, 1977-1987 yılları arası ormanlık alan değişimlerinin incelendiği uydu görüntüleri. Burada (a) 21 Mayıs 1977 tarihli Landsat MSS/ 241 uydu görüntüsü ve (b) 11 Mayıs 1987 tarihli Landsat TM/ 742 uydu görüntüsüdür.

Şekil 4. GYTMP alanında, 1987-1999 yılları arası ormanlık alan değişimlerinin incelendiği uydu görüntüleri. Burada (a) 21 Temmuz 1987 tarihli Landsat TM / 742 uydu görüntüsü, (b) ise 08 Ağustos 1999 tarihli Landsat TM / 742 uydu görüntüsüdür. (c) ve (d)'de bu uydu görüntülerindeki değişimi ayrıntılı olarak gösteren örnek bir alan (Havuzlar Mevkii) verilmiştir.

Şekil 5. GYTMP alanında, 1999- 2007 yılları arası ormanlık alan değişimlerinin incelendiği uydu görüntüleri. Burada (a) 08 Ağustos 1999 tarihli Landsat TM/ 742 uydu görüntüsü ve (b) 22 Ağustos 2007 tarihli Landsat ETM/ 742 uydu görüntüsüdür.

b- Metot

Ön İşlemler

Değişim analizine başlamadan önce genellikle geometrik ve radyometrik görüntü düzeltme uygulamalarını kapsayan ön işlem adımları gerçekleştirilir (Radke ve diğ., 2005). Değişim analizinde kullanılacak görüntülerin mekansal örtüşmesini sağlayabilmek için, bu görüntülerin geometrik düzeltilmesinin yapılması gerekir. Bu işlem, değişim analiz sonuçlarının doğruluğu bakımından kritik bir adımdır. Aydınlanma ve atmosferik şartlardaki farklılıklardan kaynaklanan hataların en aza indirilmesi için görüntülerin radyometrik düzeltilmesinin de yapılması gerekir (Bruzzone ve Prieto, 2002). Çalışmada, radyometrik düzeltme metotlarından “Görelî Radyometrik Düzeltme” metodu kullanılmıştır. Bu metotta farklı tarihli görüntüler bir regresyon modeli yaklaşımı kullanılarak normalize edilir (Lu ve diğ., 2002). Bu yöntemde bir görüntüdeki piksel değerleri, diğer görüntüyle aynı ortalama ve varyansa sahip olacak şekilde yeniden

değerlendirilir, yani ayarlanır. Bu yöntem için kullanılan bir eşitsizlik (Radke ve diğ., 2005)'ce şöyle verilmiştir;

$$I_2'(x) = \frac{\sigma_1}{\sigma_2} \{I_2(x) - \mu_2\} + \mu_1 \quad (1)$$

burada I_2' , normalize edilmiş görüntüye ait piksel değeri, I_2 , I_1 'e göre normalize edilecek (yeni oluşturulacak) görüntüdeki piksel değeri, μ_i ve σ_i 'ler ise orijinal görüntülerdeki (I_i görüntüsü $i=1,2$) ortalama ve standart sapmalardır.

Ayrıca değişim analizinde kullanılacak farklı tarihli uydu görüntülerine ait bandların aynı mekansal çözünürlüğe sahip olması gerekir. Farklı sensör sistemi ile alınan uydu görüntüleri (örn. Landsat MSS ve Landsat TM/ETM) bir değişim belirleme uygulamasında kullanıldığında, bu uydu görüntülerinin piksel büyüklükleri yeniden örnekleme metodu ile birbirine eşitlenmelidir. Çalışmada kullanılan 79 metre mekansal çözünürlüğe sahip Landsat MSS uydu görüntüsü, 30 metre mekansal çözünürlüklü Landsat TM/ETM uydu görüntülerine göre yeniden örneklennmiştir. Bu işlemi gerçekleştirmek için “En Yakın Komşuluk” (Nearest neighbour resampling) metodu kullanılmıştır. Bu metodun en büyük avantajı orijinal verideki spektral bilginin aynı kalmasıdır (Richards ve Jia, 2006).

Bitki İndisi (NDVI)

Bitkiler, Landsat TM/ETM uydu görüntülerinin yakın kızılötesi (B4) bandında yüksek yansımaya değeri verirken, görünür kırmızı bandında (B3) düşük yansımaya değeri vermektedir. Bu yüzden Landsat TM/ETM uydu görüntülerindeki bitki varlığını ön plana çıkarmak için görüntülere ait bitki indisleri,

$$NDVI (Landsat) = (B4 - B3) / (B4 + B3) \quad (2)$$

formülünden (Bernstein, 1977) elde edilebilir. Landsat MSS görüntüsünden bitki indisini elde etmek için ise Landsat TM/ETM bandlarından, B3 ve B4 ile benzer yansımaya değerleri veren MSS (2 veya 3) ve MSS (4) bandları kullanılmaktadır.

Maskleme

Çalışma alanına ait görüntülerde (Şekil 3,4 ve 5) su yüzeylerine karşılık gelen pikseller, yoğun miktarda ve benzer parlaklık değerlerinde olmalarından dolayı analiz şartlarını zorlaştırmaktadır. Bu sebepten dolayı analizlerde kolaylık olması açısından fark görüntülerine su maskesi uygulanmıştır (Şekil 6). Ayrıca tarım arazilerindeki dönemsel değişimler ormanlık alanların değişimlerini analiz ederken zorluklara neden olmaktadır.

Bu nedenle görüntülerdeki tarım alanları da maskelenerek analiz dışı bırakılmıştır. Maske uygulamasını gerçekleştirmeden önce, su yüzeyleri ve tarım arazilerinin varlığını ön plana çıkarmak için;

$$Sİ \text{ (Landsat)} = (\text{Band 4} - \text{Band 5}) / (\text{Band 4} + \text{Band 5}) \quad (3)$$

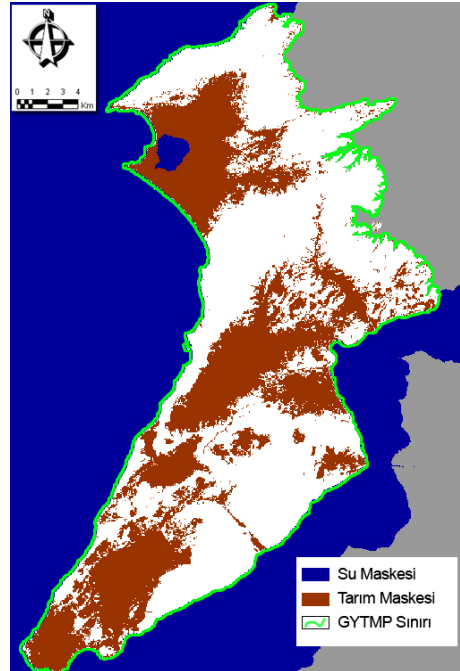
denklemleri ile belirtilen “Su İndisi” (Sİ) (Gao, 1996) ve

$$NDTI = [(\text{Band 5} - \text{Band 7}) / (\text{Band 5} + \text{Band 7})] \quad (4)$$

denklemleri ile belirtilen Normalize Edilmiş Sürülmüş Toprak İndisi (Normalize Difference Tillage Index -NDTI-) (van Deventer ve diğ., 1997; Daughtry ve diğ., 2006) kullanılmıştır. Sİ ve NDTI ile elde edilen görüntülerin dağılım histogramlarından eşik değerleri belirlenerek (5) numaralı mantıksal işlem (Radke ve diğ., 2005) yardımıyla su yüzeyleri ve tarım arazileri için maskeler (Şekil 6) üretilmiştir.

$$M(x) = \begin{cases} 1, & \text{Eğer } |G(x)| > \tau \\ 0, & \text{Aksi takdirde} \end{cases} \quad (5)$$

Burada $M(x)$, maskelenmiş görüntüyü; τ , fark görüntüsündeki değişim sınıflarını belirleyen eşik değerini, $G(x)$ ise görüntüye ait her bir x konumundaki piksel değerlerini temsil etmektedir.

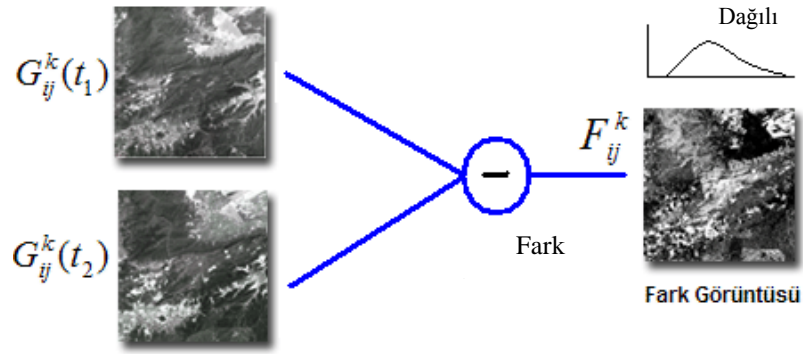
Şekil 6. Su ve Tarım Maskeleri

Görüntü Farkı Alma (GFA) Metodu

GFA metodu, değişik dönemlere ait iki görüntünün farkını almaya dayanır (Anderson ve diğ., 2005). Değişimleri belirlemek için görüntü farkı alma tekniğine ait formül;

$$F_{ij}^k = G_{ij}^k(t_1) - G_{ij}^k(t_2) \quad (6)$$

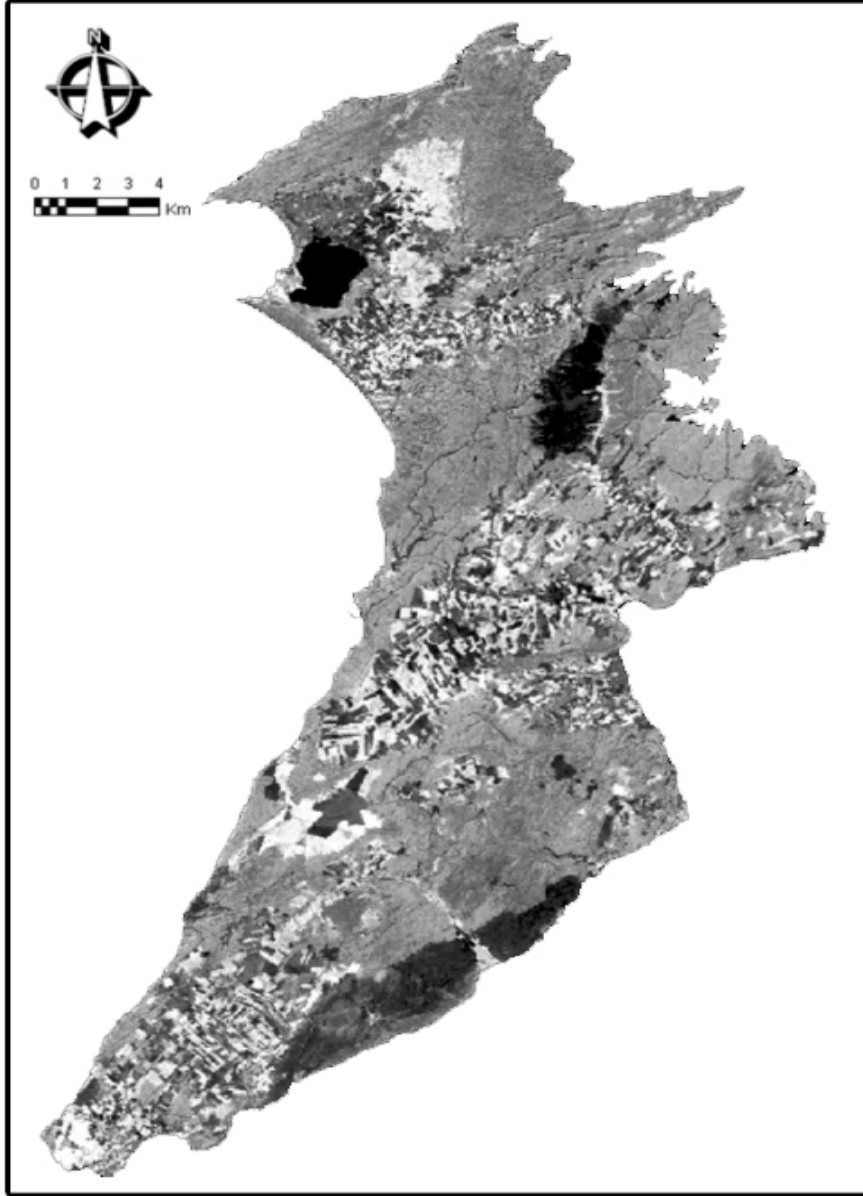
denklemi ile verilebilir. Burada F_{ij}^k farklı zamanlarda alınan ve aynı mekana ait görüntülerin k'ncü bandlarına ait i,j koordinatlarındaki piksellerin farkı, $G_{ij}^k(t_1)$, (t_1) zamanında alınan görüntünün k bandına ait i,j koordinatlarındaki piksel değerleri ve $G_{ij}^k(t_2)$ ise (t_2) zamanında alınan görüntünün k bandına ait i,j koordinatlarındaki piksel değerleridir. GFA metodu için grafiksel gösterim Şekil 7'de verilmektedir.

Şekil 7. Farklı tarihli görüntülere GFA metodunun uygulanması ile ilgili şematik gösterimdir.

Değişimlerin inceleneceği görüntülere GFA metodu uygulandıktan sonra, sonuç görüntüye (fark görüntüsü) ait bir fark dağılımı (Şekil 11) elde edilir. Bu fark dağılımı incelendiğinde değişmeyen alanları gösteren parlaklıkları düşük olan piksellerin dağılım eğrisinde ortalamaya yakın değerler olduğu görülürken, değişen alanları gösteren ve parlaklık değerleri yüksek olan piksellerin ise dağılım eğrisinde ortalamadan uzakta ve kuyruk kısımlarında dağılım gösterdiği görülür (Metternict, 1999). Fark görüntülerine ait dağılım eğrisinden, değişim haritası elde etmek için kararlı pikseller ile değişen ve değişmeyen alanları belirleyen gerekli eşik değerlerinin belirlenmesi gerekmektedir (Song ve diğ., 2001).

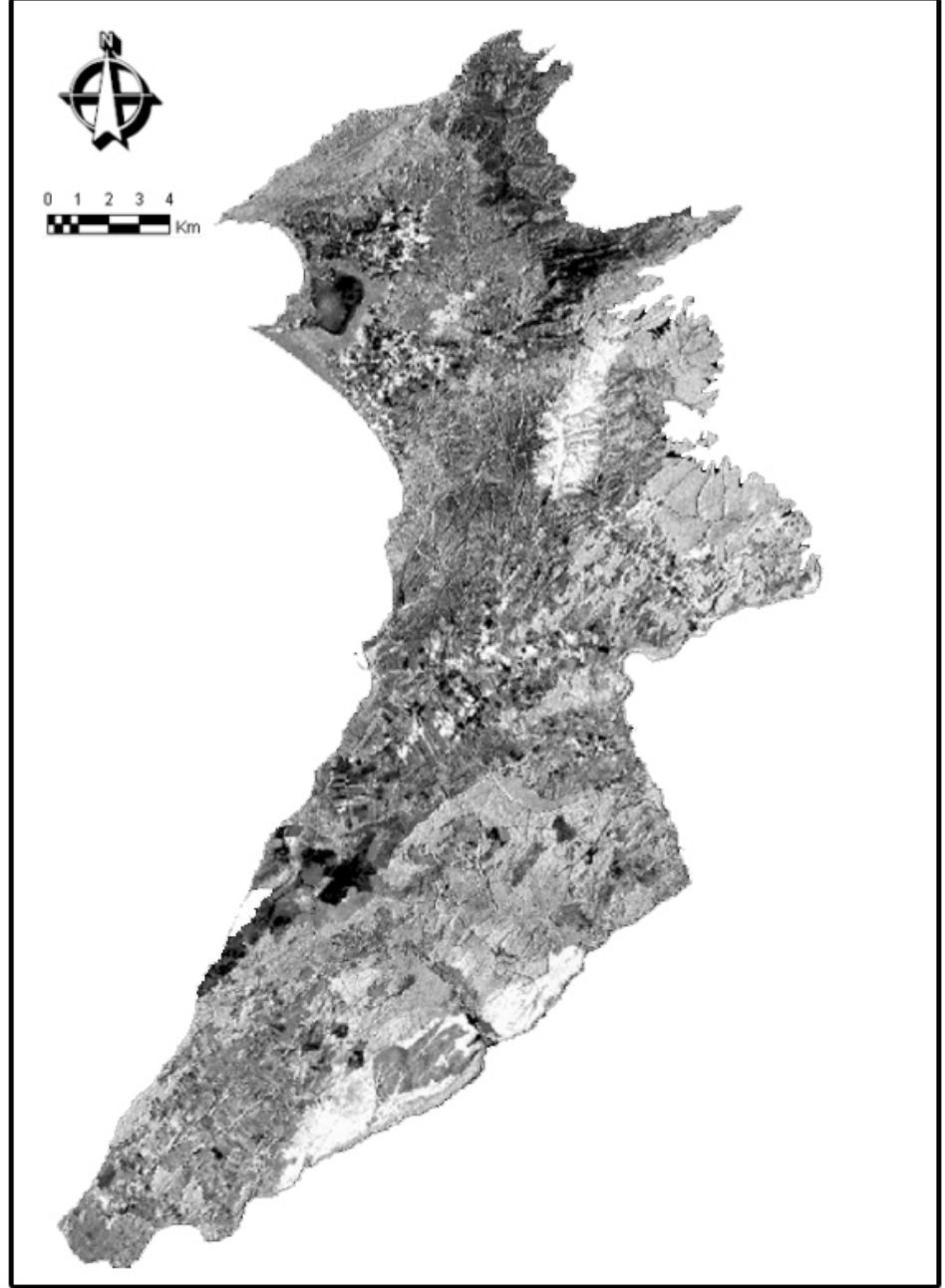
Çalışmada ele alınan uydu görüntülerine ait bitki indislerinin fark görüntüleri Şekil 8,9, ve 10'da verilmektedir.

1977-1987 yılları arası NDVI Fark Görüntüsü

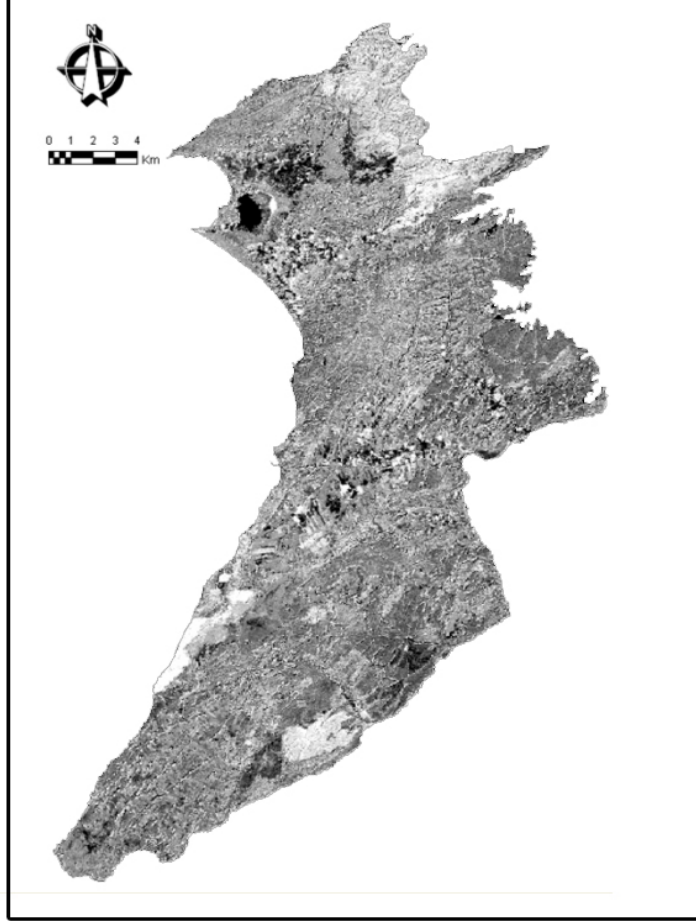
Şekil 8. Çalışma alanına ait 21 Mayıs 1977 tarihli Landsat MSS ve 11 Mayıs 1987 tarihli Landsat TM uydu görüntülerine ait bitki indislerinin (NDVI) fark görüntüsü.

1987-1999 yılları arası NDVI Fark Görüntüsü

Şekil 9. Çalışma alanına ait 21 Temmuz 1987 tarihli Landsat TM ve 08 Ağustos 1999 tarihli Landsat TM tarihli Landsat TM uydu görüntülerine ait bitki indislerinin (NDVI) fark görüntüsü.

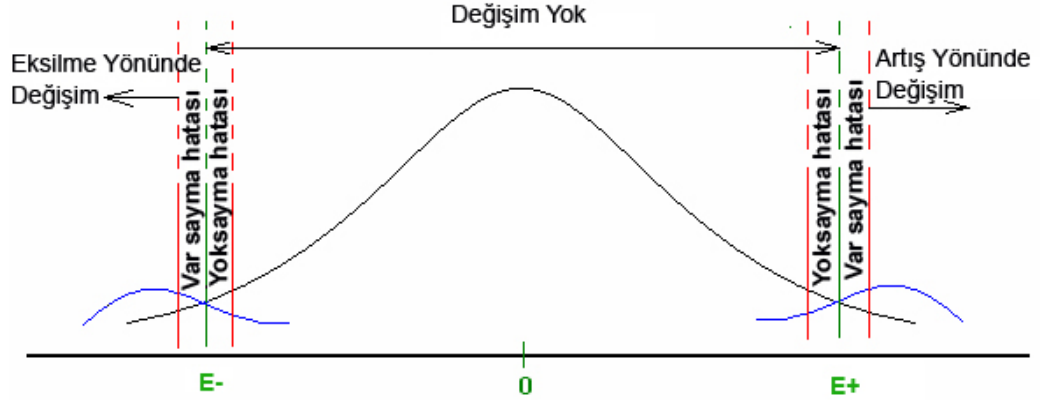

1999-2007 yılları arası NDVI Fark Görüntüsü

Şekil 10. Çalışma alanına ait 08 Ağustos 1999 tarihli Landsat TM ve 22 Ağustos 2007 tarihli Landsat TM uydu görüntülerine ait bitki indislerinin (NDVI) fark görüntüsü .

Değişim Belirlemede Kritik Eşik Değerinin Doğru Seçimi

Sınıflandırma işlemlerindeki en kritik adım, değişim değerlerini veren histogramın düşük ve yüksek değerli bölgelerindeki uygun eşik değerlerinin seçimidir. Bir değişim görüntüsü elde etmek için yapılan çalışmalardaki kritik eşik değeri çoğunlukla keyfi olarak seçilir. Bu durumda, yok sayma hatası (*omission*) ve varsayma hatası (*comission*) biçiminde adlandırılan iki tip hata ortaya çıkar (Şekil 11) (Metternict, 1999). Çalışmada, bu hataları en aza indiren ve fark görüntülerindeki değişimlerin belirlenmesinde gerekli eşik değerini otomatik olarak seçen Beklenti Maksimizasyonu (Expectation Maximization (EM) algoritması (D'Addabbo ve diğ., 2004; Bruzzone ve Prieto 2000; Yazıcı, 2005) kullanılmıştır.

Şekil 11. Değişimin varlığı belirlenirken eşik değerinin keyfi seçildiği durumda ortaya çıkan muhtemel hataların betimlemesi. Burada $E+$, $E-$ seçilmesi gereken alt ve üst eşik değerleridir.

Beklenti Maksimizasyonu (Expectation Maximization- EM) Algoritması

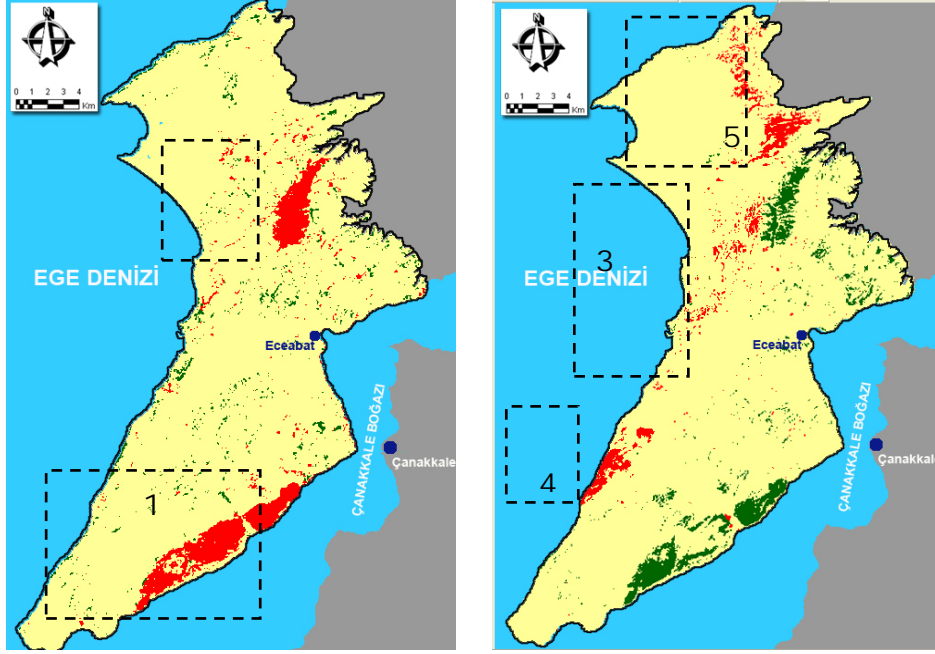
EM algoritması son yıllarda bir çok araştırmada kullanılan popüler bir yaklaşım olmuştur. EM algoritması, tam olmayan veri problemlerini çözmek için maksimum olasılık tahminlerini yapan tekrarlı bir algoritmadır. EM Algoritmasının her tekrarı iki adımda gerçekleşir. Bu adımlar, bekleneni bulma (E-Adımı) ve maksimizasyon (M-Adımı) olarak adlandırılır (Dempster ve diğ., 1977). E-adımında gözlenen verilerin parametrelerine ait kestirimler kullanılarak bilinmeyen (kayıp) veri ile ilgili en iyi olasılıklar tahmin edilirken, M-Adımında ise tahmin edilen kayıp veri yerine konulup bütün veri üzerinden maksimum olabilirlik hesaplanarak parametrelerin yeni kestirimleri elde edilir (Bruzzone ve Prieto, 2000; Yazıcı, 2005 ; Bal ve Özdamar, 2004).

Fark Görüntülerinden Değişim Sınıflarının Elde Edilmesi

Bitki indislerinin fark görüntülerinde (Şekil 8,9 ve 10) yer alan tarım alanları (yaklaşık 132,2 ha) maskelenerek ve bu alanlardaki değişimler analiz dışı bırakılmıştır. Bir sonraki adımda bu fark görüntülerinin dağılım eğrisinden EM Algoritması yardımıyla iki adet eşik değeri belirlenmiştir. Bu eşik değerleri dikkate alınarak değişim sınıfları Şekil 12'deki gibi elde edilmiştir. Önemsiz sayılabilecek çok küçük değişimleri ortadan kaldırmak için bu görüntülere 3X3 boyutunda "Mode" filtre uygulanmıştır.

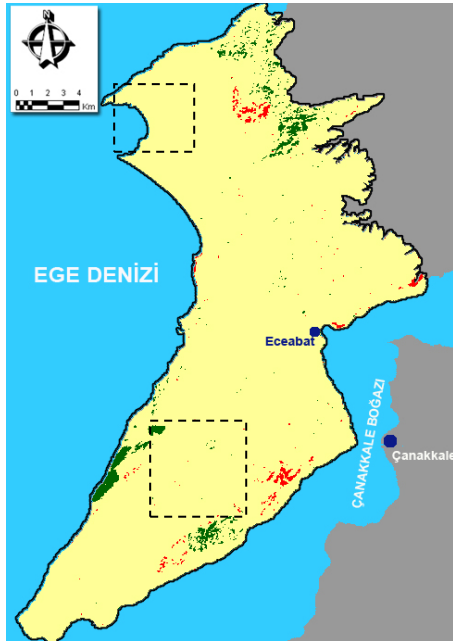
4. GYTMP'DAKİ ORMANLIK ALANLARDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER

Uygulama sonucunda, Tarihi Milli Park'taki orman alanlarında 1977-2007 yılları arasında önemli değişimlerin meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu değişimler Şekil 12'deki haritalarda net bir şekilde görülebilmektedir. Ayrıca ele alınan periyotlarda, tüm alan için değişimin alansal ve oransal değerleri Tablo 2'de sunulmaktadır.

(a) 1977-1987

(b) 1987-1999

(c) 1999-2007

Orman tahribatının olduğu alanlar

- (1) 14.08.1986 tarihli yangında tahrip olan orman alanı
- (2) 21.04.1987 tarihli yangında tahrip olan orman alanı
- (3) 25.07.1994 tarihli yangında tahrip olan orman alanı
- (4) 09.07.1999 tarihli yangında tahrip olan orman alanı
- (5) 10.10.1989, 14.08.1990, 15.09.1991, 17.10.1993 ve 02.09.1994 tarihli yangınlarda tahrip olan orman alanı
- (6) ve (7) Ağaçlandırma hazırlığı yapmak için temizlenen alanlar

Değişim Sınıfları

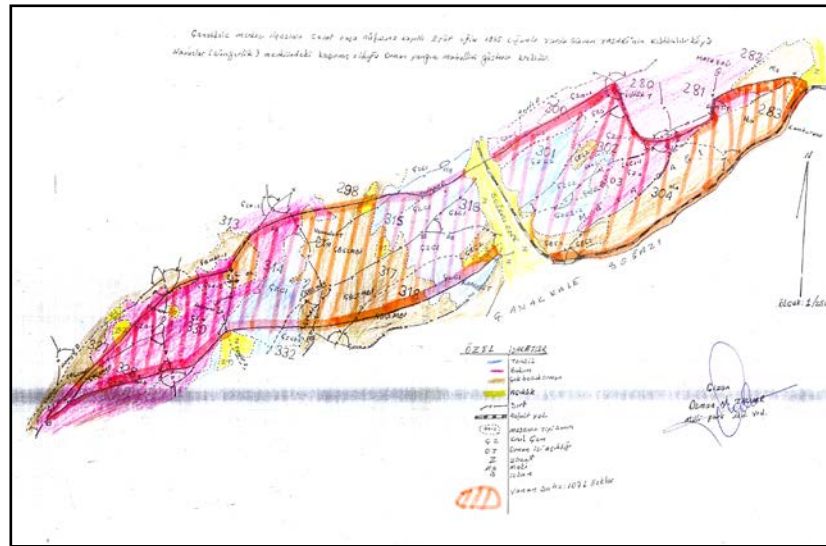
- Tahrip olan orman alanı
- Ağaçlandırılan alanlar
- Bitki örtüsü değişmeyen alanlar ve maskelenmiş tarım alanları
- Çalışma alanı sınırları

Şekil 12. Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Park sınırları içindeki orman alanlarında meydana gelen değişimler

Tablo 2. Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Park sınırları içindeki orman alanlarında meydana gelen değişimler

Değişim Sınıfları	1977-1987		1987-1999		1999-2007	
	Alan (ha)	Oran (%)	Alan (ha)	Oran (%)	Alan (ha)	Oran (%)
Tahrip olan orman alanı	2131,18	6,43	1371,48	4,14	766,36	2,31
Ağaçlandırılan Alanlar	584,01	1,76	1207,65	3,64	925,56	2,79
Bitki örtüsü değişmeyen alanlarla birlikte maskelenen tarım alanları	30431,84	91,81	30567,89	92,22	31455,11	94,90
TOPLAM	33147,03	100,00	33147,03	100,00	33147,03	100,00

GYTMP'deki orman alanlarında 1977 ve 1987 yılları arasında meydana gelen değişimler incelendiğinde, 2131 ha'lık (toplam alanın % 6,43'ü) bir orman alanının tahrip olduğu görülmektedir (Tablo 2). Çanakkale Orman Bölge Müdürlüğü'nden alınan resmi kayıtlara göre bu tahribat, 14 Ağustos 1986 (Şekil 13) ve 21.04.1987 tarihinde meydana gelen iki büyük yangından dolayı meydana gelmiştir. Bu yangınların etkilediği alanlar Şekil 12-a' da 1 ve 2 numaralı bölgelerde gösterilmiştir.

Şekil 13. Çanakkale Orman Bölge Müdürlüğü kayıtlarına göre 1986 yılında GYTMP Havuzlar Bölgesi'ndeki yangının etkilediği alanlar (yangından etkilenen alanlar paralel çizgilerle taranarak gösterilmiştir).

1987-1999 arasındaki dönemde, GYTMP'deki orman alanlarının yaklaşık 1371 ha'lık (toplam alanın % 4,14'ü) bölümünün tahrip olduğu, 1207 ha'lık bölümünün ise

yeniden ağaçlandırıldığı görülmektedir. Bu dönemde yaşanan orman tahribatı(Şekil 12-b, 3 nolu bölge) 25 Temmuz 1994 tarihli orman yangınından (Yıldırım ve diğ., 2005) (Şekil 14) kaynaklanmaktadır. Çanakkale Orman Bölge Müdürlüğü kayıtlarına göre bu yangının tahrip ettiği alan 4049 ha'dır. Bu çalışmada ise yangından etkilenen bölgede yaklaşık 403 ha'lık bir kayıp tespit edilmiştir. Bu sonuca göre yangında tahrip olan orman alanının % 90'ı yeniden ağaçlandırılmıştır. Şekil 12-b'de, 4 numaralı bölgede, 9 Temmuz 1999 tarihli bir orman yangını sonucu tahrip olan alan görülmektedir. Çalışmada bu kesimde tahribata uğrayan orman alanı 267,3 ha olarak belirlenmiştir. Aynı değişim görüntüsünde 5 numaralı bölgede ise orman alanlarında 667 ha'lık azalmanın olduğu ortaya konulmuştur. ÇOBM kayıtlarına göre, bu azalma 10/10/1989, 14/08/1990, 15/09/1991, 17/10/1993 ve 02.09.1994 tarihlerinde çıkan orman yangınlarından kaynaklanmaktadır.

Şekil 14. 18/8/1994 tarihli Landsat TM/741 uydu görüntüsünde 25 Temmuz 1994 tarihli Gelibolu Yarımadası orman yangını. Burada yangın sınırları kırmızı çizgi ile verilen sınırlar içinde gösterilmektedir.

Ele alınan son periyotta (1987-1999) ise, orman alanlarında % 2,31'lik bir daralma tespit edilmiştir (Şekil 12-c'de 6 ve 7 numaralı bölgeler). ÇOBM'den alınan bilgilere göre bu daralmanın sebebi bir orman yangını değil, söz konusu dönem içinde farklı kesimlerde gerçekleştirilen ağaçlandırma (gençleştirme) faaliyetleridir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Çalışmada kullanılan “Görüntü Farkı Alma metodu” ve EM algoritması, yangın sonrası meydana gelen tahribatları, ağaçlandırılan bölgeleri, ağaçlandırma çalışması için hazırlanan (sürülen) arazileri ve bunların alansal boyutlarını ortaya koymada yeterli olmuştur. Ayrıca, EM algoritması, bitki indislerinin fark görüntülerindeki değişimlerin türlerini (negatif değişen, pozitif değişen, değişmeyen) belirlemede etkili sonuçlar vermiştir.

Yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara göre, 1977 ve 2007 yılları arasındaki 30 yıllık dönemde, GYTMP alanındaki ormanlarda mekansal olarak bir daralmanın olduğu görülmektedir (Tablo 2). Bu daralma inceleme alanının çeşitli kesimlerinde ortaya çıkan farklı büyüklükteki orman yangınlarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Çanakkale Orman Genel Müdürlüğü kayıtları, GYTMP alanında söz konusu dönemde 4’ü büyük ve 5’i küçük olmak üzere toplam 9 yangının meydana geldiğini göstermektedir (Şekil 12 a,b ve c). Diğer taraftan analizler, yangınlar sonrasında yapılan ağaçlandırma çalışmalarının da alansal boyutlarını ortaya koymuştur. Fakat bu ağaçlandırma çalışmalarının, 30 yıllık dönem boyunca çıkan yangınların etkisini tamamen gidermeye yetmediğini de göstermiştir (Tablo 2).

1977 ve 2007 yılları arasında bölgede ortaya çıkan yangınların dağılımları Şekil 12-a,b,c’den incelendiğinde, büyük yangınların genellikle Milli Park alanının kuzeybatı ve güneydoğu kesimlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durumda söz konusu kesimlerin yangına oldukça duyarlı olduğu ve yetkililerce bu kesimlerde alınan koruma önlemlerinin artırılması önerilebilir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, alanda yaşayan nüfusun en önemli geçim kaynağı tarımdır. GYTMP, koruma altına alınmış olmasına karşın, köylerin ve tarım arazilerinin ormanlarla iç içe bulunması nedeniyle, buradaki ormanları korumak oldukça güçleşmektedir. Bu bağlamda, yetkililerce yeni koruma önlemleri alınmasının yanı sıra, yerel halkın da ormanların kullanımı ve korunması konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Uzaktan Algılama metotları, alanda yangın öncesi ve sonrasındaki durum, yangınların şiddeti, yayılma alanları ve yoğun olarak çıktığı bölgeleri belirlemede etkili bir yoldur. Bunun yanı sıra elde edilen sonuçların Coğrafi Bilgi Sistemleri yardımıyla analiz edilmesi yoluyla ağaçlandırma, orman koruma, yangına müdahale ve kontrol mekanizmalarını güçlendirme gibi orman yönetimi uygulamaları bakımından büyük avantajlar sağlanabilir.

KAYNAKLAR

- Akbulak, C., Özdemir, M., 2008. The Application of the Visibility Analysis for Fire Observation Towers in the Gelibolu Peninsula (NW Turkey) Using GIS, Proceedings of the Conference on Water Observation and Information System For Decision Support 27-31 May 2008 - Ohrid, Republic of Macedonia.
- Aliağaoğlu, A., 2008. Savaş alanları turizmi için tipik bir yer: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı, *Milli Folklor Dergisi*, 78: 88-104.
- Anderson, S., Taylor, M., Sutton, P. ve Steinberg, M., 2005. Assessment of Urban Land Use Cover Changes in Ciudad Victoria, Tamaulipas, Mexico. *5th International Symposium Remote Sensing of Urban Areas (URS 2005)*, Tempe, AZ, USA, March 14-16.
- Bademli, R., ve Diğerleri 2000. Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Tespit ve Değerlendirme Çalışmaları Raporu, *Milli Parklar Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara
- Bal C. ve Özdamar K., 2004. Eksik Gözlem Sorununun Türetilmiş Veri Setleri Yardımıyla Çözülmesi. *Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 26 (2): 67-76.
- Bernstein, R., 1977. Digital Image Processing for Remote Sensing. *IEEE Press*, NewYork, 719-737
- Bruzzone, L. ve Prieto, D.F., 2000. Automatic Analysis of the Difference Image for Unsupervised Change Detection. *IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing*, 38(3):1171-1182.
- Bruzzone, L. ve Prieto, F., 2002. An Adaptive Semiparametric and Context-Based Approach to unsupervised Change Detection in Multitemporal Remote-Sensing Images. *IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing*, 11 (4): 452-466.
- Daughtry, C.S.T., Doraiswamy, P.C., Hunt, E.R., Stern, A.J., McMurtry, J.E. ve Prueger, J.H. 2006. Remote sensing of crop residue cover and soil tillage intensity. *Science Direct, Soil and Tillage Research*, 91(1-2), 101-108
- D'Addabbo, A., Satalino, G., Pasquariello, G. ve Blonda, P., 2004. Three Different Unsupervised Methods for Change Detection: An Application, *IEEE Xplore*, 3: 1980 – 1983.
- Dempster A.P., Laird N.M. ve Rubin D.B., 1977. Maximum likelihood from incomplete data via the EM algorithm. *Journal of the Royal Statistical Society*, 39(1):1–38.
- D.İ.E., *Genel Nüfus Sayımları (İdari Bölünüş)*, 1990, 1997, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- D.M.İ.G.M. Gelibolu Meteoroloji istasyonu rasatları, 1931-1990 arasındaki dönem.
- Doğaner, S., 1994. Çanakkale Boğazı kıyılarının coğrafyası, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 29, s. 125-159, İstanbul.
- Dönmez, Y., 1990. *Trakya'nın Bitki Coğrafyası*, İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Yay. No: 51, İstanbul.
- Eriç, S., 1965. Yağış Müessiriyeti Üzerine Bir Deneme ve Yeni Bir İndis, İ.Ü. Coğ. Enst. Yay. No: 41, İstanbul.

- Erol, O., 1968. Çanakkale Boğazı çevresinin jeomorfolojisi hakkında ön not, Ankara Üniversitesi Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı:2, Ankara.
- Gao, B.C., 1996. NDWI - A normalized difference water index for remote sensing of vegetation liquid water from space. *Remote Sensing of Environment*, 58: 257-266.
- Güngördü, M., 1999. *Marmara Bölgesinin Bitki Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 4176, Edebiyat Fak. Yay. No:3416, İstanbul.
- Lu D., Mausel P., Brondizio E. ve Moran E., 2002. Assessment of Atmospheric Correction Methods for Landsat TM Data Applicable to Amazon Basin LBA Research. *International Journal of Remote Sensing*, 23(13):2651 – 2671.
- Lu, D., Mausel P., Brondizio, E. ve Moran, E., 2004. Change Detection Technique. *International Journal of Remote Sensing*, 25 (12): 2365-2407.
- Metternict, G., 1999. Change Detection Assessment Using Fuzzy Sets and Remotely Sensed Data: An Application of Topographic Map Revision. *ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing*, 54: 221-233.
- Olson, G.A., Cheriyyadat, A., Mali, P. ve O'Hara C.G., 2004. Detecting and managing change in spatial data-land use and infrastructure change analysis and detection. *IEEE Xplore*, 2: 729- 734.
- Özdemir M., 2008. Bilgisayar Ortamında Uydu Verileri ile Değişim Analizleri: Gelibolu Tarihi Milli Parkındaki Orman Yangınlarına Uygulamaları (Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fizik Anabilim Dalı
- Radke, R.J., Andra, S., Al-Kofahi, O. ve Roysam, B., 2005. Image change detection algorithms:A Systematic Survey. *IEEE Transactions on Image Processing*, 14 (3): 294 – 307.
- Richards J.A. ve Jia X., 2006. *Remote Sensing Digital Image Analysis* (4th Edition), Springer, Heidelberg, New York. 439 p.
- Singh, A., 1989. Digital change detection techniques using remotely sensed data. *International Journal of Remote Sensing*, 10: 989–1003.
- Song C., Woodcock C.E., Seto K.C., Lenney M.P. ve Macomber S.A., 2001. Classification and Change Detection Using Landsat TM Data. When and How to Correct Atmospheric Effects?. *Remote Sensing of Environment* 75: 230- 244.
- T.C. Resmi Gazete, 2000. Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Kanunu, Tarih: 20.02.2000, sayı: 23970, Kanun No: 4533.
- TÜİK, 2008. Adrese Dayalı Nüfus Sayım Sonuçları, (www.tuik.gov.tr). Erişim: 20.02.2009.
- van Deventer, A.P., Ward, A.D., Gowda, P.H. ve Lyon, J.G. 1997. Using Thematic Mapper data to identify contrasting soil plains and tillage practices. *Photogram. Eng. Remote Sensing*, 63:87–93
- Yaşar, O., 2001. Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı (Barış Parkı), yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 36, s. 171-201, İstanbul.
- Yalçınlar, İ., 1949. Çanakkale Boğazı civarının jeomorfolojisi üzerine müşahedeler, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: XI-XII, s.129-138, Ankara.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2010-20/1

Yazıcı, F., 2005. EM Algoritması ve Uzantıları (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Türkiye.

Yıldırım, H., Ozdemir, M., Gure, M., Ugurlu, B. ve Ozel, M.E., 2005. Monitoring the after-effects of forest fires by satellite data, *IEEE Xplore*, 9-11 June, 626 - 629

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 139-154, ELAZIĞ-2010

KOMŞU AKARSU HAVZALARININ MORFOMETRİK ANALİZİ: SARIKÖY VE KOCAKIRAN DERELERİ ÜZERİNE TEMEL BİR ÇALIŞMA (GÖNEN HAVZASI, GÜNEY MARMARA)

*Morphometric Analysis of Neighbour River Basins: A Key Study on Sarıköy and
Kocakıran Streams (Gönen Basin, South of Marmara)*

Emre ÖZŞAHİN¹

ÖZET

Bu çalışmada, Güney Marmara Bölümünde Gönen Havzası sınırları içerisinde yer alan Sarıköy ve Kocakıran Dereleri havzalarının jeomorfolojik özellikleri morfolometrik açıdan karşılaştırmalı bir şekilde açıklanmıştır. Bu amaçla havza alanlarının 1/25.000 ölçekli topografya haritaları, Arc Map 9.2 programı kullanılarak ekran sayısallaştırması yöntemiyle sayısallaştırılmıştır. Bu sayısal haritalar üzerinden havza alanları ile ilgili gerekli sayısal analizler yapılmıştır. Ayrıca havzaların 3 boyutlu sayısal arazi modelleri de Arc Scene programında üretilmiştir. Sonuçta elde edilen jeomorfolojik indis verileri, havzaların jeomorfolojik özelliklerinin oluşum ve gelişimi üzerinde tektonik aktivite ile akarsu aşınım ve birikim faaliyetlerinin egemen olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sarıköy ve Kocakıran Dereleri, Morfolometrik Analiz, Jeomorfolojik İndisler, Jeomorfolojik Özellikler, Komşu Akarsu Havzaları.

ABSTRACT

This work have been explained comparative analysis from morphometric aspect of geomorphological features of Sarıköy and Kocakıran streams basins where inside borders of Gönen basin in the South Marmara Region. This aim have been numericaled with screen digital method using Arc Map 9.2 software, 1/25.000 scale topography maps of basin areas. From on this digital maps have been necessary numerical analysed to relate with basin areas. Separately, 3-D digital terrain models of basins have been produced Arc Scene software. Finally, obtained geomorphological indice datas have been showed to be sovereign of tectonic activity with river corrosion and accumulation working ordes on formation and development of geomorphological features

Keywords: Sarıköy and Kocakıran Streams, Morphometric Analysis, Geomorphological Indices, Geomorphological Features, Neighboring Stream Basins.

---

¹Uzman, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü; eozsahin@mku.edu.tr

1. GİRİŞ

Akarsu havzalarının jeomorfolojik özelliklerini açıklamak için bazı yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden biride akarsu havzasının jeomorfolojik indisler yardımıyla morfometrik açıdan tanımlanmasıdır. Bu yöntemde, havzanın jeomorfolojik bazı özellikleri sayısal olarak hesaplanmakta ve elde edilen sonuçlar çeşitli formüller yardımıyla morfometrik indis değerlerine dönüştürülmektedir. Elde edilen veriler havzanın oluşum ve gelişimi hakkında oldukça ilginç bilgiler vermektedir.

Bu konuyla ilgili bazı araştırmacılar çeşitli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir (Schumm, 1986; Keller ve Pinter, 1996; Western ve diğerleri, 1997). Bu çalışmalarda daha çok jeomorfolojik birimlerin sahip olduğu farklı özellik ve karakterler dikkate alınarak değişik indisler belirlemiş ve daha sonra bu indisler sayısal değerlerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Ülkemizde de sayısal temelli havza jeomorfolojisinin açıklanmasına yönelik bazı çalışmalar yapılmıştır (Cürebal ve Erginal, 2007: 126–135; Erginal ve Cürebal, 2007: 203–210). Ama bu çalışmaların hiçbirinde komşu akarsu havzalarının jeomorfolojik özellikleri karşılaştırmalı bir şekilde sayısal açıdan ele alınmamıştır.

Bu çalışmada Sarıköy ve Kocakıran derelerinin jeomorfolojik özellikleri ile ilgili bazı parametreler bilgisayar ortamında hesaplanmış ve bu sonuçlar çeşitli formüller kullanılarak morfolojik indis değerlerine dönüştürülmüştür. Sonunda bu iki havzanın oluşum ve gelişiminde bazı önemli süreçlerin etkili olduğu görülmüştür.

2. AMAÇ, MALZEME VE METOD

Akarsu drenaj havzalarının kuruluş ve gelişiminde çok farklı etken ve süreçler etkili olmaktadır. Bu etken ve süreçlerin drenaj sistemlerine üzerindeki etkisi çeşitli jeomorfolojik indislerle yapılan modellemeler ve morfometrik yaklaşımlar kullanılarak açıklanabilmektedir. Bu amaçla incelenen havzaların 1/25.000 ölçekli haritaları taranarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Daha sonra bu haritalar koordinatlanarak, 10 m izohips aralığıyla Arc Map 9.2 programında sayısal hale getirilmiştir. Üretilen bu sayısal haritalar Arc Scene programında işlenerek havzaların sayısal arazi modeli (Digital Elevation Model - DEM) oluşturulmuştur.

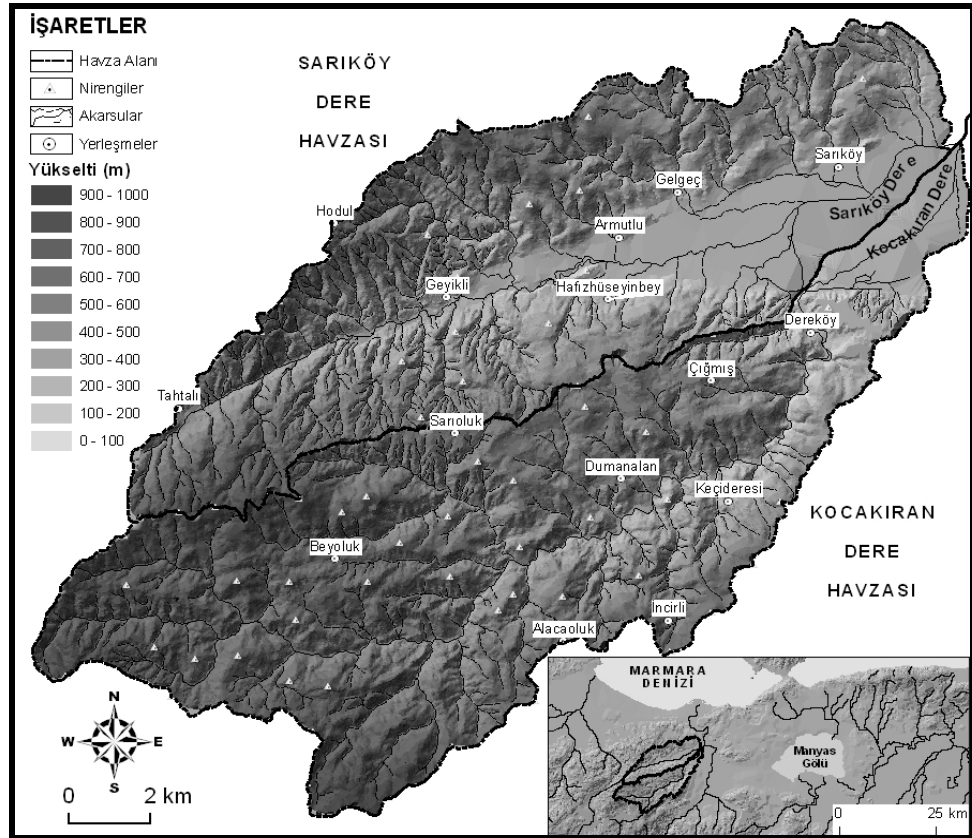
Elde edilen bu verilerle, drenaj havzalarının incelenmesinde; “Hipsometrik Eğrisi, Hipsometrik İntegrali, Drenaj Havzası Asimetrisi, Akarsu Uzunluk - Gradyan (SL) indeksi ve Vadi Tabanı Genişliği - Vadi Yüksekliği Oranı” gibi jeomorfolojik indisler (Keller ve Pinter, 1996; Cürebal ve Erginal, 2007: 126–135) kullanılmıştır. Bütün bu jeomorfolojik indisler inceleme havzalarına ayrı ayrı uygulanarak, havzaların bu indislere

göre değerleri bulunmuştur.

Bu amaç çerçevesinde havzalar arasında bir karşılaştırmaya gidilmiş ve ayrıca “Havzaların oluşum ve gelişiminde daha çok hangi süreçler etkili olmuştur? Havzaların oluşumunda tektonik özelliklerin bir payı var mıdır? İki drenaj havzası arasında jeomorfolojik özellikler yönünden ne gibi farklılık ve benzerlikler vardır? Bu farklılık ve benzerlikler nereden kaynaklanmaktadır?” gibi sorulara da cevaplar aranmıştır.

3. HAVZA ALANLARI VE BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

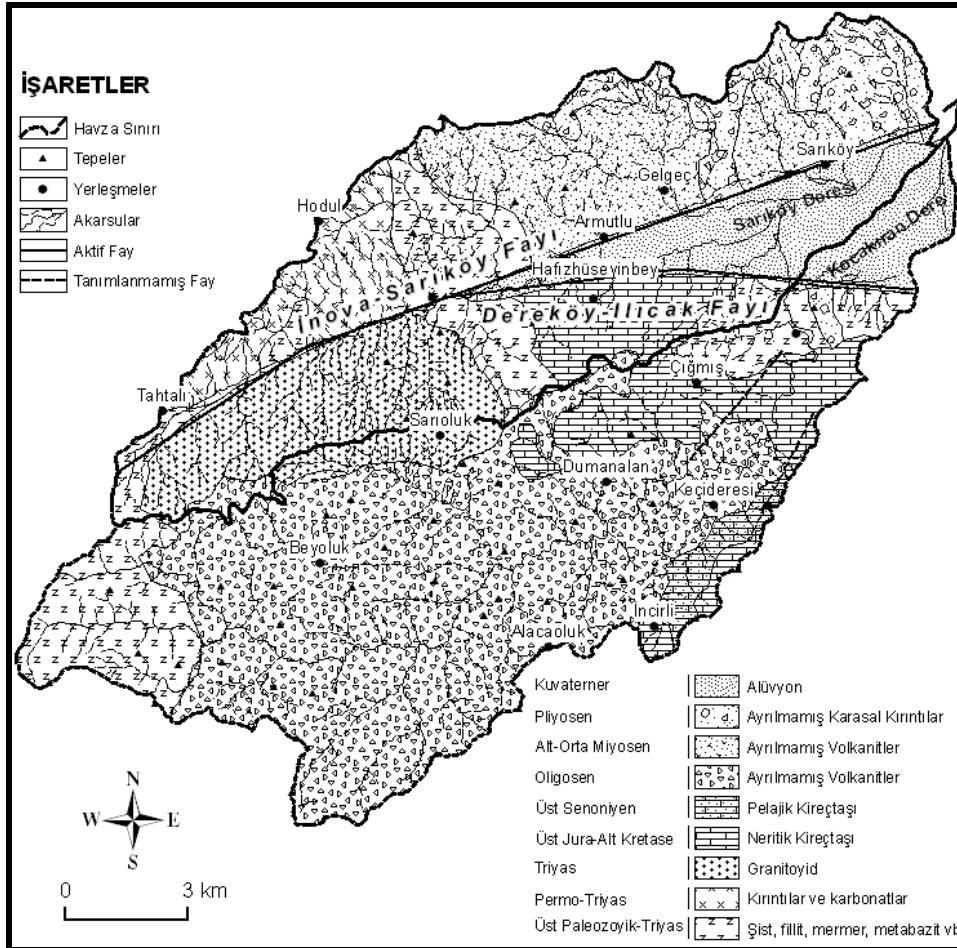
İnceleme alanı Marmara Bölgesinin Güney Marmara Bölümünde yer alan Sarıköy ve Kocakıran Dereleri'dir (Şekil 1). Bu drenaj havzaları Gönen Çayının bir kolu olan Keçi Dereyi oluşturan iki ana koldur. Bu iki akarsu havzası da jeomorfolojik açıdan Gönen Havzası sınırları içerisinde yer almaktadır. Her iki havza da SW - NE yönünde uzanmakta olup, Sarıköy Dere 76,88 km², Kocakıran Dere ise 148,49 km² yüzölçümündedir.

Şekil 1: Çalışma Alanının Lokasyon Haritası

Jeolojik açıdan ise her iki akarsu havzası da Kazdağı masifler grubunun bir üyesi olan Hodul Masifine (Yalçınlar, 1946) dayanmış bir halde bulunur. Söz konusu akarsular, kaynaklarını bu masifin temelini meydana getirdiği Armutçuk dağlarından alıp, Gönen Havzasının tabanında birleşerek Keçi Dere akarsuyunu oluşturur.

Jeolojik yapı itibariyle bu havzanın temeli, Paleozoyik'e ait şist, fillit, mermer, metabazit vb. türden kayalardan oluşur. Bunlar üzerinde diskordant olarak bulunan ve geniş alanlar kaplayan Oligosen-Miyosen volkanik kayalar genellikle de andezit, dasit, riyodasitik lav, tüf ve aglomeralar olup yer yer merceksel ara katkı olarak da kumtaşı-marn-diyatomit ardalanmasından oluşan gösel çökel ara katkılar bulunur. Pliyosen oluşumlarında ise, değişik boyuttaki konglomera, kumtaşı, kıltaşı, marn ve killi kireçtaşı gibi kaya türleri yer alır (Şekil 2).

Şekil 2: Çalışma alanının jeoloji haritası

Temel kayaların üstü ise, alüvyonlarla örtülmüş halde bulunur. Kuvaterner'e ait bu alüvyonlar havza alanlarının aşağı kesimlerinde ve iki akarsuyun birleşip Keçi Dere'ye karıştığı alanlarda görülür (Efe, 1986; Kantürer, 1993; Karataş, 1995: 9–10; Özşahin, 2008: 304). Her iki drenaj havzasında akarsuyun akışı yönünde uzanan faylar (**İnova-Sarıköy Fayı ve Dereköy Fayı**) bulunmaktadır (Efe, 1993: 17; Efe, 1994; Özşahin, 2008: 305–Şekil 2).

İnceleme alanlarında yazları sıcak ve kurak, kışları ise ılık ve yağışlı Akdeniz iklimi ile her mevsim yağışlı bir özellik gösteren Karadeniz ikliminin etkileri hissedilmektedir (Efe, 1997). Bu yüzden çalışma alandaki iklimin bir nevi geçiş karakterine (Akdeniz ikliminden Karadeniz iklimine) sahip olduğu söylenebilir. Ama alanın sahip olduğu sıcaklık ve yağış verileri incelendiğinde, Akdeniz ikliminin özelliklerinin daha ağır bastığı anlaşılmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: İnceleme alanının sıcaklık ve yağış verileri

Gönen	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	YILLIK
Sıcaklık (°C)	5,4	5,5	7,6	12,4	16,8	21,7	24,1	23,8	19,4	15,0	10,0	6,9	14,1
Yağış (mm)	76,4	76,9	65,2	55,9	35,9	24,9	9,5	12,4	24,4	54,7	104,7	106,0	646,9

Araştırma alanlarında Akdeniz ikliminin etkileri daha ağır bastığından dolayı, akarsuların rejimleri de, iklim özelliklerine paralel olarak Akdeniz akarsu rejimine benzemektedir. Bölgeye düşen yağışlar akarsuların akımı üzerinde çok büyük rol oynadığından dolayı Sarıköy, Kocakıran Dereleri ve diğer kollarının “Yağmurlu Akdeniz Rejimi” karakteri taşıdığı söylenebilir.

Çalışma alanlarında İnceptisol türünde, genç oluşumlu topraklar yaygındır. Bunun yanında daha dar bir sahada Alfisol türünde topraklar görülür. Akarsuların eğim değerlerinin azaldığı aşağı mecralarında ve Gönen havzası tabanında kalan kesimlerinde de Entisol'ler yaygın bir halde bulunur (Efe, 1999: 193–209).

4. SARIKÖY VE KOCAKIRAN DERELERİ DRENAJ HAVZALARININ MORFOMETRİK ANALİZLERİ VE JEOMORFOLOJİK İNDİS DEĞERLERİ

Drenaj havzalarında akarsuyun kaynak noktası ve ağız arasındaki direkt mesafe ile akarsu uzunluğu arasındaki fark, akarsuyun yatak özelliklerinin anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Çünkü bu durum akarsuyun kıvrımlı yatak özelliğinden kaynaklanmaktadır. Buna göre Sarıköy deresinde kaynak ve ağız arasındaki direkt mesafe 22,46 km, akarsu uzunluğu ise 26,56 km'dir. Kocakıran derede de kaynak ve ağız arasındaki direkt mesafe 26,06 km iken, akarsu uzunluğu da 38,00 km'dir. Sarıköy

deresinde direkt mesafe ve akarsu uzunluğu arasında % 16'lık bir fark varken, bu değer Kocakıran derede % 32'dir. Bu yüzden Kocakıran derenin Sarıköy deresine oranla daha kıvrımlı bir yatak karakteri taşıdığı söylenebilir.

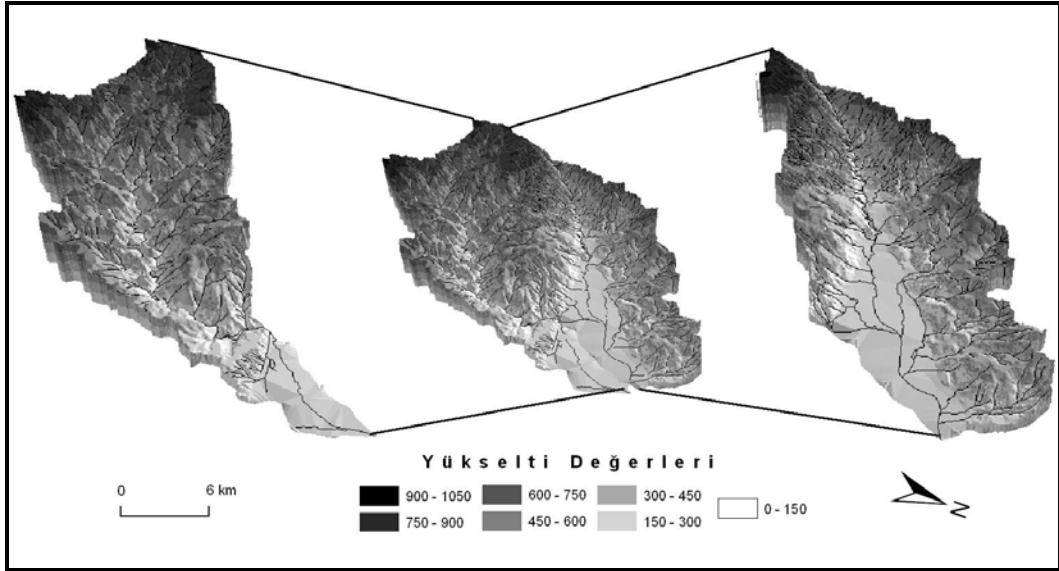
Akarsu havzalarındaki akarsu yatak uzunlukları da drenaj özelliklerini ortaya koyması bakımından önem taşır. Çünkü bir akarsu havzasının büyüklüğü ve drenaj yoğunluğu bu parametrelere bağlı olarak farklı bir karakter kazanır. Buna göre Sarıköy deresi 316,90 km, Kocakıran derede 276,82 km akarsu yatak uzunluğuna sahiptir. Bu değerler havza alanlarına bölündüğünde Sarıköy deresinde 4,12 km²/km, Kocakıran derede de 1,86 km²/km gibi bir drenaj yoğunluğu ortaya çıkmaktadır. Sarıköy deresinin fazlalık yönünde drenaj yoğunluğuna (2,26 km²/km) sahip olması, Kocakıran dereye oranla akarsu yatak uzunluğunun daha fazla fakat buna karşın havza alanının daha küçük olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 2: Sarıköy ve Kocakıran Dereleri Havzalarının Yükselti Basamakları ve Yüzde Dağılımları

YÜKSELTİ BASAMAKLARI	ALAN (km ²)		ORAN (%)	
	Sarıköy Deresi	Kocakıran Dere	Sarıköy Deresi	Kocakıran Dere
20 – 50	13.82	17.02	17.97	11.46
50 – 100	12.38	16.58	16.10	11.16
100 – 150	10.90	15.81	14.17	10.65
150 – 200	9.52	15.02	12.38	10.12
200 – 250	7.89	14.17	10.26	9.55
250 – 300	6.43	13.25	8.37	8.93
300 – 350	5.04	12.05	6.55	8.12
350 – 400	3.73	10.77	4.85	7.25
400 – 450	2.60	9.11	3.39	6.14
450 – 500	1.66	7.30	2.15	4.92
500 – 550	1.07	5.97	1.39	4.02
550 – 600	0.76	4.57	0.99	3.08
600 – 650	0.56	3.17	0.73	2.14
650 – 700	0.36	1.95	0.47	1.31
700 – 750	0.16	1.02	0.20	0.69
750 – 800	0.02	0.42	0.02	0.28
800 – 850	0.00	0.19	0.00	0.13
850 – 900		0.08		0.05
900 – 950		0.01		0.01
950 – 1000		0.00		0.00
TOPLAM	76.88	148.49	100,00	

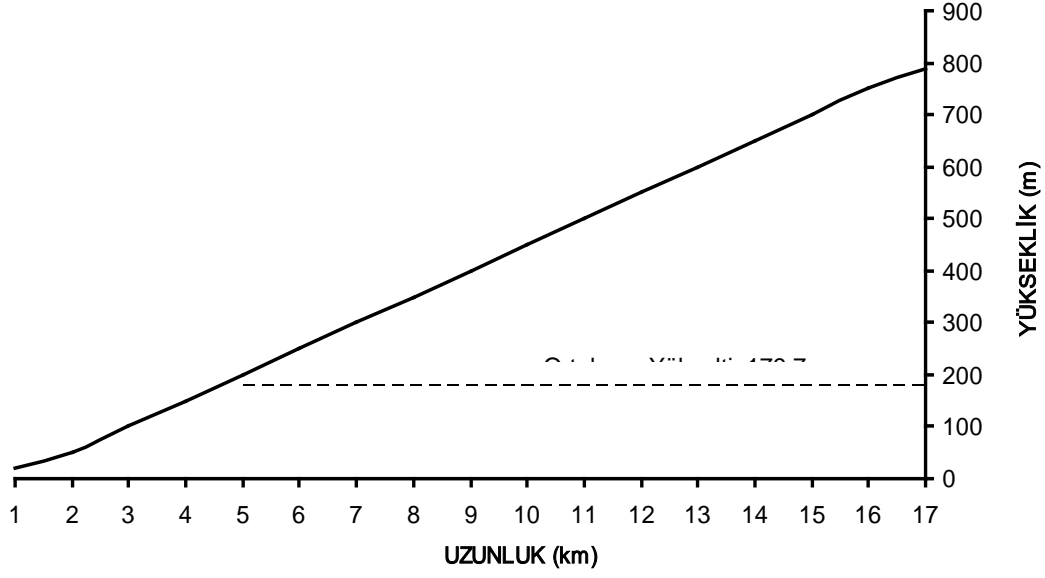

Havzalardaki yükselti değerlerinin oransal dağılışı göz önünde bulundurularak hazırlanan hipsografik eğrilerin durumu ve hesaplanan değerler, havzaların jeomorfolojik özelliklerini ortaya koyması bakımından büyük önem arz eder (Cürebal ve Erginal, 2007: 126–135). Sarıköy deresinin sahip olduğu yükselti değerlerinin ortalaması 5,88 km², Kocakıran derenin ise 4,76 km²'dir. Buna göre Sarıköy deresinin 1,12 km² daha fazla ortalama yükselti değeri göstermesinde, havza alanının Kocakıran dereye daha küçük olmasının payı büyüktür. Ayrıca bunun yanında havzada etkin durumda olan fay hatlarının varlığı da, yükselti artışı ve arızalı topografya yapısının oluşumunu da beraberinde getirmiştir.

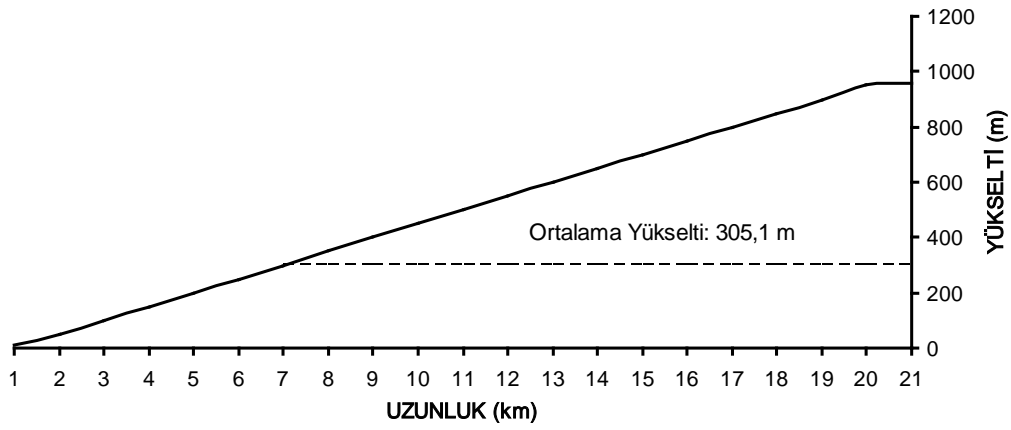

Şekil 3: Sarıköy ve Kocakıran Dereleri Havzalarının Sayısal Yükseklik Modeli

Yükselti değerlerinin alansal dağılışına baktığımızda, en yüksek alansal dağılışı değerleri daha çok akarsuların ağız kısımlarına yakın sahalarda (10–150 m) görülmektedir. Bu durumun nedeni, akarsuların taşıyıp getirdikleri alüvyonları bu kısımda biriktirmeleri ve akarsuyun ağız kısmına yakın alanlarda havzasının genişlemesidir. En düşük alansal dağılışı da akarsuların kaynak kesimlerine yakın alanlarında (700–1000 m) rastlanır (Tablo 2 – Şekil 3). Çünkü bu sahalarda havza alanının daralması yükselti değerlerinin alansal olarak daha da azalmasına neden olmaktadır.

Şekil 4: Sarıköy Deresinin Hipsometrik Eğrisi

Şekil 5: Kocakıran Deresinin Hipsometrik Eğrisi

Akarsu havzalarının hipsometrik integrali minimum, ortalama ve maksimum yükselti değerleri göz önünde bulundurularak hesaplanır². Buna göre Sarıköy deresi havzasında yükselti değerleri 10–790 m’ler arasında, Kocakıran dere havzasında 10–960 m’ler arasında değişiklik gösterir (Şekil 4–5). Sarıköy deresinde ortalama yükselti 179,7 m, Kocakıran dere ise ortalama yükselti 305,1 m’dir. Ortalama yükseltinin Kocakıran dere havzasında fazla olması, akarsuyun kaynaklarını Sarıköy deresine göre daha yüksek sahalardan almasındandır.

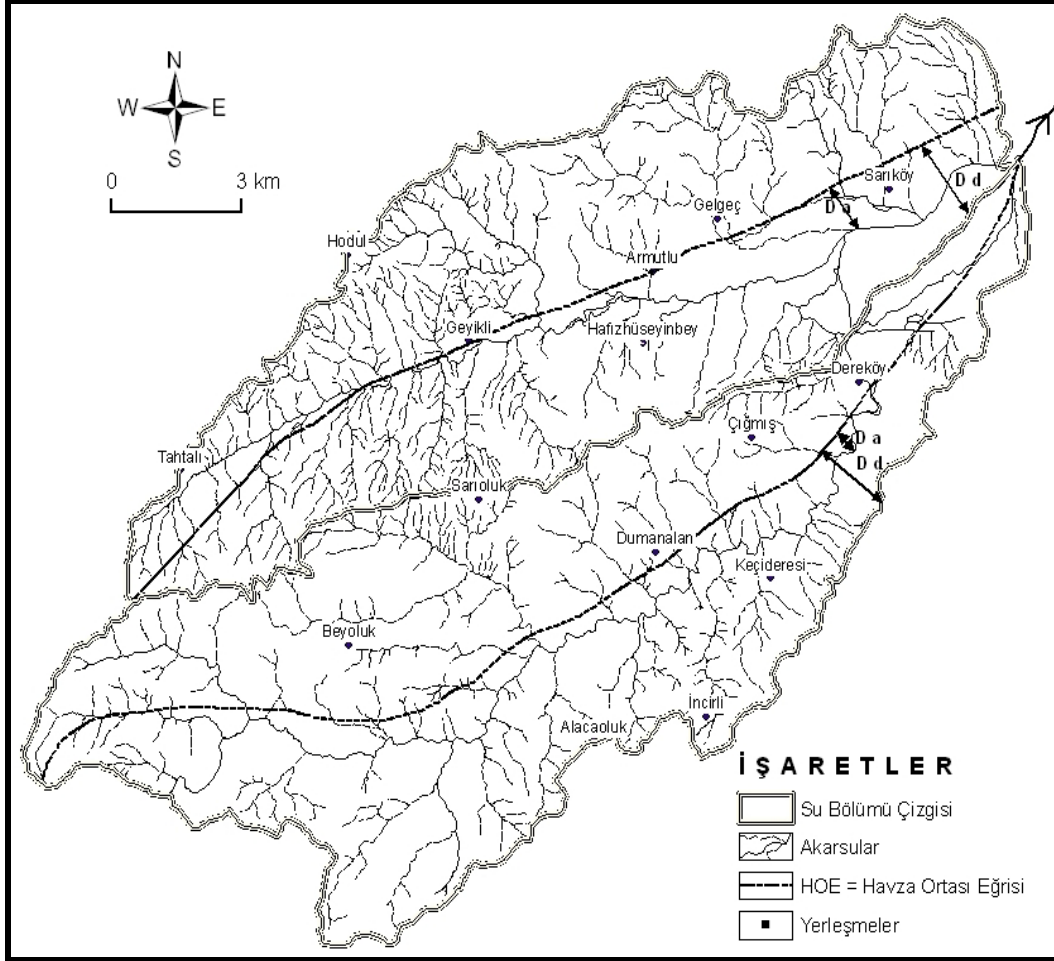
Akarsu havzalarındaki asimetri oranı da drenaj özelliklerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Buna göre Sarıköy ve Kocakıran derelerinin toplam havza alanları içinde belli bir asimetri değeri bulunmuştur. Her iki havzanın da talveginin iki tarafında kalan havza bölümlerinin alanları bakış yönü yukarıdan aşağıya olmak koşuluyla Sarıköy deresinde solda 29,60 km², sağda 10,01 km², Kocakıran dere ise solda 79,37 km², sağda 68,69 km² kadardır.

Buna göre Sarıköy deresine sağdan katılan kollarının uzunluk ve akaçlama alanları sol kesimden katılanlara oranla daha büyüktür. Bu durum havzanın sağ kesiminin dar, sol kesiminin daha geniş ve yayvan şekilde olmasından kaynaklanmaktadır (Şekil 6). Kocakıran dere ise sol kesimden katılan kolların uzunluk ve akaçlama alanları sağdakilere göre daha büyüktür. Bunun nedeni de tıpkı Sarıköy deresi havzasında olduğu gibi havza şeklinden kaynaklanmaktadır. Çünkü havza alanı her yerde olmasa da genellikle sağ kesimde daha geniş, sol kesimde ise daha dar bir şekle sahiptir (Şekil 6). Havzanın bu fiziksel formunun, sağ kesimden katılan kolların uzun, sol kesimden katılan kolların ise daha kısa olmasına neden olduğu söylenebilir.

Foto 1: Sarıköy Dere Havzasından genel bir görünüm

² Hipsometrik İntegral değeri;
“Hipsometrik İntegral = Ortalama Yükseklik – Minimum Yükseklik / Maksimum Yükseklik – Minimum Yükseklik” formülünden yararlanılarak hesaplanır.

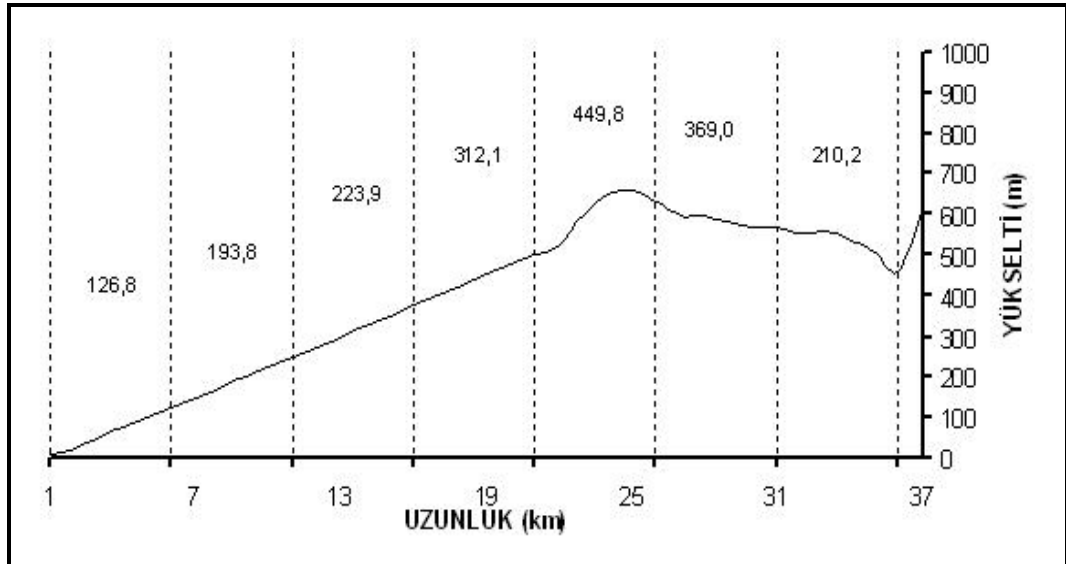
Şekil 6: Sarıköy ve Kocakıran Dereleri Havzalarının Drenaj Haritası

Söz konusu havzaların asimetri indeksi³ ise Sarıköy deresinde 0,4158, Kocakıran dere de 0,8153 enine topografik simetri (T) hesaplanmıştır. Tam simetrimin “0” ile kuvvetli asimetrinin “1” değerleri arasında yer alan bu oran, havzalardaki asimetrinin matematiksel değerini göstermektedir. Buna göre Kocakıran dere de Sarıköy deresine oranla yaklaşık iki kat daha fazla topografik simetrimin olması, bu deredeki yükselti

³ Asimetri indeksi “ $T = Da / Dd$ ” formülünden hesaplanır. Bu formüle göre;
T: Asimetri indeksi,
Da: Havzanın ortasından geçirilen bir havza ortası ekseni veya çizgisinden aktif menderes kuşağına olan mesafe,
Dd: Havza ortası ekseninden su bölümüne olan mesafedir (Keller ve Pinter, 1996; Cürebal ve Erginal, 2007: 126–35; Erginal ve Cürebal, 2007: 203–210).

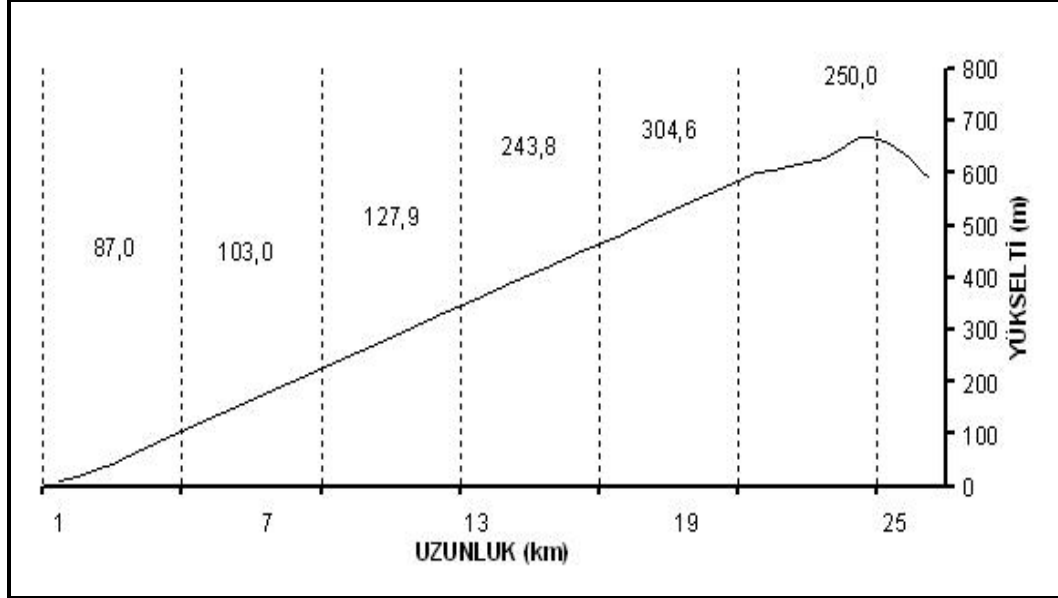
değerlerinin Sarıköy deresine oranla daha fazla olduğunu ve bu havzada litolojiye bağlı değişkenler olmaksızın havzanın daha hızlı bir şekilde geliştiğini göstermektedir.

Drenaj havzalarındaki Akarsu Boy – Gradyan İndeksi⁴ değerleri de akarsuyun belli bir kolundaki toplam akarsu gücü, akarsu aşındırması ve akarsuyun aşındırdığı materyalleri taşıma kapasitesini belirleyen bir değişkendir. Bu değer arttıkça akarsuyun yatak eğimi artmakta ve aşındırma daha da hızlanmaktadır. Buna göre ortalama SL değeri Sarıköy deresinde 186,1, Kocakıran derede ise 270,7'dir. Bu değerler, Kocakıran derede Sarıköy deresine oranla yatak eğiminin ve akarsu aşındırmasının daha fazla olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu durum Kocakıran derede yükselti farkının fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Şekil 7: Sarıköy Deresi Talveg Profili Boyunca SL İndeks Değerleri

⁴ Akarsu Boy – Gradyan İndeksi değeri “ $SL = (\Delta H / \Delta L) \cdot L$ ” formülü kullanılarak hesaplanır. Bu formüle göre,
 ΔH : Akarsu kanalının yükseklik değişimini (Maksimum Yükseklik / Minimum Yükseklik),
 ΔL : Akarsu segmentinin uzunluğunu,
L: İndeks hesaplama noktasından vadinin en yüksek noktasına kadar olan mesafenin metre olarak değerini ifade etmektedir (Hack, 1973; Keller ve Pinter, 2002; Cürebal ve Erginal, 2007: 126–35; Erginal ve Cürebal, 2007: 203–210).

Şekil 8: Kocakıran Dere Talveg Profili Boyunca SL İndeks Değerleri

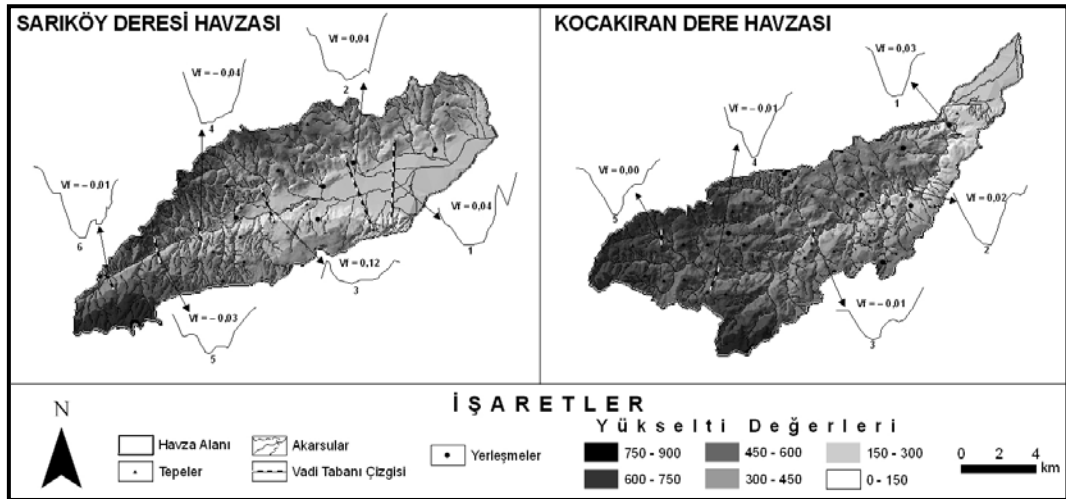
Drenaj havzalarındaki Vadi Tabanı Genişliği–Vadi Yüksekliği Oranı⁵ indeksi akarsuyun geçirdiği tektonik evrimi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Çünkü bu indeks değeri sayesinde tektonik hareketlerin yamaç profili üzerindeki etkisi belirlenebilmektedir. Yüksek Vf değerleri düşük yükselme oranını ve dolayısıyla yamaç işlemlerini gösterirken, düşük Vf değerleri tektonik yükselme nedeniyle şiddetli bir şekilde derine doğru aşındırılan vadileri karakterize etmektedir (Bull, 1977, Bull ve McFadden, 1977; Bull, 1978; Cürebal ve Erginal, 2007: 126–35; Erginal ve Cürebal, 2007: 203–210 – Tablo 3).

⁵ Akarsu Vadi Tabanı Genişliği – Vadi Yüksekliği Oranı indeksi “ $Vf = 2V_{fw} / [(E_{ld} - E_{sc}) + (E_{rd} - E_{sc})]$ ” formülünden belirlenir. Buna göre;
Vf : Vadi Tabanı Genişliği – Vadi Yüksekliği Oranı
 V_{fw} : Vadi Tabanı Genişliği
 E_{ld} : Sol Vadi Kesimi Yüksekliği
 E_{rd} : Sağ Vadi Kesimi Yüksekliği
 E_{sc} : Vadi Tabanı Yüksekliği

Tablo 3: Sarıköy ve Kocakıran Dereleri Havzasının Akarsu Vadi Tabanı Genişliği – Vadi Yüksekliği Oranı indeks Değerleri

Sarıköy Deresi Havzası	Kocakıran Dere Havzası	Sarıköy Deresi Havzası	Kocakıran Dere Havzası	Sarıköy Deresi Havzası	Kocakıran Dere Havzası	Sarıköy Deresi Havzası	Kocakıran Dere Havzası	Sarıköy Deresi Havzası	Kocakıran Dere Havzası
V _f		V _{fw}		E _{ld}		E _{rd}		E _{sc}	
0,04	0,03	3,98	0,73	150	80	120	70	50	30
0,04	0,02	3,75	0,95	100	150	150	140	90	40
0,12	- 0,01	1,80	0,97	100	120	90	190	230	80
- 0,04	- 0,01	1,31	1,26	120	180	90	190	410	140
- 0,03	0,00	1,32	0,97	140	140	190	110	540	210
- 0,01		1,06		50		160			290

Buna göre Sarıköy deresinde V_f değerleri ağızdan kaynak kısmına doğru gittikçe düşmektedir. Bu durum yükselti artışına bağlı olarak akarsuyun aşındırma gücünün de artmasından ileri gelmektedir. Aynı durum Kocakıran dere içinde geçerlidir. Bu deresinde sahip olduğu V_f değerlerine baktığımızda ağız kısmından kaynak kısmına doğru bir azalma görülmektedir. Havzalardaki V_f değerlerinin ortalamasına baktığımızda Sarıköy deresinde 0,02, Kocakıran deresinde ise 0,01 gibi bir değerdedir. Bu durum Sarıköy deresi havzasında yükselmenin düşük, yamaç işleminin ise fazla olduğunu, Kocakıran derede ise tektonik hareketler nedeniyle şiddetli bir şekilde derine doğru aşındırmanın gerçekleştiğini göstermektedir.

Şekil 9: Sarıköy ve Kocakıran Dereleri Vadisinde "V" Profil Oranı

5. SONUÇ

Sarıköy ve Kocakıran dereleri havzalarında morfometrik yaklaşımla elde edilen jeomorfolojik indis değerleri havzaların oluşumu ve gelişimi açısından önemli ipuçları vermektedir. Söz konusu havzaların jeomorfolojik özelliklerinin şekillenmesinde farklı aşınım süreçlerinin yanında tektonik aktivitenin de etkisi büyük olmuştur. Havzalar içinde görülen yükselti farklılıkları, yükselti basamakları, drenaj şebekesi ve vadi şekilleri gibi bütün bu özellikler ilgili durumu kanıtlar niteliktedir.

Havzalardaki yükselti kuşaklarının oransal dağılışı ve hipsografik eğrinin şekli sahada iç ve dış kuvvetlerin etkili olduğunu göstermektedir. Çünkü Sarıköy deresi Kocakıran dereye oranla yükselti kuşaklarının ortalama dağılışı yönünden daha fazla bir değer (1,12 km²) taşır. Bu durum, havzanın Kocakıran dere havzasına göre daha küçük olması ve yükselti değerlerinin daha fazla olması ile havzada yer alan ve aktif bir yapıda olan fay hatlarından kaynaklanmaktadır. Akarsuların hipsografik eğrilerinin formu da bu durumu doğrular özelliktedir.

Havza alanlarındaki hipsometrik integral değerinin yüksekliği de farklılık göstermektedir. Ortalama yükselti değerinin Kocakıran dereye Sarıköy deresinden 124,4 m daha fazla olması hipsometrik integral değerinin de yüksek olmasına neden olmuştur. Bu durum, Kocakıran derenin Sarıköy deresine göre kaynaklarını daha yüksek alanlardan almasından kaynaklanmaktadır.

Drenaj havzalarındaki asimetri değerlerinin litolojiye bağlı değişkenler olmaksızın Kocakıran deresinde Sarıköy deresine oranla 0,3995 fazlalık yönünde bir değer göstermesi, bu deredeki yükselti değerlerinin Sarıköy deresine oranla daha fazla olduğunu ve havzanın daha hızlı geliştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Havzalardaki Akarsu Boy – Gradyan İndeksi değerleri Kocakıran deresinde Sarıköy deresine göre 84,6 daha fazla bir değer göstermektedir. Bundan dolayı da yatak eğimi ve akarsu aşındırması bu dereye daha fazla görülmektedir.

Söz konusu havzalardaki Vadi Tabanı Genişliği – Vadi Yüksekliği Oranı indis değerleri Sarıköy deresinde Kocakıran dereye oranla daha fazladır. Bu olay Sarıköy deresi havzasının düşük yükselti değerleri göstermesine ve buna bağlı olarak yamaç işleminin artışına, Kocakıran dereye de tektonik faaliyetlere bağlı akarsu aşındırmasının gelişmesine neden olmaktadır. Yani Sarıköy deresinde yana aşındırma, Kocakıran dereye de derine aşındırmanın hakim olduğu söylenebilir.

İncelenen akarsu havzalarıyla ilgili yapılan değerlendirmeler bu sahada tektonik aktivitenin sürdüğünü ve Sarıköy deresinde de bu aktivitenin daha belirgin bir şekilde hissedildiğini göstermektedir. Bu yüzden her iki havzada da yoğun bir şekilde akarsu aşındırma faaliyetleri yaşanmaktadır. Kuşkusuz bu faaliyetler akarsuların denge profiline ulaşmasına kadar devam edecektir.

KAYNAKLAR

- Bull, W. B. (1977), Tectonic geomorphology of the Mojave Desert. U.S. Geological Survey Contact Report 14-08-001-G-394. Menlo Park, CA: Office of Earthquakes, Volcanoes, Engineering
- Bull, W. B. (1978). Geomorphic tectonic classes of the south front of the San Gabriel Mountains, California. U.S. Geological Survey Contact Report 14-08-001-G-394. Menlo Park, CA: Office of Earthquakes, Volcanoes, Engineering.
- Bull, W. B. ve McFadden, L. D. (1977). Tectonic geomorphology North and South of the Garlock fault, California. In D. O. Doehring (ed.), Geomorphology in Arid Regions. Proceedings of the Eight Annual Geomorphology Symposium. Binghamton, NY: State University of New York at Binghamton, 115-138.
- Cürebil, İ. ve Erginal, A. E. (2007), "Mıhlı Çayı Havzası'nın Jeomorfolojik Özelliklerinin Jeomorfik İndislerle Analizi", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (www.e-sosder.com), Sayı 19, s.126-135, Diyarbakır.
- Efe, R. (1986), Gönen Havzasının Jeomorfolojisi, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Efe, R. (1993), Biga Yarımadası Kuzeydoğusunda Armutçuk Dağları İle Biga ve Gönen Çayları Arasındaki Çevrenin Jeomorfolojisi, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Efe, R. (1994), "Biga Yarımadasında Neotektoniğin Jeomorfolojik İzleri", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 29, s. 209-242.
- Efe, R. (1997), "Gönen ve Çevresinde Coğrafi Şartların Gönen Çayı Rejimine Etkisi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 6, s. 119-127.
- Efe, R. (1999), "Güney Marmara Bölümü Batısında Toprak Oluşumunu Etkileyen Coğrafi Faktörler ve Toprakların Özellikleri", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:34, s.:193-209, İstanbul.
- Erginal, A. E. ve Cürebil, İ. (2007), "Soldere Havzasının Jeomorfolojik Özelliklerine Morfometrik Yaklaşım: Jeomorfik İndisler ile Bir Uygulama", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 17, s.203 - 210, Konya.
- Hack, J. T. (1973), Stream profile analysis and stream-gradient index. U.S. Geological Survey Journal of Research, 1, 421-429.
- Kantürer, O. (1993), Gönen Havzasının Jeomorfolojisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Karataş, Ş. (1995), Gönen İlçesi'nin Coğrafi Etüdü, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Keller, E. A. ve Pinter, N. (1996), Active Tectonics, Prentice Hall, New Jersey.
- Keller, E. A. ve Pinter, N. (2002), Active Tectonics, 2nd edition, Upper Saddle River. New Jersey, Prentice Hall, 362 p.
- Özşahin, E. (2008), "Keçi Dere (Gönen Çayı'nın bir kolu) Havzasının Hidrografik Özelliklerine Sayısal Yaklaşım", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 10, Hatay.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2010-20/1

Schumm, S. A. (1986) Alluvial River Response to Active Tectonics, *Studies in Geophysics, Panel on Active Tectonics*, 80–94, National Academy Press.

Western, A. W., Finlayson, B. L., McMahon, T. A., O'Neil, I. C. (1997) A Method for Characterizing Longitudinal Irregularity in River Channels, *Geomorphology*, 21: 39–51.

Yalçınlar, İ. (1946), Manyas Havzasının Morfolojik Etüdü, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No: 9, İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 155-184 , ELAZIĞ-2010

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE BAZI HALK İNANIŞLARI

Some Folk Beliefs of Classical Turkish Poetry

Hakan YEKBAŞ *

ÖZET

Halk kültürü ve yaşamı, klasik Türk edebiyatının önemli kaynaklarından. Bu bakımdan divan şâirleri de temsilcisi oldukları toplumun kültürel değerlerini şiirlerinde başarıyla kullanmıştır. Özellikle halk kültürünün önemli unsurlarından biri olan halk inanışlarından, klasik Türk şiirinde yararlanılmıştır. 16. yüzyıl klasik Türk şiiri de bu bakımdan zengin bir edebî geleneğe sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, divan şâirleri, 16. yüzyıl, halk kültürü, halk inanışları.

ABSTRACT

Folk culture and way of life is among the important sources of the classical Turkish literature. In this context, in their poetry divan poets successfully used the culturel values of society they represented. Classical Turkish poetry particularly made use of folk beliefs which is one of the important elements of folk culture. In this point of view, 16. century's classical Turkish poetry has rich literary customs.

Key Words: Classical Turkish poetry, 16. century, divan poets, folk culture, folk beliefs.

---

* Türk Dili Okutmanı, Cumhuriyet Üniversitesi Türk Dili Bölümü, Sivas; hakyek@gmail.com

Giriş

Bir edebî eser ne kadar ferdî olursa olsun yine de bir sosyal ve kültürel tarafı vardır. Her edebî eserde hem içinden çıktığı milletin kültürünü, hem de onu meydana getiren şahsın dünyasını görmek mümkündür. Bu bağlamda edebî eserin ortaya çıkışında şâirin kendi dünyasına ait unsurların yanında yaşadığı toplumun yaşamına ait birçok kültürel unsur da etkili olmaktadır. Bu kültürel unsurlar bütün milletlerde bir sözlü geleneğe dayanır. Bu sözlü gelenek zamanla yazılı edebiyata kaynaklık eder ve yazılı edebiyatın önemli kaynaklarından biri haline gelir. Bu nedenle bir toplumun yazılı edebiyatında o toplumun kültürüne ait unsurların bulunması kaçınılmazdır. İçinde yaşadığı toplumun kültürüyle şekillenen şâirler ve yazarlar da ister istemez temsilcisi oldukları toplumun deyimlerine, atasözlerine, geleneklerine, inanışlarına kısacası yaşam şekline ait her unsuru eserlerinde kullanacaklardır.

Klasik Türk Edebiyatı da doğduğu ve geliştiği coğrafyanın çok dinli, çok dilli, çok kültürlü yaşam anlayışından kaynaklanan eskilerin deyimiyle nev'i şahsına münhasır bir edebî geleneğe sahiptir. Klasik Türk şiirinin kaynağında farklı inanışlar ve kültürler olmasına rağmen felsefesini ve dünya görüşünü şekillendiren en önemli kaynaklardan biri de hiç şüphesiz içinden çıktığı halk kültürüdür. Halkın günlük yaşamının birer tezahürü olan gelenekler, inanışlar, atasözleri, deyimler, merasimler vs. doğal olarak klasik şiirimizin de en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Agah Sırrı Levend'in ifade ettiği gibi; *“Doğal olarak herhangi bir edebiyatın –ne kadar mücerret olursa olsun- bulunduğu devrin hayatını aksettirmemesi kâbil değildir.”* (1984: 259).

Walter Andrews'un ifadesiyle; *“Gerçek hayatla hiçbir ilgisi olmamak şöyle dursun, çok büyük bir ihtimalle, kendini üreten kültürün ve toplumun hayatıyla her türlü alışverişi...”* (2000: 32) gerçekleştiren klasik şiirimiz, yaşadığı dönemde içinde bulunduğu toplumun kültürünü yansıtmaya bakımdan önemlidir. Osmanlı toplum hayatına ait kültürel ve folklorik pek çok unsurun etrafında oluşan klasik Türk şiiri de bu yönüyle değerlendirilmelidir. Klasik edebiyatımıza ait metinler incelenirken özellikle halk kültürüne ait unsurların değerlendirilmesi, devamlı olarak halktan kopuk ve soyut olmakla suçlanan bu edebiyatın doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması için önemlidir.

Klasik Türk edebiyatına içinden çıktığı toplumun kültürel unsurlarını yansıtan bir edebî gelenek olarak bakıldığında kültür tarihimiz açısından önemli bir kaynak olduğu da görülecektir. Cem Dilçin bu gerçeği şöyle ifade eder: *“XIII. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyılın sonlarına kadar yaşamış olan divan şiiri, kapsadığı uzun zaman dilimi dikkate alındığında, Türk kültürü açısından çok zengin bir kaynak oluşturmaktadır.”* (1999: 618).

Bu yüzden Osmanlı toplumunun âdet, usûl ve gelenekleri ile günlük hayata ait birçok unsuru anlamak için klasik edebiyatımıza farklı açılardan yaklaşmak faydalı olacaktır.

Bu bağlamda klasik Türk edebiyatının halk kültürüne olan ilgisini gösteren en belirgin örneklerden biri de halk inanışlardır. İnanış ile inanç kavramlarını bir arada kullanan Pertev Naili Boratav, halk inanışlarını; “...belli bir toplumun eski dinlerinden miras alıp kendi çağının şartlarının gerektirdiğinde yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla...” oluşan bir kavram olarak açıklamaktadır (1973: 8). İnanış kavramına karşılık *inanç* terimini kullanan İsmet Zeki Eyüboğlu, inancın; bir kimsenin günlük yaşamını, davranışlarını etkileyen, başkalarından öğrenme yoluyla kazanılan düşünce varlığı olduğunu söyler (1974: 17). Bu tanımlardan yola çıkıldığında inanış ile inancın eş anlamlı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Hilmi Ziya Ülken ise halk inançlarının önemli bir kısmının eski çağlardan ve başka kültürlerden gelen unsurlar olduğunu belirttikten sonra inanışların Türk kültürü ve folkloru ile bütünleşmiş olduğunu belirtir (1974: 35). Halk inanışlarının bu bağlamda genellikle eski geleneklerin ve diğer inanç sistemlerinin bir uzantısı olarak kabul edildiğini görmekteyiz. Bu anlayışın bir sonucu olarak halk inanışları; *bâtıl itikat*, *bâtıl inanış*, *yanlış inanış*, *boş inanış* ve *hurafe* gibi kavramlarla da ifade edilmektedir.

Türk kültüründe önemli bir yeri bulunan halk inanışlarının etkilerini yaşadığımız sosyal hayatın yanı sıra edebî eserler de de görmekteyiz. Klasik şiirimiz de içinden çıktığı toplumun inanışlarını yansıtmaları bakımından önemli bir kültür kaynağıdır. Halk inanışları az veya çok, klasik şiirimizin yaşadığı her asırda divan şairleri tarafından önemli bir malzeme olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan özellikle 16. yüzyıl klasik Türk şiiri zengin sayılabilecek bir içeriğe sahiptir. Bu bağlamda 16. asırda yaşayan Amri (Çavuşoğlu 1979), Bâkî (Küçük 1994), Fuzûlî (Akyüz vd. 2000), Cafer Çelebi (Erünsal 1983), Cinânî (Okuyucu 1994), Hayretî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1981), Nev’î (Tulum, Tanyeri 1977), İshak Çelebi (Çavuşoğlu, Tanyeri 1990), Helâkî (Çavuşoğlu 1982), Ravzî (Aydemir 2007), Rûhî (Ak 2001), Süheylî (Harmancı 2007), Vasfî (Çavuşoğlu 1980), Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977) ve Zâtî’nin (Tarlan 1967, Tarlan 1970, Çavuşoğlu, Tanyeri 1987) şiirlerinden seçtiğimiz örnek beyitlerden yola çıkarak divan şâirlerinin halk inanışlarını nasıl kullandıklarını göstermeye çalışacağız.

16. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri ve Halk İnanışları

16. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin gelişme ve yükselmesine paralel olarak klasik edebiyatımız da gerek şiir tekniğiyle gerekse şiir geleneği ve sanatıyla en olgun ve parlak dönemlerini yaşamıştır. Osmanlı Devleti içinde farklı coğrafyalarda yaşayan kültürlerin

kaynaşmasından ortaya çıkan ve genel anlamda Türk-İslam kültürü olarak nitelendirilen yaşam biçimi, birçok yönüyle divan şâirlerini de etkilemiştir. Bu etkilenmenin doğal sonucu olarak halk kültürüne ait birçok inanış divan şâirlerinin ilgisini çekmiştir.

Günümüzde halk biliminin ilgilendiği halk inanışları konusunun klasik edebiyatımızdaki yansımalarının tespit edilmesi, klasik şiirimizin halk kültüründen uzak olmadığını göstermesi bakımından da önemlidir. Bu bakımdan klasik Türk şiirini içinden çıktığı toplumun kültürünü ve inanışlarını yansıtan bir anlayışla incelemek gerekir.

Hazinelerle İlgili İnanışlar

Hazine-Virâne

Klasik Türk şiirinde şâirler, duygularını aktarırken her türlü malzemeyi hiç çekinmeden kullanmayı kendilerine düstur edinmişlerdir. Yaşadıkları coğrafyanın binlerce yıllık bilgi ve kültür birikimine ait her türlü maddî ve manevî olguyu şiirin ve geleneğin estetiği içinde dış dünyaya aktaran divan şâirleri, halk inanışlarına da edebî bir hassasiyetle yaklaşmışlardır. Örneğin aşağıdaki beyitte;

Gönlümi yıkma hayâlün tahtıdur cânâ didüm

Didi olur meskeni gencînenün vîrâneler

Zâtî (Tarlan 1967: 138)

Gencsin ey pîr olası yık cefâ bünyâdını

Gönlüne gir 'âşıkun gencün yiri vîrânedür

Zâtî (Tarlan 1967: 383)

diyen Zâtî, yaşadığı döneme ait bir inanıştan bahseder. Bilindiği gibi eskiden banka, emniyet sandığı gibi kurumlar yoktu. Bu yüzden insanlar hırsızlığa ve yağmaya karşı paralarını bir çömlek veya tencere içine koyup bir yere gömerlermiş (Onay 2000: 165). Gömdükleri yerler de genelde harâbe, virâne yerler olurmuş. Bu sûretle hazinelerini kimsenin ele geçirmemesini sağlamaya çalışırlarmış. Zâtî de yukarıdaki beyitlerde bu inanışa gönderme yapmaktadır.

Klasik edebiyatımızın köşe taşlarından biri olan Fuzûlî de hazinelerin harâbe yerlere gömülmesi inanışına şiirlerinde yer vermiştir. Fuzûlî, hazinesini gömecek bir harâbe yer bulamamaktan şikâyetçi olmaktadır:

Bulunmaz bu ma' mürede bir harâbe

Defin olmağa genc-i dînâr ü dirhem

Fuzûlî (Akyüz vd. 2000: 94)

16. yüzyılın önemli şâirlerinden biri olan Hayretî ise, gerçek aşkı arayanlara

“Nasılki hazineler vîrânelerde bulunur, sen de gerçek aşkı istiyorsan bir vîrâneye benzeyen kalbine bak.” demek sûretiyle hazinelerin vîrâneliklerde bulunduğu hatırlatır:

Var yüri ey ‘ışk-ı hâlis isteyen kalbünde bul
Gel gel ey genc-i firâvân arayan vîrâna sor

Hayretî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1981: 203)

Aynı inancı başka beyitlerde de tekrarlayan şâir, aşk hazinesinin vîrâne gönlünde yer ettiğini ifade eder:

‘İşk gencînesine mesken olupdur gönlüm
Künc-i gamda görünür gerçi ki vîrân-şekil

Hayretî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1981: 289)

Helâkî de, diğer divan şâirlerinin yaptığı gibi gönlünü bir harâbeye benzetir:
Ol tıfl gamın gönül unut kim
Bu genc bizüm harâba sığmaz
Helâkî (Çavuşoğlu 1982: 102)

Yahyâ Bey de gönlünü, aşk hazinesinin bulunduğu bir vîrâneye benzeterek bu inancı göndermede bulunur. Bu göndermelerde sevgili, sevgilinin hayâli ve aşk gibi kavramlar, âşığın gönlünde yatan bir hazineye benzetilmektedir:

Bende-i ‘ışk oldugumçün hâtırum yıksan n’ola
Pâdişâhum gizlü genc olduğu yir vîrân olur

Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 358)

Seng-i cevri ile harâb eyle saray-ı tenüni
Gizlü genc ol yüri vîrânede kıl meskenüni

Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977:574)

Hazine-Tılsım

Eskiden insanlar, hazinelerinin korunması ve kimsenin çalmaya teşebbüs etmemesi için bir tılsım yaptırıyorlarmış. Tılsım olarak da çoğunlukla hazinelerin bekçisi olduğuna inanılan yılan kullanılmış. Halk inanışlarına göre yılan definelerin bekçisi sayılmaktadır (Boratav 1973: 75). Nev’î; sevgilinin saçlarını yılan, saçlarının dolandığı belini hazineye, sevgilinin saçlarına meftûn gönlünü de vîrâneye benzeterek hazinelerin vîrânelerde bulunuşunu ve tılsım olarak başında bir yılanın beklemesi inancına telmihte bulunmaktadır:

N’ola zülf olsa miyânunda miyânun dilde
Genc olur mâra vatan mesken olur gence harâb

Nev’î (Tulum, Tanyeri 1977: 243)

Cinânî ve Hayretî de hazinelerin başında yılan bulunmasına telmihte bulunurlar.

Cinânî sevgilinin belini bir hazineye, belindeki kemeri de tıpkı bir hazinenin çevresinde kıvrılmış yatan yılan benzetir. Hayretî ise rakîbi, hazinelerin başında bekçilik yaptığına inanılan yılan benzetmektedir. Tabî burada bahsedilen hazîne, sevgilinin güzelliğidir:

Miyânunda degül zerrîn-kemer mâr-ı dü-serdür kim

Tılsım ile o genc-i hüsnün olmuşdur nigeh-bânı

Cinânî (Okuyucu 1994: 606)

Sen ‘ayn-ı bâli hıfz ide ejder gibi rakîb

Gönlüm evi benüm ola vîrân unutma hâ

Hayretî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1981: 141)

Yukarıda daha önce ifade ettiğimiz gibi eskiden hazinelerin kolayca bulunmaması için tılsım yapılmış. Boratav, tılsımı; “...*define gibi gizli şeyler bulmayı, kapalı yerleri, örneğin saray, mağara kapılarını açmayı sağlayan ve ancak ehlinin bildiği sözleri ya da kullandığı araçları gösterir.*” (1973: 148) şeklinde tanımlamaktadır. Bu bağlamda tılsım, hazinelerin ayrılmaz bir parçasıdır:

Geldükçe tîri dilde batar nâ-bedîd olur

Gûyâ ki bir tılsım ile konmuş defnedür

Helâkî (Çavuşoğlu 1982: 96)

Hazineleri koruması amacıyla tılsım olarak değişik şeyler kullanılabilir. Bunlardan biri de definelerin gizlenmesi ve ele geçirilmesini önlemek için kılıçların tılsım olarak kullanılmasıdır (Boratav 1973: 85). Kılıçların hazineleri korumak amacıyla tılsım olarak kullanılmasını Dede Korkut Hikâyeleri’nden “*Basat Depegözi Öldürdüğü Boyı Beyan eder*” başlıklı hikâyede de görürüz. Basat, Tepegöz’ün hazinelerinin bulunduğu mağaraya girince devamlı olarak inip çıkan kılıçları görür. Bu olay hikâyede şöyle anlatılmaktadır: “*Depegöz eydür: Sana ölüm yogmuş. Şol mağarayı gördün mi? Basat eydür: Gördüm. Eydür: Anda iki kılıç var, biri kınlu biri kinsuz. Ol kinsuz keser menüm başumu. Var getir menüm başumu kes, dedi. Basat mağara kapusına vardı. Gördü bir kinsuz kılıç turmaz ener çıkar. Basat eydür: Men muna bî-tekellüf yapışmayam, deyüp gendü kılıcın çıhardı, tutdı. İki pâre bölđi. Vardı bir ağaç getürdi, kılıca tutdı. Anı dahı iki pâre eyledi. Pes, yayını eline aldı, ohıla ol kılıç asılan zencîri vurdu. Kılıç yere düşđi, gömildi.*” (Özçelik 2005:781-782).

Yahyâ Bey, bir kılıca benzettiği sevgilinin iki kaşını, güzellik hazinesinin tılsımı olarak tasavvur ederek bu inaniş dile getirmektedir:

Ne hikmetdür bu kim ol nev-cuvânun genc-i hüsninde
Sanasın iki şemşîr-i tılsım olmuş iki kaşı

Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 573)

Hayretî de aynı inanışa telmihte bulunarak kılıçların tıpkı yılanlar gibi hazinelerin korunması için kullanılan bir tılsım olduğunu söyler:

Üstine dîn düşmanı kâfirlerin odlar saçar
Sanki dîn gencînesi hıfzına ejderdür kılıç

Hayretî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1981: 33)

Tılsımı bozmak ve hazineyi bu sayede ele geçirmek için bazen bir yazı, bazen bir büyü, bazen de bir dua kullanılırdı. Bunlardan en etkilisi de “*ism-i a’zam*” duasını okumaktı. Çünkü bu dua, Allah’ın en büyük ismidir. Allah’ın Kur’an-ı Kerîm’de geçen 99 isminden yani “*Esmâ-i Hüsnâ*”dan ayrı olarak var olduğuna inanılan en etkili ve en büyük adına *ism-i a’zam* denmektedir (Pala 2003: 252). Dolayısıyla *ism-i a’zam* bilen her duası kabul edilirmiş. Klasik Türk edebiyatında “*Bel’am-ı Bâûr, Hârût ve Mârut, Hz. Süleymân ve Âsaf*” bu duayı okumak suretiyle imkânsız gibi görünen birçok şeyi gerçekleştirmişlerdir. Bu duayı bilen bir kişi hazineleri koruyan tılsımları da bozabilecektir. Aşağıdaki beyitte Fuzûlî, *ism-i a’zam* okumak sûretiyle hazinelerdeki tılsımın bozulacağını söylemektedir:

Tılsım-ı genc için bin *ism-i a’zam* yâd tuttun tut
Tılsımı sındırıp genci bulup ismi unuttun tut

Fuzûlî (Akyüz vd. 2000: 152)

Tılsımları bozmak için bazen de halkın *velî, ermiş, evliyâ* olduğuna inandığı kişilerin duası istenir. Rûhî, bu kişilerin bir yılan benzeyen nefis tılsımını bozdukları için *velî* olduklarını söyleyerek bu inanışa da bir gönderme yapar:

Nefs ejderi kim genc-i dilün oldı tılsım
Her kim o tılsım bozabildiye velîdür

Rûhî (Ak 2001: 426)

Perilerle İlgili İnanışlar

Virânelikler ve harâbe yerler sadece hazinelere ev sahipliği yapmazlar. Halk inanışlarına göre bu gibi yerlerin bir diğer özelliği de pek tekin olmamasından dolayı doğüstü bazı varlıklara özellikle perilere mesken olmalarıdır (Özkan 2007: 430). Yalnız burada şunu ifade etmeliyiz ki halk kültüründe peri ve cin çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Boratav 1973: 91). Klasik Türk şiirinde ise peri, insanlarla ünsiyete gelmemesi, herkesin gözüne görünmemesi, son derece güzel oluşları, insanları

kendilerine âşık edip bağlamaları ve bu yüzden divane olmalarına sebep olmaları, çeşitli sûretlere girebilmeleri, çeşme, pınar ve hamam gibi yerleri mesken tutmaları yüzünden sevgiliye benzetilir (Tolasa 2001: 54).

Yahyâ Bey de vîrâneliklerde sadece hazinelerin bulunmadığı aynı zamanda perilerin de bulunduğu inancını hatırlatarak sevgilinin yerinin âşığın gönlü olduğunu ifade eder:

Gizlü genc oldı hayâlün dil-i vîrânemde

Ey perî âdem olana bu yiter vuslat ise

Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 521)

Halk kültüründeki perilerin ıssız ve تنها yerlerde bulunduğu inancına (Çobanoğlu 2003: 104) gönderme yapan Zâtî, Mecnûn'un Leylâ'yı çöllerde aramasına şaşırılmamak gerektiğini söyler:

Tağda ararsa Leylîyi Mecnûn 'aceb midür

Zîrâ ıssız mahaller olur mesken-i perî

Zâtî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1987: 417)

Periler, harâbelikler dışında özellikle değirmenler, hamamlar, mezarlıklar, köy odaları ve büyük ağaçların altında da görünürler (Boratav 1973: 92). Zâtî, sevgilinin hamamda olmasına bu inanışa gönderme yaparak telmihte bulunur:

Ey gönül dirler perî'nün meskeni hammâm olur

Yiridir ben de perî dirsem eger ol âfete

Zâtî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1987: 273)

İshak Çelebî, perilerin hamam kalabalıkken ortaya çıkmadığını, çoğunlukla hamam تنها olduğunda gördüklerini söyler. Zaten perinin dolayısıyla sevgilinin özelliklerinden biri de herkesin gözüne görünmemesidir. İshak Çelebî, bu inanışa aşağıdaki iki beyitte de değinir:

Hammâm halvet idi hemân ol perî idi

Nâzüklük ile sîneye çekdüm inen güzel

İshâk Çelebi (Çavuşoğlu, Tanyeri 1990: 221)

Seher vaktinde rindâne Vefâ hammâmına düşsek

Hemân tenhâca halvetde ben olsam ol perî olsa

İshâk Çelebi (Çavuşoğlu, Tanyeri 1990: 268)

16. yüzyılın büyük şâiri Fuzûlî, müstezâtında perilerin virânelerde ve çeşme başlarında da görülebileceğini söyler. Aşağıdaki beyit, perilerin sadece virânelerde ve hamamlarda değil çeşme başlarında da olabileceği şeklindeki halk inanışını hatırlatır:

Sen tek perînin menzili vîrâne gerektir
Yâ çeşmeler üstü
Gönlüm kimi vîrâne vü gözüm dü bulağa
Kon ey perî-peyker

Fuzûlî (Akyüz vd. 2000: 280)

Yahyâ Bey de Fuzûlî gibi perilerin çeşme kenarlarında görülebileceği inancına telmihte bulunur:

Çıkmaz ey Yahyâ gözümünden nakş-ı tasvîr-i nigâr
Ol perî bu çeşmesârı cilvegâh itmiş gibi

Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 551)

Perilerle ilgili bir diğer inanişâ göre de eskiden bazı insanlar, bir daire çizip içinde bazı dualar (özellikle esma-i hüsnanın tamamını veya bir kısmını) okumak suretiyle birtakım hayaller, periler, cinler görececeklerini sanırlarmış (Onay 2000: 195). Zâtî, periye benzettiği sevgilisini görmek için böyle bir yola başvurduğunu ve buna rağmen sevgilisini göremezse bunun şaşılacak bir durum olmadığını söylemektedir:

Riyâzetler çeküp esmâ okursın görmek istersin
Görinmezse sana Zâtî ‘acebdür ol perî-peyker

Zâtî (Tarlan 1967: 284)

Zâtî, aynı zamanda rakîbi de bir cine, şeytana benzeterek âşıkların ondan korunmak için dâire çizdiklerini ifade eder:

Ey perî gâyetde korkarlar rakîb-i dîvden
Dâyire çizdikleri her dem budur ‘âşıklarun

Zâtî (Tarlan 1970: 248)

Helâkî de periye benzeyen sevgilinin her ne kadar sihre başvursa da bir dâireye benzettiği gönlüne gelmeyeceğini söyleyerek bu inanişâ telmihte bulunur:

Da’vet itme gönül ol hûr-ı perî-zâdı ko kim
Uğramaz dâyireye her niçe teshîr itdüm

Helâkî (Çavuşoğlu 1982: 142)

Perilerin bir diğer özelliği de kendilerini kızdıran kişileri çarpmaları, bağlamaları veya farklı şekilde cezalandırmalarıdır (Çobanoğlu 2003: 78). Halk arasında *çarpılma* olarak nitelendirilen olay sonucunda çarpılmaya uğrayan insanın ağzı gözü eğilir, kişi konuşamaz hâle gelir. Çarpılmanın halk inançlarına göre tek nedeni ise yapılmaması gereken bir işin, bir eylemin yapılması, söylenmemesi gereken bir sözün söylenmesidir (Eyüboğlu 1974: 93).

Yahyâ Bey, ayın hilal şeklinde olmasını, periye benzeyen sevgilinin onu

çarpmasına bağlayarak hüsn-i ta'lîl yapar. Periyeye benzeyen sevgili aya görünmüştür, bunun sonucunda ayın benzi korkudan sararmış, günler geçtikçe de yüzü eğilmeye başlamıştır. Aşağıdaki beyitte de ay, sevgilinin yüzünün güzelliğine karşı kendi güzelliğini ileri sürünce çarpılmıştır. Yani yapmaması gereken bir şeyi yaptığı için bir periyeye benzeyen sevgili tarafından cezalandırılmıştır:

Görindün ana garrâlandügiyçün ey perî benzer

Sarardı benzi günden güne oldı rûy-ı mâh egri

Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 570)

Zâtî, bu inanışa sevgilinin güzelliğine gönderme yaparak telmihte bulunur. Şâir, periyeye benzeyen sevgiliyi ansızın karşısında görünce ağzının eğildiğini söyler:

Âdem oldur toğrusını söyleye nâ-geh seni

Göricek ağzum eğildi ey perî-zâdum benüm

Zâtî (Tarlan 1970: 393)

Halk inanışlarına göre perileri görenler sadece çarpılmazlar, bazen de akıllarını yitirerek divane olurlar. Zâten halk arasında dîvânelere “*peri tutmuş, perilenmiş*” de denilir (Çavuşoğlu 2001: 110). Klasik şiirimizde bir peri gibi güzel olan sevgiliye âşık olanların sonu da ya aklını kaybedip dîvâne olmaktır ya da hastalanıp yataklara düşerek aşk acısı çekmektir. Yahyâ Bey, sevgiliye gönül verdiği için beri dîvâne olup dağlara düşüğünü söylerken dîvânelerin تنها yerlerde ve dağlarda dolaştıklarına da telmihte bulunur:

Her bir perî-hısâle gönül virme gel berü

Dîvâne olma tağlara düşme tuman gibi

Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 131)

Fuzûlî ise aynı inanışa, bir periyeye benzeyen sevgili yüzünden dîvâne olduğunu bu yüzden ayağından ve boynundan zincirlendiğini söylerek göndermede bulunur. Bu beyitten o dönemde delilerin zincire vurulduğu da ortaya çıkmaktadır:

Geh ayağı bağlı geh boynu nedendir bilmezem

Bir perî aşkında olmuştur meger dîvâne şem‘

Fuzûlî (Akyüz vd. 2000: 200)

Delilerle İlgili İnanışlar

Deli-Bahar

Klasik Türk edebiyatında dîvânelerle veya delilerle ilgili farklı inanışlara da yer verilmiştir. Bu bağlamda delilerin bazı tabiat olaylarından olumsuz anlamda etkilendikleri de klasik Türk şiirinde anlatılır. Bu tabiat olaylarından biri de bahar aylarının gelişiyile

birlikte delilerin iyice azdığı yönündeki inanıştır. Bilindiği gibi mevsim değişiklikleri insanları hem fizikî hem de rûhî yönden etkilemektedir. Bu bilimsel gerçek, klasik edebiyatta özellikle ilkbaharla ilgili bazı halk inanışlarıyla birlikte karşımıza çıkar. Özellikle bahar aylarında kan dolaşımının hızlanmasından dolayı delilerin cinneti artarmış (Onay 2000: 112). Hayretî de baharın gelişiyile dîvâne olduğunu söyleyerek bu inanişa telmihte bulunur. Hayretî'ye göre bahar mevsimi cünûn zamanıdır. Şâir, bir diğere beyitte ise dîvânelerin yırtık giysilerle dolaştıklarını söyleyerek dönemin sosyal yaşamına ait bir sahneyi gözler önüne sermektedir:

Geldi eyyâm-ı cünûn irişdi fasl-ı nev-bahâr

Bî-karâr oldu yine dîvâne dillerden karâr

Hayretî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1981: 50)

Fasl-ı güldür gül gibi çâk eyle gel ten cübbesin

Mevsim-i dîvânelikdür pîrehenden geç gönül

Hayretî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1981: 291)

Ravzî ise sünbüllerin, menekşelerin açılması ve bağların, bahçelerin baharla birlikte ortaya çıkmasıyla insanın aklını kaybetmemesinin mümkün olmadığını ifade eder:

Sümbül benefşe açıla zeyn ola bâğ u râğ

‘Âkil midür şu kimse ki dîvâne olmaya

Ravzî (Aydemir 2007: 251)

Delilerle ilgili inanışlardan yola çıkan divan şâirleri, sevgilinin güzellik unsurlarını kullanarak bahar şeklinde hayâl edilen sevgilinin âşıklarını deli ettiklerini de dile getirmişlerdir (Göre 2007: 294). Buna göre Hayretî, kendisinin dîvâne olmasının kınanmamasını istemektedir. Çünkü hem âşık olmuştur, hem de bahar gelmiştir:

‘Ayb eylemenüz Hayretî dîvâne olursa

Hem tâze bahâr oldu hem oldu yeni ‘âşık

Hayretî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1981: 252)

Hayretî bir başka beytinde ise delilerin zincirlenmesi geleneğine işaret ederek kendisini baharla birlikte sevgilinin saçlarına gönlünden bağlanmış bir dîvâneye benzetmektedir:

Ruhların devrinde bend oldu saçun zencîrine

Nevbahâr içre yine dîvâne düşdi gönlümüz

Hayretî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1981: 223)

Deli-Ay

Halk inanışlarına göre dîvânelerin etkilendikleri tabiat olaylarından biri de yeni ayın görünmesidir. Bunun sonucunda dîvânelikleri daha da artarmış (Çelebioğlu 1998: 680). Buna göre sevgilinin güzellik unsurlarını (zülf, ebrû, rûy gibi) gören âşğın dîvâneliği daha da artar. Yahyâ Bey de sevgilinin yanağı üzerine dökülen saçlarının şeklen yeni aya benzemesinden dolayı dîvâne olduğunu ifade eder:

Âdemi dîvâne eyler bâğda zülf-i niğâr
Kalmadı mâh-ı neve zerre kadarca ihtiyâc

Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 304)

Yine halk inanışlarına göre baharın gelişiyile iyice azan dîvâneleri yola getirmek için uygulanan yöntemlerden biri de onları akarsu başına götürüp suyu seyrettirmektir (Onay 2000: 113). Hayretî de bu inanışa telmihte bulunarak akarsu kenarlarının dîvânelere hoş geldiğini söylemektedir:

Gözlerim yaşı oluptur gönlümün eglencesi
Hoş gelir dîvâneye gâyet kenâr-ı cûybâr

Hayretî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1981: 52)

Benzer bir şekilde Yahyâ Bey de bu inanışa telmih de bulunur. Yahyâ Bey, aşağıdaki beyitte baharın gelişiyile dîvâneliğin arttığını, dîvânelerin tenhâ yerlerde dolaştığını ve akarsular vasıtasıyla cinnetlerinin önüne geçilmeye çalışıldığını anlatmaktadır:

Yolunu pâk itmek istersen akar sular gibi
Nev-bahâr oldu yûri dîvâne ol tenhâya kaç

Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 305)

Muska, Büyü, Dua ve Nazarla İlgili İnanışlar

Eskiden özellikle “*muska, hamâyil, nüsha, bâzûbend, yafta, hâmî, hırz, ta ’vîz, vefk*” gibi değişik isimlerle anılan ve insanların iyi veya kötü niyetlerini gerçekleştirmek amacıyla kullandıkları araçlar oldukça yaygındı. Boratav, halk arasında büyü için kullanılan araçların; esmâ, dualar, rakamlar, türlü remiz veya resimler gibi “yazı” türünden olabileceği gibi yenilen, içilen, yakılan, bağlanan veya dikilebilen, gömülen, düğüm atılabilen eşyalar da olabileceğini ifade eder (1973: 132). Günümüzde de yaygın olan büyü, muska, nazar, tılsım gibi halk inanışları, klasik Türk edebiyatında değişik açılardan ele alınmıştır. Bâkî, bâdem üstüne yazılan nüshaların özellikle sıtmaya karşı koruyucu özelliği olduğunu söyleyerek muskaların şifâ kaynağı olduğu inancını anlatmaktadır:

Nüşha yazdırsa ‘aceb olmaya bâdâm üzre
Teb-i hicrâna ilâc eylemek ister hâtem
Bâkî (Küçük 1994: 45)

Muskaların insanları çeşitli hastalıklara karşı koruduğu hatta tedavi edici olduğuna dâir halk inanışını Zâtî’de de görmekteyiz. Bu inanışa göre muskanın yazısı suda eritilip içilirse ateşli hastalıklara özellikle sıtmaya karşı etkili bir yöntem olacaktır (Serdaroğlu 2006: 261). Bu inanıştan hareketle Zâtî, aşk sıtmasına tutulan kişilere muskanın ezilip suyunun içilmesinin bile kâr etmeyeceğini söyler:

Hummâ-yı ‘ışka nüşha yüri kâr eylemez
Ey bana nüşha yazan anun iç suyunu ez

Zâtî (Tarlan 1970: 25)

Muskalar, sadece hastalıklara karşı kullanılmaz. Muskaların insanların başına gelebilecek kazalardan ve belalardan koruduğuna da inanılırdı. Eskiden muskalar, özellikle cin, şeytan gibi doğaüstü varlıklara karşı etkili bir koruma yöntemi olarak kullanılmış. Rakîbi bir şeytana benzeten Cinânî, bu inanışa telmihte bulunur:

Dîv-i rakîbe mâni’ olur hırz-ı cân imiş
N’ola takılsa yanına yârün hamâ’ili

Cinânî (Okuyucu 1994: 594)

Fuzûlî, bugün de çok yaygın olarak kullanılan ve bir çeşit muska sayılan cevşenin koruyucu özelliğine vurgu yapar. Eskiden insanlar özellikle savaşlarda kılıç, ok ve kurşun gibi şeylerden korunmak için cevşen, hamâ’il ve bâzûbend gibi muskalar taşırlardı. Fakat Fuzûlî, söz konusu olan sevgilinin bakış okları ise tıpkı alinyazısı gibi bundan kaçılmayacağını ifade eder:

Câna cismim ol hadeng-i gamzeden olmaz penâh
Hiç cevşen kimseni tîr-i kazâdan saklamaz

Fuzûlî (Akyüz vd. 2000: 183)

Savaşlarda korunmak için kullanılan bir diğer yol da kılıç duasıdır. “*Duâ-yı seyf*” denilen bu duâ, kılıçların daha keskin olmasını ve kılıç darbelerinden korunmayı sağladığı gibi daha çok düşman öldürmek için de kullanılmış. Kılıç duası, klasik Türk şiirinde çoğunlukla bakışın bir kılıca benzetilmesinden dolayı sevgilinin güzellik unsurları ile birlikte kullanılır. Cafer Çelebi ve Helâkî’nin beyitlerinden o dönemde kılıç duasının özellikle korunma amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır:

Türk-i çeşmi üzre hırz için du’â-yı seyfi-ves
Gamzesi tîğinden ol yârün hamâ’il var idi

Ca’fer Çelebi (Erünsal 1983: 453)

Ol nev-bahâr-ı hüsne hazân irmesün diyü
Sûsen du'â-yı seyf ile hırzû'l-emân okur

Helâkî (Çavuşoğlu 1982: 70)

İnsanların başlarına kötü bir olay gelmemesi için kullandığı bir diğer dua çeşidi ise ism-i a'zam duasıdır. Yukarıda daha önce de ifade ettiğimiz gibi ism-i a'zam duasını okuyanların her isteği kabul edilirmiş. Bu inanişe göre ism-i a'zam duası aynı zamanda insanları koruyucu bir özelliğe de sahiptir. Zâtî, bu duayı okuduğu için şeytandan korkmadığını, ism-i a'zamin kendisini düşmanlarından koruyacağını söylemektedir:

Anma adum Zâtî düşmandan hazer kıl didi döst
İsm-i a'zam okıyan insâna şeytândan ne bâk

Zâtî (Tarlan 1970: 297)

Bilindiği gibi klasik şiirimizde göz, cezbedici olması nedeniyle âşığı, sevgiliye bağlayan bir güzellik unsuru olarak ele alınır. Bu yüzden de çoğu zaman “câdu, sâhir, hileci, sehâr, zâlim, fîtneci, nergis...” gibi vasıflarla anılır. Halk arasında da nazar deyince ilk olarak “kem göz” tabiri akla gelmektedir. Eskiden kem gözlerden korunmak için kurşun döktürmek, sadaka vermek, tuzu başından çevirip ateşe atmak, okutup üfletmek gibi yöntemlerin yanısıra muska takmak yoluna gidilirdi (Kazan 2005: 170). Bu inanış gereği nazardan korunmak için hamâ'il, muska veya mavi boncuk takılmış (Eyüboğlu 1974: 96). Bâkî de sevgilinin annesinin sevgiliyi nazardan korumak için boynuna bir çeşit muska olan hamâil taktığını söyleyerek bu uygulamaya telmihte bulunmaktadır.

Taķınur göz degmesün diyü hamâ'il boynına
Sakınur yavuz nazardan neylesün anacığı

Bâkî (Küçük 1994: 431)

Bâkî, Cafer Çelebi, Hayretî ve Zâtî'nin aşağıdaki beyitlerinden o dönemde muskalar yazılırken müşg kullanıldığını anlamaktayız. Bu sayede muskaların daha etkili olacağına ve özellikle başkalarını tesir altına alıp onların sevgisinin daha kolay kazanılacağına inanılmış. Halk arasında “şirinlik muskası” denilen bu nüshalar divan şairleri tarafından sevgilinin güzellik unsurlarından olan saç, hat, gerden ile birlikte kullanılmıştır:

Yazdurup müşg ile boynına hamâ'il takdı
Kendüye itmek için halkı musahhar sünbül

Bâkî (Küçük 1994: 62)

Ol dehânı pisteye cânlar müsahhar olmağa
Hattı şîrinlik yazar müşk ile 'unnâb üstine

Ca'fer Çelebi (Erünsal 1983: 40)

Kes rakîbün boynına salma siyeh sünbüllerün
Gerden-i kâfirde bu miskîn hamâyil olmasun
Hayretî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1981: 372)
Hatt-ı yâkûtun senün şîrîn mücerreb nüshadur
Kand-i nâba müşğ ile yazıldı hırz-ı cân için
Zâfî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1987: 121)

Falla İlgili İnanışlar

İnsanların eskiden beri gelecekte olacaklar hakkındaki merakı zamanla birçok fal çeşidinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yüzden insanlar; rüzgârdan, kuşların uçuşundan, ötüşünden anlam çıkarmaya, kendi gövdesindeki istemsiz hareketleri iyiye ya da kötüye yormaya başlamışlardır (Sezer 1998: 9). Bunun sonucunda da yıldız falı, el falı, kâğıt falı, iç organlar falı, kuş falı, kum falı, zar falı, ateş falı, su falı, ihtilac, çay ve kahve falı gibi birçok fal çeşidi ortaya çıkmıştır (Aydın 1995: 135). Zamanla bu fal çeşitlerinden yola çıkarak fal-nâmeler de yazılmıştır.¹

Osmanlı toplumunda kullanılan fal çeşitlerinden biri de kitap falıdır. Bunun için de özellikle Kur'an-ı Kerîm, Hâfız Divanı, Mesnevi-i Şerîf gibi İslam dünyasında yaygın olarak okunan kitaplar kullanılmaktaydı. Bu kitaplar arasında Kur'an-ı Kerîm'in önemli bir yeri vardır. Çünkü yukarıda sayılan kitaplar arasında en muteber olanı hiç şüphesiz Kur'an'dır (Temizkan 2007: 74).

Eskiden Kur'an falına bakılırken değişik usuller uygulanırdı. Bu uygulamalarda genelde fala bakan kişi önce abdest alır, bazı dualar okur, sonra da Kur'an'dan rastgele bir sayfa açardı. Sağ taraftan baştan üç satır okur ve buna göre bir mana çıkarılırdı (Abdülaziz Bey 1995: 364). Bu konudaki bazı uygulamalarda ise sağdaki sayfanın yedinci satırının başındaki harfe bakılırdı (Sezer 1998: 19). Sonra da o harfle başlayan ayet okunmakta ve ayetin anlamı doğrultusunda bir sonuca varılmaktaydı (Temizkan 2007: 74).

Divan şâirleri özellikle Kur'an falı yoluyla sevgilinin güzelliğine göndermede bulunmuşlardır. Hat kelimesinin ayva tüyü anlamından başka yazı anlamına gelmesinden yola çıkan divan şâirleri, sevgilinin yüzünü bir mushafa yani Kur'an'a benzetirler. Dolayısıyla sevgilinin yüzünü gören divan şâiri, bir anlamda Kur'an falına da bakmış

¹ Fal ve çeşitleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk.: AKSOYAK, İsmail Hakkı (2004), *Kefeli Hüseyin-Râz-nâme*, Harvard: Journal of Turkish Studies, Volume XIII.; "DUVARCI, Ayşe (1993), *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser Risale-i Falname li Ca'fer-i Sâdik ve Tefe'ülname*, Ankara: KBY.; "ERTAYLAN, İsmail Hikmet (1951), "*Falnâme*", İstanbul: İÜ Yay.

olacaktır. Zâtî, sevgilinin yüzüne baktıktan sonra falının “ferhunde” yani uğurlu olduğunu söyler:

Mushaf-ı hüsnün bu gün keşf eyledün yüz şevk ile
Ey kamer-tal’at yine ferhunde-fâl itdün beni

Zâtî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1987: 313)

Nev’î’nin Kur’an falından ise “lâ” çıkmıştır. “lâ” Arapçada olumsuzluk edatı olarak kullanıldığı için anlamı da olumsuzdur. Beyitte geçen bir diğer olumsuzluk edatı “nefy” de falın pek olumlu anlama gelmediğini gösteren başka bir ipucudur. Zaten Kur’an fâllarında “lâ” genelde iyi bir fal sayılmamaktadır (Temizkan 2007: 73, Sezer 1988: 24).

Fâl ettim idi mushaf-ı hüsninde geldi “lâ”
Bildim ki ‘aşkın etse gerek nefy-i mâsivâ

Nev’î (Tulum, Tanyeri 1977: 592)

Ravzî’nin baktığı Kur’an falı da olumsuz çıkmıştır. Kur’an falında “seyf âyeti” geldiğini söyleyen şâir, bunun sonucunda şehâdetinin yakın olduğunu söylemektedir. Aslında Ravzî’nin falı her hâlükârda olumsuz çıkacaktır. Çünkü klasik Türk edebiyatındaki telakkiye göre âşğın sonu genelde ölümdür. Fakat aşk uğruna öldükleri için divan şâirleri kendilerini aşk şehidi sayarlar. Ravzî de bu telakkiye gönderme yapmak sûretiyle fal inanişına telmihte bulunur:

Tefe’ül eyleyüp açdum nigârün mushaf-ı ‘ışkun
Revân seyf âyeti geldi tarîkumda şehâdet var

Ravzî (Aydemir 2007: 292)

Bâkî ise sevgilinin yüzünü bir güzellik kitabına benzetmektedir. Şâir, sevgilinin yüzündeki örtüyü açıp yüzünü görünce falının uğurlu olduğunu ifade etmektedir:

Cemâl-i ‘âlem-ârâsından ol mâhun nikâb açdum
‘Aceb ferhunde geldi fâl-i ahvâlüm kitâb açdum

Bâkî (Küçük 1994: 298)

Türk toplumunda kullanılan bir diğer fal türü de ayna falıdır. Türklerin İslam’ı kabul etmelerinden önceki toplum hayatında önemli bir yere sahip olan Şamanlar, özellikle aynalara bakarak gelecekte haber verirlerdi (Boratav 1973: 123). Osmanlı toplumunda ise bazı büyücüler, küre şeklindeki aynalara bakarak kehânette bulunurlarmış (Pala 2003: 57). Fuzûlî de aynalar vasıtasıyla fala bakma inanişına, sevgilinin yüzünün güzelliğine gönderme yaparak telmihte bulunmuştur:

Adın etmiş gün alıp bir ‘aks mir’ât-ı felek
Subh gösterdükde sen ruhsâr-ı ferruh-fâlini

Fuzûlî (Akyüz vd. 2000: 276)

Gelecekte haber verdiğini iddia eden kâhinlerin veya münecimlerin başvurdukları yöntemlerden biri de suya bir damla zeytin yağı damlatıp damlanın aldığı şekle göre yorum yapmaktı (Uraz ? : 244). Bâzen de bir kabın içine konulmuş suya bakılarak davet sözleri tekrarlanır ve bu yolla cinler çağrılmış. Daha sonra da merak edilen konular sorularak cinlerden cevapları istenirmiş (Boratav 1973: 123). Süheylî de bir münecime gitmiş ve ondan suya bakarak sevgilinin yerini öğrenmek istemiştir:

Kandadur ol mâh-ı burc-ı evc-i hüsnün menzili

Bir haber vir iy münecim bana lutf it suya bak

Süheylî (Harmancı 2007: 316)

Bir başka fal çeşidi olan yıldız falına göre ise yıldızların birbirine yaklaşmaları ve uzaklaşmaları veya bir burçta birleşmelerinden anlamlar çıkarılırdı. Eskiden yıldızların dünyada olanlar, bitenler üzerinde etkileri olduğu gibi insanların talihleri üzerinde de etkili olduğuna inanılmış (Uraz ? : 34). Bu inanışa göre herkesin gökte bir yıldızı vardır ve kaderi bu yıldızın ay, gezegenler, burçlar vb. gök cisimleriyle olan durumlarına göre değişirdi (Şentürk 1994: 150). Bu yüzden insanlar, doğdukları andan itibaren bir yıldızın tesirinde olduklarına inanırlardı. Uğurlu bir yıldızın tesirinde doğanlar “*yıldızı yüksek, yıldızı parlak*”, uğursuz bir yıldızın tesirinde doğanlar ise “*yıldızı düşkün*” olarak ifade edilirdi (Deniz 1992: 109).

Klasik Türk şiirinde ise yıldız falı yorumlanırken sonuç olumlu ise “*ferhunde, ferruh, sa’id, beşâret, hüsn...*”, olumsuz ise “*yıldızı düşük, yıldızı düşkün, yıldızı yok*” gibi ifadeler kullanılır. Süheylî de yıldız falına baktırmış ve münecim ona falının uğurlu olmadığını söylemiştir:

Kevkeb-i bahtum görüp cânâ münecimler didi

Yok beşâret tâli’ünde fâl bir yüzden dahı

Süheylî (Harmancı 2007: 409)

Divan şâirleri falları ilgili inanışlara gönderme yaparken bazen de ihtilâcdan bahsederler. Günümüzde bile hâlâ kalıntılarını koruyan bu fal türü, insan vücûdundaki bazı organların istek dışında oynamasından (göz segirmesi vb.) yola çıkarak yapılan yorumlara dayanırdı (Sezer 1998: 12). İnsanlar yüzyıllar boyunca organlarının istem dışı hareketlerinin bir olmuşu, bir olanı ya da bir olacağı haber verdiğine inanmışlardır (Boratav 1973: 31)

Zâtî’ye ait aşağıdaki beyitten o dönemde sînenin seğirmesinin olumlu bir işaret olduğu inanışının yaygın olduğu görülmektedir:

Sîne segrür sehm irür gâlib kemân-ı yârdan

İhtilâcum Zâtîyâ devlet nişânın depredür

Zâtî (Tarlan 1967: 444)

Vücuttaki bir diğer istemsiz hareketlerden olan kulak çınlaması veya kulağın kızarması da halk arasında farklı şekillerde yorumlanmıştır. Buna göre eğer birinin kulağı çınlarsa veya birden kızarırsa uzaktaki birisi onun hakkında konuşuyor şeklinde bir inanış vardır (Boratav 1973: 31). Anadolu’da hâlen yaygın olan bu inanışa divan şâirleri de şiirlerinde yer vermiştir. Zâtî, sevgilinin arkasından konuştuğunu, yüzünün kızarmasından ve kulağının çınlamasından anlamıştır:

Cân nakdini çaldurdugumı andı meger yâr
Yüzüm kızuban çınladı def gibi kulagum
Zâtî (Tarlan 1970: 428)

Tabiat Olaylarıyla İlgili İnanışlar

Ay

Eskiden gök cisimlerinin hareketlerine ve meteorolojik olayların gelişimine bağlı olarak da geleceğe dönük kehânetlerde bulunulmuştur. Temelde tabiat olaylarından hareketle yapılan bu kehânetler, insanların günlük hayatında belirleyici bir role sahiptir. İnsanoğlunun tabiat olaylarına olan bu merakı, zamanla tabiat olaylarını kullanarak gelecekte haber verme konusunda farklı bir yöntem oluşturmasına sebep olmuştur ki buna da “melheme” adı verilmiştir (Boyraz 2206: 3). Türk edebiyatındaki melhemeler hakkında en kapsamlı araştırmayı yapan Şeref Boyraz, melhemelerin işlevlerinden bahsederken şöyle demektedir: “*Melhemeler, yazıya geçirilmiş olmanın verdiği avantajla bugün hâlâ yaşatılan kimi inanışların eski şekillerini ve toplumsal değişim nedeniyle artık ihtiyaç duyulmayan ve bu yüzden de unutilan bazı pratik ve inanışları bünyesinde barındırmaktadır.*” (2006: 104). Kanaatimize göre gerçekten de melhemelerin yansıttığı halk inanışları günümüzde de kısmen de olsa etkisini sürdürmektedir.

İçinde yaşadığı toplumun inanışlarından haberdâr olan hatta bizzat kendisi de bunlara inanan divan şâirleri de şiirlerinde melhemelerdeki halk inanışlarından birçoğuna yer vermişlerdir. Bunlardan biri de ayla ilgili inanışlardır. Bugün bile Anadolu’da ayın doğuşu, büyüüp küçülmesi, batışı birtakım olaylarla, oluşumlarla bağlantılı sayılır (Eyüboğlu 1974: 39).

Eskiden insanlar yolculuğa çıkacaklarında ayın hareketlerine ve konumuna göre hareket ederlermiş. Bu konuda oluşan halk inanışlarına göre ay, akrep burcunda iken sefere çıkılması doğru değildir (Çelebioğlu1998: 679). Aşağıdaki beyitte Zâtî, bu inanışa göndermede bulunarak rakîbi, akrebe benzetir ve ay gibi güzel sevgilinin menziline rakibe doğru olmamasını ister. Çünkü ay, eğer akrebin menziline girerse bu uğursuzluktur. Hele ki Zâtî için daha büyük bir uğursuzluktur. Şâir, aşağıdaki beyitte aynı

zamanda daha önce yukarıda ifade ettiğimiz ayın delileri daha da azdırdığı inancına da telmihte bulunmaktadır:

Rakîb ile seni görse olur Zâtî deli ey meh
Sefer câ'iz degül mâhun olıcak menzili 'akreb

Zâtî (Tarlan 1967: 55)

Ayın ve güneşin tutulması da çeşitli inanışlara kaynaklık etmiştir. Şamanlar ay ve güneş tutulmasının sebebi olarak kötü ruhların yaptıkları mücadeleyi kazanarak güneş ve ayı karanlıklar âlemine attıklarına inanırlarmış (Uraz ? : 31). Bunun sonucunda Türklerin eski dini olan Şamanizm'den bu yana ay tutulmasının bazı olumlu ve olumsuz tesirlerinin olacağına inanılmıştır. Halk kültüründe yıl içinde ay tutulmasının aylara göre olumlu ve olumsuz tesirlerinin neler olduğu melhemelerde anlatılmıştır (Boyras 2006: 130-133).

Klasik edebiyatımızda ise ay tutulmasının daha çok menfî yönü üzerinde durulmuştur. Ay tutulmasına şeytanların veya bir ejderhanın sebep olduğunu düşünen insanlar, onu kurtarmak için teneke çalmak, tasları veya madenî kapları birbirine vurmak gibi yöntemlere başvururlardı (Çelebioğlu 1998: 679-680). Halk arasındaki bu uygulamaya gönderme yapan Zâtî, sevgilinin yüzünü ayva tüyelerinin kaplamasını, ay tutulmasına teşbih etmektedir.

Ayla ilgili bir diğer inanış da ayın ketene tesir ederek onun süratle çürümesine, parça parça olacağına sebep olacağıdır. Rûhî, ayın keteni çürütmesiyle ilgili bu inanışa telmihte bulunur:

Ketân mehtâbdan bin pâre olurken ne hikmetdür
Cemâl-i pâkine tâkat getürmek şâh düstûrı

Rûhî (Ak 2001: 1032)

Yağmurlu Hava

Halk arasındaki tabiat olayları ile ilgili inanışlardan biri de yağmurlu havanın uyku getireceği inancıdır (Onay 2000: 457). Bu inanış kimi şairler tarafından değişik tasavvurlarla dile getirilmiştir. Bâkî, Sultan Süleyman Han için yazdığı kasidenin bir beytinde, padişahın cömertliğini yağmura benzeterek bundan dolayı halkın rahat olduğunu ve sıkıntıları olmadığını için uyuduklarını söylemektedir:

Halk râhatda sehâb-ı keremün feyzinden
Belî uyhu getürür tab'a hevâ-yı bârân

Bâkî (Küçük 1994: 9)

Helâkî de yağmur yağdığında insanların uykuya meyilli olduğuna dair inanışa telmihte bulunur:

Umaram kim tîr-bârân-ı gamunla cân virem
Hâb nûşîn olur ol sâ'atde kim bârân olur
Helâkî (Çavuşoğlu 1982: 78)

Hayvanlarla İlgili İnanışlar

Yılan

Divan şâirleri, tabiat olaylarının yanısıra tabiatta yaşayan diğer canlılarla ilgili halk inanışlarına da yer vermişlerdir. Özellikle hayvanlarla ilgili inanışlar bunların başında gelmektedir.

Bu hayvanların başında yılan gelmektedir. Yukarıda daha önce yılanla ilgili olarak hazinelerin koruyucusu olarak bahsedilmişti. Yılan-hazine ilişkisi dışında da halk arasında yılanlarla ilgili olarak farklı inanışlar mevcuttur. Bunlardan biri de yılanın ayağını gören kimsenin dualarının kabul edileceği inancıdır. Bu inanışın kaynağında Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten kovuluşunda yılanın da payı olması yatmaktadır. İnanışa göre yılan, deve gibi dört ayaklı güzel bir hayvanmış. Cennetten kovulan şeytanın tekrar cennete girmesi için yardımcı olunca Allah tarafından cezalandırılarak ayakları kesilmiş (Aydemir 1996: 24). Bu inanıştan yola çıkarak yılanın ayağını gören kişinin ölünce cennete gideceğine, dualarının kabul edileceğine veya sultan olacağına inanılmıştır (Onay 2000: 462).

Zâtî, sevgilinin ayva tüylerini kapatan zülfünü yılan, ayva tüylerini ise yılanın ayaklarına benzetmektedir:

Zülfün altında gelür bir gün hatun didüm ana
Ol yılan ayağıdır anı gören sultân olur

Zâtî (Tarlan 1967: 381)

Yılanla ilgili bir diğer inanışa göre ise yılanın, zümrütten kaçtığı inanışıdır. Buna göre zümrüt yılanın gözlerini kör edermiş (Olgun 1995: 77). Rakîbi bir yılanı benzeten Zâtî de bu inanışa aşağıdaki beyitlerinde telmihte bulunmuştur:

Sînemde yine körlüğüne mâr rakîbün
Bir nice zümürüd kodı ahcârı habîbün

Zâtî (Tarlan 1970: 313)

Darb-ı sengün zer-i rûyumda zümürüd koyalı
Kalmadı mâr rakîbün göreceğ gözi beni

Zâtî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1987: 324)

Karınca

Türk-İslam kültüründe karınca bereketin ve rızkın sembolü sayılmıştır. Buna rağmen karıncayla ilgili olumsuz halk inanışları da mevcuttur. Halk arasında “*Karıncanın kanatlanması zevâlinin yakın olduğuna delâlet eder.*” (Onay 2000: 283) inancından olsa gerek karıncanın kanatlanması uğursuzluk sayılmıştır:

Sanma ki sana tîri dilâ kol kanad ola

Bir mûr kim kanatlana Tanrı belâ virür

Zâtî (Tarlan 1967: 295)

Güvercin

Halk arasında kuşlarla ilgili inanışlar da yaygındır. Divan şâirleri kuşlardan özellikle güvercinle ilgili olan inanışlardan sıkça bahseder. Güvercinlerle ilgili inanışlardan biri de “*Kebûterân-ı Harem*” denen ve Ka’benin çevresinde yaşayan, Ka’be’nin üstüne asla konmayan güvercinlerle ilgilidir (Ceylan 2007: 108). İnanışa göre Ka’be’nin üzerinde bir hava akımı vardır. Bunun yüzünden hiçbir kuş Ka’be’ye konamaz. Güvercinlerin Ka’be’ye konmamasına Fuzûlî, Nev’î ve Zâtî, aşağıdaki beyitlerde işaret etmektedir:

Kuş uçmaz gökde âhumdan kebûter Ka’beye konmaz

Kim ilte bilmezsin mektûbümü senden yana kıblem

Zâtî (Tarlan 1970: 459)

Gönül kebûterini Ka’be-i harîmünden

Uçursa seng-i cefâ ile dest-i nâ-mahrem

Nev’î (Tulum, Tanyeri 1977: 109)

Âşyân tâ ravza-i kûyunda tuttu murg-ı dil

Geçti tavâf-ı Ka’beden uçmağa pervâ etmedi

Fuzûlî (Akyüz vd. 2000: 268)

Hümâ

Halk arasında devlet kuşu olarak nitelendirilen hüma da klasik Türk edebiyatında çeşitli yönleriyle konu olmuştur. Hüma, klasik Türk şiirinde Kaf Dağı’nda yaşaması, kemikle beslenmesi, ayaklarının olmaması, yükseklerde uçması, talih, naz ve istigmanın simgesi olması, asla yakalanamaması gibi özellikleriyle zikredilir. İnanışlara bahis konusu olan bir diğer özelliği ise hümanın gölgesi kimin üzerine düşerse o kişinin talihinin açılacağı veya sultan olacağıdır (Ceylan 2007: 121). Murat Uraz, “Türk Mitolojisi” adlı eserinde bu inanışın kaynağını şöyle açıklamaktadır: “*Zamanın birinde, bir devlete bir baş seçmek istemişler. Bu kuş insanların toplu bulunduğu yerde*

uçurulmuş. Kimin başına konarsa onu devlet reisi yapacaklarını kararlaştırmışlar. Uçan kuş gitmiş, bir adamın başına konmuş. Bunu Devletin başına getirmişler. Bu sebeple Huma kuşuna (Devlet Kuşu) da denilmiştir.” (Uraz ? : 157-158).

Klasik şiirimizde bir hüma gibi ulaşılamaz olan sevgilinin gölgesinde olmak en büyük talihdir, saltanatdır. Bu tasavvurdan yola çıkan Ca'fer Çelebi, İshak Çelebi, Bâkî ve Süheylî de bu inanişe telmihte bulunmuşlardır:

Hakkâ ki sâyesinde birer pâdişâh idük

Mülk-i cihânda bilmemişüz ol hümâyimiş

Ca'fer Çelebi (Erünsal 1983: 180)

Yüzünde hâlünü mülk-i cemâle şâh itdi

Senün hümâ saçunun sâye-i hümâyûnı

İshak Çelebi (Çavuşoğlu, Tanyeri 1990: 312)

Zülf-i siyâhı sâye-i perr-i hümâ imiş

İklîm-i hüsne anun için pâdişâ imiş

Bâkî (Küçük 1994: 234)

Bir hümâsın her kime kim sâye salsa pertevün

Tâli'i olur hümâyûn başına devlet konar

Süheylî (Harmancı 2007: 113)

Şeytanla İlgili İnanışlar

Klasik şiirimizde şeytanla ilgili halk inanışlarına da yer verilmiştir. Halk arasında şeytanla ilgili olarak ölümü yakın insanların başında su ile bekleyerek imanını almaya çalıştığına inanılır. Bilindiği gibi ölümcül bir hastanın içinin hararetinden dolayı dudakları kurur. Dolayısıyla hastaya sık sık su içirilir. Eğer hasta su içemeyecek durumdaysa dudakları pamukla ıslatılır. İşte ölüm anındaki tüm bu uygulamalar, şeytanın insanın son nefesinde onun susuzluğundan faydalanarak su teklif ettiği ve bu şekilde imanını almak istediği inancından kaynaklanmaktadır. (Pala 2003: 445). Bu sebepten dolayı hastanın başında devamlı olarak su bulundurulur ve bir yakını tarafından devamlı olarak su içirilir.

Rûhî, sevgilinin arkasından söylenen sözlerin doğru olmadığını söylerken bu davranışı şeytanın, insanların imanını almak için su teklif etmesine teşbih eder:

Yâr için bârid söz anmış müdde'î gûş eylemen

Hastaya su 'arz ider iblîs îmân almada

Rûhî (Ak 2001: 982)

Aynı inanişe Ravzî de rakîbi şeytana benzetmek suretiyle telmihte bulunmaktadır:

Söyleşürken yâr ile nâ-geh çıkagelse rakîb
Gûyiyâ îmânım almak kasdına şeytân gelür

Ravzî (Aydemir 2007: 345)

Vasfî de sevdiğini elinden almak isteyenleri şeytana benzetir. Nasıl şeytan imanı almak için gelirse başkaları da sevdiğini elinden almak istemektedir. Dolayısıyla beyitten anlaşılacağı gibi âşîğın imanı da sevgilidir:

Cüdâ görüp beni ağyâr yârum almağ istermiş
Îlâhî sakla şeytândan ölüm vaktinde îmânım

Vasfî (Çavuşoğlu 1980: 99)

Halk arasında ıslık çalmanın uğursuzluk getireceği inancı bulunmaktadır. ıslık çalınınca şeytanların oraya toplanacağına, ıslığın şeytanı çağıran bir araç olduğuna inanılır. Ravzî ıslık çalmanın şeytanın dostu, arkadaşı olacağını; çünkü ıslıkla birlikte şeytanın geleceğini söylemektedir:

Her kim ki dise bunda düdükler ise mizmâr
Şeytân olur elbetde anun yâr u refikî

Ravzî (Aydemir 2007: 152)

Şihâbî “*Yaz geceleri gökten düşen parlak alevlerdir.*” şeklinde tanımlayan A. Talat Onay, halk arasında şihâbın; meleklerin semâya gelip gizli haberler çalmak için yaklaşan şeytanı kovalamak için kullandıkları bir kırbaç olarak tasavvur edildiğini belirtir (2000: 428). Süheylî de rakîbi, sevgilinin eşîğinden kovalamasını, meleklerin şeytanı şihâbla taşıyarak kovalamasına teşbih etmektedir:

Şerâr-ı âh ile sürdük rakîbi âsitânından
Şeyâtîni felekde recm iden gûyâ şihâbüz biz

Süheylî (Harmancı 2007: 296)

Âhir Zaman ve Kıyametle İlgili İnanışlar

Eski astroloji bilgilerine göre her gezegenin biner yıllık bir devri olduğuna inanılırdı. Bu inanişâ göre; Zühâl, Mirrih, Müşterî, Şems, Zühre ve Utarid dönemlerini tamamlamış, şu anda içinde bulunduğumuz devr-i kamer yani ayın devri gelmiştir. Bu devir Hz. Muhammed’in dünyaya gelişiyle başlamıştır. Bu devrin sonunda da kıyamet kopacaktır. Âhir zaman da denilen bu devirde inanişâlara göre fitne de artacaktır. Klasik Türk şiirinde bu yüzden ay ile fitne veya fitne-i âhir zaman birlikte kullanılmıştır (Çelebioğlu 1998: 682, Pala 2003: 53).

‘Amrî de bu inanişâ gönderme yaparak devr-i kamerin fitne ve fesat zamanı olduğunu ifade eder:

Ter müşğ ile yazmış yüzün üstine hatt-ı ‘anberîn
Devr-i kamerde fitne-i âhir zamân virmiş sana
‘Amrî (Çavuşoğlu 1979: 37)

Klasik Türk şiirinde bu inanişâ gönderme yapılırken sevgilinin güzellik unsurları kullanılır. Bilindiği gibi sevgilinin yüzü veya yanağı parlaklığından ve güzelliğinden dolayı bir aya benzetilir. Sevgilinin yüzünde beliren ayva tüyelerinin ise yüzde fitne çıkardığı tasavvur edilir. Dolayısıyla klasik şiirimizde devr-i kamerden ve fitneden bahsedildiğinde ay ve hat birlikte zikredilir. Ca’fer Çelebi, Nev’î ve Süheylî’ye ait aşağıdaki beyitlerde sevgilinin güzellik unsurları olan yanak ve hatın, devr-i kamerle ilgili olan inanişâlarla birlikte tasavvur edildiğini görmekteyiz:

Hatun çü Ca’ferün ey meh günin siyâh itdi
Didüm ki fitne-i âhir zamân imiş bildük
Ca’fer Çelebi (Erünsal 1983: 299)

Hüsn âhır oldı gird-i hadinde belürdi hat
Devr-i kamerde fitne-i âhir zamânı gör
Nev’î (Tulum, Tanyeri 1977: 268)

Süheylî gitmedi kaldı ruhında hâl-i ‘anber-bû
Kamer devrinde zâhir fitne-i âhir zemân gitmez
Süheylî (Harmancı 2007: 293)

Kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkacaklarına inanılan Ye’cûc ile Me’cûc kavmi de eski Türk şiirinde konu edinilmiştir. Sevgilinin yüzündeki ayva tüyelerini Ye’cûc kavminin askerlerine benzeten İshâk Çelebî, bunların âhir zamanın fitneleri olduğunu ifade eder:

Rîze-i mülk-i Hitâ mı bu hat-ı ‘anber-feşân
Leşker-i Ye’cûc mı yâ fitne-i âhir zamân
İshâk Çelebi (Çavuşoğlu, Tanyeri 1990: 259)

Bir hadîs-i şerife dayanan inanişâ göre ise kıyamet, cuma günü kopacaktır. Hz. Peygamber, Cuma gününün özelliklerinden bahsettiği bir hadîsinde “*Üzerine güneş doğan en hayırlı gün cumâ günüdür. Âdem o gün yaratıldı; o gün cennete konuldu ve o gün cennetden çıkarıldı. Kıyâmet de ancak cumâ günü kopacaktır.*” (Davudoğlu 1977: 2384) diye buyurmaktadır:

Zâtî bu inanişâ, sevgilinin boyuyla ilişkilendirerek “*serv, kâmet, râst*” kavramlarına anlam ilişkisi kurmak sûretiyle ifade etmektedir. Çünkü sevgili yürüyünce fitne kopar, kıyamet olur:

‘Âlemi itdi helâk ol serv-kâmet cum’a gün
Râst dirler bu sözi kopar kıyâmet cum’a gün

Zâtî (Çavuşoğlu, Tanyeri 1987: 103)

Ravzî aynı inanışa telmihte bulunurken kıyamet esnasında tekbîr getirilmesi gerektiği inanışına da vurgu yapar:

Çün ikâmet okıdı hep turdı ayağ üzre halk
Pes kıyâmet şüphesiz bildüm ki kopar Cum’a gün

Ravzî (Aydemir 2007: 404)

Cinânî, sevgilinin yürüyüşüyle birlikte kıyametin kopacağını zanneden âşıkların tekbir getirdiklerini söyleyerek yaşadığı dönemdeki halk inanışına telmihte bulunmuştur:

Gelüp bin nâz ile refâtâre ‘arz-ı kâmet itdükçe
Gören tekbîr idüp tahsîn ider ol serv-i âzâde

Cinânî (Okuyucu 1994: 585)

Bâkî, sevgilinin bedeninde hiç kıl bulunmayışını, kıyamette hiç gece olmayacağı inancından hareketle açıklamıştır:

Nola mûdan eser olmasa hîç ol serv-şâmetde
Şeb olmaz hep ser-â-ser rûz olur dirler kıyâmetde

Bâkî (Küçük 1994: 451)

Kadir Gecesiyle İlgili İnanışlar

Klasik Türk edebiyatında kutsal gecelere ait inanışlardan da bahsedilir. Özellikle Kadir gecesine ait inanışlar, klasik şiirimizde sıkça bahis konusu olmuştur. Bunlardan en önemlisi ise bu gece boyunca bütün kâinatın sükûnet içinde olacağıdır. Halk inanışlarına göre Kadir gecesinde ağaçlar secde eder, sular da akmaz dururmuş. (Onay 2000: 270). Zâtî’ye ait aşağıdaki beyitlerde de bu inanışın tezahürlerini açıkça görmekteyiz:

Eglen sevâd-ı şî’rüm ile gitme çağ çağ
Ey mâh kadr gicesi akar sular turur

Zâtî (Tarlan 1967: 208)

Serv-i surâhî itmez idi secde gâlibâ
Bu gice Kadr gicesi olmasa ey nigâr

Zâtî (Tarlan 1967: 452)

Meleklerle İlgili İnanışlar

Klasik Türk edebiyatının temel kaynaklarından olan din, aynı zamanda bazı halk inanışlarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Kaynağı bir hadîs-i şerîfe dayandırılan bir halk inanışına göre köpeğin bulunduğu yere meleklerin giremeyeceği söylenir. Bu inanışla ilgili hadîs, Sahîh-i Buhârî’de şöyle geçmektedir: “*İçinde kelb ve (canlı hayvan)*

sûreti bulunan eve (rahmet) melekler(i) girmez!" (Zebîdî 1983: 157) Tâbî bu inanışın temelinde köpeğin İslam dininde necis bir havyan sayılması yatmaktadır. Bu örnek bizlere bazı halk inanışlarının dinî kökenli olabileceğini de göstermektedir.

Rûhî, sevgiliyi bir meleğe, rakîbi ise bir köpeğe benzetmek sûretiyle sevgilinin rakîbin evine gitmesine şaşırılmaktadır. Çünkü sevgilinin (melek), rakîbin (köpek) bulunduğu yere girmesi mümkün değildir:

Gitdüğü hâne-i ağıyâra ‘acebdür yârün

Seg olan hâneye girmez bu meseldür ki melek

Rûhî (Ak 2001: 726)

İsimlerle İlgili İnanışlar

Klasik şiirimizde isimlerle ilgili inanışlara da yer verilmiştir. Her toplumda farklı bir geleneğe sahip olan ad koymanın, Türk kültüründe kişiliği belirleyen bir özellik olarak da karşımıza çıktığını görmekteyiz. Eskilerin deyimiyle *ismiyle müsemâmâ olma* yani isminin anlamına uygun bir kişiliğe sahip olması şeklinde nitelendirilen bu gelenek, halk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden çocuklara, büyük işlerle, yiğitliği ve büyük başarıları ile ün salmış bir kişinin adını vermek bir gelenek olmuştur. Bu sayede adın asıl sahibinin niteliklerinin adla birlikte yeni sahibine de geçeceğine inanılmış (Boratav 1973: 109).

Âdem kelimesini “*insanoğlu, adam*” ve ilk peygamber, ilk insan Hz. Âdem anlamında tevriyeli olarak kullanan İshak Çelebi, bu inanıştan hareketle cennete gitmek isteyenlerin Âdem adını kullanmalarını tembihlemektedir:

Riyâz-ı huld ise maksûdun isme meşgûl ol

Eger ki âdem isen bulasın müsemâmâyı

İshâk Çelebi (Çavuşoğlu, Tanyeri 1990: 332)

Aynı inanışa Cinânî de telmihte bulunmaktadır. Şâir, beytin ikinci mısrasında isimlerin insanların kişiliğinde etkili olduğunu açıkça belirtmektedir:

N’ola ‘âbid olup bir iki gün meyl-i salâh itsek

Olur te’sîri her ismün müsemâmâsında sultânüm

Cinânî (Okuyucu 1994: 544)

Yahyâ Bey aşağıdaki beyitte, isimlerle ilgili olarak farklı bir inanışa yer vermiştir. Bu inanışa göre isimler veya lakaplar gökten inmiştir. Muhtemelen bu inanış, Kur’an’da geçen “*Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti...*” (Kur’ân-ı Kerîm, 2/31) âyetine dayanmaktadır. Halkın çocuklara isim verirken Kur’an’a başvurması da bu inanışa kaynaklık etmiş olabilir. Çünkü Kur’an, Allah katından inmiştir. Dolayısıyla isimler de

göklerden inmiştir. Bu inanışa divan şâirleri değişik vesilelerle telmihte bulunmuşlardır.

İshâk Çelebi, göz yaşlarının bir yağmur gibi aktığını söyleyerek bu inanışa göndermede bulunur. Yahyâ Bey ise sevgilinin dudağının can verici özelliğinden yola çıkarak Hz. İsa'nın yaşadığına inanılan göğün dördüncü katından ineceğini tasavvur etmiştir:

Gerçek degül mi eşküme bârân didükleri

Gökden iner gibi kişiye vâkı'â lakab

İshâk Çelebi (Çavuşoğlu, Tanyeri 1990: 118)

İşigünde lebün anılsa Mesîhâ dirilür

'Aceb olmaz güzelüm gökden iner çünkü lakab

Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 298)

Sonuç

16. yüzyılda yaşamış 15 kadar şâirin divanlarının taranmasıyla hazırlanan bu çalışma bize, halk inanışlarıyla ilgili birçok hususun klasik Türk şiirinde kullanıldığını göstermiştir. Klasik şiirimizdeki sanatkârâne söyleyiş geleneğinin etkisiyle ilk bakışta görülemeyen halk kültürüne ait birçok unsur, bu konuda yapılacak titiz çalışmalarla ortaya çıkacaktır. Bu tür çalışmalar, klasik şiirimizin muhteva zenginliğinin tespit edilmesi açısından faydalı olacaktır.

Daha önce de ifade edildiği gibi bir şâiri veya ona ait bir eseri değerlendirirken onu içinde yaşadığı toplumdan soyutlayarak anlamak mümkün değildir. Divan şâirleri de yaşadıkları dönemdeki toplumun kültüründen, inanışlarından, âdetlerinden ve uygulamalarından çeşitli vesilelerle şiirlerinde bahsetmişlerdir. Dolayısıyla klasik Türk edebiyatından bahsederken onun sadece Arap ve Fars edebiyatından etkilendiğini söylemek, soyut bir edebiyat olmakla suçlamak büyük haksızlıktır.

Bu bağlamda klasik Türk şiirine içinden çıktığı toplumun değerlerini yansıtan bir edebiyat olarak bakılması daha doğru olacaktır. Yazımızın konusunu oluşturan halk inanışları da, klasik şiirimizin halk kültüründen ve günlük yaşamdan uzak olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Diğer divan şâirleri üzerinde yapılacak bu tür çalışmaların klasik Türk şiirinin muhtevasını doğru bir şekilde anlamamızda ve değerlendirmemizde faydası olacağını özellikle belirtmeliyiz. Bu tür çalışmalar, Osmanlı toplumunu tanımamıza, tarihsel süreç içinde halk kültüründeki değişimleri gözlemlememize yarayacak ve edebî metinlerin toplumları tanımada ve anlamada ne kadar önemli olduğunu gösterecektir. Bu sayede folklor araştırmalarında sadece halk edebiyatına ait ürünlerin değil klasik Türk edebiyatına ait eserlerin de önemli bir kaynak olduğu ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Bey (1995), *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, İkinci Kitap*, (Hazırlayanlar: Kazım Arısan, Duygu Arısan Güney), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- AK, Coşkun (2001), *Bağdatlı Rûhî Dîvânı, I. Cilt*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- AK, Coşkun (2001), *Bağdatlı Rûhî Dîvânı, II. Cilt*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- AKYÜZ, Kenan vd. (2000), *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- ANDREWS, Walter (2000), *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, (Çeviren: Tansel Güney), İstanbul: İletişim Yay.
- AYDEMİR, Abdullah (1996), *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Ankara: TDV Yay.
- AYDEMİR, Yaşar (2007), *Ravzî Divanı*, Ankara: Birleşik Kitabevi.
- AYDIN, Mehmet (1995), "Fal", *TDVİA, Cilt: 12*, s. 138-141.
- BORATAV, Pertev Naili (1973), *Türk Halkbilimi II, 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BOYRAZ, Şeref (2006), *Fal Kitabı, Melhemeler ve Türk Halk Kültürü*, İstanbul: Kitabevi.
- CEYLAN, Ömür (2007), *Kuşlar Dîvânı: Osmanlı Şiir Kuşları*, İstanbul : Kapı Yay.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977), *Yahyâ Bey Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1979), *‘Amrî Dîvan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1980), *Vasfî Dîvan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1982), *Helâkî Dîvan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (2001), *Necati Bey Divanının Tahlili*, İstanbul: Kitabevi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed - TANYERİ, M. Ali (1981), *Hayretî Dîvan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed - TANYERİ, M. Ali (1987), *Zâtî Divanı, 3. Cilt*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed - TANYERİ, M. Ali (1990), *Üsküblü İshâk Çelebi Dîvan*, İstanbul: Mîmâr Sinan Üniversitesi Yay.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1998), "Kültür ve Edebiyatımızda Ay", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yay.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2003), *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara: Akçağ Yay.
- DAVUDOĞLU, Ahmed (1977), *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, Cilt: 4*, İstanbul: Sönmez Neşriyat.

- DENİZ, Sebahat (1992). *16. Yüzyıl Bazı Divân Şâirlerinin Türkçe Divânlarında Kosmik Unsurlar (Bâkî-Fuzûlî, Hayâî Beg, Nev'î, Yahyâ Beg)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- DİLÇİN, Cem (1999), "Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri" *Türk Dili*, Sayı: 571, s. 618-626.
- ERÜNSAL, İsmail E (1983), *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With A Critical Edition of His Divân*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- EYÜBOĞLU, İ. Zeki (1974), *Bütün Yönleri ile Anadolu İnançları*, İstanbul: Koza Yay.
- GÖRE, Zehra (2007), "Divan Şiirinde 'Cünûn Eyyâmî' Olarak Bahar", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3* Summer, s. 282-295.
- HARMANCI, M. Esat (2007), *Süheylî*, Ankara: Akçağ Yay.
- KAZAN, Şevkiye (2005), "Klasik Türk Şiirinde Nazar: Göz Değmesi", *Milli Folklor*, Sayı: 68, Kış 2005, s. 166-179.
- Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr Cilt: 1*, (2006), (Haz.: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Divânı*, Ankara: TDK Yay.
- LEVEND, Agah Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- OKUYUCU, Cihan (1994), *Cinânî, Hayâtı, Eserleri, Divânının Tenkidli Metni*, Ankara: TDK Yay.
- OLGUN, Tahir (1995), *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar*, (Hazırlayan: Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ Yay.
- ONAY, Ahmet Talay (2000), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Hazırlayan: Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ Yay.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2005), *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/Dizin/Metin*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖZKAN, Ömer (2006), *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitabevi.
- PALA, İskender (2003), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yay.
- SERDAROĞLU, Vildan (2006), *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*, İstanbul: İSAM Yay.
- SEZER, Sennur (1998), *Osmanlı'da Fal ve Falnameler*, İstanbul: Milliyet Yay.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1994), "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 90, s. 131-179.
- TARLAN, Ali Nihad (1967), *Zâtî Divanı, 1. Cilt*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- TARLAN, Ali Nihad (1970), *Zâtî Divanı, 2. Cilt*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- TEMİZKAN, Mehmet (2007), "Bir Kur'an Falı", *Milli Folklor*, Sayı: 74, s. 70-74.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2010-20/1

TOLASA, Harun (2001), *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yay.

TULUM, Mertol – TANYERİ, M. Ali (1977), *Nev'i Divan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

URAZ, Murat (?), *Türk Mitolojisi*, Ankara: Hera Yay.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1974), "Türk Folklor Araştırmaları", Türk Folklor Araştırmaları, I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Ankara, s. 35-39.

ZEBÎDÎ, Z. A. (1983), *Sahîh-i Buhârî Muhtasar Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, Cilt: 10*, (Mütercimi ve şârihi: Kâmil Miras), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 185-202 , ELAZIĞ-2010

DİVÂNÜ LÛGÂTİ'T-TÜRK'TE BAŞTA KULLANILAN KUVVETLENDİRME EDATLARI

Intensiv Particles Used at the Beginning of Sentences in Dîvânü Lügâti't-Türk

Biröl İPEK*

ÖZET

Çalışmamızda Divanü Lügati't-Türk'te geçen ve başta kullanılan kuvvetlendirme edatları “Çak, Ked/ Key, Kop/ Köp, Ne”yi ele aldık. Özellikle Arap gramer kitapları örnek alınarak yazılmış eski gramer ve belagat kitaplarımızda “Te’kit” başlığı altında bu tür edatlara yer verilmiştir. Tekit, daha çok anlamla ilgili bir terim olup berkitme, kuvvetlendirme, güçlendirme, pekiştirme demektir. Dilbilgisi kitaplarında “Kuvvetlendirme Edatları” başlığı altında bu edatlara yer verilmiş ve bunlar cümle başı kuvvetlendirme edatları olarak isimlendirilmiştir Orta Türkçe döneminde bu edatların kullanımı çok yaygındır. Çalışmamızda bu edatların kökenini, Orta Türkçedeki kullanımlarını ve konu ile ilgili yapılan çalışmaları göz önüne alarak bu edatları anlatmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Gramer, Edat, DLT, Kuvvetlendirme Edatları, Pekiştirme.

ABSTRACT

In our study, we handled the intensiv particles of “Çak, Ked/ Key, Kop/ Köp, Ne” which have been available and used at the beginning of the sentences in “Dîvânü Lügâti't-Türk”. These types of particles are discussed under the heading of “te’kit” in old grammar and rhetoric books which have been written by following especially Arabic grammar books. Tekit as a term of rather relating to denotation means reinforcement, intensiv, fortification. In grammar books, those particles have been given place under the heading of “Intensiv Particles” and they have been named as Pre-Sentence Particles. In Middle Turkish era those particles have a widespread usage. In our work, we have tried to explain these articles by evaluating the origins of these particles, their usage in Middle Turkish and studies made on these issues.

Key Words: Grammar, Particle, Dîvânü Lügâti't-Türk, Intensiv Particles, Intensive.

---

* Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; bipek@firat.edu.tr

DİVÂNÜ LÛGÂTİ'T-TÛRK'TE BAŞTA KULLANILAN KUVVETLENDİRME EDATLARI

Divânü Lûgâti't-Türk'te çak, ked/ key, kop/ köp ve ne edatlarına başta kullanılan “obartma ve kuvvetlendirme” edatları olarak yer verilmektedir.

1. Çak: Divanda bu edat, “Bir şeyin özünü, aynını bildiren kelime. *Çak ol atnı tutgil* (Ta o atn kendisini yakala) (Tam o atı tut); *Çak amaçnı urgıl* (Ta nişangâhı vur) (Tam hedefe nişan al)” şekliyle yer almaktadır (DLT: C. I. s. 333). Zaman, ölçü anlamında başta kullanılarak anlamı kuvvetlendiren bir kuvvetlendirme edatıdır.

Kaşgarlı, ses yansımali bir sözcük olan ve ses bakımından “çak” edatına benzeyen bir başka sözcüğü bu edatın altında vererek bunun farklı bir sözcük olduğunu belirtmiştir. Divanda, “Bu da ses anlatır bir sözdür. *Ol anı urdu çak etmedi* (O, onu dövdü, çit etmedi)” (DLT: C. I. s. 333). Bu ses yansımali bir sözcüktür. Çak edatıyla ilgisi yoktur.

A. Von Gabain, “çak” edatını Eski Türkçenin Grameri isimli eserinde “Edatlar ve Edat Benzeri Ekler” başlığı altında inceler ve “Kuvvetlendirme bildirir, nadir görülür” şeklinde bir açıklama yaparak bu edatın etimolojisini +çağ < +ça (eşitlik) < +oğ (kuvvetlendirme) şeklinde yapar: *Amıtı+çak* (tam şimdi, şimdicek), *çak sini* (tam seni), Gabain, son örnekteki +çağ edatının Çağatay Türkçesi’nde görülen “çağ” (zaman, vakit) anlamında kullanılan sözcükle hiçbir ilgisinin olmadığını da belirtir (Gabain, 1988: 105). Reşit Rahmeti Arat, yukarıdaki “amıtı+çak” örneğinin Uygur metinlerinde aslında “çak amıtı” (Tam şimdi) şeklinde geçtiğini dolayısıyla yukarıdaki etimolojinin yanlış olduğunu belirtir ve bunun “-cak şeklinde, ek olarak mütâlaa edilmiş olmasının bir zühûl eseri” olduğunu iddia eder (Arat, 1991: 373). Arat, sonda kullanılan “-cak” ekini bu edatla karıştırmamak gerektiğini belirtir. Uygur dönemi eserlerine baktığımızda Arat’ın haklı olduğu ve “çak amıtı” şeklinin kullanıldığı görülmektedir.

Bu edatın kökeniyle ilgili farklı bir görüş beyan eden Zeynep Korkmaz, “-cak (<çA+ok)” ekinin küçültme sevgi tahsis işleviyle sıfat, zarf ve adlar türeten bir yapım eki olduğunu belirtir. Korkmaz, çak’ı yapım eki olarak değerlendirir (Korkmaz, 2003: 39). Bu yapım ekinin “çak” edatıyla ilgisi var mı? Çak edatı daima başta kullanılırken “-çak” eki sonda kullanılmaktadır. Başta kullanılan çak, bir edattır; yapım eki değildir. Bizce bu iki “çak” farklı şekillerdir. Reşit Rahmeti Arat ise, çak edatının menşei için “eğer Türkçe ise bunun bir fiilin zarf-fiil şekli olabileceğini” belirtir (Arat, 1991: 373).

Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar isimli eserinde “Kuvvetlendirme Edatları” başlığı altında bu edata yer vermiş ve çak (tıpkı, derhal) anlamında Batı Türkçesinde de kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldığını; fakat fazla örneğinin olmadığını belirterek şu örneği verir: *İki böleridi hıyar bigi çağ* (Hacıeminoğlu, 1971:

220). Şiirde ve konuşma dilinde çak edatının sonda kullanılması anlamda herhangi bir değişiklik yapmaz.

Jean Deny, Türk Dili Grameri isimli eserinde “çak” için “pekiştirimci “corroboratif” katmaç (zarf) ki, bir şeyin bir yerin veya zamanın bildirilişini pekiştirmeğe veya kesinlemeğe yarar. Bugün yerini “ta” edatına bıraktığını” belirtir (Deny, 1941: 608). Yazar, çak edatının anlamdaşı olarak kuvvetlendirme edatı “tak” veya “ta” edatının da kullanıldığını, bugün daha çok “ta” edatının kuvvetlendirme görevinde mesela Trabzon ağzında “Ta Van'a” (yani uzaklara) gitmek anlamında olduğunu belirtir (Deny, 1941: 622). Deny, eserinde “-ca, -ce, -cağ, -cek, çağ” ek ve edatlarının aslında köken bakımından aynı olduğunu iddia eder. Araştırmacı, çağ kelimesinin eski bir çañ kelimesinden geldiğini Kırgızcada “şan” Azericede, “can”, Çuvaşçada “çen” şekillerinin bu çañ'ın varyantları olduğunu ve bunların hepsinin “-e kadar” anlamında kullanıldığını belirterek şu örnekleri verir: *Çay-iñ çağ aşağa-sın-da; Yay-iñ orta yeri ki çağ oğ çık-an mevzi'-i-dir* (Deny, 1941: 608).

Türk Dillerinde Sontakılar isimli eserinde Yong-Song Li, bu edatın kökünü “çağ”<chī” şeklinde “Çince “uzunluk birimi; cetvel” anlamında olduğunu Türkçeye “çağ” şeklinde girdiğini iddia eder (Li, 2004: 196).

Kâmil Tiken, Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar Bağlaçlar Ünlemler ve Zarf-Fiiller, isimli eserinde “çak” edatının cümle içindeki kullanımıyla ön edat durumunda ve daha çok kuvvetlendirme unsuru olarak kullanıldığını belirtir. Tiken, “çak önceleri zarf, sıfat ve ünlem olarak kullanılmış daha sonra, Farsça “tâ” ve Türkçe “dek” edatlarının tesiriyle edat olarak da kullanılmaya başlandığını” belirtir (Tiken, 2004: 116). Araştırmacı, bu eserde hareket zamanı bitimi için eskiden beri Türkçede ön edat olarak kullanılan anlamı derece açısından kuvvetlendiren edatların olduğuna dikkat çeker. Araştırmacı şu örnekleri verir: *Çak öyleye degin ögin dirmede* (Tam öğlene kadar zihnini toparlayamadı) (Tiken, 2004: 11); *Öküş dürlü dürlü belâ görmüşüz/ Çah andan berü kim yola girmişüz* (Çok türlü türlü belâ görmüşüz/ İşte ondan sonra yola girmişiz) (Tiken, 2004: 11).

Eski Türkçe Sözlük'te çak “1. (bk. çağ); 2. tam, tamamıyla; 3. doğru olarak; 4. zaman, çağ” anlamındadır. çağ maddesinde ise “1. çağ, zaman; 2. baht” bilgisi yer almaktadır (Bayat, 2008: 57).

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde Ahmet Caferoğlu, bu edatın: 1. Çağ zaman. 2. Tam, anlamlarında kullanıldığını dolayısıyla zamanla ilgili olan “çağ” ve “çak” edatının aynı sözcük olduğunu belirtir (Caferoğlu, 1993: 39).

Kıpçak döneminde yazılmış gramer kitaplarında da bu edata yer verilmiş. El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye isimli eserde “çağ” edatının

Arapçadaki “lemmâ” (-dığı zaman) edatına karşılık geldiği belirtilmiş ve şu örnek verilmiş: *Biy çaķ ıurdu men yetiştüm* (Bey kalktığında ben de ulaştım.). Bu, onun kalkışı zamanında ulaştım, benim ulaşmam onun kalkışından hiç geç kalmadı anlamındadır. Bu örnekte öncelik-yakınlık konusunda abartı yapılmıştır. Yani söylenenden birinin meydana gelişi ile diğzerinin meydana gelişi arasına kesinlikle bir süre girmemiştir (Toparlı, 1999: 29). Bu eserdeki bilgiler Kaşgarlı’nın verdiği bilgiyle aynıdır.

Kıpçak Türkçesi Sözlüğünde “çaķ” 1. Çağ, zaman. 2. Durum, vaziyet. 3. Güç, Kuvvet. 4. ...ınca, ...dığı zaman anlamlarındadır (Toparlı, 2003: 45).

Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye’de, “şak” şekli zaman anlamında geçmektedir. Eserde ayrıca “Türkmenler “çag” derler” şeklinde bilgi de yer almaktadır (Atalay, 1945: 245).

Kavâ’id-i Osmaniyye’de “çak edât-ı gaayettir ki bir hükmün nihâyet bulduğu şey’in evveline getirilir ve ol hâlde âhirine *hâ-yı resmiye* ilâve olunduktan sonra *dek* veyâhut *değın* lâfızları gelir *çak Bağdâda dek* yâhut *Bağdâda değın* denildiği gibi ve ekseriyâ *çak* lâfzı getirilmeyerek bunlar ile iktifâ olunup meselâ *Bağdâda dek* ve *Bağdâda değın* denilir ve ba’zen bunların yerine *kadar* lâfzı getirilir. *Bağdâda kadar* gibi.” şeklinde yer almaktadır (Özkan, 2000b: 120).

Bergamalı Kadri, Müyessiretü’l- Ulüm, isimli eserinde bu edat için şu bilgileri verir: “Çaķ hârfdür ki intihâ’-i ğayet (yanına dayanma, yaslanma) manasın ifâde edar.” Bu örnekteki “harf” terimi “edat” anlamındadır. Sesin (fonem) karşılığı olan harf anlamında değildir. *Sen sözüni çaķ bu mertebede mubâlağa itme* (Karabacak, 2002: 55).

Ahmet Cevdet Paşa, Medhal-i Kavâ’id, isimli eserinde: “Bazen te’kit için evveline çak getirilir. *Çak sabâha dek uyudum.*” (Özkan, 2000a: 57). Bu örnekte de görüldüğu gibi aslında “çak” edatı kullanılmasa da anlam açıktır. Fakat “çak” edatı getirildiğinde, cümlenin anlamına kesinlik katmakta, anlamı kuvvetlendirmektedir.

Mikyasü’l-Lisan Kıstasü’l-Beyân isimli eserde Abdurahman Fevzi Efendi, bu edatı şöyle anlatmıştır: “çak harfidir ki ism-i müfrede dahil olup ol ismi tesbit u takrîr u mecaza ve mübalâğaya hâmlen men’ü hacr itmekle edât-ı tahkîk olur *Zeyt çaķ ikindileyin geldi.*” (Erdem, 1998: 173).

Hasan Eren, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserinde “çağ” “vakit, Türkçede, yaş, devir” anlamında kullanıldığını belirtir. Eren, bu edatın Türkçe olduğu yolundaki inancın yaygın olduğunu ancak eski yazıtlarda geçmediğini Uygurcada ise, Moğol çağından başlayarak kullanıldığını, dolayısıyla Moğolcada “çağ” kelimesinin eski eserlerde sık sık geçtiğini belirtir ve Çağdaş Moğol diyalektlerinde de yaygın olarak kullanıldığını, buna göre Türkçeye Moğolcadan geçtiğini iddia eder (Eren, 1999: 76).

Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlere Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserinde “çak” sözcüğünün (Ta, işte) anlamlarında olduğunu belirtir ve bu sözcüğün Eski Türkçeden beri “çak” şekliyle (tam) anlamında kullanıldığını ifade eder (Gülensoy, 2007: 211).

Ferdinand D. Lessing'in Moğolca-Türkçe Sözlüğü'nde çağ maddesinde şu bilgiler verilmektedir: “çag. sag a) İsim: zaman, süre, vakit, çağ, devir, genel durum ve şartlar kümesi olarak zaman, süreç, zaman, kip. b) isim: saat. c) İsim: saat, duvar saati, cep veya kol saati. d) İsim: hava, iklim. e) deyimlik kullanım (Lessing, 2003: 251).

Nicholas Poppe'nin Moğol Yazı Dilinin Grameri isimli eserinde “çag” sözcüğünün zaman anlamında olduğu bilgisi yer almaktadır (Poppe, 1992: 23).

Clauson sözlüğünde “çak” “tam, kesinlikle, tamam” anlamında Türkçede “çağ”, Karahanlıcada “çak” Çağataycada “çağ” Osmanlıcada “çağ/ çak” Kırgızcada “çak” Karakalpak, Nogay ve Kazan Tatarcasında “şak” Türkmencede “çâğ” şeklinin kullanıldığı belirtilmiştir (Clauson, 1972: 404).

Esra Karabacak, “Zaman İsimleri Üzerine” isimli bildirisinde Çak~çag sözcüğünün “Çağ, zaman” anlamında kullanıldığını belirtir. Bu sözcüğün Çuvaşça'da “çux, çeh”; Yakutça'da çaş; çaş tuju (Gençlik çağı); Türkiye Türkçesi'nde “çağ” (sınırlı zaman, zaman dilimi, vakit, mevsim, yaş, ömür, hayatın çocukluk, gençlik kısımlarından her biri, tarihin ayrıldığı dört ana bölümden her biri); Kırım Türkçesi'nde çak; Tatar Türkçesi'nde çak~çük; Karaçay Malkar Türkçesi'nde çak, Şor Türkçesi'nde çaş, Karakalpak Türkçesi'nde şağ; Tuva Türkçesi'nde şak, Yeni Uygur Türkçesi'nde çag şekillerinin kullanıldığını belirtir (Karabacak, 2004: 1868).

Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde “çak”ı “Pekiştirme Edatları” başlığı altında vermiş bu edatın kökeni, işlevi üzerinde durmuştur (Üstüner, 2003: 55). Araştırmacı, özellikle “çak” eki ile “çak” edatı ayırımı yaparak bu edatın çeşitli dönemlerde pekiştirme görevinde kullanıldığını belirtmiştir.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te “çağ “ madde başı verilmiş bu edatın aslının Moğolca “çağ” sözcüğü olduğu ve “zaman, vakit, mevsim” anlamlarında kullanıldığı bilgisi yer almaktadır (Ayverdi, 2005: 511).

Tarama Sözlüğü'nde: çak: 1. ta, tam tamam. 2. sırf, salt, sade, yalnız, safi, hâlis anlamlarıyla yer alan bu edat, “çak, çah, cak, çık” şekillerinin de görüldüğü belirtilmiş ve bu edat için pek çok örnek verilmiştir: *Kıyamet gününde mübarak başın toprakta kaldırıp çak şöyle kim bir nesne ister gibi eve dört yanına isteye* (TarS. 795).

Ava çıkmış idi ol gün şehriyar

Çak yolunun üstü idi ol pınar (TarS. 796).

Cebrail ol altı şehri çak aşağısından aslı ve kökü ile kaldırıp... (TarS. 796).

Hak Taâlâ buyurdu ol Âdem bünyadın yukarı altıncı göğe götürdüler çak kâbe'nin beraberinde kodular (TarS. 796).

Çağ ol âlemde ve heman ol demde (TarS. 796).

Çağatay Türkçesinde “çağ” şekli görülmektedir. *Bir yirni çağ kılıp atmaydurlar* (Bir yere tam nişan alıp atmıyorlar) (Arat, 1991: 373).

Kıpçak Türkçesinde “çak” şekli görülmektedir Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde “çak” edatı, “...ınca, ...dığı zaman” anlamında olduğu bilgisi yer almaktadır (KıpTS: 45).

Münyetü'l-Guzât'ta “çağ” şekli “vakit, zaman” anlamında geçmektedir. Taradığımız metinlerde bu edat daha çok isim olarak kullanılmaktadır. Kuvvetlendirme görevindeki örnekleri tespit edemedik.

Ol çağda azar-sen... (O vakit şaşarsan....) (Uğurlu, 1987: 110).

Batı Türkçesi'nde özellikle ilk devre metinlerinde sık kullanılmış bir edattır.

Çah ol sûrete karşı dâimâ

Günini geçirürdi fırsat uma.

(Tam o surete karşı daima; fırsat umarak gününü geçirirdi)

Yarındası Nakâş'ı çah katına

Kıgırdı vü lutf eyledi çoh yine

(Yarınki gün Nakkaş'ı tâ katına çağırdı ve yine çok iyilik ihsan yaptı) (Tiken, 2004: 117).

Taradığımız eserlerde Osmanlı Türkçesinde de bu edatın kullanıldığını gördük.

Kimse ummazdı bu târihe degin çağ bu kadar

Bî-vefâlık yüzini göstere mir'ât-ı zamân

(Kimse bu tarihe kadar ta bu kadar; zaman aynası vefasızlık yüzünü göstereceğini beklemiyordu) (Küçük, 1994: 84).

Necati Beg Divanı'nda:

Ölüm aralmayam ey dost gam-ı aşkından

Çak ölünce umarım bulmayasın yalanım

(Ey dost aşkının derdinden ölüm aralamayam; Umarım tâ ölünceye kadar yalanımı bulmazsın) (Tarlan, 1992: 307).

Kimi şeydâdır Necâtî der isen

Çak sana ey gül-izârım çak sana (Necati kime deli divanesin der isen; tâm sana ey gül-yanaklım tam sana) (Tarlan, 1922: 153).

Örneklerde de görüldüğü gibi çak edatı cümlelerin başında kullanılarak anlama

kesinlik katan, anlamı pekiştiren kuvvetlendiren bir edat olarak kullanılmıştır. Çak edatı daha çok batı Türkçesinde işlek olarak kullanılmıştır. Önceleri zarf, sıfat ve ünlem olarak kullanılan bu sözcük daha sonra başta kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmıştır. Arapça'dan yapılan tercüme ve Fars dilinin etkisiyle başta kullanılan bir edat özelliği kazandığı anlaşılmaktadır. Araştırmacılar bu edatın kökenini daha çok zaman anlamındaki “çağ” sözcüğüne dayandırıyorlar. Bu edatın Türkçede kullanılan yapım eki (+çak< ça+ok) ile ilgisi olmadığı ağırlık kazanmaktadır. Araştırmacılar bu sözcüğün Moğolca'dan Türkçeye girdiğini savunmaktadırlar.

2. Ked /Key: Divanda “Bu kelime (dal) ile yazıldığı gibi (zel) ile dahi yazılır. Bir şeyi anlatmakta obartma ve pekitme arzu edilirse bu edat kullanılır. *Keğ at* (Ne iyi at). *Keğ nenğ* (Ne iyi şey)” (DLT: C. I. s. 322). Bu edatın “ked, keğ ve key” şekillerinin de olduğu ayrıca divanda belirtilmiştir. Divan'da şu Dörtlükte “key” şekliyle geçmektedir.

Bıçgas bitik kılurlar

And key yeme bérürler

Xandin basut tilerler

Basmıl Çomal tirkeşür

(Andlaşma bitiği yazıyorlar, sağlam yemin ediyorlar, Handan yardım istiyorlar, Basmıl Çomal toplanıyor) (DLT: C. I. s. 459).

Araştırmacılar, bu edatın Soğdca “k'dy” (Çok, son derece) anlamlarına gelen sözcükten Türkçeye girdiğini belirtiyorlar (Nalbant, 2008: 214).

Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar isimli eserinde bu edatı “Kuvvetlendirme Edatları” başlığı altında vermiştir. Hacıeminoğlu bu edatın Karahanlı, Harezmi ve Batı Türkçesinde kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldığını belirtir (Hacıeminoğlu, 1971: 247).

Tarama Sözlüğünde “key” (gey) maddesinde 1. çok, pek, gayet, pek çok. 2. iyi, iyice, hakkıyla. 3. uygun, muvafık, münasip, lâyıf, doğru, yerinde. anlamlarında olduğu belirtilmiştir

Ve bu ki mertebesi yücelip key ululuk hasıl oldu.

(Ve bu iki mertebesi yükseldi, pek çok ululuk hasıl oldu)

Senin gey dostun kimdir?

(Senin hakiki, gerçek dostun kimdir?)

Yolda meğer var idi bir key ağaç

Ya'kup anda oturmuştu susuz aç

(Meğer yolda bir uygun ağaç vardı.)

Yakup, onun altında aç ve susus oturmuştu) (TarS: C. IV: 2458).

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden Atabetü'l-Hakayık'ta:

Ölüğdin tirig hem tirigdin ölüğ

Çıkarur körür sen munı keğ anga

(O dirileri öldürdüğü gibi, ölüleri de diriltir, görürsün; bunu iyi bil) (Arat, 1992: 42).

Ne iş utru kelse anga keğ bakın

Ol işning öngini songını sakın

(Hangi işle karşılaşsan, onu iyice gözden geçir; O işin başını ve sonunu düşün) (Arat, 1992: 70).

Kutadgu Bilig'de:

Tilig keğ küdezigil küdezildi baş

Sözünngni kısırgil uzatıldı yaş

(Dili iyi gözet, başın gözetilmiş olur; sözünü kısa kes, ömrün uzun olur) (Arat, 1979: 34).

Negü tir eşitgil ay ilçi başı

Örüğ keğ köngüllüğ sınımış kişi

(Ey hükümdar, dinle, sâkin, iyi gönüllü ve tecrübeli insan ne der) (Arat, 1979: 217).

Harezmi Türkçesinde de bu şekil ve görevde kullanılmıştır:

Aning efsünçülüğün keğ bilürmen. (Onun efsunculuğunu çok iyi bilirim)

Ayıtta songra keğ kadğuda kaldım (Söyledi sonra çok kaygılandım) (Hacıeminoğlu, 1971: 247)

Çıkıp sahırağa âhu avladılar

Kedikler yolını keğ bağladılar (Çöle çıkıp ceylan avladılar; av hayvanlarının yolunu hep tuttular) (Hacıeminoğlu, 2000: 274).

Batı Türkçesinde "key" şekli kullanılmıştır.

Ki kaçmak deminde key erlik olur. (Ki kaçmak zamanında tam erkekliktir)

Gözleriñ hem açam ki key körsin. (Gözlerini de açayım ki daha iyi göresin)

Bâkî 'acüz-ı dehre zebûn olma key sakın (Bâkî, zamanın aczine yenilme kendini çok koru, sakın) (Hacıeminoğlu, 1971: 247).

Araştırmacılar bu edatın yabancı kökenli bir sözcük ve başta kullanılan bir kuvvetlendirme edatı olduğunu belirtmektedirler. Bu edat Karahanlı, Harezmi ve Batı Türkçesinde kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmıştır.

3. Kop/ Köp: Divanda madde başında “Obartma ve pekitme edatı” olarak yer almaktadır. Bu edat “çok, pek, hep, bol, bütün, tamamıyla, tamamen” anlamlarındadır.

Ogul kop bedüdü (Çocuk çok büyüdü).

Kop edgü neng (Çok iyi nesne) (DLT: C. I. s. 319).

Divanda ayrıca bu edatın altında “köp” şekli verilmiştir. Kaşgarlı bu şekli yukarıdaki edatın altında vererek farklı bir sözcük türü olduğunu belirtmiştir. Divanda: *Köp saç* (Gür olan nesne); *Köp söğütge kuş konar*; *körklük kişige söz kelir* (Gür söğüde kuş konar, güzele söz gelir) (DLT: C. I. s. 319). Divanda bununla ilgili şu açıklama yer almaktadır: “Renklerde bir şeyin vasfını obartmak için, sıfatı söylenen kelimenin ilk harfi alınıp- bütün Türk dillerinde “b” eklemekle yapılır; bu, Oğuzcada “m” getirmekle olur. Koyu gök renginde olan nesneye Türkler “köp kök”, Oğuzlar “köm kök” derler, “göm gök” demektir.” (DLT: C. I. s. 328). Bu ikinci “köp” sıfatlarda pekiştirme yapan “pekiştirme sıfatı” olarak verilmiştir. Kop edatıyla ilgisi yoktur. Kabalcı yayınlarından çıkan yeni Divan tercümesinde de “köp” ve “qop” farklı sözcükler olarak belirtilmiştir (Erdi, 2005: 439).

Eski Türkçenin Grameri isimli eserinde Gabam, bu edatın kökünü (ço-d-) (“koymak” kuvvetlendirme fiilinin kökü “ço- fiilden) –p zarf-fiil eki gelerek “bütün, hep” anlamında olduğunu iddia eder. Gabam, şu örnekleri verir: *Ol sabıg aşidip, on oğ bağları bodunı kop kätli yükünti* (O sözü işitince, on ok beyleri ve milleti hepsi bereber geldi ve boyun eğdi.) (Gabam, 1988: 97). *ädgüg anıgağ kop tãñri yarat-mış ol* (İyiye ve kötüyü hep tanrı yaratmıştır.) (Gabam, 1988: 81). *anıñ küçintä kop küsüşläri şanar* (Onun gücünden (gücüyü) bütün arzuları tatmin olur) (Gabam, 1988: 118). *kül tigin yok ärsär, kop öltäçi ärtigiz* (Kül Tigin olmasaydı ölecektiniz) (Gabam, 1988: 124).

Kop yerine bazen “bütün, hep” anlamından yine bu kelimeden türemiş “kopan” şekli da kullanılmıştır. Burada “+an” eki Türkçenin en eski dönemlerinden itibaren çeşitli ek veya edatlarla birleşmiş şekillerde pekiştirme kuvvetlendirme amacıyla kullanılan bir ektir. Bu ekin gelmesiyle kop edatı iyice pekiştirilmiş olur. *Ol sabıg aşidip, bağlar kopan yanalum... tidi.* (O sözü işitince, beylerin hepsi dönelim dediler.) (Gabam, 1988: 97).

Leyla Subaşı Uzun, Orhon Yazıtlarının Metindibilimsel Yapısı, isimli eserinde *Ol sabıg eşidip on oğ begleri bodunı kop kelti, yükünti* (O haberi alınca On Ok beyleri ve halkı hep geldiler, boyun eğdiler.) örneğinde geçen “kop” un özne yerine kullanıldığını belirtir (Uzun, 1995: 75). Araştırmacı, burada “kop” sözcüğünün geriye doğru bir göndermede bulunduğunu iddia ederek; “ ‘kop’ edatı fiilden önce geldiği için zarf olarak da düşünülebilir. Fakat bu örnekte fiili nitelemekten ziyade anlamı kuvvetlendirme söz konusudur” şeklinde açıklama yapmıştır.

Reşid Rahmeti Arat, Eski Türk Şiiri isimli eserinde kop'u kuvvetlendirme edatı olarak kabul eder. Ancak bu edatın manzum eserlerde kuvvetlendirme görevinde fazla geçmediğine dikkat çeker ve şu örnekleri verir: *Ķöp kalın* (Çok kalabalık).

Ķop Ķamağ edgü bütmeği bolur (Hep bütün iyilikler yok olur)

Bizning Ķop Ķamağ küsemiş küsüşümüz (Bizim bütün arzumuz isteğimiz) Bu örnekte kop edatı yine "hep, bütün" anlamındaki "Ķamağ" sözcüğünden önce kullanılmıştır.

Ķop edgüüg savımız (Çok iyi sözümüz)

Ķop ögrünçlüg bol- (Çok neşeli ol-)

Ķop türlüg (Her türlü) (Arat, 1991: 331).

Clauson'un sözlüğünde köp "bol, çok bol" anlamında olduğu ayrıca bu anlamda "öküş" sözcüğünün de olduğu belirtilmiştir (Clauson, 1972: 686). Öküş sözcüğü sadece "çok" anlamında kullanılmaktadır. Kop ise daha geniş anlamlarda kullanılmaktadır.

Orhun Abidelerinde kop "çok, hep, pek, tamamiyle, tamamen, bütün" anlamlarında çok geçmektedir. *Bunca budun Ķop itdim* (Bunca milleti hep düzene soktum) (Ergin, 1986: 65). *Tört bulungdaki budunuğ kop baz Ķıldım, yağısız Ķıldım. Ķop manga körti* (Dört taraftaki milleti hep tâbi Ķıldım, düşmansız Ķıldım. Hep bana itaat etti) (Ergin, 1986: 71).

Uygur dönemi eserlerinden AltunYaruk'ta kop "hep, bütün" anlamında geçmektedir. *Tengrim sizing üsküngüzde kop törlüg korkınç ayınç ada tudalarığ...* (Tanrım sizin karşınızda her türlü kötü ayıp tehlike engel...) (Kaya, 1994: 263) *kop singlar yaratur...* (Çok tarafa (gibi) yaratır) (Kaya, 1994: 209).

Oğuz Kağan Destanında "köp" şekli "çok" anlamında geçmektedir. *Begning oğulu anga köp altun kümüz yiperdi.* (Bey'in oğlu ona çok altın ve gümüş yolladı.) (Arat, 1987: 623). *Ay oğullar, köp men aşdum, uruşğular köp men kördüm* (Ey oğullarım, ben çok açlık çektim; çok savaşlar gördüm.) (Arat, 1987: 635).

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden Kutadgu Bilig'de:

Baş ağırığ köp ol körse işi hem öküş

Öküş işni süzgen ukušluğ küsüş

(Bakarsın, çok zahmetlidir ve bin türlü işi vardır; bütün bu işleri gören akıllı insan azizdir) (Arat, 1979: 56).

Bu il tutğuka köp er at sü gerek

Er at tutğuka neng tavar tü gerek

(Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lâzımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır) (Arat, 1979: 222).

Tarihî Türk Şiveleri isimli eserde Janos Eckmann, Harezmi Türkçesi'nde belirsiz sayılar içinde “köp, öküş, tälim” gibi sözcükleri verir ve bunların “çok” anlamında kullanıldığını ifade eder (Akalin, 1998: 189).

Telim köp delîl bar eger sorsa sen

İşitkil anı kim, haber hak birür

(Eger sorarsan çok delil var, Sen onu işit, Allah bunu bildiriyor.) (Toparlı, 1998: 67).

Bu örnekte çok anlamındaki telim(delim) den sonra köp kullanılmıştır. Köp bu örnekte daha çok kuvvetlendirme görevindedir.

Köngül bahrinde köp gevherlering bar

Acunda pârsî defterlering bar.

(Gönül denizinde çok mücevherin var, Dünyada Fars gibi defterlerin var.)

(Toparlı, 1998: 80).

Kıpçak Türkçesinde bu edat “köp” şeklinde “çok, daha çok” anlamında kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi'nde “Köm, köb” şekillerine de rastlanmaktadır (Toparlı, 2003: 157). Et-tuhfetü'z-Zekiyye fil-Lugati't-Türkiyye isimli eserde “köp” çok, hayli anlamındadır. *Köp bol-* çoğalmak anlamında kullanılmıştır (Atalay, 1945: 208).

Köp kın (Çok ızdırıp)

Köp tanglar (Birçok mucize)

Köp kurla (Çok sık) (KumLS: 119).

Arba avdarılğan son col kostergen köp bolur (Araba kırılınca yol gösteren çok olur.) (Çobanoğlu, 2004: 87).

Azuğı yoğ kişi kite bilmes ger bêlinde köp altını bolsa yüz miñ altundan artuğ ol yêrde bir avuç kirdeniñ unı bolsa. (Belinde çok altın olsa da, azığı olmayan kişi gidemez; bir avuç pidenin unu varsa, bu un orada yüz bin altından fazladır.) (Li, 2004: 99).

'ağdı-ning ba'zısı ba'zısındın köp döğül ammâ...(Kılıç demirindeki beneklerin bazısı bazısından çok değil ama...) (Uğurlu, 1987: 100).

...tört barmakdın köp-rek tutğansındın aşığa arğurısına yazılmış olğay...(Dört parmaktan daha çok kılıcın kabzasından aşağıya çaprazlamasına yazılmış olacak...) (Uğurlu, 1987: 101).

Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde de bu edat kullanılmıştır. Bâbü'r Dînânında köp edatı çok kullanılmıştır. Özellikle “asru” (çok, fazla, pek) sözcüğünden sonra kullanılması dikkat çekicidir.

Asru köp imiş cür'et ü himmet sizge

Rûzî ılğay Hudây nusret sizge (Size iyiliği himmeti çok çok imiş; Allah size iyilik,

bol rızık verecek) (Yücel, 1995: 233).

Bu örnekte aşırı, çok fazla anlamındaki “asru” sözcüğünden sonra “köp” pekiştirme edatı olarak yine çok anlamında kullanılmıştır.

Mihr ü vefâni ağıâr köp kördi sindin iy yâr

Cevr ü cefâni bisyâr kıldıng manga havâle (Ey sevgili, başkaları sevgini ve vefânı çok gördü; Bana ise cevri ü cefâ çok yaptın) (Yücel, 1995: 135).

Cihânda köp gedâ gerçi levend etvârlık bardur

Velîkin Bâbüürâ hergiz sining dik şeh-levend irmes (Gerçi dünyada çok yoksul düşkün görünüşlü vardır; Fakat Ey Babür asla senin gibi düşkün olmaz) (Yücel, 1995: 142).

Lutfî Divanında da “köp” çok fazla örnekte geçmektedir. Sadece bir örnek veriyoruz.

Köp tigdi yüzining manga imgekleri veli

Bir tigmedi yüzümge yüziningki râhatı

(Bakışıyla bani çok yaraladı, perişan etti; fakat yüzümü güldürecek hiçbir şey yapmadı) (Karaağaç, 1997: 206).

Tarama Sözlüğünde köp şekli çok anlamında geçmektedir.

Tutmağıl bizge i(ey) can sen dak dahi

Tutmağay köp mücrime dak Hak dahi

(Ey can bize sen gibi tutma, Hak dahi çok suçlu gibi tutmayacak) (TarS: C. IV: 2693).

Bu edat Divan’da “Obartma ve pekit” edatı olarak yer almaktadır. Daha çok “Pek, çok, hep, bütün, bol, tamamen, tamamıyla” anlamlarında başta kullanılan bir kuvvetlendirme edatıdır. Eski Türkçeden itibaren kuvvetlendirme edatı olarak kullanılan bu edat; Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde de kuvvetlendirme edatı olarak başta kullanılmıştır.

4. NE: Ne, şekli divânde iki sefer madde başında verilmiştir. Birincisi soru sözcüğü olarak verilmiş ikincisi kuvvetlendirme edatı olarak verilmiştir:

Ne: “Ne” anlamında bir edat. *Ne tirsin* (Ne dersin). Bu örnekte “ne” soru sözcüğü olarak kullanılmıştır.

Ne: Arapçadaki hayret, şaşırma bildiren “ma” edatı yerine geçmiş bir edattır. *Ne me edgü kişi ol* (Ne iyi adamdır). *Ne me yawuz nenğ ol bu* (Bu ne kadar kötü şeydir) (DLT: C. III. s. 214). Besim Atalay, Divanda bu edatla ilgili şu notu yazmış: Bu sözcük Doğu Türkçesinde ve Azerbaycanda *nemene* şeklinde kullanılır. *Bu nemene iştir* (Bu nasıl

şeydir) (Atalay, 1986: 214)

Aslen soru zamiri olan bu edat eski Türkçeden itibaren kuvvetlendirme edatı göreviyle kullanılmıştır. Orhun Abideleri'nde *Oğuzda iki üç bing sümüz kelteçimiz bar mı ne?* (Oğuzdan iki üç bin askerimiz, geleceğimiz var mı acaba) Bu örnekte “ne” edatı acaba anlamında kuvvetlendirme görevinde kullanılmıştır (Demircan, 2001: 175). Cengiz Alyılmaz, Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi isimli eserinde bu edat için: “cümlelerin anlamını soru yönünden vurgulamakta ve kuvvetlendirmektedir.” der ve yukarıdaki aynı örneği verir: *öñre kutanyda biriye tabğaça kırıya kurıdınıtı yırıya oguzda eki üç biñ sümiz kelteçimiz bar mu ne.* (Doğuda Kıtay'dan, güneyde Çin'den, batıda Batılılar'dan, kuzeyde Oğuz'dan (gelecek) iki üç bin askerimiz, gelecek (kimse)miz var mı acaba? T 14) (Alyılmaz, 1994: 255). Çeşitli dönemlerde “nä, ne, ni” ve benzeri şekiller Türk lehçelerinde çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Çağatay, 1978: 282). Araştırmacılar, çeşitli dönemlerde konu ile ilgili yaptıkları çalışmalarda bu edata değinerek kuvvetlendirme işlevi üzerinde durmuşlardır.

Jean Deny, Türk Dili Grameri isimli eserinde “ne” edatının kuvvetlendirme görevinde kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir: *Ol, keşişleri kadı edeçeğüme kendi kullarumdan etsem ne. Yabandan kimse olacağına kendi kullarumdan olsa ne* (Deny, 1941: 813). Deny, bu edatın sonda “enklik” edatı olarak kullanıldığını ilk defa ortaya atan araştırmacıdır. Tarancı lehçesinden alınmış bir örnek bu ifadenin menşeyini göstermektedir: *yol körkössäñ nä bolgay* (Yol gösterseñ ne olur) (Deny, 1941: 812). Araştırmacı, yine ilk defa Osmanlıcada bu edat yerine “e, a” ünlemlerinin de kullanılabileceğini belirtir ve şu örneği verir: *kâdiliği keşişlere verince kendi kullarıma virsem-a.* Cevabı olmayan sözlerde “ne”nin yerine Altayca'da “çı”-se-m-çi; Gırgızca'da “şı” bar-sa-ñ-şi (Varsana) enklitiği kullanılmıştır (Deny, 1941: 813).

Saadet Çağatay, “Nä, kanı ve ärnä Pekiştirme Edatları Üzerine” isimli makalesinde bu edatın çeşitli dönemlerde ve değişik lehçelerde kuvvetlendirme görevinde kullanıldığını örnekler vererek açıklamıştır. Yazar, bu edatın Sarı Uygurların dilinde de kuvvetlendirme görevinde ve şu örnekte geçtiğini belirtir: *Men mlağa kelın algşerni* (Ben oğluma gelin alayım mı ki ‘Acaba alsam ne olur’) (Çağatay, 1978: 284).

Tarama Sözlüğünde bu edat soru edatı olarak verilmiş bunun yanında bu edatın 1. ya. 2. ne olur, ne var anlamlarında kullanıldığı belirtilmiştir. Bu kullanım aslında kuvvetlendirme görevi yapmak içindir.

Kanı ol Allahtan gayri ilâh tutunup taptuğumuz, gelse sizi bu azâptan kurtarsa ne
Benim yok mu kapım, kon bu fiğanı/ İletsem ne ana bu armağanı (Benim yok mu kapım, bu fiğanı ulaştır/ Bu armağanı ona iletsem mi acaba) (TarS. C. IV: 2831).

Bu edat Kutadgu Bilig’de çok kullanılmıştır:

Ne edgü söz aymış köni er tili.

Köni er tili urdı sözke ulı

(Doğru insan ne kadar güzel söz söylemiş; değerli söze temel atan doğru insanların dilidir.) (Arat, 1994: 109).

Inansa anga beg ne köngli büütüp

Alıp içse içgü anı çın tutup

(Bey ona inansın ve iç huzurû ile onu doğru bilerek, elinden içki içsin) (Arat, 1994: 299). Saadet Çağatay, bu örneğin birinci mısrasındaki “bey ne” yi “bey dahi” şeklinde tercüme etmek gerektiğini ve bunun kuvvetlendirme görevinde kullanıldığını belirtir (Çağatay, 1978: 283).

Bilişing ne barmu adaş ya kadaş

Körükli ne barmu yigü içgü aş

(Akraban, dostun veya tanıdığın var mı; yiyeceğin, içeceğin ve bakanın var mı?) (Arat, 1994: 67). Çağatay, bu örnekte de “ne” edatının önüne geldiği isimleri vergulamak, daha belirgin duruma getirmek vazifesi gördüğünü bu beyiti “Bildiğin bir kimse var mı...”, “Verecek olan bir kimse falan...” diye cevirmek gerektiğini belirterek bu edatın kuvvetlendirme işlevi üzerinde durur (Çağatay, 1978: 283).

Ne körklüg erdi (Ne güzel erdi) (Hacıeminoğlu, 1971: 250).

Kutb’un Husrev ü Şirin isimli eserinde kuvvetlendirme görevinde “ni” şekli çok kullanılmıştır.

Ni mehri bar manga ni hod şiringe

Ni hoş sözler uyaları biringe

(Ne bana mihri var ne de Şirine; Ne hoş sözler birine tabii olmak) (Hacıeminoğlu, 2000: 438).

Özüüm köp kıldı hâk tapğında taksîr

Ni tedbîr yâ resula’l-lah nî tedbîr

(Hakka tapmakta eksikim çok oldu; Acaba ne yapalım ya Resulallah) (Hacıeminoğlu, 2000: 189).

Çağatay Türkçesinde bu şekil ve görevde kullanılmıştır:

Min ü künc-i gam u âh u fiğân u eşk-i hûn-âlûd

Ni hoştur kûşe-i hâlî mey-i sâfî vü hem-demler

(Ben ve gam köşesi ve ahı figânım ve kanlı göz yaşlarım; Ne hoştur تنها köşeler saf şarap ve dert ortağı) (Yücel, 1995: 129).

Yüzüm bosağanga sürsem ni yahşi ‘ıyş durur

‘Înâyet it işikingde bu ‘ıyşnu süreyin
(Yüzümü kapına sürsem ne güzel yaşamdır; Yardım et eşliğinde bu yaşamı süreim
(Yücel, 1995: 175).

Batı Türkçesinde:

Ġamzen ne kâfir nesnedür.

Ne aslanlar yaturmuşdur bu sâķi.

Ne zibâ yaraşmış ne hoş imtizâç eylemiş.

Ey gül ne acep silsile-imüşk-i teriñ var/ Vey serv ne hoş cân alıcı ‘ışvelerin var
(Hacıeminoğlu, 1971: 250).

Dede Korkut Hikayelerinde *Çünkü är dilärsin varup babañı kutarsana nâ!* (Eğer istersen gidip babanı kurtarsana) Bu örnekte “ne” emir cümlesinden sonra gelerek anlamı kuvvetlendirmektedir. Türkiye Türkçesinde bunun yerine “haydi, haydi bakalım” denilebilir (Çağatay, 1978: 284). Türkiye Türkçesi’nde de bu edat birçok örnekte kuvvetlendirme göreviyle kullanılmıştır:

Ne millettir hani şu Çingene milleti (Dizdaroğlu, 1976: 258).

Ne güzel çiçekler!

Ne sıcak, ne sıcak!

Ne kaba adam! (TS: 1461).

Ne şiş yansın ne kebab! (Çağatay, 1978: 283).

Ölmüş mü ne (Ölmüş gibi görünüyor, gerçekten ölü mü?)

Deli mi ne (Delilik alametleri var, delice davranıyor, ne olduğu bilinmez anlamlarını vermektedir) (Çağatay, 1978: 285).

Aslen soru zamiri olan bu edat Eski Türkçeden itibaren kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılmıştır. Divan’da “ne” edatının soru zamirinin yanında kuvvetlendirme edatı olarak da kullanıldığı belirtilmiştir. Divan’da bu edatın yine bir pekiştirme edatı olan “me” edatıyla birlikte kullanıldığını tespit ettik. İki edatın kuvvetlendirme amacıyla birlikte kullanılması anlamı daha da kuvvetlendirmek içindir.

DLT’de kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldıkları belirtilen “çak, ked, kop / Köp, ne” edatları yer alır. Bu edatlar, Türkçenin diğer eserlerinde ve dönemlerinde de çeşitli metinlerde aynı görevde yer almaktadırlar. Türkçe ile ilgili gramer kitaplarının büyük bir kısmında araştırmacılar bu edatların kuvvetlendirme işleviyle kullanıldıklarını tespit etmişlerdir.

Bu edatlar genellikle anlamı kuvvetlendirilen dil birliklerinden -cümle, kelime veya kelime grubu- önce gelerek onlara kesinlik kazandıran, onları anlamca kuvvetlendiren

edatlardır.

Çak, “ta, tam” anlamlarındadır. DLT’de bu edat, “Bir şeyin özünü, aynını bildiren kelime. *Çak ol atnı tutgıl* (Ta o atın kendisini yakala) (Tam o atı tut); *Çak amaçnı urgıl* (Ta nişangâhı vur) (Tam hedefe nişan al)” şekliyle yer almakta; zaman, ölçü anlamında başta kullanılarak anlamı kuvvetlendirmektedir.

Ked, DLT’de “obartma ve pekitme” edatı olarak yer almaktadır. *Ked at* (Ne iyi at). *Ked nenğ* (Ne iyi şey). Araştırmacılar bu edatın kökenini Soğdca “çok, son derece” anlamında ki “k’dy” sözcüğüne dayandırmaktadırlar.

Kop / Köp, DLT’de “obartma ve pekitme edatı” olarak yer almaktadır. *Ogul kop beüdü* (Çocuk çok büyüdü). *Kop edgü neng* (Çok iyi nesne) Bu edat “çok, pek, hep, bol, bütün, tamamıyla, tamamen” anlamlarında kullanılmıştır.

Ne, DLT’de “hayret, şaşırma” anlamında başta kullanılan bir kuvvetlendirme edatı olduğu belirtilmiştir. *Ne me edgü kişi ol* (Ne iyi adamdır). *Ne me yawuz nenğ ol bu* (Bu ne kadar kötü şeydir) Aslen soru zamiri olan bu edat eski Türkçeden itibaren kuvvetlendirme göreviyle kullanılmıştır.

KAYNAKLAR

- Akalın, Mehmet (1998), **Tarihî Türk Şiveleri**, TKAE Yayını, Üçüncü Baskı, Ankara.
- Alyılmaz, Cengiz (1994), **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum.
- Arat, Reşit Rahmeti (1991), **Eski Türk Şiiri**, TDK Yayını, Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti (1992), **Atabetü'l-Hakayık**, TDK Yayını, 2. Baskı, Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti (1979), **Kutadgu Bilig I**, TDK Yayını, İkinci Baskı, Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti (1994), **Kutadgu Bilig II Çeviri**, 6. Baskı, TDK Yayını, Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti (1979), **Kutadgu Bilig III İNDEKS**, TDK Yayını, Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti (1987), **Makaleler Cild I**, TKAE Yayını, Ankara.
- Atalay, Besim (1986), (DLT) **-Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I, II, III; Dizini "Endeks" IV**, TDK Yayınları, Ankara.
- Atalay, Besim (1945), **Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fil-Lûgati't-Türkiyye**, C. II. 21, TDK Yayını, İstanbul.
- Ayverdi, İlhan (2005), **Misallî Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, Birinci Baskı, İstanbul.
- Bayat, Fuzuli (2008a), **Orta Türkçe Sözlük**, Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- Bayat, Fuzuli- Aliyeva Minara Esen (2008b), **Eski Türkçe Sözlük**, Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet (1993), **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitapevi, 3. Baskı, İstanbul.
- Çağatay, Saadet (1978), "Nä, kanı ve ärnä Pekiştirme Edatları Üzerine", *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, DTCF Yayınları, Ankara. s. 282-286.
- Clauson, Sir Gerard (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford University Press, London.
- Deny, Jean (1941), **Türk Dili Grameri, (Osmanlı Lehçesi)**, (Ter: Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul.
- Demircan, Ömer (2001), **Türkçenin Ezgisi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Vakfı Yayını, İstanbul.
- Dizdaroğlu, Hikmet (1976), **Tümcebilgisi**, TDK Yayınları, Kalite Basımevi, Ankara.
- Eckmann, Janos (2003), **Çağatayca El Kitabı**, (Çev.: Günay Karaağaç) 2. Baskı. Akçağ Yayınları, Ankara
- Erdem, İlhan (1998), **Mikyâsu'l-Lisân Kıstasu'l-Beyân** (Özet-Metin-Terimler İndeksi-Ekler İndeksi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Malatya.
- Erdi, Seçkin-Yurtsever, Serap Tuğba (2005), **Divânü Lugâti't-Türk Kaşgarlı Mahmûd**, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Eren, Hasan (1999), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1986), **Orhun Abideleri**, 11. Baskı, Boğaziçi Yayını, İstanbul.
- Gabain, A. Von (1988), **Eski Türkçenin Grameri**, (Çev.: Mehmet Akalın), TDK Yayını, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer (2007), **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, TDK Yayını, Ankara.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2010-20/1

- Hacıeminoğlu, Necmettin (1971), **Türk Dilinde Edatlar**, Millî Eğitim Basımevi, Birinci Basılış, İstanbul.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2000), **Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri**, TDK Yayını, Ankara.
- Karaağaç, Günay (1997), **Lutfî Divanı**, TDK Yayını, Ankara.
- Karabacak, Esra (2004), "Zaman İsimleri Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayını, Ankara, s. 1855-1946.
- Karabacak, Esra (2002), **Bergamali Kadri Müyessiretü'l – Ulûm**, (2002), TDK Yayını, Ankara.
- Kaya, Ceval, (1994), **Uygurca Altun Yaruk**, TDK Yayını Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2003), **Türkiye Türkçesinin Grameri**, (Şekil Bilgisi) TDK Yayını, Ankara.
- Küçük, Sabahattin (1994), **Bâki Divanı** (Tenkitli Basım) TDK Yayını, Ankara.
- Lessing, Ferdinand D. (2003), **Moğolca-Türkçe Sözlük**, (Çev.: Günay Karaağaç), TDK Yayını, Ankara.
- Li, Yong Song, (2004), **Türk Dillerinde Sontakılar**, Kebikeç Yayınları, İstanbul.
- Nalbant, Mehmet Vefa (2008), **Dîvânü Lügâti't-Türk Grameri-I İsim**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.
- Özkan, Nevzat (2000a), **Ahmet Cevdet Paşa Medhâl-i Kavâ'id**, TDK Yayını, Ankara
- Özkan, Nevzat (2000b), **Ahmet Cevat Paşa-Fuat Paşa Kavâ'id-i Osmaniyye**, TDK Yayını, Ankara.
- Poppe, Nicholas (1992), **Moğol Yazı Dilinin Grameri**, (Çev.: Günay Karaağaç), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Tarlan, Ali Nihat (1992), **Necatî Beg Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tiken, Kâmil (2004), **Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Filler**, TDK Yayını, Ankara.
- Toparlı, Recep-vd (2003), **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yayını, Ankara.
- Toparlı, Recep-vd. (1999), **El-Kavânînu'l-Küllîyye Li-Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye**, TDK., Yayını, Ankara.
- Toparlı, Recep (1998), **Harezmi Türkçesi**, Genişletilmiş III. Baskı, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas.
- TDK (1996), **Tarama Sözlüğü**, 2. baskı, Cild: II, IV, TDK Yayını, Ankara.
- Uğurlu, Mustafa (1987), **Münyetü'l-Guzât**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Uzun, Leylâ Subaşı (1995), **Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı**, Simurg Yayını, Ankara.
- Üstener, Ahat (2003), **Türkçede Pekiştirme**, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ.
- Yücel, Bilâl (1995), **Bâbü'r Dîvânı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 203-210 , ELAZIĞ-2010

ANAKRONİST (ANACHRONİST) DÜNYAYI YENİDEN YORUMLAMADA TANZİMAT↔ SANAT↔İNSAN ALGILAMASI

*Comprehension of Tanzimat (Administrative Reforms) Art and the Humor to
Reinterpret the Anachronist World*

Fatih ARSLAN*

Özet

Osmanlı kültür yapısı, kendi dönemi için geçerliliği kaybolmuş, gündemden uzaklaşmış bir yapıyı yeniden oluşturma adına batıya yönelir. O dönem için farklı bir alternatif neredeyse yoktur. Gerek devlet, gerekse toplum aynı anda çift başlı bir değişimi yaşamak zorunda kalmıştır. Belki yaşamak zorunda bırakılmıştır. Zorundalıkları hafifletme görevinin içten savunucuları da edebiyatçılardır. Eser, kahraman, tema gibi esere ait teknik unsurlar bir tarafa bırakılıp mesaj/eğitim boyutu ön plana çıkarılmıştır. Algılamalar alımlamalarla desteklenmiştir. Bu, metni yeniden yazmaktan çok, metne doğrudan yüklenen neotik (niyet) anlamlı ifadelerle sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anakronizm, Tanzimat, edebiyat, felsefe.

Abstract

The cultural pattern of the Ottoman that lost its validity in its period turns to the west so as to reconstitute a structure. In that period, there was virtually no other alternative. Both the state and the community had to have a double headed transformation at the same time. May be they were forced to have such a thing. Literary men were the truly defenders to lighten the imperativeness. The work attaches importance to the dimension of education rather than hero, theme and technical elements. Perceptions were supported with hermonotic words. This was provided with neotic expressions rather than rewriting the text.

Key Words: Anachronism, Tanzimat, literature, philosophy

---

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ; farslan@firat.edu.tr

Değişen Osmanlı, Değişen Algı Trajedisi/Giriş

Zamanı geçip gündemden düşen, misyonunu tamamlayan, diğer bir deyişle kişinin, nesnenin, olayın çağın gerçeklerine, şartlarına uymaz bir niteliğe bürünmesi; yanlışlar, gerçekler ve tarih arasındaki mesafenin kendiliğinden açılması anakronizm dünyasının bilinen genel ölçütlerinden sayılmaktadır. Değişim ve gelişimler dünyasına uy(a)mayan her nesne, insan ister istemez bu doğal süreci yaşamak zorundadır. Genelde tepeden gelen anakronik dayatmalar, sosyal yapıyı esnetmek yerine kırmayı tercih etmiştir. Kırılmalar da beraberinde boşluğu doldurma yani yerine yeni olgular ve algılar ikâme etme biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Kısaca yeni olguların gelmesi ancak eskinin reddiyle mümkün avangart bir harekettir. Şu farkla ki geçmişe ait olanlar unutulmasın ve geleneksel bir yapıya dönüşsün.

Adı nasıl konursa konsun; hangi esnek, tartı(ş)labilir ölçütler içine sıkıştırılırsa sıkıştırılsın, Osmanlı'yı ayakta tutan değerler zincirindeki paslanma bütün kurum ve sosyal yapıyı zorlarken, var olma adına kendi dönem algısı içinde izlenilmesi gereken tek alternatif “*batı*”dır ya da en azından batı gibi gözükmemektedir. Dünya algısı yıpranmış, ekonomik çöküşün askerî ve sosyal yapıdaki bozulmayı tetiklediği bir dönemde tartışılabilir fazla bir yaklaşım da gözükmemektedir. Belki bir anlamda “*Türkiye tarihi, biraz da yenilik ve garplılık fikrinin tarihidir.*” (Tanpınar 1997: 67) Çünkü Türkiye olabilme yolunda ulaşılması gereken yeni hedefler için en azından farklı yaklaşımlar ol(uş)mak zorundadır. Hepsinin temel niyeti bu topraklar üzerinde aidiyet ve devamlılığı sağlamaktır. Devlet asırlarca karşı durduğu, bir yerde varlığını karşıtlığın ruhunda ikâme/idâme ettirdiği kendi yaşama biçimini reddedip, resmî anlamda başka bir “*medeniyet dairesi*”ne girmeyi ve onun bütün varlık alanını kayıtsız şartsız benimsemeyi kabul etmiş, kabul etmek zorunda kalmıştır. Devletin ontolojik yaşam alanı ancak zıtlıkların ortak paylaşımlarında kendine yer edinebilmiştir.

Bütün kayıtsız şartsız benimsemeler gibi yanlışlıklar, aksaklıklar, değişim ve dönüşümler bir sorun(sal) olarak Türkiye'nin, onun kültürel yansımalarından birisi olan edebiyatın temler dünyasında genel çelişkileri, trajediyi tetikleyen sağlam bir malzemeye dönüşmüş ve özellikle Türk romanın standart teması olarak kullanılagelmiştir. Osmanlı'nın derin kültür yapısındaki “soylu birey”, kendi dışındaki güçlerle çarpışarak varlık alanını açar/rahatlatır(ken); modern olma yolundaki insan, yeni yaşam biçiminin getirdiği alışkanlıklarla kendi kuvvetlerini keşfetme serencâmına girmiştir. Dualite önce fert, sonrasında aile ve daha genelde toplumun derin açmazlarından, çıkmazlarından birisine, kör bir trajediye dönüşmüştür. İnsanın kendisi için yaratılan dünyanın, metaforik açıdan anlamsızlığa düşmesi ya da dünyanın üzerinde insana ait bir değer çöküşüne

şahitlik etmesi, trajik bir durumdur. Çünkü trajik durumunda, karşıtlıkların çelişkisi derin olmalıdır. Zihnin retinası, ancak zıtlığı hissettiği ölçüde trajedinin bakışlarıyla yeryüzü cennetini sorgular. Zihnin ikileştirici etkinliği aralıksız süren bir yapıdır. (Bachelard 1995: 117) Hele söz konusu değer sosyal, kültürel pek çok açıdan âlemsümul bir yapı sergiliyorsa bu, yaşanan trajedinin boyutunu daha da grift bir hale getirir, derinleştirir. Sosyal trajedi idealin gerçek karşısındaki mağlubiyetinde yatmaktadır. (Özcan 2007: 16) İdealleriyle inandığı gerçekler arasına sıkışıp kalan insanoğlunun yaşadığı düş kırıklığı ve anlam arama çabası estetik bir yapıya, özelde, edebiyata dönüşerek huzur bulur.

Farklı yapılarda yenileşme/değişme çabasına giren Osmanlı için en sağlam malzeme sanatı, daha doğrusu edebiyatı kullanmaktır. Edebî eser, bu esnada hem bir çözüm hem de insanın büyüklüğünün îade-i itibârıdır. Adeta bir arınma sürecidir. Edebiyat, hem değişim fikrine hem de bu fikrin taşıdığı her türlü olumsuz yapı bozumuna aracılık etmiştir. Çünkü edebiyat/roman “*Problematik bir kahramanın, yozlaşmış bir dünyada, sahil değerlere ulaşmak için yaptığı yozlaşmış bir arayışın tarihidir.*” (Goldman 2005: 20) Hele kendi ağzıyla yozlaşmışlığı kabullenen bir sistem için edebiyat, ideal-sosyal bir mürebbiye algısının çok ötesinde durmaktadır. Çünkü söz konusu devirde İmparatorluğun gümrüksüz sınırlarından her gün yeni bir düşünce, yeni bir moda elini kolunu sallaya sallaya lakayt bir şekilde girmektedir. Devamında ne batılı ne doğulu olabilen/kalabilen insan tipi, istemeden de olsa, arayışlar veya trajediler döneminin en sağlam malzemesine dönüşmüştür.

Değişimin “Aşk’ın” Yanları, Aydınlanma Çabaları

Sanatçının arayışı hangi mesafede olursa olsun “*dikey bir aşkınlık*” tır. Çünkü her sosyal problem hem yazarın, hem oluşturduğu fiktif dünya kahramanlarının zaman ve boyut algılamasının arasını açar, uzam evrenin sınırlarını öteleyer. “*Dikey aşkınlık*” aynı zamanda kendi varlığıyla beslenir. Çözumsuzlüğüyle büyür, anlattıkça/aktardıkça yataylaşır. Ancak kısıtlı, kısık... Yazar yazmaya, anlatmaya başladığı andan itibaren kendi dünyasından (yozlaşmış) uzaklaşıp ontolojik anlamda farklı bir boyuta geçerek, varlık alanını dünyadan sıyırmış; kendi realitesine, yani dikey aşkınlığına kavuşmuş/ulaşmış olur. İşte bu yüzden nasıl olursa olsun, her yazma serüveni sanatçı adına reelin boyutlanmalarının yine ve yeniden sorgulanmasıdır. Yazarın etik endişesi, metnin estetik bir soruna dönüşerek kendince çözümler aramasıyla huzura kavuşan bir algıdır.

Tanzimat dönemi edebiyatı aynı zamanda bir yenileşme edebiyatıdır. Doğal olarak belki bizim edebiyat hayatımızda dikey aşkınlığı en üst noktada yaşayan insanlarla

doludur. Çünkü hemen hemen hepsinde metinlerin noetik (niyet) yapısı ön plandadır. Sanatsal yapı aynı zamanda bireysel kanunları da destekler. Çünkü “*Kanun, dışlaştırılmış bir bilinç, bilinç ise içselleştirilmiş bir kanundur.*” (Tillich 2004: 91) Kendini yeni sosyal yapılanmayı/kanunu anlatan bir uç beyi olarak belirginleştiren Tanzimat sanatçıları, hayatlarını ve yazdıklarını “*hâce-i evvel*” sıfatının bütün ince kıvrımlarında gezdirerek aktarmayı tercih etmişlerdir. Osmanlı yenileşmesi Tanzimat’ sa, Tanzimat edebiyatı da bu yenileşmeyi dikey aşkınlığa çevirmeye çalışan bir estetik algının soluklama çabasına dair gönüllü yapı taşlarıdır.

Bizim için dünya “*Metinlerce açılan referanslar(ın) toplamı*”dır. (Ricoeur 2007: 47) O halde metinlerin çözümlenmesi aynı zamanda değişime dair genel referansların anlaşılmasını, deşifre edilmesini de sağlar. Farklı bir ifadeyle, söylemin ne olduğu bir bakıma onun “*manası*”sıysa, ne hakkında olduğu da onun “*referansı*”dır. Tanzimat edebiyatı, özellikle roman, söylem boyutundan daha çok referanslarıyla tartışılması gereken estetiksel bir yapı(lanma) sergiler. Söylemin belirleyici kıstası, metinsel biçim yapılanmasından çok anlatıların hangi evren yükünü taşıdığı noktasında düşünmektedir.

Tercümelerle başlayan, gazetelerle devam eden ve ilklerle kendi dünyasının üvey evlatlarını sahiplenen Tanzimat sanatı, en genel niyetiyle “*terâkkîye*” hizmet etmiştir. Yenileşme adına ideal/idealize edilmiş kahramanlar oluşturulmuş, belki çoğu zaman bu karakterlerin cılız omuzlarına büyük, taşıyamayacağı sorumluluklar yüklenmiştir. Aslında idealize edilen kahramanlar bir bütün idealin, genel toplum algılamasının küçük, soylu figürleri/izdüşümleridir. “*Modern dünyanın kurulmasına hizmet eden sanatçılar, yeni dünyayı şekillendirecek kahramanlarını önce eserlerinde anlattılar; sonra itibarî dünyada çizdikleri bu kahramanları, gerçek dünyada yetiştirmeye çalıştılar.*” (Şengül, 2006: 134) Ama bazen ortaya çıkan tipler, mevsiminden önce roman pazarında yerini almış, seralarda yetiştirilmiş turfanda kimlikler gibi flat, ironik yapılarda eserlere aktarılmışlardır. Biraz aceleci tavırla oluşturulan pek çok metin, aynı ham malzemenin ürünüdür.

Kültür liderleri, sanatçılar, her boyutta değişim ve yenileşme adına toplumlarına rehberlik ettiler. Hayaları boyunca değişmeye, değiştirmeye çalıştılar. Aynen Dickens’in romanları için “*vaiz, rahip, sağduyu, filozof, öğretmen...*” (Zweig 1995: 73) gibi esere her an müdahale edebilecek farklı kimlikleri taşımasına benzer, Tanzimat sanatçısı da aydınlanma adına, toplumunun farklı algılamalarını aktarma adına onun gönüllü vicdanı olmayı kendiliklerinden kabul etmişler ve eserlerini sosyal sorumluluk bilinciyle bir mesaj aracına dönüştürmüşlerdir. İdealler için, ideal kahramanlar oluşturma realitesini de

bu minvâlde aramak gerekir. Şinasi'nin “*Şark'ın akl-ı pirânesi ile Garb'ın bîkr-i fikrini tezvîc etmek*” biçiminde özetlenen aydınlanma çabası, istenen ancak kendi içinde tereddütler taşıyan bir kimliktir de aynı zamanda. Tercümelerle desteklenen bu aydınlanma çabasında, eserler estetik amaçtan çok düşünce, değer, ders iletisi merkezli fonksiyonel görevlerle kuşatılmıştır.

Tanzimat edebiyatı, çoğulda bir yeniden yazma (*re-writing*) çabasıdır. Gerçeklik, yeni algılamalarla yeniden yazılmaya çalışılmıştır. Aslında söylem yazıya geçirilmiş, sanatçılar niyetlerini gizleme gereği duymadan metni salt bir ders verme aracı şekline dönüştürmüşlerdir. Terimler, kavramlar, ilkler hem sahiplenme, hem öğrenme, hem eleştirme boyutlarını eş zamanlı yaşamak zorunda kalmıştır. Özgürlük, yenileşme, batılılaşma... Hemen hepsi aynı söylem diyagramında kendi çizgisel değişimini kendi başına yaşayabilmiştir. Aslında “*Söylemin yazıya geçirilmesi dünyanın transkripsiyonudur, transkripsiyon ise yeniden kopyalama değil, metamorfozdur.*” (Ricoeur 2007: 54) Başkalaşım ve devrim niteliğindeki bu değişim rüzgârı, sosyal boyutta her türden algılamaya tesir etmiştir. Aydınlanma sürecine sanatsal boyutta kaynaklık eden edebiyat, sanatçıların taşıdığı anlam yüklerini ve evrenlerini yeniden ama *farklı bir yenidenle* kendince kurgulamıştır.

Aydınlanma biraz Namık Kemal, biraz Şinasi'ye daha çok Ahmet Mithat'tır. Romanı “*cihan içinde cihan*” olarak algılayan ve tanıtan Ahmet Mithat temelde toplumsal faydayı gözettiğini, pragmatist bir anlayışla esere baktığını her fırsatta söyler. Çoğu anlatısında “*Kendisi için az çok ideal sayabileceğimiz bir Osmanlı efendisi (aydını) çizer.*” (Moran 2000: 39) Rakım Efendi, bu yeni aydın tipinin ilk örneklerinde sayılır. Özellikle Felatun Bey gibi tezat bir karakterin karşısına konma gerekçesi de dualiteyi daha aşkın bir boyuta taşımak ve yeni aydın protipini, Rakım Efendi'yi, daha belirgin kılmaktır.

Ahmet Mithat, Tanzimat'ın ilk dönem sanatçıların çoğunda olduğu gibi estetik bütünlüğü fazla önemsemeden kurgusunu niyet temelli gönder(m/g)elerle tıka basa doldurmuş, yeni dünyayı, yeni algılamayı titiz bir belletmen niyetiyle anlatmıştır. Toplumcu romantik algılamaya yakın bu insanlar “*eğitme arzusu, iyi yöne çekme*” (Aydın 2004: 19) gibi sosyal, idealist davranış tercihleriyle eserlerini örmüşlerdir. Ahmet Mithat, kendisine romanın asıl kaynağı olarak “*hayat*”ı seçer. Bir anlamda hayata dairliğini; oluşum, aydınlanma, modernite açılımıyla yeniden yapılandırır. “*Çünkü anlatı ancak gerçek olaylara, öykü formu verilmeye çalışıldığında problemdir.*” (Demir 2002: 29) Aynı zamanda toplumun aydınlanması noktasında kendini bir öncü olarak kabullenen yazar için de gerçek, ister istemez, bu problemler evreninden görülme eğiliminde

olacaktır. Ancak biraz farklı bir algılamayla her türden insan yaşantısını değil biraz göstermek istediği, ibret dersi vermek istediği belli, seçilmiş, tercihli insanların yaşantısını anlatma temâyülüyle belki. Bir anlamda “*Roman gerçekliği, sunduğu yaşam tarzından değil, onu sunuş tarzından kaynaklanır.*” (Watt 2006: 16) Tarz ve niyet yazarın dünyasında referan birliği yaptıktan sonra yüzünü metne çevirir.

Namık Kemal, Ahmet Mithat, Mehmet Murad gibi isimler yeni bir insan tipi arzulanmışlardır. Yüzü daha çok dünyaya dönük, hayatın realitesini kavramış, bireyleşebilen bir insan tipi. Tabi bunu yaparken yanlışlarıyla var olan tipleri de eserin içine tık(ıştır)mışlardır. Çünkü hepsi iyi bir dersin “*ne olmadığıyla*” daha rahat ortaya çıkacağıının farkındadırlar. Aynı zamanda Tanzimat nesli, küçük yaşlardan itibaren doğu kültür ve yaşama biçimi altında yetiştikten sonra batıyla karşı karşıya gelmiş “*çifte gerçekli bir neslin buhranı*”nı da yaşamak zorunda kalanların trajedisidir. Kültürlerarasılık, yaşanmışlıkların hücre zarını dumura uğratmıştır. Yenileşme, belki modernleşmenin varlığını sorgular bir müphemiyet kazanmıştır.

Namık Kemal için de çok farklı değildir eser algısı. “*Bütün sanat eserleri gibi romanın da başlıca gayesi insan üzerinde terbiye edici bir etki yapmak...*” (Uçman 2006: 54) fikriyle sanat dünyasını kurmuştur. Belki bir sonraki kuşaktan sayılabilecek adıyla müstesna “*Mizancı*” Murad’la da edebiyatın eğitici olması noktasında hemfikirdir. Var olan düzene yeni bir “nizam” verilecekse bunun ancak seçkinler grubunun yetiştirilmesiyle mümkün olacağını savunur. *Turfanda mı, Turfa mı?* romanında modern insan algılama tipolojisinin prototipini ortaya koyar.

Netice / Muallâkta Var Olmak...

Kendi atmosferlerini yanında taşıyan düz karakter niteliğindeki tiplerle romanın örülmesi, sanatçının modern algılamasına dair düşünce dünyasını esere daha kolay yansıtmasını sağlayacaktır. Bu açıdan bakıldığında Tanzimat yazını başlı başına bireyselliğini oluşturamamış, düz karakterlerden örülü bir anlatıdır. Hatta eser içinde kurulan dünyada dahi kendi bireyselliğini kahramanlar tam yaşayamazlar.

Israrla zayıflayan ataerkil yapılanmanın yanına bir de “babasızlık” temi oturtulur. Böylece eskiyi alegorik anlamda karşılayan babanın varlık alanının yok edilmesi, modernleşme adına kahramanlara sınırsız olanaklar, yapay özgürlükler sunmuştur. Adeta “*batıya dairliğin*” → “*doğuya dairliğin*” surlarına amansızca yüklenmesidir bu. Böyle bir yapı da babasızlığın vurgusuna daha akılcı, sağduyulu, mantıklı bir çözüm gibi görünmektedir. “*Yenileşme hareketinin temelini doğunun ahlaki ve kültürel boyutlarıyla doğunun dünya görüşü oluşturmalıdır; bu dünya görüşünün bekçisi toplum düzeyinde*

padişah, aile düzeyinde baba, edebiyat düzeyinde yazardır. Tanzimat gibi mutlak otoritelerin zaafa düştüğü süreçlerde... yazara babalık görevi düşer.” (Parla 1993: 19) Genelde erkek, baba veya babacan ruhlarla aydınlanmanın kapısı aralanmaya çalışılmıştır.

Her ne kadar Osmanlı'nın yükselen modern sosyal hayatında kadınların emeğine ihtiyaç duyulması 1842 yılından sonra devlet tarafından fark edilmiş olsa da (Çaha 2004: 198) aynı feminen gücün, edebiyata aynı oranda yansı(tıl)dığını söyleyemeyiz. Tanzimat'ta çizilen kadından çok “hanım”dır. Görevinin bilincinde, iyi eş, iyi anne, iyi hanım... Tercih daha çok iyiliklerle örülü bir dünyanın kadife sesi olması yönündedir. Kötü kadın, ancak azınlıklar ya da yabancılar arasından seçilir. “Hanım”ın bütün çirkinliklerden azâde kılınmış dünyasına kötü bir el uzan(a)maz. Kadın, çoğu kez aydınlanma sürecinde ikincil, bütünleyici, onaylayıcı bir moral yükleyicisidir. Sosyal çevresi de yaşam alanıyla sınırlıdır.

Osmanlı'nın değişimi, modernleşmesi bir değişimden çok metamorfozdur. Başkalaşan sadece Osmanlı veya dünya değil “ona ve buna dair”lerdir. Başkalaşmaktan çok belki de kendi “ait”liklerini sorgulayan ya da sorgulamak zorunda bırakılan bir tercih zorla(n)masıdır. Dünyanın değişimidir bu aslında, metaforik algılamaların değişimidir, kader ve kederin yeniden sorgulanmasıdır... Ahmet Mithat'ın Felatun Beyle Rakım Efendi'sinden başlayan Fatih-Harbiye'yle mekânsal söyleme bürünen ve hala adını tam koyamadığımız heterojen bir medeniyet sorunsalıdır.

Ne kadar *bizim “gibi”liğini* sorgulasak ve ne kadar post modernin “*anything goes*”larıyla sınırsız hoşgörüsünün yumuşak karnında mırıldayıp uyuklasak da gözlerimizi açtığımızda gayyâdan, ateşin bir ses hep aynı şiddetiyle kulaklarımızı sağır edercesine yükselmeye devam edecektir: Biz kimiz?..

Kaynakça

- AYDIN, Abdulhalim (2004), *Namık Kemal ve Abdülhak Hamid'de Victor Hugo Etkileri*, İstanbul, Çantay Kitabevi.
- BACHELARD, Gaston (1995), *Yok Felsefesi*, (Çev. Alp Tümertekin), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- ÇAHA, Ömer (2004), *Açık Toplum Yazıları*, İstanbul, Liberte Yayınları.
- DEMİR, Yavuz (2002), *Zaman Zaman İçinde Roman Roman İçinde*, İstanbul Dergâh Yayınları.
- GOLDMAN, Lucien (2005), *Roman Sosyolojisi*, (Çev. Ayberk Erkay), Ankara, Birleşik Yayınevi.
- MORAN, Berna (2000), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ÖZCAN, Tarık (2007), *Tevfik Fikret'in Şiirlerinde Trajik Durum*, Elazığ, Manas Yayıncılık.
- PARLA, Jale (1993), *Babalar ve Oğullar / Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- RICOEUR, Paul (2007), *Yorum Teorisi*, (Çev. G. Y. Demir), İstanbul, Pradigma Yayınları.
- ŞENGÜL, Abdullah (2006), "Değişimin Öncüleri Model Şahıslar", *Erdem Dergisi*, S.44-45-46, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1997), *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Basımevi.
- TILLICH, Paul (2004), *Aşk Güç ve Adalet*, (Çev. B. Koç), İstanbul, Yeni Zaman Yayınları.
- UÇMAN, Abdullah (2006), "Namık Kemal" *Tanzimat Edebiyatı*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- WATT, Ian – Roland Barthes (2006), *Gerçeklik ve Romansal Biçim*, (Çev. Mehmet Sert), İstanbul, Yirmidört Yayınları.
- ZWEİG, Stefan (1995), *Üç Büyük Usta*, (Çev. Ayda Yörükkan), Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 211-228, ELAZIĞ-2010

NECÂTÎ BEY'İN ŞİİRLERİNDE KORKU

Fear in Necâtî Bey's Poems

Mehmet ULUCAN*

Özet

İnsanla birlikte var olan korku, onu sonsuza dek bırakmayacak doğal bir dürtüdür. İnsan tek başına kalma korkusu yaşadığı gibi toplumla beraber yaşama korkusunu da taşır. Her insan belli ölçüde çağının kaygı ve endişelerine duyarlık gösterirken sanatçı sadece çağının değil, geleceğin de kaygı ve endişelerini taşır. Bu yüzden sanatçıyı diğerlerinden ayıran en önemli özelliği, yaşadığı dönem ve gelecek için taşıdığı kişisel ve toplumsal korkularının olmasıdır. Dolayısıyla toplumdaki en kaygılı, tedirgin, ürkek, hassas ve korkanlar sanatçı duyarlığı taşıyanlardır. Hemen hemen her sanatçının eserlerinde kişisel ve toplumsal korkular kendini gösterir.

15. yüzyıl şairlerinden Necâtî Bey'in şiirlerinde de yaşamı, dönemi, toplumun yapısı vb. bakımdan birtakım kaygı, endişe ve korkuları görmek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Necâtî Bey, şair, şiir, korku.

Abstract

Existing with the humanity, fear is a natural stimulation that will not leave the man forever. Beside experiencing the fear of living alone, the man bears the fear of living in society. While the ordinary man is sensible, to a certain extent, to the worries and anxieties of his own age, artist carries the worries and anxieties of future, too. Thus, the most important quality distinguishing the artist from the ordinary man is the fact that he has individual and social fears for his age and future. Hence, the most anxious, restless, timid and sensible people are those who have the sensibility of the artist. In almost all artists' works, individual and social fears manifest themselves.

Similarly, in Necâtî Bey's poems, one of the 15th century poets, it is possible to see some anxieties, worries and fears with regard to his life, his age and social structure.

Key words: Necâtî Bey, poet, poem, fear.

---

* Yrd.Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, Elazığ; ulucanmho@firat.edu.tr

Giriş

Korku:1. Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı duygusu. 2. Kaygı, üzüntü. 3. Kötülük gelme ihtimali, tehlike, muhatara. 4. (psikol.) Gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan coşku, beniz sararması, ağız kuruması, kalp, solunum hızlanması vb. belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu.¹ Türkçe Sözlükte yukarıdaki anlamları verilen korku kavramının endişe, kuşku, düşünce, kaygı, üzüntü, tasa, sorumluluk ve tedirginlik gibi kelime ve kavramlarla da zaman zaman aynı zaman zaman farklı anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Arapçası *havf* olan *korkmak*; kaygılanmak, endişe duymak gibi anlamlara gelmektedir. “Hoşlanılmayan bir durumun başa gelmesinden veya arzulanan bir şeyin elde edilmemesinden duyulan kaygı ve korku şeklinde tanımlanmıştır.” Özellikle tasavvuf edebiyatında “bilhassa Allah korkusu ve ahiret hayatıyla ilgili ağır endişeler için kullanılan bir terim”² haline getirilerek kullanıldığı da bilinmektedir. “Gerek Kur’an-ı Kerim’de gerekse hadislerde ‘haşyet, takva, işfak, vecel ve rehbet’ kelimeleri veya türevleri *havf* ile aynı ya da yakın anlamları ifade eden kavramlar olarak geçmektedir.”³

İnsan, gelişmiş, değerli ve üstün bir varlık olmakla birlikte; tek başına yaşamaya bile gücü olmayan, zayıf, güçsüz, zaafı olan ve çoğunlukla aciz bir varlıktır. Onun acziyetini, yetersiz ve güçsüzlüğünü ortaya koyan gerçeklerinden biri de korkusunun olmasıdır. Evet, insan korkar. H. P. Lovecraft “İnsanoğlunun en eski ve en güçlü duygusu korkudur” der. Korkan bir varlık olan insanın en güçlüsünün kendisi olduğunu düşünmesi ve ona inanması mümkün değildir. Dolayısıyla insanı insan yapan yanlarından biri de korkuyor olmasıdır. Korku, diğer canlılarla birlikte insanda da başından beri vardır. Hatta diğer canlıların korkuları, insan korkusuna göre daha az ve içgüdüselidir. Çünkü insanların kendileriyle ilgili korkularının yanında diğer canlılardan korkmaları ve onlarla ilgili korkularının/sorumluluklarının olduğu da bir gerçektir.

İnsan da diğer canlılar gibi korktuğunda korunma isteği/davranışı gösterir. “Psikolojik yetmezlik bir sığınma arayışına kişiyi sürükler. Bu, güçlü olarak algılanan birinin kimliğinde ifadesini bulabilir.”⁴ “İnsan korkularının bir kısmı doğuştan gelmekle birlikte çoğu öğrenilmiş tutumlardan kaynaklanır. Bu bağlamda korkunun temeli

¹ *Türkçe Sözlük, TDK Yay. Ank. 2005.*

² *TDV İslâm Ans., havf mad. C. 16. s. 529, İst., 1997.*

³ *TDV İslâm Ans., havf mad. C. 16. s. 529, İst., 1997.*

⁴ *Ali Güler, Türk Toplumunda Korku Kültürü, Punto Tasarım, s.23, Bolu, 2008.*

biyolojik olmakla birlikte kültürel bir yöne de sahiptir.”⁵ İnsan, “kendi algı, bilgi, düşünce, imgeleme ve tasarlama sınırlarını aşan evren kavramı karşısında hiç olma, yok olma korkusunu yaşar.”⁶

Pek çok İslam bilgini korku ile ilgili tanımlar vermişken, Gazzalî, “ileride kötü bir durumla karşılaşılacağı beklentisinin insanın ruhunda sebep olduğu elem ve huzursuzluk”⁷ diye tarif etmiş ve insan psikolojisini dikkate alarak değerlendirmelerde bulunmuştur. “Gazzalî, İhyâu ulûmi'd-dîn'de, önemli ölçüde Ebu Tâlib el-Mekkî'nin Kûtu'l-kulûb adlı eserinden faydalanarak kendinden önceki sufilerin tariflerine yeni boyutlar getirmiştir. Ona göre havfin sebebi ilim ve marifettir. Marifet kişiye hem kendi kusurlarını hem de Allah'ın celâl ve kudretini gösterir.”⁸ Divan şiirimizin temel kaynaklarından olan Kuran'da da “havf kökünden gelen veya aynı anlamdaki diğer masdarlardan türeyen fiil ve isimler 124 yerde geçmekte; bunların yarısına yakını dünyevî korku ve kaygıları, diğerleri ise Allah korkusu, azap korkusu, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dinî kaygıları ifade etmektedir.”⁹

“Ebu Tâlib el-Mekkî, tasavvufî faziletler içinde tövbe, sabır, şükür ve recadan sonra ele aldığı havfin, bütün korku makamlarını kapsayan bir terim olduğunu belirttikten sonra bu makamları şöyle sıralamıştır. 1. Takvâ. Muttakiler, Salihler ve Âmillerin makamıdır. 2. Hazer. Zâhidler, vera ehli ve huşû sahiplerinin makamıdır. 3. Haşyet. Âlimler, Âbidler ve Muhsinler makamıdır. 4. Vecel. Zikredenlerin, Allah'a boyun eğenlerin ve âriflerin makamıdır. 5. İşfak. Sıddıkların, şehitlerin ve aşıkların makamıdır.”¹⁰

Korkaklıkla ilgili, Kur'an'da; “sıkça kullanılan havf, haşyet, takva, işfak, vecel ve rehbet gibi kavramlar da korku anlamını içermekle birlikte cübn, özellikle kişinin gerçek veya hayali bir tehlike karşısında hissettiği kontrol edilemez, önlenemez, panik derecesine kadar varabilen bir tedirginlik ve telaş hali için kullanılırken anılan kavramların geçtiği ayetlerin önemli bir kısmı daha çok ahlakî ve dinî sebeplerden dolayı hissedilen şuurulu endişeyi, Allah'a karşı gelmekten, O'nun koyduğu yasakları ihlal etmekten ve bunun sonucunda cezalandırılmaktan duyulan korkuyu, bu anlamda otoriteye ve kurala saygıyı ifade eder.”¹¹

⁵ Ali Güler, *age.*, s.33.

⁶ Ali Güler, *age.*, s.23.

⁷ TDV İslâm Ans., *havf mad. C. 16. s. 529, İst., 1997.*

⁸ TDV İslâm Ans., *havf mad. C. 16. s. 529, İst., 1997.*

⁹ TDV İslâm Ans., *havf mad. C. 16. s. 529, İst., 1997.*

¹⁰ TDV İslâm Ans., *havf mad. C. 16. s. 528-529, İst., 1997.*

¹¹ TDV İslâm Ans., *havf mad. C. 26. s. 203, İst., 2002.*

Edebî ve ahlakî eserlerde cesaretin övüldüğü, korkaklığın ise yerildiği bir gerçektir. Ancak cesaret ve korkaklık noktasında da hassasiyet söz konusudur. “Kaynaklarda kontrolsüz öfke ve tehevür (saldırganlık)ün zararları üzerinde önemle durulmakla birlikte aklın kontrolünde bir öfke duygusunun yaşatılması ve yiğitlik erdeminin geliştirilmesi gerektiğine, hem ferdî hakları ve değerleri hem de zayıfların ve mazlumların hakkını korumanın ancak bu sayede mümkün olduğuna, cesarettten yoksunluğun gayretsizlik, hamiyetsizlik, kişilik zafiyeti gibi insan onuruna yakışmayan ve onun alçaklıkla damgalanmasına yol açan sonuçlar doğuracağına dikkat çekilir.”¹²

*Necâtî yüreğini karşı tut belâ okuna*¹³

Ki sana dimeyeler yürü bire yüreksiz

G. 229/5

Korku öyle bir duygudur ki “korkmuyorum” demek bile korkuya işaret etmektedir. Necâtî de korkaklıkla suçlanma korkusunu taşıdığıının bile farkında değildir. Çünkü korku insan zihnini bütünüyle sarmaktadır. “Zihnin tamamıyla, bütünüyle şimdide yaşaması olası mıdır? Ancak bu biçimde zihnin korkusu olmaz. Ama bunu anlamak için, düşünce, bellek ve zamanın yapısını anlamamız gerekiyor. Bunu anladığınızda, entelektüel, sözel anlamda değil, bunu gerçekten yüreğinizde, zihninizde, bütün varlığınızla anladığınızda, korkudan özgür olursunuz; böylece zihin korkuyu yaratmadan düşünceyi kullanabilir.”¹⁴ Marianne Williamson “En derin korkumuz yetersiz olmaktan kaynaklanan korkumuz değil, sınırsız bir güce sahip olmaktan kaynaklanan korkumuzdur.” demektedir. Bir başka düşünür John b. Putnam Jr. ise “Cesaret, korkusuzluk değil, korkuyla yüzleşme yeteneğidir.” demektedir.

Fert ve toplumun duygu ve düşünce hayatını dinî ve millî hassasiyetlerle evrensel ulaştırın ifade güzelliğine ulaşmış ürünler, edebî ürün/eserlerdir. Bu eserlerde/ürünlerde dilin en üst düzeyde kullanılma biçimine de şiir denmektedir. Necâtî'nin şiirlerinde korku ile ilgili tespitlerimiz şunlardır.

A. Metafizik Korkular

1.Allah Korkusu

Allah korkusu, çok kapsamlı bir algılayıştır. Bütün varlığın yaratılışını kapsayan bir bütünlük arz eder. Muhakkak ki Allah korkusu, Allah inancından doğar. Necâtî,

¹² TDV İslâm Ans., havf mad. C. 26. s. 203, İst., 2002.

¹³ Necâtî Beg Divanı, Akçağ Yay., s. 253, Ank., 1992.

¹⁴ J. Krishnamurti, Korku Üzerine, Ayna Yay., s. 19, İstanbul, 2005.

herhangi bir Sünnî Müslüman gibi imanın ve İslamın şartlarını kabullenmiş, ehl-i sünnet akidesine inanmış bir şairdir. Necâtî'deki Allah inancı, hemen hemen her Müslümanda olduğu gibi esma-i hünsa ile verilmeye çalışılmıştır.¹⁵ Nitekim Allah inancı neredeyse bütün Divan şairleri tarafından da böyle görülmüş ve dile getirilmiştir:

Buyurupdur dört mezhep dört kitâb

Gayrı koyup Tanrıya bakmak sana

G. 6/5

Kamu yirde bulunur hâzır u nâzırdur evet

Âh içinde bulunur gel diyelüm âh Allâh

G. 457/4

Necâtî de Allah'ın varlığını ve birliğini şeksiz şüphesiz kabul eder. Bu kabul, Allah'ın isim ve sıfatlarıyla izah ve izhar edilir. "Ebu Talib el-Mekkî, esasen Allah'a inanan her insanın O'ndan korktuğunu, fakat bu korkunun derecesinin Allah'a yakınlık derecesine göre değiştiğini söyler."¹⁶ "Bazı ayetlerde, insanın mutlaka 'Rabbinin makamı'nda durup hesap vereceğini bilerek bundan korkması ve ona göre davranması gerektiği (mesela bk. Hûd 11/103, İbrahim 14/14, er-Rahman 55/46)"¹⁷ belirtilir. Yine bazı ayetlerde de "Allah'ın hidayetine uyan (el-Bakara 2/38) 'iyi bir mümin olarak kendini Allah'a teslim eden' (el-Bakara 2/112), 'iman edip iyilik ve barış yolunda çaba harcayan' (el-Enam 6/48), 'iman ettikten sonra istikamet üzere olan' (el-Ahkaf 46/13) kimselerle 'Allah dostları' (Yunus 10/62) için ahirette korkulacak (havf) ve üzülecek (hüzn) bir durum olmadığı bildirilir."¹⁸

İslam inancında korku ve sevgi aynı zamanda korku ve ümit şeklinde de tezahür etmiştir. Çünkü Necâtî de pek çok Müslüman gibi korku ve ümit (beyne havfi ve 'r-reca) arasında bir inanışa sahiptir. Sanatçıların çoğu, korkularını eserlerine yansıtırsalar bile bunu "korkuyorum" biçiminde değil, daha çok umut vesilesi olarak kullanırlar. Bir başka deyişle genel geçer bir prensip olarak kabul edilen "korku ve ümit" arasında olmak biçiminde ortaya koyarlar. Necâtî de bunlardan biridir.

Önemli bir İslam bilgini olan "Gazzalî, havfin ifrat, tefrit ve itidal derecelerinin bulunduğunu belirterek ifrat şeklinin ümitsizlik ve karamsarlığa, hatta psikolojik rahatsızlıklara yol açacağını, tefrit şeklinin ise gevşeklik ve laubalilik doğuracağını,

¹⁵ Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, Kitabevi Yay. s. 39, İstanbul, 2001.

¹⁶ TDV İslâm Ans., *havf mad. C. 16. s. 529, İst., 1997.*

¹⁷ TDV İslâm Ans., *havf mad. C. 16. s. 529, İst., 1997.*

¹⁸ TDV İslâm Ans., *havf mad. C. 16. s. 528-529, İst., 1997.*

dolayısıyla bu ikisinin ortasının bulunması gerektiğini ifade eder. Gazzalî, aşırı korkunun ümitsizliğe yol açan, akıl ve beden sağlığına zarar veren ve mutlaka tedavi edilmesi gereken bir hastalık olduğunu belirtir.”¹⁹ Başka bir bilgin ve mütefekkir Muhyiddin ibnü'l-Arabî, ‘mümini, ‘havf ve recası eşit olan kimse’²⁰ şeklinde tarif etmiştir. Görülmektedir ki Necâtî de konuyu kendinden öncekiler gibi aynı algı ve anlayış içerisinde değerlendirmektedir:

*Gâh olur havf gelir gâlib olur recâ
Gâh olur hasret ile âh ederiz gâh Allâh
G.57/2*

*Korkuyu koy Necâtî recâ ile buldular
Lâ-tey’esu makâmını ashâb-ı latehef
G. 269/6*

*Diller alır kirpigün cânlar bağışlar leblerin
Lâ-cerem âşıkların havf u recâ üstündedir
G.121/5*

2. Kıyamet, Mahşer, Hesap Günü (yevm-i suâl) ve Cehennem Korkusu

Necâtî’nin şiirlerinde; mahşer, haşr, kıyamet, hesap günü vb. diye adlandırılanlar, öldükten sonra dirilmeye inanmayla ilgili kavramlardır. Burada elbette bir korku söz konusu iken daha çok haklının hakkının alınacağı, adaletin eninde sonunda gerçekleşeceğine bir dikkat çekme söz konusudur. Çünkü Necâtî, adalet duygusunu çok sık dile getirmiş ve ısrarla vurgulamıştır. Bu vesileyle hesap günü ve mahşer, onun şiirlerinde çok sık görülen kavramlardır. Buna inanan birinin, o gün ve zamanı bekliyor olması pek tabii bu inanca uygun yaşıyor olmasını gerektirir. Bu da Necâtî’nin korkudan uzak bir yaşam sürmediğini göstermektedir.

Tamu, cehennem ve duzah gibi kavramlar da Necâtî’nin şiirlerinde aynı duygu ve inanca işaret etmektedir.

*Ta mahşer-i gülşende sunuldu kara defter
Mahzûn oluban döndü günahkâra beneşşe
K.22/12*

*Devlet eliyle eyledi dünya mesâlihîn
Kendi eliyle âhiretin eyledi binâ*

¹⁹ TDV İslâm Ans., *havf mad. C. 16. s. 529, İst., 1997.*

²⁰ TDV İslâm Ans., *havf mad. C. 16. s. 529, İst., 1997.*

*Gerçi tamunun adı yedidir evet ey dost
Olmaya senin duzah-ı hicrâna berâber
G.62/2*

3. Dinî Esaslara Uy(a)mama Korkusu

Sanatçılarda da diğer insanların çoğunda olduğu gibi dinî esaslara uymama ya da uyamama korkusu vardır. Ancak korku ve endişeler, inanılmakla birlikte uyulması gerekenlerin hepsine gereği gibi uyulmasını sağla(ya)mamaktadır. Bundan dolayı da bir ikilem, bir sıkıntı yaşanmaktadır.

Özellikle Divan şiirinde; sofi, zahid, hâce vd. ile şair, âşık, rind arasındaki anlaşmazlık çoğunlukla bundan kaynaklanmaktadır. Tamamıyla Allah'ın bilgisi dahilinde olan bu konuların ve sonuçlarının zahid, sofi, hâce vb. tarafından dillendirmesi, âşıkların ve rintlerin hoşuna gitmemektedir. Çünkü âşık/rint, konunun zahid, sofi, hâce vd. tarafından istismar edildiği kanaatine sahiptir. Bundan doğan anlaşmazlıklar da hem Divan şiiri hem de Necâti'nin şiirlerinde süreklilik arz etmeye devam etmektedir:

*Halkın kimisi sofi kimi mey-perest olur
Ey hâce bu muamele rûz-ı elest olur
G. 100/1
Eydiniz uşşâkı zâhid nâr ile korkutmasın
Ârif olan erteye kalan belâdan korkmaz
G.225/2*

4. Şeytan, Cin, Peri vd. Korkusu

Âl-i İmran suresi, 175. ayetin meâlindeki, “O şeytan sizi ancak kendi dostlarından korkutuyor. Onlardan korkmayın, eğer mümin iseniz, benden korkun.”²¹ emri ile Divan şiirinde şeytanın korkulacak biri olduğu ancak, asıl korkulacak olanın ise Allah olduğu vurgulanmıştır.

Necâti'nin şiirlerinde de diğer Divan şairlerinin çoğunun şiirlerinde olduğu gibi şeytan, cin, peri vd. metafizik varlıklar söz konusu edilmiştir. Ancak “cin çarpması, peri tutması, cinlenmek, perilenmek” gibi deyim ve kullanımlarda belli ölçüde görünmezlik ve bilinmezlikten ötürü bir korkudan söz edilmektedir. “Peri, it şeklinde görülür; insanı çarparak ağzını eğer; çeşitli suretlere bürünür ve peri çarpmasını tedavi için muska

²¹ *Kur'an-ı Kerim Meâli, TDV Yay.*

yaparlar.”²²

Ayrıca şeytan da ölüm sırasında müminin imanını çalmak için ona su gösterir ve vermez. Bu durum Necâti'nin şiirinde hem bir hatırlatma hem bir korku hem de bir inanış olarak işlenmiştir.

*Aldı softnin karârın gösterip yüziin karib
Sanki şeytân hastaya su gösterip imân alır*

G.202/4

5. Felek, Çarh, Devrân, Dünya, Dehr Korkusu

Divan şiirinde genel olarak felek, çarh, dünya, dehr vb. olumsuz olarak değerlendirilir. Döneklik, alçaklık, güvenilmezlik, acımasızlık, umursamazlık, kötülük, vefasızlık vb. hep bu kozmik unsurlarla ilgili tasavvurlarda dile getirilir:

*Ey çarh sen de yâr gibi olma bî-vefâ
Zirâ bu denli âleme bir bî-vefâ yeter*
G.108/5

*Devlet anun ki kendiyi dünyâyâ vermedi
Dünyâ diyene meyl ü mahabbet hatâ imiş*

*Bir dest-mâl ile siler âhur kefen bizi
Demez ki bu gedâ imiş ol pâdişâ imiş*

*Bu kâr u bârı felek etti târmâr felek
Bu ayş u nûşu felek etti zehr-i mâr felek*

*Berâber etti yere bürc gibi seddimizi
Yıkıla dileğim oldur bu nüh hisâr-ı felek*

Mers.2/1,2

*Nidelim devr sunarsa sana şerbet bana zehr
Bu cihân böyle olur gâh bana gâh sana*

G.2/3

---

²² Mehmed Çavuşoğlu, age., s.110.

B. Tabiat ile İlgili Korkular

1. Hayvan(lar): İt, kelb, seg, köpek, yılan, ejderha vd. korkusu

Necâti'nin şiirlerinde geçen hayvan isimlerinden en çok dikkati çeken it, seg, kelb (köpek), yılan ve ejderhadır. Genel olarak Klasik Türk şiirinde rakibin "it" olarak vasıflandırılışı bilinmektedir. Ancak Necâti'nin şiirlerinde rakibin, ağyarın özellikle "it" şeklinde tasavvur edilmesi ve rakibe "it" ibaresiyle hitap edilmesi dikkati çekmektedir. Belki de Divan şiirinde rakibi "it" olarak bu kadar çok anan başka bir şair yoktur:

Rakibe sadr gösterdin kapında

Ne gün geldi ki ite deriz ulu

G.441/6

Eşiğinde kendiye kaldı rakibin itliği

İtlerin ile Necâti seyreder yârân gibi

G.626/7

Rakib ağladığına rahm olurdu

İt islandılça murdâr olmayaydı

G. 582/4

Yâra bir dikicilik ettim der idi seg rakib

Keb yonarmış sonra bildim ol itin yalanını

G. 583/5

Bakmaz gedâya gamzen eder it rakibe meyl

Bimârdır şu resme ki fark etmez âdemi

G. 592/4

Eğilmesin diye âhum yelinden sakınıp her dem

Rakib-i kelb ol servin nihâline dayağ olmuş

G. 247/4

Sâhir edermiş âdemiği seg senin gözün

Sihir ile seg rakibini bir âdem eyledi

İtler gülerse hâlime yeridir âh kim

Ağlattı beni düşmanımı hurrem eyledi

G.613/5,6

Zülf ü ruhun hayâli ile bâğa uğrasam

Gülşen diken görünür ü sünbül yılan olur

G.9472

C. Ahlakî / Sosyal / Toplumsal Korkular

Bir gerçeği bireysel bir dille açıklama korkusu, onu toplumun diliyle yani başkalarını da işin içine katarak anlatma yoluna gitmeyi gerektirir. Bu yüzden atasözü ve deyimlerin çok sık kullanılması, hem bir anlatım tekniği hem de bir kaçış yolu olabilir. Necâtî'nin şiirlerinde atasözü ve deyimlerin çokça kullanılmasında bunun da etkisi vardır.

Toplumsal bir gerçek olan düzenin sarsılması şiddeti tetikleyeceğinden insanları korku sarar. Güven duygusunun azalması veya tamamen yok olması, şiddet eylemlerinin ortaya çıkması veya çıkma ihtimalinden kaynaklanır. Güven duygusunun yok olduğu bir toplumda elbette vefadan söz edilemez. Dolayısıyla insan sadece çevresindekilerden değil, yakın çevresindekilerden bile korkar hale gelebilir. Korku nedeniyle her türlü eleştiriden kaçınılır. Bu yüzden pek çok başarısızlık çoğunlukla geçmişe yüklenir. Her beceriksizliğin nedeni devir, devran veya felek olur. Çaresizlik içindeki herkes felekten şikayet eder ya da ona çatar. Korkunun hakim olduğu bir yerde can sıkıcı, endişe verici ve yıldırıcı duygular kötü ve kötülüklerdir. Çünkü insan, kötülük(ler) yapabilir. Dolayısıyla kötülük ve kötülükler insandan diğer insan(lar)a ve canlılara yönelik olduğu görülmektedir.

“Çoğumuz saygınlığını korumak ister ve bu nedenle doğru şeyi yapmayı, doğru davranış biçimini izlemeyi ister, bunu derinlemesine araştırdığınızda, korkunun bir göstergesi olduğunu göreceksiniz. Korkan insan, her zaman ‘doğru şeyi yapmalıyım, saygın biri olarak görülmeliyim, insanların ne olduğumu ya da olmadığımı düşünmelerine izin vermemeliyim’ diye düşünür. Bu tür bir insan gerçekte, temelde korkmaktadır. Hırslı biri gerçekte korkan biridir ve korkan birinin sevgisi, içtenliği yoktur.”²³

Kur’ân’da da korkunun sadece kişisel olmadığını görmekteyiz. Bazı “ayetlerde, kişinin sadece kendi adına değil, başkası adına duyduğu korku ve kaygıların da havf kelimesiyle ifade edildiğini”²⁴ bilmekteyiz. “Korku, insanları olumsuz da olsa bir araya getiren bir süreçtir.”²⁵ “Bir araya gelme becerisinin temelinde ortak değerlerin sağlamlığı vardır. Bu tür değerler etkiliyse, bireyin çıkarımın grubun çıkarına boyun eğmesi kolay olur.”²⁶ Dolayısıyla toplumsallık, kaygı ve endişeleri sanatçıların duyarlılıklarıyla da ele alınmış ve işlenmiştir. Divan şiirinde de pek çok şair özellikle ahlak ve eğitim noktasında yol göstericilik ve yönlendiricilik yapmışlardır. Bunu bazen kendi çocukları bağlamında

²³ J. Krishnamurti, *age.*, s. 65.

²⁴ TDV İslâm Ans., *havf* mad. C. 16. s. 529, *İst.*, 1997.

²⁵ Ali Güler, *age.*, s.33.

²⁶ Frank Furedi, *Korku Kültürü*, *Ayrıntı Yay.*, s. 185, *İst.*, 2001.

bütün çocuklara yönelik yaparlarken çoğunlukla genel olarak iyi ve iyiliği tavsiye etmekten geri durmamışlardır. Necâtî de bunlardan biridir:

Cedvelden iñen çıkma ki pergâra çekerler

Doğru yoluna gitmeyi dâra çekerler

G.95/1

Etme bünyâd-ı cefâ âdet iken lutf u vefâ

Eyleme meyl-i sitem var iken imkân-ı kerem

K.18/24

Necâtî'nin şiirlerinde sosyal korku ve baskıya maruz kalmaya bir örnek de şiirlerini tertip ettirmede çekingen davranarak dikkatsiz müstensihlerin yapacağı yanlışları hesaba katması noktasındadır. Necâtî, ayrıca dönemdeki katipleri çok sert bir dille eleştirirken onlardan kaynaklanan bir yanlış ve eksiklikten dolayı maruz kalacağı eleştirinin şiddetinden korktuğu da açıktır. Ayrıca Necâtî'nin adını çağrıştırır diye kıskanç ve çekemeyenlerin, nun ve cim harflerini bile bir arada yazmaya korktuklarını da belirtmektedir:

Feryâd u figân ki dürr-i nazmı

Kâtibler eder hebâ-i mensûr

Kıta 31

Bî-akl u bî-sitâre vü müflis ü mendebur

Yokdur cihânda bir dahi ehl-i kalem gibi

Kıta. 83/1

Ey Necâtî ölince dîvânı

Kimseye mâlikâne yazdurma

Kati kız nakşıdır senin şi'rin

Ehl-i beyt olmayana yazdurma

...

Ömrünün hâsıldurur anı sen

Hele şol bir fülâna yazdurma

Kıta 78

Ey bî-bedel ne fâide eş'âr-ı dil-firîb

Olmaya çünkü kâtib olanun mehâreti

Kâtib dedikleri yazar eş'ârımı velî

Ben de düğüm gibi değil olan ibâreti

*Tahrîb etti şî'rümi mahzâ bir iki türk
Görmedi kimse buncılayın nehb ü gâreti*

*Divânımı yazar sanasın kim kömür alıp
Karardır ah şâhum ile bir imâreti*

*Nûn ile cimi bir yire yazmaz şu korkudan
K'ide Necâtî lafzına nâ-gâh işâreti*

Kıta 92

Toplumsal korku, gelenek-görenek, mahalle baskısı vd. şekillerde de kendisini hissettirmektedir: “Ebu Osman el-Hîrî’ye göre korkan kişinin korku ile ünsiyet kurması ve onu bir tür alışkanlık haline getirmesi onun bütün dinî-ahlakî hassasiyetini yok edebilir. Çünkü havf, kişiyi günah ve hata işleme konusunda sürekli tedbirli ve ihtiyatlı kılan bir şuur halidir; hâlbuki alışkanlıkta şuur ve iradenin canlılığı ve etkinliği kaybolur.”²⁷ Necâtî’nin bir beytinde de mahcup olma, utanma söz konusu edilmiştir ki dostlara uymayıp düşmanlara karşı mahcup olması ve gülünç duruma düşmesinin sosyal/toplumsal bir korku ve endişeye sebep olduğu söylenebilir. Öte taraftan dostluk, arkadaşlık, yakınlık, dürüstlük ve samimiyet fert ve toplum için her zaman gerekli hasletler olarak varlığını devam ettirmelidir:

*Ağladığım bu ki düşmanlara gülünç oldum
Uymadım dostlara vay beni vay beni*

G.646/5

İnsan, yaşamını sürdürebilmesi için güven içinde olmalıdır. Hele hele toplumsal bir yaşam sürdürmek için bu daha da güçleşmektedir. Güvenin zıddı belirsizliktir ki bu da korkunun temel kaynaklarından. “Psşik bağlamda bir tehlike ile yüzleşmem gerektiğinde -ki bu belirsizliktir, bilmediğim bir şeyle, yarınla karşılaşmaktır- korku vardır.”²⁸ İnsan hangi sosyal ortamda olursa olsun mutlak güvenlik içinde olmayı ister. İnsan için bu ihtiyaç tarih boyunca hep ön planda gelmiştir. “Gettolarda ya da saraylarda yaşayanlar için güvenlik kesinlikle vazgeçilmezdir. Yoksa beyin etkin ve sağlıklı bir biçimde işleyemez.”²⁹

²⁷ TDV İslâm Ans., *havf* mad. C. 16. s. 530, İst., 1997.

²⁸ J. Krishnamurti, *age.*, s. 51.

²⁹ J. Krishnamurti, *age.*, s. 51.

Francis Fukuyama'ya göre "güven; ortak normlara dayanan ve düzenli olarak, dürüst ve işbirliği içeren davranışların sergilendiği bir toplulukta, diğer üyelere yönelik olarak ortaya çıkan bir beklentidir."³⁰ Necâti, şiirlerinde kendisi ve toplumu oluşturan diğer fertlerin, saygıdeğer varlıklar olduklarının herkes tarafından bilinmesini ve gereğinin yapılmasını istediğini görmekteyiz. Ayrıca sadece fert ve toplum değil, bütünüyle varlık âleminin de aynı değerde görülmesini arzu etmektedir. Üzerinde yaşanılan yerin her canlı için elzem olduğunu ve dünyanın sadece insanlar için olmadığını da belirtmektedir. İyiliğin önemli bir erdem olarak süreklilik arz etmesi gerektiğinin de altı çizilmiştir:

Sehâ vü hulk u adl u dâd eyle

Cihânı haşre dek âbâd eyle

Nazm 1/13

Sakın mazlumdan kim nâliş eyle

Ki nâliş varı varı çoğ iş eyle

Nazm1/7

D. Kişisel Korkular

1.Sağlık Korkusu

Bir insanın sağlığını koruması en önemli görevi sayılmıştır. İslam dini de korunması gereken beş önemli unsurdan birini sağlık olarak belirlemiştir. Hatta bütün din ve ahlakî prensipler, sağlıklı insan ve sağlıklı toplumu öncelmişlerdir. Cihan padişahı Kanunî Sultan Süleyman dahi meşhur beytinde bunu belirtmiştir:

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi³¹

Ağlatır âdemi gurbet kişi kendin yenemez

Nitekim hasta çekip nâle kemendin yenemez

G.212/1

Yine âlem yüzü güldü yine Allâha minnetler

Ki Hakdan oldı erzâni vücûdı şâha sıhhatle

G.207/1

Çok şükürler ki çeşm-i bîmârın

Gördi sıhhat yüzünü hâb özler

³⁰ Frank Furedi, *age.*, s. 172.

³¹ Muhibbî Divanı, (hzl. Coşkun Ak) Trabzon Valiliği Yay., C.I, Gazel 2627, s.763, Trabzon, (yty).

*Hasta gönliüm lebin tabîbinden
Dil ü cân derdine cevâb özler
G.98/5-7*

2.Yalnızlık ve Vefasızlık Korkusu

Yalnızlık, yanında/yakınında birilerinin olmasına karşı kişinin kendisini herkese ya da herkesin kişiyi kendisine uzak görmesi olarak değerlendirilebilir. Bir başka deyişle, kişinin birilerini kendine yakın görmemesi veya birilerinin kendine kişiyi yakın görmemesi olarak da değerlendirilebilecek olan yalnızlık, çoğunlukla ilgisizlik ve himayesizlik olarak da değerlendirilebilir. Bu nedendir ki yalnızlık çoğunlukla gurbet, yalnızlık duygusu da gurbet ve gariplik duygusuyla bir ve beraber görülmüştür. Her insan yalnızlık korkusu taşır. Sadece insanlarda değil, hayvanlarda da böyledir. Öyleyse hemen hemen her canlı yalnızlıktan ve yalnız kalmaktan korkar, denilebilir.

“Korkunun ne olduğunu ve buna nasıl yaklaşılması gerektiğini düşündüğümüzde, çoğumuz için sözcüğün olaydan çok daha önemli olduğunu görürsünüz. Örneğin, yalnızlık sözcüğünü ele alalım. Bu sözcükle, kişinin üzerine hiçbir görünür neden olmaksızın çöreklenen soyutlanma duygusu demek istiyorum. Bu duyguyu hiç yaşadınız mı bilemiyorum. Aileniz, komşularınız çevrenizde olmamasına karşın arkadaşlarla birlikte yürümenize ya da kalabalık bir otobüste yolculuk yapmanıza karşın, birdenbire kendinizi tamamıyla soyutlanmış hissedersiniz. Bu deneyimin anısından dolayı soyutlanma korkusu, yalnız kalma korkusu vardır. Bağlandığınız biri ölür ve kendinizi yalnız, soyutlanmış hissedersiniz... ‘yalnızlık’ sözcüğü bizi bu durumu bütünüyle anlamaktan alıkoyar. Geçmiş deneyimlerle bağıntılı olan bu sözcük, tehlike duygusunu çağrıştırır ve korkuyu yaratır; dolayısıyla kaçmaya çalışırız.³² Necâtî’nin şiirlerinde geçmişe özlem şeklinde kendini gösteren güçlü birine sığınma duygusu aynı zamanda himaye ve korunmaya karşılık bir vefa duygusu olarak ortaya çıkan mersiyele bunun sonucu olarak değerlendirilebilir. Çünkü Necâtî, kasidelerle birlikte özellikle mersiye yazmayı da ihmal etmemiştir.

*Koğul bâğbân bûy-ı vefâ gülden ırağ olsun
Hezârân bülbül ölürse kayuramaz kendü sağ olsun
G.414/1*

*Beni ağlan beni kim üstüme gelmez ölicecek
Bir avuç toprağ atar bâd-ı sabâdan gayrı
G.599/2*

---

³² J. Krishnamurti, *age.*, s. 53.

*Bir veche unuduldı Necâtî ki kimsene
Mihnet serâsı kapusın açmaz meger ki bâd
G.50/6*

*Çoğ olmak kul nöker şâha yaraşır
Yalnızlık bir Allâha yaraşır
Nazm1/10*

*Yalnızlık bir Allâha yaraşır
Gönül sen girye ile âh ile ol
G.341/2*

*Gam atam oldu derd anam yine hecrinde yek-sânem
Esirge bu yalnızın bu gün atanın ananın
K. 13/7*

*Yoluna öldüm bir avuç toprak atmaz üstüme
Dostlar bu hasret ile ağlasın dünyâ beni
G.598/6*

3.Sevgili Korkusu

Sevgili hiçbir gam ve kasaveti olmayan biridir. Çünkü sevgili, gülüp oynamak, eğlenmek için vardır. Sevgilinin gülüp eğlenmesi aynı oranda aşığı üzüp mutsuz etmektedir. Sevgilinin mutluluğu aşığın mutsuzluğudur. Bu bir kader gibidir. Kadere iman esastır. Sevgili aşığın bütün mutsuz, umutsuz oluşuna sebep olmakla birlikte bundan asla rahatsızlık, pişmanlık duymaz hatta elden geldiğince bunu artırmaya çalışır. Aşığa yüz vermeyerek onu mutsuz ederken, başkalarına gösterdiği ilgi ve alakayla onu yaralar ve hırpalır. Bir nevi bu bir iltifat olarak görülür.

*Güzeller taş bağırlı olmayınca
Binâ-yı aşk inende muhkem olmaz
G.219/3*

*Ko ben ağlayayım ey serv-i semen-ber sen gül
Ki sana nâz verilmiş ezelî bana niyâz*

G. 235/2

4.Kavuş(a)mama ve Kaybetme Korkusu

Bütün Divan şairleri sevgiliye kavuş(a)mama korkusu yaşarlarken hemen akabinde kaybetme korkularını da yaşadıklarını söyleyebiliriz. Bu durum, âşığın hiçbir zaman rahat olmaması anlamına gelmektedir ki, bu aşkın kanununda vardır. Âşığın korku ve kaygılarının sonu yoktur. Bütün yüzden hasta, kararsız, uykusuz vs. olumsuzluklar, onun sürekli özelliği olmuştur. Sevgiliyi kaybetme korkusuna bir başka sebep de nazar

değmesidir. Çünkü kimse sevgiliye ulaşmış ve onunla sonsuza dek mutlu olmuş değildir. Bundan dolayı aşk nazara da gelir. Kıskançlık ve çekememezlik sürekli aşkın peşindedir:

*Nergis olan yerde meded salınmasın ol serv-kad
İzi tozuna göz değer çokdur cihânda görmedük
G.291/2*

*Yakma cahîm-i hecre müebbed Necâtîyi
Bî-çâre âşık oldu ise kâfir olmadı
G.600/7*

*Safâ-yı vaslını dâim anar belâ-yı firâk
Hevâ-yı cenneti nâr-ı cahîm eder tarif
G.270/4*

*Gelem akşamlayam demişdi ol mâh
Sitâremde dirîgâ akşam olmaz
G.219/5*

*Nice ölmesin bir âdem nice döystün bir kişi
Ey felek fi'lin yedi kat tası geçmiş ağudur
G.186/3*

*Her visâlin sonu çün fûrkat olur anı bilip
Ayn-ı vuslatda iken şem'in akar gözü yaşı
G.644/2*

5.Rakip, Ağyar, Hasûd vd. Korkusu

Rakip, Divan şiirinde âşğın en büyük düşmanıdır. Çünkü sevgiliye ulaşmadaki en büyük engeli rakip oluşturmaktadır. Sevgiliden bahsedilen her mısra ve beyitte; daha genel bir ifadeyle Divan şiirinde, aşktan söz eden her unsurda mutlaka belli ölçüde rakip kendine yer bulur. Bu şiirde sevgili gibi vazgeçilmezlerden biri de rakiptir.

Rakip umumi olarak kötüdür. Rakibin içinde bulunduğu bütün tasavvurlar, istisnasız olumsuzlanır. Rakip, it (seg), eşek, düşman, kafîr, bed-endîş, pür-fiten, hayvan, dilâzâr, diken (hâr), domuz, zağ (karga), şer, şeytan, dev (dîv-sîret), dayak, ases, münkir, bî-dîn, kör, miskin, yüzü ekşi ve yüzü kara (rû-siyâh)dır:

*Havf eder sanma mahallende Necâtîden rakîb
Padişâhım bellidir kim seg gedâdan korkmaz
G.225/8*

*Cevr ile sevdiğimden ayırdı beni hasûd
Sevdiklerinde bulsun efendi eden bana
G.16/2*

*Aşkını ağyârdan sakladuğum ayb eyleme
Yağı kâfirden gerekdür dini pinhân eylemek
G. 296/9*

*Acır isen gel Necâtî derd-mende acı kim
Ne leb-i dilber nasib oldu ne helvâ-yı rakib
G.25/8*

*Akşamın gel dünle gel etme rakibinden hazer
Gece gezdin diyebilmez mâh-ı tâbâna ases
G.246/4*

*İki sanma depele bir ben isem ey yüzi gül
Ki sen ol gonca degülsin ki yanın bekleye hâr*

Sonuç

Sanatçı, ferdiliğini ya da toplumsallığını eserleriyle ortaya koyar. Sanatçının kişisel ve toplumsal yanlarını en iyi onun eserlerinde görürüz. Bu yüzden her sanatçı eserini oluşturduktan sonra onu okuyucu, dinleyici, eleştirici vs. bırakır; değerlendirmeler ondan sonra başlar. Necâtî'nin şiirlerine baktığımızda; onun kişisel ve toplumsal korkularının olduğunu gördük. Kişisel korkuları yanında toplumsal korkularının da eserine yansıdığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Necâtî, yaşadığı toplum yapısına sıkı sıkıya bağlı, geleneğe sahip çıkan, döneminin duyarlık sahibi, aydın sorumluluğu taşıyan bir sanatçısı olarak görülmektedir. Yine inanan biri olarak hassasiyetlere karşı son derece duyarlı, aynı zamanda ham ve yozluklara direnen bir Müslüman olduğunu görmekteyiz. Bütün yaşamını korku ve ümit arasında yaşamış, dikkatli bir birey, sorumlu bir insan, inançlı bir sanatçı kimliğiyle çağına, öncesine ve sonrasına eserleriyle ışık tutmuş biridir. Ölümünün 500. yılında eserleri incelendiğinde pek çok açıdan dikkate değer sonuçlar vermektedir.

Kaynaklar

- Çavuşoğlu, Mehmed **Necâtî Bey Divanı'nın Tahlili**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2001.
- Frank Furedi **Korku Kültürü**, (çev. Barış Yıldırım) Ayrıntı Yay., İstanbul, 2001.
- Güler, Ali **Türk Toplumunda Korku Kültürü**, Punto Tasarım, Bolu, 2008.
- J. Krishnamurti, **Korku Üzerine**, (çev. Anita Tatlıer) Ayna Yay., İstanbul, 2005.
- Kur'an-ı Kerim Meâli, TDV Yay., Ank., 2007.
- Külekçi, Numan **Necâtî Beg**, Toker Yay., İstanbul, 2003.
- Muhibbî Divanı, (hzl. Coşkun Ak), Trabzon Valiliği Yay., Trabzon, (YTY).
- Necâtî Beg Divanı (hzl. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara, 1992.
- Solmaz, Süleyman **Necâtî Hayatı-Sanatı-Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara, 2005.
- Şentürk, Ahmet Atillâ **Necâtî Beğ'in Sultan Beyazıt Methiyesi ve Bazı Gazelleri Hakkında Notlar**, Enderun Kitabevi Yay., İstanbul, 1995.
- TDV İslâm Ans., (havf mad.) C. 16, İst., 1997.
- TDV İslâm Ans., (korkaklık mad.) C. 26, İst., 2002.
- Türkçe Sözlük TDK Yay. Ankara, 2005.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 229-246, ELAZIĞ-2010

İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN KROKİ OKUMA BECERİLERİNİN İNCELENMESİ (ERZİNCAN ÖRNEĞİ)

*The Study of Sketch Map Reading Skills of the Students in Primary School
(Erzincan Sample)*

Hüseyin Hüsnü BAHAR* **Kübra SAYAR**** **Adem
BAŞIBÜYÜK*****

ÖZET

Araştırmanın amacı ilköğretim öğrencilerinin yaşadıkları yer olan Erzincan il merkezindeki mahallelerin yerlerini tanıma ve verilen bir kroki üzerinde eşleştirme becerilerini düzeylerini incelemektir. Araştırmaya 2007-2008 öğretim yılının bahar döneminde, Erzincan il merkezinde bulunan 7 ilköğretim okulunun 5 ve 8'nci sınıflarından toplam 604 öğrenci katılmıştır. Veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ile "Erzincan İl Merkezi Krokisi" kullanılmıştır. Öğrenciler, kroki üzerinde belirtilmesi istenen mahallelerden yaklaşık dörtte birisinin yerini doğru, diğer dörtte birisinin yerini yanlış gösterirken, kalan yarısının yerini işaretlememiştir. Doğru işaretleme oranı kız öğrencilere göre erkek öğrencilerde, 5'nci sınıf öğrencilerine göre 8'nci sınıf öğrencilerinde, alt sosyo-ekonomik çevredeki okul öğrencilerine göre orta ve üst sosyo-ekonomik çevredeki okullarda bulunan öğrencilerde, sosyal bilgiler başarı ortalaması düşük olan öğrencilere göre sosyal bilgiler dersi başarı ortalaması yüksek olan öğrencilerde, okula araç ile giden öğrencilere göre okula yaya olarak giden öğrencilerde daha fazladır. Okulun bulunduğu mahalleyi doğru işaretleme becerisinin evinin bulunduğu mahalleyi doğru işaretleme becerisinin de önemli bir yordayıcısı olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kroki okuma, kroki okuma becerisi, sosyal bilgiler dersi, Erzincan

ABSTRACT

The aim of this study is to recognize the point of the districts in the Centrum of Erzincan, a city in which the students of Primary schools live, and to investigate their matching skills on a given city sketch map. Total 604 students from the 5th and 8th grades of seven Primary Schools in

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü öğretim üyesi.

** Öğretmen, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans öğrencisi.

*** Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü öğretim üyesi.

the Centrum of Erzincan were included in the study. Personal info and city sketch map of Erzincan were used as a means of collecting data. The students marked nearly a quarter of the places truly, which were asked them to determine on city sketch map, and another quarter wrongly, while they didn't mark the rest half. The ratio of truly marking was higher in boys than the girls, in the students of the 8th grade than those of the 5th grade, in the students of upper socio-economical environments than those of lower soci-economical environments, in the students with high success marks at the class of social sciences than those with low success marks, in the students going to school on foot than those by car or service bus. It was determined that the skill of truly marking the district of his school is a significant evaluation skill for truly marking the place of his house.

Key words: Sketch reading, sketch reading skills social sciences lesson, Erzincan

I. GİRİŞ

Yeni ilköğretim programları yapılandırmacı yaklaşım esas alınarak geliştirilmiştir. Yapılandırmacılık, bilginin öğrenci tarafından yapılandırılmasıdır. Bireyler bilgiyi aynen almaz, kendi bilgilerini yeniden oluştururlar. Kendilerinde var olan bilgiyle beraber yeni bilgiyi, yine kendi öznel durumlarına uyarlayarak öğrenirler (Özden, 2003, s. 54-55). Öğrenenler bilgiyi etkin bir şekilde oluşturarak var olan zihinsel şemaları ile öğrenmeye yön verirler. Bilgi öğrenenin var olan değer yargıları ve yaşantıları tarafından meydana getirilir (Erdem ve Demirel 2002).

Yapılandırmacı yaklaşım, öğrenme sürecinde öğrenciyi merkeze alır. Öğrenme ürünleri bakımından da bilgiyi ezberleyen değil, onu özümseyen, farklı durum ve ortamlarda kullanabilen, sahip olduğu bilgilerle yeni bilgilere ulaşabilen ve böylece kendi problemlerini çözebilen bireyler yetiştirmeyi amaçlar. Buna kısaca, öğrenmeyi öğrenen bireyler yetiştirmek denilebilir. Bunun gerçekleşmesi için öğrencilerin bazı temel becerilere sahip olmaları gerekir. Bu kapsamda “Mekân Algılama Becerisi”, İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında (MEB 2008-a) öğrencilerin kazanması öngörülen temel becerilerden biridir.

Mekân algılama becerisi, bir cismin şeklini göz önünde canlandırabilme, mekânla ilgili çizimleri okuma, mekâna ait bilgileri kullanarak kâğıt üzerinde çeşitli çizimler yapabilme, bir yeri kâğıt üzerine çizilmiş hâli ile karşılaştırabilme olarak tanımlanmaktadır. Varlıklar arasındaki ilişkileri anlamaya katkı sağlayan mekânı algılama becerisi, coğrafi kavramların algılanmasını kolaylaştırmanın yanı sıra bunlar arasındaki ilişkilerle, sebep ve sonuçlarının açıklanabilmesini de mümkün kılmaktadır. Mekânı algılama becerisi sadece ortamda olan unsurları fark edip söyleme, onların niceliği ve niteliklerini tanıma ile ilgili değildir. Özellikle mekânın farklı şekillerde ifade edilmesinde, yani en basit anlamıyla çizilmesinde mekânı algılama becerisi çok

önemlidir. Kroki okuma ve çizme, mekânı algılama becerisinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Kroki okuma ve işaretleri anlama, aslında mekânda olan ve krokide işaretlerle simgelenmiş olan özelliklerin ortaya konmasıdır (Erdoğan ve diğerleri 2008, s.82).

Kroki ve onun daha soyut biçimi olan harita aynı zamanda bir görsel araçtır. Yazıcı'ya (2006) göre, bilginin aktarılmasının bir çeşidi olarak kullanılan görsel araçlar, ders kitaplarında, eğitimsel faaliyetlerde ve gündelik hayatta sıkça kullanılmaktadır.

Kroki ve haritaların kullanabilmek için kroki ve harita okuma becerisine sahip olmak gerekmektedir. Kroki, bir konu veya nesnenin başlıca özelliklerini yansıtacak biçimde hazırlanmış taslağıdır. Coğrafya, tarih, dil, nüfus vb olgularla ilgili yeryüzünün veya bir parçasının, belli bir orana göre küçültülerek düzlem üzerine çizilen taslağına ise harita denir (TDK). Çizimler krokide biraz daha genel ve kaba iken, haritada daha hassas ve ölçülüdür. Harita ve kroki aslında tablo, grafik, plan ve benzerlerinde olduğu gibi bilgiyi özet olarak gösteren bir teknik olarak da görülebilir.

Kroki ve haritaların öğretimde kullanılması günlük yaşama uyum becerilerini artırmasının yanı sıra, öğrenmeyi kolaylaştırıcı etkisi de vardır. Öğrenme konusu ile ilgili olarak yapılan bazı araştırmalar, görsel betimlemelerin öğrenmede önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Çoklu Zekâ Kuramı (Selçuk, Kayılı ve Okut 2004), görsel zekâsı gelişmiş olan öğrencilerin, görsel betimlemeler yoluyla daha kolay öğrendiklerini iddia etmektedir. Demirel ve arkadaşlarına göre (2002) öğretimde görsel öğeleri kullanmanın öğrenmeye yönelik bazı olumlu etkileri vardır. Görsel öğeler kullanmak öğrencileri öğrenmeye motive ederken dikkatlerini de canlı tutmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin duygusal tepkiler vermelerini sağlamanın yanı sıra, kavramları somutlaştırmalarına ve anlaşılması zor olan kavramları basitleştirmelerine yardım etmekte, bilginin düzenlenmesini ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Eğitimin her alan ve aşamasında kullanılan beceriler coğrafya eğitiminde de önemle üzerinde durulan konulardandır. Çünkü coğrafi beceriler, coğrafi olarak düşünmek için en gerekli araç ve teknikleri sağladıkları, aktif öğrenme ve uygulamaya imkân verdikleri, bilginin en üst düzeyde değerlendirilerek hayat ile ilgili kararlar alınmasında kullanıldıkları, zaman ve mekâna göre devamlı gelişim hâlinde bir süreci içerdikleri için önemlidir (Demiralp 2006). En temel coğrafi becerilerden birisi de kuşkusuz harita becerileridir. Harita becerilerinin kazanılması, coğrafi anlama bakımından da önemlidir. Kızılçaoğlu'na göre (2007), coğrafi anlamayı hayatın (okul, aile, toplum, iş hayatı) içerisine yerleştirmede öğretim programlarındaki kazanımlara erişme, kazanımlara erişmede de harita becerisi anahtar rol oynar. Harita becerisi kuvvetli olan bireyler, kendileri ve toplumları için önemli roller üstlenebilirler. Çünkü tüm olaylar

bir mekânda gerçekleşmektedir. Mekân hakkında bilgi edinmede iyi düzeyde harita becerisine sahip olan bireyler daha başarılı olurlar.

Sosyal bilgiler dersinde harita yapma ve harita okuma becerilerinin kazandırılması önemlidir. Yazıcı'ya (2006) göre harita yapma süreci sınıf seviyesi göz önünde bulundurularak uygulanmalıdır. İlköğretim dördüncü sınıfta krokiler ile başlatılabilecek harita yapma aktiviteleri, ileriki sınıflarda daha karmaşık haritaları yapma aktiviteleri şeklinde devam etmelidir.

Öğrencilerin farklı haritaları okuma becerilerini kazanmaları mekânların anlaşılması açısından son derece önemlidir (Kızılçaoğlu, 2007). Taş'a (2006) göre harita mekânsal algılamayı artıracak en önemli araçtır. Öğrenci haritayı ne kadar iyi okur ve kavarsa, yaşadığı yakın çevresi ve küresel ölçekteki mekânsal bilgileri daha iyi okuyup, analiz edecektir.

Yapılandırmacı yaklaşım öğrenme yaşantılarını esas aldığından öğrenme durumuna uygun farklı etkinliklerin düzenlenmesini öngörür. Bu bakımdan bilgiyi anlamlı kılacak uygun öğrenme materyallerinin kullanılması önemlidir (Erdem ve Demirel 2002). Kroki ve harita gibi eğitim araçları, bilgiyi daha anlamlı ve kullanışlı hale getirecek olan öğrenme materyallerindedir.

İlköğretim Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programında, “Zamanı ve mekânı doğru algılama” becerisi ile bağlantılı olarak, öğrencilerin mekân algısına katkı sağlayacak şekilde görsel materyalleri okuma, verilen alanlara ait kroki, şekil çizme, basit planlar yapma becerilerinin geliştirilmesine yer verilmiştir. İlköğretim dördüncü sınıfta, çevresindeki bir yerin krokisini çizme becerisini kazandırmanın yanı sıra, harita üzerinde dünya turu yapma gibi etkinliklere yer verilmiştir. İlköğretim beşinci sınıf düzeyinde, Türkiye'nin kabartma haritası üzerinde, yaşadığı bölgenin yüzey şekillerini genel olarak tanıma becerisinin geliştirilmesinin yanı sıra basit malzemeler kullanarak kabartma harita yapma etkinliğine yer verilmiştir. İlköğretim altıncı sınıfta öğrencilerin farklı ölçeklerde çizilmiş olan haritalardan yararlanarak ölçek değiştiğinde haritanın değişen özellikleri hakkında çıkarımda bulunabilme becerisi geliştirmesi istenmektedir. Bu amaçla, altıncı sınıf düzeyinde haritalardan yararlanma, harita ve fotoğraf inceleme gibi konulara yer verilmektedir. İlköğretim birinci devrede basit şekiller, kroki çizme, basit plan becerilerine yer verilirken, 4 ve 5'nci sınıfları kapsayan ikinci devrede kroki çizmenin yanı sıra, biraz daha soyut sembollerin kullanıldığı harita kullanımına yer verilmektedir. Soyut düşünme yeteneğinin geliştiği ilköğretim üçüncü devrede ise farklı amaçlarla çizilmiş haritalardan farklı becerileri kullanacak şekilde yararlanma becerisi geliştirilmeye çalışılmaktadır. Örneğin, haritalarda ölçekler, harita çeşitleri, harita üzerinde verilen bilgiyi okuma ve anlama, verilenlerden yararlanarak yeni bilgiler

oluşturma gibi beceriler üzerinde durulmaktadır (MEB 2008-a). Bu becerilerin kazanılması bireyin günlük yaşama uyum sağlama ve mekân algısı ile ilgili karşılaşılabileceği problemleri çözmeye de katkı sağlayacaktır.

Coğrafi beceriler geniş bir yelpazeyi içerdiği ve günlük yaşamın hemen her alanında karşılaşılabilecek sorunların çözümünde kullanılabileceği için yaşamı kolaylaştıran ve yaşam için gerekli olan becerilerdir (Demiralp 2006). Coğrafi becerilerin kazanılmasında önemli birer araç olan kroki ve haritalar, özellikle büyük yerleşim yerlerinde kent içi ulaşım ve trafikte sıklıkla kullanılan görsel araçlardır. Kent yaşamında insanlar günlük bazı problemlerini çözmek için kroki ve harita okuma becerilerine ihtiyaç duyarlar. Örneğin büyük bir parkta, sokakta, otobüs ve metro hatlarında, alışveriş merkezi vb yerlerde bilgilendirme işlemleri kroki veya haritalarla yapılmaktadır. Ayrıca “google-maps”, “yahoo maps driving directions” gibi arama motorları da, özellikle büyük kentlerde bir noktadan diğer bir noktaya gidiş alternatiflerini kullanıcıların hizmetine sunmakta, birçok kullanıcı kendisine en uygun olan güzergâhı internet üzerinden temin edebildiği bu harita ve krokilerden öğrenmektedir. İnternet üzerinden güzergâh tayini gittikçe daha da yaygınlaşmaktadır. Diğer yandan bu etkinlikler zihin haritası kullanma becerisi ile de ilişkili olup, ilköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programı kapsamında ele alınan becerilerdendir (MEB 2008-a). Öğrenciler farklı yer ve mekânları zihin haritası kullanarak tespit edebilmelidir. Örneğin, seyahate çıkacağı zaman hangi rotanın takip edileceğine dair taslak harita oluşturabilmelidir (Taş, 2006). Zihin haritasını kullanarak evden okula ve okuldan eve, fırın ile ev, oyun parkı ile ev arasındaki güzergâhları gösteren bir taslak harita çizebilmelidir (Kızılcıoğlu 2007).

Zihin haritası kuvvetli bireyler, hem kendileri hem de ülkemiz için önemli roller üstlenmektedirler. Çünkü her şey belirli bir mekân üzerinde gerçekleşmektedir. Mekân üzerindeki bilgiye sahip olan birey mekânı daha iyi kontrol eder. Bunu başarabilmesi için, okullarda zihin haritası aktivitelerinin yaygınlaştırılması gereklidir (Taş 2003).

Yaşanılan yerin çeşitli yönleri ile tanınması, bireyin içinde bulunduğu çevreye uyum sağlaması, başarılı bir sosyalleşme için vazgeçilmezdir. Başarılı bir sosyalleşme için bireyin hem fiziki hem de sosyal çevresini iyi tanıması gerekmektedir. Kroki ve harita okuryazarlığı buna önemli katkı sağlamaktadır.

1.1. Araştırmanın Önemi

Bu araştırma ilköğretim öğrencilerinin yaşadıkları ilin mahallelerini kroki üzerinde tayin etme düzeylerini tespit etmek bakımından önemlidir. Kroki okuma ve kroki yapma, çevreyi tanıma gibi etkinlikler ilköğretim programlarında yer almasına rağmen, bu

konularla ilgili kazanımların ne ölçüde gerçekleştiğine ilişkin betimsel araştırmalar yeterince yapılmamıştır. Evren ve örnekleme bu tür bir çalışmanın ilk defa yapılacak olması da araştırmanın önemini artırmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, ilköğretim öğrencilerinin yaşadıkları il merkezinde bulunan mahallelerinin yerlerini tanıma ve verilen bir kroki üzerinde eşleştirme becerilerini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda cevap aranan sorular şunlardır:

1. Öğrencilerin Erzincan il merkezindeki mahalleleri verilen bir kroki üzerinde bulma beceri düzeyleri nasıldır?
2. Öğrencilerin okul ve evlerinin bulunduğu mahalleleri kroki üzerinde bulma beceri düzeyleri nedir? Bu beceriler birbirinin anlamlı birer yordayıcısı mıdır?
3. Öğrencilerin Erzincan il merkezindeki mahalleleri verilen bir kroki üzerinde bulma beceri düzeyleri:
  - a. Cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
  - b. Sınıf düzeyine göre farklılık göstermekte midir?
  - c. Okulun bulunduğu çevreye göre farklılık göstermekte midir?
  - d. Öğrencinin okuldaki başarı düzeyine göre farklılık göstermekte midir?
  - e. Öğrencinin okula gidiş-eve dönüş şekline göre farklılık göstermekte midir?

1.3. Sayıtlar

Ölçme aracı öğrencilerin belirtilen becerilerini ölçmek için uygundur. Öğrenciler ölçme aracını içtenlikle cevaplandırmıştır.

1.4. Sınırlılıklar

Araştırma 2007–2008 öğretim yılının bahar döneminde Erzincan il merkezindeki 7 ilköğretim okulunun beş ve sekizinci sınıf öğrencileri ile sınırlıdır.

1.5. Tanımlar

Bir yerin kuşbakışı görünümünü basit çizgilerle saptanmasına kroki, belirli bir ölçek dâhilinde çizimine ise plan denir.

II. YÖNTEM

Araştırmada betimleme-survey yöntemi kullanılmıştır. Betimleme survey yönteminde mevcut olay, obje ve özellikler açıklanmaya, betimlenmeye çalışılır. “Erzincan Merkez Mahallelerini Tanıma Krokisi” ile “Kişisel Bilgi Formu”nun uygulanmasından elde edilen veriler, ilköğretim öğrencilerinin kroki üzerinde yaşadığı ilin mahallelerini tanıma becerilerini yaş, cinsiyet, sınıf seviyesi, öğrencinin başarı

durumu, okulun bulunduğu sosyo-ekonomik çevre gibi çeşitli değişkenlere göre karşılaştırılmıştır.

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni 2007–2008 öğretim yılında Erzincan il merkezinde öğrenim gören ilköğretim 5 ve 8’nci sınıf öğrencileridir. İlköğretimin iki devreden oluştuğu dikkate alınırsa, birinci devre ilk beş sınıfı, ikinci devre ise 6-8’nci sınıfları kapsamaktadır. İlköğretim öğrencilerinin birinci ve ikinci devre sonunda, kroki okuma becerileri bakımından hangi düzeyde olduklarını belirlemek amacı ile bu devrenin son sınıfı olan 5 ve 8’nci sınıflar seçilmiştir. Erzincan il merkezinde 2007–2008 öğretim yılında öğrenim gören 2479 beşinci sınıf, 3063 sekizinci sınıf öğrencisi bulunmaktadır (MEB 2008-b). Örneklem alınırken “maksimum çeşitlilik örnekleme (maximum variation sampling)” yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, evrende incelenen problemle ilgili olarak kendi içinde benzeşik olan farklı durumlar belirlenir ve çalışma bu durumlar üzerinde yapılır. Bu tür bir örneklemede genelleme kaygısı olmamakla birlikte, problemle ilgili farklı durumların örnekleme alınması nedeniyle, evren değeri hakkında önemli ipuçları vereceği söylenebilir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel 2008, s. 88-89). Erzincan il merkezindeki 6,7 ve 8’nci sınıfları bulunan ilköğretim okulları sosyo-ekonomik özellikleri de dikkate alınarak alt, orta ve üst olmak üzere üç gruba ayrılmış; incelenen özellikler bakımından diğer okulları da temsil edeceği düşünülen toplam yedi ilköğretim okulunda öğrenim gören beş ve sekizinci sınıf öğrencileri araştırmaya dâhil edilmiştir.

Araştırma kapsamında bulunan okullar ve bu okulların beş ve sekizinci sınıflarından araştırmaya katılan öğrenci sayısı ve oranları Tablo 1’de gösterilmiştir. Beşinci sınıftan 293, sekizinci sınıftan 311 olmak üzere toplam 604 öğrenci araştırmaya katılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1
Çalışma Grubunun Okullara Göre Dağılımı ve Yüzdeleri

	5’nci Sınıf		8’nci Sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Özel Fidem İlköğretim Okulu (ÖFİ)	23	7.8	40	12.9	63	10.4
Müşir Zeki Paşa İlköğretim Okulu (MZP)	71	24.2	57	18.3	128	21.2
75’nci Yıl İlköğretim Okulu (75.Y)	65	22.2	55	17.7	120	19.9
Akşemsettin İlköğretim Okulu (AİO)	50	17.1	48	15.4	98	16.2
Kurtuluş İlköğretim Okulu (KİO)	17	5.8	13	4.2	30	5.0
13 Şubat İlköğretim Okulu (13 Ş)	41	14.0	41	13.2	82	13.6
Fatih İlköğretim Okulu (FİO)	26	8.9	57	18.3	83	13.7
Toplam	293	100.0	311	100.0	604	100.0

2.2. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm altı sorudan oluşan “Kişisel Bilgiler Bölümü”dür. İkinci bölüm Erzincan ili yerleşim planından da yararlanılarak geliştirilen “Erzincan İl Merkezi Kroki”dir. Kroki, Erzincan Belediyesi tarafından hazırlanan ve bilgilendirme amacı ile kentin ana caddelerinde ve belli noktalarda bulunan “Erzincan Şehir Planı”ndan yararlanılarak hazırlanmıştır. Erzincan Şehir Planı, A₄ kağıdı boyutlarında küçültülmüş; ana caddeler, mahalle sınırları, “şehir stadi”, “belediye” gibi 16 belli nokta ile 4 mahallenin yeri belirtilmiş, bunun dışındaki diğer bilgiler silinerek kroki oluşturulmuştur. Kroki üzerinde sınırları gösterilen 24 mahalle 1-24 arası kod verilerek gösterilmiştir. Üçüncü bölüm ise bir yönerge ve mahalle isimlerinin alfabetik sıra ile gösterildiği soru kâğıdından oluşmaktadır. Öğrencilerden, ikinci bölümdeki kroki üzerinde gösterilen mahallelerin kodunu üçüncü bölümde verilen mahalle isminin önündeki parantez boşluğuna yazmaları istenmektedir.

Kroki üzerinde dört mahallenin yeri ile 16 belli noktanın ve ana caddelerin belirtilmesi cevaplama işlemini kolaylaştıran önemli bir ipucudur.

III. BULGULAR

Öğrencilerin soru kâğıdı üzerinde eşleştirebileceği toplam 20 mahalle kodu bulunmaktadır. İşaretlemenin nasıl yapılacağını göstermek amacı ile 4 mahallenin kodu örnek olarak işaretlenmiştir. Öğrenciler 20 mahalleden ortalama 9,73’ünü kodlayarak işaretlenmiştir. İşaretlenen kodların ortalama 4,99’u doğru, 4,74’ü ise yanlış kodlanmıştır.

Çalışmaya katılan öğrenciler Erzincan il merkezinde bulunan ve krokide kodlarla gösterilen 20 mahalleden yaklaşık dörtte birinin (% 24,98) ismini doğru, yaklaşık dörtte birinin ismini yanlış eşleştirmiş (% 23,71), yaklaşık yarısını (% 51,35) ise cevapsız bırakmıştır (Tablo 2).

Tablo 2
İlköğretim Öğrencilerinin Erzincan İl Merkezindeki Mahalleleri Kroki
Üzerinde Gösterme Düzeylerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Cevap Yüzdesi	Standart Sapma
Toplam Cevaplanan	604	.00	20.00	9.74	48,65	4.72
Doğru sayısı	604	.00	16.00	5.00	24,98	3.13
Yanlış sayısı	604	.00	20.00	4.74	23,71	3.45

Öğrencilerin okullarının ve evlerinin bulunduğu mahalleyi doğru ve yanlış cevaplama oranları Tablo 3’te gösterilmiştir. Okulun bulunduğu mahalleyi öğrencilerin %

76,3'ü doğru işaretlerken, % 23,7'si yanlış işaretlemiştir. Öğrencilerin % 78,3'ü evinin bulunduğu mahalleyi doğru, % 21,7'si ise yanlış işaretlemiştir (Tablo 3).

Tablo 3
Okulun ve Evin Bulunduğu Mahalleyi Bulma

Cevaplar	Okul		Ev	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Doğru Cevap	338	76.3	379	78.3
Yanlış Cevap	105	23.7	105	21.7
Toplam	443*	100.0	484*	100.0

*Okulu ve ikamet ettiği evi örnek olarak verilen dört mahalleden birisinde bulunan öğrenciler değerlendirmeye katılmamıştır.

Okulun bulunduğu mahalleyi doğru cevaplamanın evin bulunduğu mahalleyi doğru cevaplama yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucu Tablo 4'te gösterilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, okulun bulunduğu mahalleyi doğru cevaplama evin bulunduğu mahalleyi doğru cevaplamanın önemli bir yordayıcısı olup, biri diğerini % 62.8 oranında yordamaktadır ($R = .793$, $R^2 = .628$, $F_{1-378} = 639.121$, $p < .001$).

Tablo 4
Okulun bulunduğu mahalleyi doğru cevaplamanın evin bulunduğu mahalleyi doğru cevaplama yordama düzeyine ilişkin basit regresyon analizi sonuçları (N=380)

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p
Sabit	.259	.039		6.567	.000*
Okulun Bulunduğu Mahalleyi Doğru İşaretleme	.778	.031	.793	25.281	.000*

R: .793   R²: .628   F₍₁₋₃₇₈₎: 639.121   *p < .001   D-W: 1.935

Öğrencilerin Erzincan il merkezindeki mahalleleri verilen kroki üzerinde bulma beceri düzeylerinin cinsiyete göre t-testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. Öğrencilerin krokide toplam cevap sayısı ($t_{595.143} : 3.474$, $p < .005$) ile doğru cevap sayısı ($t_{591.887} : 3.794$, $p < .001$) cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterirken, yanlış cevap sayısının ($t_{602} : 1.275$, $p > .05$) cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha fazla sayıda cevap verdiği ve verdiği bu cevaplardaki doğru sayısının da kız öğrencilerin doğru cevap sayısından daha fazla olduğu saptanmıştır. Erkek ve kız öğrencilerin verdikleri yanlış cevap sayıları ise birbirine yakın bulunmuştur (Tablo 5).

Tablo 5
Öğrencilerin toplam cevap, doğru cevap ve yanlış cevap sayılarının cinsiyete göre t-testi sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet	N	X	Ss	Sd	t	p
Cevap sayısı	Erkek	302	10.40	4.92	595.143	3.474	.001*
	Kız	302	9.08	4.42			
Doğru sayısı	Erkek	302	5.47	3.30	591.887	3.794	.000**
	Kız	302	4.52	2.89			
Yanlış sayısı	Erkek	302	4.92	3.62	602	1.275	.203
	Kız	302	4.56	3.27			

* p < .01   ** p < .001

Öğrencilerin verilen kroki üzerinde okul ve evlerinin bulunduğu mahalleleri doğru tespit etme oranının cinsiyete göre khi kare testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Test sonuçlarına göre okulun bulunduğu mahalleyi doğru bulma oranı (X^2 : 0.304, $p > .05$) ile evin bulunduğu mahalleyi doğru bulma oranının cinsiyete göre farklı olmadığı bulunmuştur (X^2 : 0.25, $p > .05$). Erkek ve kız öğrencilerin okul ve evlerinin bulunduğu mahalleyi doğru ve yanlış bulma oranları birbirine yakındır (Tablo 6).

Tablo 6
Okulun ve evin bulunduğu mahallenin kodlarını bulma oranının cinsiyete göre khi kare testi sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet	Doğru		Yanlış		Toplam		X^2	sd	p	C
		f	%	f	%	f	%				
Okul	Erkek	181	77.4	53	22.6	234	100.0	0.304	1	0.582*	0.260
	Kız	157	75.1	52	24.9	209	100.0				
	Toplam	338	76.3	105	23.7	443	100.0				
Ev	Erkek	191	78.6	52	21.4	243	100.0	0.025	1	0.874*	0.007
	Kız	188	78.0	53	22.0	241	100.0				
	Toplam	379	78.3	105	21.7	484	100.0				

* p > .01

Öğrencilerin Erzincan il merkezindeki mahalleleri kroki üzerinde bulma beceri düzeylerinin sınıf düzeyine göre t-testi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir. Öğrencilerin toplam cevap sayısı ($t_{592.326}$: -5.638, $p < .001$) ile doğru cevap sayısının ($t_{554.577}$: -8.223, $p < .001$) sınıf düzeyine göre anlamlı fark gösterdiği tespit edilirken, yanlış cevap sayısının sınıf düzeyine göre anlamlı fark göstermediği (t_{602} : -0.456, $p > .05$) tespit edilmiştir. Sekizinci sınıf öğrencilerinin beşinci sınıf öğrencilerine göre daha fazla sayıda cevap verdikleri ve bu cevaplardaki doğru sayılarının da daha fazla olduğu saptanmıştır. Diğer yandan beş ve sekizinci sınıf öğrencilerinin yanlış cevap sayılarının sınıf düzeyine göre birbirinden farklı olmadığı görülmektedir (Tablo7).

Tablo 7
Öğrencilerin toplam cevap, doğru cevap ve yanlış cevap sayılarının sınıf düzeyine göre t-testi sonuçları

Değişkenler	Sınıf	N	X	Ss	Sd	t	p
Cevap sayısı	5	293	8.66	4.14	592.326	-5.638	.000*
	8	311	10.76	5.00			
Doğru sayısı	5	293	3.98	2.39	554.577	-8.223	.000*
	8	311	5.96	3.44			
Yanlış sayısı	5	293	4.68	3.35	602	-.456	.649
	8	311	4.81	3.55			

*p < .001

Öğrencilerin Erzincan il merkezinde okul ve evlerinin bulunduğu mahalleleri doğru işaretleme oranının sınıf seviyesine göre khi kare testi sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre öğrencilerin okul (X^2 : 43.472, $p < .001$) ve evlerinin (X^2 : 21.949, $p < .001$) bulunduğu mahalleyi doğru işaretleme oranının sınıf düzeyine göre anlamlı fark gösterdiği tespit edilmiştir. Sekizinci sınıf öğrencileri okulun bulunduğu mahalleyi % 90.1 oranında doğru cevaplarırken beşinci sınıf öğrencilerinin doğru cevap yüzdesi % 63.5’tir. Diğer yandan sekizinci sınıf öğrencilerinin evlerinin bulunduğu mahalleyi doğru cevaplama yüzdesi % 86.5 iken beşinci sınıf öğrencilerinde bu oran % 68.9 olarak tespit edilmiştir.

Beşinci sınıf öğrencileri evlerinin bulunduğu mahalleyi kroki üzerinde daha yüksek oranda doğru gösterirken, sekizinci sınıf öğrencileri okullarının bulunduğu mahalleyi daha yüksek oranda doğru gösterebilmektedir (Tablo8).

Tablo 8
Okul ve evin bulunduğu mahallenin kodlarını bulma oranının sınıf seviyesine göre khi kare testi sonuçları

Değişkenler	Sınıf	Doğru		Yanlış		Toplam		X^2	Sd	p	C
		f	%	f	%	f	%				
Okul	V	146	63.5	84	36.5	230	100.0	43.472	1	.000*	0.299
	VIII	192	90.1	21	9.9	213	100.0				
	Toplam	338	76.3	105	23.7	443	100.0				
Ev	V	155	68.9	70	31.1	225	100.0	21.949	1	.000*	0.208
	VIII	224	86.5	35	13.5	259	100.0				
	Toplam	379	78.3	105	21.7	484	100.0				

*p < .001

Erzincan şehir krokisinde mahalle kodlarını bulma becerisinin ilköğretim okullarına göre tek yönlü ANOVA testi sonuçları Tablo 9’da gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre öğrencilerin kroki üzerinde mahalleleri gösterme becerileri, okullarının bulunduğu çevreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Farklı sosyal çevrede

bulunan okullarda öğrenim gören öğrencilerin kroki kullanma becerileri arasındaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur. ANOVA testi sonuçlarına göre toplam cevap sayısı (F: 11.858, $p < .001$), cevaplardaki doğru (F: 27.222, $p < .001$) ve yanlış sayısının (F: 7.229, $p < .001$) okullara göre farklı olduğu bulunmuştur (Tablo 9).

Tablo 9
Erzincan şehir krokisinde mahalle kodlarını bulma becerisinin okul çevresine göre tek yönlü ANOVA testi sonuçları

Değişkenler	Okullara Göre Aritmetik Ortalama ve Standart Sapmalar								F	P	
	ÖFİ (63)	MZP (128)	75.Y (120)	AİÖ (98)	KİÖ (30)	13Ş (82)	FİÖ (83)	Toplam (604)			
Cevap sayısı	AO	10.50	11.77	8.66	9.87	10.43	6.81	10.06	9.74	11.858	.000*
	Ss	5.16	4.55	3.70	5.33	4.54	3.58	4.53	4.72		
Doğru sayısı	AO	7.51	6.79	4.02	4.06	4.90	3.26	4.59	5.00	27.222	.000*
	Ss	4.74	3.33	1.93	2.50	2.22	1.66	2.31	3.13		
Yanlış sayısı	AO	3.00	4.98	4.65	5.81	5.53	3.56	5.46	4.74	7.229	.000*
	Ss	2.06	2.83	3.29	4.35	4.02	3.27	3.40	3.45		

* $p < .001$

Araştırmanın yapıldığı okullardan ÖFİ ve MZP Erzincan koşullarında üst, 75.Y ve AİÖ orta, KİÖ, 13Ş ve FİÖ ise çoğunlukla alt sosyo-ekonomik çevreden gelen çocukların öğrenim gördüğü ilköğretim okullarıdır. Tek yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre farkın kaynağına ilişkin Tamhane testi sonuçları (Tablo 10), Tablo 9'daki aritmetik ortalamalar dikkate alınarak incelendiğinde, genel olarak üst sosyo ekonomik çevreden gelen çocukların doğru cevap sayılarının daha fazla, orta ve alt sosyo ekonomik çevreden gelen çocukların doğru cevap sayısının ise daha az sayıda olduğu görülmektedir.

Tablo 10
Tek yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre farkın kaynağına ilişkin Tamhane testi sonuçları

DEĞİŞKENLER	TAMHANE
Cevap Sayısı	ÖFİ-13Ş, MZP-75.Y, MZP-13Ş, 75.Y-13Ş, AİÖ-13Ş, KİÖ-13Ş, 13Ş-FİÖ
Doğru Sayısı	ÖFİ-75.Y, ÖFİ-AİÖ, ÖFİ-KİÖ, ÖFİ-13Ş, ÖFİ-FİÖ, MZP-75.Y, MZP-AİÖ, MZP-KİÖ, MZP-13Ş, MZP-FİÖ, 13Ş-KİÖ, 13Ş-FİÖ.
Yanlış Sayısı	ÖFİ-MZP, ÖFİ-75.Y, ÖFİ-AİÖ, ÖFİ-FİÖ, MZP-13Ş, AİÖ-13Ş, 13Ş-FİÖ

Okulun ve evin bulunduğu mahalleyi kroki üzerinde bulma becerisinin okul çevresine göre khi kare testi sonuçları Tablo 11'de gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre öğrencilerin kroki üzerinde okullarının (X^2 : 55.556, $p < .001$) ve evlerinin (X^2 : 26.233, $p < .001$) bulunduğu mahalleleri gösterme becerileri, okullarının bulunduğu çevreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Okulun bulunduğu mahalleyi doğru cevaplama oranı

üst ve orta sosyo-ekonomik çevredeki okullarda daha yüksek, alt sosyo-ekonomik çevredeki okullarda ise daha düşük orandadır. Evin bulunduğu mahalleyi doğru cevaplama oranı ise MZP, 13Ş, AİO ve 75.Y ilköğretim okullarında daha yüksek, diğer okullarda ise daha düşük düzeydedir (Tablo11).

Tablo 11
Okulun ve evin bulunduğu mahalleyi kroki üzerinde bulma becerisinin okul çevresine göre khi kare testi sonuçları

	Okul	Doğru		Yanlış		Toplam		X ²	df	p	C
		f	%	f	%	f	%				
Okulun Bulunduğu Mahalle	ÖFİ	33	82.5	7	17.5	40	100.0	55.556	6	.000*	0.334
	MZP	71	84.5	13	15.5	84	100.0				
	75.Y	94	78.3	26	21.7	120	100.0				
	AİO	80	81.6	18	18.4	98	100.0				
	KİO	10	58.8	7	41.2	17	100.0				
	13Ş	45	77.6	13	22.4	58	100.0				
	FİO	5	19.2	21	80.8	26	100.0				
	Toplam	338	76.3	105	23.7	443	100.0				
Evin Bulunduğu Mahalle	ÖFİ	37	72.5	14	27.5	51	100.0	26.233	6	.000*	0.227
	MZP	85	88.5	11	11.5	96	100.0				
	75.Y	88	80.0	22	20.0	110	100.0				
	AİO	73	81.1	17	18.9	90	100.0				
	KİO	13	56.5	10	43.5	23	100.0				
	13Ş	50	84.7	9	15.3	59	100.0				
	FİO	33	60.0	22	40.0	55	100.0				
	Toplam	379	78.3	105	21.7	484	100.0				

* p < .001

Erzincan şehir krokisinde mahalle kodlarını bulma becerisinin önceki yıl sosyal bilgiler dersi karne notuna göre tek yönlü ANOVA testi sonuçları Tablo 12’de gösterilmiştir. ANOVA testi sonuçlarına göre cevap sayısı (F: 5.031, p < .01) ile doğru sayısı (F: 21.491, p < .001) sosyal bilgiler dersi karne notuna göre anlamlı fark gösterirken yanlış sayısı (F: 2.051, p > .05) anlamlı fark göstermemektedir (Tablo12).

Tablo 12
Erzincan şehir krokisinde mahalle kodlarını bulma becerisinin önceki yıl sosyal bilgiler dersi karne notuna göre tek yönlü ANOVA testi sonuçları

Değişkenler		Sosyal Bilgiler Dersi Karne Notuna İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapmalar					F	p
		1-2 (56)	3 (145)	4 (167)	5 (221)	Toplam (589)		
Cevap Sayısı	AO	9.30	9.09	9.24	10.72	9.76	5.031	.002*
	Ss	5.18	4.68	4.36	4.71	4.70		
Doğru Sayısı	AO	3.64	4.10	4.65	6.23	5.01	21.491	.000**
	Ss	1.99	2.31	2.86	3.60	3.13		
Yanlış Sayısı	AO	5.66	4.97	4.60	4.49	4.75	2.051	.106
	Ss	4.62	3.56	3.23	3.10	3.43		

* p < .01

** p < .001

LSD ve Tamhane testi sonuçlarına göre farkın kaynağı Tablo 13'te gösterilmiştir. Karne notu beş olan öğrencilerin cevap sayısının diğerlerinden daha fazla olduğu gözlenirken, karne notu yüksek olan öğrencilerin doğru cevap sayılarının daha fazla, düşük olan öğrencilerin doğru cevap sayılarının ise daha az olduğu tespit edilmiştir (Tablo13).

Tablo 13
Tek yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre farkın kaynağına ilişkin Tamhane testi sonuçları

DEĞİŞKENLER	LSD-TAMHANE
Cevap Sayısı	2-5, 3-5, 4-5
Doğru Sayısı	2-4, 2-5, 3-5, 4-5
Yanlış Sayısı	Gruplar arası anlamlı fark yoktur

Okulun ve evin bulunduğu mahalleyi kroki üzerinde bulma becerisinin sosyal bilgiler dersi karne notuna göre khi kare testi sonuçları Tablo 14'te verilmiştir. Test sonuçlarına göre okulun bulunduğu mahalleyi kroki üzerinde bulma oranı karne notuna göre anlamlı ölçüde değişirken (X^2 : 9.556, $p < .05$), evin bulunduğu mahalleyi kroki üzerinde bulma oranı karne notuna göre anlamlı ölçüde değişmemektedir (X^2 : .2.891, $p > .05$). Karne notu 5 olan öğrencilerin okulun bulunduğu mahalleyi doğru işaretleme oranının daha yüksek, 1-2 olanların ise daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Tablo14).

Tablo 14
Okulun ve evin bulunduğu mahalleyi kroki üzerinde bulma becerisinin sosyal bilgiler dersi karne notuna göre khi kare testi sonuçları

	Karne Notu	Doğru		Yanlış		Toplam		X^2	df	p	C
		f	%	f	%	f	%				
Okulun Bulunduğu Mahalle	1-2	26	65.0	14	35.0	40	100.0	9.556	3	.023*	0.147
	3	84	76.4	26	23.6	110	100.0				
	4	99	71.7	39	28.3	138	100.0				
	5	123	84.2	23	15.8	146	100.0				
	Toplam	332	76.5	102	23.5	434	100.0				
Evin Bulunduğu Mahalle	1-2	33	70.2	14	29.8	47	100.0	2.891	3	.409	0.078
	3	96	80.7	23	19.3	119	100.0				
	4	108	77.1	32	22.9	140	100.0				
	5	134	80.7	32	19.3	166	100.0				
	Toplam	371	78.6	101	21.4	472	100.0				

*p < .05

Öğrencilerin Erzincan şehir krokisinde mahalle kodlarını bulma becerisinin okula gidiş şekline göre bağımsız örnek t-testi sonuçları Tablo 15'te verilmiştir. Test sonuçlarına öğrencilerin toplam cevap sayısı ($t_{259,705}$: 2.880, $p < .01$) ile yanlış sayısının ($t_{317,598}$: 2.972, $p < .01$) okula gidiş şekline göre anlamlı fark gösterdiği, ancak doğru sayısının (t_{602} : 1.247, $p > .05$) okula gidiş şekline göre anlamlı fark göstermediği tespit

edilmiştir. Okula yaya olarak giden öğrencilerin cevap sayısı ile yanlış sayılarının okula diğer şekillerde giden öğrencilerden daha fazla olduğu bulunmuştur (Tablo15).

Tablo 15
Erzincan şehir krokisinde mahalle kodlarını bulma becerisinin okula gidiş şekline göre bağımsız örnek t-testi sonuçları

Değişkenler	Okula Gidiş Şekli	N	X	Ss	Sd	t	p
Cevap sayısı	Yaya olarak	466	10.01	4.85	259.705	2.880	.004*
	Diğer	138	8.81	4.12			
Doğru sayısı	Yaya olarak	466	5.08	3.18	602	1.247	.213
	Diğer	138	4.70	2.96			
Yanlış sayısı	Yaya olarak	466	4.93	3.65	317.598	2.972	.003*
	Diğer	138	4.11	2.56			

* p < .01

Okulun ve evin bulunduğu mahalleyi kroki üzerinde bulma becerisinin okula gidiş şekline göre khi kare testi sonuçları Tablo 16'da gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre öğrencilerin okulun (X^2 : 15.449, $p < .001$) ve evin bulunduğu mahalleyi (X^2 : 9.631, $p < .01$) kroki üzerinde bulma oranının okula gidiş şekline göre anlamlı fark gösterdiği bulunmuştur. Okula yaya olarak giden öğrencilerin doğru ve yanlış cevap verme oranları ile okula diğer şekillerde giden öğrencilerin doğru ve yanlış cevap oranları anlamlı fark göstermektedir. Okula yaya olarak gidenlerin hem okulun hem de evlerinin bulunduğu mahalleleri daha yüksek oranda doğru işaretledikleri tespit edilmiştir (Tablo16).

Tablo 16
Okulun ve evin bulunduğu mahalleyi kroki üzerinde bulma becerisinin okula gidiş şekline göre khi kare testi sonuçları

	Okula Gidiş Şekli	Doğru		Yanlış		Toplam		X^2	df	p	C
		f	%	f	%	f	%				
Okul	Yaya	287	80,2	71	19,8	358	100,0	15,449	1	,000**	.184
	Diğer	51	60,0	34	40,0	85	100,0				
	Toplam	338	76,3	105	23,7	443	100,0				
Ev	Yaya	318	81,1	74	18,9	392	100,0	9,631	1	,002*	.140
	Diğer	61	66,3	31	33,7	92	100,0				
	Toplam	379	78,3	105	21,7	484	100,0				

* p < .01

** p < .001

IV. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

İlköğretim beş ve sekizinci sınıf öğrencileri verilen kroki üzerinde, Erzincan il merkezindeki 20 mahalleden yaklaşık dörtte birinin yerini doğru, diğer dörtte birinin yerini ise yanlış tespit etmiş, kalan yarısının yerini tespit etme teşebbüsünde bulunmamıştır. Bu sonuçlara göre, öğrencilerin Erzincan ilindeki mahallelerin yerlerini kroki üzerinde gösterme becerilerinin yetersiz olduğu söylenebilir. Bu yetersizlik,

Erzincan ilinin mahallelerini tanımamaktan kaynaklanabileceği gibi, kroki okuma becerilerinin yetersizliğinden de kaynaklanabilir.

Öğrencilerin yaklaşık dörtte biri (% 23.7) okulunun bulunduğu mahalleyi verilen kroki üzerinde gösteremezken, yaklaşık beşte biri (% 21.7) ise evinin bulunduğu mahalleyi verilen kroki üzerinde gösterememiştir. Bazı öğrencilerin kayıtlı olduğu okulunun ve ikamet ettiği evinin bulunduğu mahalleyi kroki üzerinde göstermemesi, öğrencinin okulunun ve evinin bulunduğu mahalleyi bilmemesinden daha çok, evinin ve okulunun bulunduğu mahalle sınırlarını bilmemesinden ve özellikle kroki okuma becerisinin yetersizliğinden kaynaklanabilir.

İlköğretimin amaç ve görevlerinden birisi de her Türk çocuğunu ilgi, istidat ve kabiliyetleri yönünde yetiştirerek hayata ve üst öğrenime hazırlamaktır (1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, Madde 23). Kroki ve harita okuma becerilerinin hem günlük yaşamda hem de üst öğrenim düzeylerinde öğrenmelere temel oluşturma özelliği de dikkate alınırsa, öğrencilerin önemli bir kısmının hayata ve üst öğrenime hazırlanmanın bu boyutları bakımından yetersiz kaldığı söylenebilir.

Kroki ve harita okuma becerisinin yetersiz olması, ortaöğretim düzeyinde öğrencinin alacağı coğrafya dersine de yeterince hazır olmadığı şeklinde algılanabilir. Bu yetersizlik, harita kullanmayı gerektiren tarih dersi ile flora ve fauna gibi haritaların kullanılabilmesi biyoloji vb derslerde de algılama ve anlama konusunda sorun oluşturabilir.

Yazıcı'ya (2006) göre, sosyal bilgiler programları içerisinde, görsel araçlar hakkında bilgi verilirken, öğretmen kitaplarında ve sınıf uygulamalarında bu araçlarla aktarılmaya çalışılan bilginin nasıl elde edileceğine ilişkin ayrıntı verilmemektedir. Öğrencilerin kroki ve harita okuma becerilerinin beklenenden düşük olmasının sebeplerinden birisi de bu husustan kaynaklanabilir.

Okulun bulunduğu mahalleyi verilen kroki üzerinde gösterme becerisi evinin bulunduğu mahalleyi gösterme becerisinin önemli bir yordayıcısıdır. Kroki okuma becerisine sahip olan öğrenci, okulun ve evin bulunduğu mahalleyi doğru işaretleyebilirken bu beceriye sahip olmayan öğrenci okulun ve evin bulunduğu mahalleyi tespit konusunda problem yaşamaktadır.

Kroki üzerinde Erzincan il merkezindeki mahallelerin yerlerini bulma etkinliğinde, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla sayıda soruya cevap verdiği ve doğru cevap sayılarının da daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, kısmen de olsa okul dışı saatlerde erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha rahat hareket edebilmesinden kaynaklanabilir.

Sekizinci sınıf öğrencilerinin doğru cevap sayısı beşinci sınıf öğrencilerinin doğru cevap sayısından fazla olması beklenen bir sonuçtur. Ancak, beşinci sınıf öğrencileri evlerinin bulunduğu mahalleyi daha yüksek oranda doğru işaretlerken, sekizinci sınıf öğrencileri okulun bulunduğu mahalleyi daha yüksek oranda doğru işaretlemiştir. Bu durum beşinci sınıf öğrencilerinin evin bulunduğu çevreyi, sekizinci sınıf öğrencilerinin ise okulun bulunduğu çevreyi daha iyi tanımasından kaynaklanabilir.

Mahallelerin yerlerini kroki üzerinde tespit etme becerisinin okullara göre anlamlı fark gösterdiği tespit edilmiştir. Genellikle üst sosyo-ekonomik çevreden gelen öğrencilerin bulunduğu Özel Fidem İlköğretim Okulu ile Müşir Zeki Paşa İlköğretim Okullarında doğru cevap ortalaması diğer okullardaki doğru cevap ortalamasından daha yüksek bulunmuştur. Bu durum bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin kroki okuma becerilerinin daha iyi olmasından kaynaklanabilir. Okulun ve evin bulunduğu mahalleyi kroki üzerinde doğru cevaplama oranı sosyo-ekonomik bakımdan üst ve orta düzeydeki öğrencilerin bulunduğu okullarda daha yüksektir. Ancak, Özel Fidem İlköğretim okulunda bulunan öğrencilerin evinin bulunduğu mahalleyi kroki üzerinde doğru işaretleme oranı ortalamanın biraz altında bulunmuştur. Bu durum, özel okulda öğrenim gören öğrencilerin bir kısmının araç ile okula gitmesi ve okuldan eve yine araç ile dönmesi, bu sebeple çevreyi yeterince tanıyamamasından kaynaklanabilir.

Başarılı olan öğrencilerin doğru cevap sayıları ile evinin ve okulunun bulunduğu mahalleyi verilen kroki üzerinde doğru işaretleme oranının yüksek olması beklenen bir durumdur. Ancak bu sonuç, sosyal bilgiler dersinde başarı düzeyi düşük olan öğrencilerin hem kroki ve harita okuma becerilerini geliştirmek hem de onları ortaöğretime hazırlamak için tamamlayıcı bazı etkinliklerin yapılması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.

Okula yaya olarak giden öğrencilerin hem doğru cevap sayıları hem de evlerinin ve okullarının bulunduğu mahallenin yerini verilen kroki üzerinde doğru işaretleme oranı daha yüksek bulunmuştur. Okula diğer şekillerde gelen öğrencilerin önemli kısmı servis veya özel araç ile okula gelmektedir. Yaya olarak okula gitmenin çevreyi daha iyi tanımaya ve çevre ile ilgili zihinde imaj oluşturmaya katkı sağladığı söylenebilir.

Araştırma sonuçlarına dayalı olarak aşağıdaki önerilere yapılabilir:

1. Öğrencilerin evinin ve okulunun bulunduğu mahalleyi kroki üzerinde gösterememe sebeplerinin araştırılması ayrı bir çalışma konusu olabilir.

2. Okulu ve yakın çevresini tanımaya ve tanıtmaya yönelik gezi, yürüyüş vb etkinlikler yapılabilir. Yapılacak olan bu tür etkinliklerde gezi ve yürüyüş güzergâhını gösteren kroki ve planların yapılması hem çevreyi tanımaya hem de kroki ve harita okuma becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

3. İlköğretim Okulu öğrencilerinin, okulun ve evin bulunduğu mahallenin yanı sıra diğer mahallelerin de yerlerini kroki üzerinde gösterme becerilerini geliştirmeye yönelik etkinlikler yaptırılabilir.

KAYNAKLAR

- Demirel, Ö., Seferoğlu, S. S., ve Yağcı, E., 2002, “Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme”, (2. Baskı), Pegem Yayıncılık, Ankara, s. 5, 109
- Demiralp, N. (2006), Coğrafya eğitiminde harita ve küre kullanım becerileri, Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 3 (4), 323-343.
- Doğanay, A. (2003). *Sosyal bilgiler eğitiminin genel amaçları ne olmalıdır*, İzmir 9 Eylül Üniversitesi I. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi, 15–17 Mayıs 2003, Buca Eğitim Fakültesi.
- Erdem, E., Demirel, Ö. (2002). Program Geliştirmede Yapılandırmacılık Yaklaşımı, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23, s. 81-87.
- Erdoğan, İ. (2008) Öğrenciyi ve Programı Anlamaya Yardımcı İlköğretim Veli Kılavuzu
- Kızılcıoğlu, A. (2007). Harita Becerilerine Pedagojik Bir Bakış, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18, s. 341-358.
- MEB (2008-a), Sosyal Bilgiler 4-5 ve 6-7. Sınıflar Öğretim Programı ve Klavuzu, http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/modules.php?name=Downloads&d_op=viewdownload&cid=74&min=20&orderby=titleA&show=10, 03.12.2008 tarihinde indirildi.
- MEB (2008-b), MEB İstatistikleri –Örgün Eğitim– 2007-2008, http://sgb.meb.gov.tr/istatistik/meb_istatistikleri_organ_egitim_2007_2008.pdf 17.12.2008 tarihinde indirildi.
- Özden, Y. (2003). Öğrenme ve Öğretme. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Öztürk, C. Dilek, D. (2003). Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programları, Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi içinde , (47–81), Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Öztürk, C. (Ed.). (2007). Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi yapılandırmacı bir yaklaşım (3. Baskı), Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Selçuk, Z., Kayılı, H. ve Okut, L. (2004). Çoklu Zeka Uygulamaları, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Taş, H. İ. (2003). Zihinsel Haritalama ve Öğrencilerin Zihni Haritalarını Geliştirme Yolları, Marmara Coğrafya Dergisi, 8. 1-18.
- Yazıcı, K. (2006). Sosyal bilgilerde kullanılan görsel araçlar: haritalar-küreler, resimler, tablolar ve grafikler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, s. 651-662.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 247-274 , ELAZIĞ-2010

SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMININ ÖĞRENCİLERİ TOPLUMSAL YAŞAMA HAZIRLAMADA ETKİLİLİK DÜZEYİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ (DİYARBAKIR İLİ ÖRNEĞİ)*

*An Assessment of Teachers' Opinions on the Effectiveness Level of Social Studies
Curriculum in Preparing the Students for the Social Life
(Case of Diyarbakır City)*

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ**

Elif CÜRO***

Özet

Betimsel nitelikteki bu araştırma 2007-2008 eğitim-öğretim yılında Diyarbakır ilinde 94 ilköğretim okulunda görev yapan 631 sınıf öğretmeni, 144 tane de Sosyal Bilgiler öğretmeni üzerinde yapılmıştır. Veriler 25 maddelik Likert tipi bir ölçekle toplanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0.99, Bartlett testi sonucu 3690,402 ve KMO değeri de 0.94 olarak hesaplanmıştır. Veriler kıdem, branş ve okulun sosyo-ekonomik düzeyi açısından değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde Anova, t testi ile KWH, MWU ve LSD testleri kullanılmıştır. Araştırma ile Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı öğrencileri sosyal yaşama hazırlama açısından yeterli bulunmuştur. Sosyo-ekonomik açıdan iyi düzey okullarda çalışan ve meslekte yeni olan öğretmenler programı etkili bulmuşlardır. Branş değişkeni açısından ise Sosyal Bilgiler öğretmenleri programı 4. ve 5. sınıf öğretmenlerinden daha etkili bulmuşlardır. Elde edilen sonuçlara göre okulların fiziksel donanımlarının iyileştirilmesi ve öğretmenlere hizmet içi eğitim seminerlerinin verilmesi gibi önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, Toplumsal Yaşam, Sınıf Öğretmeni, Sosyal Bilgiler Öğretmeni

---

* Bu makale Doç. Dr. Mehmet Nuri Gömleksiz'in danışmanlığında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Elif Cüro tarafından hazırlanan "Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Toplumsal İhtiyaçları Karşılama Düzeyine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi" isimli yüksek lisans tezinin bir bölümünden alınmıştır. Bu çalışma 18. Eğitim Bilimleri Kurultayında (1-3 Ekim 2009) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü EPÖ Ana Bilim Dalı 23119, Elazığ

*** Ergani Anadolu Öğretmen Lisesi

Abstract

This descriptive study was administered on 631 classroom teachers and 144 social studies teachers who work in 94 public primary schools in Diyarbakır city centre in 2007-2008 academic year. The data were collected by means of a 25-item Likert type scale. Cronbach Alpha reliability coefficient of the scale was measured and found to be 0.99. KMO value was calculated to be 0.94 and Bartlett's test was calculated to be 3690,402. Research results were evaluated according to seniority, branch and school's socio-economic level. One way ANOVA, independent group t test, KWH, MWU and LSD tests were used to analyze the data. Social Studies curriculum was found to be efficient to prepare the students for the social life. The teachers who worked at schools having good socio-economic level and those who were new at teaching experience found the social studies curriculum more efficient. Furthermore, in terms of branch variable, social studies teachers found the curriculum more effective than the 4th and 5th grade classroom teachers. It is offered that the schools should improve their physical equipment and the teachers should be given in-service seminars to make the new social studies curriculum more effective.

Key Words: Social Studies, Social Life, Classroom teacher, Social Studies Teacher

Giriş

Bireye toplumsal yaşamla ilgili öğrenme yaşantıları sağlayan ve yaşamsal değeri çok yüksek olan Sosyal Bilgiler Dersi öğretim programı (SBDÖP), toplumsal ve kültürel öğeler dikkate alınarak hazırlanmaktadır. İyi insan, iyi vatandaş yetiştirmek amacıyla bu derste bireylere toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri ve değerler kazandırılarak onların sosyal yaşamında etkin vatandaş olarak yetişmeleri amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Sosyal Bilgiler dersi çocuğa yaşantı kazandıran bir ders olarak ifade edilebilir (Sözer, 2008: 45). Sosyal Bilgiler dersi toplumsal yaşamla ilişkili olduğundan öğrenci, içinde bulunduğu toplumsal yaşamı yakından tanıma fırsatı bulacaktır (Deveci ve Çengelci, 2006: 140). Öğrenciler bu derste geçmişteki olayların ve kişilerin, günümüze olan etkilerini anlarlar. Bu ders ile öğrencilerde diğer insanlara değer gösterme, empati geliştirme, farklı yaşam biçimleri ve kültüre sahip bireylere saygı ve hoşgörü geliştirme becerilerinin gelişimine de katkı sağlar. Ayrıca öğrencilerin, ekonomi, kültür ve devlet gibi insan sistemleri ile ilgili görüş geliştirmelerine, problem çözme, eleştirel düşünebilme, yaratıcılık becerilerinin gelişimine, insanların nasıl iletişim kurduklarını anlamalarına, gelecek bilincinin oluşturmalarına katkı sağlar (Yılmaz, 2006: 103).

Ülkemizin ve milletimizin geleceği açısından hayati önem taşıyan Sosyal Bilgiler dersinin hedeflerinin gerçekleşme düzeyi oldukça önemlidir. Çünkü bu amaçlara ulaşıldığı takdirde ülkesine ve milletine, vatanına, bayrağına, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, topluma uyum sağlamış entelektüel, ileri görüşlü, çağdaş, hak, özgürlük ve görevlerinin bilincinde çağdaş medeniyetler seviyesine gelmesinde büyük rol oynayacak

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yetiştirilmiş olacaktır. Bu nedenle büyük önem taşıyan Sosyal Bilgiler dersinin öğretiminde hassasiyetle durulması gerekmektedir (Demir, 2006: 42). Sosyal Bilgiler insan topluluklarının organizasyonuna ait bilgilerin bir araya gelmesi sonucunda oluşmuştur. İnsan sosyal ve kendi kültürünü oluşturabilen bir varlık olmasından dolayı toplumdaki soyutlanamaz (Akbaş, 2007: 135). Bu nedenle Sosyal Bilgiler dersi toplumsal yaşamı birçok yönden içeren bir derstir. Sosyal Bilgiler dersinin öğrencileri toplumsal yaşama hazırlarken, onların toplumsal var oluşunu gerçekleştirmelerini sağlaması, onlara iyi vatandaş olma özelliklerini kazandırması ve öğrencilere öğrenme sürecinde edindiği deneyimleri çevreleriyle etkileşimlerinde kullanma becerilerini kazandırması beklenmektedir.

Öğrencilerin Toplumsal Varoluşunu Gerçekleştirmesini Sağlama

Toplumsal varoluş bireylerin içine işlemiş ve soyut bir kavramdır. Fakat bireyin göstermiş olduğu davranışlarla, imalarla toplumsal varoluşun varlığı sezilebilir. Örneğin, bireylerin yükümlülük, sorumluluk, ahlak, yasallık vb. konularda göstermiş olduğu davranışlarla toplumsal varoluşa ilişkin anlayışı gözlenebilir (Soykan, 2009). Toplumsal varoluşla yakından ilgili olan toplumsal bilinç, toplumsal koşulların şekillendirdiği ve yönlendirdiği ortak bir bileşimler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Toplum üyelerinin ortak duyuş, düşünüş ve davranışta bulunma yönelimlerinin belirleyicisi ve hazırlayıcısı olarak da ifade edilir. Bireyin toplumsal bilinci, toplumsal varoluşa ilişkin algıları ve kavramlarından çıkardığı ortak yargılar ve anlam bütünlüğüdür. Birey algıladığı toplumsal varoluş biçimi ile yaşamına yön verir. Birey toplumsal varoluş kavramına ilişkin geliştirdiği bütünlüklü anlam çerçevesi içinde, nerede, nasıl, ne şekilde hareket edeceğine ilişkin tasarımlarını belirler. Bireyin toplumsal bilinci, içinde bulunduğu sosyal yapıların olanakları ölçüsünde gelişir. Kısaca toplumsal koşullar, bireylere ortak bir bakış açısı, düşünce ve zihniyet formu, benzer bir eylem ve yaşama biçimi kazandırmasını sağlar. Bunların hepsi toplumsal bilinç bileşenleridir (Aytaç, 2003). Yaşamın kendisini yansıtan Sosyal Bilgiler dersinin amaçlarına bakıldığında zaman bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirmesine yönelik olduğu görülmektedir. İçinde yaşadığı toplumun sorumlu bir üyesi olan bireyin, öz bilincinin ve toplumda yaşayan diğer bireylerle ilgili duyarlılığının geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Deveci ve Çengelci, 2006: 141).

Sosyal Bilgiler dersinde, öğrencilerin toplum ve toplum sorunları hakkında bilgi sahibi olmaları, sorumluluklarını öğrenmeleri, insan ilişkilerini anlamaları, ulusal ve evrensel özellikleri ile değerleri kavramaları beklenmektedir (Aykaç, 2007: 49; Ece, 2007: 19). Bu ders ile öğrencilerin dünya görüşlerini oluşturmalarında etkili olan ulusal ve evrensel değerler kazandırılmakta (Ercan, 2001: 1382) ve bireyin içinde yaşadığı toplumun sorumlu bir üyesi olarak toplumsal kişiliğinin gelişmesi amaçlanmaktadır

(Aykaç, 2007: 47). Toplumsal kişiliği gelişen bireyin en önemli özelliği de iyi bir yurttaş olmaktır. İyi yurttaş ise, birey olarak görev ve sorumluluklarını bilen, çevresine ve çevresindeki olaylara karşı bilinçli olan kişidir (Altıntaş, 2004: 138).

Öğrencilerin Yaşamlarında İyi Vatandaş Olma Bilinci Geliştirmesini Sağlama

Vatandaşlık eğitimi öğrencilerin küreselleşen ve çeşitlilik arz eden dünyadaki diğer toplumların yanı sıra kendi ulus devletinin de ihtiyaç duyduğu bilgi-beceri-tutum ve değerleri kazandırmalarına katkıda bulunur (Banks, 2004: 292). Ayrıca vatandaşlık eğitimi ile demokrasinin yapısıyla ilgili değerler, beceriler ve bilgiler kazandırılır. Aynı zamanda öğrencilerin aktif vatandaşlar olarak geliştirilmesi için gerekli sorumluluk, görev ve hakların farkına varmaları sağlanır (Yığittir, 2007: 293).

Evrensel bakış açısından Sosyal Bilgiler, etkin vatandaşlığa hazırlık olarak düşünülmektedir (Deveci, 2005). Bu çerçevede Sosyal Bilgiler dersi ile demokratik bir vatandaşın sahip olması gereken özelliklerin kazandırılması hedeflenmektedir. Bu amaçlar yaşam hakkında bilgi, bilmeyi bilme ve bunları düşünmede kullanabilme, demokratik değer ve tutumlara sahip olma, bilgi ve değerleri harekete geçirip aktif olarak kullanabilme diye özetlenebilir (Yeşiltaş, 2007: 62; Doğanay, 2004a: 43). Vatandaşlık eğitimi ile öğrencilerin geçmişin hatalarından ders alan, toplumdaki aksaklıkları düzelter ve dünyayı geliştiren vatandaşlar olarak yetişmeleri amaçlanmaktadır (Öztürk ve Çelik, 2006: 86). Ülke ve dünya ailesinin bir ferdi olarak bireyin, demokrasi ve insan haklarının gelişmesi ve yaygınlaşmasında sorumluluğunu yerine getirmesinde Sosyal Bilgiler dersinin önemli yararları olduğu görülmektedir (Şirin, 2005: 304).

Sosyal Bilgiler, yereliktен küreselliğe toplumların çeşitli kültürel miraslarını ve onların içinde öğrencilerin vatandaşlığın doğasını anlamalarını amaçlamaktadır. Öğrenciden bu derste kültürel olarak birbirinden farklı ancak birbirine bağlı bir dünyanın içinde demokratik bir toplumdaki vatandaş rolünü öğrenmeleri beklenmektedir (Akengin ve Tuncel, 2004: 216). Sosyal Bilgiler eğitimi, bireyin en yakın çevresinden başlayarak ve sonra tüm dünyayı kapsayan geniş bir çevreyi fiziksel, sosyo-kültürel, ekonomik, politik boyutlarını içermektedir (Doğanay, 2004b: 208). Sosyal Bilgiler dersi çocukların küresel perspektife, küresel yurttaşlığın gerektirdiği bilgi, beceri ve tutumlara sahip bireyler olarak gelişmelerinde birinci derecede sorumludur (Sarı ve Vural, 2004: 178).

Öğrencilerin Öğrenme Sürecinde Edindiği Deneyimleri Çevreleriyle Etkileşimlerinde Kullanabilmesini Sağlama

Çağdaş eğitim anlayışında öğrencilerden edinmiş oldukları bilgi-beceri- değerleri ezberlemeleri değil, kullanmaları ve yeni bilgi üretmeleri beklenmektedir. Kısaca bireyin düşünmesi amaçlanmaktadır (Özden, 2005: 7). Bu bağlamda, bireylerin öğrenme sürecinde

edindikleri deneyimleri, yaşamlarında nasıl kullanacaklarının da farkında olmaları gerekmektedir. Kısaca birey öğrenme sonucu edindiği yaşantıları, yaşamının her alanında kullanabilmelidir.

Sosyal Bilgiler dersi ile etkili vatandaş yetiştirme amaçlanmaktadır. Etkili vatandaş ise düşünebilen vatandaşdır. Düşünme mevcut bilgilerden yeni bilgi üretme sürecidir. Var olan problemleri çözmek için zihnin yaptığı işlemler olarak da ifade edilebilir. Sosyal Bilgiler dersi değişen toplumda yaşanan sorunları dikkate alarak bunları çözmek için öğrencileri düşünmeye yönlendirmektedir. SBDÖP bilgiye ulaşan ve kullanan, olayları sorgulayan, objektif kararlar verebilen, olaylara çok boyutlu bakabilen ve çözüm üretebilen, düşünen etkili vatandaşlar yetiştirilmesi amacına yönelik yaşantıları içermektedir (Gelen, 2002: 105–106). Ayrıca Sosyal Bilgiler dersi öğrencilerin, başkalarının fikirlerine saygı duyup, kendi fikirlerini ortaya koyması ve yaratıcı düşünme gücünün geliştirilmesini de hedefler. Öğrencilerin araştırarak doğru bilgiye ulaşmasını sağlayacak yaşantılar yer alır (Oğuz, 2007: 44).

Demokrasinin işlemesine engel olan pasif vatandaşlar yetiştirme sorununun çözümü, düşünen ve üreten bireylerin yetiştirilmesine bağlıdır (Gelen, 2002: 101). SBDÖP'ün amaçlarından biri de öğrencilere genel bir sosyal bilim kültürü kazandırmaktır (Zeybek, 2006: 236). Ayrıca Sosyal Bilimlerde var olan sorgulama yeteneğinin öğrencilere kazandırılması hedeflemektedir. Sosyal Bilgiler dersinde öğrencilerin, sosyal bilim kültürü kazanmaları için öğrencilere, bilgiyi elde etme yolları, bilimsel ve sistematik düşünme becerileri kazanmalarına yönelik öğrenme yaşantıları sunulmaktadır (Duman, Karakaya ve Yavuz, 2001: 20). Ayrıca Sosyal Bilgiler dersi öğrenme etkinlikleri ile eleştirel, yaratıcı düşünme, problem çözme, karar verme gibi becerilerin gelişmesini sağlar. Böylece çocuğun karşılaştığı sorunlara çözüm bulmasında ve karar vermesinde yaşadığı zorlukların üstesinden gelmesini sağlar.

Sosyal Bilgiler dersi bireye toplumsal yaşamla ilgili öğrenme yaşantıları sağlayan ve bireyi toplumsal yaşama hazırlamadaki önemli rolü açısından ülkemizin ve milletimizin geleceği açısından hayati önem taşıyan bir derstir. Bu nedenle büyük önem taşıyan Sosyal Bilgiler dersinin öğretiminde önemle durulması gerekmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada SBDÖP'ün belirtilen bu kazanımları ne düzeyde kazandırdığı öğretmen görüşlerine dayalı olarak araştırılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın genel amacı, SBDÖP'ün öğrencileri toplumsal yaşama hazırlamada etkililik düzeyini öğretmen görüşlerine göre belirlemektir. Bu genel amaca dayalı olarak şu alt amaçlar belirlenmiştir:

1. Öğrencilerin toplumsal varoluşlarını gerçekleştirme açısından, SBDÖP'ün yeterliliğine ilişkin öğretmen görüşleri mesleki kıdemlerine, branşlarına ve görev yaptıkları okulun sosyo-ekonomik düzeyine göre değişmekte midir?
2. Öğrencilerin yaşamlarında iyi vatandaş olma bilinci geliştirmede SBDÖP'ün yeterliliğine ilişkin öğretmen görüşleri mesleki kıdemlerine, branşlarına ve görev yaptıkları okulun sosyo-ekonomik düzeyine göre değişmekte midir?
3. Öğrencilerin öğrenme sürecinde edindiği deneyimleri çevreleriyle etkileşimlerinde kullanabilmeleri açısından, SBDÖP'ün yeterliliğine ilişkin öğretmen görüşleri mesleki kıdemlerine, branşlarına ve görev yaptıkları okulun sosyo-ekonomik düzeyine göre değişmekte midir?

Evren ve Örneklem

Betimsel nitelikteki bu araştırmanın evrenini, 2007–2008 eğitim-öğretim yılında, Diyarbakır İl Merkezinde ulaşılabilen 94 ilköğretim okulunda görev yapan Sosyal Bilgiler Dersi öğretmenleri ile 4–5. sınıfı okutan Sınıf Öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırma evreninin tümü örneklem olarak alınmıştır. Evrende yer alan okullarda anketin uygulaması sırasında çeşitli nedenlerle okula gelmeyen öğretmenlere ulaşılamadığından bir kısım öğretmen araştırma kapsamı dışında kalmıştır. Araştırma evreninde 435 tane 4. sınıfı okutan sınıf öğretmeni, 417 tane 5. sınıfı okutan sınıf öğretmeni ve 202 tane Sosyal Bilgiler dersi öğretmeni olmak üzere toplam 1054 öğretmen bulunmaktadır. 1054 öğretmenin oluşturduğu evrenden 775 öğretmene ulaşılmıştır. Anketlerin tümü amaca uygun doldurulduğundan bütün anketler değerlendirilme kapsamına alınmıştır. Bu 775 anketin 318 tanesi 4. sınıfı okutan sınıf öğretmeni, 313 tanesi 5. sınıfı okutan sınıf öğretmeni ve 144 tanesi de Sosyal Bilgiler öğretmenleri tarafından doldurulmuştur.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Verileri araştırmacılar tarafından hazırlanan bir ölçekle toplanmıştır. Ölçek hazırlanırken konuyla ilgili alan yazın incelenerek 30 maddelik havuz oluşturulmuş ve uzman yargısına sunulmuştur. Görüşleri alınan uzmanlar şunlardır: Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü'nden üç doçent, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümünden iki yardımcı doçent, Teknik Eğitim Fakültesi Eğitim Bölümü'nden bir yardımcı doçent, Diyarbakır ilinde çeşitli ilköğretim okullarında görev yapan altı Sosyal Bilgiler öğretmeni, on Sınıf öğretmeni ve üç tane de ilköğretim müfettişi. Anket maddeleri gerek kapsam gerekse ifade özellikleri açısından incelenmiş, gelen görüş ve eleştiriler doğrultusunda yeniden gözden geçirilmiş, çeşitli değişiklikler ve düzeltmeler

yapılmıştır ve ön analiz için uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Anketin uygulanması için Diyarbakır il Milli Eğitim Müdürlüğü'nden gerekli izin alınmıştır.

Ölçeğin, geçerlik güvenirlik analizleri için, Diyarbakır ilinde random yoluyla belirlenen 23 okuldaki 104 öğretmene uygulanmıştır. Okullar belirlenirken tek bir bölgeden öğretmen seçimine gidilmemiş, sonuçların genellenebilirliğinin sağlanması düşüncesiyle, gerek okulların sosyo ekonomik durumu gerekse branşlar açısından dengeli bir sayının oluşturulmasına dikkat edilmiştir. Ön analiz işlemlerinde ölçeğin uygulandığı öğretmenler, ölçek daha sonra asıl çalışma grubuna uygulandığında, kapsam dışında bırakılmıştır. Ölçeklerde bulunan seçenekler “Tamamen, Çok, Biraz, Çok az, Hiç” biçiminde sıralanmış ve öğretmenlerden kendilerine sorulan sorulara karşılık en uygun olan seçeneği işaretlemeleri istenmiştir. Elde edilen veriler SPSS 12.0 kullanılarak çözümlenmiş ve maddelerin faktör yükleri belirlenmiştir. Ölçeklerin faktör yapılarını belirlemek amacıyla, maddelere ayrı ayrı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre faktör yükü 0,30 ve 0,30'dan büyük olanlar seçilmiş ve 30 maddeden toplam 25 maddenin işler durumda olduğu görülmüştür. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0.99 olarak bulunmuştur. Buna göre ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir. Ölçeğe ilişkin ilk analiz sonucunda, Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO) değeri 0.94 Bartlett Testi ise 3690,402 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre ölçeğin Bartlett testi sonuçları 0.05 düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Hazırlanan anketler, ön uygulamanın yapıldığı okullardaki öğretmenler dışındaki araştırma evreninde yer alan ilköğretim okullarında 4-5. sınıfı okutan sınıf öğretmenleri ile Sosyal Bilgiler öğretmenlerine uygulanmıştır. Bu amaçla gerekli izin alındıktan sonra, bizzat araştırmacının kendisi uygulamanın yapılacağı okullara gitmiş ve anketleri öğretmenlere dağıtmış, öğretmenlerin anketi doldurması için belirli bir süre verildikten sonra, dağıtılan anketler geri toplanmıştır.

Anket aracılığıyla elde edilen veriler SPSS 12.0 paket programında analiz edilmek için bilgisayara yüklenmiştir. Öğretmenlerle ilgili, görev yaptıkları okulun sosyo-ekonomik düzeyi, mesleki kıdem ve branşına ilişkin kişisel bilgiler için yüzde ve frekans teknikleri kullanılmıştır. Öğretmenlerin branşlarına göre görüşleri arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla ilişkisiz örneklem t testi, görev yaptıkları okulun sosyo-ekonomik düzeyi ve mesleki kıdem açısından yapılan karşılaştırmalarda tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Farklılığın belirlendiği durumlarda da, farklılığın hangi gruplar arasında gerçekleştiğini ortaya koymak için LSD testi uygulanmıştır. Ancak varyans analizi ve t-testi için önce levene testi uygulanarak, varyansların homojenliği test

edilmiştir. Levene testi sonucunda anlamlı farklılığın belirlendiği durumlarda; varyans analizi yerine parametresiz bir test olan Kruskal Wallis-H (KWH), t-testinin yerine de Mann Whitney U (MWU) testi uygulanmıştır. KWH testi sonucunda anlamlı bir farklılığın bulunduğu durumlarda grupların ikili kombinasyonları üzerinden MWU testi uygulanarak, farkın kaynağı incelenmiştir. Anlamlılık düzeyi 0.05 olarak alınmıştır. Veri toplama araçlarında yer alan her bir maddenin gerçekleşme düzeyini belirlemek için “Tamamen (5), Çok (4), Biraz (3), az (2), Hiç (1)” dereceleri kullanılmıştır. Aritmetik ortalamaların yorumlanmasında; 1.00-5.00 arasındaki ortalama değerleri şu şekilde belirlenmiştir: Tamamen:4.21-5.00, Çok :3.41-4.20, Biraz :2.61-3.40, Çok az: 1.81-2.60, Hiç: 1.00-1.80.

SBDÖP’ün Öğrencilerin Toplumsal Varoluşlarını Gerçekleştirmedeki Yeterliliğine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Çizelge 1’de SBDÖP’ün öğrencilerin toplumsal varoluşlarını gerçekleştirmedeki yeterliliğine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Madde No	Maddeler	Öğretmenler	
		$\bar{X}$	ss
1	Öğrencilerin kendi düşünce biçimlerini, toplumun sosyal ve kültürel bağlamı içinde oluşturmalarını sağlar.	3.37	0.82
2	Öğrencilerin zihinsel ve duygusal açıdan mutlu ve sağlıklı bireyler olarak yetişmesini sağlar.	3.28	0.83
3	Öğrencilerin toplumsal uyumunu (sosyalleşmelerini) sağlar.	3.44	0.86
4	Öğrencilerde ülkemizi ilgilendiren konulara karşı duyarlı olma bilincinin gelişmesini sağlar	3.40	0.89
5	Öğrencilerde dünyayı ilgilendiren konulara karşı duyarlı olma bilincinin gelişmesini sağlar.	3.25	0.92
6	Öğrencilerin sosyal yaşamda girişken, etkin ve üretken bireyler olarak yetişmesini sağlar.	3.33	0.85
7	Öğrencilerde yasalara uyma bilincini geliştirir.	3.36	0.86
8	Öğrencilerde ortak duyuş, düşünüş ve davranışta bulunma bilinci geliştirir.	3.30	0.82
Toplam $\bar{X} = 3,34$			

Sosyal Bilgiler dersinin çocukların sosyal çevresini tanımlarında ve toplumsal bilinç geliştirmelerinde önemli rolü vardır. Bu açıdan, bireylerin kendi görüşlerini toplumsal bağlamda oluşturmaları, toplumsal var oluşlarını gerçekleştirmelerinde oldukça önemlidir. Sosyal Bilgiler dersinde öğrencilerin kendi görüşlerini oluşturmalarında etkili olan ulusal değerler kazandırılması amaçlanmaktadır (Ercan, 2001: 1382). Bu çerçevede araştırma kapsamında bulunan öğretmenlere, SBDÖP’e ilişkin olarak “Öğrencilerin kendi

düşünce biçimlerini, toplumun sosyal ve kültürel bağlamı içinde oluşturmalarını sağlar” biçiminde bir madde yöneltilmiş ve öğretmenlerin bu amacın gerçekleşmesine ilişkin görüşü “biraz” ($\bar{X}=3.37$) düzeyinde benimsedikleri belirlenmiştir. Buna göre öğretmenlerin SBDÖP’ü bu amacı gerçekleştirmede “biraz” yeterli buldukları söylenebilir. Yapılan varyans testine göre öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşlerinde okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkeni açısından farklılaşma bulunmazken (EK 1A), mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F=2.598$; $p<0.05$). LSD testi sonucunda farklılığın görev süresi 1–5 yıl arası ($\bar{X}=3.61$) olan öğretmenler ile görev süresi 11–15 yıl ($\bar{X}=3.27$) ile 16–20 yıl arası ($\bar{X}=3.35$) olan öğretmenler arasında olduğu belirlenmiştir (EK-2A). Bu sonuca göre görevde daha yeni olan öğretmenler programı bu açıdan daha etkili bulmaktadırlar. Branş değişkeni için yapılan t testinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (EK-3).

Sosyal Bilgiler dersi, Sosyal Bilimler alanındaki tüm bilimlerle ilişkilendirilerek etkin, demokratik vatandaşlar yetiştirme amacıyla oluşturulmuştur (Yeşiltaş, 2007: 62; Doğanay, 2004a: 43). Bu bağlamda Sosyal Bilgiler öğretimiyle dürüst ve sorumlu vatandaşlar yetiştirerek mutlu toplum yaratılabilir. Mutlu toplum oluşturmak aynı zamanda mutlu bireyler yetiştirmeye bağlıdır. Sosyal Bilgiler dersinin bu yöndeki etkililik düzeyini belirlemek amacıyla araştırmaya kapsamında bulunan öğretmenlere SBDÖP’e ilişkin “*Öğrencilerin zihinsel ve duygusal açıdan mutlu ve sağlıklı bireyler olarak yetişmesini sağlar”* biçiminde bir madde yöneltilmiş ve öğretmenlerin bu yöndeki görüşü “biraz” ($\bar{X}=3.28$) düzeyinde benimsedikleri belirlenmiştir. Bu sonuç, öğretmenlerin SBDÖP’ü bu yönde “biraz” yeterli gördüklerini ortaya koymaktadır. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi, mesleki kıdem ve branş değişkenleri açısından grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (EK-1A, 2A, 3).

Çocuğun içinde yaşadığı topluma uyum sağlaması ve o topluma ait olduğu bilincinin gelişmesi için sosyalleşme oldukça önemlidir. Toplumla uyumlu birey yetiştirme ve bireyin içinde yaşadığı toplumu ve dünyayı tanımasını sağlama gibi temel, yani sosyalleşme ile ilgili hedefler SBDÖP’te yer almaktadır (Çiçek, 2006: 161). Bu nedenle sosyalleşme ile ilgili olarak araştırma kapsamında bulunan öğretmenlere “*Öğrencilerin toplumsal uyumunu (sosyalleşmelerini) sağlar”* maddesi yöneltilmiş ve öğretmenlerin bu yöndeki görüşü “çok” ($\bar{X}=3.44$) düzeyinde benimsedikleri saptanmıştır. Bu sonuca göre öğretmenlerin SBDÖP’ü bu amacı gerçekleştirmede yeterli gördükleri anlaşılmaktadır. Yapılan varyans testine göre öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşlerinde okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F=3.117$; $p<0.05$). Yapılan LSD testine göre farklılığın iyi düzey ($\bar{X}=3.56$) ile orta ($\bar{X}=3.39$) ve alt düzey ($\bar{X}=3.40$) okullarda görev yapan öğretmenler

arasında olduğu saptanmıştır (EK-1A). Buna göre iyi düzey okullarda görev yapan öğretmenlerin SBDÖP'ü bu yöndeki amacı gerçekleştirmede daha etkili buldukları söylenebilir. Bu çerçevede okulun sosyo-ekonomik düzeyinin programın etkili biçimde uygulanması ve amacına ulaşmasında etkili olduğu söylenebilir. Mesleki kıdem ve branş değişkenleri açısından ise gruplar arasında bir farklılık bulunmamıştır (EK- 2A, 3).

SBDÖP'ün bir amacı da toplumsal olgulara duyarlı ve etkili vatandaş olma yolunda temel kişilik özelliklerini çocuklara kazandırmaktır. Bu amaçla araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP “*Öğrencilerde ülkemizi ilgilendiren konulara karşı duyarlı olma bilincinin gelişmesini sağlar*” maddesi yöneltmiş ve öğretmen görüşlerine göre bu amacın gerçekleşme düzeyi “biraz” ($\bar{X}=3.40$) olarak belirlenmiştir. Bu madde açısından öğretmenlerin SBDÖP'ü “biraz” yeterli gördüklerini söylemek mümkündür. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi ile mesleki kıdem değişkenlerine ilişkin yapılan varyans testinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (EK-1A, 2A). Ayrıca branş değişkeni için yapılan t testi sonucuna göre de grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır (EK-3).

Sosyal Bilgiler dersinin bir diğer amacı da dünya sorunlarına duyarlı vatandaş yetiştirmektir. Öğretmenler “*Öğrencilerde dünyayı ilgilendiren konulara karşı duyarlı olma bilincinin gelişmesini sağlar*” yönündeki görüşü “biraz” ($\bar{X}=3.25$) düzeyinde benimsemiştir. Öğretmenlerin SBDÖP'ü bu açıdan “biraz” yeterli görmektedirler. Bu maddeye ilişkin öğretmen görüşlerinde okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkeni için yapılan MWU testi (EK-1B) ve mesleki kıdem değişkeni için yapılan varyans testinde grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (EK-2A). Fakat branş değişkeni için yapılan t testi sonucuna göre grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılaşma belirlenmiştir ($t=2.255$; $p<0.05$). Sosyal Bilgiler dersi öğretmenleri ($\bar{X}=3.40$) bu yöndeki görüşü sınıf öğretmenlerine göre ($\bar{X}=3.21$) daha fazla benimsemişlerdir (EK-3). Bu farklılığın Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin alandan gelmiş olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Doğanay ve Sarı da (2008) yapmış oldukları araştırmada SBDÖP'ü evrensel bilgi, değer ve sorunları içermesi bakımından kısmen yeterli olduğunu bulmuşlardır. Bu sonuç, araştırma sonucu ile örtüşmektedir.

Sosyal Bilgiler dersi ile öğrencilerin geçmişin hatalarından ders alan, toplumdaki aksaklıkları düzelter ve dünyayı geliştiren vatandaşlar olarak yetişmeleri amaçlanmıştır (Öztürk ve Çelik, 2006: 86). Bireylerin etkin vatandaş olmaları için sosyal yaşamlarında girişken ve üretken olmaları gerekir. Öğrencilerin bu yönlü bir kazanım elde etme düzeyini belirlemek için öğretmenlere SBDÖP “*Öğrencilerin sosyal yaşamda girişken, etkin ve üretken bireyler olarak yetişmesini sağlar*” maddesi yöneltmiş ve öğretmenlerin buna “biraz” ($\bar{X}= 3.33$) düzeyinde görüş belirttikleri saptanmıştır. Bu

sonuca göre öğretmenlerin SBDÖP'ü bu yönde "biraz" yeterli gördükleri söylenebilir. Yapılan varyans testine göre öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşlerinde mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık yok iken (EK-2A), okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F=4.783$; $p<0.05$). Yapılan LSD testine göre farklılığın iyi düzey okul ile ($\bar{X}=3.45$) orta düzey okul ($\bar{X}=3.23$) arasında olduğu belirlenmiştir (EK-1A). Buna göre sosyo-ekonomik açıdan iyi düzeydeki okullarda görev yapan öğretmenlerin SBDÖP'ü ilgili amacı gerçekleştirmede daha etkili buldukları söylenebilir. Bu durum SBDÖP'ün verimli biçimde uygulanmasında okulun sahip olduğu olanakların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca branş değişkenine göre grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t=-2.038$; $p<0.05$). Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin ($\bar{X}=3.45$) sınıf öğretmenlerine göre ($\bar{X}=3.30$) bu madde için programı daha etkili gördükleri saptanmıştır (EK-3). Buna sonuca göre, Sosyal Bilgiler dersi öğretmenleri bu yöndeki görüşle ilgili olarak SBDÖP'ü daha çok etkili bulmaktadırlar ve programı daha çok benimsemektedirler.

Bireyin toplumsal kişiliğın gelişmesi Sosyal Bilgiler dersinin amaçları arasında yer alır (Aykaç, 2007: 47). Toplumsal kişiliğın gelişen bireyin en önemli özelliğın de iyi bir yurttaş olmaktır. Görev ve sorumluklarının farkında olan ve yerine getiren birey iyi yurttaş olarak nitelendirilmektedir (Altıntaş, 2004: 138). Bireylerin görev ve sorumlukları yasalarla belirlenmiştir. Bu çerçevede öğretmenlere "*Öğrencilerde yasalara uyma bilincini geliştirir*" maddesi yöneltilmiş ve öğretmenlerin buna "biraz" ($\bar{X}=3.36$) düzeyinde görüş belirttikleri saptanmıştır. Elde edilen bu sonuca göre öğretmenlerin SBDÖP'ü "biraz" yeterli gördüklerini söylemek mümkündür. Varyans testine göre öğretmenlerin bu maddeye ilişkin görüşlerinde mesleki kıdem değişkenine göre farklılık bulunmazken (EK-2A), okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F=7.272$ $p<0.05$). Yapılan LSD testine göre farklılığın iyi düzey ($\bar{X}=3.55$) ile orta düzey ($\bar{X}=3.28$) ve alt düzey ($\bar{X}=3.31$) arasında olduğu belirlenmiştir (EK-1A). Bu sonuca göre sosyo-ekonomik açıdan iyi düzeydeki okullarda görev yapan öğretmenler ilgili amaca ulaşmada SBDÖP'ü daha etkili bulmuşlardır. Buradan hareketle programın etkili biçimde uygulanması ve amacına ulaşmasında okulun sosyo-ekonomik düzeyinin etkili olduğu söylenebilir. Branş değişkeni için yapılan t testinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir (EK-3). Başaran'ın da (2006) yapmış olduğu araştırmada SBDÖP'ün amaçları arasında yer alan, öğrencilerin kanun kavramını benimsemesi, kanunlara ve devlet otoritesine uyma duygusunu ve alışkanlığını kısmen kazandığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durum, araştırma ile vurgulanan durumu destekler niteliktedir.

Sosyal Bilgiler dersi ile milli yapı, gelenek ve görenekleri yaşatarak ve bireylerin kişilik yapılarına etki ederek onların ortak duyuş ve davranışta bulunmaları beklenmektedir (Özkan, 2006: 37). Bu amaçla araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP “Öğrencilerde ortak duyuş, düşünüş ve davranışta bulunma bilinci geliştirir” maddesi yöneltmiştir. Öğretmenlerin buna “biraz” ($\bar{X}=3.30$) düzeyinde görüş belirttikleri belirlenmiştir. Bu sonuca göre öğretmenlerin bu yöndeki görüş için SBDÖP’ü “biraz” yeterli gördükleri anlaşılmaktadır. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine ilişkin yapılan varyans testinde öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşlerinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F=3.232$; $p<0.05$). Yapılan LSD testine göre farklılığın iyi düzey ($\bar{X}=3.40$) ile orta düzey ($\bar{X}=3.22$) okullar arasında olduğu saptanmıştır (EK-1A). Bu sonuca göre sosyo ekonomik düzeyi düşük olan okulların bu amacın gerçekleştirme açısından “biraz” yeterli oldukları belirtilebilir. Bu durumda, okulun sahip olduğu olanaklara göre programın etkililik düzeyi değişmektedir. Mesleki kıdem değişkeni için yapılan varyans testinde ve branş değişkeni için yapılan t testinde ise grupların görüşleri arasında bir farklılık bulunmamıştır (EK-2A, 3).

Öğrencilerin toplumsal varoluşlarını gerçekleştirmesinde SBDÖP’e ilişkin öğretmen görüşlerinin toplam aritmetik puan ortalaması 3,34 olarak bulunmuştur. Toplumsal varoluşa ilişkin bulgular bütün olarak değerlendirildiğinde; öğretmenlerin bu amaca ulaşılmasında SBDÖP’ü “biraz” düzeyinde yeterli buldukları söylenebilir.

SBDÖP’ün Öğrencilerde İyi Vatandaş Olma Bilinci Geliştirmedeki Yeterliliğine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Çizelge 2’de SBDÖP’ün öğrencilerde iyi vatandaş olma bilinci geliştirme yeterliliğine ilişkin öğretmenlere elde edilen bulgular yer almaktadır.

Madde No	Maddeler	Öğretmenler	
		$\bar{X}$	ss
9	Öğrencilerde ulusal bilincin oluşmasına katkıda bulunur.	3.56	0.93
10	Öğrencilerde vatana, milletine, devletine bağlılık ve sevgi oluşturur.	3.63	0.91
11	Öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetişmelerini sağlar.	3.66	0.89
12	Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar.	3.47	0.90
13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	3.37	0.85
14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	3.24	0.86
15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	3.27	0.91
Toplam $\bar{X} = 3.46$			

Evrensel bakış açısından Sosyal Bilgiler dersi, etkin vatandaşlığa hazırlık olarak görülmektedir (Deveci, 2005). Bireylerde vatandaşlık bilincinin gelişmesindeki etkenlerden biri de ulusal bilinçtir. Öğrencilerin bu yönlü bir kazanım elde etme düzeyini belirlemek için öğretmenlere SBDÖP “*Öğrencilerde ulusal bilincin oluşmasına katkıda bulunur*” maddesi yöneltilmiş ve öğretmenlerin buna “çok” ($\bar{X} = 3.56$) düzeyinde görüş belirttikleri belirlenmiştir. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi ve mesleki kıdem değişkenlerine ilişkin yapılan varyans testinde grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (EK-1A, 2A). Ayrıca branş değişkeni için yapılan t testi sonucuna göre de grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı saptanmıştır (EK-3). Bu sonuca göre öğretmenlerin bu maddeye yönelik olarak SBDÖP’ü yeterli gördükleri söylenebilir. Ece de (2007) yapmış olduğu araştırmada SBDÖP’ün öğrencilerde ulusal bilinci geliştirmede oldukça etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç araştırma sonucunu desteklemektedir.

Devlete bağlı yurttaşlar yetiştirilerek toplumsal düzenin sağlanması, toplumsal varlığın korunması ve sürdürülmesi sağlanabilir (Otluoğlu, 2004: 290). Bir vatandaşlık eğitimi programı olan Sosyal Bilgiler dersinin bu yöndeki etkililiğini belirlemek amacıyla araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP “*Öğrencilerde vatana, milletine, devletine bağlılık ve sevgi oluşturur*” biçiminde bir madde yöneltilmiş ve öğretmenlerin bu yöndeki görüşü “çok” ($\bar{X} = 3.63$) düzeyinde benimsedikleri belirlenmiştir. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi ve mesleki kıdem değişkenlerine ilişkin yapılan varyans testinde ve branş için yapılan t testi sonuçlarına göre grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (EK-1A, 2A, 3). Bu durum öğretmenlerin bu yöndeki görüşle ilgili olarak SBDÖP’ü daha çok etkili buldukları ve programı daha çok benimsedikleri söylenebilir. Özcan’ın da (2002) yapmış olduğu araştırmada SBDÖP’ün öğrencilerde ailesine, milletine, vatanına bağlılık duygularını geliştirmede etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu durum, araştırma ile vurgulanan durumu destekler niteliktedir.

Ülkemizde Sosyal Bilgiler dersinin önemli görevlerinden biri de Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı bireyler yetiştirmektir. Bu çerçevede araştırma kapsamında yer alan öğretmenlere SBDÖP “*Öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı olarak yetişmelerini sağlar*” maddesi yöneltilmiş ve öğretmenlerin buna “çok” ($\bar{X} = 3.66$) düzeyinde görüş belirttikleri belirlenmiştir. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkeni için yapılan varyans testinde ve mesleki kıdem değişkeni için yapılan MWU testinde grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (EK-1A, 2B). Ayrıca branş değişkeni için yapılan t testi sonucuna göre de grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (EK-3). Buna göre öğretmenlerin bu maddeye yönelik olarak

SBDÖP'ü yeterli gördükleri söylenebilir. Özcan'ın (2002) yapmış olduğu araştırmada SBDÖP'ün öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı olarak yetişmesinde etkili oluşu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Ece de (2007) yapmış olduğu araştırmada, SBDÖP'te Atatürk ilke ve inkılâplarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınmasındaki öneminin öğrencilere kazandırılmasında etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlar eldeki araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir

Vatandaşlık eğitimi ve demokrasinin uygulama alanı olarak kabul edilen Sosyal Bilgiler dersinde demokrasi bilincinin gelişmesi sağlanır. Demokrasinin gelişmesi, ona inanmış, onun için gerekli bilgi, değer ve becerilerle donatılmış bireylerin yetiştirilmesine bağlıdır (Doğanay, 2004b: 206). Sosyal Bilgiler dersinin bu yöndeki amaca ulaşmasının düzeyini belirlemek için araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP "*Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar*" maddesi yöneltilmiş ve öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşünün "çok" ($\bar{X}=3.47$) düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi ve mesleki kıdem değişkenlerine ilişkin yapılan varyans testi ile branş için yapılan t testi sonuçlarına göre grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (EK-1A, 2A, 3). Bu durumda öğretmenlerin bu maddeye yönelik olarak SBDÖP'ü yeterli buldukları söylenebilir. Başaran da (2006) araştırmasında öğretmenlerin SBDÖP'ün öğrencilere demokratik kişilik özelliklerini kazandırmada kısmen yeterli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Doğanay ve Sarı da (2008) yapmış olduğu araştırmada benzer sonuca ulaşılmışlardır. Bu sonuçlar, araştırma ile vurgulanan durumu destekler niteliktedir.

Sosyal Bilgiler dersi iyi bir vatandaşın sahip olması gereken özellikleri kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP "*Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar*" maddesi yöneltilmiş ve öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşü "biraz" ($\bar{X}=3.37$) düzeyinde benimsedikleri saptanmıştır. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi ve mesleki kıdem değişkenlerine ilişkin yapılan varyans testinde grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (EK-1A, 2A). Ayrıca branş değişkeni için yapılan t testi sonucuna göre de grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (EK-3). Buna göre öğretmenlerin bu maddeye yönelik olarak SBDÖP'ü "biraz" yeterli gördükleri söylenebilir. Sarıcan da (2006) yapmış olduğu araştırmada SBDÖP ile bireylerin, araştıran, duyarlı, hoşgörülü, bilimsel, vatansever, sorumluluk alan ve çalışkan vatandaşlar olarak yetiştiği sonucuna ulaşmıştır. Bu durum, araştırma ile vurgulanan durumu destekler niteliktedir.

İyi bir vatandaşın sahip olması gereken özelliklerden bir tanesi de bireylerin iyi çalışma alışkanlıklarına sahip olmasıdır. Sosyal Bilgiler dersinin bu yöndeki amaca

ulaşmada etkililiğini belirlemek için araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP “*Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar*” maddesi yöneltilmiştir. Öğretmenler bu maddeye yönelik görüşü “biraz” ($\bar{X}=3.24$) düzeyinde benimsemişlerdir. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkeni için yapılan KWH testinde ve mesleki kıdem değişkeni için yapılan varyans testinde grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir (EK-1B, 2A). Ayrıca branş değişkeni için yapılan t testi sonucuna göre de grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (EK-3). Bu sonuca göre öğretmenlerin SBDÖP’ü bu yöndeki görüş için “biraz” düzeyinde yeterli buldukları belirtilebilir.

Bireylerde vatandaşlık bilincinin gelişmesinde en önemli etkenlerden biri de ekonomi-üretim konularında gereken bilgi ve becerileri kazandırmaktır (Turan, 2006: 80). SBDÖP ile öğrencilerde bu yönlü bir kazanım elde etmeleri beklenmektedir. Bu nedenle araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP “*Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar*” maddesi yöneltilmiş ve öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşünün “biraz” ($\bar{X}=3.27$) düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi ve mesleki kıdem değişkenlerine ilişkin yapılan varyans testinde grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (EK-1A, 2A). Branş değişkeni için yapılan t testi sonucuna göre de grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (EK-3A). Buna göre öğretmenlerin bu maddeye yönelik olarak SBDÖP’ü “biraz” yeterli gördükleri söylenebilir. Doğanay ve Sarı da (2008) yapmış oldukları araştırmada SBDÖP’ün toplumun ekonomik beklentilerine cevap vermesi bakımından kısmen yeterli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Özcan’ın da (2002) yapmış olduğu araştırmada SBDÖP’ün üretim, tüketim ve dağıtımla ilgili temel bilgileri öğrencilere kazandırmada yeterli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlar, mevcut araştırmada elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir.

SBDÖP’ün öğrencilerde iyi vatandaş olma bilinci geliştirmedeki yeterliliğine ilişkin öğretmen görüşlerinin toplam aritmetik ortalaması 3.46 olarak saptanmıştır. Bu sonuca göre öğretmenler bu yöndeki görüşün gerçekleşmesinde SBDÖP’ü yeterli bulmaktadırlar. Ersoy (2006), yapmış olduğu araştırmada vatandaşlık eğitiminde Sosyal Bilgiler dersinin çok önemli bir rolü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu durum, elde edilen sonucun Sosyal Bilgiler dersinin rolünü vurgulaması açısından önemlidir.

SBDÖP'ün Öğrencilerin Öğrenme Sürecinde Edindiği Deneyimleri Çevreleriyle Etkileşimlerinde Kullanabilme Yeterliliğine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Çizelge 3'de SBDÖP'ün öğrencilerin öğrenme sürecinde edindiği deneyimleri çevreleriyle etkileşimlerinde kullanabilmelerindeki yeterliliğine ilişkin elde edilen bulgular yer almaktadır.

Çizelge 3: Öğrencilerin Öğrenme Sürecinde Edindiği Deneyimleri Çevreleriyle Etkileşimlerinde Kullanabilme Yeterliliği Açısından SBDÖP'e İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapmaları			
Madde No	Maddeler	Öğretmenler	
		$\bar{X}$	ss
16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	3.37	0.95
17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	3.45	0.84
18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	3.18	0.89
19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	3.51	0.84
20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	3.26	0.86
21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	3.22	0.82
22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	3.11	0.82
23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	3.12	0.91
24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülülük olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	3.30	0.88
25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	3.34	0.84
Toplam $\bar{X} = 3,29$			

Bireylerin öğrenme sürecinde edindikleri deneyimleri yaşamlarında nasıl kullanacaklarının da farkında olmaları gerekmektedir. Yani birey öğrenme sonucu edindiği yaşantıları, yaşamının her alanında kullanabilmelidir. Bireylerin öğrenme sonucu edindiği bilgileri kullanabilmesi için düşünmesi gerekir (Özden, 2005: 7). Düşünme, mevcut bilgilerden yeni bir bilgi üretme ya da bir problemi çözmek için zihnin yaptığı işleme denir. Sosyal Bilgiler dersi, değişen toplumda yaşanan sorunları dikkate alarak bunları çözmek için öğrencilerin kendi görüşlerini belirtmelerini sağlayarak onları düşünmeye yönlendirmektedir (Gelen, 2002: 105–106). Bu çerçevede araştırma kapsamında olan öğretmenlere SBDÖP “Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar” maddesi yöneltilmiş ve bu maddeye yönelik görüşün “biraz” ($\bar{X}=3.37$) düzeyinde olduğu saptanmıştır. Buna göre öğretmenlerin bu maddeye yönelik olarak SBDÖP’ü “biraz” yeterli gördükleri anlaşılmaktadır. Yapılan varyans testine göre öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşlerinde mesleki kıdem

değişkenine göre öğretmen görüşlerinde anlamlı bir farklılık yok iken (EK-2A), okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F=5.091$; $p<0.05$). LSD testine göre farklılığın iyi düzey ($\bar{X}=3.53$) ile orta ($\bar{X}=3.33$) ve alt düzey ($\bar{X}=3.26$) arasında olduğu belirlenmiştir (EK-1A). Buna göre sosyo-ekonomik açıdan iyi düzeydeki okullarda görev yapan öğretmenlerin SBDÖP'ü ilgili amacı gerçekleştirmede daha etkili buldukları söylenebilir. Bu farklılık okulun sahip olduğu olanaklardan kaynaklanabilir. Ayrıca branş değişkeni için yapılan t testi sonucunda da grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t=-3.167$; $p<0.05$). Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin ($\bar{X}=3.59$) sınıf öğretmenlerine göre ($\bar{X}=3.31$) bu madde için SBDÖP'ü daha etkili gördükleri saptanmıştır (EK-3). Buna göre Sosyal Bilgiler dersi öğretmenleri bu açıdan SBDÖP'ü daha çok benimsemektedirler. Özdemir de (2006) araştırmasında Sosyal Bilgiler dersinin öğrencilere “bir konu hakkında kendine özgü görüşler ileri sürme” becerisini kazandırmada kısmen yeterli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlar, mevcut araştırmada elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir.

Sosyal Bilgiler dersi sosyal yaşamla iç içe olan bir derstir. Bu nedenle Sosyal Bilgiler dersi sosyal yaşam içinde yer alan yardımlaşma, ekip çalışması vb. özellikleri geliştirmeyi hedeflemektedir. Sosyal Bilgiler dersinin bu yöndeki amaca ulaşmasının düzeyini belirlemek için öğretmenlere SBDÖP “*Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir*” maddesi yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu maddeye yönelik olarak “çok” ($\bar{X}=3.45$) düzeyinde görüş belirttikleri saptanmıştır. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi ve mesleki kıdem değişkenlerine ilişkin yapılan varyans testinde ve branş için yapılan t testi sonuçlarına göre grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir (EK-1A, 2A, 3). Buna göre öğretmenler SBDÖP'ü bu yöndeki görüş için yeterli görmektedirler. Aykaç ve Başar da (2005) araştırmalarında SBDÖP'ün uygulanması sonucunda öğrencilerin derse katılımlarının arttığını, araştırmacı ve katılımcı olduklarını, daha kalıcı öğrenmenin sağlandığını, işbirliğini ve yardımlaşmayı arttırdığını, öğrenme sürecinden öğrencilerin zevk aldıklarını ve öğrenme düzeylerini arttırdıklarını belirlemişlerdir. Bu sonuçlar elde edilen araştırmanın sonuçları ile örtüşmekte ve araştırmayı destekler niteliktedir.

SBDÖP'ün bir başka amacı da öğrencilere genel bir sosyal bilim kültürü kazandırmak için bilimsel ve sistematik düşünme becerileri kazandırmayı hedeflemektedir (Zeybek, 2006: 236). Bu kapsamda öğretmenlere SBDÖP “*Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar*” maddesi yöneltilmiş ve bu maddeye yönelik görüşün “biraz” ($\bar{X}=3.18$) düzeyinde benimsendiği belirlenmiştir. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi ve mesleki kıdem değişkenlerine ilişkin

yapılan varyans testinde görüşler arasında bir farklılık saptanmamıştır (EK-1A, 2A). Ayrıca branş değişkeni için yapılan t testi sonucuna göre de grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (EK-3). Buna göre öğretmenlerin bu maddeye yönelik olarak SBDÖP'ü "biraz" yeterli gördükleri söylenebilir. Benzer biçimde Sahan da (2001) yapmış olduğu araştırmada elde ettiği öğretmen görüşleri çerçevesinde, Sosyal Bilgiler dersinin içeriği ve yapılan etkinliklerle (ders içi- ders dışı, aile ve çevre ile ortaklaşa yapılan) bilimsel davranışları kazandırabilir özelliklere yeterli derecede sahip olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç eldeki araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir.

Sosyal Bilgiler dersinde, öğrencilerde sosyal bilim kültürü kazandırmak için bilimsel ve sistematik düşünme becerileri yanında soru sorma becerisini de geliştirmesi beklenmektedir. Bu çerçevede araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP "Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar" maddesi yöneltilmiş ve öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşü "çok" ($\bar{X}=3.51$) düzeyinde benimsediği saptanmıştır. Bu sonuca göre öğretmenlerin bu madde ile ilgili olarak SBDÖP'ü yeterli gördükleri anlaşılmaktadır. Varyans testine göre öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşlerinde mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmazken (EK-2A), okulun sosyo-ekonomik düzeyi açısından anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F=4.440$; $p<0.05$). LSD testine göre farklılığın iyi düzey ($\bar{X}=3.64$) ile orta düzey ($\bar{X}=3.50$) ve alt düzey ($\bar{X}=3.41$) arasında olduğu belirlenmiştir (EK-1A). İyi düzey okulda çalışan öğretmenler SBDÖP'ü ilgili madde ile ilgili olarak daha etkili bulmaktadırlar. Buna göre okulun sahip olduğu sosyo-ekonomik düzeyin programın amacına ulaşmasında etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca branş değişkeni için yapılan t testi sonucunda da grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t=2.595$; $p<0.05$). Sosyal Bilgiler dersi öğretmenleri ($\bar{X}=3.67$) sınıf öğretmenlerine göre ($\bar{X}=3.47$) bu madde için programı daha etkili görmüşlerdir (EK-3). Buna göre Sosyal Bilgiler dersi öğretmenleri bu yöndeki görüşle ilgili olarak SBDÖ'ü daha çok benimsemektedirler. Bu farklılığın Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin alandan gelmiş olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Ece de (2007) yapmış olduğu araştırma SBDÖP'ün öğrencileri aktif katılımcı, soru soran, sorgulayan, düşünen, tartışan bireyler olarak yetiştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlar eldeki araştırmanın sonuçları ile örtüşmekte ve araştırmayı destekler niteliktedir.

Sosyal Bilgiler dersinde demokrasi bilincinin gelişmesi hedeflenir. Demokrasi bilincinin gelişmesi için düşünme becerilerinin gelişmesi oldukça önemlidir. Bu düşünme becerilerinden bir tanesi de eleştirel düşünmedir. Sosyal Bilgiler dersinin bu yöndeki amaca ulaşmasının düzeyini belirlemek için araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP "Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar" maddesi yöneltilmiştir.

Öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşü “biraz” ($\bar{X}=3.26$) düzeyinde benimsedikleri saptanmıştır. Bu sonuca göre öğretmenlerin bu açıdan SBDÖP’ü “biraz” yeterli gördükleri söylenebilir. Yapılan varyans testinde öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşlerinde mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık yok iken (EK-2A), okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F=4.177$; $p<0.05$). LSD testine göre farklılığın iyi düzey ($\bar{X}=3.40$) ile orta ($\bar{X}=3.20$) ve alt düzey ($\bar{X}=3.19$) arasında olduğu belirlenmiştir (EK-1A). Orta ve alt düzey okullarında çalışan öğretmenler, iyi düzey okulda çalışan öğretmenlere göre ilgili madde açısından SBDÖP’ü yetersiz bulmaktadırlar. Bu durumda, okulun sahip olduğu sosyo-ekonomik düzeyin programın amacına ulaşmasında etkili olduğu söylenebilir. Branş değişkeni için yapılan t testi sonucunda da grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t=2.469$; $p<0.05$). Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin ($\bar{X}=3.42$) sınıf öğretmenlerine göre ($\bar{X}=3.22$) bu madde için programı daha etkili gördükleri belirlenmiştir (EK-3). Buna göre Sosyal Bilgiler dersi öğretmenleri bu yöndeki görüşle ilgili olarak SBDÖP’ü daha çok etkili bulmaktadırlar ve programı daha çok benimsemektedirler. Özdemir’de (2006) yapmış olduğu araştırmada SBDÖP’ü öğrencilerde eleştirel düşünme becerisini kazandırmada kısmen yeterli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç araştırmayı destekler niteliktedir.

Sosyal Bilgiler dersi, demokrasinin ilkelerini uygulama ve demokratik tutum kazanmalarına olanak sağlamak için öğrencilerde karar verme becerisini geliştirmesini kazandırmayı amaçlamaktadır (Şirin, 2005: 304). Bu çerçevede araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP “*Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar*” maddesi yöneltilmiş ve öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşünün “biraz” ($\bar{X}=3.22$) düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerin bu madde ile ilgili olarak SBDÖP’ü “biraz” yeterli gördüklerini söylemek mümkündür. Bu maddeye ilişkin olarak mesleki kıdem değişkeni için yapılan KWH testinde ve branş değişkeni için yapılan t testinde grupların görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (EK-2B, 3). Ancak okulun sosyo-ekonomik düzeyi açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($KWH=9.376$; $p<0.05$). MWU testine göre farklılığın, iyi düzey ($SO=421.52$) ile alt düzey ($SO=362.78$) arasında olduğu belirlenmiştir (EK-1B). Bu bulguya göre sosyo ekonomik açıdan daha iyi okullarda çalışan öğretmenlerin bu açıdan SBDÖP’ü daha etkili bulmaktadırlar. Buna sonuç okulun sosyo-ekonomik düzeyinin programın amacına ulaşmasında etkili olduğunu göstermektedir. Özdemir de (2006) yapmış olduğu araştırmada SBDÖP’ün öğrencilerde karar verme becerilerini kısmen kazandırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç mevcut araştırmanın bu yöndeki sonuçları ile bir paralellik göstermektedir.

Sosyal Bilgiler öğretiminin temel amaçlarından biri de bireylerin günlük hayatta karşılaşılabileceği problemlere çözüm üretebilecek yeterliliğe ulaşmalarını sağlamaktır (Sarısaman, 2006: 127). Bu kapsamda araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP “*Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar*” maddesi yöneltilmiş ve bu yöndeki görüşün “biraz” ($\bar{X}=3.11$) düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Buna göre SBDÖP’ü bu madde ile ilgili olarak öğretmenlerin “biraz” yeterli gördükleri anlaşılmaktadır. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi ve mesleki kıdem değişkenlerine ilişkin yapılan varyans testinde grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (EK-1A, 2A). Ancak branş değişkeni için yapılan t testi sonucunda grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t=2.497$; $p<0.05$). Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin ($\bar{X}=3.26$) sınıf öğretmenlerine göre ($\bar{X}=3.07$) bu madde için programı daha etkili gördükleri belirlenmiştir (EK-3). Buna göre Sosyal Bilgiler dersi öğretmenleri bu yöndeki görüşle ilgili olarak SBDÖP’ü sınıf öğretmenlerine göre daha çok etkili bulmakta ve programı daha çok benimsemektedirler.

SBDÖP ile etkin vatandaş yetiştirmek için olaylara sorgulama, objektif kararlar verebilme, çok boyutlu bakabilme ve çözüm üretebilme gibi becerileri öğrencilere kazandırma hedeflenmektedir. Sosyal Bilgiler dersinin bu yöndeki amaca ulaşma düzeyini belirlemek için araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP “*Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar*” maddesi yöneltilmiş ve öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşünün “biraz” ($\bar{X}=3.12$) düzeyinde olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu sonuca göre, öğretmenlerin SBDÖP’ü bu madde için “biraz” yeterli gördükleri söylenebilir. Öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşlerinde mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmazken (EK-2A), okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F=3.129$; $p<0.05$). Yapılan LSD testi sonucunda farklılığın iyi düzey ($\bar{X}=3.22$) ile alt düzey okullarda ($\bar{X}=3.01$) görev yapan öğretmenler arasında olduğu belirlenmiştir (EK-1A). Bu sonuca göre iyi düzey okullarda çalışan öğretmenler SBDÖP’ü ilgili madde açısından daha etkili bulmaktadırlar. Elde edilen bu bulgu, programın amacına ulaşmasında okulun sahip olduğu sosyo-ekonomik yönünün etkili olduğunu göstermektedir. Branş değişkeni için yapılan t testi sonucunda da grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t=2.300$; $p<0.05$). Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin ($\bar{X}=3.28$) sınıf öğretmenlerine göre ($\bar{X}=3.08$) bu madde için programı daha etkili gördükleri saptanmıştır (EK-3). Buna göre sınıf öğretmenlerinin bu madde ile ilgili olarak SBDÖP’ü Sosyal Bilgiler öğretmenlerine göre “biraz” yeterli buldukları söylenebilir. Bunun Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin alandan gelmiş olmalarına ve

programı daha çok benimsemelerine bağlı olduğu söylenebilir. Özdemir de (2006) yapmış olduğu araştırmada Sosyal Bilgiler dersinin öğrencilerin “Olaylara çok yönlü bakış açısı ile bütün olarak kavrama” becerisini kazandırmada kısmen yeterli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç mevcut araştırmanın bu yöndeki sonuçları ile bir paralellik göstermektedir.

Sosyal Bilgiler dersinde demokratik bireyin sahip olması gereken özelliklerin bireylere kazandırılması beklenmektedir. Bu çerçevede araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP “*Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir*” maddesi yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşünün “biraz” ($\bar{X}=3.30$) düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Buna göre öğretmenlerin SBDÖP’ü bu yöndeki görüş için “biraz” yeterli gördükleri anlaşılmaktadır. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi ve mesleki kıdem değişkenlerine ilişkin yapılan varyans testinde ve branş için yapılan t testi sonuçlarına göre grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir (EK-1A, 2A, 3).

Sosyal Bilgiler dersinde bireylere sosyal yaşamlarında gerekli olan sosyal becerilerin kazandırılması hedeflenmektedir. Sosyal becerileri gelişen birey, başkaları ile iletişimde olumlu tepkileri sağlayabilecek ve olumsuz tepkilerin ise önüne geçebilecek becerilere de sahip olur (Genç, 2005: 43). Bu kapsamda araştırmaya katılan öğretmenlere SBDÖP “*Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar*” maddesi yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu maddeye yönelik görüşünün “biraz” ($\bar{X}=3.34$) düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Okulun sosyo-ekonomik düzeyi ve mesleki kıdem değişkenlerine ilişkin yapılan varyans testinde grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (EK-1A, 2A). Fakat branş değişkeni için yapılan t testi sonucunda da grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t=2.344$; $p<0.05$). Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin ($\bar{X}=3.49$) sınıf öğretmenlerine göre ($\bar{X}=3.30$) bu madde için programı daha etkili gördükleri belirlenmiştir (EK-3). Buna göre Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin bu yöndeki görüşle ilgili olarak SBDÖP’ü daha çok etkili bulduğunu belirtmek mümkündür. Özdemir de (2006) yapmış olduğu araştırmada Sosyal Bilgiler dersinin öğrencilere “bir olay ya da durum ile ilgili düşüncelerini etkili bir iletişimle paylaşma becerisini” kazandırmada kısmen yeterli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlar yapılan araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir.

Öğrencilerin öğrenme sürecinde edindiği deneyimleri çevreleriyle etkileşimlerinde kullanabilme yeterliliğine ilişkin öğretmen görüşlerinin toplam aritmetik puan ortalaması 3.29 olarak bulunmuştur. Buna göre, öğretmenlerin bu yöndeki görüşün gerçekleşmesinde SBDÖP’ü “biraz” düzeyinde yeterli buldukları söylenebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

SBDÖP, öğrencilerde iyi vatandaş olma bilincini geliştirmesi açısından öğretmenler tarafından “çok” düzeyinde, öğrencilerin toplumsal varoluşlarını gerçekleştirmesi ve öğrencilerin öğrenme sürecinde edindikleri deneyimleri çevreleriyle etkileşimlerinde kullanabilmeleri açısından da “biraz” düzeyinde yeterli bulunmuştur. Buna göre SBDÖP’ün öğrencilerde iyi vatandaş olma bilincini geliştirmede yeterli bulunduğu, ancak öğrencilerin toplumsal varoluşlarını gerçekleştirmelerinde ve öğrenme sürecinde edindikleri deneyimleri çevreleriyle etkileşimlerinde kullanabilmeleri açısından “biraz” yeterli bulunduğu söylenebilir. Elde edilen bu sonuçlara göre, Sosyal Bilgiler dersinin öğrencileri toplumsal yaşama hazırlama açısından şu öneriler sunulabilir.

1. Sosyal Bilgiler dersi öğretim programını bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirmesini sağlayabilecek kazanım ve etkinliklerin yeniden gözden geçirilerek uygulanabilirliğini artırıcı düzenlemeler yapılmalıdır.

2. Sosyal Bilgiler dersi ile vatandaşlık beceri ve değerlerinin öğrencilere etkin bir biçimde kazandırılması sağlanmalıdır. Özellikle bazı çalışkanlık, sorumluluk, erdemlilik vb unsurların kazandırılmasına daha çok önem verilmelidir.

3. Sosyal Bilgiler dersinde öğrencilerin sınıfta edindiği deneyimleri günlük yaşamlarında kullanabilecekleri ve kendilerinin gelişimlerine katkı sağlayabilecek etkinliklere yer verilmelidir.

4. Sınıf öğretmenlerine ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerine Sosyal Bilgiler dersi ile ilgili gelişmeler ve yenilikler hakkında seminer, hizmet içi eğitim konferans vb. verilmelidir.

5. Sınıf öğretmenlerine programda yer alan Sosyal Bilgiler dersindeki etkinliklerin uygulanışı hakkında gerekli bilgilendirmeler yapılmalıdır.

6. Programın etkili biçimde uygulanması için okullarda araç gereç eksikliklerin tamamlanması ve sınıf mevcutlarının standart hale getirilmesi gerekir

7. İlköğretim 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler dersleri Sosyal Bilgiler öğretmenleri tarafından verilmelidir.

8. Programın uygulayıcısı olan öğretmenlere yeni yaklaşımlar, öğretim stratejileri, yöntem ve tekniklere yönelik seminerler düzenlenmelidir.

KAYNAKLAR

- Altıntaş, G. (2004). İlköğretim İnsan Hakları Eğitimi Ders Hedeflerini Medyanın Destekleme Düzeyi. *I. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi Kitabı* içinde (s.138–142). Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi ve MEB Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Akbay, E. (2007). Emile Durkheim ve Eğitimde Sosyolojinin Önemi. *Eğitim Klasikleri incelemeleri* (Edt. Bahri Ata ve İkrım Bağcı). (121–146). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Akengin, H. ve Tuncel, G. (2004). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Bir Yöntem Olarak Empatinin Etkililiği. *I. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi Kitabı* içinde (s.216–221). Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi ve MEB Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Aykaç, N. ve Başar, E. (2005). İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Eğitim Programının Değerlendirilmesi. Eğitimde Yansımalar *VII: Yeni İlköğretim Programlarını Değerlendirme Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s.343–361), Kayseri.
- Aykaç, N. (2007). İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Eğitim-Öğretim Programına Yönelik Öğretmen Görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, (6) 22, 46-73. [www. e-sosder.org](http://www.e-sosder.org) 02.12.2007 tarihinde genel ağdan alınmıştır.
- Aytaç, Ö. (2003). Bilincin Sosyolojik Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. <http://www.e-sosder.com/dergidetay.php?id=90> 12.12.2007 tarihinde genel ağdan alınmıştır.
- Banks, J. A. (2004). Teaching for Social Justice, Diversity and Citizenship in a Global World. *The Educational Forum*, Volume: 68, 289–298.
- Başaran, Z. (2006). *Demokratik Yaşamın Gelişmesinde Sosyal Bilgiler Dersinin Rolü ve Önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İlköğretim Anabilim Dalı, Erzurum.
- Çiçek R. (2006). Sosyoloji. *Sosyal Bilgilerin Temelleri* (Edt. İsmail H. Demircioğlu). 133–166. Ankara: Hegem Yayınları (Mikro Basım Yayım Dağıtım).
- Demir, S. B. (2006). İlköğretim II kademe Sosyal Bilgiler Dersinin Hedeflere Ulaşma derecesi (Elazığ İli Örneği). *II Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi Kitabı* içinde (s.41–46). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Van: Milli Eğitim Basımevi.
- Deveci, H. (2005). Sosyal Bilgiler Dersinde Gazete Kullanımı. *The Turkish Online Journal of Educational Technology (TOJET) 4(3)*. [Elektronik Dergi]. [.http://www.tojet.net/articles/4321.htm](http://www.tojet.net/articles/4321.htm). (Genel Ağdan 15.06.2007 tarihinde alınmıştır).
- Deveci, H. ve Çengelci, T. (2006). Sosyal Bilgiler Dersinde Duygusal Zekanın Geliştirilmesi. *II Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi Kitabı* içinde (s.140–147). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Van: Milli Eğitim Basımevi.
- Doğanay, A. (2004a). Sosyal Bilgiler Öğretimi. *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi* (Edt. Cemil Öztürk & Dursun Dilek). 15–46. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Doğanay, A. (2004b). Sosyal Bilgiler Eğitiminin Genel Amaçları Ne Olmalıdır. *I. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi Kitabı* içinde: (s.204–215). Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi ve MEB Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Doğanay, A. ve Sarı, M. (2008). Öğretmen Gözüyle Yeni Sosyal Bilgiler Programı: Adana İlinde Bir Araştırma. *İlköğretim Online Dergisi*, 7(2). <http://ilkogretim-online.org.tr/vol1say1/v01s01a.htm> (Genel Ağdan 15.06.2008 tarihinde alınmıştır).
- Duman, T. ve Karakaya, N. ve Yavuz, N. (2001). *Vatandaşlık Bilgisi*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Ece, B. (2007). *İlköğretim Birinci Kademedeki 2005 Sosyal Bilgiler Programının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Afyonkarahisar İli Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Ercan, İ. (2001). İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinde Ulusal ve Evrensel Değerler. X. *Ulusal Eğitim Kongresi Bildirileri Kitabı* içinde Sayfa: 1382-1389 Cilt: 3 Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Ersoy, A. F. (2006). Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Etkili Vatandaşlık Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi. *Ulusal Sınıf Öğretmenliği Kongresi Bildiri Kitabı*, 2 Cilt, 167-178, Ankara: Kök Yayıncılık.
- Gelen, İ. (2002). Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersinde Düşünme Becerilerini Kazandırma Yeterliklerinin Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 10 (10), 100-119.
- Genç, S. Z. (2005). İlköğretimde Sosyal Becerilerin Gerçekleşme Düzeyinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, (13)1, 41-54.
- Oğuz, S. (2007). M. Condorcet ve Vatandaşlık Eğitimi. *Eğitim Klasikleri incelemeleri* (Edt. Bahri Ata ve İkrâm Bağcı). 43-46. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Otluoğlu R. (2004). Sosyal Bilgiler İzlenesine (Programına) Bir Bakış. Toplumsallaşma, Kimlik ve Kişilik. I. *Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi Kitabı* içinde (s.290-300). Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi ve MEB Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Özcan, T. (2002). İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Programı Genel Amaçlarının Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi. (Kilis İlinde Bir Araştırma).Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.
- Özdemir, D. (2006). *Sosyal Bilgiler Dersinin Düşünme Becerilerini Kazandırma Düzeyine İlişkin Öğretmen Görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Özden, Y. (2005). *Öğrenme ve Öğretme*-Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Özkan, H. H. (2006). Popüler Kültür ve Eğitim. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, (14)1, 29-38.
- Öztürk, C. ve Çelik, H. D. (2006). Sosyal Bilgiler Dersinde Rubriklerin Öğrencilerin Sözlü Anlatım Becerilerini Geliştirme Aracı Olarak Kullanılması. II *Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi Kitabı* içinde (s.86-94). Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Van: Milli Eğitim Basımevi.

- Sahan, H. H. (2001). Sosyal Bilgiler Dersinin Bilimsel Davranışları Kazandırma Yönünden Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6) 14–28.
- Sarı, M. ve Vural, R. A. (2004). Küresel Eğitime Yönelik Öğretmen Tutum Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *I. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi Kitabı* içinde: (s.175–183). Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi ve MEB Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Sarıcan, E. (2006). *1998 İle 2004 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarının Vatandaşlık Değerleri Açısından Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı. İstanbul.
- Sarısaman, S. (2006). Siyaset Bilimi. *Sosyal Bilgilerin Temelleri* (Edt. İsmail H. Demircioğlu), 107–132, Ankara: Hegem Yayınları (Mikro Basım Yayım Dağıtım).
- Soykan, Ö. N. (2009). Toplumsal Varoluş ve Anarşist, <http://dusundurensozler.blogspot.com/2008/05/toplumsal-varolu-ve-anarist.html> web sayfasından 05.05.2009 tarihinde indirilmiştir.
- Sözer, E. (2008). Sosyal Bilgiler Dersinin Tanımı, Kapsamı ve İlköğretim Programındaki Yeri. *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi* (Edt: Şefik Yaşar). 41–55. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1807. Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 937. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Web-Ofset Tesisleri
- Şirin, H. (2005). Öğrencilerin Sosyal Sorumluluklarının Geliştirilmesinde Öğretmenlerin Rolü. *Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (25)1, 301–316.
- Turan, İ. (2006). Ekonomi. *Sosyal Bilgilerin Temelleri* (Edt. İsmail H. Demircioğlu). 57–86. Ankara: Hegem Yayınları (Mikro Basım Yayım Dağıtım).
- Yeşiltaş, N. K. (2007). John Dewey'in Eğitim Anlayışı ve Sosyal Bilgiler Öğretimi *Eğitim Klasikleri incelemeleri* (Edt. Bahri Ata ve İkrâm Bağcı). 53–72. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Yılmaz, M. (2006). Psikoloji. *Sosyal Bilgilerin Temelleri* (Edt. İsmail H. Demircioğlu). 87–106. Ankara: Hegem Yayınları (Mikro Basım Yayım Dağıtım).
- Yığittir, S. (2007). İlköğretim 7. Sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersinin Gerçekleşme Düzeyi ile İlgili Öğrenci Görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, Bahar (174), 293–303.
- Zeybek, H. İ. (2006). Coğrafya. *Sosyal Bilgilerin Temelleri*. (Ed. İsmail H. Demircioğlu). 205–240. Ankara: Hegem Yayınları (Mikro Basım Yayım Dağıtım).

EK-1A

Çizelge 5: Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Öğrencileri Toplumsal Yaşama Hazırlamada Etkililik Düzeyine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Okulun Sosyo-Ekonomik Düzeyi Değişkenine Göre Varyans Analizi Sonuçları

No	Okul Düzeyi						Varyans		Homojenlik Testi		Fark
	İyi (n=218)		Orta (n=306)		Alt (n=251)		F	p	Levene	p	
	$\bar{X}$	ss	$\bar{X}$	ss	$\bar{X}$	ss					
1	3.45	0.82	3.32	0.82	3.37	0.83	1.569	0.209	0.052	0.949	-
2	3.33	0.85	3.28	0.77	3.24	0.88	0.707	0.493	2.603	0.075	-
3	3.56	0.89	3.39	0.83	3.40	0.87	3.117*	0.045	0.565	0.568	1-2,3
4	3.45	0.91	3.37	0.89	3.39	0.88	0.529	0.589	0.342	0.711	-
6	3.45	0.82	3.23	0.87	3.35	0.83	4.783*	0.009	0.530	0.589	1-2
7	3.55	0.87	3.28	0.87	3.31	0.83	7.272*	0.001	1.251	0.287	1-2,3
8	3.40	0.80	3.22	0.83	3.30	0.82	3.232*	0.040	0.014	0.986	1-2
9	3.65	0.92	3.47	0.95	3.58	0.89	2.566	0.078	0.803	0.448	-
10	3.69	0.88	3.54	0.94	3.68	0.90	2.501	0.083	2.144	0.118	-
11	3.72	0.89	3.61	0.88	3.65	0.89	1.013	0.364	0.055	0.947	-
12	3.53	0.90	3.39	0.92	3.51	0.86	2.020	0.133	0.670	0.512	-
13	3.48	0.83	3.31	0.86	3.35	0.86	2.689	0.069	0.033	0.967	-
15	3.37	0.91	3.21	0.88	3.24	0.94	2.023	0.133	1.110	0.330	-
16	3.53	1.00	3.33	0.91	3.26	0.93	5.091*	0.006	2.236	0.108	1-2,3
17	3.51	0.83	3.42	0.85	3.43	0.83	0.922	0.398	0.003	0.997	-
18	3.31	0.89	3.14	0.88	3.13	0.91	2.826	0.060	0.772	0.462	-
19	3.64	0.79	3.50	0.88	3.41	0.80	4.440*	0.012	2.918	0.055	1-2,3
20	3.40	0.86	3.20	0.88	3.19	0.84	4.177*	0.016	1.539	0.215	1-2,3
22	3.19	0.84	3.09	0.79	3.06	0.85	1.601	0.202	2.886	0.056	-
23	3.22	0.91	3.14	0.91	3.01	0.91	3.129*	0.044	0.753	0.471	1-3
24	3.39	0.84	3.25	0.87	3.29	0.93	1.880	0.153	0.900	0.407	-
25	3.41	0.83	3.28	0.86	3.34	0.82	1.565	0.210	0.211	0.810	-

*p<0,05 İyi (n=218) Orta (n=306) Alt (n=251)

EK -1B

Çizelge 5: SBDÖP'ün Öğrencileri Toplumsal Yaşama Hazırlamada Etkililik Düzeyine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Okulun Sosyo-Ekonomik Düzeyi Değişkenine Göre Varyans Analizi Dağılımında Non-Parametrik Maddelere İlişkin KWH Testi Sonuçları

Madde No	Sıra Ortalaması			Kruskall Wallis H Testi		MWU
	Okul Düzeyi			KWH	p	
	İyi	Orta	Kötü			
5	409,36	377,16	382,67	3,171	0.205	-
14	411,51	371,98	387,11	4,524	0.104	-
21	421,52	384,80	362,78	9,376*	0.009	1-3

*p<0,05 İyi (n=218) Orta (n=306) Alt (n=251)

EK-2A

Çizelge6: Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Öğrencileri Toplumsal Yaşama Hazırlamada Etkililik Düzeyine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Varyans Analizi Sonuçları

Madde No	Kıdem										Varyans		Homojenlik Testi		Fark
	1-5 arası		6-10 arası		11-15 arası		15-20 arası		21 ve üstü		F	p	Lev	p	
	$\bar{X}$	ss	$\bar{X}$	ss	$\bar{X}$	ss	$\bar{X}$	ss	$\bar{X}$	ss					
1	3.61	0.72	3.40	0.80	3.27	0.85	3.35	0.78	3.37	0.91	2.598*	0.035	0.733	0.569	1-3, 4
2	3.33	0.86	3.27	0.80	3.25	0.81	3.33	0.78	3.29	0.96	0.261	0.903	2.192	0.068	-
3	3.44	0.81	3.46	0.83	3.46	0.85	3.46	0.94	3.34	0.95	0.384	0.820	1.506	0.199	-
4	3.54	0.86	3.35	0.89	3.42	0.86	3.31	0.85	3.45	1.02	1.062	0.374	1.402	0.232	-
5	3.30	0.90	3.26	0.89	3.27	0.90	3.21	0.89	3.16	1.08	0.419	0.795	1.438	0.220	-
6	3.49	0.81	3.28	0.87	3.38	0.85	3.29	0.73	3.27	0.90	1.371*	0.242	1.374	0.241	1-2
7	3.29	0.83	3.36	0.84	3.37	0.85	3.35	0.88	3.43	0.97	0.314	0.869	1.399	0.232	-
8	3.32	0.73	3.29	0.85	3.29	0.81	3.28	0.78	3.35	0.90	0.157	0.960	1.360	0.246	-
9	3.67	0.75	3.59	0.94	3.50	0.92	3.51	0.92	3.55	1.02	0.614	0.653	2.322	0.055	-
10	3.63	0.82	3.67	0.93	3.62	0.92	3.64	0.92	3.53	0.92	0.463	0.763	0.408	0.803	-
12	3.59	0.79	3.45	0.87	3.50	0.92	3.51	0.87	3.32	1.00	1.219	0.301	1.433	0.221	-
13	3.52	0.70	3.32	0.88	3.38	0.83	3.41	0.87	3.32	0.92	0.921*	0.451	1.687	0.151	1-5
14	3.22	0.75	3.27	0.85	3.19	0.90	3.31	0.83	3.25	0.93	0.422	0.793	1.318	0.261	-
15	3.28	0.86	3.23	0.93	3.27	0.93	3.28	0.90	3.34	0.87	0.317	0.867	0.460	0.765	-
16	3.42	0.86	3.37	0.94	3.34	0.92	3.38	0.93	3.36	1.12	0.117	0.976	2.071	0.083	-
17	3.47	0.75	3.46	0.84	3.41	0.84	3.49	0.80	3.44	0.94	0.191	0.943	1.033	0.389	-
18	3.19	0.86	3.14	0.92	3.17	0.83	3.25	0.88	3.27	1.01	0.545	0.703	1.367	0.244	-
19	3.57	0.73	3.54	0.83	3.43	0.82	3.52	0.93	3.57	0.85	0.819	0.513	1.485	0.205	-
20	3.35	0.77	3.24	0.89	3.21	0.82	3.33	0.90	3.25	0.92	0.624	0.645	1.100	0.355	-
22	3.25	0.71	3.06	0.82	3.06	0.84	3.18	0.84	3.15	0.86	1.191	0.313	0.496	0.739	-
23	3.23	0.88	3.08	0.95	3.13	0.86	3.11	0.87	3.14	1.02	0.421	0.794	2.033	0.088	-
24	3.42	0.83	3.30	0.90	3.24	0.89	3.37	0.83	3.28	0.91	0.757	0.554	0.191	0.943	-
25	3.28	0.78	3.41	0.86	3.27	0.84	3.35	0.87	3.34	0.84	1.002	0.405	0.764	0.549	-

*p<0,05 1-5 (n= 79) 6-10 (n=265) 11-15 (n=228) 16-20 (n=101) 21 ve üstü (n=102)

EK-2B

Çizelge 7: Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Öğrencileri Toplumsal Yaşama Hazırlamada Etkililik Düzeyine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Varyans Analizi Dağılımında Non-Parametrik Maddelere İlişkin KWH Testi Sonuçları

Made No	Sıra ortalaması					Kruskall Wallis H Testi	
	Kıdem					KWH	p
	1-5	6-10	11-15	15-20	21 ve üstü		
11	400.08	406.40	364.37	378.14	393.42	5.528	0.237
21	381.96	371.43	389.41	400.63	420.08	4.535	0.338

*p<0,05 1-5 (n= 79) 6-10 (n=265) 11-15 (n=228) 16-20 (n=101) 21 ve üstü (n=102)

EK-3**Çizelge 8: Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Öğrencileri Toplumsal Yaşama Hazırlamada Etkililik Düzeyine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Branş Değişkenine Göre t Testi Sonuçları**

M. No	Madde	Branş	$\bar{X}$	ss	Levene		t	p																																																																																																																																																																																																																																																																																										
					F	p																																																																																																																																																																																																																																																																																												
1	Öğrencilerin kendi düşünce biçimlerini, toplumun sosyal ve kültürel bağlamı içinde oluşturmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.44	.77	.557	.456	1.022	.307																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.36	.84					2	Öğrencilerin zihinsel ve duygusal açıdan mutlu ve sağlıklı bireyler olarak yetişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.78	1.712	.191	.036	.972	Sın. Öğrt.	3.28	.84	3	Öğrencilerin toplumsal uyumunu (sosyalleşmelerini) sağlar.	Sos. Bilg.	3.47	.82	1.249	.264	.476	.634	Sın. Öğrt.	3.43	.87	4	Öğrencilerde ülkemizi ilgilendiren konulara karşı duyarlı olma bilincinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.50	.82	2.265	.133	1.509	.132	Sın. Öğrt.	3.38	.91	5	Öğrencilerde dünyayı ilgilendiren konulara karşı duyarlı olma bilincinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.40	.79	2.871	.094	2.255	.024	Sın. Öğrt.	3.21	.94	6	Öğrencilerin sosyal yaşamda girişken, etkin ve üretken bireyler olarak yetişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.45	.81	.145	.704	2.038	.042	Sın. Öğrt.	3.30	.85	7	Öğrencilerde yasalara uyma bilincini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.38	.88	.282	.596	.278	.781	Sın. Öğrt.	3.36	.86	8	Öğrencilerde ortak duyuş, düşünüş ve davranışta bulunma bilinci geliştirir.	Sos. Bilg.	3.30	.79	.033	.857	.009	.993	Sın. Öğrt.	3.30	.83	9	Öğrencilerde ulusal bilincin oluşmasına katkıda bulunur.	Sos. Bilg.	3.67	.90	.151	.698	1.671	.095	Sın. Öğrt.	3.53	.93	10	Öğrencilerde vatana, milletine, devletine bağlılık ve sevgi oluşturur.	Sos. Bilg.	3.74	.88	.262	.609	1.555	.120	Sın. Öğrt.	3.60	.92	11	Öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetişmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.69	.87	.037	.848	.481	.631	Sın. Öğrt.	3.65	.89	12	Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.53	.93	.730	.393	.879	.380	Sın. Öğrt.	3.45	.89	13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.48	.88	1.089	.297	1.679	.094	Sın. Öğrt.	3.35	.85	14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111	Sın. Öğrt.	3.22	.86	15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596
2	Öğrencilerin zihinsel ve duygusal açıdan mutlu ve sağlıklı bireyler olarak yetişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.78	1.712	.191	.036	.972																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.28	.84					3	Öğrencilerin toplumsal uyumunu (sosyalleşmelerini) sağlar.	Sos. Bilg.	3.47	.82	1.249	.264	.476	.634	Sın. Öğrt.	3.43	.87	4	Öğrencilerde ülkemizi ilgilendiren konulara karşı duyarlı olma bilincinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.50	.82	2.265	.133	1.509	.132	Sın. Öğrt.	3.38	.91	5	Öğrencilerde dünyayı ilgilendiren konulara karşı duyarlı olma bilincinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.40	.79	2.871	.094	2.255	.024	Sın. Öğrt.	3.21	.94	6	Öğrencilerin sosyal yaşamda girişken, etkin ve üretken bireyler olarak yetişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.45	.81	.145	.704	2.038	.042	Sın. Öğrt.	3.30	.85	7	Öğrencilerde yasalara uyma bilincini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.38	.88	.282	.596	.278	.781	Sın. Öğrt.	3.36	.86	8	Öğrencilerde ortak duyuş, düşünüş ve davranışta bulunma bilinci geliştirir.	Sos. Bilg.	3.30	.79	.033	.857	.009	.993	Sın. Öğrt.	3.30	.83	9	Öğrencilerde ulusal bilincin oluşmasına katkıda bulunur.	Sos. Bilg.	3.67	.90	.151	.698	1.671	.095	Sın. Öğrt.	3.53	.93	10	Öğrencilerde vatana, milletine, devletine bağlılık ve sevgi oluşturur.	Sos. Bilg.	3.74	.88	.262	.609	1.555	.120	Sın. Öğrt.	3.60	.92	11	Öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetişmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.69	.87	.037	.848	.481	.631	Sın. Öğrt.	3.65	.89	12	Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.53	.93	.730	.393	.879	.380	Sın. Öğrt.	3.45	.89	13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.48	.88	1.089	.297	1.679	.094	Sın. Öğrt.	3.35	.85	14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111	Sın. Öğrt.	3.22	.86	15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83						
3	Öğrencilerin toplumsal uyumunu (sosyalleşmelerini) sağlar.	Sos. Bilg.	3.47	.82	1.249	.264	.476	.634																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.43	.87					4	Öğrencilerde ülkemizi ilgilendiren konulara karşı duyarlı olma bilincinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.50	.82	2.265	.133	1.509	.132	Sın. Öğrt.	3.38	.91	5	Öğrencilerde dünyayı ilgilendiren konulara karşı duyarlı olma bilincinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.40	.79	2.871	.094	2.255	.024	Sın. Öğrt.	3.21	.94	6	Öğrencilerin sosyal yaşamda girişken, etkin ve üretken bireyler olarak yetişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.45	.81	.145	.704	2.038	.042	Sın. Öğrt.	3.30	.85	7	Öğrencilerde yasalara uyma bilincini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.38	.88	.282	.596	.278	.781	Sın. Öğrt.	3.36	.86	8	Öğrencilerde ortak duyuş, düşünüş ve davranışta bulunma bilinci geliştirir.	Sos. Bilg.	3.30	.79	.033	.857	.009	.993	Sın. Öğrt.	3.30	.83	9	Öğrencilerde ulusal bilincin oluşmasına katkıda bulunur.	Sos. Bilg.	3.67	.90	.151	.698	1.671	.095	Sın. Öğrt.	3.53	.93	10	Öğrencilerde vatana, milletine, devletine bağlılık ve sevgi oluşturur.	Sos. Bilg.	3.74	.88	.262	.609	1.555	.120	Sın. Öğrt.	3.60	.92	11	Öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetişmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.69	.87	.037	.848	.481	.631	Sın. Öğrt.	3.65	.89	12	Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.53	.93	.730	.393	.879	.380	Sın. Öğrt.	3.45	.89	13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.48	.88	1.089	.297	1.679	.094	Sın. Öğrt.	3.35	.85	14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111	Sın. Öğrt.	3.22	.86	15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																		
4	Öğrencilerde ülkemizi ilgilendiren konulara karşı duyarlı olma bilincinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.50	.82	2.265	.133	1.509	.132																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.38	.91					5	Öğrencilerde dünyayı ilgilendiren konulara karşı duyarlı olma bilincinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.40	.79	2.871	.094	2.255	.024	Sın. Öğrt.	3.21	.94	6	Öğrencilerin sosyal yaşamda girişken, etkin ve üretken bireyler olarak yetişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.45	.81	.145	.704	2.038	.042	Sın. Öğrt.	3.30	.85	7	Öğrencilerde yasalara uyma bilincini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.38	.88	.282	.596	.278	.781	Sın. Öğrt.	3.36	.86	8	Öğrencilerde ortak duyuş, düşünüş ve davranışta bulunma bilinci geliştirir.	Sos. Bilg.	3.30	.79	.033	.857	.009	.993	Sın. Öğrt.	3.30	.83	9	Öğrencilerde ulusal bilincin oluşmasına katkıda bulunur.	Sos. Bilg.	3.67	.90	.151	.698	1.671	.095	Sın. Öğrt.	3.53	.93	10	Öğrencilerde vatana, milletine, devletine bağlılık ve sevgi oluşturur.	Sos. Bilg.	3.74	.88	.262	.609	1.555	.120	Sın. Öğrt.	3.60	.92	11	Öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetişmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.69	.87	.037	.848	.481	.631	Sın. Öğrt.	3.65	.89	12	Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.53	.93	.730	.393	.879	.380	Sın. Öğrt.	3.45	.89	13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.48	.88	1.089	.297	1.679	.094	Sın. Öğrt.	3.35	.85	14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111	Sın. Öğrt.	3.22	.86	15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																														
5	Öğrencilerde dünyayı ilgilendiren konulara karşı duyarlı olma bilincinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.40	.79	2.871	.094	2.255	.024																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.21	.94					6	Öğrencilerin sosyal yaşamda girişken, etkin ve üretken bireyler olarak yetişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.45	.81	.145	.704	2.038	.042	Sın. Öğrt.	3.30	.85	7	Öğrencilerde yasalara uyma bilincini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.38	.88	.282	.596	.278	.781	Sın. Öğrt.	3.36	.86	8	Öğrencilerde ortak duyuş, düşünüş ve davranışta bulunma bilinci geliştirir.	Sos. Bilg.	3.30	.79	.033	.857	.009	.993	Sın. Öğrt.	3.30	.83	9	Öğrencilerde ulusal bilincin oluşmasına katkıda bulunur.	Sos. Bilg.	3.67	.90	.151	.698	1.671	.095	Sın. Öğrt.	3.53	.93	10	Öğrencilerde vatana, milletine, devletine bağlılık ve sevgi oluşturur.	Sos. Bilg.	3.74	.88	.262	.609	1.555	.120	Sın. Öğrt.	3.60	.92	11	Öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetişmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.69	.87	.037	.848	.481	.631	Sın. Öğrt.	3.65	.89	12	Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.53	.93	.730	.393	.879	.380	Sın. Öğrt.	3.45	.89	13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.48	.88	1.089	.297	1.679	.094	Sın. Öğrt.	3.35	.85	14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111	Sın. Öğrt.	3.22	.86	15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																										
6	Öğrencilerin sosyal yaşamda girişken, etkin ve üretken bireyler olarak yetişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.45	.81	.145	.704	2.038	.042																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.30	.85					7	Öğrencilerde yasalara uyma bilincini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.38	.88	.282	.596	.278	.781	Sın. Öğrt.	3.36	.86	8	Öğrencilerde ortak duyuş, düşünüş ve davranışta bulunma bilinci geliştirir.	Sos. Bilg.	3.30	.79	.033	.857	.009	.993	Sın. Öğrt.	3.30	.83	9	Öğrencilerde ulusal bilincin oluşmasına katkıda bulunur.	Sos. Bilg.	3.67	.90	.151	.698	1.671	.095	Sın. Öğrt.	3.53	.93	10	Öğrencilerde vatana, milletine, devletine bağlılık ve sevgi oluşturur.	Sos. Bilg.	3.74	.88	.262	.609	1.555	.120	Sın. Öğrt.	3.60	.92	11	Öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetişmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.69	.87	.037	.848	.481	.631	Sın. Öğrt.	3.65	.89	12	Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.53	.93	.730	.393	.879	.380	Sın. Öğrt.	3.45	.89	13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.48	.88	1.089	.297	1.679	.094	Sın. Öğrt.	3.35	.85	14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111	Sın. Öğrt.	3.22	.86	15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																						
7	Öğrencilerde yasalara uyma bilincini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.38	.88	.282	.596	.278	.781																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.36	.86					8	Öğrencilerde ortak duyuş, düşünüş ve davranışta bulunma bilinci geliştirir.	Sos. Bilg.	3.30	.79	.033	.857	.009	.993	Sın. Öğrt.	3.30	.83	9	Öğrencilerde ulusal bilincin oluşmasına katkıda bulunur.	Sos. Bilg.	3.67	.90	.151	.698	1.671	.095	Sın. Öğrt.	3.53	.93	10	Öğrencilerde vatana, milletine, devletine bağlılık ve sevgi oluşturur.	Sos. Bilg.	3.74	.88	.262	.609	1.555	.120	Sın. Öğrt.	3.60	.92	11	Öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetişmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.69	.87	.037	.848	.481	.631	Sın. Öğrt.	3.65	.89	12	Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.53	.93	.730	.393	.879	.380	Sın. Öğrt.	3.45	.89	13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.48	.88	1.089	.297	1.679	.094	Sın. Öğrt.	3.35	.85	14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111	Sın. Öğrt.	3.22	.86	15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																		
8	Öğrencilerde ortak duyuş, düşünüş ve davranışta bulunma bilinci geliştirir.	Sos. Bilg.	3.30	.79	.033	.857	.009	.993																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.30	.83					9	Öğrencilerde ulusal bilincin oluşmasına katkıda bulunur.	Sos. Bilg.	3.67	.90	.151	.698	1.671	.095	Sın. Öğrt.	3.53	.93	10	Öğrencilerde vatana, milletine, devletine bağlılık ve sevgi oluşturur.	Sos. Bilg.	3.74	.88	.262	.609	1.555	.120	Sın. Öğrt.	3.60	.92	11	Öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetişmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.69	.87	.037	.848	.481	.631	Sın. Öğrt.	3.65	.89	12	Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.53	.93	.730	.393	.879	.380	Sın. Öğrt.	3.45	.89	13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.48	.88	1.089	.297	1.679	.094	Sın. Öğrt.	3.35	.85	14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111	Sın. Öğrt.	3.22	.86	15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																														
9	Öğrencilerde ulusal bilincin oluşmasına katkıda bulunur.	Sos. Bilg.	3.67	.90	.151	.698	1.671	.095																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.53	.93					10	Öğrencilerde vatana, milletine, devletine bağlılık ve sevgi oluşturur.	Sos. Bilg.	3.74	.88	.262	.609	1.555	.120	Sın. Öğrt.	3.60	.92	11	Öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetişmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.69	.87	.037	.848	.481	.631	Sın. Öğrt.	3.65	.89	12	Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.53	.93	.730	.393	.879	.380	Sın. Öğrt.	3.45	.89	13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.48	.88	1.089	.297	1.679	.094	Sın. Öğrt.	3.35	.85	14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111	Sın. Öğrt.	3.22	.86	15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																										
10	Öğrencilerde vatana, milletine, devletine bağlılık ve sevgi oluşturur.	Sos. Bilg.	3.74	.88	.262	.609	1.555	.120																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.60	.92					11	Öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetişmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.69	.87	.037	.848	.481	.631	Sın. Öğrt.	3.65	.89	12	Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.53	.93	.730	.393	.879	.380	Sın. Öğrt.	3.45	.89	13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.48	.88	1.089	.297	1.679	.094	Sın. Öğrt.	3.35	.85	14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111	Sın. Öğrt.	3.22	.86	15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																						
11	Öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetişmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.69	.87	.037	.848	.481	.631																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.65	.89					12	Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.53	.93	.730	.393	.879	.380	Sın. Öğrt.	3.45	.89	13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.48	.88	1.089	.297	1.679	.094	Sın. Öğrt.	3.35	.85	14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111	Sın. Öğrt.	3.22	.86	15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																		
12	Öğrencilerin demokratik yaşamı benimsemelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.53	.93	.730	.393	.879	.380																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.45	.89					13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.48	.88	1.089	.297	1.679	.094	Sın. Öğrt.	3.35	.85	14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111	Sın. Öğrt.	3.22	.86	15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																														
13	Öğrencilerin erdemli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlar.	Sos. Bilg.	3.48	.88	1.089	.297	1.679	.094																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.35	.85					14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111	Sın. Öğrt.	3.22	.86	15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																																										
14	Öğrencilerin iyi çalışma alışkanlıkları kazanmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.35	.89	1.645	.200	1.594	.111																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.22	.86					15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720	Sın. Öğrt.	3.26	.92	16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																																																						
15	Öğrencilerde ekonomik bir bakış açısı ve üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşmasını sağlar.	Sos. Bilg.	3.29	.87	.233	.630	.359	.720																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.26	.92					16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002	Sın. Öğrt.	3.31	.95	17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																																																																		
16	Öğrencilerin toplumsal sorunların çözümü için kendi görüşlerini ileri sürmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.59	.87	1.150	.284	3.167	.002																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.31	.95					17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211	Sın. Öğrt.	3.43	.85	18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																																																																														
17	Öğrencilerde beraber çalışma, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarını geliştirir.	Sos. Bilg.	3.53	.79	1.013	.314	1.252	.211																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.43	.85					18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395	Sın. Öğrt.	3.17	.91	19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																																																																																										
18	Sorunların çözümünde, öğrencilerde bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.24	.82	.822	.365	.851	.395																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.17	.91					19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010	Sın. Öğrt.	3.47	.84	20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																																																																																																						
19	Öğrencilerde soru sorma becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.67	.81	1.276	.259	2.595	.010																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.47	.84					20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014	Sın. Öğrt.	3.22	.86	21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																																																																																																																		
20	Öğrencilerde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.42	.86	.583	.446	2.469	.014																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.22	.86					21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178	Sın. Öğrt.	3.20	.84	22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																																																																																																																														
21	Öğrencilerde doğru karar verme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.30	.73	2.747	.098	1.348	.178																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.20	.84					22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013	Sın. Öğrt.	3.07	.84	23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																																																																																																																																										
22	Öğrencilerde problem çözme becerisinin gelişmesini sağlar.	Sos. Bilg.	3.26	.72	.313	.576	2.497	.013																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.07	.84					23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022	Sın. Öğrt.	3.08	.92	24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																																																																																																																																																						
23	Öğrencilerin toplumsal olaylara çok boyutlu bakmalarını ve çözüm üretmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.28	.90	.482	.488	2.300	.022																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.08	.92					24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063	Sın. Öğrt.	3.27	.88	25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																																																																																																																																																																		
24	Öğrencilerde bireyler arası iletişimde hoşgörülü olma ve empati kurma becerilerini geliştirir.	Sos. Bilg.	3.42	.87	.470	.493	1.859	.063																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.27	.88					25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019	Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																																																																																																																																																																														
25	Öğrencilerin iletişimi olumlu-olumsuz etkileyen tutum-davranışları fark etmelerini sağlar.	Sos. Bilg.	3.49	.88	2.596	.108	2.344	.019																																																																																																																																																																																																																																																																																										
		Sın. Öğrt.	3.30	.83																																																																																																																																																																																																																																																																																														

*p<0,05 Sosyal Bilgiler (n=144) Sınıf Öğretmenliği (n=631) sd=773

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı:1, Sayfa: 275-294, ELAZIĞ-2010

OKUL YÖNETİCİLERİNİN SERGİLEDİKLERİ DEMOKRATİK TUTUM VE DAVRANIŞLARININ ÖĞRETMENLERİN MOTİVASYONUNA ETKİSİ

*The Effect of Democratic Attitude and Behaviors of School Managers on the
Motivation of Teachers*

Mukadder Boydak ÖZAN*   **A.Zülfü TÜRKÖĞLU****   **Gönül
ŞENER*****

Özet

Bu çalışma ile Elazığ il merkezinde yer alan ilköğretim okullarında görev yapan okul yöneticilerinin sergiledikleri demokratik tutum ve davranışlarının öğretmenlerin motivasyonunu etkilemedeki rolü belirlenmeye çalışılmıştır. Verileri elde etmek amacıyla likert tarzında 33 maddeden oluşan beşli derecelendirme şeklinde hazırlanmış bir anket kullanılmıştır. Yapılan geçerlik ve güvenilirlik işlemlerinden sonra ankette yer alan madde sayısı 31'e düşmüştür. Anket 2008-2009 öğretim yılında Elazığ il merkezinde yer alan beş eğitim bölgesinden tesadüfî olarak seçilmiş 22 devlet iki özel okul olmak üzere toplam 24 ilköğretim okulunda görev yapan 408 öğretmenin görüşü alınmak üzere uygulanmıştır. Öğretmenlerin cinsiyetine, branşına ve kıdemlerine göre elde edilen sonuçlar incelendiğinde cinsiyete göre öğretmenlerin yöneticilerine ilişkin görüşleri olumlu düzeydedir, ancak kadın öğretmen görüşleri erkek öğretmen görüşlerine göre daha olumlu düzeyde sonuçlanmıştır. İkinci kademe görev yapan öğretmenlerin görüşleri daha olumlu sonuçlanmıştır, Sınıf öğretmenleri yöneticilerinin motivasyon sağlamaya ilişkin davranışlarını daha olumlu değerlendirmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Demokrasi, okul yöneticisi, motivasyon, öğretmen.

Abstract

The role of democratic attitude and behaviors of school managers in primary schools in the city center of Elazig in effecting the motivation of teachers was aimed to determine in this study. A 5-garde Lickert type questionnaire with 33 items prepared was employed to collect the data. After validity and reliability process, the number of the items was decreased to 31. The

* Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimler Bölümü

** Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

*** Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

questionnaire was applied to 408 teachers working in 24 randomly chosen primary schools (22 state and 2 private schools) from 5 different educational districts in the city center of Elazig during 2008-2009 educational year. The results were analyzed regarding the gender, branch and experience of teachers and it was seen that teacher's opinions about school managers were positive regarding gender but female teachers are more positive than male teachers. Regarding branch and experience, the results indicated positive opinion, however, the opinions of classroom teachers on positive effects of democratic attitude and behaviors of school managers on motivation in working environment were more positive.

Key Words: Democracy, school administrators, motivation, teacher

Giriş

Günümüz toplumlarının vazgeçilmez ögesi olan ‘‘demokrasi’’ kavramı, tarih süresince Eski Yunan’dan itibaren bazen güçlenerek bazen de gücünü yitirerek, ama her zaman toplumları derinden etkileyerek onlara yepyeni deneyimler kazandıran bir yönetim şekli olarak süregelmiştir (Ağiroğlu Bakır, 2007:2). Taçman’ın Levin (1998)’den aktardığına göre; eğitim alanında daha yaygın olarak demokrasi, eylem düzeyinde katılımcı bir süreç olarak el alınmaktadır (Taçman, 2009).

Geleceğe şekil verecek olan toplumun en önemli insan kaynağını oluşturan gençlerde demokrasi bilincinin oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Demokrasi bilincinin genç kuşaklara aktarılmasında toplumun çok önemli bir yeri vardır. Demokratik yaşam biçimi yine demokratik bir yaşayış yoluyla öğrenilebilir. Demokrasi bilincinin aşılmasında okul atmosferinin olduğu kadar, okul yöneticilerinin de rolü büyüktür (Ağiroğlu Bakır, 2007:5).

Problem Durumu

Eğitim sisteminin çok önemli bir alt sitemini oluşturan ilköğretim okullarının başarısı da büyük oranda yönetici ve öğretmenin verimli çalışmalarına bağlıdır. Bu okul yöneticisi okulun en üst düzeyindeki yetkilidir. Okulun amaçlarını gerçekleştirecek, yapısını yaşatacak, havasını koruyacak, nitelikleri geliştirecek olan okul yöneticisidir (Ünal, 2009).

Demokratik bir ortamda okul yöneticisi,

➤ Örgütü amacına ulaştırabilmek için çevresinde bulunan insanları kendisine yardım eden kişiler olarak görür.

➤ Amaca ulaşabilmek için birlikte çalıştığı kişilere değer verir, onların hatalarını bulma çabasından kaçınır.

➤ Birlikte çalıştığı kişilere sık sık sorular sorar; yapılan işlerin eleştirilmesine olanak sağlayacak bir ortam yaratır ve her şeyin en iyisini biliyormuş gibi bir tutumdan da sakınır.

➤ Verdiği kararların örgütü oluşturan kimselerin ortak kararı olmasına önem verir (Karadağ, Baloğlu, Yalçınkayalar, 2006: 69).

Okul yöneticileri demokrasi ilkelerini yönetim anlayışlarına uyguladıkları, gerek öğretmenleri gerekse öğrencileri karar sürecine kattıkları oranda etkili bir okuldan ve verimli bir eğitim- öğretim ortamından bahsedilebilir (Balcı, 2001: 203). Böyle bir eğitim ortamında görev yapan okul yöneticisinde bulunması gereken özellikleri Okutan (2003) aşağıdaki şekilde ele alıp sıralamıştır.

1. Kapsamlı bir insan bilgisine sahip,
2. Etkili iletişim becerileri gösteren,
3. Liderin özelliklerine sahip,
4. Ana dilini doğru ve güzel konuşabilen,
5. Felsefe, matematik ve uygarlık tarihi eğitimi almış,
6. Yabancı dili olan,
7. İletişim teknolojisine hâkim, bilgiyi yöneten,
8. Beden ve ruh yönünden sağlıklı,
9. Eğitime inanmış yöneticidir.

Başarılı bir okulda insan kaynaklarını geliştirme, gelişme çabalarının temelini oluşturur (Derbedek, 2008:20). Bu nedenle okulların etkili olarak yönetilmesi için sahip oldukları insan ve madde kaynaklarının kullanarak amaçlarının gerçekleştirilmesi, bu kaynakları amaçlar doğrultusunda işe koşan okul yöneticilerinin etkili olmaları ile sağlanabilir. (Gültekin, 2007: 4). Etkili yöneticilik, çoklu takımların bir konfederasyonudur (Karşlı, 2006). Okul etkililiğinde kilit rol oynayan okul yöneticisinin görev yaptığı kuruma sağlayacağı yararları Özden Özcan (2008:24) şu şekilde sıralamıştır:

1. Böyle bir yönetimde, hem yönetici hem de örgütte çalışan diğer kişiler, her şeyi açık seçik ortaya koyar. Örgütteki insanlar arasında bulunması gereken işbirliği ruhunu artırır. Bu da mesleki çalışmalar sırasında insanı daha rahat bir psikolojik ortam içinde tutar. Başkalarını kıskanma, nefret etme, dedikodu yapma gibi insana özgü zayıflıklardan kişiyi korur.

2. Böyle bir yönetimi gözleyen ve onun içinde yaşayan genç kuşaklar, ileriki yaşamlarında bu demokratik yaşamı kendileri için bir "ideal yaşam" biçimi olarak kabul etmelerine olanak hazırlarlar.

3. Demokratik yönetimde iş arkadaşları yöneticiye yardım ettiği için yöneticiliğin zorluğu bir ölçüde azalır.

Okul yöneticisinin demokratik tutum ve davranışları okulda görev yapan en önemli insan kaynağı öğretmenlerin motivasyonunu pozitif yönde etkilemektedir. Motivasyon; bir veya birden çok insanı, belirli bir gaye veya amaca doğru devamlı şekilde harekete geçirmek için yapılan çabaların toplamıdır (Öztürk, 2006:9). Aynı zamanda motivasyon,

insan ilişkilerine yön veren en önemli olgulardan birisidir (Karaboğa, 2007: 5). Diğer bir tanımda ise motivasyon; ferdi veya fertleri belirli bir yöne doğru devamlı şekilde harekete geçirmek için gösterilen çabaların toplamıdır (Kocabaş, Karaköse, 2006: 4). Kendisini mesleğinde saygın hisseden bir iş gören bulunduğu örgüt içerisinde motivasyona dayalı olarak daha fazla çaba gösterir ve daha fazla üretken bir kimlik kazanır (Boydak Özan, 2004: 731).). Motivasyon, örgüt yönetimlerinin çalışanların işe devamı, işte sürekliliği ve performans düzeyini artırma açısından önemle üzerinde durdukları bir konudur (Kurt, 2005:286). Bu yüzden çalışan personelin görevinde başarılı ve verimli olabilmesi için maddi, mali, fiziki ve psiko-sosyal yönden motive edilmeleri gerekir (Kulpçu, 2008:18).

Okul yöneticisinin tutum ve davranışlarının öğretmen moral faktörünü etkileyen en önemli etken olarak ortaya çıkarmıştır (Özgün, 2008:88). Moral faktörünü etkin kılmak için okulda çalışanlar motive edilmelidir. (Cemaloğlu, 2002). Çünkü motive olmuş bireyler, kendilerine verilen görevleri büyük bir istekle yapmaya çalışır (Özgan, Aslan, 2008:191).

Okul yöneticiliğinin özel bir uğraş alanı olduğu ve diğer yöneticiliklerden farklı olduğu bilinmelidir. Okul kavramını mal üreten bir kurumla kıyaslamak doğru olmaz. Okul yönetiminde üretilen mal değil hizmettir. Yöneticilik kavramı okullarda biraz daha önde olmalıdır. Çünkü hizmet üretimi yapan iş görenler tamamen vicdanlarıyla baş başadır ve bu iş görenlerin motive edilmesi yöneticiye bağlı olduğu için doğal olarak yöneticide büyük bir yükün altındadır. Okul yöneticisi eğitim sistemi içindeki özgün yerinin ve işlevinin farkında olmalı, iş görenlerini işlerine motive etmesini bilmelidir (Demirel, 2007: xvıı). Çünkü bireylerin çalıştığı iş yerinde yönetimin ve yöneticilerin niteliği de motivasyon üzerinde büyük önem taşımaktadır (Yurdakul, 2007:54).

Yapılan araştırmalar sonucunda, okulda öğretmenin verimliliğini artıran en önemli etmen olarak okul yöneticisini karşımıza çıkarmaktadır. Okul yöneticisinin demokratik tutum ve davranışları öğretmenlerin motivasyonlarını pozitif yönde etkilemektedir. Bu da okulun amacını gerçekleştirmede ve en önemlisi öğrenci başarısını artırmada temel etmeni oluşturmaktadır. Bu çalışmada okul yöneticilerinin bu davranışı gösterirken sergiledikleri demokratik tutumların öğretmen motivasyonu üzerindeki etkililiği belirlenmeye çalışılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı Elazığ il merkezinde yer alan ilköğretim okullarında görev yapan okul yöneticilerinin demokratik tutum ve davranışlarının öğretmenlerin motivasyonunu etkilemedeki rolünü belirlemeye çalışmaktır. Bu amaçla; Okul yöneticilerinin demokratik tutum ve davranışlarının öğretmenlerin motivasyonunu etkilemede;

- a. Öğretmenlerin cinsiyetine,
- b. Görev yaptığı kademeye ve
- c. Öğretmenlerin branşına göre görüşleri arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Sorularına yanıt aranmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Elazığ il merkezinde yer alan 62 ilköğretim okulu oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Elazığ il merkezinde yer alan beş eğitim bölgesinden tesadüfi olarak seçilmiş 22 devlet iki özel okul olmak üzere toplam 24 ilköğretim okulunda görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Elazığ il merkezinde ilköğretim kurumlarında 1539 sınıf ve 1378 branş olmak üzere toplam 2917 öğretmen görev yapmaktadır. Seçilen örneklem %13,98 ile evreni temsil edecek niteliktedir.

Verilerin Toplanması

Verileri toplamak amacıyla ilgili literatür taranarak 33 soruluk ve beşli derecelendirme şeklinde uzman görüşüne başvurulmuş bir anket hazırlanmıştır. Anket araştırmacılar tarafından iki bölüm şeklinde ele alınmıştır. Birinci bölüm okul yöneticilerinin sergiledikleri demokratik tutumları ölçmeye yönelik olup 17 maddeden oluşurken ikinci bölüm öğretmenlerin motivasyonlarını ölçmeye yönelik olarak 16 maddeden oluşmaktadır. Hazırlanan anket 100 kişilik benzer özellik taşıyan öğretmen grubuna uygulanarak anketin geçerlik ve güvenilirlik işlemleri yapılmıştır. Yapılan faktör analizi işlemleri sonucunda anketin yapı geçerliliğini belirlemek üzere faktör analizi yapılmış ve yapılan işlemler sonucunda (KMO) Kaizer – Meyer – Olkin of Sampling Adequacy, 97 bulunurken, Bartlett's Test of Sphericity 10769,304 ve Sig, 000 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Yapılan güvenilirlik işlemleri sonucunda ise Cronbach's Alpha, 97 bulunmuştur. Bu işlemler sonucunda ankette yer alan 33 madde 31'e düşmüştür. Geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanan anketler 600 öğretmene görüşleri alınmak üzere uygulanmıştır, ancak 408 anket geri dönmüştür. Geri dönen anketlerin oranı % 68 dir.

Verilerin Analizi

Öğretmen görüşlerini değerlendirmek üzere ilk önce maddeler tek tek ele alınarak bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Yapılan levene testi sonuçlarına göre anlamlı sonuç elde edilen maddeler için mann whitney-u testi yapılmıştır. Daha sonra maddeler bir bütün olarak değerlendirilmiş ve bağımsız gruplar t testi yapılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Okul yöneticilerinin demokratik tutum ve davranışlarının öğretmenlerin motivasyonuna etkisinde cinsiyet faktörü dikkate alınarak yapılan t testi sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır. Elde edilen sonuçlara göre ankette yer alan 31 maddenin dokuzunda anlamlı farklılık elde edilmiştir.

Tablo 1: Öğretmenlerin Cinsiyetine Göre Okul Yöneticilerinin Sergiledikleri Demokratik Tutum ve Davranışlarının Öğretmen Motivasyonuna Etkisine İlişkin Görüşler

Gruplar	n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene	An. Düz.	t	An. Düz.	MWU	An. Düz.	Sıra Ort
OKUL YÖNETİCİLERİNİN DEMOKRATİK TUTUM VE DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN OLARAK;											
8. Karşılaşılan sorunları anlayışla karşılar.											
Kadın	217	4,17	,927	406	,985	,322	3,223	,001*			
Erkek	191	3,85	1,032								
9. Özel yaşama saygılı olur.											
Kadın	217	4,52	,842	406	8,052	,005*	3,459	,001	19147,500	,805	197,24
Erkek	191	4,20	1,003								212,75
10. Okulda öğretmenlerin hak arama yollarını açık tutar.											
Kadın	217	4,24	,949	406	,043	,836	2,973	,003*			
Erkek	191	3,95	1,009								
11. Kurumsal olanakları öğretmenler arasında eşit olarak dağıtır.											
Kadın	217	4,31	,889	406	2,779	,096	4,293	,000*			
Erkek	191	3,89	1,061								
12. Öğretmenlerin ders yüklerinin belirlenmesinde adil davranmaya özen gösterir.											
Kadın	217	4,36	,876	406	,008	,928	2,716	,007*			
Erkek	191	4,11	,951								
13. Öğretmenler arasında cinsiyet ayrımı yapmaz.											
Kadın	217	4,36	,876	406	,008	,928	2,716	,007*			
Erkek	191	4,11	,951								
14. Zümre kararlarına saygılıdır.											
Kadın	217	4,40	,970	406	1,614	,205	2,783	,006*			
Erkek	191	4,12	1,084								
17. Okulu ilgilendiren konularda kendisiyle aynı bakış açısını paylaşmayan öğretmenleri suçlamaz.											
Kadın	217	4,55	,684	406	11,622	,001*			20450,500	,793	205,76
Erkek	191	4,33	,895								203,07
OKUL YÖNETİCİLERİNİN ÖĞRETMENLERİN MOTİVASYONUNU SAĞLAMADAKİ ROLÜNE İLİŞKİN OLARAK;											
25. Öğretmenlerin yetenek ve becerilerini ortaya çıkaracak fırsatlar oluşturur.											
Kadın	217	3,75	1,058	406	5,615	,018*			20332,500	,732	206,30
Erkek	191	3,68	1,191								202,45

p<0,05

Anlamli farklılık elde edilen maddelerden “Karşılaşılan sorunları anlayışla karşılar” (Madde:8) görüşüne kadın öğretmenler $\bar{X}:4,17$ ile erkek öğretmenler ise $\bar{X}:3,85$ ile katıldıklarını belirtmişlerdir. “Özel yaşama saygılı olur” görüşünün yer aldığı dokuzuncu maddede cinsiyete göre öğretmen görüşleri arasında $p<0,05$ düzeyinde anlamlı farklılık gözlenmiştir. Yapılan levene testine göre veriler non-parametrik olduğu için mann whitney u testi yapılmıştır. İncelenen sonuçlara göre kadın öğretmenlerin sıra ortalaması: 197,24 iken erkek öğretmenlerin sıra ortalaması: 212,75 olarak elde edilmiştir. Onuncu maddenin yer aldığı “Okulda öğretmenlerin hak arama yollarını açık

tutar” görüşüne kadın öğretmenler $\bar{X}:4,24$ ile *tamamen katıldıklarını* belirtirken erkek öğretmenler ise $\bar{X}:3,95$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Kurumsal olanakları öğretmenler arasında eşit olarak dağıtır” (Madde:11) kadın öğretmenler $\bar{X}:4,31$ ile *tamamen katıldıklarını* belirtirken erkek öğretmenler ise $\bar{X}:3,89$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Öğretmenlerin ders yüklerinin belirlenmesinde adil davranmaya özen gösterir” görüşünün yer aldığı 12. maddeye kadın öğretmenler $\bar{X}:4,36$ ile *tamamen katıldıklarını* belirtirken erkek öğretmenler ise $\bar{X}:4,11$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Öğretmenler arasında cinsiyet ayrımı yapmaz” (Madde:13) görüşüne kadın öğretmenler $\bar{X}:4,36$ ile *tamamen katıldıklarını* belirtirken erkek öğretmenler ise $\bar{X}:4,11$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. 14. maddenin yer aldığı “Zümre kararlarına saygılıdır” görüşüne kadın öğretmenler $\bar{X}:4,40$ ile *tamamen katıldıklarını* belirtirken erkek öğretmenler ise $\bar{X}:4,12$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. Erkek öğretmen görüşlerinin daha düşük düzeyde sonuçlandığı görülmüştür. Okul yöneticilerinin demokratik tutum ve davranışlara ilişkin olarak; “Okulu ilgilendiren konularda kendisiyle aynı bakış açısını paylaşmayan öğretmenleri suçlamaz” (Madde:17) görüşünde kadın öğretmenlerin sıra ortalaması: 205,76 iken erkek öğretmenlerin sıra ortalaması: 203,07 olarak elde edilmiştir.

Okul yöneticilerinin öğretmenlerin motivasyonunu sağlamadaki rolüne ilişkin 25. maddenin yer aldığı “Öğretmenlerin fikir ve düşüncelerine değer vererek uzmanlık konularında onlara danışır” görüşünde $p<0,05$ düzeyinde anlamlı farklılık gözlenmiştir. Kadın öğretmenlerin sıra ortalaması: 206,30 iken erkek öğretmenlerin sıra ortalaması: 202,45 olarak elde edilmiştir.

Öğretmenlerin cinsiyetine göre okul yöneticilerinin sergiledikleri demokratik tutum ve davranışlarının öğretmenlerin motivasyonunu sağlamadaki rolüne ilişkin ankette yer alan maddeler bir bütün halinde değerlendirilerek bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo:2’de görülmektedir.

Tablo 2: Öğretmenlerin Cinsiyetine Göre Okul Yöneticilerinin Sergiledikleri Demokratik Tutum ve Davranışlarının Öğretmen Motivasyonuna Etkisine İlişkin Görüşler

Gruplar	N	$\bar{X}$	ss	Levene	An. Düz.	t	p.
OKUL YÖNETİCİLERİNİN DEMOKRATİK TUTUM VE DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN OLARAK;							
Kadın	217	4,13	,715				
Erkek	191	4,09	,728	,037	,847	,630	,529
OKUL YÖNETİCİLERİNİN ÖĞRETMENLERİN MOTİVASYONUNU SAĞLAMADAKİ ROLÜNE İLİŞKİN OLARAK;;							
Kadın	217	3,92	,870				
Erkek	191	3,90	,897	,375	,541	,273	,785

$p>0,05$

Yapılan istatistik işlemler cinsiyete göre tüm maddelerin birlikte değerlendirildiği okul yöneticilerinin demokratik tutum ve davranış sergilemelerine ilişkin öğretmen görüşleri arasında anlamlı farklılık gözlenmemiştir. İncelenen aritmetik ortalamalara göre kadın öğretmenler $\bar{X}:4,13$ ile erkek öğretmenler ise $\bar{X}:4,09$ ile okul yöneticilerinin demokratik tutum ve davranışları gerçekleştirdiği görüşüne *katıldıklarını* belirtmişlerdir.

Okul yöneticilerinin öğretmenlerin motivasyonunu sağlamadaki rolüne ilişkin görüşlerini belirlemek üzere yapılan bağımsız gruplar t testi sonucunda kadın öğretmenler $\bar{X}:3,92$ erkek öğretmenler ise, $\bar{X}:3,90$ ile okul yöneticilerinin öğretmenlerin motivasyonunu sağlamada olumlu ortam oluşturdukları görüşlerine *katıldıklarını* belirtmişlerdir. Ancak erkek öğretmenlerin görüşlerinin daha düşük düzeyde sonuçlanmıştır.

Tablo 3: Öğretmenlerin Kademelerine Göre Okul Yöneticilerinin Sergiledikleri Demokratik Tutum ve Davranışlarının Öğretmen Motivasyonuna Etkisine İlişkin Görüşler

Gruplar	N	$\bar{X}$	ss	sd	Levene	An. Düz.	t	An. Düz.	MWU	An. Düz.	Sıra Ort
OKUL YÖNETİCİLERİNİN DEMOKRATİK TUTUM VE DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN OLARAK;											
6. Öğretmenleri inanç değer, tutum ve siyasi görüşlerine göre ayırım yapmadan; adil ve demokratik olarak değerlendirir.											
1.kademe	237	4,38	,961	406	1,871	,172	2,598	,010*			
2.kademe	171	4,12	1,091								
9. Özel yaşama saygılı olur.											
1.kademe	237	4,50	,851	406	5,532	,019*			16303,000	,000	221,21
2.kademe	171	4,18	1,015								181,34
10. Okulda öğretmenlerin hak arama yollarını açık tutar.											
1.kademe	237	4,19	,941	406	,230	,632	2,203	,028*			
2.kademe	171	3,97	1,040								
11. Kurumsal olanakları öğretmenler arasında eşit olarak dağıtır.											
1.kademe	237	4,22	,977	406	,037	,848	2,767	,006*			
2.kademe	171	3,95	1,004								
14. Zümre kararlarına saygılıdır.											
1.kademe	237	4,37	,999	406	,591	,443	2,488	,013*			
2.kademe	171	4,12	1,069								
OKUL YÖNETİCİLERİNİN ÖĞRETMENLERİN MOTİVASYONUNU SAĞLAMADAKİ ROLÜNE İLİŞKİN OLARAK;											
24. Öğretmenlerin işten doyum almalarını sağlar.											
1.kademe	237	3,91	1,137	406	,025	,874	2,124	,034*			
2.kademe	171	3,68	1,059								
25. Öğretmenlerin yetenek ve becerilerini ortaya çıkaracak fırsatlar oluşturur.											
1.kademe	237	3,82	1,154	406	,681	,410	2,176	,030*			
2.kademe	171	3,57	1,061								

Tablo 3'ün Devamı

Gruplar	N	$\bar{X}$	ss	sd	Levene	An. Düz.	t	An. Düz.	MWU	An. Düz.	Sıra Ort
OKUL YÖNETİCİLERİNİN DEMOKRATİK TUTUM VE DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN OLARAK;											
26. Öğretmenlerin işinde özgür olmasını sağlar											
1.kademe	237	4,21	,982	406	,345	,557	3,724	,000*			
2.kademe	171	3,84	1,019								
27. Farklı öğretim yöntemlerinin uygulanması konusunda öğretmenlere özgürlük tanır.											
1.kademe	237	4,26	,902	406	1,031	,310	2,400	,017*			
2.kademe	171	4,04	,919								
30. Çalışanları yapıcı bir dille eleştirir.											
1.kademe	237	3,85	1,140	406	3,801	,052	2,416	,016*			
2.kademe	171	3,57	1,207								
31. Çalışma ortamını okula istekle gitmemi sağlıyor.											
1.kademe	237	4,08	1,167	406	,030	,862	2,387	,017*			
2.kademe	171	3,80	1,102								

$P < 0,05$

Öğretmenlerin görev yaptıkları kademeye göre okul yöneticilerine ilişkin görüşlerini değerlendirmek üzere maddeler tek tek ele alınarak bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Yapılan t testi sonucunda levne testi anlamlı bulunan sonuçlar için mann whitney u testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 3'te görülmektedir.

Kademeye göre öğretmen görüşleri arasında ankette yer alan 31 maddenin 11'inde anlamlı farklılık gözlenmiştir. Birinci bölümde “Öğretmenleri inanç değer, tutum ve siyasi görüşlerine göre ayırım yapmadan; adil ve demokratik olarak değerlendirir” (Madde:6) görüşüne birinci kademe öğretmenleri $\bar{X}:4,38$ ile *tamamen katıldıklarını* belirtirken ikinci kademe öğretmenleri ise $\bar{X}:4,12$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Özel yaşama saygılı olur” görüşünün yer aldığı dokuzuncu madde de kademeye göre öğretmen görüşleri arasında $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı farklılık gözlenmiştir. Yapılan levne testine göre veriler non-parametrik olduğu için mann whitney u testi yapılmıştır. İncelenen sonuçlara göre birinci kademe öğretmenlerin sıra ortalaması: 221,21 iken ikinci kademe öğretmenlerin sıra ortalaması: 181,34 olarak elde edilmiştir. “Okulda öğretmenlerin hak arama yollarını açık tutar” (Madde:10) görüşüne birinci kademe öğretmenleri $\bar{X}:4,19$ ile ikinci kademe öğretmenleri ise $\bar{X}:3,97$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Kurumsal olanakları öğretmenler arasında eşit olarak dağıtır” (Madde:11) görüşüne birinci kademe öğretmenleri $\bar{X}:4,22$ ile *tamamen katıldıklarını* belirtirken ikinci kademe öğretmenleri ise $\bar{X}:3,95$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Zümre kararlarına saygılıdır” (Madde:14) görüşüne birinci kademe öğretmenleri $\bar{X}:4,37$ ile *tamamen katıldıklarını* belirtirken ikinci

kademe öğretmenleri ise $\bar{X} : 4,12$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir.

İkinci bölümde 24. maddenin yer aldığı “Öğretmenlerin işten doyum almalarını sağlar” görüşüne birinci kademe öğretmenleri $\bar{X} : 3,91$ ile ikinci kademe öğretmenleri ise $\bar{X} : 3,68$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Öğretmenlerin yetenek ve becerilerini ortaya çıkaracak fırsatlar oluşturur” (Madde:25) görüşüne birinci kademe öğretmenleri $\bar{X} : 3,82$ ile ikinci kademe öğretmenleri ise $\bar{X} : 3,57$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Öğretmenlerin işinde özgür olmasını sağlar” (Madde:26) görüşüne birinci kademe öğretmenleri $\bar{X} : 4,21$ ile *tamamen katıldıklarını* belirtirken ikinci kademe öğretmenleri ise $\bar{X} : 3,84$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Farklı öğretim yöntemlerinin uygulanması konusunda öğretmenlere özgürlük tanır” (Madde:27) görüşüne birinci kademe öğretmenleri $\bar{X} : 4,26$ ile *tamamen katıldıklarını* belirtirken ikinci kademe öğretmenleri ise $\bar{X} : 4,04$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Çalışanları yapıcı bir dille eleştirir” (Madde:30) görüşüne birinci kademe öğretmenleri $\bar{X} : 3,85$ ile ikinci kademe öğretmenleri ise $\bar{X} : 3,57$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Çalışma ortamım okula istekle gitmemi sağlıyor” (Madde:31) görüşüne birinci kademe öğretmenleri $\bar{X} : 4,08$ ile ikinci kademe öğretmenleri ise $\bar{X} : 3,80$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir.

Tablo 4: Öğretmenlerin Kademelerine Göre Okul Yöneticilerinin Sergiledikleri Demokratik Tutum ve Davranışlarının Öğretmen Motivasyonuna Etkisine İlişkin Görüşler

Gruplar	n	$\bar{X}$	Ss	Levene	An. Düz	t	p.
OKUL YÖNETİCİLERİNİN DEMOKRATİK TUTUM VE DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN OLARAK;							
1.kademe	237	4,19	,728	,105	,746	2,394	,017*
2.kademe	171	4,01	,700				
OKUL YÖNETİCİLERİNİN ÖĞRETMENLERİN MOTİVASYONUNU SAĞLAMADAKİ ROLÜNE İLİŞKİN OLARAK;							
1.kademe	237	4,00	,902	,168	,682	2,320	,021*
2.kademe	171	3,79	,841				

$P < 0,05$

Öğretmenlerin görev yaptıkları kademeye göre okul yöneticilerinin sergiledikleri demokratik tutum karşısında öğretmenlerin motivasyonunu sağlamadaki rolünü belirlemek üzere maddeler bir bütün halinde değerlendirilip bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Elde edilen levene testine göre anlamlı çıkan sonuçlar için ise non-parametrik test olan mann whitney u testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 4’de yer almaktadır.

Okul yöneticilerinin demokratik tutum ve davranışlara ilişkin rolünü belirlemek üzere yapılan bağımsız gruplar t testi sonucunda birinci kademede görev yapan öğretmenler $\bar{X} : 4,19$ ile ikinci kademede görev yapan öğretmenler ise $\bar{X} : 4,01$ aritmetik ortalama ile görüşlere katıldıklarını belirtmişlerdir. Öğretmen görüşleri arasında anlamlı farklılık gözlenmiştir ($p < 0,05$). İkinci kademede görev yapan öğretmenlerin görüşleri

daha düşük sonuçlanmıştır.

Okul yöneticilerinin öğretmenlerin motivasyonunu sağlamadaki rolüne ilişkin görüşlerini belirlemek üzere yapılan bağımsız gruplar t testi sonucunda birinci kademede olan öğretmenler $\bar{X}:4,00$ ile ikinci kademede görev yapan öğretmenler ise $\bar{X}:3,79$ ile görüşlere *katıldıklarını* belirtmişlerdir. Ancak öğretmenler görüşlere her ne kadar *katıldıklarını* belirtmiş olsalar da ikinci kademede görev yapan öğretmenlerin daha düşük sonuçlandığı dikkat çekicidir.

Öğretmenlerin branşına göre okul yöneticilerine ilişkin görüşlerini değerlendirmek üzere maddeler tek tek ele alınarak bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Yapılan t testi sonucunda levne testi anlamlı bulunan sonuçlar için mann whitney u testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 5'te yer almaktadır.

Branşa göre birinci bölümde yer alan 17 maddenin 12'inde öğretmen görüşleri arasında anlamlı farklılık gözlenmiştir "Örgütün amacına ulaşabilmesi için okulda iyi işleyen etkili bir iletişim ağı oluşturur" (Madde:2) görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,06$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,80$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. "Okul ile ilgili sorun çözerken öğretmenlerle birlikte hareket eder ve onların görüşlerini dikkate alır" (Madde:3) görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,09$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,81$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. "Öğretmeni doğrudan ilgilendiren konularda karar alırken öğretmene danışarak fikrini alır" (Madde:4) görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,12$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,85$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. "Öğretmenleri inanç değer, tutum ve siyasi görüşlerine göre ayırım yapmadan; adil ve demokratik olarak değerlendirir" görüşünün yer aldığı altıncı madde de branşa göre öğretmen görüşleri arasında anlamlı $p<0,05$ farklılık gözlenmiştir. Yapılan levne testine göre veriler non-parametrik olduğu için mann whitney u testi yapılmıştır. İncelenen sonuçlara göre sınıf öğretmenlerinin sıra ortalaması: 221,55 iken branş öğretmenlerinin sıra ortalaması: 186,42 olarak elde edilmiştir. Yedinci maddenin yer aldığı "Yaptığı işlerde eleştirilere açıktır, her şeyi ben birim tavrı sergilemez" görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:3,88$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,64$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. "Karşılaşılan sorunları anlayışla karşılar" (Madde:8) görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,17$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,85$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. Okul yöneticilerinin demokratik tutum ve davranışlara ilişkin olarak dokuzuncu maddenin yer aldığı "Özel yaşama saygılı olur" Görüşleri arasında anlamlı $p<0,05$ farklılık gözlenmiştir. Yapılan levne testine göre veriler non-parametrik olduğu için mann whitney u testi yapılmıştır. İncelenen sonuçlara göre sınıf öğretmenlerinin sıra ortalaması: 223,13 iken branş öğretmenlerinin sıra ortalaması: 184,74 olarak elde edilmiştir. "Okulda öğretmenlerin hak arama yollarını açık tutar"(Madde:10) görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,19$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,97$

ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Kurumsal olanakları öğretmenler arasında eşit olarak dağıtır” (Madde:11) görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,31$ *tamamen katıldıklarını* belirtirken branş öğretmenler $\bar{X}:3,89$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. 12.maddenin yer aldığı “Öğretmenlerin ders yüklerinin belirlenmesinde adil davranmaya özen gösterir” (Madde:12) görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,36$ *tamamen katıldıklarını* belirtirken branş öğretmenler $\bar{X}:4,11$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Öğretmenler arasında cinsiyet ayrımı yapmaz” (Madde:13) görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,36$ *tamamen katıldıklarını* belirtirken branş öğretmenler $\bar{X}:4,11$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Zümre kararlarına saygılıdır” (Madde:14) görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,40$ *tamamen katıldıklarını* belirtirken branş öğretmenler $\bar{X}:4,12$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Okulu ilgilendiren konularda kendisiyle aynı bakış açısını paylaşmayan öğretmenleri suçlamaz” görüşünün yer aldığı 17. madde de branşa göre öğretmen görüşleri arasında anlamlı $p<0,05$ farklılık gözlenmiştir. Yapılan levene testine göre veriler non-parametrik olduğu için mann whitney u testi yapılmıştır. İncelenen sonuçlara göre sınıf öğretmenlerinin sıra ortalaması: 216,66 iken branş öğretmenlerinin sıra ortalaması: 191,60 olarak elde edilmiştir.

Tablo 5: Öğretmenlerin Branşına Göre Okul Yöneticilerinin Sergiledikleri Demokratik Tutum ve Davranışlarının Öğretmen Motivasyonuna Etkisine İlişkin Görüşler

Gruplar	n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene	An. Düz.	t	An. Düz.	MWU	An. Düz.	Sıra Ort
OKUL YÖNETİCİLERİNİN DEMOKRATİK TUTUM VE DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN OLARAK;											
2. Örgütün amacına ulaşabilmesi için okulda iyi işleyen etkili bir iletişim ağı oluşturur.											
Sınıf	210	4,06	1,007								
Branş	198	3,80	,990	406	,208	,649	2,615	,009*			
3. Okul ile ilgili sorun çözerken öğretmenlerle birlikte hareket eder ve onların görüşlerini dikkate alır.											
Sınıf	210	4,09	1,002								
Branş	198	3,81	1,050	406	1,354	,245	2,726	,007*			
4. Öğretmeni doğrudan ilgilendiren konularda karar alırken öğretmene danışarak fikrini alır.											
Sınıf	210	4,12	,975								
Branş	198	3,85	1,085	406	2,516	,113	2,599	,010*			
6. Öğretmenleri inanç değer, tutum ve siyasi görüşlerine göre ayırım yapmadan; adil ve demokratik olarak değerlendirir.											
Sınıf	210	4,44	,906								221,55
Branş	198	4,10	1,112	406	7,484	,006*			17209,500	,001*	186,42
7. Yaptığı işlerde eleştirilere açıktır, her şeyi ben birim tavrı sergilemez.											
Sınıf	210	3,88	1,168								
Branş	198	3,64	1,178	406	1,706	,192	2,102	,036*			

Okul Yöneticilerinin Sergiledikleri Demokratik...

Tablo 5'in Devamı

Gruplar	n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene	An. Düz.	t	An. Düz.	MWU	An. Düz.	Sıra Ort
OKUL YÖNETİCİLERİNİN DEMOKRATİK TUTUM VE DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN OLARAK;											
8. Karşılaşılan sorunları anlayışla karşılar.											
Sınıf	210	4,17	,927	406	,985	,322	3,223	,001*			
Branş	198	3,85	1,032								
9. Özel yaşama saygılı olur.											
Sınıf	210	4,52	,949	406	8,052	,005*			16878,500	,000*	223,13
Branş	198	4,20	1,009								184,74
10. Okulda öğretmenlerin hak arama yollarını açık tutar.											
Sınıf	217	4,20	1,044	406	,743	,389	3,137	,002*			
Branş	191	3,86	1,118								
11. Kurumsal olanakları öğretmenler arasında eşit olarak dağıtır .											
Sınıf	217	4,31	,889	406	2,779	,096	4,293	,000*			
Branş	191	3,89	1,061								
12. Öğretmenlerin ders yüklerinin belirlenmesinde adil davranmaya özen gösterir.											
Sınıf	217	4,36	,876	406	,008	,928	2,716	,007*			
Branş	191	4,11	,951								
13. Öğretmenler arasında cinsiyet ayrımı yapmaz.											
Sınıf	217	4,36	,876	406	,008	,928	2,716	,007*			
Branş	191	4,11	,951								
14. Zümre kararlarına saygılıdır.											
Sınıf	217	4,40	,970	406	1,614	,205	2,783	,006*			
Branş	191	4,12	1,084								
17. Okulu ilgilendiren konularda kendisiyle aynı bakış açısını paylaşmayan öğretmenleri suçlamaz.											
Sınıf	217	4,55	,684	406	11,622	,001*			18236,000	,014*	216,66
Branş	191	4,33	,895								191,60
Gruplar	n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene	An. Düz.	t	An. Düz.	MWU	An. Düz.	Sıra Ort
OKUL YÖNETİCİLERİNİN ÖĞRETMENLERİN MOTİVASYONUNU SAĞLAMADAKİ ROLÜNE İLİŞKİN OLARAK;											
18. Okulda sosyal ve kültürel faaliyetler düzenleyerek, Öğretmenlere zamanlarını iyi kullanabilecekleri bir okul çevresi (iklimi) sağlamaya çalışır.											
Sınıf	217	3,94	1,109	406	1,627	,203	1,985	,048			
Branş	191	3,72	1,134								
19. Öğretmenleri, hizmet içi eğitim seminer konferans gibi sosyal etkinliklere katılmaya özendirir.											
Sınıf	217	3,94	1,068	406	,191	,662	2,184	,030*			
Branş	191	3,71	1,061								

Tablo 5'in Devamı

Gruplar	n	$\bar{X}$	ss	sd	Levene	An. Düz.	t	An. Düz.	MWU	An. Düz.	Sıra Ort
OKUL YÖNETİCİLERİNİN ÖĞRETMENLERİN MOTİVASYONUNU SAĞLAMADAKİ ROLÜNE İLİŞKİN OLARAK;											
20. Öğretmenlerin kurum için önemli olduklarını vurgular, onlara inandığını ve güvendiğini hissettirir.											
Sınıf	217	4,20	1,044	406	,743	,389	3,137	,002*			
Branş	191	3,86	1,118								
21. Öğretmenlerin fikir ve düşüncelerine değer vererek uzmanlık konularında onlara danışır.											
Sınıf	217	4,02	1,066	406	1,147	,285	2,276	,023*			
Branş	191	3,78	1,068								
22. Öğretmenlere karşı davranışlarında nezaketli ve kibardır.											
Sınıf	217	4,20	1,044	406	,743	,389	3,137	,002*			
Branş	191	3,86	1,118								
23. Öğretmenlerin gerek özel gerekse okulla ilgili sorunları ile ilgili yakından ilgilenir.											
Sınıf	217	4,17	1,006	406	,047	,828	3,557	,000*			
Branş	191	3,81	1,027								
24. Öğretmenlerin işten doyum almalarını sağlar.											
Sınıf	217	4,02	1,057	406	4,544	,034*			15990,500	,000*	227,35
Branş	191	3,60	1,125								180,26
25. Öğretmenlerin yetenek ve becerilerini ortaya çıkaracak fırsatlar oluşturur.											
Sınıf	217	3,87	1,112	406	,389	,533	2,912	,004*			
Branş	191	3,55	1,110								
26. Öğretmenlerin işinde özgür olmasını sağlar.											
Sınıf	217	4,28	,929	406	1,572	,211	4,671	,000*			
Branş	191	3,82	1,049								
27. Farklı öğretim yöntemlerinin uygulanması konusunda öğretmenlere özgürlük tanır.											
Sınıf	217	4,32	,896	406	1,881	,171	3,451	,001*			
Branş	191	4,01	,909								
28. Öğretmenler arasında mesleki işbirliğini geliştirmeye çalışır.											
Sınıf	217	4,10	1,073	406	,589	,443	2,407	,017*			
Branş	191	3,85	,989								
29. Başarılı öğretmenlerini ödüllendirir.											
Sınıf	217	3,62	1,262	406	,011	,915	2,694	,007*			
Branş	191	3,29	1,252								
30. Çalışanları yapıcı bir dille eleştirir.											
Sınıf	217	3,93	1,124	406	4,630	,032*			16523,000	,000*	224,82
Branş	191	3,52	1,195								182,95
31. Çalışma ortamını okula istekle gitmemi sağlıyor.											
Sınıf	217	4,20	1,080	406	3,723	,054	4,434	,000*			
Branş	191	3,71	1,163								

p<0,05

Okul yöneticilerinin öğretmenlerin motivasyonunu sağlamadaki rolüne ilişkin olarak 18. maddenin yer aldığı “Okulda sosyal ve kültürel faaliyetler düzenleyerek, öğretmenlere zamanlarını iyi kullanabilecekleri bir okul çevresi (iklimi) sağlamaya çalışır” görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:3,94$ ile branş öğretmenleri ise $\bar{X}:3,72$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Öğretmenleri, hizmet içi eğitim seminer konferans gibi sosyal etkinliklere katılmaya özendirir” (Madde:19) görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:3,94$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,71$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Öğretmenlerin kurum için önemli olduklarını vurgular, onlara inandığını ve güvendiğini hissettirir” görüşünün yer aldığı 20. maddeye sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,20$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,86$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. 21. maddenin yer aldığı “Öğretmenlerin fikir ve düşüncelerine değer vererek uzmanlık konularında onlara danışır” görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,02$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,78$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Öğretmenlere karşı davranışlarında nezaketli ve kibardır” (Madde:22) görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,20$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,86$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. 23. maddenin yer aldığı “Öğretmenlerin gerek özel gerekse okulla ilgili sorunları ile ilgili yakından ilgilenir” görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,17$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,81$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Öğretmenlerin işten doyum almalarını sağlar” (Madde:24) branşa göre öğretmen görüşleri arasında anlamlı $p<0,05$ farklılık gözlenmiştir. Yapılan levene testine göre veriler non-parametrik olduğu için mann whitney u testi yapılmıştır. İncelenen sonuçlara göre sınıf öğretmenlerinin sıra ortalaması: 227,35 iken branş öğretmenlerinin sıra ortalaması: 180,26 olarak elde edilmiştir. “Öğretmenlerin yetenek ve becerilerini ortaya çıkaracak fırsatlar oluşturur” (Madde:25) görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:3,87$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,55$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. 26. maddenin yer aldığı “Öğretmenlerin işinde özgür olmasını sağlar” görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,28$ ile *tamamen katıldıklarını* belirtirken branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,82$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. 27. maddenin yer aldığı “Farklı öğretim yöntemlerinin uygulanması konusunda öğretmenlere özgürlük tanır” görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,32$ ile *tamamen katıldıklarını* belirtirken branş öğretmenler ise $\bar{X}:4,01$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Öğretmenler arasında mesleki işbirliğini geliştirmeye çalışır” (Madde:28) görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,10$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,85$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. 29. maddenin yer aldığı “Başarılı öğretmenlerini ödüllendirir” görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:3,62$ ile *katıldıklarını* belirtirken branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,29$ ile *kısmen katıldıklarını* belirtmişlerdir. “Çalışanları yapıcı bir dille eleştirir” görüşünün yer aldığı 30.madde de branşa göre öğretmen görüşleri arasında anlamlı $p<0,05$ farklılık gözlenmiştir. Yapılan

levene testine göre veriler non-parametrik olduğu için mann whitney u testi yapılmıştır. İncelenen sonuçlara göre sınıf öğretmenlerinin sıra ortalaması: 224,82 iken branş öğretmenlerinin sıra ortalaması: 182,95 olarak elde edilmiştir. 31. maddenin yer aldığı “Çalışma ortamım okula istekle gitmemi sağlıyor” görüşüne sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,20$ ile branş öğretmenler ise $\bar{X}:3,71$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir.

Tablo 6: Öğretmenlerin Branşlarına Göre Okul Yöneticilerinin Sergiledikleri Demokratik Tutum ve Davranışlarının Motivasyon Sağlamadaki Rolüne İlişkin Görüşler

Gruplar	n	$\bar{X}$	Ss	Levene	An. Düz.	t	P
OKUL YÖNETİCİLERİNİN DEMOKRATİK TUTUM VE DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN OLARAK;							
Sınıf öğretmen	210	4,24	,697	,243	,623	3,692	,000*
Branş öğretmen	198	3,98	,723				
OKUL YÖNETİCİLERİNİN ÖĞRETMENLERİN MOTİVASYONUNU SAĞLAMADAKİ ROLÜNE İLİŞKİN OLARAK;							
Sınıf öğretmen	210	4,07	,873	,107	,744	3,838	,000*
Branş öğretmen	198	3,74	,861				

p<0,05

Öğretmenlerin branşına göre okul yöneticilerinin sergiledikleri demokratik tutum ve davranışları karşısında öğretmenlerin motivasyonunu sağlamadaki rolünü belirlemek üzere maddeler bir bütün halinde değerlendirilip bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 6’da yer almaktadır. Yapılan istatistik işlemler sonucunda aritmetik ortalamalara göre sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,24$ ile okul yöneticilerinin demokratik tutum ve davranışlarına ilişkin görüşlere *tamamen katıldıklarını* belirtirken branş öğretmenleri ise $\bar{X}:3,98$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. Branşa göre öğretmen görüşleri arasında p<0,05 düzeyinde anlamlı farklılık gözlenmiştir. Branş öğretmenlerinin görüşleri daha düşük sonuçlanmıştır.

Okul yöneticilerinin öğretmenlerin motivasyonunu sağlamadaki rolüne ilişkin görüşlerin yer aldığı sonuçlar incelendiğinde sınıf öğretmenleri $\bar{X}:4,07$ branş öğretmenleri ise, $\bar{X}:3,74$ ile *katıldıklarını* belirtmişlerdir. Branşa göre öğretmen görüşleri arasında p<0,05 düzeyinde anlamlı farklılık elde edilmiştir. Farklılığın branş öğretmenlerinin görüşlerinden kaynaklandığı görülmektedir.

SONUÇLAR

Yapılan bu çalışmada Elazığ il merkezinde yer alan ilköğretim okullarında görev yapan okul yöneticilerinin demokratik tutum ve davranışlarının öğretmenlerin motivasyonunu etkilemedeki rolü; öğretmenlerin cinsiyet, kıdem ve branş değişkeni dikkate alınarak araştırılmıştır. Araştırma iki başlık altında incelenmiştir. Birinci bölümde

okul yöneticilerinin demokratik tutum ve davranışlarına ilişkin sonuçlar yer alırken, ikinci bölümde yine okul yöneticilerinin motivasyonu sağlamadaki rolüne ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Öğretmenlerin cinsiyetine göre okul yöneticilerinin demokratik tutum ve davranışlarına ilişkin rolünü belirlemek üzere elde edilen sonuçlarda kadın öğretmenler “Karşılaşılan sorunları anlayışla karşılar” görüşünün yer aldığı maddeye *katıldıklarını* belirtirken “Özel yaşama saygılı olur,” “Okulda öğretmenlerin hak arama yollarını açık tutar,” “Kurumsal olanakları öğretmenler arasında eşit olarak dağıtır,” Öğretmenlerin ders yüklerinin belirlenmesinde adil davranmaya özen gösterir,” Öğretmenler arasında cinsiyet ayrımı yapmaz,” “Zümre kararlarına saygılıdır,” “Okulu ilgilendiren konularda kendisiyle aynı bakış açısını paylaşmayan öğretmenleri suçlamaz” görüşlerinin yer aldığı maddelere *tamamen katıldıklarını* belirtmişlerdir. Erkek öğretmenler bütün maddelere *katıldıklarını* belirtmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre kadın öğretmenlerin okul yöneticilerine ilişkin görüşlerinin daha iyimser olduğu görülmüştür. Araştırma da elde edilen sonuçlar Ağiroğlu Bakır’ın (2007:84) Malatya ilinde “İlköğretim Okul Yöneticilerinin Demokratik Tutum ve Davranışları Açısından Değerlendirilmesi” konulu çalışmasını destekler nitelikte sonuçlanmıştır.

Öğretmenlerin cinsiyetine göre okul yöneticilerinin öğretmenlerin motivasyonunu sağlamadaki rolüne ilişkin olarak; “Öğretmenlerin yetenek ve becerilerini ortaya çıkaracak fırsatlar oluşturur” görüşünün yer aldığı madde *katılıyorum* düzeyinde sonuçlanmasına rağmen, kadın öğretmenlerin görüşleri erkek öğretmenlere göre daha olumlu düzeydedir. Elde edilen bu sonuca göre okul yöneticilerinin, okulun tüm insan kaynaklarını etkili bir şekilde kullandıkları söylenebilir.

Birinci kademe görev yapan öğretmenler; “Okulda hak arama yollarını açık tutar” görüşünün yer aldığı maddeye *katılıyorum* düzeyinde yanıt verirken, “Öğretmenleri inanç değer, tutum ve siyasi görüşlerine göre ayırım yapmadan; adil ve demokratik olarak değerlendirir,” “Özel yaşama saygılı olur,” “Kurumsal olanakları öğretmenler arasında eşit olarak dağıtır,” “Zümre kararlarına saygılıdır” görüşlerinin yer aldığı maddelere *tamamen katılıyorum* düzeyinde yanıt vermişlerdir. İkinci kademe öğretmenleri bütün maddelere *katılıyorum* düzeyinde görüş bildirmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre okul yöneticilerinin her iki kademe de görev yapan öğretmenlere karşı demokratik bir tutum içinde oldukları söylenebilir.

Okul yöneticilerinin öğretmenlerin motivasyonunu sağlamadaki rolüne ilişkin olarak elde edilen sonuçlarda da benzer durum söz konusudur. Bu sonuçlardan “Öğretmenlerin işten doyum almalarını sağlar,” “Öğretmenlerin yetenek ve becerilerini ortaya çıkaracak fırsatlar oluşturur,” “Çalışanları yapıcı bir dille eleştirir,” “Çalışma

ortamım okula istekle gitmemi sağlıyor” maddelerinin yer aldığı görüşlere birinci ve ikinci kademede görev yapan öğretmenler *katılıyorum* düzeyinde görüş bildirirken birinci kademede görev yapan öğretmenler ikinci kademede görev yapan öğretmenlere kıyasla yöneticilerini daha olumlu değerlendirmişlerdir. “Öğretmenlerin işinde özgür olmasını sağlar” ve “Farklı öğretim yöntemlerinin uygulanması konusunda öğretmenlere özgürlük tanır” maddelerin yer aldığı görüşlere birinci kademe öğretmenleri *tamamen katıldıklarını* belirtirken, ikinci kademe öğretmenleri *katıldıklarını* belirtmişlerdir. Elde edilen sonuçlar benzer nitelikte olup bu durum okul yöneticilerinin öğretmenlere karşı olan tutumlarında kademe ayırımı yapmadığını gösterir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar Gültekin (2007: 234)’in “İlköğretim Okulu Müdürlerinin Öğretmenleri Etkileme Davranışları” konusunda yapmış olduğu çalışmayı destekler niteliktedir.

Okul yöneticilerinin öğretmenlere demokratik tutum ve davranışlarına ilişkin bransa göre elde edilen sonuçlar incelendiğinde “Örgütün amacına ulaşabilmesi için okulda iyi işleyen etkili bir iletişim ağı oluşturur,” “Okul ile ilgili sorun çözerken öğretmenlerle birlikte hareket eder ve onların görüşlerini dikkate alır,” “Öğretmeni doğrudan ilgilendiren konularda karar alırken öğretmene danışarak fikrini alır,” “Yaptığı işlerde eleştirilere açıktır, her şeyi ben birim tavrı sergilemez,” “Karşılaşılan sorunları anlayışla karşılar,” “Okulda öğretmenlerin hak arama yollarını açık tutar” maddelerinin yer aldığı görüşlere sınıf ve branş öğretmenleri *katıldıklarını* belirtmelerine rağmen sınıf öğretmenlerinin görüşleri daha iyimser sonuçlanmıştır. “Öğretmenleri inanç değer, tutum ve siyasi görüşlerine göre ayırım yapmadan; adil ve demokratik olarak değerlendirir,” “Özel yaşama saygılı olur,” “Kurumsal olanakları öğretmenler arasında eşit olarak dağıtır,” “Öğretmenlerin ders yüklerinin belirlenmesinde adil davranmaya özen gösterir,” “Öğretmenler arasında cinsiyet ayırımı yapmaz,” “Zümre kararlarına saygılıdır,” “Okulu ilgilendiren konularda kendisiyle aynı bakış açısını paylaşmayan öğretmenleri suçlamaz” maddelerin yer aldığı görüşlere sınıf öğretmenleri *tamamen katıldıklarını* belirtirken branş öğretmenleri *katıldıklarını* belirtmişlerdir. Bransa göre öğretmenlerin yöneticilerine ilişkin görüşleri olumlu olmasına rağmen, sınıf öğretmenleri yöneticilerini daha iyimser değerlendirmişlerdir. Sınıf öğretmenlerinin okulda yöneticileri ile geçirdikleri zaman daha fazla olduğu için iletişimde bu doğrultuda daha fazla olmaktadır. Bu da öğretmenlerin yöneticileri ile kurdukları iletişimin olumlu yansıması şeklinde düşünülebilir.

Okul yöneticilerinin öğretmenlerin motivasyonunu sağlamadaki rolüne ilişkin sonuçları ilk bölümden farklı olarak “Öğretmenlerin işinde özgür olmasını sağlar” ve “Farklı öğretim yöntemlerinin uygulanması konusunda öğretmenlere özgürlük tanır” maddelerin yer aldığı görüşlere branş öğretmenleri *tamamen katıldıklarını* belirtirken

sınıf öğretmenleri *katıldıklarını* belirtmişlerdir. Elde edilen bu sonuçlara göre yöneticilerin, öğretmenlerin işinde özgür olmasını sağlayacak ortamlar oluşturduğu düşünülebilir.

Araştırmaya katılan öğretmen görüşlerinden elde edilen veriler çok yüksek sonuçlanmıştır. Bu nedenle araştırma konusu nitel araştırmayla yeniden yorumlanıp sonuçlar karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ağroğlu Bakır, A. (2007). Sergiledikleri Demokratik Tutum ve Davranışlar Açısından İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Balcı, A. (2007). Etkili Okul Okul Geliştirme, Ankara: Pegem Yayınları.
- Boydak Özcan, M.(2004). Okul Yöneticilerinin Öğretmenlere Saygınlık Kazandırmadaki Rolü, XII. Eğitim Bilimleri Kongresi, cilt:2
- Cemaloğlu, N. (2002), Öğretmenlerin Performansının Artırılmasında Okul Yöneticisinin Rolü, Milli Eğitim Dergisi, sayı:153. <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/153-154/cemaloglu.htm>. (Erişim Tarihi: 09/07/2009).
- Derbedek, H. (2008), ilköğretim Okul Müdürlerinin Öğretimsel Liderlik Özelliklerinin Öğretmenlerin Öz Yeterlilikleri Üzerindeki Etkileri (Bursa İli Örneği), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Demirel, Y. (2007), İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Branş Öğretmenlerini Motive Etmede Kullandıkları Yöntemlere İlişkin yönetici ve Öğretmen Görüşleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gültekin, A. (2007). İlköğretim Okulu Müdürlerinin Öğretmenleri Etkileme Davranışları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Karaboğa, M. (2007), Avcılar İlçesi Ortaöğretim Kurumları Yöneticilerinin Motivasyonlarının Çalışan Motivasyonu Üzerine Etkisi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Karadağ, E & Baloğlu, N & Yalçınkayalar, P. (2006). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Öğretmenler Tarafından Algılanan Demokratik Tutumları ile Öğretmenlerin Demokratik Değerleri Üzerine İlişkisel Bir Araştırma, Değerler Eğitimi Dergisi, sayı:12.
- Karaköse, T & Kocabaş, İ. (2006), Özel ve Devlet Okullarında Öğretmenlerin Beklentilerinin İş Doyumu ve Motivasyon Üzerine Etkileri, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Araştırma Dergisi, sayı:1.
- Karlı, Mehmet Durdu. (2006). Etkili Okul Yöneticiliği, İstanbul: Morpa Yayınları.
- Kulpaç, O. (2008), İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmen ve Yöneticileri Motive Etmede Kullanılabilecek Motivasyon Araçları Üzerine Bir İnceleme (Gaziantep Örneği), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Kurt, T. (2005), Herzberg'in Çift Faktörlü Güdüleme Kuramının Öğretmenlerin Motivasyonu Açısından Çözümlemesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı:1.

Okutan, M. (2003), Okul Müdürlerinin İdari Davranışları, Milli Eğitim Dergisi, sayı:157.

<http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/157/okutan.htm> , (Erişim Tarihi: 09/07/2009).

Özden Özcan, H. (2008), İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Okuldaki Disiplin Yaklaşımları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Özgan, H & Aslan, N. (2008), İlköğretim Okul Müdürlerinin Sözlü İletişim Biçiminin Öğretmenlerin Motivasyonuna Etkisinin İncelenmesi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı:1.

Özgün, E. (2008), İlköğretim Birinci Kademe Öğretmenlerinin İş Motivasyonları ile Sınıf Yönetim Becerilerini Algılama Düzeyleri Arasındaki İlişki, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Öztürk, T. (2006), İlköğretim Öğretmenlerinin Motivasyonunu Artıran ve İdame Ettiren Faktörler, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Taçman, M. İlköğretim Sınıf Öğretmenlerinin Demokratik Tutumları, <http://world-education-center.org/cjes/fulltext/2006no1fulltext/2006no1articlefulltext4.pdf> (Erişim Tarihi: 09/07/2009).

Ünal, S. İlköğretim Okul Yöneticilerinin Okullarında Motivasyonu Sağlama Etkinlikleri, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı:7.

Yurdakul, R. (2007), Büyükçekmece İlçesi Ortaöğretim Kurumları Yöneticilerinin Liderlik Özelliklerinin Çalışanların Motivasyonlarına Etkisi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 295-312, ELAZIĞ-2010

İHRACATÇI KOBİ'LERİN SOSYAL SORUMLULUK FAALİYETLERİNE BAKIŞLARINI DEĞERLEME: ELAZIĞ İLİNDE BİR UYGULAMA

*Assessment of Views to Social Responsibility Activities of the Exporting SMEs: A
Study in Elazığ City*

Esma Ülkü KAYA*

Muhammet DÜŞÜKCAN**

ÖZET

KOBİ'lerin ulusal ve uluslar arası arenadaki önemi küreselleşmeyle birlikte gittikçe artmaktadır. Ekonomik sistemde KOBİ'ler büyük ölçekli işletmelerin önemsemedikleri faaliyet alanlarını doldurmakta ve hatta onlara güçlü rakipler haline gelmektedirler. Bu gelişimler ihracatçı KOBİ'leri, faaliyetlerini daha çevresel ve sosyal sorumlu olarak yerine getirmeye zorlamaktadır. Ancak KOBİ'lerin sosyal sorumluluk bilincine ulaşmak için iç ve dış kaynaklı değerlendirme yapmaları zorunludur. Bu nedenle çalışma, Elazığ ilinde faaliyette bulunan ihracatçı KOBİ'lerin sosyal sorumlulukla ilgili faaliyetlere bakışlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır (N=18). Çalışma, KOBİ'lerin sosyal sorumlulukla ilgili alanlara katılımın önemine inanmalarıyla sonuçlanmıştır. Ancak bu faaliyetlere katılım oldukça düşüktür. Ayrıca KOBİ'ler, sosyal faaliyetlere katılımlarının en önemli engeli olarak 'maliyet/kar üzerindeki etkiyi' ve 'personeldeki ilgi eksikliğini' göstermişlerdir. Çalışmaya katılan işletmeler, 'yerel okullar, özel okullar ya da üniversitelerle çalışma' ve 'yerel topluma' bilgi verme düzeylerinin düşük seviyede olduğunu belirtmişlerdir. Son olarak da KOBİ'lerde dış kaynaklı değerlemenin zayıf olduğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: KOBİ'ler, Sosyal Sorumluluk, Sosyal Faaliyetlere Katılım, İç ve Dış Kaynaklı Değerleme

ABSTRACT

The importance of the SMEs in national and international area is increasing more and more with the globalization. The SMEs are acting in the fields that the large-sized businesses do not take into consideration within the economic system and even they become strong competitors for them.

* Yardımcı Doçent, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO; ukaya@firat.edu.tr

** Yardımcı Doçent, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO; mdusukan@firat.edu.tr

These developments lead the exporting SMEs to perform their activities with more environmental and social responsibility. However it is obligatory for the SMEs to make internal and external assessments in order to reach the conscious of social responsibility. Thus this study aims to assess the views of the exporting SMEs located in Elazığ City relating the actions in terms of social responsibility (N=18). It has been concluded that the SMEs have believed in the importance of participating to the activities about the social responsibility. Nevertheless their involvements in these activities have been in considerably low degree. In addition, the SMEs have stated the 'cost/impact on profits' and 'lack of interest from staff' as the most important obstacles for participating to social activities. The companies attended to the study have expressed that working with 'local schools, colleges or universities' and informing the 'local community' have been at low level. Finally, it has been investigated that the external assessment of the SMEs has been poor.

Key Words: SMEs, Social Responsibility, Participation to Social Activities, Internal and External Assessment

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Günümüz KOBİ'leri ekonomik, siyasal, teknolojik gibi çevre faktörlerindeki hızlı değişimlerle büyük ölçekli işletmelerle yoğun rekabet yarışı içerisine girmişlerdir. Özellikle küreselleşme ile birlikte ulusal sınırları aşan rekabet KOBİ'leri sektör ve büyüklüğü ne olursa olsun bütün rakiplerini tanımalarını ve onları yakından takip etmelerini gerektirmiştir. Bu koşullar altında faaliyette bulunan gerek küçük gerekse büyük ölçekli işletmeler birbirlerinden çok farklı teknikler bulmak, uygulamak ve kusursuzluk yarışında faaliyetlerinin toplumla ne ölçüde bütünleştiğini takip etmek durumundadırlar. Bu bağlamda toplumla işletmeleri yakınlaştırarak uygulamaları başarılı kılacak en önemli çalışmaların başında sosyal sorumluluk gelmektedir.

Faaliyette bulunulan toplum içerisinde birçok çevresel faktörle ilişki içerisinde olan işletmelerin, sürekliliklerini korumak için bu çevresel faktörlerin beklentilerini karşılama zorunludur. Özellikle sosyal bir çevrede faaliyet gösterdikleri için işletmelerden pek çok alanda sosyal taleplerin olması doğaldır. Bu nedenle işletmelerin sosyal sorumluluğu, işletmenin varoluşuyla birlikte doğar. Sosyal talepler işletme için sosyal sorumluluğun kapsamını belirlemeye imkân verdiği gibi, ondan ne tür beklentilerin olduğunu da ortaya koyar. Sosyal sorumluluğun kapsamı; ekonomik, yasal, sosyal, etik, kültürel, siyasal, teknolojik vb. boyutlarla sınırlandırılabilir (Özüpek, 2005: 14).

Dinçer, sosyal sorumluluk kavramını, dış çevreye yönelik olarak görüp işletmenin kararlarında diğer kişi, grup, örgüt ve tüm toplumun göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir. Bu açıdan sosyal sorumluluk; "işletmenin ekonomik

faaliyetlerinin, onunla ilgili tarafların (hissedarlar, çalışanlar, tüketiciler ve nihayet tüm toplumun) hiçbirinin menfaatlerine zarar verilmeden yönetilmesi” şeklinde tanımlanabilir (Dinçer, 1998:155).

Sosyal sorumluluk; işletmelere örgüt içi ve örgüt dışı birçok alanda fayda sağladığından, son zamanlarda işletmelerin daha fazla önemseydiği bir amaç haline gelmiştir. Barutçugil, kurumsal sosyal sorumluluğun yerine getirilmesinin, her şeyden önce, örgütün kamuoyundaki imajını ve saygınlığını artırdığını belirtmektedir. Ayrıca yazara göre; çalışanlar ve müşteriler, örgüte daha fazla güven duymaya ve değer vermeye başlarlar. Çalışanların ve müşterilerin ait olma ve bağlılık duyguları gelişir. Bunun sonucunda çalışanların devir hızı düşerken, müşterilerin satın alma sıklığı ve satışların karlılığı yükselir. Müşterilerle iletişim ve ilişkiler gelişir. Çalışanlar arasındaki iletişim, güven, açıklık ve anlayış, dayanışma ve takım ruhu güçlenir. Takım çalışmasının etkinliği, örgütsel performansın ve genel motivasyonun yükselmesini sağlar. Örgütün toplumla, yerel ve merkezi devlet organlarıyla olan ilişkileri gelişir ve güçlenir. Bütün bunların yanı sıra, toplumsal sorumluluk projelerinde aktif görevler alan kurum çalışanları, liderlik becerilerini ve kişiliklerini geliştirme fırsatları veren deneyimler yaşarlar. Örgütteki görevlerini daha etkili yürütebilecek bilgiler, beceriler ve olumlu tutum geliştirirler. İşlerinin yanı sıra, katıldıkları sosyal projeler onların daha huzurlu, kendilerine güvenleri daha yüksek, iş tatmini sağlayan, iş stresi ile daha kolay baş edebilen, yaratıcı düşünebilen ve sorun çözme yetenekleri gelişmiş kişiler olmalarını kolaylaştırır (Barutçugil, 2004:222–223).

İşletme büyüklüğü, işletmelerin çevresel iyileştirmelerinde oldukça önemli bir faktör olarak görülmektedir (Baylis, 1998:294). Özellikle sosyal sorumluluk çabaları büyük ölçekli işletmelerin gerçekleştirebileceği bir çalışma olarak düşünülür. Ancak son yıllarda sosyal sorumluluğun başarılı olarak uygulanması için işletmelerde büyüklük farkı gerekmediği keşfedilmiş, KOBİ’lerde de sosyal sorumluluk konusu literatürdeki birçok çalışmada yer almaya başlamıştır. Bu sonuç ise, KOBİ’lerde sosyal sorumluluğun uygulanmasını farklı bakış açılarından incelemeye alan çalışmaların artışına neden olmuştur.

Jenkins, KOBİ’lerde işletme sosyal sorumluluğuyla ilgili zorlukların olduğunu ve kaynakların daima sınırlı olabileceğini, ayrıca KOBİ’lerin işletme sosyal sorumluluğuna adaptasyonlarını kolaylaştıran bazı özelliklere sahip olduklarını belirtmektedir. Bu özellikler ise aşağıdaki gibidir (Jenkins, 2006: 252–253):

1. KOBİ’ler esnektir ve adapte edilebilirler ve bu nedenle değişen durumlara hızlıca cevap verebilirler örneğin KOBİ’ler değerleriyle sosyal ve/veya çevresel

faidaları birleştiren ürünleri ve hizmetleri için yeni pazar birimlerini hızlı bir şekilde elde etme avantajına sahip olabilir.

2. KOBİ'ler çoğunlukla işletme sosyal sorumluluğu ile ilgili yenilikçi yaklaşımları geliştirme konusunda yaratıcı ve yenilikçidirler.

3. Sahip-yönetici, örgüte oldukça yakındır bu nedenle işletmenin sosyal sorumluluk konusundaki başarısını ve değerleri ile kültürünü etkileyebilir.

4. KOBİ'lerde iletişim, örgüte gömülen değerleri ve sosyal sorumlulukla ilgili bilgileri daha hızlı yayabilir, daha akıcı ve açık hale getirir.

5. Daha yalın, daha az hiyerarşik yönetim yapıları, işletme sosyal sorumluluğu programlarına bütün işgörenlerin katılımını kolaylaştıracaktır.

6. Her işlemin sağladığı fayda, daha erken olarak hissedilir.

Lepoutre ve Heene, KOBİ'lerde küçük işletme sosyal sorumluluğu ile işletme büyüklüğü arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yazarlar incelemeleri sonucunda, dört önemli konuya vurgu yapmaktadırlar. Bunlar aşağıdaki gibidir (Lepoutre ve Heene, 2006:267):

1. Küçük işletmelerin çoğunun sosyal sorumluluğun bazı konularını anlayamadıkları ve konular anlaşılmazsa küçük işletme sosyal sorumluluğu çalışmasının yürütülme ihtimalinin çok düşeceği,

2. Ortak bir sorumluluk kültürü konusunun ve ortaklaşa sorumluluğu üstlenen kurumlar haline gelmenin zorunlu olduğu,

3. Girişimciliğin sorumlu davranışı garantileyemediği,

4. Finansal kaynakların yetersizliği nedeniyle küçük ölçekli işletmelerin büyük ölçekli işletmelerden daha fazla küçük işletme sosyal sorumluluk faaliyetlerinde zorlanacaklarıdır. Ayrıca, güç eksikliğinden dolayı küçük işletmeler, büyük işletmelerden daha fazla sosyal sorumluluk davranışına bağlıdırlar.

Murillo ve Lozano, orta büyüklükteki dört işletmenin sosyal ve çevresel uygulamalarını incelemişlerdir. Çalışmalarında, KOBİ'lerde sosyal sorumluluğu geliştirebilmek için dört önemli konuya vurgu yapmaktadırlar (Murillo ve Lozano, 2006:238):

1. İşletmelerin, yazarların 'sorumlu rekabetçilik' ile bağlantılı olmasını önerdikleri daha çok 'işletme sosyal sorumluluğu' olarak kullanılan ortak bir ifade kullanmaya özen göstermeleri.

2. İşletme sosyal sorumluluk uygulamalarını KOBİ'lere taşımak için uygun bir çevre oluşturma ve bu konudaki bilinci artırma.

3. Var olan en iyi uygulamalardan elde edilen avantajları koruma ve yayma.

4. İşletme sosyal sorumluluğuyla rekabetçilik iyileştirmelerini ilişkilendirme.

Castka ve diğerleri, bir işletmede sosyal sorumluk çalışmalarının etkili bir şekilde uygulanmasını inceleyen bir vaka incelemesi yapmışlardır. Bu vaka çalışması, işletme sosyal sorumluluğu ile ilgili çalışmaların, rekabetçi avantaj elde etme ve bu avantajı artırma konusunda işletmelere yardımcı olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu vaka çalışmasında uygulayıcılar, bu konuda çalışacak KOBİ'lere temel işletme süreçlerine dayalı bir işletme sistemi geliştirmelerini önermektedir. Bu süreçler aşağıdaki gibidir (Castka ve diğerleri, 2004:147):

1. İşletme sosyal sorumluluğu ile ilgili işletme amaç ve hedefleri oluşturma,
2. Uygun süreçlere işletme amaç ve hedeflerini dağıtma,
3. İşletme amaçlarını ölçme, onları hedeflerle kıyaslama ve sürecin etkililiği ile yeterliliğini inceleme,
4. Bir ölçüm ve inceleme sonucu olarak iyileştirmeyi gerçekleştirme.

Perez-Sanchez ve diğerleri; çalışmalarında KOBİ'lerin özelliklerini dikkate alarak, çevresel yönetim araçlarının uygulanmasını etkileyen parametreleri analiz etmeyi amaç edinmişler ve KOBİ'lerde aşağıda verilen etkili bir çevresel yönetim sistemini uygulama stratejisinin aşamalarını, çevresel yönetim araçlarını benimseme açısından tartışmışlardır (Perez-Sanchez ve diğerleri, 2003: 67–77):

Safha 1. Finansal destek

Safha 2. İyi tanımlı bir planla uzun vadeli bir stratejiye sahip olma

Safha 3. İç uzmanlık

- *Bilgi ve beceri ihtiyaçlarını tanımlama ve geliştirme*
- *Örgütsel yapıları revize etme*
- *Uzmanlık konuları hakkında bilinçliliği ve bilgiyi artırma*

Safha 4. Dış yönlü ehliyet

- *KOBİ'lerde networku desteklemek*
- *Çevresel boyutu birleştirmek için var olan kapasiteye yeniden odaklanmak*

Safha 5. Teknolojik gelişim ve yenilik kültürü geliştirme

Tilley ise, KOBİ'lerin çevresel tutumları ile çevresel davranışları arasındaki açığı üç soru açısından araştırmıştır (Tilley, 1999: 240–245):

1. Küçük ölçekli işletme sektöründe çevresel tutum ve davranış arasında neden bir açık vardır? Yazar küçük ölçekli işletmelerin çevre lehindeki tutumlarını çevre lehi uygulamalara dönüştürmesini engelleyen direnç güçleri olarak ifade edilen faktörlerin olduğunu belirtmektedir. Bu direnç güçlerinin, çevre lehinde tutum ve

davranışların gelişimini engellediği belirtilmektedir (örneğin, zayıf çevre eğitimi, düşük çevresel bilinç, ekonomik engeller, yetersiz kurumsal altyapı, sınırlı kurum desteği gibi). Bu soruyu araştırmacı, KOBİ'lerde direnç güçleri açısından incelemiştir.

2. Küçük ölçekli işletmelerin çevresel tutum ve davranışları arasındaki açığı daraltan gösterge nedir? İtici güçler, küçük ölçekli işletmeleri daha sorumlu olarak çalışma konusunda güçlendiren mekanizmalardır. Çevre lehindeki davranışı ödüllendiren, zayıf çevresel davranışı da cezalandıran bu güçler, küçük ölçekli işletmeleri daha çevresel sorumlu olarak çalışmaya sevk eder. Bu değişim güçleri; çevresel eğitim ve geliştirme, düzenleyici bir yapı, kurumsal reform ve etkili araştırma yapma şeklindedir. Bu soruya ise yazar, KOBİ'lerde itici güçler açısından cevap aramıştır.

3. Küçük ölçekli işletmeleri daha çevresel sorumlu olmaya teşvik eden ve destekleyen gösterge nedir? Bu soru ise, direnç güçlerinin nasıl zayıflatılacağı ve itici güçlerinde nasıl güçlendirileceği ile ilgilidir. Yazar bu soruya cevabı, etik, ekonomik ve yönetim perspektifi açısından üç bakış açısından tartışmaktadır.

KOBİ'lerde sosyal sorumluluk uygulamaları üzerine yapılan literatürdeki çalışmalar, önemli sonuçları uygulayıcılara sunmaktadır. Bu sonuçlar, artık sosyal sorumlu çalışmak için büyük ölçekli işletme olma zorunluluğunun gerekmediğini de ispatlamaktadır. Bilakis çalışmalarda KOBİ'lerin sahip oldukları özellikler gereği, büyük ölçekli işletmelere göre sosyal sorumluluk çalışmalarında daha başarılı sonuçlar elde ettikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca KOBİ'lerde sorumluluk çalışmalarında başarılı olmanın en önemli yolları olarak, sorumluluk çabalarıyla işletme amaç ve hedeflerini bütünleştirme ve işletmede işgörenlerin de benimsediği ortak bir sosyal sorumluluk kültürü ve iklimi oluşturma gösterilmiştir. Literatürdeki bu çalışmalarda, KOBİ'lerin sosyal sorumluluk çalışmalarında en çok finansal kaynakların yetersizliği nedeniyle sorun yaşadıkları belirtilmektedir. Fakat devletin KOBİ'leri daha sosyal sorumlu çalışmaya sevk edebilmek için yapmış olduğu teşvikler, bu çalışmaları küçük işletme sektöründe kısmen de olsa kolaylaştıracaktır. Yine araştırmacıların çalışmalarından elde edilen bir sonuç, KOBİ'lerin son yıllarda daha fazla sosyal sorumlu olmaya kendilerini zorunlu hissettiklerini açıklamaktadır. Özellikle küreselleşmeyle birlikte KOBİ'ler, her sektör ve her büyüklükteki işletmeyle rakipken, sosyal sorumluluk çalışması KOBİ'lere diğer işletmelere göre daha rekabetçi olma avantajını sağlamaktadır. Bu gerekçeler, sosyal sorumluluk çalışmasını yurt dışına mal ihraç eden işletmeler için daha önemli hale getirdiğinden, çalışmada yurt dışına mal ihraç eden KOBİ'lerin 'sosyal sorumluluk' faaliyetlerine bakışları değerlendirilecektir.

2. METOT

Araştırma Elazığ ilinde faaliyette bulunan ihracatçı KOBİ'lerin, sosyal sorumlulukla ilgili faaliyetlerine bakışlarını değerlemeyi amaçlamaktadır. Veriler yöneticilerle yapılan yüz yüze görüşmelerle anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Ticaretin yeni yeni canlanmaya başladığı illerden olan Elazığ'da Ticaret ve Sanayi Odası kayıtlarında yaklaşık 37 işletmenin yurt dışına mal sattığı görülmektedir ancak bu işletmelerden faal olarak çalışan ve yurt dışına mal satan firma sayısı 27'dir. Bu işletmelerin 18'inden veriler elde edilebilmiştir, ulaşılabilen işletmelerin bir kısmının artık yurt dışına mal ihraç etmedikleri diğer bir kısmının da çalışmaya katılmak istemedikleri tespit edilmiştir. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm KOBİ'lerle ilgili genel bilgi bölümü, ikinci bölüm ise KOBİ'lerin sosyal ve çevresel performanslarının ölçümlendiği bölümdür. İkinci bölüm 20 sorudan oluşmaktadır. Anket formundaki veriler 18 işletmenin yöneticilerinden elde edilmiştir. Ancak bu çalışmada anket formunda yer alan ihracatçı işletmelerin sosyal ve çevresel sorumluluğa bakışlarını değerleyen sorular üzerinde durulacaktır. Anket formunun oluşturulmasında dört kaynak dikkate alınmıştır. Bunlardan ilk ikisi Avrupa Komisyonu Girişim Genel Direktörlüğünün sosyal sorumlu KOBİ'lerle ilgili Türkçe (<http://www.ec.europa.eu/enterprise/csr/campaign/documentation>) ve İngilizce anket formlarıdır (<http://ec.europa.eu/enterprise/entrepreneurship/supportmeasures/responsibleentrepreneurship/sme-template.pdf>). Diğer ikisi ise Avrupa Komisyonunun 2002 tarihli KOBİ'lerin sosyal ve çevresel sorumlulukları ile ilgili raporu ve İngiliz Business in the Community'in (BITC), DTI (Department of Trade and Industry) adına KOBİ'lerin toplumsal ve sosyal konuları üzerine yürüttüğü araştırmadır (<http://bitc.org.uk/resources/research>). Bu çalışmanın amacını oluşturan anket formundaki yedi soru değerlemeye alınmıştır. 1.(Tablo2), 2.(Tablo4), 3.(Tablo5), 4.(Tablo6), 5. (Tablo7) ve 7. (Tablo3) sorular İngiliz Business in the Community'in (BITC), DTI (Department of Trade and Industry) adına KOBİ'lerin toplumsal ve sosyal konuları üzerine yürüttüğü araştırmadan (<http://bitc.org.uk/resources/research>) ve 6.soru (Tablo8) ise Avrupa Komisyonu Girişim Genel Direktörlüğünün sosyal sorumlu KOBİ'lerle ilgili İngilizce anket formundan (<http://ec.europa.eu/enterprise/entrepreneurship/supportmeasures/responsibleentrepreneurship/sme-template.pdf>) Türkçeye çevrilerek alınmıştır. Elde edilen verilerin analizi için SPSS For Windows 13.0 programı kullanılmıştır.

3. SONUÇLAR

Tablo 1'de çalışmaya katılan KOBİ'leri tanımlayıcı sorulara işletme yöneticilerinin verdikleri cevapların dağılımı görülmektedir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan İhracatçı KOBİ'leri Tanımlayıcı Bilgileri Gösteren Dağılım

Kriterler		N	%	Ortalama	S.Sapma
Sektör	Madencilik	5	27.8	2.0556	1.55193
	İmalat	12	66.7		
	Diğer	1	5.6		
	Toplam	18	100.0		
Hukuk	Özel Limited Şirket	8	44.4	3.3889	1.33456
	Ortaklık	5	27.8		
	Diğer	5	27.8		
	Toplam	18	100.0		
İşgören	Tam zamanlı işgörenler	17	94.4	1.0556	.23570
	Yarı zamanlı işgörenler	1	5.6		
	Toplam	18	100.0		
Amaç	Birleşmeyle var olma ve gelişme	7	38.9	3.7778	1.00326
	Daha yüksek karlılık	6	33.3		
	Daha yüksek kalite	5	27.8		
	Toplam	18	100.0		
Değişme	%10'daha fazla arttı	14	77.8	1.4444	.85559
	%10'daha fazla azaldı	4	22.2		
	Toplam	18	100.0		
Aile	Evet	14	77.8	1.2222	.42779
	Hayır	4	22.2		
	Toplam	18	100.0		
Cinsiyet	Erkek	16	88.9	1.1111	.32338
	Kadın	2	11.1		
	Toplam	18	100.0		
Grup	Evet	3	18.8	1.8125	.40311
	Hayır	13	81.3		
	C.V.	2	-		
	Toplam	18	100.0		

C.V.= Soruya cevap vermeyen işletmeleri ifade eder.

Tablo'ya göre çalışmaya katılan işletmelerin büyük çoğunluğu 'imalat sektöründe' faaliyette bulunan işletmelerdir. Aynı zamanda işletmelerin %44.4'nün 'özel limited şirket' olduğu; %94.4 gibi yüksek bir oranda işletmelerin 'tam zamanlı işgören' istihdam ettikleri; %33.3'ünün 'daha yüksek karlılığı', %38.9'unun 'birleşmeyle var olma ve gelişme' yi ve yine %27.8'inin ise 'daha yüksek kaliteyi' amaçladıkları; %77.8'inin 'son 3 yılda işgören sayısının %10'dan daha fazla arttığı'; %77.8'inin 'aile' işletmesi olduğu; ankete cevap veren yöneticilerin %88.9'unun 'erkek' olduğu ve son olarak da işletmelerin %81.3'ünün 'dış çıkar grubunun' olmadığı şeklinde bir dağılımı görmekteyiz. Ancak 'dış çıkar grubun' varlığı ile ilgili soruya verilen cevabın sorunun tam olarak anlaşılmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Çalışmaya katılan ihracatçı KOBİ'lerin, anket formunda sosyal sorumluluk faaliyetlerine bakışlarını değerleyen sorulara verdikleri cevapların frekans dağılımları aşağıda görüldüğü gibidir:

Tablo 2. İhracatçı KOBİ'leri Küçük ve Orta Ölçekli Bir İşletme Kurup Çalıştırmaya Sevk Eden Nedenleri Gösteren Dağılım (Birden fazla işaretleme yapılabilir)

Kriterler	İşletme Sayısı (N=18)			Yüzde (%)
	Cevap veren	Cevap vermeyen	N	
Bağımsız olma düşüncesi	5	13	18	27.8
İşgören istihdam etme düşüncesi	14	4	18	77.8
Piyasada bir yer edinme düşüncesi	10	8	18	55.6
Kendi ilkelerini/iş değerlerini yansıtmayı isteme düşüncesi	6	12	18	33.3
Yerel toplumun bir parçası olabilme düşüncesi	6	12	18	33.3
Önemli kişisel bir başarı sağlama düşüncesi	5	13	18	27.8
Zengin olma düşüncesi	2	16	18	11.1
İyi bir yaşam sağlama düşüncesi	3	15	18	16.7
Diğer	1	17	18	5.6
Bilmiyorum	-	18	18	-

Elazığ ilinde faaliyette bulunan ihracatçı KOBİ'leri küçük ve orta ölçekli bir işletme kurup çalıştırmaya sevk eden nedenler %77.8 gibi yüksek bir oranla 'işgören istihdam etme düşüncesi', '%55.6 gibi bir oranla ise 'piyasada bir yer edinme düşüncesi' ve %33.3 oranla da 'kendi ilkelerini/iş değerlerini yansıtmayı isteme düşüncesi' ve 'yerel toplumun bir parçası olabilme düşüncesi' oluşmaktadır. Ancak 'zengin olma' (%11.1) ve 'iyi bir yaşam sağlama' (%16.7) düşüncelerinin daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Bu yüzde dağılımlar bu işletmelerin kuruluş ve faaliyette bulunma amaçları içerisinde sosyal amaçlarının kişisel çıkarlarından daha önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Tablo 3. İhracatçı KOBİ'lerin Sosyal ve Çevresel Olarak Gerçekleştirdikleri Faaliyetlerini İfadeleme Şekillerini Gösteren Dağılım (Yalnızca bir seçenek işaretlenecektir)

Kriterler	N	Yüzde (%)
İşletme sosyal sorumluluğu	3	17.6
Sorumlu işletme uygulaması	7	41.2
Kamu ilgisi	-	-
Çevresel ilgi	-	-
İşletme şuru	1	5.9
Toplumla faydalı ilişki	-	-
Normal işletme uygulaması	1	5.9
Sürdürülebilir kalkınma/İşletme uygulaması	4	23.5
Değer yönelimlilik	-	-
Sosyal/Toplumsal taahhüt	-	-

Tablo 3'ün Devamı

Kriterler	N	Yüzde (%)
Diğer	-	-
Bilmiyorum	1	5.9
Cevap vermeyen işletme	1	-
TOPLAM	18	100.0
Ortalama:4.2941 Standart Sapma:3.45985 Cevap Veren İşletme Sayısı:17 Cevap Vermeyen İşletme Sayısı:1		

Tabloda ihracatçı KOBİ'lerin sosyal ve çevresel olarak gerçekleştirdikleri faaliyetlerini ifadelendirme şekillerinin frekans dağılımı görülmektedir. KOBİ'lerin % 41.2 gibi yüksek bir oranı sosyal ve çevresel faaliyetlerini 'sorumlu işletme uygulaması' olarak adlandırmaktadırlar. Ancak işletmelerin bu faaliyetlerini en düşük oranla 'işletme şuuru' ve 'normal işletme uygulaması' (% 5.9) olarak adlandırdıkları söylenebilir.

Tablo 4. İhracatçı KOBİ'lerin Sosyal ve Çevresel Sorumluluğa Bakışlarını Gösteren Dağılım

Kriterler	1	2	3	4	5	Ortalama	Standart Sapma
SC1	3 (16.7)	2 (11.1)	10 (55.6)	-	3 (16.7)	2.8889	1.23140
SC2	3 (16.7)	3 (16.7)	8 (44.4)	3 (16.7)	1 (5.6)	2.7778	1.11437
SC3	3 (16.7)	3 (16.7)	7 (38.9)	1 (5.6)	4 (22.2)	3.000	1.37199
SC4	-	-	6 (33.3)	7 (38.9)	5 (27.8)	3.9444	.80237
SC5	-	-	3 (16.7)	10 (55.6)	5 (27.8)	4.1111	.67640

SC1, SC2 ve SC3 değişkenleri için;

1=Tamamen katılmıyorum, 2=Fazla katılmıyorum, 3=Katılıyorum, 4=Fazlaca katılıyorum, 5=Tamamen katılıyorum

SC1=Küçük ve orta ölçekli işletmeler sosyal ve çevresel sorumluluklarına büyük önem verirler.

SC2=Bazı kişiler bir işletme sosyal ve çevresel sorumluluğa sahipse bu işletmenin başarılı bir işletme olma ihtimalinin yüksek olacağını düşünür.

SC3=Bazı kişiler bir işletme uygulamalarıyla ilgili bir sorumluluğa sahipse bu işletmenin başarılı bir işletme olabilme ihtimalinin yüksek olduğunu düşünür.

SC4 ve SC5 değişkenleri için;

1=Çok düşük, 2=Düşük, 3=Orta, 4=Yüksek, 5=Çok yüksek

SC4= Sorumlu işletme uygulamalarına sahip olma konusunda işletmeyi tanımlama boyutu.

SC5=Sosyal ve çevresel sorumluluğa sahip olma konusunda işletmeyi tanımlama boyutu.

Tabloya göre çalışmaya katılan ihracatçı KOBİ'lerin %55.6 oranında 'genellikle KOBİ'ler sosyal ve çevresel sorumluluğa önem verirler' ifadesine katıldıkları görülmektedir. Yine çalışmaya katılan ihracatçı KOBİ'lerin %44.4 oranında 'sosyal ve çevresel sorumluluk sahibi iseler başarılı olma ihtimallerinin yüksek olacağı' ve %38.9 oranında 'uygulamalarında sorumluluk sahibi iseler başarılı olabilme ihtimallerinin yüksek olacağı' ifadelerine katıldıkları söylenebilir. Ayrıca ihracatçı KOBİ'ler kendi işletmelerinin %38.9 oranında yüksek derecede sorumlu işletme uygulamalarına ve yine %55.6 oranında yüksek derecede sosyal ve çevresel sorumluluğa sahip olduklarını ifade etmektedirler.

Tablo 5. İhracatçı KOBİ'lerin Faaliyet Alanlarına Katılımlarının Önemi ve Bu Faaliyet Alanlarına Fiili Olarak Katılımlarını Gösteren Dağılım (Birden fazla işaretleme yapılabilir)

Kriterler	1	2	Cevap vermeyen işletme sayısı	N
Çevresel etkiyi azaltma	16 (94.1)	1 (5.9)	1 -	18
Atıkları azaltma ve geri dönüşüm	14 (82.4)	3 (17.6)	1 -	18
Personeli beceri geliştirme konusunda teşvik etme	16 (94.1)	1 (5.9)	1 -	18
Personeli sağlıklı bir iş/yaşam dengesi konusunda teşvik etme	14 (87.5)	2 (12.5)	2 -	18
Personelin sağlığı ve refahı konusunda sorumluluk alma	16 (94.1)	1 (5.9)	1 -	18
Toplum ve işletmeyle karşılıklı faydalı bir ilişki kurma	16 (94.1)	1 (5.9)	1 -	18
Yerel halk üzerinde aktif olma	13 (86.7)	2 (13.3)	3 -	18
Hayır kurumlarıyla ya da gönüllü kurumlarla çalışma	14 (93.3)	1 (6.7)	3 -	18
Yerel okullar, özel okullar ya da üniversitelerle çalışma	14 (93.3)	1 (6.7)	3 -	18
Mahrum ya da zayıf bırakılan bölgelere yatırım yapma	15 (93.8)	1 (6.3)	2 -	18
Uzun vadeli işsizlik ya da evsizlik gibi geleneksel olarak dikkate alınmayan gruplarla ilgilenme	14 (93.3)	1 (6.7)	3 -	18
Deniz aşırı bir ürünün etik bir şekilde üretilmesini sağlama	15 (100.0)	-	3 -	18
Çalışılan toplumun etnik düzenini dikkate alma	15 (93.8)	1 (6.3)	2 -	18
Hiçbiri	14 (100.0)	-	4 -	18
Bilmiyorum	13 (100.0)	-	5 -	18

1=Faaliyet alanına katılım önemlidir.

2=Faaliyet alanına katılıyorum.

Tabloda ihracatçı KOBİ'lerin faaliyet alanlarına katılımlarının önemi ve bu faaliyet alanlarına fiili olarak katılımlarını gösteren frekans dağılımı görülmektedir. Tabloyu incelediğimizde KOBİ'lerin ilgili faaliyet alanlarının daha çok önemine inandıklarını ancak bu faaliyet alanlarına katılımın çok düşük hatta hiç olmadığını görürüz. Örneğin ihracatçı KOBİ'lerin 'denizaşırı bir ürünün etik bir şekilde üretilmesini sağlamanın' önemine inandığı ancak bu faaliyet alanına katılımın hiç olmadığı görülmektedir. Benzer şekilde KOBİ'lerin 'çevresel etkiyi azaltma', 'personeli beceri geliştirme konusunda teşvik etme', 'personelin sağlığı ve refahı konusunda sorumluluk alma' ve 'toplum ve işletmeyle karşılıklı faydalı bir ilişki kurma' faaliyet alanlarının önemine %94.1 oranında inandıkları ancak bu faaliyet alanlarına %5.9 oranıyla katıldıkları söylenebilir. KOBİ'ler %82.4 oranla 'atıkları azaltma ve geri dönüşüm' işleminin önemine inanırken %17.6 oranıyla da bu faaliyete fiilen katılırlar. İhracatçı KOBİ'lerin %87.5'i 'personeli sağlıklı bir iş/yaşam dengesi konusunda teşvik etme' konusunun önemine inanırken, %12.5'u bu faaliyete fiilen katılmaktadır ve aynı şekilde 'yerel halk üzerinde aktif olma' konusunun önemine %86.7 oranıyla inanırken, %13.3'ü bu faaliyete fiilen katılmaktadırlar. İhracatçı KOBİ'lerin %93.3'ü 'hayır kurumlarıyla ya da gönüllü kurumlarla çalışma', 'yerel okullar, özel okullar ya da üniversitelerle çalışma ve 'uzun vadeli işsizlik ya da evsizlik gibi geleneksel olarak dikkate alınmayan gruplarla ilgilenme' konularının önemine inanırken %6.7'si bu faaliyet alanlarına fiili olarak katılmaktadır. Son olarak bu KOBİ'lerin %93.8'i 'mahrum ya da zayıf bırakılan bölgelere yatırım yapma' ve 'çalışılan toplumun etnik düzenini dikkate alma' alanlarının önemine inanırken %6.3'ü bu faaliyet alanlarına fiilen katıldıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 6. İhracatçı KOBİ'lerin Tablo 5'teki Faaliyet Alanlarına Daha Fazla Katkı Sağlamalarına Engel Olarak Hissettikleri Nedenleri Gösteren Dağılım (Birden fazla işaretleme yapılabilir)

Kriterler	İşletme Sayısı (N=18)			Yüzde (%)
	Cevap veren	Cevap vermeyen	N	
Maliyet/Kar üzerindeki etki	11	7	18	61.1
Zaman yetersizliği	7	11	18	38.9
Bürokrasi/Kırtasiyecilik	7	11	18	38.9
Kaynak sınırlılığı	4	14	18	22.2
Bu faaliyet alanları konusunda bilinç eksikliği	8	10	18	44.4
Topluma kayıtsız olma	1	17	18	5.6
Yönetimdekilerin motivasyon eksikliği	3	15	18	16.7
Personeldeki ilgi esikliği	11	7	18	61.1
Bu faaliyet alanlarıyla ilgili yeterli bilgiye sahip olmama	1	17	18	5.6

Tablo 6'nın Devamı

Kriterler	İşletme Sayısı (N=18)			Yüzde (%)
	Cevap veren	Cevap vermeyen	N	
Bu faaliyet alanlarına nasıl dahil olunacağı konusundaki bilgi eksikliği	3	15	18	16.7
Bilginin nerede bulunacağı konusunda bilgi sahibi olmama	-	18	18	-
Diğer	-	18	18	-

Tablo ihracatçı KOBİ'lerin Tablo 5'teki faaliyet alanlarına daha fazla katkı sağlamalarına engel olarak hissettikleri nedenlerin frekans dağılımını göstermektedir. Tabloda ilgili faaliyet alanlarına katılımın zayıflığının (Tablo 5) en önemli nedenleri 'maliyet/kar üzerindeki etki' ve 'personeldeki ilgi eksikliği' olduğu görülmektedir (%61.1). Bu nedenleri %44.4 oranla 'ilgili faaliyet alanları konusundaki bilinç eksikliği', %38.9 oranlarıyla da 'zaman yetersizliği' ve 'bürokrasi/kırtasiyecilik' nedenleri izlemektedir. İhracatçı KOBİ'ler tarafından 'topluma karşı kayıtsız olma' ve 'ilgili faaliyet alanları konusunda yeterli bilgiye sahip olmama' nedenleri bu faaliyet alanlarına katılım zayıflığının en düşük nedenleri olarak gösterilirken, 'bilginin nerede bulunacağı konusunda bilgi sahibi olmama' nedeni ise bu faaliyet alanlarına katılım zayıflığının bir nedeni olarak gösterilmemiştir.

Tablo 7. İhracatçı KOBİ'lerin Tablo 5'de Katıldıkları Faaliyetler Hakkında Bilgiyi İlettikleri Grupları Gösteren Dağılım (Birden fazla işaretleme yapılabilir)

Kriterler	İşletme Sayısı (N=18)			Yüzde (%)
	Cevap veren	Cevap vermeyen	N	
Dış Kaynaklı Ortaklar	2	16	18	11.1
Tedarikçiler	7	11	18	38.9
Müşteriler	8	10	18	44.4
İşgörenler	10	8	18	55.6
Devlet (Yerel ya da Merkezi)	6	12	18	33.3
Ticari basın	5	13	18	27.8
Çalışılan yerel toplum	3	15	18	16.7
Yerel ya da bölgesel basın	7	11	18	38.9
Bilmiyorum	3	15	18	16.7

Tablo ihracatçı KOBİ'lerin Tablo 5'de katıldıkları faaliyetler hakkında bilgiyi ilettikleri baskı gruplarının gösterildiği frekans dağılımını göstermektedir. Tabloda ihracatçı KOBİ'ler en yüksek oranla (%55.6) 'işgörenlerine' daha sonra sırayla 'müşterilerine' (%44.4), 'tedarikçilerine' ve 'yerel ya da bölgesel basına' (%38.9), 'devlete' (%33.3) ve 'ticari basına' (%27.8) bu faaliyetleri hakkında bilgi vermektedirler.

KOBİ'lerin 'dış kaynaklı ortaklara' (%11.1) ve 'çalışılan yerel topluma' (%16.7) bu faaliyetleri hakkında en düşük oranla bilgi verdikleri görülmektedir.

Tablo 8. İhracatçı KOBİ'lerin Sosyal ve Çevresel Faaliyetlerini İzleme, Ölçme ya da Değerleme Durumlarını Gösteren Frekans Dağılımı

Kriterler		N	Yüzde (%)	Ortalama	Standart Sapma
Evet	Kendi kendini değerlendirme	13	72.2	1.4444	.78382
	Dış kaynaklı değerlendirme	2	11.1		
Hayır		3	16.7		
TOPLAM		18	100.0		

Tablo'da ihracatçı KOBİ'lerin sosyal ve çevresel faaliyetlerini izleme, ölçme ya da değerlendirme durumlarını gösteren frekans dağılımı görülmektedir. Tabloda ihracatçı KOBİ'lerin toplam %83.3'ü sosyal ve çevresel faaliyetlerini izlediklerini, bunun %72.2'si 'kendi kendini değerlediğini' ve %11.1'i ise 'dış kaynaklı olarak değerlendirildiklerini' belirtirken, KOBİ'lerin geri kalan %16.7'si ise sosyal ve çevresel faaliyetlerinin değerlendirmediğini belirtmişlerdir.

4. TARTIŞMA

İşletme literatüründe yıllardır hakkında araştırmalar ve tartışmalar yapılan ve yazılar yazılan küçük ve orta ölçekli işletmelerin, ekonomik yapıdaki önemleri konusu hiçbir araştırmacı ve yöneticinin göz ardı edemeyeceği bir konudur. Özellikle yoğun rekabet ve küreselleşme, rekabetin yönünü işletme büyüklüğü ve çalışılan sektör gibi kriterlerin ötesine taşımıştır. Artık büyüklüğü ve sektörü ne olursa olsun işletmeler birbirlerinin en amansız rakipleridir. Ulusal sınırların ötesine taşınan KOBİ'ler, büyük ölçekli işletmelerin en korkulu rakipleri haline gelmiştir. Yurt dışına mal satan KOBİ'lerin uzun vadeli amaçları olan süreklilik amacını sağlamaları için önem verdikleri bir amaç olan sosyal sorumluluğa bakışlarını incelemenin, literatürde bu konuda yapılacak diğer çalışmalara ışık tutacağını düşünmekteyiz. Bu nedenle çalışmada, ihracatçı KOBİ'lerin sosyal sorumlulukla ilgili faaliyetlerine bakışlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma Elazığ ilinde faaliyette bulunan ihracatçı KOBİ'lerin sosyal sorumluluk faaliyetlerine bakışlarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası kayıtlarına göre 37 işletme yurt dışına mal satmakta olup, ancak bu işletmelerin 27'si faal olarak çalışmaktadır. Bu 27 KOBİ'nin 18'nin yöneticilerinden veriler elde edilebilmiştir (KOBİ'lerin bir bölümünün çalışmaya katılmak istemediği bir kısmının ise artık yurt

dışına mal ihraç etmedikleri belirlenmiştir). Bu KOBİ'lerle ilgili bilgi verici sorulara verilen cevapların frekans dağılımları Tablo 1'de verilmiştir.

Çalışmaya katılan ihracatçı KOBİ'lerin küçük ve orta ölçekli bir işletme kurma nedenlerine bakılacak olursa (Tablo 2), en yüksek yüzde oranlarının 'işgören istihdam etme' (%77.8) ve 'piyasada bir yer edinme' düşüncelerinde olduğu görülür. Bu sonuç bölgesel kalkınmayı, işsizliği vb geliştirmek için devletin uyguladığı politikalarla ilgilidir. Devletin özellikle bölgesel ticareti canlandırmak amacıyla KOBİ'lerin kurulmasını teşvik uygulamaları elde edilen bu sonucun önemli bir gerekçesidir.

Çalışmaya katılan ihracatçı KOBİ'lerin sosyal ve çevresel olarak gerçekleştirdikleri faaliyetlerini ifadelendirme şekillerinin dağılımına bakılacak olunursa (Tablo 3), ihracatçı işletmelerin bu faaliyetlerini daha çok 'sorumlu işletme uygulaması' olarak adlandırdıkları görülür.

Tablo 4'de ihracatçı KOBİ'lerin sosyal ve çevresel sorumluluklarına bakışlarının dağılımı verilmiştir. Bu tabloya göre çalışmaya katılan ihracatçı KOBİ'lerin genellikle 'sosyal ve çevresel sorumluluklarına büyük önem verdikleri', 'sosyal ve çevresel sorumluluğa ve sorumlu işletme uygulamalarına sahiplerse başarılı olma ihtimallerinin yükseleceği' şeklindeki düşüncelere sahip oldukları ve ayrıca 'kendi işletmelerinin sosyal ve çevresel sorumluluğa ve sorumlu işletme uygulamalarına yüksek derecede sahip oldukları' sonucu görülmektedir.

Çalışmaya katılan ihracatçı KOBİ'lerin sosyal ve çevresel faaliyet alanlarına katılımlarının önemi ve bu faaliyet alanlarına fiilen katılımları incelenmiştir (Tablo 5). Bu dağılımı gösteren tabloyu incelediğimizde, işletmelerin belirtilen faaliyet alanlarının önemine büyük ölçüde inandıkları ancak bu faaliyet alanlarına katılımın ya çok az ya da hiç olmadığı görülür. Ancak bu sonuç, Tablo 4'deki sonuçlarla çelişmektedir. Tablo 4'deki sonucun, işletmelerin olması gerekene verdikleri cevaptan kaynaklanmış olması veya bu sonuca tablo 5'te olduğu gibi detaylı bir faaliyet alanları listesinin yer almamasının neden olması mümkündür. Ayrıca Tablo 5'de 'denizaşırı bir ürünün etik bir şekilde üretilmesini sağlama' sorumluluğuna KOBİ'lerin büyük çoğunluğunun inandığı ancak bu faaliyet alanına katılımın olmadığı görülmektedir.

Tablo 6, çalışmaya katılan ihracatçı KOBİ'lerin tablo 5'teki faaliyet alanlarına katkı sağlamalarına engel olarak gördükleri nedenlerin dağılımını göstermektedir. Bu tablo incelendiğinde, KOBİ'lerin bu faaliyetlere katılım zayıflıklarının en önemli nedenleri olarak 'maliyet/kar üzerindeki etki' (%61.1), 'personeldeki ilgi eksikliği' (%61.1) ve 'bu faaliyetlerle ilgili bilgi eksikliği' (%44.4) gelmektedir. Bu sonuçlar tablo 5'teki sonuçlarla uyumludur. Örneğin; işletmelerin 'çevresel etkiyi azaltma' ve 'atıkları

azaltma ve geri dönüşüm' ve 'beceri gelişimi için teşvik edilmesi' gibi faaliyet alanları, işletmelerin 'maliyet/karlılık üzerindeki etki' ve 'personeldeki ilgi eksikliği' ile bağlantılıdır. Özellikle sürdürülebilir kalkınma kavramı olarak tanımlanan ekolojik dengenin korunması ve çevre kirliliğini önleme işletmeler için (özellikle KOBİ'ler) önemli gider kalemleridir. Özellikle finansman bulma sıkıntısı çeken KOBİ'ler için bu konu, oldukça önemli bir problemdir ve özellikle tablo 5'teki faaliyet alanlarına katılım zayıflığı, KOBİ'lerin bu faaliyet alanları hakkında bilinç eksikliğine sahip olmalarıyla da ilgilidir. Bu bilinçlenme için devlet-üniversite ve KOBİ işbirliği zorunludur. Bu noktada tablo 5'te KOBİ'lerin 'yerel okullar, özel okullar ya da üniversitelerle çalışma' faaliyetine katılımlarının oldukça düşük olduğu, elde edilen bu sonucu desteklemektedir. Tablo 5'teki faaliyet alanları hakkında bilginin iletildiği gruplar da, KOBİ'lerin hangi gruplarla daha fazla işbirliği içerisinde olduğunu göstermektedir (Tablo 7). Bu dağılımı gösteren tabloyu incelediğimizde, KOBİ'lerin en fazla 'işgörenlere', 'müşterilere', 'tedarikçilere', 'yerel ve bölgesel basına' ve 'devlete' bu faaliyetleri hakkında bilgi verdikleri görülür. Ancak, 'dış kaynaklı ortaklar' ve 'çalışılan yerel toplum' bu faaliyetler hakkında daha az bilgilendirilmektedir. Bu sonuç, toplum içerisinde var olan ve toplumun kaynaklarını kullanan KOBİ'lerin, yerel toplumdaki sorunlarıyla ilgisiz olarak faaliyette bulduklarının göstergesidir.

KOBİ'lerin sosyal ve çevresel sorumluluklarına olan bakışlarının gelişimi, daha çok sorumlu işletme uygulamalarının gerek iç gerekse dış kaynaklı bir değerlemeye tabi tutulması ile mümkündür. Bu durumu gösteren tablo incelendiğinde (Tablo 8), çalışmaya katılan KOBİ'lerin %72.2 oranla kendi kendilerini değerledikleri, %11.1 oranla da dış kaynaklı olarak değerlendikleri ve %16.7'sinin ise hiç değerlendirme yapmadıklarını göstermektedir. Bu sonuç, KOBİ'lerin dış kaynaklı değerlemesinin zayıf olduğunu göstermektedir. Bu durum ise, işletmeleri sorumlu işletme uygulamalarından ya alıkoymakta ya da sorumlu uygulamalarında kendi doğrularına göre faaliyette bulunmalarını gerektirmektedir. Çevreye- kirlilik, atıkları yok etme ve geri dönüşüm-, işgörenlere, tüketicilere, rakiplere vb karşı sorumlulukların yerine getirilmesi üzerinde, dış kaynaklı değerlemenin özellikle devlet kontrolünün önemi büyüktür. Getirilen kanun, yönetmelik ve ulusal ve uluslar arası standartlara uygun olarak, işletmelerin ne derecede faaliyette bulduklarının devlet ve devlet kurumları aracılığıyla kontrolü yapılmadıkça, gelişigüzel uygulamalar bilhassa ekolojik dengeye zarar verecek uygulamaları görebilmek mümkün olacaktır. Bunun yanı sıra tüketicilere, işgörenlere, yerel halka da, işletmelerin sosyal ve çevresel faaliyetlerini denetleme ve değerlendirme bilinci kazandırılmalıdır. Bu bilinç ortamında faaliyette bulunan KOBİ'ler, her faaliyetini bu

gruplar üzerindeki etkisini düşünerek düzenleyecek ve faaliyetlerini bu sınırlar içerisinde yürütecektir.

Elazığ ilindeki ihracatçı KOBİ'lerin sosyal sorumluluk faaliyetlerine bakışlarını değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada en önemli kısıtlılıklar, işletmelerin soruları 'olana' göre değil 'olması gerekene' göre cevaplamaları ve sorun yaşadıkları konularda ya hiç cevap vermeme ya da çekimser olma davranışı göstermeleridir. Bu durum elde edilen verilerin sağlıklı bir şekilde analizini ve raporlanmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle Tablo 4 ve Tablo 5 arasında görülen uyumsuzluk, böyle bir sorunun sonucunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Avrupa Komisyonu Girişim Genel Direktörlüğü, Sorumlu İşletmeler-Bilinç Düzeyini Artırmaya Yönelik Anket Formu (10.01.2008). <http://www.ec.europa.eu/enterprise/csr/campaign/documentation> adresinden alınmıştır.
- Barutçugil, İsmet (2004). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*, Birinci Baskı, İstanbul: Kariyer Yayınları
- Baylis, Robert ve Diğerleri (1998). Company Size, Environmental Regulation and Ecological Modernization: Further Analysis at The Level of The Firm, *Business Strategy and the Environment*, 7:285-296
- Castka, Pavel ve Diğerleri (2004), How can SMEs Effectively Implement the CSR Agenda? A UK Case Study Perspective, *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 11: 140-149
- Dinçer, Ömer (1998). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, 5.Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş
- Jenkins, Heledd (2006). Small Business Champions for Corporate Social Responsibility, *Journal of Business Ethics*, 67: 241-256
- Lepoutre, Jan ve Aime Heene (2006). Investigating the Impact of Firm Size on Small Business Social Responsibility: A Critical Review, *Journal of Business Ethics*, 67: 257-273
- Murillo, David ve Josep M. Lozano (2006). SME and CSR: An Approach to CSR in Their Own Words, *Journal of Business Ethics*, 67: 227-240
- Observatory of European SMEs (2002). European SMEs and Social and Environmental Responsibility, *Report Of European Commission*, No:4, Enterprise Publications
- Özüpek, M.Nejat (2005). *Kurum İmajı ve Sosyal Sorumluluk*, Birinci Baskı, Konya: Tablet Kitabevi
- Perez-Sanchez, D. ve Diğerleri (2003), Implementing Environmental Management in SMEs, *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 10: 67-77
- Report Produced on Behalf of DTI (10.01.2008). Engaging SMEs in Community & Social Issues. www.bitc.org.uk/resources/research adresinden alınmıştır.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2010-20/1

SME Case Study Template (11.01.2008). http://ec.europa.eu/enterprise/entrepreneurship/support_measures/responsible_entrepreneurship/sme-template.pdf adresinden alınmıştır.

Tilley, Fiona (1999). The Gap Between The Environmental Attitudes and The Environmental Behaviour of Small Firms, *Business Strategy and the Environment*, 8: 238–248

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 313-332, ELAZIĞ-2010

HEDEF MALİYETLEME

Target Costing

Gamze Ayça KAYA*

ÖZET

Son zamanlarda rekabet, teknoloji, ürün, müşteri ve çevre koşullarında meydana gelen gelişmeler, çağdaş maliyet yönetim tekniklerini gerektirmiştir. Hedef maliyetleme bu tekniklerden biridir. Hedef maliyetleme, bir ürünün yaşam döneminde bütün üretim maliyetlerini düşürmek için kullanılan bir maliyet azaltma tekniğidir. Hedef maliyetleme yönteminin amacı, arzu edilen kârı sağlayacak üretim sürecini oluşturmaktır. Bu çalışmada, gittikçe kullanımı yaygınlaşan maliyet azaltma tekniklerinden biri olan hedef maliyetleme yöntemi incelenmiştir. Ayrıca hedef maliyetlemenin tanımı, süreci, özellikleri belirtilmiş ve hedef maliyetleme geleneksel maliyetleme ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hedef Maliyetleme, Maliyet Yönetimi, Maliyet Azaltma.

ABSTRACT

Recently, developments occurring in competition, technology, product, customer, and environment conditions have required to contemporary cost management techniques. Target costing is one of these techniques. Target costing is a cost reduction technique which is used in life cycle of a product to decrease all producing costs. The aim of target costing method, has constituted producing process which will provide desirable profit. In this study had examined target costing method which is one of cost reduction techniques expanding more and more its used. Furthermore definition of target costing, process, characteristics was determined and target costing was compared with traditional costing.

Key Words: Target Costing, Cost Management, Cost Reduction.

---

* İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı
Doktora Öğrencisi

1. GİRİŞ

Geleneksel maliyet yöntemleri günümüzde yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle işletmeler yeni maliyet yönetim teknikleri arayışına girmişlerdir. İşletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için belirli bir kâr elde etmeleri ve rekabette başarılı olmaları gerekmektedir. İşletmeler rakiplerine göre yüksek kaliteli, düşük maliyetli mamuller sunmalıdır. Yani işletmelerin istedikleri kârı sağlamaları, kaliteli ürünleri üretmeleri ve piyasada rekabetçi kalmaları için maliyet yönetim tekniği olarak hedef maliyet yönetim tekniğini uygulamaları gerekmektedir. Bu nedenle hedef maliyet yönteminin önemi artmaktadır.

Rekabet koşulları, teknoloji, ürün, müşteri ve benzeri çevre koşullarında özellikle son yıllarda meydana gelen gelişmeler, geleneksel maliyet yönetimi anlayış ve uygulamalarını geçersiz kılmakta ve bu çerçevede yeni koşulların gereklerini yerine getirebilecek çağdaş maliyet yönetim teknikleri önerilmektedir (Savaş, 2003:183).

Bugünün teknolojik ve ekonomik ortamında, finansal bilgilerin, küresel rekabetin getirdiği hız, yararlılık ve doğrulukta üretmede geleneksel yöntemlerin sınırlı kaldığı bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Maliyet muhasebesinin geçmişe odaklı oluşu ancak ne olup bittiğini açıklama olanağı vermekte ve gelecekle ilgili konuların yönetiminde yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlik karar verme süreçlerinde daha hızlı, daha doğru ve yararlı bilgiler üretecek sistem, yöntem ve modellerin geliştirilmesini zorlaştırır. Bu kapsamda hedef maliyetleme de bugünün küresel rekabet koşullarında birçok işletme için ‘maliyetim bu kadar olduğuna göre, satış fiyatım ne olmalıdır’ sorusunun gündeme getirdiği bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. 1990’lı yıllardan sonra Türk literatürüne giren hedef maliyetleme yöntemi, bu tarihten itibaren üzerinde yoğun biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Ancak, bu tartışmalar sürekli olarak kavramsal veya teorik düzeyde olmuş, uygulanabilirliği hakkında yeterli çalışmalar yapılmamıştır (Doğan ve Hatipoğlu, 2004:108).

Maliyetlerin değişen yapıları, muhasebecileri yeni maliyet teknikleri geliştirmeye zorlamıştır. Faaliyet ortamındaki iki önemli değişiklik sonucunda yöneticiler, maliyetlerle ilgili olarak ürün hayat döngüsünü gözden geçirmenin gerekli olduğunun farkına varmışlardır. Bu değişikliklerden birincisi, birçok firmanın maliyet yapısı otomasyondan dolayı değişime uğramış, kısa dönemde daha fazla sabit maliyet doğmaya başlamış olmasıdır. Maliyetlerin bileşimindeki bu değişim, yönetim muhasebecilerinin, maliyet-hacim-kar ve başa-baş analizi gibi klasik araçları daha az kullanmasına neden olmuştur. Yüksek seviyedeki otomasyon, çoğu ürün maliyetinin ürün geliştirme ve planlama

döneminde belirlenmesine neden olmuş, dolayısıyla da ürün maliyetlerinin üretim safhasında belirgin bir şekilde düşürülebilmesi imkânsıza yakın derecede zorlaşmıştır. Ürünün hayat döngüsündeki maliyetlerin çoğu, tasarım aşaması tamamlandığında belirlenmektedir. İkinci değişiklik ise, ürün hayat döngüsünün kısalmasından dolayı, yeni ürünleri piyasaya hızlı şekilde ulaştırmanın öneminin artmasıdır. Ürün hayat döngüsünün çok kısa olmasından dolayı, ürün maliyetleri veya kalitesindeki hataları hızlı şekilde düzeltmek de çok zorlaşmıştır. Maliyet düşürme ve kontrolü çalışmaları, eskiden ürün hayat döngüsünün üretim aşamasında yoğunlaşmıştı. Bu çeşit maliyet kontrol çalışmalarının en çok rastlanan örnekleri, bütçeleme ve standart maliyet sistemleridir. Yöneticiler, ürün tasarlama ve planlama döneminde ürün performansı ve üretim çizelgesi ile ilgileniyor; ürün maliyetlerine ise çok az dikkat ediyorlardı. Maalesef, üretim yeteneği ve üretim maliyetleri, tasarlama ve planlama aşamasında ayarlanmakta ve üretim başlamadan sabitleşmektedir (Coşkun, 2003:25).

2. HEDEF MALİYETLEME KAVRAMI

1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi nedeniyle Japon firmalarınca satış faaliyetlerinin kontrolüne yönelik olarak geliştirilen hedef maliyetleme, ürün yaşam seyri boyunca, ürün maliyetlerinin düşürülmesini hedef alan stratejik bir kar ve maliyet yönetim sürecidir (Alagöz ve diğerleri, 2005:47). Hedef maliyetleme Japonya dışında bazı Amerikan ve Avrupa şirketlerince de uygulanmış ve bu işletmelerin yerel ve küresel pazarlardaki başarısına önemli katkılarda bulunduğu gözlenmiştir. Ancak yöntemin tüm uygulamaları başarılı olmamaktadır. Nitekim, Fortune-500 (1995-1996) listesindeki Amerikan şirketleri üzerinde yapılan bir araştırma, sistemin Amerika'daki uygulamalarının genellikle başarısız olduğunu göstermektedir. Almanya'da ilk olarak otomotiv sektöründe uygulanan hedef maliyetleme uygulamalarından istenilen düzeyde başarı elde edilemediği gözlenmiştir (<http://www.ekonomist.8m.net/m10.html>).

Stratejik bir maliyet ve yönetim süreci olarak ortaya koyulan hedef maliyetleme yöntemi, yeni bir ürünün planlama araştırma ve geliştirme sürecinde maliyetlerin düşürülmesi için ortaya atılan tüm fikirlerin gözden geçirilmesi yoluyla hız, kalite ve güvenilirlik gibi müşteri ihtiyacını karşılamayı sağlarken bu ürünün tüm yaşam seyri maliyetlerinde düşmeyi amaçlayan bir faaliyet olarak da tanımlanabilir (Doğan, 2000:91). Hedef maliyetleme arzu edilen kârlılık seviyesine varan bir yaşam döneminde üretilebilen fonksiyonellik, kalite ve satış fiyatı ile belirtilen bir ürünle başlatılmayı sağlayan bir süreçtir (Smith ve Lockamy, 2000:70). Hedef maliyetlemenin fikri en azından üç seviyede eşit rekabet: maliyet, fonksiyonellik / kalite ve süreyi idare etme ya da daha

fazlasını bir ürüne sağlayarak organizasyonlara rakip kalmaya yardım etmektir (Souissi ve Ito, 2004:57). Hedef maliyetleme, dünyada önde gelen üreticilerin liderlik maliyetlerini artırmak için hedeflenen geniş bir stratejik yönetim aracı olan, tedarik zincirine aktif katkı veren firmadaki bütün bölümlerin yardımıyla tüm yaşam dönemlerinde bir ürünün tüm maliyetlerini azaltma için bir maliyet yönetim aracı olarak bilinir (Nicolini ve diğerleri, 2000:303).

Hedef maliyetleme fonksiyonel maliyet analizleri ve kaizen maliyet yönetimi gibi Japon maliyet yönetim uygulamalarında esinlenen diğer teknikler ile beraber hedef maliyetlemeyi içeren daha geniş bir görüş olarak düşünülebilir (Afonso ve diğerleri, 2008:5). Muhasebe literatüründe, hedef maliyetleme ürün maliyetlerinin yönetimi için stratejik yönetim muhasebe sistemi olarak tanıtılmıştır. Ürün gelişim sürecinde hedef maliyetleri açıkça içererek bir firmanın gelecek kârlarını yönetmek için bir maliyet tekniğidir (Dekker ve Smidt, 2003:294). Hedef maliyetleme, bir mamulün maliyetini, gerçekleştikten sonra azaltmaya çalışmak yerine, maliyetler gerçekleşmeden onları önlemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır (Erden, 1999:99).

Hedef maliyetlemenin amacı her işletme için farklı olabilir. Bu hedefler piyasa gerekleri temelinde hedef maliyetlemeyi ortaya çıkarır. Hedef maliyetleme ise ürün tasarımı ve geliştirme, mevcut ürünlerin maliyetini azaltma, üretim süreci planlaması ve endirekt alanlarda verimlilik iyileştirmesi gibi kullanım alanlarında ortaya çıkar (<http://www.ekonomist.8m.net/m10.html>).

Hedef maliyetleme sisteminin temel amaçları aşağıda sıralanmıştır (Altınbay, 2006:142-143):

- İşletmenin tümünün piyasaya uyumlandırılmasını sağlamak,
- Piyasanın istediği kaliteyi gerçekleştirmek,
- Mamulün özelliklerinin değerini “piyasa gözüyle” keşfederek müşteri ihtiyaçlarını tatmin etmek,
- Yeni mamulleri en uygun zamanda piyasaya takdim etmek,
- Maliyet, fonksiyonellik ve kalite arasında optimal bir bileşimin kurulduğu mamuller sunmak.

Hedef maliyetleme yeni ürün geliştirilmesi esnasında tüm işletme birimlerine yaygın yönetim fonksiyonları olarak da tanımlanabilir. Hedef maliyetleme’de yeni ürün tasarım aşamaları (Yalçın, 2005:92):

- Müşteri memnuniyetini sağlayacak ürünler planlama,
- Verilen pazar şartlarında orta ve uzun dönemli hedef karları sağlayacak yeni ürünler için (hedef yatırım maliyetlerini de içeren) hedef maliyetleri belirleme,

• Kaliteyi ve dağıtımı yaymak için müşteri ihtiyaçlarını karşılarken, yeni ürün tasarımını hedef maliyetlerde başarmak için yöntemler bulmaktır.

Günümüzde birçok işletme, düşük maliyetlerle üretilebilecek tasarımları seçme yönünde üretim mühendislerini harekete geçirmek üzere hedef maliyet yaklaşımını kullanmaktadır. Bu yaklaşımın özünde aşağıdaki saptamalar yer alır (Gökçen, 2003:79-80):

- Mamullerin satış fiyatları hedef pazarda belirlenir.
- Gerçekleştirilmesi amaçlanan kâr marjı, bu satış fiyatından düşülür.
- Kalan tutar, mamulün üretilmek zorunda olduğu hedef maliyet düzeyini gösterir.

Hedef maliyetleme yaklaşımına göre, bir ürünün maliyeti, hedef satış fiyatından hedef kâr marjının çıkarılması ile hesaplanır (Gökçen, 2003:79-80).

Hedef Maliyet = Hedeflenen Satış Fiyatı – Hedeflenen Kâr Marjı

Hedef satış fiyatı (Target Price), ürüne alıcıların algılamalarına göre verdikleri değere dayalı olarak tespit edilen satış fiyatıdır. Hedeflenen kâr marjı (Target Profit), uzun dönemli kâr analizine dayanan kâr marjıdır. Hedef maliyet (Target Cost) ise bir mamule ait beklenen kâr oranını sağlayacak kabul edilebilir maliyet düzeyidir (Gökçen, 2003:79-80).

Hedef maliyetleme, yeni bir ürünün üretim yöntemleri tasarlanıp oluşturulmadan önce, ilk aşamalarda kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde, işlemler müşteriye göre yönlendirmekte, üretim tasarımı üzerinde yoğunlaşmakta ve ürünün tüm hayat döngüsüne yayılmaktadır. Yöntemin amacı, istenen karı sağlayacak üretim sürecini oluşturmaktır. Organizasyon, bu değer zincirinin genelinde, kâr ve maliyet planlamasına aynı anda bakarak; değer zincirinin değişik parçaları arasında uyumu sağlayabilir. Değer zincirinin tamamı göz önüne alındığında, ürün geliştirme ve tasarım aşamalarının çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü araştırmalar göstermiştir ki, üretimle ilgili maliyetlerin %80'i üretim işlemi başlamadan önce sabitleştirilmiştir. Bu belirlenen kaynakların daha sonradan değiştirilmek istenmesi, işletmeye çok fazla masraf doğuracaktır. Hedef maliyetleme anlayışında pazar fiyatına dayalı üretim yapılmadığı için kâr edemeyecek olan ürünün pazara sürülmemesi veya sürülünceye kadar pazardaki fiyata uygun bir şekilde üretimi sağlanacağından işletmenin kâr edememe riski azalmaktadır. Zaten pek çok işletme, hedef maliyetlemeyi yeni üründen kâr sağlamayı garanti etmek için kullanmaktadırlar (Öndaş, 2003:197).

Hedef maliyetlemenin özellikleri aşağıdaki gibidir (Bahşi ve Can, 2001:51-52; Bursal, 1999:491):

• Bu yöntem mamullerin planlama ve tasarım aşamalarında kullanılır. Üretim aşamasında kullanılan standart maliyetlemenin aksine, hedef maliyetleme planlama ve tasarım aşamalarında kullanılır. Amaç serbest rekabet piyasalarında oluşan fiyatlardan daha düşük maliyetlerle üretime imkân verecek mamul çeşitleri ve üretim teknikleri geliştirmektir.

• Hedef maliyetleme, maliyet planlamasıdır, maliyet kontrolü değildir. Mamul programları ve üretim teknikleri belirlendikten sonra, fiili üretim aşamasındaki maliyetlerin kontrolü için standart maliyet sistemleri uygulanır.

• Bu yönetimin öncelikle kullanılabileceği alanlar, çok çeşitli mamulü birçok parçayı birleştirerek nispeten küçük partiler halinde üretim yapan sanayi kollarıdır.

• Tasarım spesifikasyonlarının ve üretim tekniklerinin kontrolünde kullanılır. Bu nedenle muhasebeden ziyade mühendislik ve yönetime daha yakındır. Hedef maliyetlemenin başarılı olarak uygulanabilmesi değer mühendisliği ve diğer maliyet mühendisliği araçlarını gerektirir.

3. HEDEF MALİYET İLE İLGİLİ TERİMLER

Hedef maliyetleme ile ilgili terimler aşağıdaki gibidir:

3.1. Hedef Satış Fiyatı

Hedef maliyetleme yönteminde hedef satış fiyatı, ürüne alıcıların algılamalarına göre verdikleri değere dayalı olarak belirlenen satış fiyatıdır (Atkinson,1997:24). Alıcıların kabulüne göre değer fiyatlandırması stratejisi, alıcının fiyat-kalite ikilemine biçtiği değer tahminini gerektirir. Hedef satış fiyatı saptanırken rakip ürünlerin fiyatları ile müşteri grubunun ödeme arzu ve gücü dikkatlice araştırılmalı veya gözlenmelidir (Yükçü, 1999:924-925).

3.2. Hedef Kâr Marjı

İşletmenin uzun vadeli kâr amaçlarını gerçekleştirmek için, kâr analizleri yapılarak hedef kâr marjları belirlenmektedir. Kâr marjlarının belirlenmesinde satışların kârlılık oranı (Net Kâr / Satışlar) yaygın olarak kullanılmaktadır (Acar, 2005:6).

3.3. Hedef Maliyet

Kavram olarak hedef maliyet, bir mamule ait beklenen kâr oranını kazandıracak kabul edilebilir maliyet düzeyidir şeklinde tanımlanabildiği gibi hedef satış fiyatı ile hedef kâr marjı arasındaki farktır şeklinde de tanımlanabilmektedir. Diğer bir tanıma göre ise, hedef pazar payına ulaşabilmek için kullanılan satış fiyatına göre hesaplanan, pazar bazlı maliyeti ifade etmektedir (Yükçü, 1999:924-925).

3.4. Hedef Ürün

Hedef maliyetleme yönteminde hedef ürün (satış) hacmi, ürüne alıcıların algılamalarına göre verdikleri değere dayalı olarak belirlenen ürün (satış) hacmidir. Ancak hedef maliyetlemede yalnızca pazar fiyatı tahmin edilerek hedef maliyetler belirlenmez. Aynı zamanda, pazar payı ve olası satış hacmi de belirlenir. Aksi takdirde, mamulün kendisi için yapılacak genel üretim, araştırma-geliştirme, satış, finansman ve yönetim giderlerini karşılayıp karşılayamadığı anlaşılabilir. Dolayısıyla burada pazarın olası büyüklüğünün ve pazardaki rekabet durumu, satılması hedeflenen fiyat konusunda pazarın duyarlılığı ve diğer genel şartlar da dikkatli bir şekilde gözden geçirilmektedir (Yükücü, 1999:924-925).

4. HEDEF MALİYET YÖNTEMİNİN İLKELERİ VE AŞAMALARI

4.1. Hedef Maliyet Yönteminin İlkeleri

Hedef maliyetleme yöntemi, maliyet ve kâr planlamasında geleneksel maliyet yönteminden ayrılmakta; fiyat, kâr ve maliyete ilişkin temel faktörlerin pazara yönelik olarak birleşimini ön plana çıkarmaktadır. Hedef maliyetleme süreci, bir ürün düşüncesinin ilk kez ortaya atılmasıyla başlamakta ve seri üretim için hazır hale geldiğinde de tamamlanmaktadır (Alagöz ve diğerleri, 2005:48).

Bir işletmede hedef maliyetleme sisteminin başarıyla çalışabilmesi için aşağıda sıralanan şartların yerine getirilmesi gerekir (Bahşi ve Can, 2001:53-54):

- Takım çalışmasının hayata geçirilmesi.
- Maliyet muhasebesinden yönetim muhasebesine geçilmesi.
- Endüstri mühendisliği biriminde maliyet mühendisi istihdam etmek.
- Üretim odaklı bir mühendislik kültürünün baskın olma özelliğinin aşılması.
- Tedarikçilerin mamul geliştirme sürecine dâhil edilmesi.
- Mamullerin ve süreçlerin eş zamanlı dizaynı.
- Maliyet azaltma çabalarının müşteri isteklerine göre yönlendirilmesi.
- Dizayn basitliği ve ölçümü.
- Sürekli değişme ve geliştirmeye açık bir örgüt kültürü.

Hedef maliyet yönteminin temel ilkeleri aşağıdaki gibidir.

4.1.1. Fiyata Göre Maliyetleme

Hedef maliyetleme yönteminde öncelikle hedef satış fiyatı belirlenir. Hedef satış fiyatı, tüketicilerin işletmenin ürettiği ürünlere ödemeyi düşündüğü bedeli temsil etmektedir. Bu fiyattan, hedef kâr marjı düşülerek hedef maliyet belirlenir. Fiyat, pazarın

kontrolü altında ilken; hedef kâr, işletmenin finansal gereksinimlerine ve içinde bulunduğu sektörün finansal şartlarına göre belirlenmektedir. Fiyata göre maliyetleme ilkesi iki alt ilkeye sahiptir (Dursun ve Aksoylu, 2001:363):

- Ürün ve kâr planlarını pazar fiyatları tanımlar. Uygun ve güvenli bir kâr marjına sahip ürünlere kaynakların yönlendirilebilmesi için, bu planlar sık sık gözden geçirilir.
- Hedef maliyetleme süreci, aktif rekabet ortamı bilgileri ve analizleri ile yönlendirilir. Pazar fiyatlarının nasıl oluştuğunu anlamaya çalışmak, rekabet ortamının zorluklarını ve tehlikelerini karşılayabilmek için önem taşır.

4.1.2. Tüketiciler Üzerinde Yoğunlaşma İlkesi

Hedef maliyetleme sürecinde göz önünde tutulması gereken pek çok faktör vardır. Bunlardan en önemlisi de tüketici ihtiyaçları ve düşünceleridir. Tüketici ihtiyaçları, üretilen ya da üretilmesi düşünülen ürünün tüm özelliklerini belirler ve kalite, maliyet ve zaman ile ilgili ihtiyaçlar maliyet analizlerini yönlendirir. Dolayısıyla, bütün maliyet azaltma çalışmaları tüketici isteklerine göre şekillenir ve bu istekler süreçte devamlı olarak dikkate alınır. Ürün performans veya güvenilirliğini azaltmak ya da pazara sunulma zamanını geciktirmek gibi tüketicilerin temel beklentilerine aykırı uygulamalarla hedef maliyete ulaşılamayacağı açıktır (Nubin, 2006:61).

4.1.3. Ürün Tasarımı Üzerinde Yoğunlaşma İlkesi

Hedef maliyetleme ürün ve süreç tasarımına yöneliktir. Tasarım sürecinde daha fazla zaman harcayarak pazarda karşılaşılabilecek pahalı ve zaman alıcı değişikliklerin oluşması önlenmeye çalışılmaktadır. Geleneksel maliyet azaltımı yöntemleri ise bunun aksine maliyet yönetiminde ölçek ekonomilerine, öğrenim eğrilerine, atıkların azaltımına ve verimliliğin iyileştirilmesine önem vermektedir (Kutay ve Akkaya, 2000:3) .

Tasarım odaklı yaklaşımın dört alt ilkesi bulunmaktadır (Nubin, 2006:62-63):

- Hedef maliyetleme, maliyetlerin ortaya çıkmadan önce yönetimi ilkesine dayanır. Mamul yaşam döneminin, tasarım ve geliştirme aşamasında oluşan maliyetler, geleceğe taşınan maliyetler iken; üretim döneminde ise, döneme ait tahakkuk eden maliyetler ortaya çıkar. Üretim döneminde tahakkuk edecek maliyetlerin büyük bir bölümü, tasarım ve geliştirme döneminde oluşmuş ve üretim dönemine kadar ertelenmiş maliyetlerdir. Bu nedenle hedef maliyetleme, mamul yaşam dönemince maliyetleme yaklaşımının ilkelerini benimser.

• Bu maliyetleme sistemi mühendisler mamul teknoloji ve tasarım maliyet etkilerini araştırmaya yönlendirir. Tüm mühendislik fikirleri, tasarım aşamasına geçilmeden, müşteri değerlerine göre gözden geçirilerek incelenir.

- Hedef maliyetleme, firmanın bütün bölümlerini, üretim aşaması öncesinde gerekli teknik değişimlerin yapılabilmesi için, üzerinde çalışılan mamul tasarımlarının incelenmesine yönlendirir.

- Hedef maliyetleme, mamul ve süreç geliştirmede, sıralı teknik işlemler yerine paralel akışı teşvik eder. Bu, geliştirme zamanını azalttığı gibi, geliştirme sürecinin ilk aşamalarında, sorunların çözülmesi ve maliyetlerin düşürülmesine öncülük eder.

4.1.4. Geniş Kapsamlı Katılım

Hedef maliyet yöntemi uygulanırken, tasarım ve imalat mühendisliği, üretim, pazarlama, satın alma, maliyet muhasebesi ve yardımcı hizmetleri temsil eden üyelerden oluşan ekiplerden yararlanılmaktadır. Ayrıca, ekip içerisine satıcılar, dağıtıcılar ve tüketiciler gibi işletme dışından kişi ve gruplar da katılmaktadır. Bu ekipteki her birim ortak amaçları olan hedef maliyete ulaşmak için çalışmak ve kendilerine düşen görevleri zamanında ve en iyi şekilde yapmak zorundadırlar. Ekibin başarısı, ekibi oluşturan kişi ve grupların bu projeyi iyi anlamalarına, bunun gerekliliğine inanmalarına ve sorumluluk almalarına bağlı olmaktadır (Ahmadov, 2006:102).

4.1.5. Yaşam Dönemi Yaklaşımı

Mamul yaşam dönemi maliyetleme yaklaşımı, yöneticilere bir ürünün tüm yaşamı boyunca karşılaştığı maliyetleri yönetme ve anlama konusunda bilgi sağlayan bir süreçtir. Bu yaklaşım, ürünün maliyetinin hesaplanmasında sadece üretim maliyetleri değil, aynı zamanda araştırma, tasarım, geliştirme, pazarlama, dağıtım, bakım onarım ve müşteri hizmetleri ile ilgili tüm maliyetleri dikkate almaktadır. Mamul yaşam dönemlerinin, teknolojik değişikliklerinin hızlı olması nedeniyle kısalması ile birlikte mamul üretim maliyetinin dışındaki birçok maliyet unsuru da önemli hale gelmiştir. Bu nedenle, bir maliyet yönetim sistemi, mamul yaşam döneminin her aşamasındaki maliyetleri incelemeli ve analizlerle mamul ilişkisini kurabilmelidir. Hedef maliyetleme, üretim aşamasındaki maliyetler yerine mamul yaşam dönemindeki maliyetleri yönetme amaçlı tasarım odaklı bir yaklaşım oluşturur. Hedef maliyetlemenin amacı, yaşam dönemi maliyetlerini hem üretici, hem de müşteri açısından ez aza indirmektir (Gökçen, 2003:81-82).

4.1.6. Değerler Zinciriyle İlgilenme

Stratejik maliyet yönetiminin ana amaçlarından biri, maliyetleri düşürmek için gerekli aktivitelerin uygulanmasını sağlamaktır. Değer zinciri, tasarımdan başlayarak, tedarikçilerden mal alımı, üretim, pazarlama, satış ve satış sonrası servislere kadar olan aşamaları kapsayan bir faaliyetler bütünüdür. İşletme bir yandan kendi içsel faaliyetlerini

geliştirmenin yollarını ararken, diğer taraftan da değerler zincirindeki işletmelerle çevresel bağlarını geliştirmeye çalışarak ortaya çıkacak fırsatlarla durumunu güçlendirmelidir (Gökçen, 2003:81-82).

4.2. Hedef Maliyet Yönteminin Aşamaları

Hedef maliyet yöntemi müşteri beklentileri ve pazarda oluşan fırsatlar üzerinde yoğunlaşan bir ürün geliştirme stratejisidir. Bu strateji hedef maliyet veya daha doğrusu kabul edilebilir maliyetlerinin ürünü oluşturan parçalara veya üründen beklenen fonksiyonlara göre dağıtılması ilkesine dayanmaktadır (Saban ve diğerleri, 2007:85).

Hedef maliyet ayırımının somut yöntem biçimi, Japon bilim adamı TANAKA'nın metodğine dayanmaktadır. Bu metodik 209 Japon işletmesinde yapılan ampirik araştırmanın sonuçlarına göre beş basamaklı model olarak geliştirilmiştir. Bu model, sonradan Alman bilim adamları Peter HORVATH ve Werner SEIDENSCHWARZ tarafından benimsenmiş ve sekiz basamaklı süreç içinde genişletilerek, iyileştirilmiştir (http://www.sosyabil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler.Ali.pdf).

Bir hedef maliyet belirleme süreci şunları içermektedir (Kutay ve Akkaya, 2000:10):

- Gelecekte gelişmeyi sağlayacak özel ve dikkatli hedeflerin belirlenmesi,
- Bu hedeflerin dikkatli bir biçimde test edilmesi,
- İlerdeki çabaların ışığında belirlenmiş hedeflerin gerçekleştirilmesi.

Hedef maliyetleme süreci şöyle özetlenebilir (Karakaya, 2004:585-586):

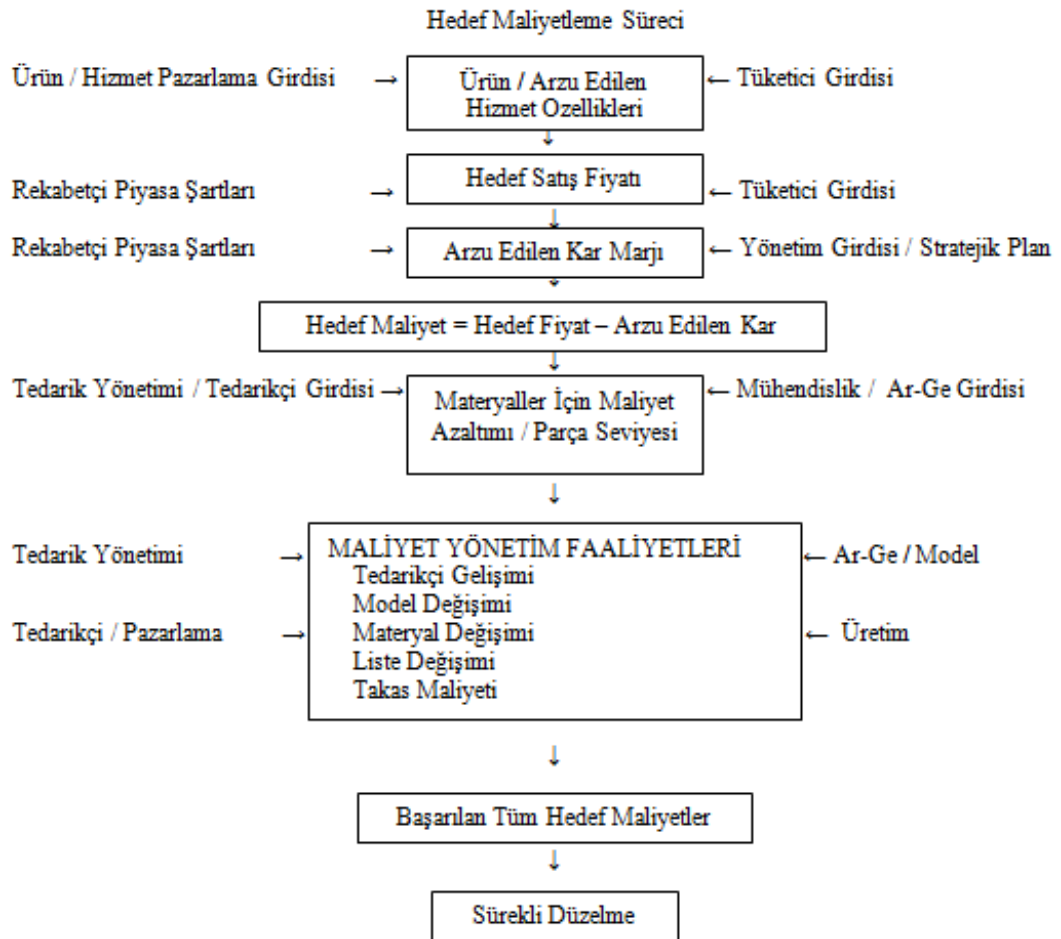
• Üretilmesi düşünülen ürünle ilgili pazar araştırması yapılır. Bu araştırma ile tüketici ihtiyaç ve tercihlerine göre ürüne ait fonksiyonlar (konfor, emniyet, sağlamlık, estetik, prestij, çok amaçlılık, kullanım kolaylığı gibi) belirlenir. Tüketicinin her fonksiyona verdiği önem dereceleri tespit edilir.

• Belirlenen fonksiyonlara ve bunlara verilen önem dereceleri de dikkate alınarak ürün oluşturan parçalar belirlenir. Ürünü oluşturan parçalar ve fonksiyonları analiz edilir. Bu noktada bir prototip çıkarılır. Belirlenen prototipe göre pazara dayalı bir hedef fiyat belirlenir.

• Satışlardan beklenen asgari karlılık oranı belirlenir (hedef kar, yatırımlardan beklenen karlılık oranına göre de belirlenebilir) Karlılık oranına göre hedef kar hesaplanır.

• Hesaplanan hedef kar satışlardan düşülerek hedef maliyet belirlenir. Bu maliyet “Kabul Edilebilir Maksimum Maliyet” anlamına gelir.

- Ürünü oluşturan her parçanın üretim maliyeti hesaplanır. Tahmini maliyet bir öngörü maliyet olup, herhangi bir hedef söz konusu değildir.
  - Tahmini üretim maliyeti, kabul edilebilir maksimum maliyetinden büyük ise bu noktada maliyet düşürücü tekniklerden yararlanır. Bu noktada değer mühendisliği ve değer analizi devreye girer.
  - Tahmini üretim maliyetinin kabul edilebilir maliyet düzeyine indirilmesiyle hedef maliyetin uygunluğu sağlanmış olur.
- Ellram'a göre hedef maliyetleme süreci Şekil 1'deki gibi verilmiştir (Ellram, 2002:236):

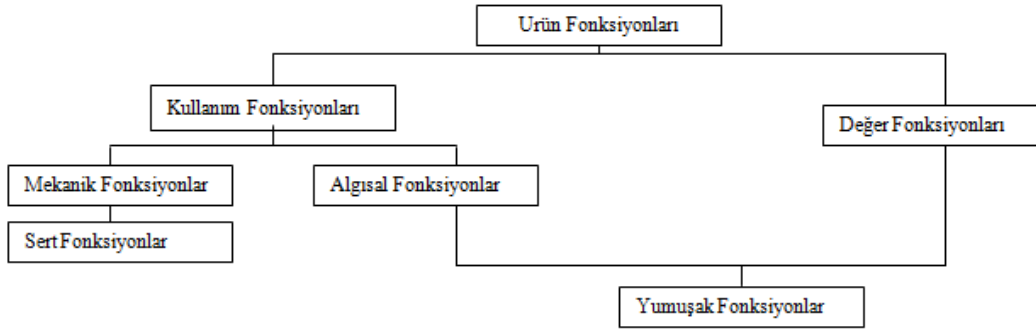
Şekil 1: Hedef Maliyetleme Süreci

Kaynak: Lisa M. Ellram, *European Journal of Purchasing & Supply Management*, 8, 2002, p. 236

Hedef maliyetin belirlenmesindeki aşamalar aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

4.2.1. Ürün Fonksiyonlarının Belirlenmesi

Hedef maliyetlemenin temel hareket noktasını, ürün pazar tarafından tanımlanan başarısı oluşturur. Söz konusu başarı ise ürünün yerine getirdiği fonksiyonlar tarafından belirlenir (Bahşi ve Can, 2001:57).

Şekil 2: Ürün Fonksiyonlarının Belirlenmesi

Kaynak: Gökhan Bahşi ve Vecdi Can, *Muhasebe ve Denetim Bakış*, Sayı:4, Mayıs 2001, s.57

Bu aşamada üründen beklenen tüm fonksiyonlar tanımlanmakta, listelenmekte ve bir form içinde sorgulanmaktadır. Ürün fonksiyonları mekanik ve algısal fonksiyonlar olarak tekrar ikiye ayrılmakta ve mekanik fonksiyonlar, sert fonksiyonlar olarak ifade edilmektedir. Değer fonksiyonları ile algısal fonksiyonlar yumuşak fonksiyonlar olarak ifade edilmektedir. Sert fonksiyonlar ürünün teknik başarısını, yumuşak fonksiyonlar ise kullanıcı dostu olma gibi ürünün müşteri gözündeki değerini tanımlar (Bahşi ve Can, 2001:57).

4.2.2. Fonksiyonların Ağırlıklarının Belirlenmesi

Bu aşamada, pazar araştırmalarına dayanılarak tüketici gözünde ürünün sahip olacağı her bir fonksiyonun değerlendirilmesi yapılmaktadır. Fonksiyonların göreceli önemini belirleyebilmek için, her bir fonksiyonun ağırlıkları saptanır. Tanaka'ya göre; puanlamaya önce sert fonksiyonlardan yumuşak fonksiyonlara doğru başlanılmasını ve daha sonra tek tek her bir fonksiyonun göreceli ağırlığının bu iki ana fonksiyon grubu çerçevesinde belirlenmesini tavsiye etmektedir (Bahşi ve Can, 2001:57).

4.2.3. Ürünü Oluşturan Parçaların Belirlenmesi

Üçüncü safhada belirlenen işlevlerin, ürün tarafından yerine getirilmesi için ürün taslağı üzerinde çalışılarak, ürünü oluşturan parçalar belirlenir. Bu safha, ürünün prototipinin oluşturulması aşamasıdır (Türk, 1999:204).

4.2.4. Ürün Parçalarının Maliyetlerinin Tahmin Edilmesi

Bir önceki aşamada ürün prototipinin belirlenmiş olması, ürünü oluşturan her bir parçanın maliyetinin tahminine olanak verir. Parçanın işletme içinde üretilmesi veya dışardan sağlanmasına göre tahmin için gerekli bilgi kaynakları değişebilir. Eğer söz konusu parça işletme içinde üretilbiliyorsa, üretimin birim maliyeti hesaplanabilir. Şayet parça işletme dışından tedarik edilecekse o zaman piyasa araştırması yapılarak maliyet tahmin edilir (Bahşi ve Can, 2001:57).

4.2.5. Ürün Parçalarının Ağırlıklarının Belirlenmesi

Ürün pazar araştırmalarına dayanarak oluşturulan işlevleri ile ürünü oluşturan parçalar bir matris üzerinde karşılaştırılmaktadır. Ürünü oluşturan parçalar ile ürünün işlevleri arasında bir ilişki kurulmakta ve böylece her bir parçanın bu işlevleri yerine getirmede göreceli önemleri belirlenmektedir (Ahmadov, 2006:105).

4.2.6. Hedef Maliyet Endeksinin Oluşturulması

Önceki aşamalarda ana parçaların göreceli önemi ve bunların ürün içindeki maliyet payları belirlenmiş olduğuna göre söz konusu bağlantıyı ifade eden bir endeks oluşturulabilir. Bu endeks aşağıdaki gibidir. Hedef maliyet endeksi diye de tanımlayabileceğimiz bu değer “1” değerini taşıması ideal, diğer bir ifadeyle en uygun kabul edilmektedir. Sözelimi, parçanın göreceli önemi %10 ve toplam maliyet içindeki payı da %10 olarak belirlenmişse söz konusu parçanın hedef maliyet endeksi “1” olarak hesaplanacaktır (Bahşi ve Can, 2001:57).

$$\text{Değer Endeksi (HME)} = \frac{\text{Ana Parçanın Ağırlığı}}{\text{Ana Parçanın Maliyet Payı}}$$

4.2.7. Hedef Maliyet Endeksinin Optimizasyonu

Hedef maliyet endeksi, aynı zamanda parçaların maliyetleri ile göreceli önemliliklerinin birbiriyle uyum içinde olup olmadığının bir göstergesidir. Önem dereceleri ile maliyetleri birbiriyle uyum içinde olmayan parçalar belirlendikten sonra söz konusu parçalar için diğer alternatifler araştırılarak ve bunların üzerinde durulmaktadır. Diğer bir anlatımla hesaplanan endeks, ürün yapısında neyin değiştirilmesi gerektiği veya hangi kısmın sorunlu olduğu gösterildiğinden bu parçaların önemi ile maliyetlerin uyumlu hale getirecek seçeneklerin düşünülmesini gerektirmektedir. Örneğin söz konusu sorunlu parçalar işletme içinde üretiliyorsa ya daha ucuza işletmeye dışardan temin edilmesi, ya da ikame edilmesi, eğer zaten işletmeye dışarıdan temin ediyorsa daha ucuza

işletme içinde üretilmesi gibi seçenekler üzerinde durulmaktadır (Bahşi ve Can, 2001:57). Diğer bir anlatımla hesaplanan endeks, ürün yapısında neyin değiştirilmesi gerektiğini veya hangi kısmın sorunlu olduğunu gösterdiğinden bu parçaların önemi ile maliyetlerini uyumlu hale getirecek seçeneklerin düşünülmesini gerektirmektedir. Örneğin söz konusu sorunlu parçalar işletme içinde üretiliyorsa ya daha ucuza işletmeye dışarıdan temin edilmesi ya da ikame edilmesi, eğer zaten işletmeye dışarıdan temin ediliyorsa daha ucuza işletme içinde üretilmesi gibi seçenekler üzerinde durulmaktadır (Gökçen, 2003:81-82).

Tablo 1. Hedef Maliyeti Endeksi Sonuçlarının Özeti

Hedef Maliyet Endeksi	Parça	Alternatif
HME > 1	Ucuz	Araştırılır
HME = 1	En Uygun	
HME < 1	Pahalı	Araştırılır

Kaynak: Gürbüz Gökçen, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:20, Ekim 2003, s. 81-82

5. HEDEF MALİYETLEME YÖNTEMİNİN YARARLARI VE SAKINCALARI

Hedef maliyetleme, ürün geliştirme gruplarının pazar için sadece uygun kalitede değil, aynı zamanda hedeflenen müşteri segmenti için uygun fiyatla ürün geliştirmesine olanak sağlamaktadır. Hedef maliyetleme yaklaşımı yıllarca süren fiyatlandırma stratejilerini; “müşterilerin ürünün şirkete olan maliyetine değil, kendilerine olan maliyetine önem verdiğini” göstererek, tersine çevirmiştir. Ayrıca hedef maliyet iyi kurulduğu zaman, firmanın rekabet pozisyonunu; maliyetleri azaltarak, kaliteyi artırarak ve piyasa giriş süresini azaltarak artırmaktadır (Nubin, 2006:57).

Hedef maliyetleme yönteminin yararları şunlardır (Gökçen, 2003:81-82; Öndaş, 2004:76-81):

- İşletmede çalışmış herkes için belirlenmiş bir maliyet düşürme hedefi olması, çalışanları bu hedefe ulaşmaya yönlendirir.
- Hedef maliyet, işletmenin bütün birimlerinin birlikte ulaşmaya çalıştıkları bir hedef olduğundan birimleri aynı hedef doğrultusunda birleştirmeye yardımcı olur.
- İşletme bütçesinin hazırlanmasında ve bununla ilgili hedeflere ulaşmada kolaylık sağlar.
- İşletme içinden ve dışından işletmeye mal ve hizmet sunanlar da maliyet düşürme konusunda baskı yaratarak müşterinin lehine bir durum yaratır.
- Hedef maliyet uygun bir seviyede oluşturulduğunda çalışanları motive eder.
- Müşterinin sistemde aktif rolü vardır.

- Uygun bir hedef maliyet sistemi iyi bir rekabet aracıdır.

• Ürün ve maliyet üzerinde daha soyut bir şekilde yoğunlaşmak suretiyle, gelişimciliği ve yeniliği cesaretlendirir. Hedef maliyetlemede ürünün fiziksel formundan ziyade, fonksiyonları ve hizmet potansiyeli analiz edilir ve maliyetlendirilir. Böylece, yeni müşterilerin tekniksel ve fiyat isteklerini karşılayan, maliyet yönünden verimli ürünler ortaya çıkarılır.

Hedef maliyetleme yönteminin sakıncaları şunlardır (Gökçen, 2003:81-82):

• Ulaşılmak istenen hedef çok zor veya çok kolaysa çalışanların motivasyonunu bozabilir.

• Hedef maliyetler zamanında realize edilmediğinde para ve zaman kaybına neden olabilir.

- İşletmenin hedef satış fiyatı ile çalışması ürün tasarımını kısıtlayabilir.

• Ürünlerin geliştirme aşamasında maliyet düşürme için yapılan uygulamalar sırasında geçen zaman nedeniyle ürünün pazara daha geç girmesine neden olabilir.

6.KLASİK SİSTEM İLE HEDEF MALİYETLEMENİN KARŞILAŞTIRILMASI

Geleneksel maliyet sistemleri, fiyatları belirlerken maliyet bilgilerini dikkate almaktadırlar. Bu yüzden de, çoğu maliyetin üretim safhasında çıkmasından dolayı; bu aşamayı göz önünde bulundurmaktadırlar. Geleneksel maliyet analizinin aşağıdaki gerçeklere uymadığından dolayı yanıltıcı olması, firmaların maliyet düşürme yöntemi olarak hedef maliyetlemeyi kullanmalarına neden olmuştur (Yükçü, 1999:924-925):

• Üretim maliyetlerinin çoğu üretimden önce belirlenmektedir. Bu nedenle, üretim aşamasında yapılan maliyet düşürme çalışmaları yanlış yönlenebilir.

• Ürün fiyatlarının çoğu maliyetler tarafından değil de, piyasa tarafından belirlenmektedir. Bundan dolayı, ürünün fiyatını belirlemede sadece maliyetin göz önüne alınması, piyasaya sunulan malın fiyatının rekabet edememesi veya makul olmayan düşük bir düzeyde kar getirmesi riskini doğurur.

• Tasarlanan özelliklerde maliyete yer verilmemesi, ürünün verimsiz bir şekilde üretilmesi sonucunu verebilir.

• İş çevrelerindeki değişim, daha fazla maliyetin ürün planlama ve tasarım aşamalarında belirlenebilmesini olanaklı kıldı.

Geleneksel yöntemde birçok işletme, kâr planlamasında maliyet artı yaklaşımını kullanmaktadır. Bunun genel geçerli formülü şudur: maliyet + kâr marjı = fiyat (Civelek, 1998:485). Maliyet artı yaklaşımında, öncelikle ürün maliyetleri oluşturulur ve bu maliyetin üzerine belirlenen kâr eklenerek satış fiyatına ulaşılır. Eğer, pazar (müşteriler)

belirlenmiş olan bu satış fiyatını sahiplenmez ise, işletmeler satış fiyatını aşağıya çekmek için maliyet azaltıcı faaliyetlere yönelirler. Hedef maliyetleme satış fiyatın belirlenmesi ile başlar ve hedeflenen kârın bu satış fiyatından düşülmesiyle ürünlerin hedeflenen maliyetlerine ulaşılır (Gökçen, 2003:81-82).

Geleneksel maliyetleme yöntemi (maliyet artı), bir kapalı sistem yaklaşımını temsil etmektedir. Bu yaklaşım, bir organizasyon ile içinde bulunduğu çevre arasındaki karşılıklı etkileşimi göz ardı etmekte, sistem davranışını açıklamak için sınırlı sayıda değişkeni dikkate almakta, düzeltici önlemleri fiili sonuçlardan sonra devreye sokmakta ve sadece belirlenmiş standartlara uyum sağlamaya çaba göstermektedir. Hedef maliyetleme yöntemi ise, bir açık sistem yaklaşımını temsil etmektedir. Bu yaklaşım bir işletmenin içinde bulunduğu çevreye uyumunu önemini ön planda tutmakta, sistem yapısının açıklanmasında daha karmaşık bir etkileşim ağını dikkate almakta, fiili sonuçlar öncesinde hataları önlemeye yönelik çabaları devreye sokmakta ve zaman içinde sürekli daha iyi standartlara ulaşmayı hedeflemektedir (Ahmadov, 2006:110).

Klasik sistem ile hedef maliyetlemenin kıyaslanması Tablo 2’de verilmiştir (Gökçen, 2003:81-82):

Tablo 2. Klasik Sistem ile Hedef Maliyetlemenin Kıyaslanması

Maliyet Artı Yaklaşımı (Cost Plus)	Hedef Maliyetleme (Target Costing)
Maliyet planlamasında pazar faktörleri dikkate alınmaz.	Rekabetçi pazar faktörleri maliyet planlamasında dikkate alınır.
Ürün maliyetleri satış fiyatını belirler.	Satış fiyatları ürün maliyetlerini belirler.
Üretim artıkları ve verimsizlikler maliyet düşürmede dikkate alınır.	Ürün tasarımı, maliyetleri düşürmede etkili olarak kullanılır.
Müşteriler, maliyetleri düşürmede etkili değildir.	Müşteri istekleri maliyetleri düşürmede etkili olur.
Maliyet muhasebecileri, maliyetlerin düşürülmesinden sorumludur.	Farklı fonksiyonlardan oluşan ekipler maliyetleri yönetir.
Satıcılar ile ürün tasarımından sonra ilişki kurulur.	Satıcılar ile ürün tasarımından önce ilişki kurulur.
Müşterilerin ödeyeceği en düşük fiyat hedeflenir.	Müşterilerin sahiplik maliyetinin en düşük olması hedeflenir.
Maliyet planlamasında, değerler zinciri ile az ilgilenilir veya hiç dikkate alınmaz.	Değerler zinciri, maliyet planlamasında dikkate alınır.

Kaynak: Gürbüz Gökçen, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:20, Ekim 2003, ss.81-82

7. SONUÇ

Hedef maliyetleme, bir ürünün yaşam döneminde bütün üretim maliyetlerini düşürmek için kullanılan bir maliyet azaltma tekniğidir. Hedef maliyetleme yönteminin amacı, arzu edilen kârı sağlayacak üretim sürecini oluşturmaktır.

Günümüzde işletmeler, yoğun bir rekabet baskısı altında bulunmaktadır. İşletmelerin varlığı, öncelikle sınırları aşan rekabette başarılı olmalarına bağlıdır. Bunun için işletmeler hızla gelişen teknolojik ortamda yüksek kaliteli, düşük maliyetli mamuller üretebileceği en doğru üretim sistemini kullanmak zorundadırlar. Kullanılan bu sistemde en önemli olgu maliyetlerin minimum seviyede olmasıdır. Doğru maliyet sisteminin kullanılması ile hem firmanın devamlılığı hem de müşteri memnuniyeti sağlanabilir.

Geleneksel “maliyet artı” yaklaşımı, bir kapalı sistem yaklaşımını temsil etmektedir. Hedef maliyetleme ise açık sistem yaklaşımını temsil etmektedir. Hedef maliyetleme yaklaşımında, hataların önlenmesine yönelik çabalar devreye sokulmakta ve zaman içinde sürekli iyileştirme hedeflenmektedir. Hedef maliyetleme yöntemi, hız, kalite, güvenilirlik gibi müşteri ihtiyacını karşılamayı sağlarken ürünün tüm yaşam seyri maliyetlerinde düşmeyi amaçlayan bir faaliyettir.

Hedef maliyetleme, Japonya’da 1970’li yıllarda ortaya çıkmış ve Japon otomotiv firması Toyota tarafından uygulanmıştır. Daha sonra A.B.D. ve Almanya gibi batılı devletler tarafından geliştirilip uygulanmaya başlanmıştır. Hedef maliyetleme sistemi, otomotiv, bilgisayar, elektronik sektöründeki işletmeler tarafından kullanılabilir. Bu maliyetleme yöntemi, işletmelerin çok büyük yatırımlar yaparak pazara sürdükleri ürünleri için kaliteden ödün vermeden maliyet avantajı sağlamaktadır.

KAYNAKLAR

- ACAR Funda, Hedef Maliyetleme Yönteminin Yönetim Kararlarındaki Rolü ve Mamul Geliştirme Aşamasında Uygulanması, Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005
- AFONSO Paulo, NUNES Manuel, PAISANA Antonio, BRAGA Ana, The Influence of Time-To-Market and Target Costing in The New Product Development Success, International Journal of Production Economics, 2008, pp. 1-23
- AHMADOV Turan, Stratejik Maliyet Yönetiminin Bir Enstrümanı Olarak Hedef Maliyetleme Yöntemi ve Mobilya Sektöründe Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma, Niğde Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006
- ALAGÖZ Ali, YILMAZ Baki, AY Mustafa, Üretim Maliyetlerinin Düşürülmesinde Hedef Maliyetleme Yönteminin Rolü ve Uygulanabilirliğine Yönelik Bir Araştırma, V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2005
- ALTINBAY Ali, Etkin Bir Maliyet Yönetim Sistemi Olarak Hedef Maliyetleme Sistemi ve TMMT Uygulaması, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:16, Aralık 2006
- ATKINSON A.A.R.D. Banker R.S. Kaplan, M.S. Young, Management Accounting, Second Edition, Prentice Hall, New Jersey 1997
- BAHŞİ Gökhan, CAN Vecdi, Hedef Maliyetleme, Muhasebe ve Denetim Bakış, Sayı:4, Mayıs 2001
- BURSAL N.Y. Ercan, Maliyet Muhasebesi, 7. Basım, Der Yayınları, İstanbul 1999
- CİVELEK Muzaffer, Maliyet Muhasebesi, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No:10, Kayseri, 1998
- COŞKUN Ali, Stratejik Maliyet Yönetimi Aracı Olarak Hedef Maliyetleme, Akademik Araştırmalar Dergisi, Yıl:4, Sayı:15, Kasım 2002-Ocak 2003
- DEKKER Henri, SMIDT Peter, A Survey of The Adoption and Use of Target Costing in Dutch Firms, International Journal of Production Economics 84, 2003, pp. 293-305
- DOĞAN Zeki, Maliyet Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım, Mödav Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, Mart 2000
- DOĞAN Zeki, HATIPOĞLU Ayşegül, Hedef Maliyetleme Yönteminin Uygulanabilirliğine İlişkin Bir Araştırma, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:21, Ocak 2004
- DURSUN Yunus, AKSOYLU Semra, Pazarda Rekabetçi Üstünlük Aracı Olarak Hedef Maliyetleme, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:11, 2001
- ELLRAM Lisa M., Supply Management's Involvement in The Target Costing Process, European Journal of Purchasing & Supply Management, 8, 2002, pp. 235-244
- ERDEN Selman Aziz, İleri Üretim Ortamlarında Maliyetleme, Isparta 1999
- GÖKÇEN Gürbüz, Maliyet Düşürme Yaklaşımı Olarak Hedef Maliyetleme, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:20, Ekim 2003
- KARAKAYA Mevlüt, Maliyet Muhasebesi, Gazi Kitabevi, Ankara 2004
- KUTAY Nilgün, AKKAYA G. Cenk, Stratejik Maliyet Yönetimi Aracı Olarak Hedef Maliyetleme, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:15, Sayı:2, 2000

Hedef Maliyetleme

- NICOLINI Davide, TOMKINS Cyril, HOLT Richard, OLDMAN Alf, SMALLEY Mark, Can Target Costing and Whole Life Costing Be Applied in The Construction Endustry ?: Evidence from Two Case Studies, British Journal of Management, Vol. 11, 2000, pp. 303-324
- NUBİN Subihan, Hizmet İşletmelerinde Hedef Maliyetleme ve Uygulama Örneği, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006
- ÖNDAŞ Alp, Maliyet Yönteminde Rasyonel Bir Anlayış: Hedef Maliyetleme, Mali Çözüm Dergisi, Sayı:65, Ekim-Kasım-Aralık 2003
- ÖNDAŞ Alp, Hedef Maliyetleme ve Yalın Yönetim İçerisindeki Yeri, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2004
- SABAN Metin, BOSTANCI Ahmet, GÜĞERÇİN Gülay, Hedef Maliyet Yöntemi ve Örnek Bir Uygulama, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Yıl:7, Sayı:23, Eylül 2007
- SAVAŞ Orhan, Hedef Maliyet Yönetim Sisteminin Başarısını Etkileyen Faktörler Üzerine Türk Hazır Giyim Sektöründe Bir Araştırma, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:20, Ocak-Haziran 2003
- SMITH Wilbur, Lockamy Archie, Target Costing for Supply Chain Management: An Economic Framework, The Journal of Corporate Accounting & Finance, 2000, pp. 67-77
- SOUISSI Mohsen, ITO Kazunoti, Integrating Target Costing and The Balanced Scorecard, The Journal of Corporate Accounting & Finance, 2004, pp. 57-62
- TÜRK Zeynep, Geleceğin Maliyetlerinin Kontrolünde Yeni Bir Yaklaşım: Hedef ve Kaizen Maliyetleme, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:14, Sayı:1, 1999
- YÜKÇÜ Süleyman, Maliyet Muhasebesi, İzmir 1999
- YALÇIN Selçuk, Müşteri Odaklı Yeni Ürün Geliştirme Aracı Olarak Hedef Maliyetleme ve Kalite Fonksiyon Yayılımının Mobilya Sektöründe Uygulanabilirliğinin Analizi, Dumlupınar Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005
- <http://www.ekonomist.8m.net/m10.html>
- http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler.Ali.pdf

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 333-352, ELAZIĞ-2010

BORİS YELTSİN DÖNEMİ'NDE RUS-ALMAN İLİŞKİLERİ [1992-2000] KÜLTÜR VE EKONOMİ

*Russian-German Relations in the Era of Boris Yeltsin [1992-2000]
Culture and Economy*

Fahri TÜRK*

ÖZET

Uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan Rus-Alman ilişkileri Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra özellikle kültürel ve ekonomik alanlarda ivme kazanmıştır. B. Yeltsin döneminde bu alanlarda sıklaşan Rus-Alman ilişkileri diğer alanlarda da ikili ilişkilerin itici gücü durumuna yükselmiştir. Küreselleşen dünyada kültür ve ekonominin devletlerarası ikili ilişkilerin geliştirilmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynadığı muhakkaktır. Rus-Alman ilişkilerinin temelinde kültürel diyalog bulunmaktadır. Bunun yanında Alman sivil toplum kuruluşları, Alman işadamlarının yatırımları ve bu yatırımların coğrafi dağılımı Alman ekonomisinin Rusya pazarında her şeyden önce kendi hammadde ihtiyacını karşılamaya odaklandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Rus-Alman ilişkileri, kültürel diyalog, ekonomik yatırımlar.

ABSTRACT

The long-standing Russian-German relations have revived after the post Cold War especially in cultural and economic fields, in which they intensified in the Era of Boris Yeltsin. The bilateral economic and cultural relations between both countries were considered as a motor of the relations in other issue-areas. It is obviously that culture and economy play an important role in intergovernmental relations in a globalizing world. Cultural dialog is an important asset in Russian-German relations at all. The German NGO's, the investment of the German businessmen and the regional distribution of these investments show that the German economy focuses first of all on satisfying its raw material needs in the Russian market.

Key Words: Russo-German relations, cultural dialog, economic investments.

---

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi; ftuerk@web.de

Giriş

Çarlık Rusya ve Alman derebeylikleri dönemine kadar uzanan Rus-Alman ilişkileri uzun bir geçmişe sahiptir. Önceki yüzyıllarda yakın ilişkiler kuran iki ülke hanedanları¹ ikili ilişkilerin çok yönlü olarak gelişmesine önemli katkı yapmışlardır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde de belli bir zaman dilimi hariç tutulursa ilişkiler olumlu yönde gelişme göstermiş ve Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinden sonra yeni bir sürece girmiştir. 1990'lı yıllarda devlet ve hükümet başkanlarının karşılıklı ziyaretleri sonucunda, ilişkilerin siyasi ve hukuki temelleri atılmış olup, iyi bir işbirliği için gerekli olan altyapı oluşturulmaya başlanmıştır. Almanya, Rusya'nın uluslararası örgütlere kabul edilmesinde aktif bir rol oynarken, Rusya da Almanya'ya karşı olan yükümlülüklerini özellikle Almanya'da bulunan askerlerini zamanından önce geri çekmek suretiyle yerine yetirmiştir.

Rus-Alman ilişkilerini konu alan bu çalışma, iki ülke arasındaki ilişkileri kronolojik bir yaklaşımla ele almak niyetinde değildir. Bu çalışma B. Yeltsin döneminde Rus-Alman ilişkilerinin itici gücü durumunda bulunan kültür ve ekonomi faktörlerini analitik bir yaklaşımla derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Küreselleşen dünyada kültür ve ekonomi faktörlerinin devletlerarası ikili ilişkilerin geliştirilmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynadığı şüphe götürmez. Rus-Alman ilişkilerinin temelinde çok yönlü gelişen kültürel diyalog bulunmaktadır. Bunun yanında sivil toplum

---

¹ Rus-Alman ilişkilerinin gelişmesinde iki ülke hanedanları önemli bir rol oynamıştır. Hanedanlar arası ilk ilişkiler Rus Çarı I. Petro'nun oğlu Aleks'i'nin bir Alman prensesi olan Charlotte Christine Sophie von Braunschweig-Wolfenbüttel ile evlenmesiyle başlamış ve akabinde Petro'nun kızı Anna'nın bir Alman derebeyi olan Karl Frederik von Holstein-Gottorp ile evlenmesiyle devam etmiştir. II. Petro'nun 1730 yılında ölümünden sonra Romanofların erkek tarafından soyu kurduğu için, I. Petro'nun karısı Katarina Rus tarihinde ilk çariçe olarak Rus tahtına oturmuştur. 1761'den sonra III. Petro ile birlikte Romanof-Holstein-Gottorp Hanedanlığı başlamıştır. Bu evlilikler sonunda doğmuş olan III. Petro artık yarım bir Rusdur. III. Petro'yu alaşağı ederek Rus tahtına II. Katarina adıyla oturan Sophie Friederike Auguste von Anhalt-Zerbst ise bir Alman prensesidir. II. Katarina'dan sonra Rus tahtına geçen diğer bütün çarlar Danimarkalı bir prensesle evlenerek istisna teşkil eden III. Aleksander hariç, Alman prenseslerle evlenmişlerdir. Bu evlilikler sonunda son Rus çarına geldiğinde Romanof Hanedanı'nın kanındaki Rusluk oranı 1/64'e düşmüştür. Ünlü tarihçi Joachim Torke'ye göre bu tespit Rusların Birinci Dünya Savaşı'nda aslında kendilerinin düşmanı olan Almanlar tarafından yönetildiklerini anlamalarına yaradığı için önemlidir. Rusya ve Almanya hanedanları 19. yüzyılda adeta ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Örneğin I. Aleksander Napolyon nezdinde Alman kuzenlerini görevden aldığı için protestoda bulunmuştur. I. Nikola ise, Hohenzollern Hanedanı'na gönülden bağlıydı. Bu ilişkiler panslavist hücumlara karşı bile bağımsızlık kazanmış durumdaydı. Rusya ve Almanya arasındaki iyi ikili ilişkiler Rus-Fransız Paketi döneminde devam etmiştir. II. Nikola ve II. Wilhelm eski işbirliği imkanlarını Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde yeniden tesis etmek istemişlerse de gerçekleştirememişlerdir (Bk. Torke, Hans J., Die Russische Zaren 1547-1917, 3. Aufl. München 2005, s. 1-406)

örgütleri, Alman yatırımları, yatırımların coğrafik dağılımı, bilgi transferi, sanayi ve ticaret odaları iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin ne denli karmaşık ve çok yönlü olduğunun bir göstergesidir.

Rus-Alman İlişkilerinde Parametre Değişimi

Rus-Alman ilişkileri 1990 ila 2000 yılları arasında köklü yapısal değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerin en belirgin özelliği ise iki ülke ilişkilerinde tarihsel nedenlerden kaynaklanan sıra dışı durumun normalleşmeye başlamasıdır. Berlin, 1990'ların başında Moskova'ya, iki Almanya'nın birleşmesine giden yolu açtığı için minnettarlık duymaktaydı. Almanya, topraklarında konuşlandırılmış olan önemli sayıda Rus askerinin varlığından dolayı, 1994 ortalarına kadar Rusların milli gururunu okşayıcı davranışlarda bulunmuştur. Alman Hükümeti, Rusya'yı Almanya'daki askerlerini hızla çekmesi karşılığında uluslararası kuruluşlar nezdinde desteklemiştir. Rus-Alman ilişkilerine hamasi duyguların hakim olduğu bu dönemde, Berlin, Moskova'ya hem finansal destek vermiş, hem de ekonomik işbirliğini geliştirecek altyapı faaliyetlerine girişmiştir. Aynı dönemde Almanya, Rusya'ya uluslararası kuruluşlarla işbirliğini geliştirme konusunda; Rusya ise Almanya'ya Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne daimi üyelik hususunda destek vermiştir. Örneğin, Almanya Rusya'nın G-7 zirvesine alınması için büyük bir kulis faaliyeti yapmış ve bu sayede G-8 teşekkül etmiştir. Rusya'nın G-7 zirvesine alınması bu ülkenin geçmişin süper gücü olarak kırılan gururunu bir nebze de olsa tamir etmesini sağlamıştır. Ancak Rus dış politikasına 1994'ten itibaren çok kutupluluk hakim olmaya başlayınca, Rus-Alman ilişkilerinde soğuma dönemi başlamıştır. Ağustos 1998'de Rusya'da meydana gelen ekonomik kriz Rusya ile Almanya arasındaki ekonomik ilişkileri derinden etkilemiş, ancak 2000'de Hermes garantilerinin² tekrar yürürlüğe girmesiyle iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler yeniden canlanmıştır.

Almanya, Helmut Kohl yönetiminin iktidardan gitmesiyle birlikte, politikasını Boris Yeltsin'e endeksli olarak görmekten vazgeçmiştir. G. Schröder bu durumu Rusya ziyaretinde B. Yeltsin dışındaki Aleksander Lebed, Genadi Züganov ve Grigori Yavlinski gibi muhalefet liderleriyle görüşerek netleştirmiştir (Wagensohn, 2001, s. 522-31).

² Bu garantiler Hermes Kredi Sigortası AŞ (Hermes-Kreditversicherungs-AG) tarafından sağlanmaktadır. Rusya'da faaliyette bulunan bir Alman firmasının bu şirketten kredi garantisi alabilmesi için Rusya'dan resmi bir destek mektubu getirmesi gerekmektedir. 1996 yılına kadar sadece Incombank ve International Moscow Bank bu destek mektuplarını vermeye yetkiliydi. Hermes kredi garantileri proje finansmanı ve takas usulüyle yapılan ticarete geçerlidir. Takas usulünde Rus firmaları karşılık olarak petrol, doğalgaz, demir, kömür vb. gibi maddelerle ödeme yapmaktadırlar (Bu konuda bk. Der Tagesspiegel, 24 Ocak 1995).

Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Rus-Alman ilişkileri yeni bir evreye girmiştir. William Symser'e göre, bu dönemde Almanya'nın uluslararası önemi arttığı için V. Putin Rusya'yı kalkındırma planına Almanya'yı dahil etmiştir. Almanya'nın bu plan uyarınca Rus ekonomisinin gelişmesine ve Rusya'nın uluslararası arenada şan ve şöhret kazanmasına yardımcı olması öngörülmüştür. Buna göre Berlin, Moskova ile yaptığı işbirliği sayesinde sadece Avrupa'da büyük bir güç olmakla kalmayacak, Avrupa'nın merkezi de Berlin'e kaymış olacaktır. Bu doğrultudaki muhtemel bir gelişme Almanya'nın Doğu Avrupa ve ABD ile ilişkilerini de gerebilecektir (Symser, 2000, s.15). Rusya ve Almanya arasındaki olumlu ikili ilişkilere rağmen, iki ülke arasında anlaşmazlık noktaları da yok değildir. Almanya ve Rusya arasındaki sorunlardan ilki, Moskova'nın Rusya Almanları (Russlanddeutsche)³ için Volga Bölgesi'nde devlet kurma fikrinden vazgeçmesidir. İkinci anlaşmazlık noktası ise, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Rusların savaş ganimeti olarak ülkelerine götördükleri Alman Kültür Mirası'nın (Beutekunst)⁴ geri iade edilmemesidir. Diğer sorunlar ilk ikisine göre daha ikincil bir rol oynamaktadır. Bu sorunlar arasında Rusya'nın nükleer silah yapımında kullanılan maddeleri Almanya'da yakalatması ve Almanya'nın Kaliningrad'ta konsolosluk açma fikrine Rusya'nın sıcak bakmaması bulunmaktadır (Timmermann, 1995, s. 15).

Rusya'nın Almanya'ya olan borçları da iki ülke arasındaki ilişkileri kimi zaman

³ Bu etnik grup yoğun olarak Volga bölgesine göç ettiği için yaygın literatürde "Volga Almanları" diye de anılmaktadır. Bu çalışmada Rusya'da yaşayan Almanların SSCB döneminde zorunlu göçe tabi tutulmaları da göz önüne alınarak daha kapsayıcı bir kavram olan "Rusya Almanları" deyimini kullanılacaktır. Rusya Almanları, aslen bir Alman prensesi olan Rus Çariçesi II.Katarina tarafından 1764 yılında Rus Çarlığı'na davet edilmişlerdir. Bu daveti müteakiben ilk etapta 30 bin Alman Hessen bölgesinden özellikle Volga havalisine göç etmiştir. Yeni göçmenlerin sahip oldukları ayrıcalıklar arasında, vergi ve askerlik hizmetinden muafiyet ve sınırsız muhtariyet gibi maddeler bulunmaktaydı. Panslavizmin ve Rus milliyetçiliğinin yükselişiyle birlikte 1871 yılında Rusya Almanları'nın sahip oldukları ayrıcalıklar kaldırılmıştır. Moskova'nın baskısından kaçan onbinlerce Rusya Almanı Sibiryaya göç etmek zorunda kalmıştır. Bu neden dolayı, günümüzde Novosibirsk bölgesinde 600 bin Rusya Almanı yaşamaktadır. Volga bölgesinde kalanlar ise hiç bir zaman huzura kavuşamamışlardır. 1915 yılında bölgedeki gerginliğin artması üzerine Rus Çarı II. Aleksander 200 bin Rusya Almanını Sibiryaya sürdürmüştür. Rusya Almanları'nın yaşadıkları dramlar sonraki yıllarda da dinmemiş, 1930'larda devletleştirme ve 1940'larda da, Nazilerin Rusya'ya saldırması üzerine Sibiryaya ve Orta Asya'ya sürülmüşlerdir (Bk. Eberbach, Götz, Woher? Wohin? Die Wanderungen der Russlanddeutschen gestern und heute, Wien 2003, s 1-112 ve Mukhina, İrina The Germans of the Soviet Union, London 2007, 1-240).

⁴ Almanya'da bu adla literatüre girmiş olan konu çok araştırılmıştır. Nitekim bu konu üzerine 1990-2000 yıllarında yayınlanmış yazıları kapsayan bir bibliyografya dahi yayınlanmıştır. Bk. Bruhn, Peter Das Bernsteinzimmer in Zarskoje Selo bei Sankt Petersburg: "Beutekunst" Bibliographie des internationalen Schrifttums über das Schicksal des im Zweiten Weltkrieg von der Roten Armee in Deutschland erbeuteten Kulturgutes, Museums-Archiv-und Bibliotheksbestaende", Boch & Küble Verlag, Berlin, 2004, s. 1-468.

germiştir. Rusya'nın dış borçları toplam 70 milyar Amerikan dolarıdır. Bu rakam Rusya'nın GSMH'nin yüzde 62' sine denk gelmektedir. 1992 yılı itibarıyla Moskova'nın Berlin'e olan borcunun 36 milyar mark olduğu ve bunun sonraki yıllarda 30 milyar mark arttığı dikkate alındığında, Almanya Rusya'dan alacaklı ülkeler sıralamasında ilk başlarda gelmektedir. Alman Hükümeti'nin Hermes garantileri çerçevesinde verdiği beş milyar marklık borç yukarıdaki toplama dahil değildir (Handelsblatt, 3 Aralık 1992). Rusya'nın Paris Kulübü'ne olan borcunun yarısı olan 25 milyar mark Almanya'nın payına düşmektedir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi bütün gayretlere rağmen istenen düzeye getirilememiştir. 1997 yılına kadar Almanya'nın Rusya'da yaptığı doğrudan yatırımlarının toplam tutarı 400 milyon mark olarak gerçekleşmiştir. Almanya, yabancıların Rusya'da yaptıkları doğrudan yatırımlarda, ABD ve İngiltere'nin gerisinde, üçüncü sırada yer almaktadır (Süddeutsche Zeitung, 3 Mart 1997).

Rus-Alman ticaretinin gelişmesi için Alman bankaları üzerlerine düşen görevleri yapmaya çalışmaktadırlar. Örneğin, 1998'e kadar Alman bankaları Rusya'ya 50 milyar Amerikan doları tutarında kredi vermiştir. Bu meblağın yüzde 90'ı dış ticaret sigortaları tarafından garanti altına alınmıştır. Sigortalanan kredilerin bankalara göre oluşturdukları risk dağılımı aşağıdaki şekildedir: Deutsche Bank (1,35 milyar mark), Dresdner Bank⁵ (680 milyon mark) ve Commerz Bank (1 milyar mark). Alman bankaları da kendilerini Hermes garantileri çerçevesinde garanti altına aldırılmaktadır. Almanya 1992'de dış satımları garanti altına almak için sigorta şirketlerine 867 milyon marklık bir ödeme yapmıştır. 1997 yılında sigorta şirketlerine ödenen bu tutar 583 milyon marka gerilemiştir (Berliner Zeitung, 19 Ağustos 1998).

Rusya ile Almanya arasındaki işbirliği, Moskova ve Berlin'in ekonomik ve stratejik potansiyelini artıracığından bu iki ülke jeopolitik arenada da önemli aktörler konumuna gelebilirler. Böylece Almanya ekonomik büyümesini sağlamak için Rus hammaddesi temin ederken, Rusya ise gururunu incitmeden kalkınmasına yardımcı olabilecek Almanya gibi dost bir ülke ile işbirliğine gidecektir.

---

⁵ 1970'li yılların başından beri Rusya'da faaliyet gösteren Dresdner Bank, Fransız Banque Nationale de Paris ile ortaklaşa tamamı yabancı sermayeli BNP-Dresdner Bank adlı bir banka kurmuştur. Söz konusu banka 1993 yılında Sen Petesburg'da kurmuştur. Öz sermayesi 10 milyon Amerikan doları olarak belirlenen bankada 80 kişi çalışmaktadır (Bk. Handelsblatt 13 Eylül 1993).

Rus-Alman İlişkilerinde Kültür Faktörü

Rusya ile Almanya arasındaki kültürel ilişkiler H. Kohl'ün 1992 yılında yaptığı Rusya ziyaretinde hukuki bir zemine oturtulmuştur. Bu alanda hem Alman Hükümeti'nin girişimleri, hem de bu ülkenin sivil toplum kuruluşları (STK) faaliyette bulunmaktadır. Alman STK'larının Rusya'daki angajmanı Almanya'nın Rusya'daki kültürel faaliyetleri açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda örnek verilecek olursa, Goethe Enstitüsü, Goethe ve Puşkin'in anısına 1999 yılında Moskova'da etkinlikler düzenlemiştir. Bu etkinliklerin yanında Goethe Enstitüsü Almanca kurslar da vermektedir. Kültür alanında diğer önemli bir açılım da eski Almanya Cumhurbaşkanı Roman Herzog'un inisiyatifi ile hayata geçirilen "Rus-Alman Kültür Forumu Potstam Buluşmaları"dır. R. Herzog bu forumun iki ülke arasında kriz dönemlerinde sorunların tartışıldığı bir platform olarak görev yapmasını istemiştir. Yılda bir kez düzenlenen bu forumda iki ülkenin bilim adamları, yöneticileri ve iktisatçıları gündemdeki konuları tartışarak Rusya ile Almanya arasındaki mevcut anlaşmazlık noktalarının aşılmasını sağlamaya çalışmaktadırlar (Bulletin, 1999, s. 217).

İki ülke arasındaki kültürel ilişkiler bağlamında STK'ların faaliyetleri ayrı bir önem arz etmektedir. Örneğin, Berlin Frei Üniversitesi Slav Bilimleri Bölümü'nde okuyan bir grup öğrencinin 1992 yılında kurduğu Rus-Alman Değişim Derneği (*Der Deutsch-Russische Austausch e.V.*) anılabilir. Rus toplumunun tabandan demokratikleşmesine katkıda bulunmayı amaçlayan bu dernek, Rusya'ya STK'larda çalışmak ve staj yapmak üzere gönüllüler göndermektedir. Bu gönüllüler, Irkutsk'ta bir çevreci örgüt ile birlikte "Baykal Gölü'nde Kirliliğe Karşı Savaş" ve "Volgograd Anneleri Uyuşturucuya Karşı" etkinlikleri çerçevesinde bağımlılara iğne dağıtımı gibi bazı projeleri yürütmüşlerdir (Die Tageszeitung, 28 Nisan 2000).

Rus-Alman kültürel ilişkilerinin yumuşak karnını ise, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında savaş ganimeti olarak Rusya'ya götürülen sanat eserleri oluşturmaktadır. Almanya söz konusu dönemde 200 bin civarında resim, heykel, ziynet eşyası ile iki milyon yazılı eser ve kitabın Rusya'ya götürüldüğünü iddia etmektedir. 1990 yılında imzalanan Rus-Alman Dostluk Anlaşması gereğince bu eserlerin geri verilmesi gerekirken Rus Hükümeti bu eserleri iade etme hususunda pek istekli olmamıştır. Bunun nedeni Rusya'nın söz konusu eserleri Nazi Almanyası'na karşı galibiyetinin bir nişanesi ve Rusya'dan Nazilerin götürdükleri eserlere⁶ karşı bir misilleme olarak görmesidir.

⁶ Nazilerin Rusya'dan alıp götürdükleri en önemli sanat eseri Prusya Kralı I. Wilhelm tarafından 1716 yılında Rus Çarı I. Petro'ya hediye edilen ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar Sen Petersburg'da

Nitekim Moskova, uzun süren tartışmalardan sonra Rusya Anayasa Mahkemesi'nin verdiği bir karara dayanarak, bu eserlerin Rusya'nın malı olarak kalacağını, fakat gerekli görülen durumlarda geri iade edilebileceğini tüm dünyaya duyurmuştur (Süddeutsche Zeitung, 21 Haziran 1999).

Rusya Almanları iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Almanya 1990'ların başında Volga Cumhuriyeti'nin yeniden kurulması için kulis faaliyeti yapmış ancak Rusya'nın katı tutumu neticesinde geri adım atmak zorunda kalmıştır. Almanya, Rusya topraklarında kalan soydaşlarına maddi ve kültürel olarak yardım etmektedir. Bu bağlamda Alman Hükümeti daha çok Rusya Almanları'nın kültürel kimliklerini koruyabilmeleri üzerine odaklanmış gözükmektedir. Bundan dolayı Almanya'nın Rusya'daki soydaşları için yaptığı maddi yardımın önemli bir kısmı kültürel alana kaydırılmıştır. Alman İçişleri Bakanlığı tarafından 1993 yılında yapılan 121,3 milyon marklık yardım konut yapımında ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesinde kullanılmıştır (Süddeutsche Zeitung, 7 Nisan 1993). Alman Hükümeti 1996'da Moskova'da bir "Alman Evi" kurmuş ve Rusya'nın değişik bölgelerinde Almancanın yaygınlaşması için yüz adet toplantı salonu yapılmasını kararlaştırmıştır. Yani Almanya özellikle Almancanın Rusya'da yaşayan genç soydaşları tarafından öğrenilmesi ve kullanılmasına büyük önem vermektedir. Alman yönetimi Rusya Almanlarının ancak bu sayede Alman kültürünü yaşatabileceklerini düşünmektedir. Almanya, 1997'de Rusya'nın çeşitli bölgelerinde 100 bin kişiye Almanca öğrenme imkanı sağlamak suretiyle bu işe verdiği önemi somut bir şekilde ortaya koymuştur (Süddeutsche Zeitung, 26 Ekim 1996).

Rus-Alman Ekonomik İlişkileri

Ekonomik İşbirliği

Alman sanayici ve iş adamlarının Rusya ile ilişkilerinin tarihi oldukça eskidir. Örnek verilecek olursa Siemens üretmiş olduğu elektrikli treni 1882 yılında Moskova'da

---

Katerina Sarayı'nda bulunan "Bernstein Odası" idi. Genişliği 10x10 metre olan bu odanın yüksekliği 6 metreyi bulmaktaydı. Bunun 4,75 metresi saf altın sarısı Bernstein taşı ile bezenmişti. Sadece Versay Sarayı bundan daha görkemliydi. Bu eser İkinci Dünya Savaşı sırasında Naziler tarafından Almanya'ya götürülmüş ve Kaliningrad'da sırta kadem basmıştır. Bu güne kadar bulunamayan eserin bazı parçalarına son yıllarda Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde rastlanmaya başlanmıştır. Rus Hükümeti bir ilim adamı grubuna bu odayı aslına uygun şekilde tekrar yaptırmaya başlamıştır. Bu işlem bilgisayar desteği ile çok hassas ölçülere dayanılarak, büyük bir titizlikle sürdürülmektedir (Bu konuda bk. Wiedemann, Erich, Operation Puschkin. Die Jagd nach dem Bernsteinzimmer I, Der Spiegel 48/2000, s. 76-98 ve Wiedemann, Erich, Operation Puschkin. Die Jagd nach dem Bernsteinzimmer II, Der Spiegel, 49/2000, s. 82-107).

düzenlenen Sanayi Fuarı'nda sergilemiştir. Bir başka Alman sanayicisi Gottlieb Daimler de ilk arabasını Ruslara satmıştır. İki ülke arasındaki ekonomik işbirliği SSCB döneminde de devam etmiştir. Söz konusu dönemde Mannesmann Rusya'da doğal gaz boru hattı yapımını üstlenmiştir. Bunların haricinde Almanlar o dönemde çikolata ve şeker fabrikaları da kurmuştur (Handelsblatt, 17 Kasım 2000).

Rusya 1990'lı yıllarda Almanya'nın dış ticaretinde önemli bir rol oynamamış olsa da, Alman ekonomisi söz konusu dönemde Rusya'ya büyük bir önem vermiştir. Klaus Mangold'a göre bunun birkaç sebebi vardır. Alman girişimciler herşeyden önce Rusya'ya modernleşme konusunda yardım etmek istemektedir. Bunun nedeni refahını artırmış 150 milyonluk bir Rusya'nın büyük bir pazar oluşturacağıdır. K. Mangold'a göre, Alman firmaları ve girişimcileri bundan dolayı kısa vadede para kazanmaya yönelik stratejilerden vazgeçerek, uzun vadede büyüyen Rusya pazarında yerlerini almaları gerekmektedir. Alman firmalarının şimdiden Rusya'da yerlerini sağlamlaştırmaları, Rusya'nın diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleriyle ilişkisini geliştirmesine paralel olarak, önlerine daha büyük bir pazarın çıkmasını sağlayacaktır. Diğer yandan Rusya hammadde zengini bir ülke olarak, Almanya'nın enerji ihtiyacını karşılamada kilit role sahip ülkelerden biridir (Mangold, 2000, s. 6).

Almanya ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilere özel bir önem verildiğinden ilişkiler Yeltsin ve Kohl döneminden başlayarak çok yönlü olarak geliştirilmeye başlanmıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin iktidara geldikten sonra ilk olarak bir Alman iş adamı grubunu kabul etmiştir. Alman delegasyonu bu görüşmede Putin'e üç önemli proje teklif etmiştir. Bunlardan birincisi, Rus kalkınma ve yatırım bankası kurma amacıyla hazırlık yapacak bir karma komisyonun kurulmasıdır. İkincisi, Rus-Alman İşbirliği Konseyi'nin yılda bir kez yapılacak hükümetler arası görüşmelerle güçlendirilmesidir. Üçüncüsü de ekonomik projelerin önündeki engellerin kurulacak bir ortak çalışma grubu yardımıyla ortadan kaldırılmaya çalışılmasıdır. 1990'ların sonunda Rusya'da yaklaşık 1.800 Alman iştirakli şirket faaliyet göstermekteydi. Alman girişimciler özellikle Rusya'nın taşra bölgeleriyle yakından ilgilenmişlerdir. Böylece Alman Ekonomisi Doğu Komisyonu ve Alman Hükümeti Sibiryaya Anlaşmaları çerçevesinde Rusya'nın 19 bölgesinin valisini Almanya'ya davet etmiştir (Mangold, 2000, s.1-5).

Almanya'nın Rusya'ya verdiği danışmanlık hizmetleri bir diğer işbirliği alanını oluşturmaktadır. Alman danışmanlar Rus işletmelerine pazar ekonomisine geçişte yardım etmektedir. Vladimir şehrinde Elektropribor Firması'nın pazar ekonomisine geçişinin desteklenmesi bu bağlamda örnek olarak verilebilir. Alman Hükümeti 1990'lı yılların

başında Federal Kartel Yönetimi Eski Başkanı Wolfgang Kartte'yi Rusya'ya danışman olarak göndermiştir. Rusya'ya sadece *know-how* transfer edilmesinden yana olan Kartte, bu ülkenin sürekli olarak kredilerle desteklemesine karşı çıkmaktadır. W. Kartte'ye göre, her şeyden önce Rusya'da pazar ekonomisinin temelini oluşturacak bir orta direk oluşturulmalıdır (Berliner Zeitung, 24 Ağustos 1993). Rus-Alman Forumu da, Rusya'ya verilen danışmanlık hizmetlerinin bu ülkenin kalkınmasında maddi yardımlardan daha önemli olduğunun altını çizmiştir. Almanya bölgesel kalkınmayı Rusya'nın gelişmesinin anahtarı olarak gördüğünden, federal yapının korunması ve geliştirilmesini teşvik etmektedir (Frankfurter Allgemeine, 2 Ekim 1993). Rusya Maliye Bakanlığı'na makro ekonomi, bütçe planlaması ve para politikası konularında danışmanlık hizmeti veren bir grubun başında da Jochen Wermuth adında bir Alman bulunmaktadır. J. Wermuth Maliye Bakanlığı'na uluslararası ilişkiler alanında danışmanlık hizmeti vermektedir (Reinische Merkur, Aralık 1996).

Ayrıca danışmanlık hizmetleri çerçevesinde Rus işletmelerinin yöneticileri Almanya'da mesleki eğitimine tabi tutulmaktadır. Bu bağlamda Yeltsin'in inisiyatifi ile başlatılan "Yönetici Değişim Programı" çerçevesinde 2000 yılına kadar 2.500 Rus yöneticisi Batı Avrupa'da staj yaparak tecrübe edinmiştir. Almanya, en çok on hafta yapılabilen bu stajları finanse etmek için 17 milyon marklık bir meblağ ayırmıştır (Berliner Zeitung, 9 Mart 1999). Bu programın bir amacı da yeni iş ilişkileri kurma ve var olanları geliştirmektir. Ayrıca Alman finansal denetim firmaları Rusya'ya bu alanda eğitim desteği de vermektedir. Bu faaliyetler çerçevesinde Almanya Rusya'nın muhasebeci ihtiyacının karşılanmasına da katkıda bulunmaktadır. Avrupa Birliği (AB) ise Almanya'nın bu faaliyetlerini 1,8 milyon marklık bir fon ile desteklemektedir (Frankfurter Allgemeine, 19 Mart 1996).

Sanayi ve Ticaret Odaları

SSCB'nin dağılmasından sonra, Yeltsin'in Almanya ziyaretinde Berlin bu ülkeye yardım edeceğini taahhüt etmiştir. Almanya, 1992 yılından Düsseldorf'ta Rus-Alman Ekonomik İşbirliği Merkezi'ni (*Zentrum für Deutsch-Russische Wirtschaftskooperation*) kurarak başına uzun yıllar Deutsche Bank'ın Moskova temsilciliğini yapmış olan Axel Lebahn'ı getirmiştir. Bu merkezin, iki ülke arasında ekonomik işbirliğinin gelişmesini sağlayacak bir bilgi bankası olarak işlev görmesi kararlaştırılmıştır (Frankfurter Allgemeine, 19 Aralık 1991). Rus-Alman Ekonomik İşbirliği Merkezi bundan başka Moskova'da faaliyet gösteren "Rus-Alman Ticaret Evi Derusa GmbH" ile bir işbirliği anlaşması imzalamıştır. Viktor Sorokin tarafından kurulan ve birçok Rus şirketi

tarafından desteklenen Rus-Alman Ticaret Evi'nin amacı uygulamada Rus firmalarına yardımcı olmaktır. Şirketin bir diğer politikası da Rus ve Alman şirketleri arasında işbirliği imkanlarını geliştirmektir (Handellsblatt, 19 Ekim 1992).

“Alman Endüstri ve Ticaret Forumu” (*Deutscher Industrie- und Handelstag*) Rusya ile ticari ve ekonomik ilişkilerini daha iyi yürütebilmek için “Rusya’da Alman Ekonomisi” adında bir yapılanmaya gitmiştir. “Rusya’da Alman Ekonomisi” 1997 yılında Moskova’da “Alman Ekonomi Evi” (*Haus der deutschen Wirtschaft*) adlı bir koordinasyon ve danışmanlık merkezi kurmuştur. Başına Andrea von Knoop’un⁷ getirildiği bu merkezin Sen Petersburg, Novasibirsk ve Kaliningrad gibi şehirlerde de temsilcilikleri vardır. Yirmi kişinin görev yaptığı “Alman Ekonomi Evi” zamanla Andrea von Knoop’un da gayretleriyle Rusya’da siyaset ve ekonomi çevrelerinin danışmaya can attığı bir kurum haline gelmiştir. Üç yüz firmanın üye olduğu “Alman Ekonomi Evi” Rusya’da büyük Alman firmaları lehine lobi faaliyetleri yürütmektedir. Alman Ekonomi Evi’nin amacı Rusya’da faaliyet gösteren Alman firmalarının sorunlarına çözüm bulmak ve onlara yatırımlar konusunda danışmanlık hizmeti vermektir. Orta ölçekli Alman firmalarının Rus pazarında yatırım yapmasını teşvik etmek bu kurumun öncelikli görevleri arasındadır. Alman Ekonomi Evi, Alman firmalarına daha iyi bir yatırım ve faaliyet ortamı sağlayabilmek için vergi mevzuatının Alman firmaları lehine değiştirilmesi, yatırımların sağlam bir hukuki dayanağa kavuşturulması, keyfi gümrük işlemlerine son verilmesi ve organize suç örgütleriyle mücadele gibi gerçekten yabancı yatırımların önündeki engelleri ortadan kaldırmak için mücadele etmektedir (Die Welt, 20 Ağustos 1998 ve Süddeutsche Zeitung 3 Mart 1997).

Almanların Rusya’da kurmuş oldukları bir diğer kuruluş, 1995 yılında iki yüz Alman girişimcinin bir araya gelerek Moskova’da hayata geçirdikleri Rus-Alman Ekonomi Odası’dır. Rus hukukuna göre kurulmuş olan bu oda, alanında bir ilk oluşturmaktadır. Alman girişimciler hükümetleri tarafından yeterince destek görmediklerini düşündükleri için böyle bir adım atmışlardır. Gerçekten de Alman ve Amerikan firmaları hükümetlerinden gördükleri resmi destek konusunda karşılaştırdıklarında Almanlar, Amerikalı rakiplerine oranla daha dezavantajlı bir konumdadır. Örneğin, Amerikalılar Ruslarla Almanlardan daha avantajlı bir çifte

⁷ Von Knoop Ailesi Çarlık Rusyası’nda bu ülkede tekstil endüstrisini kuran Alman asıllı bir ailedir. Aynı zamanda Narva’da bir fabrika açan aileye II. Aleksander tarafından soyluluk ünvanı verilmiştir. Aynı zamanda Rusya uzmanı olan bayan von Knoop’un eşinin Rusya ile iyi ilişkileri vardır (Bk. Der Tagesspiegel, 5 Şubat 1994).

vergilendirme anlaşması imzalamışlardır. Rus-Alman Ekonomi Odası'nın amacı, üyelerinin hukuk, vergi ve ekonomi konularında karşılaştığı sorunların çözümüne yardımcı olmak ve üyeleri arasında tecrübe paylaşımını teşvik etmektir. Rus iş adamları ve yöneticileri ile iyi ilişkiler geliştirmek, Rusya pazarı hakkında bilgi toplamak ve toplanan bu bilgileri Alman işletmelerinin kullanımına sunmak Rus-Alman Ekonomi Odası'nın diğer görevlerinden bazılarıdır (Handelsblatt, 18 Mart 1995).

Rusya ve Almanya arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerde proje finansmanının sağlanması önemli noktalardan biridir. Proje finansmanı Rus-Alman ticari ilişkilerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Geleneksel dışsattım finansmanına alternatif teşkil eden proje finansmanına göre, bir projenin sadece yatırım harcamalarının finansmanı öngörülmekte, diğer işletme giderleri ve borç yönetimi proje sahibi tarafından karşılanmaktadır. Uzun vadeye yayılan bu finansman şekli teknik bakımdan uygun projeler için gündeme gelmekte ve hukuki olarak da garanti altına alınmaktadır. Örneğin, 1993 yılı itibarı ile Alman Hükümeti söz konusu proje kapsamında dört ayrı projenin finansmanını onaylamıştır (Frankfurter Allgemeine, 3 Mayıs 1993).

Rusya'da Alman Yatırımları

A. Lebahn'a göre, Rusya'da faaliyet gösteren Alman firmaları geleneksel ve riskten kaçınan bir politika izlediklerinden Rusya pazarındaki gelişmeleri izleyememekte dolayısıyla bu pazardaki önceliğini Anglo-Sakson ülkelerin firmalarına kaptırmaktadırlar. Bunda Alman firmalarının kendi kapasitelerini dev aynasında görmelerinin de önemli bir payı vardır. Buna rağmen Alman firmaları Rusya pazarını sistematik bir şekilde ele geçirmek istemekte ve çalışmalarını buna göre yapmaktadırlar (Handelsblatt, 12 Temmuz 1996). Alman uzmanlara göre, Rus pazarı diğer pazarlardan daha zor değildir. Şayet Alman girişimciler bu pazarda başarılı olmak istiyorlarsa risk alabilmeli ve Rusya pazarındaki faaliyetlerini iyi projelerle desteklemelidirler. Alman firmalarının başarmak zorunda oldukları bir diğer husus ise Rus ekonomi ve siyaset çevreleriyle iyi ve sağlam ilişkiler kurmaktır (Die Welt, 17 Mayıs 1997).

Rusya'da Alman yatırımlarının önündeki engelleri bertaraf etmek için büyük bir mücadele veren Alman Hükümeti, 1996 yılında Rus Hükümeti ile çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması yapmıştır. Almanya bu anlaşma ile sadece ekonomik ilişkileri olumsuz etkileyen bir durumu ortadan kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda kendi girişimcilerinin Amerikan rakipleriyle aynı statüye sahip olmasını da sağlamıştır (Frankfurter Allgemeine, 31 Mayıs 1996).

Rusya Başbakanı Viktor Çernomirdin'in Haziran 1993'te Almanya'ya yaptığı

ziyaret, Rusya ile Almanya arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesinde önemli bir kilometre taşı oluşturmuştur. V. Çernomirdin bu ziyarette Alman girişimcilerini ülkesinde yatırım yapmaya çağırmıştır. Alman Ekonomisi Doğu Komisyonu bu vesile ile katılımcıları arasında Ruhrgas, Asea Brown Boveri ve Siemens gibi firmaların yer aldığı üç önemli proje ortaya koymuştur. Almanya enerji alanındaki bu projelerle Rus-Alman ilişkilerine canlılık getirmek istemiştir. Birinci proje, Purneftegaz ile Ruhrgas'ın birlikte kuracağı bir firmanın Batı Sibiryada doğal gaz çıkarmasını öngörmektedir. Bu proje gerçekleştirildiğinde 6 milyar m³ doğal gaz elde edilecektir. Bu projenin başlaması için 1-2 milyar marklık bir yatırım yapılması gerekmektedir. Asea Brown Boveri'nin üslenmek istediği ikinci proje, Sen Petersburg'ta bulunan bir enerji santralının modernize edilmesini kapsamaktadır. Bu projenin değeri 65 milyar marktır. Kanokova enerji santralının modernize edilmesini kapsayan üçüncü proje Siemens tarafından gerçekleştirilmek istenmektedir. Siemens'in almak istediği bu projenin değeri ise 120 milyon mark tutarındadır (Die Welt, 16 Temmuz 1993).

Rusya'da Alman girişimcilerin yatırım yaptıkları alanların başında enerji sektörü gelmektedir. Rusya'da enerji sektöründe faaliyet gösteren Ruhrgas 1998 yılında, 660 milyon Amerikan dolarına Gazprom'un yüzde 2,5'lik hissesini satın alarak bu enerji devine ortak olmuştur. Rusya ile ilişkisi 1970'li yılların başına kadar geri giden Ruhrgas Gazprom'dan her yıl 20 milyar m³ doğalgaz satın almaktadır. Ruhrgas ve Gazprom 25 milyar mark değerinde ve 2025 yılına kadar yürürlükte kalacak bir alım-satım anlaşması imzalamıştır. Bu yatırımla birlikte Ruhrgas Rusya'da en büyük Alman yatırımcı konumuna yükselmiştir (Handelsblatt, 17 Aralık 1998).

Rusya'da enerji sektöründe yatırım yapan bir diğer Alman firması ünlü kimya fabrikası BASF tır. BDT ülkelerinde de temsilcilikleri bulunan bu firmanın Rusya'daki temsilcilikleri; Moskova, Sen Petersburg, Kazan ve Krasnodar şehirlerinde bulunmaktadır. Bu şehirlerden Krasnodar'ın tesadüfen seçilmediği görülmektedir. Krasnodar bölgesi Alman sanayisinin ihtiyaç duyduğu kömür, petrol, doğalgaz gibi değerli madenler bakımından zengindir. BASF ayrıca Gazprom ile işbirliğine de gitmektedir. Gazprom ve BASF 1991 yılından beri Almanya'ya doğal gaz ihraç etmektedir. Rus doğal gazını Avrupa'nın diğer ülkelerine de satmayı planlayan BASF iştiraki Wintershall ile birlikte bu amacı gerçekleştirmek için Wintershall Doğalgaz Ticaret Merkezi (*Wintershall Erdgas Handelshaus*) adlı bir kuruluşu hayata geçirmiştir. Eski anlaşmaların süresi dolduktan sonra Rusya'dan gelen doğalgaz bu merkez üzerinden diğer bölgelere aktarılacaktır (Frankfurter Allgemeine, 23 Ekim 1992). BASF ile

Gazprom şirketleri Novi Urengoy'da (Batı Sibirya) doğalgazı etilen ve polietilene dönüştürecek bir kimya tesisinin yapımı için 1993 yılında anlaşmaya varmıştır. BASF'ın tekniği ile yapılacak söz konusu tesislerde yıllık 340 bin ton etilen ve 300 bin ton polietilen üretilmesi planlanmıştır. Bu tesislerin maliyetinin 1,5 milyar mark olduğu hesaplanmıştır. Linde ve Salzgitter firmalarının bir milyar değerinde yüksek teknolojiyi Sibirya'ya götürmelerine rağmen, Gazprom'un finansman sıkıntısı çekmesi ve çok çetin hava şartları yüzünden proje hızlı bir şekilde ilerleyememiştir (Berliner Morgenpost, 29 Ocak 2001).

BASF Firması'nın iştiraki Wintershall eliyle gerçekleştirmek istediği bir diğer proje ise, Sibirya'nın Yamal Yarımadası'ndan Almanya'ya kadar uzanan bir doğal gaz hattı yapımı ile ilgilidir. Beyaz Rusya ve Polonya üzerinden geçirilerek Frankfurt/Oder şehrine ulaştırılması planlanan bu hattın bu noktadan itibaren Alman doğalgaz ağı ile birleştirilmesi öngörülmektedir. BASF bu proje kapsamında toplam harcamaların yarısına denk gelen 500 milyar marklık bir yatırım yapmıştır (Süddeutsche Zeitung, 17 Temmuz 1993). Wintershall bundan başka Baltık Denizi'nin Antartika kısmında bulunan zengin petrol yataklarını işletmektedir. Dört futbol sahası genişliğinde olan ve yapımında 60 bin ton çelik kullanılması gereken bir sondaj platformunun yapımını öngören bu projeye ilk etapta 100 milyon mark harcanmıştır. BASF Tataristan'ın Petro-Kimya Şirketi NKNC ile ortaklığa giderek bu ülkede 2003 yılına kadar iki tane polistrol tesisi kurulması hususunda anlaşmaya varmıştır (Süddeutsche Zeitung, 17 Temmuz 1993). Gazprom ise Almanya pazarında işlerini yürütebilmek için, Wintershall ile birlikte Wingas adlı ortak bir şirket kurmuştur. Almanya pazarının yüzde 12 ila 15'lik bir kısmını kontrol eden Wingas'da Gazprom'un yüzde 35'lik hissesi mevcuttur. Bu bağlamda vurgulanması gereken bir diğer husus ise, Alman doğalgaz pazarının yüzde 32'sinin Rusya tarafından kontrol edildiğidir (Handelsblatt, 17 Aralık 1998).

Alman otomobil firması Daimler Benz GmbH Rus ortağı Avtrokon ile işbirliği yaparak 1993 yılında Mercedes otobüslerinin montajına başlamıştır. Avtrokon'un 250 milyon mark tutarındaki finansal kaynağı Alman bankalarının oluşturduğu bir konsorsiyum tarafından üstlenilmiş ve bu tutar Hermes garantileri çerçevesinde de garantilenmiştir. Bu anlaşma Rus Avtrokon firmasının Mercedes 303 tipi otobüslerin yapımı için gerekli olan parçaları Alman firmasından alınmasını öngörmektedir. Üretilen otobüslerin Rusya ve BDT ülkelerinde pazarlanması düşünülmektedir. Daimler Benz GmbH Rus tarafını modern müşteri hizmetleri hususunda da desteklemek istemektedir. Söz konusu firma 1992 yılında Rusya'ya toplam 100 milyon marklık bir satış

gerçekleştirmiştir (Süddeutsche Zeitung, 10 Nisan 1993 ve Frankfurter Rundschau, 10 Nisan 1993). Daimler Benz bundan başka Ulyanovsk Araba Fabrikası'yla ortaklaşa yük taşıma araçları üretmeyi planlamaktadır. Rusya pazarından yararlanmak için bu ülkede yatırım yapan bir diğer firma, Sommer adlı araba firmasıdır. Söz konusu firma Novgorod'da yük arabaları için römork üreten bir fabrika kurmuştur. Fabrikada 1990'ların ortasında kadar 150 kişi çalışmıştır (Süddeutsche Zeitung, 3 Şubat 2001).

Almanya'nın elektronik devi Siemens'in Rusya'daki faaliyetleri çok eskilere gitmektedir. Siemens 1855 yılında yurtdışındaki ilk temsilciliğini Sen Petersburg'da açmıştır. Bu firma söz konusu dönemde Sen Petersburg'dan Moskova güzergahını takip ederek Kırım'a kadar uzanan bir telgraf hattı çekmiştir. Buna rağmen Siemens'in Rus pazarında söz sahibi olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Siemens Tomsk şehrindeki atom tesislerine uranyum göndermektedir. İşlenen zenginleştirilmiş uranyum uranhexaflurid olarak tekrar kendisine dönmektedir. Siemens yanıcı ve patlayıcı maddelerin muhafaza edilmesi ve Rus atom silahlarındaki plütonyumun işlenmesi hususlarında Rus ortaklarıyla birlikte çalışmaktadır (Frankfurter Rundschau, 24 Aralık 1993). Siemens enerji alanında Rusya pazarında rakiplerine oranla öncü durumdadır. Siemens'in Rusya'da faaliyet gösterdiği alanlardan bazıları, tıbbi-, otomasyon-, telekomünikasyon-, bilgi- ve enerji santralleri teknolojileri alanlarıdır. Son olarak anılan alan diğer bütün alanlardan önce gelmektedir. 1990'lı yılların başından itibaren Siemens enerji alanında çeşitli iş ortaklıkları kurmuştur. Bunlardan birincisi Siemens'in yüzde 33,6'lık bir hisse ile iştirak ettiği Perm'deki endüstri türbinleri üreticisi Kaluga ile yaptığı işbirliği, ikincisi ise Sen Petersburg'daki metal işletmelerindeki ortaklığıdır (Süddeutsche Zeitung, 1 Ekim 1993).

Rusya'da Alman firmalarının yatırım yaptığı bir diğer alan ise gıda ve süt endüstrisidir. Stollwerck adlı Alman firması Rusya'da bir çikolata fabrikası kurmuştur. Moskova yakınlarında zamanın Almanya Dışişleri Bakanı Klaus Kinkel tarafından açılışı yapılan fabrikada yıllık 20 bin ton çikolata üretilmektedir. Bu yatırım Stollwerck'e 51 milyon marka mal olmuştur. Başlangıçta 158 kişinin çalışmaya başladığı işletmenin eleman sayısı kısa bir süre sonra 300'e çıkarılmıştır (Die Welt, 17 Temmuz 1997). Bu sektördeki bir başka girişimci, 1998 yazında Moskova yakınlarında kendi tesislerinin yapımına başlayan Ehrmann firmasıdır. Bu firma yaptırdığı bir araştırma sonucunda Rus halkının yerinde üretilen mallara daha fazla rağbet ettiğini gördüğünden böyle bir yatırımı gerçekleştirmiştir. Firmanın günlük süt ihtiyacı 300 bin litre olarak tespit edilmiştir. 1997 yılındaki cirosu 650 milyon mark olan Ehrmann firmasının toplam ihracatı içerisinde

Rusya'nın payı yüzde 15'tir. Rusya'da gıda sektöründe faaliyet gösteren bir diğer Alman firması ise Schwartau Grubu'dur (Die Welt, 17 Temmuz 1997). Alman Gıda ve Süt Endüstrisi Rusya pazarından büyük ölçüde yararlanmasını bilmiştir.

Rusya'da yatırım yapan bir diğer Alman firması, Rus ortağı Svyazstroy ile birlikte telekomünikasyon alanında kablo ihtiyacını karşılamak için işe koyulan KWO Kabel GmbH Berlin'dir. Kurulan ortak firmanın tam üretime geçmesiyle birlikte 70 milyon marklık bir ciro beklenmektedir (Frankfurter Allgemeine, 17 Mayıs 1995). Bir başka Alman firması ise, Doğu Almanya'dan dönen Rus askerleri için konut yapımını üstlenen, Wayss&Freytag adlı İnşaat Şirketi'dir. İşbirliğini inşaat sektörünün dışına taşımak isteyen bu firma bu girişiminde başarılı olamamıştır (Handelsblatt, 6 Eylül 1995). Andrea von Knoop'un ifadesine göre Rusya'da faaliyet gösteren diğer firmalar; Linde, Henkel, AEG ve Thyssen'dir (Der Tagesspiegel, 5 Şubat 1994).

Rusya'da faaliyet gösteren bir başka firma kategorisi ise, Rusya'da yatırım yapan ancak zarar ederek çekilen firmalardır. Böylece bazı firmalar Rus pazarında büyük zararlara uğrayarak faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmışlardır. Bunların başında Nijni Novgorod'da Rusya'nın en büyük kağıt fabrikasına yatırım yapan Herlitz Berlin GmbH gelmektedir. Herlitz 1994 yılında yüzde 33'lük bir payla Rus kağıt fabrikasına ortak olmuştur. Toplam yatırım miktarı olan 150 milyon marklık finansman, Dünya Bankası, Deutsche Bank, Dresdner Bank, WestLB, Berliner Bank vb. bankalar tarafından sağlanmıştır. Teknik olarak 550 bin ton gazete kağıdı üretme kapasitesine sahip olan fabrikada 4.800 kişi çalışmaktadır. Herlitz batmakta olan kağıt fabrikasını yeniden yapılandırarak, kısa zamanda bölgenin ikinci büyük vergi ödeyicisi durumuna gelmiştir. Tesislerden elde edilen gazete kağıdı yurtdışına ihraç edilmektedir (Der Tagesspiegel, 8 Ekim 1995). Başlangıçtaki şansı sonradan şanssızlığa dönen Herlitz, 1995 yılında 20 milyon Amerikan doları kar etmesine rağmen, 1996 yılında 50 milyon Amerikan doları zarar etmiştir (Handelsblatt, 25 Mart 1997). Zarar eden bir diğer Alman girişimci ise meşhur ayakkabı firması Salamender'dir. Lenwest firmasıyla ortaklığa giden bu firma 1995 yılında 21,3 milyon marklık bir zarara uğramıştır. Lenwest firmasıyla ortaklığını sona erdiren Salamender Rusya'da şu anda Rus markası ayakkabı üreten Rjasanwest firması tarafından temsil edilmektedir (Frankfurter Allgemeine, 3 Aralık 1996).

Alman Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı

Rusya'da yerel yönetimlerle ilişkilerini sağlam temeller üzerine oturtmaya çalışan Almanya, dikkatini hammadde zengini yörelere yoğunlaştırmıştır. Alman Ekonomi Bakanlığı'na göre, Alman eyaletlerinin Rusya'daki bölgesel ilişkileri iyi bir şekilde

gelişmektedir. Örneğin Niedersachsen Eyaleti, Rusya'nın Tümen, Perm ve Omsk bölgeleriyle ortaklaşa fuar ve sempozyum düzenlenmesi hususunda bir anlaşma imzalamıştır. Almanya'nın Zelle şehrinde ise Rus özel şirket yöneticileri eğitime tabi tutulmuşlardır. Baden-Württemberg Eyaleti ise Sen Petersburg'da el sanatları eğitimini teşvik etmektedir (Handelsblatt, 24 Nisan 1995).

Almanya'nın doğrudan yatırımlarının büyük bir kısmı Rusya'nın önemli endüstri merkezi Samara bölgesine akmaktadır. Bu bölgede özellikle araba, uçak, enerji ve kimya sektörleri bulunmaktadır. Alman araba lastiği üreticisi Continental, Opel Araba Fabrikası ve Bayer Kimya Fabrikası'nın bölgede faaliyetleri bulunmaktadır. Samara Valisi Konstantin Titov'a göre, bölgede Alman yatırımcıların durumları çok sağlamdır. Çünkü bölgedeki bütün tarım ve gıda maddeleri teknolojisi Almanya'dan gelmektedir. 1998 Ağustos krizinden sonra bölge yabancı finansörlerle tek başına, yani Moskova'yı atlayarak yeni borç anlaşmaları imzalamıştır (Frankfurter Allgemeine, 12 Ocak 1999). Alman firmalarının yatırıma girdiği bölgelerden bir diğeri ise, demir madeni bakımından oldukça zengin olan Belograd bölgesidir. Alman firmaları Ferrostaal GmbH ve Klöckner Endüstri Makineleri Firması 300 milyon marklık bir demir madeni arıtma ve işletme tesisi kurma projesi çerçevesinde Rus ortakları Lebedinsky GOK Gubkin Firması ile HBI (*Hot Briquetted Iron*) tesisi kurmak üzere anlaşmaya varmışlardır (Handelsblatt, 2 Ekim 1996).

Rusya'da yatırım yapmak isteyen Alman şirketlerinin ilgi duyduğu bölgelerin başında Kaliningrad yöresi gelmektedir. Bunun nedenleri arasında; geleneksel bağlar, tarih ve coğrafi yakınlık gelmektedir. Bu sayılan nedenlerden dolayı, bölgede özellikle Doğu Alman firmaları⁸ yatırım yapmaya istekli görünmektedirler. Teknik maddeler üreten Ehlebracht GmbH Enger/Westfalen bunlardan biridir. Söz konusu firma Kaliningrad'ın Gusev bölgesindeki Gusev Plant firmasıyla işbirliğine giderek, ihtiyaç duyduğu teknik yapı maddeleri ve ürünlerini bu firmaya yaptırmaktadır. Firma satın alma hacmini zamanla 5 milyon mark seviyesine kadar çıkarabilmiştir. Kaliningrad'ta iş yapan bir diğer şirket de ilişkileri eskiye uzanan mobilya firması Schieder Möbel GmbH'dir. Firma bölgeyle yaptığı ticareti bürokratik engeller yüzünden Polonyalı bir şirket aracılığı ile yürütmektedir. Bunlardan başka inşaat sektöründe faaliyet gösteren Matthaiei İnşaat ve Brandenburg'lu Krause Ağaç İşleme Firması anılmaya değer diğer girişimcilerdir

⁸ 1990'lı yılların başında Rusya'ya ihracat yapamadığı için bir çok Doğu Alman firması işçi çıkarmak zorunda kalmıştır. Bunlardan biri 50 işçisini kapı önüne koymak zorunda kalan BUCK İnpar şirkettir (Handelsblatt, 22 Nisan 1993).

(Handelsblatt, 22 Nisan 1993). Kaliningrad bölgesinde yatırım yapan bir diğer Alman şirketi de 125 milyon mark ile bu pazara giren BMW araba fabrikasıdır. Bölgedeki Avtotor firmasıyla irtibata geçen BMV üretimini Avtotor'un tesislerinde yapmaktadır. BMW Kaliningrad'ta yıllık 10 bin araba üretimi planlamaktadır. Burada üretilen veya monte edilen arabalar yüzde 20 daha ucuza mal edilebilecektir. Firma Rus pazarına büyük ümitler bağlamaktadır (Handelsblatt, 8 Temmuz 1999).

Berlin ve Brandenburg firmaları da Kaliningrad bölgesinde oldukça faal durumdadır. Bu faaliyetler çerçevesinde bölgedeki eski asker aileler sivil mesleklere kazandırılmaktadır. Bu bağlamda erkekler Almanca ve meslek eğitimi görürlerken, kadınlar da muhasebecilik öğrenmektedirler. Kaliningrad'ta yapılan teorik eğitimden sonra stajlar Berlin'de tamamlanmaktadır. Böylece Alman özel sektörü bölgede orta ölçekli firmaların çoğalmasını ve dolayısıyla bölgede orta direğin oluşmasını teşvik etmektedir. Bu program çerçevesinde eğitime tabi tutulan askerlerin büyük çoğunluğu 1994 yılına kadar eski Doğu Almanya'da görev yapmış olan kişilerdir. Bir milyon nüfusa sahip Kaliningrad bölgesinde 220 bin kişinin bir şekilde orduyla ilişkili olduğu göz önünde bulundurulursa, bu projenin önemi kendiliğinden anlaşılır. Bunun yanında, AB TACIS programı kapsamında 1998'e kadar Rusya ve BDT ülkelerinde Sovyet Ordusu'nda görev yapmış olan 8 bin subayı sivil mesleklere kazandırmıştır. Lakin bütün bu girişimler Kaliningrad'ı "Baltık Denizi'nin Hongkong'u" yapmaya yeterli olmamıştır (Süddeutsche Zeitung, 13 Temmuz 1998).

Alman firmalarının yatırım yaptıkları bir diğer önemli bölge ise Ural bölgesinde bulunan Tümen ve Perm vilayetleridir. Almanya'nın yarısı kadar büyüklüğe sahip olan Perm bölgesinde 400 civarında işletme ayakta kalma mücadelesi vermektedir. Bölgede bulunan belli başlı sanayi kolları; makine yapımı, metalurji, elektroteknik, kimya, petrol ve uzay sanayi gibi alanlardır. Bölgede zengin sodyum, kalsiyum tuzları ve magnezyum yatakları bulunduğu için burada dev kimya işletmeleri faaliyet göstermektedir. SSCB döneminde yasak bölge olan Perm 1987 yılında yabancılara açılmıştır. Doğu Alman firmaları için iş imkanları arayan Berlinli girişimciler Perm bölgesine bir gezi düzenlemişlerdir. Bu ziyarette bir çerçeve anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmalar, yerli firmalara Moskova'nın koruyuculuğu olmadan Alman işletmelerinin desteği ile kendi tesislerini modernize etme veya yeni fabrikalar kurma imkanı vermektedir. Özellikle Perm idaresi bu anlaşmalara büyük önem vermektedir. Bu ilk işbirliği çerçevesinde Perm'de, Alcatel şirketler grubuna bağlı Berlin SEL'in bir iştiraki firması olan RTF, bir telekomünikasyon ağı kurmuştur. Bu proje toplam 100 milyon marka mal olmuştur.

Kısaca hammadde zengini ve Batı pazarı için enteresan mallar üreten bölgeler bu avantajları sayesinde yabancı firmalarla kolayca işbirliğine gitmektedirler. Örneğin, Alcatel Perm'e yaptığı yatırıma karşılık ortağı olan Rus firması Uralsvyazinform'dan magnezyum satışı garantisi elde etmiştir.

Ural bölgesinde Siemens firması da yabancı yatırımcılar arasında yerini almıştır. Siemens bölgedeki ortaklarıyla birlikte biri iyi yalıtılmış güçlü elektrik akümülatörleri diğeri ise, dijital aktarım tekniği üretecek olan iki ayrı işletme kurmuştur. Kimya fabrikası Stockhausen bölgede içme suyu arıtımında kullanılmak üzere kimyasal madde üretimi için 1998 yılında 90 kişinin çalıştığı bir fabrika kurmuştur. Pudraya benzeyen söz konusu arıtma maddesi suların içindeki zararlı maddelerin tortulaşarak dibe çökmesini sağlamaktadır. Stockhausen zaten 90'lı yılların başından beri Rusya'ya temizlik maddeleri satmaktaydı (Frankfurter Rundschau, 7 Kasım 1998).

Sonuç

Görüldüğü gibi uzun bir tarihi geçmişe sahip olan Rus-Alman ilişkileri, iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkmasıyla birlikte, önemli bir yapısal değişikliğe uğramıştır. 1990'lı yılların başında Kohl ve Yeltsin'e endeksli olarak gelişen ilişkiler, Schröder dönemiyle birlikte yerini daha akılcı bir ilişkiye bırakmıştır. Bu dönemde ilişkilere sahip olan hava karşılıklı yararlılık ilkesidir. İki ülkenin birbirine yakınlaşması tamamen karşılıklı fayda ilkesine dayanmaktadır. Yukarıda vurgulandığı gibi, Berlin yönetimi uzun vadede Rusya'da yatırım yapan Alman girişimciler sayesinde ekonomisinin ihtiyaç duyduğu hammadde ve enerjiyi sağlamaya çalışmaktadır. Buna karşılık Rusya, Almanya ile işbirliğinden kırılan gururunu uluslararası arenada tamir etme ve pazar ekonomisine geçişte danışmanlık yapma gibi yardımlar beklemektedir.

Yeltsin döneminde iki ülke ilişkileri, özellikle kültür ve ekonomik işbirliği alanlarında önemli bir gelişme sağlamıştır. Alman STK'lar, halka inerek Rusya'da Almanya lehine olumlu bir havanın doğmasını sağlarken, Rus-Alman Kültür Forumu gibi oluşumlar da entelektüel düzeyde iki ülke ilişkilerindeki sorunların tartışıldığı bir platform oluşturmuştur. Küreselleşen dünyada, dış politikada kültürün öneminin giderek arttığı göz önünde bulundurulduğunda, çok iyi düzeye gelen Rus-Alman kültürel ilişkilerinin iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştıracığı söylenebilir. Savaş ganimetleri hususunda her iki ülkede sürdürülen tartışmalar, kültürel alandaki ilişkileri uzun vadede olumsuz etkileme gücüne sahip değildir. Çünkü yukarıda ortaya konulduğu gibi, Rus-Alman ilişkileri kültür alanında sağlam temellere dayanmaktadır.

Kurulan sanayi ve ticaret odaları ekonomik işbirliği ve ticaretin önündeki engelleri

kaldırarak, bu alanda ilişkilerin kurumsallaşmasına ciddi katkıda bulunmuştur. Alman firmalarının yatırımları ve bu yatırımları yapmak için seçmiş oldukları bölgeler Almanya'nın her şey den önce ekonomisinin ihtiyacı olan madenleri ve enerji ihtiyacını dikkate aldığını göstermektedir. Almanya'nın Rusya'da yaptığı doğrudan yatırımlar her ne kadar ABD ve İngiltere'nin gerisinde olsa da, Rusya ve Almanya arasındaki kültürel diyalog uzun vadede diğer dış aktörlerle karşılaştırıldığında Almanya'nın avantajına olan bir durumdur.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- Bruhn, Peter (2004), Das Bernsteinzimmer in Zarskoje Selo bei Sankt Petersburg: "Beutekunst" Bibliographie des internationalen Schrifttums über das Schicksal des im Zweiten Weltkrieg von der Roten Armee in Deutschland erbeuteten Kulturgutes, Museums-Archiv-und Bibliotheksbestaende", Boch & Küble Verlag, Berlin.
- Eberbach, Götz (2003), Woher? Wohin? Die Wanderungen der Russlanddeutschen gestern und heute, Landmannschaft Verlag, Wien.
- Mangold, Klaus (2000), "Wirtschaftsfaktor Russland", Internationale Politik, sayı 5.
- Mukhina, İrina (2007), The Germans of the Soviet Union, Routledge Publishing, London.
- Symser, William (2000), "Putin spielt die deutsche Karte", Internationale Politik, sayı 5.
- Timmermann, Heinz (1995) "Deutschland und Russland; eine schwierige aber notwendige Partnerschaft", Internationale Politik und Gesellschaft, sayı 4, Frederik Ebert Vakfi Yayınları.
- Torke, Hans J (2005), Die Russische Zaren 1547-1917, 3. Aufl., München.
- Wagensohn, Tanja (2001), "Die Dominanz der neuen Sachlichkeit", Osteuropa ,sayı 4/5.
- Wiedemann, Erich (2000), Operation Puschkin. Die Jagd nach dem Bernsteinzimmer I, Der Spiegel sayı 48, s. 76-98.
- (2000), Operation Puschkin. Die Jagd nach dem Bernsteinzimmer II, Der Spiegel, sayı 49, s. 82-107.

Gazeteler

Berliner Morgenpost

Berliner Zeitung

Der Tagesspiegel

Die Welt

Frankfurter Allgemeine Zeitung

Frankfurter Rundschau

Handelsblatt

Neue Zürcher Zeitung

Reinische Merkur

Süddeutsche Zeitung

STRATEJİK İTTİFAKLARDA RİSK FAKTÖRLERİ VE RİSK YÖNETİMİ

Risk Factors and Risk Management in Strategic Alliances

Arzu ÇAKINBERK*

ÖZET

Stratejik ittifak anlaşmaları son yirmi yılda artmıştır. Bu anlaşmalar firmanın rekabet seviyesini geliştirmede önemli olmaya başlamışlardır. Bu kadar çekici olmalarına rağmen ittifakları yönetmek riskli ve zordur. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, stratejik ittifaklardaki iki temel risk türünü, ilişkisel riski ve performans riskini incelemiştir. İkinci olarak, birkaç risk azaltma mekanizması önerilmiştir. Stratejik ittifaklarda farklı tür riskleri yönetmek kompleks ve zor iştir. Buna rağmen, ittifaklarda risk yönetimine şimdiye kadar yeterince önem verilmemiştir. Üçüncü olarak, bu makalede dört evreden oluşan risk yönetim süreci ele alınmıştır. Bu süreç, risklerin tanımlanması, risklerin ölçülmesi ve değerlendirilmesi, risklerin önlenmesi ve kontrolü ve risk yönetiminin performansının değerlendirilmesi aşamalarından oluşur. Son olarak da yönetsel sonuçlar tartışılarak gelecekteki ampirik çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Stratejik İttifaklar, Risk, İlişkisel Risk, Performans Riski, Risk Yönetim Süreci

ABSCTART

Strategic alliances have increased over the past decade. They have become an important means for improving a firm's level of competitiveness. Although attractive, alliances are risky and difficult to manage. This study consist of three parts. Firstly, it examines two basic types of risk in strategic alliances: relational risk and performance risk. Secondly, it discuss several risk reduction mechanism. Managing the different kinds of risk in strategic alliances is a complex uneasy task. However the risk management of strategic alliance has not received deserved attention until now. Third, this article try to examine risk management process that consists of four phases: risk identification; risk measurement and evaluation; risk prevention and control; performance assessment of risk management. Finally, managerial implications are discussed and there have been suggestion on the future research propositions for empirical testing.

Key Words: Strategic Alliances, Risk, Relational Risk, Performance Risk, Risk Management Process

* Yrd.Doç.Dr., Tunceli Üniversitesi İİBF. İşletme Bölümü; acakinberk@tunceli.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzün global iş dünyasında işbirliği ve rekabet çoğu zaman iç içe girmiştir. Stratejik ittifak anlaşmaları, organizasyonlar arası işbirliği anlaşmalarının önemli bir türüdür. Stratejik ittifak anlaşmaları, işletmeler arasında özellikle son yirmi yıldan bu yana hızla artış göstermektedir. Hem artan teknolojik değişim ve yoğun rekabet hem de işletmelerin sahip olmaları gereken geniş yelpazedeki teknolojik kapasite yüzünden işletmeler için stratejik ittifak anlaşmaları yapmak kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu anlaşmalar, işletmeler için büyümenin, değer yaratmanın ve hayatta kalmanın son dönemde önemli ve popüler alternatiflerinden biridir (Xu, 2006: 45; Porrini, 2004: 269).

İşletmelerin bu tür işbirliği anlaşmaları yapmaları, elbette tamamen tesadüf olarak gelişmez. Bu tür anlaşmalar ihtiyaçlar, fırsatlar ve öncelikler temelinde kurulan ve uzun bir süreç sonrasında gerçekleşen faaliyetlerdir (Arend ve Amıt, 2005:362). Buna rağmen, stratejik ittifaklar istikrarlı olmadıkları ve genellikle başarısızlıkla sonuçlandığı ifade edilmektedir (Kleymann ve Seristö, 2001:303). İşletmeler ekonomik, teknolojik, politik, pazar ve rekabet çevrelerindeki belirsizlik arttıkça bir takım risklere maruz kalırlar. Her türlü işletmeler arası ilişkide olduğu gibi stratejik ittifaklarda da risk dikkate alınması gereken önemli bir husustur. Tarafların ittifak anlaşmasının bir takım riskler taşıdığı farkında olmamaları ve/veya sürecin iyi yönetilmemesi bu başarısızlık oranının yükselmesine neden olmaktadır. Stratejik ittifaklarda başarılı olmak için üstlenilen risklerin iyi yönetilmesi (Abraha ve Awuah; 2002: 684) ve ittifak yapma sonucu elde edilecek kazançlar ile risklerin karşılaştırılması gerekmektedir (Brouthers ve diğ., 1995: 22).

İttifak anlaşmalarında ortak seçimi, yönetim zorluğu, ortaklar arasında uyumun olmaması, operasyonel yönetimin farklılığı, bilgi değişimi ve standartların belirlenmesi gibi pek çok problem yaşanmaktadır. Literatüre bakıldığında bu konuların pek çok araştırmacı tarafından incelendiğini görmek mümkündür (Örneğin; Heimeriks, 2009; Wu, 2009; Jiang, 2009). Fakat ittifakların başarısını etkileyen risk ve özellikle de risk yönetimi üzerinde yeterince durulmadığı fark edilmektedir.

Bu çalışmada, stratejik ittifak anlaşmaları tanımlandıktan sonra işletmeler açısından önemi belirtilerek, bu tür anlaşmaların başarısızlık nedenleri üzerinde kısaca değinilecektir. Ardından stratejik ittifak anlaşmalarını etkileyen risk faktörleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Daha sonra risk kontrol mekanizmaları üzerinde durulacak ve son olarak da stratejik ittifaklarda risk yönetimi incelenecektir.

1. STRATEJİK İTTİFAK ANLAŞMALARI

Stratejik ittifak anlaşmaları konusundaki literatür incelendiğinde pek çok yazar tarafından farklı hususlar vurgulanarak çeşitli tanımların yapılmış olduğunu görmek

mümkündür. Tsang (1998:209) stratejik ittifakları; “iki ya da daha fazla bağımsız işletmenin karşılıklı ekonomik amaçlarını gerçekleştirmek için işletme faaliyetlerini birleştirdikleri uzun dönemli işbirliği anlaşmaları” şeklinde tanımlamaktadır.

Benzer şekilde Chan ve diğ. (1997: 199) stratejik ittifakların “ürün tasarımı, üretim, pazarlama, dağıtım ve diğer alanlardaki kaynaklarını paylaşmak amacıyla bağımsız işletmelerin bir araya gelmesi ile oluşturulduğunu” ifade etmektedirler.

İttifak anlaşmalarının işletmelerin performansını ve karlılığı artırdığı, inovasyon süreçlerini hızlandırdığı bilinmektedir (Arend ve Amit, 2005:361; Parast ve Digman, 2008:821) İttifaklar bu kadar cazip görünmesine rağmen hemen hemen yarısı başarısızlıkla sonuçlanmaktadır (Dyer ve diğ., 2001:37). Başarısızlık oranının bu kadar yüksek olmasının en önemli nedeni işbirliğinin doğasından kaynaklanmaktadır.

İttifak anlaşmaları incelendiğinde bu tür anlaşmaların genellikle bir belirsizlik ve istikrarsızlık ortamında kurulduklarını ve bugün anlaşma imzalayarak ortak olan işletmelerin bir süre sonra birbirlerine rakip olduklarını görmek mümkündür (Kleymann ve Seristö, 2001:303). Bu ortaklıklarda belirsizlik ticari risk, teknolojik risk veya bilgi eksikliğinden kaynaklanan riskler gibi farklı türden risklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Ring ve Van De Ven,1992: 487) Kaynak bağımlılığı yaklaşımına göre; işletmeler stratejik ittifak anlaşmalarını çevresel riskleri ve belirsizlikleri azaltmak amacıyla yaparlar (Das ve Teng, 2001(a): 9). Örneğin yeni pazarlara girmeyi amaçlayan bir firma, politik çevrede risk algısını çok yüksek olarak algılıyorsa, bu noktada tek başına faaliyete girmek yerine o ülkedeki yerel firmalar ile ittifak anlaşmaları yaparak riskleri azaltma, paylaşma yoluna gidecektir (Demirbağ ve Weir, 2006:61). Birkaç firmanın sahip oldukları kaynakları bir araya toplayarak faaliyet yapması başarılı sonuçlar elde edileceğini düşündürebilir. Fakat araştırmacılar riskleri paylaşmak gibi bir motivle bir araya gelen tarafların bu amacı gerçekleştirmelerinin her zaman mümkün olmadığını bu yüzden de stratejik ittifakların çoğu zaman başarısızlıkla sonlandığını iddia etmektedirler (Das ve Teng, 2001(a): 9). Araştırmacılar, düşük karlılık, kontrol asimetrisi, stratejik amaçlarda ve kaynak tamamlayıcılığında azalma, ortaklar arasında çatışma ve kültürel farklılıklar gibi pek çok faktörün bu tür anlaşmalarda başarısızlığa yol açtığını belirtmektedirler (Cullen ve Sakano, 1995: 92).

2. RİSK TÜRLERİ:

Genel olarak risk kavramı; negatif bir değişim veya beklenmedik gelişmeler olarak tanımlanmaktadır (Miller, 1992:311). Stratejik ittifaklarda risk, işletmenin tek başına faaliyet yürütmesine nazaran çok daha yüksektir. Bu riskler farklı amaçları, beklentileri olan ortakların uyumuyla ilişkilidir ve birbirine bağımlı olan ortaklar arasında her zaman fırsatçı davranış gösterme potansiyeli vardır (Dekker, 2004: 29).

Pek çok risk faktörü ittifaklarda aniden ortaya çıkar ve ittifakın istikrarını bozabilir. İttifak anlaşmalarında, yöneticiler rasyonel bir şekilde davranmalıdır. Ancak davranışsal ve çevresel belirsizlikler bu rasyonel davranışları sınırlandırır. Davranışsal belirsizlikler, ittifak ortaklarının niyetlerini ve performanslarını tahmin edememekten kaynaklanır. Çevresel belirsizlikler ise, ittifakın kontrolünün dışındaki şartlardan kaynaklanır (Langfield-Smith, 2008:346).

Das ve Teng (1996:827; 1999:50; 2001(a):6; 2001(b):253) bu tür anlaşmalarda iki tür riskin mevcut olduğunu belirtmişlerdir. Birincisi; ortaklar arasındaki ilişki ile ilgili olan ilişki riski, ikincisi ise; çevre ile ortaklık arasındaki ilişki ile ilgili olan performans riskidir. İlişkisel risk, sadece stratejik ittifaklara özgü bir risk iken performans riski, tüm stratejik kararlar için genel bir özellik taşımaktadır (Das ve Teng, 1998(a):25). İlişkisel risk, stratejik ittifakın kuruluş aşamasında ortaya çıkarken, performans riski ittifakın uygulanma aşamasında ortaya çıkar (Das ve Teng, 2001(a):9). Bu sınıflandırmayı yaparken ittifak yöneticilerinin ya ilişki riskin yüksek ya da performans riskinin yüksek olduğunu göz önünde bulundurmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Başka bir ifadeyle, bu iki tür risk algısının hiçbir zaman aynı anda eşit olmayacağını biri azalırken diğersinin artacağını iddia edilmektedir (Robson ve diğ., 2003:179). Yöneticiler ittifakların bazı riskler taşıdığını farkında olmalı ve bu riskleri azaltacak, ortadan kaldıracak önlemler almalı yani iyi bir risk yönetimi yapılmalıdır.

2.1. İlişkisel Risk

İlişkisel risk ortaklar arasındaki işbirliği düzeyi hakkında yöneticilerin algılarıyla ilişkilidir. İlişkisel risk, ortakların birlikte faaliyet yapmaları ile ilgili olarak karar vericilerin kaygılarını yansıtmaktadır. Bu tür riskler, ortaklar arasındaki güven ve bağlılık eksikliği ile ilgilidir (Elmuti ve Kathawala, 2001:209). İttifakın devamını isteyen bağlı olan ortak, kısa dönemli çıkarları yerine uzun dönemde elde edeceği faydaları göz önünde bulundurarak hareket edecektir (Demirbağ ve Mirza, 2000:7).

Delerue (2004:550), ilişki risk kaynaklarını; esnekliğin olmaması, güç ve bağlılık eksikliği, tarafların ortaklığı bırakma/terk etme olasılığı, çalışanlar arasında çatışma, yetkinliklerin kaynaşmaması/öğrenilememesi, tarafların öz yeteneklerini kayıp etme kaygısı ve karşı tarafın hakkına el konulması/adil olunmaması şeklinde sıralamıştır.

İlişkisel riskin en önemli kaynağı; ortakların fırsatçı davranışlarıdır. Tarafların sergiledikleri fırsatçı davranışlara örnek olarak; “bilginin saklanması veya değiştirilmesi, ortağa bilgi aktarımının olmaması, yükümlülüklerin yerine getirilmemesi veya ertelenmesi, tarafların anahtar roldeki personeli veya teknolojiyi kendine mal etmesi, ödemelerini geç yapması, ürünleri geç teslim etmesi gibi davranışları verilebilir (Das ve Teng, 1998(b):492).

İlişkisel riskin bir diğer kaynağı; ittifakta elde edilen veya edilecek kazançlarda adil olunmaması ya da eşit davranılmamasıdır. Kazançların paylaşılmasında adaletli olma konusu ittifak kurulduktan sonra ortaya çıkabilecek en önemli risk faktörlerinden biridir ve ilişkiyi ciddi şekilde etkiler. Das ve Teng (2001(a):8) kazançların adil dağıtılıp dağıtılmamasını; taraflar arasında büyüklük, kaynak ve pazar gücü gibi çeşitli kriterler açısından dengenin olmaması, ortaklardan biri için fazla bir alternatifin bulunmaması, yasal çevrenin kötü olması gibi birçok faktörün etkilediğini ifade etmektedir.

Daha önceki çalışmalarda, rakip firmalar arasında yapılan ittifakların çoğu zaman başarısızlıklarla sonuçlandığı iddia edilmektedir. Bu tür ortaklıklarda taraflardan birinin kazanması çoğu zaman diğer tarafın kayıp etmesi anlamına geldiğinden bu durum beklenen bir sonuçtur (Das ve Teng, 2001(a):7). Ortakların kazançların paylaşılması konusundaki bu eşitsizlik veya adaletsizlik beklentisi, işbirliğinin de eşit olmayacağı yönünde tarafları endişeye sevk ederek, ilişkisel risk algısını yükseltmektedir (Das ve Teng, 2001(a):2). Ortaklardan biri diğer tarafın kendi kazancından çok daha fazla kazanç/fayda elde ettiğini düşünmeye başladığında anlaşmaya olan bağlılığı da azalmaya başlayacaktır (Das ve Teng, 2001(a):8). İlişkisel risk algısı taraflar arasındaki güven ile yakından ilişkilidir.

İttifaklardaki bir diğer risk ise bilgi transferi konusunda oluşur. Taraflardan biri diğerinin öz yeteneklerini, saklı bilgilerine ulaşma veya işletmeyi ele geçirme gibi gizli niyetler ile ortaklık ilişkisine girmiş olabilir (Adobor, 2006:474). İttifaklarda ortaklardan birinin sahip olduğu teknolojisi, stratejik planları, pazarlama planları, müşterileri ve pazarı diğer ortak tarafından fırsatçı davranışları sonucunda ele geçirilebilir. Tarafların fırsatçı davranışları kurulan ittifakın başarı şansını azaltacağı gibi, ittifakın geleceğini ciddi şekilde tehlikeye atabilir.

Uluslar arası ittifakları yönetmek başlı başına risklidir. Dünyanın farklı bölgelerinden ortakların stratejik amaçları ve performans standartları, sosyal normlar, düzenlemeler, kültürleri ve yönetim yapıları çok farklı olacaktır. Yabancı ortağın ulus kültürü ne kadar yakın ise onunla başarılı ittifak yapma olasılığı daha fazladır. Farklı ulusal kimliğe sahip ortakların yapmış oldukları ittifaklarda ilişkisel risk artar (Sleuwaegen ve diğ., 2003:538).

İşlem maliyeti teorisine göre; bazı ekonomik aktörler fırsatçı davranış sergiler bu yüzden her zaman tek taraflı çıkar sağlama, faydalanma eğilimi olabilir (Das ve Teng, 2001(a):8). Bu gibi durumlarda taraflar arasında güvenin olması risk algısını azaltacaktır. Güven özellikle taraflar arasındaki bilgi alışverişini kolaylaştırır (Becerra ve diğ. 2008:693) Stratejik ittifaklarda taraflar arasında güvenin rolü pek çok araştırmacı tarafından (örneğin; Nooteboom ve diğ.,1997; Becerra ve diğ. 2008; Dussauge ve diğ.

2000) incelenmiştir. Bu çalışmalara bakıldığında ittifak gibi tüm işbirliği anlaşmalarının yapılmasında minimum düzeyde dahi olsa güven ve bağlılık var olması gereken temel unsurlardır.

2.2.Performans Riski

Performans riski; bir firmanın stratejik amaçlarını başaramaması sonucunda ortaya çıkan risktir. Özellikle stratejik ittifaklarda performans riski, ortakların başarılı olmak için gösterdikleri çaba ve işbirliklerine rağmen ittifakın başarısız olma tehlikesini yansıtmaktadır (Das ve Teng, 2001(a):9). Performans riskinin ortaya çıkaran nedenleri; “hükümet politikalarındaki değişiklikler, savaş, ekonomik durgunluk gibi çevresel faktörler, rekabet ve talep dalgalanmaları gibi pazar faktörleri, kritik alanlardaki yetkinliklerin azlığı gibi iç faktörler ile tarafların karşılaştıkları şanssızlıklar” şeklinde sıralamak mümkündür (Elmuti ve Kathawala, 2001:209).

Deprem, sel, fırtına gibi beklenmedik doğa olayları veya hükümet düzenlemeleri, sendikalar, sivil toplum kuruluşları gibi kurumların faaliyetleri sonucu gelişen farklı çevresel olaylar ve politik riskler yöneticilerin operasyonel kontrollerini azaltarak risklerin artmasına sebep olabilmektedir. Ayrıca yeterli kaynakların mevcut olmaması da benzer şekilde organizasyon faaliyetlerindeki kontrolü azaltarak riski artırmaktadır. Çoğu zaman kontrol eksikliği ve bilgi eksikliği birlikte görülmektedir. Bilgi eksikliği ayrıca taraflar arasındaki işlemlerdeki risk algısını da etkilemektedir (Rıng ve Van De Ven, 1992:488).

Yöneticiler ittifak yapacakları ortaklarını seçerken yukarıda bahsedilen bu risklerin her zaman olduğunu bilmeli ve bunları en aza indirebilecekleri ortağı ve yönetim mekanizmasını seçmelidirler.

3.RİSK KONTROL MEKANİZMALARI

Stratejik ittifak anlaşması yapan yöneticiler çevredeki belirsizliklerin ilerde taraflar arasında sorun çıkartabileceğinin ve risklerin farkında olmalıdır. Önemli olan husus, riskleri sınıflandırmaktan ziyade belirsizliği ve riskleri minimize ederek bunları kontrolü altına alıp yönetebilmektir. Fırsatçı davranışların olabileceğini fakat bunlara engel olmak için bir takım kontrol mekanizmalarının oluşturulması gerektiği ve karşılıklı güven oluşturabilmek için taraflar arasında iyi bir iletişimin olmasının elzem olduğu unutulmamalıdır.

İttifak ilişkisini stabil/istikrarlı hale getirebilmek taraflar için çok önemlidir. İttifakın istikrarlı olması; anlaşmanın uzun süre devam etmesi ve tarafların yatırım yapmak gibi ortaklığı sürdürmede niyetli olmaları, bu konuda çaba sarf etmeleri anlamına gelmektedir. İttifak ilişkisinin istikrarlı hale getirilmesi ancak ortaya çıkan riskleri en aza indirmekle mümkündür. Das ve Teng (2001(b):254) ittifak ilişkisini istikrarlı hale

getirmede kullanılabilir iki mekanizmanın olduğunu belirtmektedirler. Bunlar resmi (formal)/yazılı işbirliği anlaşma kontratının olması ve güven ve bağlılık gibi resmi olmayan (informal) mekanizmalar kurmaktır. Yazarlar bu tür anlaşmalar yapan taraflar arasında oluşturulacak farklı model kontrol mekanizmaları ve farklı tür güven ile hem ilişkisel riskini hem de performans riskini azaltılabileceğini iddia etmektedirler.

İttifakın müzakere ve kuruluş aşamasında fırsatçı davranışlarını önlemek için detaylı, yazılı bir anlaşma kontratının hazırlanması çok önemlidir. Das (2005:708) göre, ittifaklar için bu yapısal bir yoldur. Firmalar için birbirine karşılıklı olarak yatırım yapılmasını, izlemeyi kapsar belirsizliği azaltır ve özellikle ilişkisel riski azaltmak için her iki tarafında kararlara katılmasını sağlar. Fakat her zaman tüm olası düzenlemeleri ve tahminleri yazıya dökmek mümkün değildir. Bazen ortaklar kişisel çıkarları için anlaşmadaki boşlukları bir avantaj haline dönüştürebilirler. Yöneticilerin, kontratların her zaman yeterli olmayacağını ve kontratın sınırlarının da bilincinde olmaları bu noktada önemlidir. Kontratların sınırlı olmasını şu şekilde açıklamak mümkündür. Örneğin; özellikle yabancı ülke firmaları arasında yapılan ittifaklarda yazılan anlaşma metninin etkili olması için o ülkelerde yasal sistemin çok iyi işliyor olması gerekir. Aksi takdirde, kontrat istenildiği kadar iyi hazırlanmış olsun, yasal sistem iyi değilse bir hükmü kalmayacaktır. Mesela, Rus işletmeler ile Batılı işletmeler arasında yapılan ittifaklarda yöneticiler müzakere aşamasında Rus tarafının yasal kontratlara çok az önemiyet verdiklerini belirtmektedirler. Bazı ülkelerde ise Batı ülkelerine nazaran kontrat maddelerine daha az uyulmakta başka bir deyişle kontratta yazılanlara harfi harfine uyulmamaktadır. Örneğin Çinliler bu tür anlaşmaların esnek olduğunu zaman içinde bulunduğu şartlara ayak uydurmak için değişebileceğine inanırken Batılılar için bu tür metinlere asla dokunulmaz hatta biraz abartılı şekilde kutsal olduğuna inanılır (Adobor, 2006:477).

İttifak ilişkisini istikrarlı hale getirmede kullanılabilir ikinci mekanizma ise taraflar arasında güven tesis etmektir. Daha önceki araştırmalarda güven oluşturarak riskin nasıl azaltılabileceği ve bir kontrol kaynağı olarak güven konusu araştırılmıştır (Das and Teng, (1996; 2001(b)); Langfield-Smith ve Smith, 2003:284). Bazı yazarlar ise ortaklıklarda risklerin güveni de kapsayan bir “ilişki yönetimi ve kontrol” ile gerçekleşebileceğini ifade etmektedirler (Jiang ve diğ., 2008:182). Bilindiği gibi güven işbirliğine dayalı işletmeler arası işbirliklerinde riskin algılanma düzeyini azaltır. Ortaklar arasındaki güvenin artması diğer firmalar için o işletmelerin “güvenilir” işletmeler olarak değerlendirilmesini sağlar. Zamanla ilişki daha belirgin hale gelir ve performansı artırır, işlem maliyetlerini azaltır.

İlişkisel risk açısından güvenin iki boyutundan söz edebilir. Birincisi; birinin belli

bir faaliyeti/görevi yapabileceğine olan güvendir. İkincisi ise; arzu edilen tavırları sergileme niyeti, başka bir ifade ile iyi niyettir. İyi niyet, ilişkisel risk algısını azaltmaktadır. Çünkü iyi niyet fırsatçı davranışların sergilenmeyeceğine olan inançtır. Aynı şekilde birinin bir şeyi yapabileceğine olan güven sayesinde performans riski azalmaktadır (Das ve Teng, 1998(a):25). Ortakların ittifak öncesi birbirini tanıyor olması (Bayona ve diğ., 2004:224) ve özellikle “iyi bir üne” sahip olması taraflar arasında güven oluşumunu olumlu yönde etkilemektedir. Bu durum, özellikle ilişkisel risk algısının azalmasına yol açmaktadır (Park ve Ungson,1997:285).

İttifak anlaşmalarında güvenin yanı sıra taraflar arasında bağlılığın fırsatçı davranışları azalttığı ve performansı artırdığı daha önceki çalışmalarda ortaya koyulmuştur. Özellikle ortak girişimlerin performansından tatmin algısının tarafların ittifaka duydukları bağlılığı arttırdığı bilinmektedir (Cullen ve diğ., 1995:95). İttifakın etkinliği ile ilişkili olarak bağlılık konusu incelendiğinde fedakârlık ve kararlılık şeklinde iki unsur karşımıza çıkmaktadır. Fedakârlık; bağlılığı yüksek olan ortağın ittifakın devamı için hem insan kaynaklarını hem de finansal kaynaklarını diğer tarafın kullanımına sunmasını, kararlılık ise ortakların yaptıkları ittifakın başarılı olacağına inanmalarını, alternatif arayışlarına girmemelerini ve fırsatçı davranışlardan sakınmalarını ifade etmektedir (Semerciöz ve Çakınberk, 2003: 61). Bu tür işbirliklerinde taraflar arasında bağlılığın olması en az güven kadar önemli bir unsurdur.

İttifak yönetiminin yapması gereken en önemli görev, riskleri azaltmak ve çalışanlar arasında güçlü kişilerarası ilişkiler kurmaktır. Bunu yapmak zor gibi görünse de iki firma birlikte çalışmaya başladıktan bir süre sonra, çalışanlar arasında arkadaşlık ilişkileri ve güven oluştuğu iddia edilmektedir (Adobor, 2006:474).

İttifak yöneticileri arasında kurulacak kişisel bağlar, ittifak kurma sürecini hızlandırma, ilişkisel riski azaltma, güven oluşturma ve ittifaktaki belirsizlikleri azaltmaya yardımcı olma gibi bazı avantajlar sağlayacaktır (Adobor, 2006: 475). Stratejik ittifak anlaşmaları bir süreç içerisinde gerçekleşir (Çakınberk, 2007:1). Bu süreci kısaca ittifak öncesi, büyüme ve olgunluk dönemi şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Kişisel ilişkilerden maksimum fayda, ittifak öncesi dönemde görülür ve zaman içinde bu azalır. Yani ittifak öncesi dönemde kişiler arasında iyi, sağlam ilişkilerin olmasına daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Kişilerarasındaki bağlar, ittifakı güçlendirir, güveni geliştirir, bilgilerin paylaşımını kolaylaştırır. ve yasal kontratlara ilave olabilir. İttifakın sürekli izlenerek kontrol altında tutulmasını azaltır.

4. RİSK YÖNETİM SÜRECİ

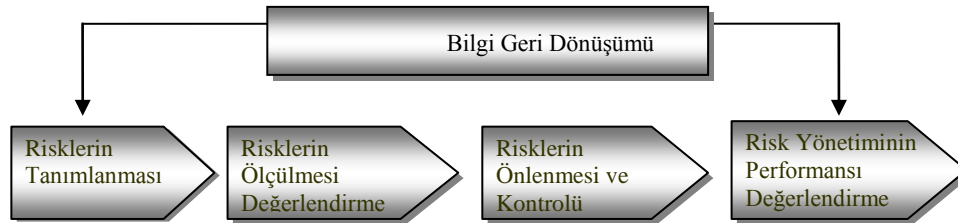
Risk yönetimi stratejik ittifakların başarısında oldukça kritik ve önemlidir (Paik, 2005:490). Stratejik ittifakların başarısı çoğu zaman ortakların performansına ve

işbirliğine bağlıdır. İttifakın etkili olması ve hedeflenen amaçlarına ulaşması için ittifakı etkileyebilecek olan her türlü risk faktörlerinin iyi şekilde tanımlanması gerekir. Ancak bu gerçekleştirilirse risklere karşı önlemler alınabilir. Bu süreç risk yönetimi adı verilmektedir(Li ve Liao, 2007:2044).İttifaklarda risk yönetimi; tarafların üzerinde düşen sorumlulukları tam olarak yerine getirdiklerinde, işbirliğini zora sokacak davranışlardan kaçınıldığında ve operasyonel süreçte düşük maliyet/düşük risk mantığı ile faaliyetlere devam edildiği müddetçe gerçekleşebilir. İttifakın özellikle kurulma ve gelişme evrelerinde risk yönetimi, ittifak faaliyetlerinin etkili ve başarılı şekilde yerine getirilmesinde önemli rol oynar. Risklerin nasıl tanımlanacağı, ölçüleceği ve değerlendirileceği risk yönetim uygulamalarının temelini oluşturur. İttifaklarda risk yönetim süreci; birbirini takip eden dört aşamadan oluşmaktadır (Li ve Liao, 2007:2044). Aşağıda Şekil.1.de, risk yönetim sürecini görmek mümkündür. Bu aşamalar şu şekilde sıralanmaktadır:

- 1.Risklerin tanımlanması
- 2.Risklerin ölçülmesi ve değerlendirilmesi
- 3.Risklerin önlenmesi ve kontrolü
- 4.Risk yönetiminin performansının değerlendirilmesi.

Risk yönetim sürecinin ilk aşaması; risklerin tanımlanmasıdır. Risklerin tanımlanması, tüm risk yönetiminin temelini oluşturur. Stratejik ittifakların her bir evresinde çeşitli riskler farklı seviyelerde mevcuttur. Bu riskler politik, pazar, yetkinlik, işbirliği, operasyonel ve diğer olmak üzere çok farklı faktörlerden kaynaklanabilir. Bu nedenle risk yönetiminin en önemli adımı, risklerin tam ve doğru olarak tanımlanmasıdır.

Şekil.1. İttifaklarda Risk Yönetim Süreci

Kaynak: Yuan Li, Xiuwu Liao, 2007, "Decision Support for Risk Analysis on Dynamic Alliance", Decision Support Systems, 42, 2043– 2059: 2044

Bu konuda yönetimin yapması gereken esas görev; takım çalışması ile her tür risk faktörlerini tanımlamak, analiz için uygun bilgi ve verileri toplamaktır. Burada önemli olan nokta sadece mevcut olan risk faktörlerinin değil, potansiyel risk faktörlerinin de tanımlanması ve bunlara ait verilerin toplanmasıdır. Bunu gerçekleştirebilmek çok kolay

değildir. Ancak takım çalışması ile tüm ittifak üyelerinin işletme içindeki faaliyetlerini yerine getirirken algıladıkları risk faktörlerinin belirlenmesi ve bu risklerin özelliklerinin tek tek analiz edilmesi ile mümkündür.

İkinci aşama; risklerin ölçülmesi ve değerlendirilmesidir. Risk ölçümü; risk tanımlanmasıyla ortaya konan tüm risk faktörlerinin her birinin ittifaktaki seviyesinin belirlenmesidir. İttifaklarda risk değerlendirme sürecinde çok boyutlu risk faktörleri vardır ve tipik olarak çok faktörlü bir karar verme problemidir. Bu faktörlerin ölçülmesi geçmiş deneyim eksikliği ve subjektif karar verme gibi nedenlerden ötürü çok kolay değildir. Risk değerlendirme; çeşitli bilimsel yaklaşımlar ve yöntemler mesela Uzman Puanlama Yöntemi (Expert Scoring Method), Analitik Hiyerarsi Süreci (Analytic Hierarchy Process), Bulanık Değerlendirme (Fuzzy Comprehensive Evaluation) v.b. yöntemler kullanarak ittifakın toplam risk büyüklüğünü tahmin edilmesi işlemidir(Li ve Liao, 2007:2044). Yanlış risk tahmini, pazar fırsatlarının kaçırılması veya müzakere aşamasında gereksiz zaman kayıp edilmesi, masraf yapılması gibi istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Riskler tanımlandıktan sonra bunların bilimsel olarak ölçülmesi ve değerlendirilmesi bu anlamda çok önemlidir.

Üçüncü aşamada; mevcut ve potansiyel riskler değerlendirildikten ve ittifak içindeki düzeyleri ölçüldükten sonra bunları azaltıcı, önleyici tedbirler alma ve riskleri kontrol altında tutma aşamasına gelinir. Risklerin kontrol altına alınması ve önlenmesi ittifakın daha esnek bir yapıya sahip olmasını sağlar ve yeni durumlara kolaylıkla uyum sağlanmasına yardımcı olur.

Son aşama ise; risk yönetiminin performansının değerlendirilmesidir. Bu aşamada risk önleme ve kontrol çalışmalarının sonuçları, performansı incelenir ve değerlendirilir. Böylece ittifakın başarısını etkileyebilecek her türlü risk faktörleri analitik olarak incelenmiş ve koruyucu tedbirler alınarak, minimum seviyede tutulması sağlanmış olur. İttifak anlaşmalarının uzun ömürlü ve verimli olarak faaliyetlerine devam etmesi ancak iyi bir risk yönetimi süreci ile mümkündür.

SONUÇ

Stratejik ittifak anlaşmaları; “işletmeler arasında bağımsız olarak hayata geçirilen; sahip oldukları kaynakları paylaşarak, rekabet güçlerini ve performanslarını artırmak için birbirleriyle gönüllü olarak yaptıkları değişim, paylaşım ve ortak geliştirmeyi içeren her türlü bağ” olarak tanımlanabilir. Son yıllarda hem dünyada hem de Türkiye’de tüm sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin bu tür anlaşmalar yaptıkları bilinmektedir.

Stratejik ittifak anlaşmaları, çok yaygın olmasına ve işletmeler açısından potansiyel faydalarının bulunmasına rağmen pek çoğu başarısızlıkla sonlanmaktadır(Das and Teng,

2001(c):451). Başarısızlığın temel nedeni, bu tür anlaşmalarda ortaya çıkan risklerin farkında olunmaması ve/veya bu risklerin iyi yönetilememesidir.

Bu çalışmada, stratejik ittifak anlaşmalarını etkileyen risk faktörleri sınıflandırılarak incelenmiş ve risk kontrol mekanizmalarının neler olduğu üzerinde durulmuştur. Son olarak da ittifak anlaşmalarında risk yönetim süreci ele alınmıştır.

Sonuç olarak yapılan açıklamalar ışığında, stratejik ittifak yapmayı planlayan yöneticilerin ortak seçim sürecinde iki önemli soruya cevap bulmaları gerekir. Bunlardan birincisi, ortak olunacak firma, gerçekten işbirliği için güven ve sadakat (ilişkisel risk) duyuyor mu? Diğer soru ise; ortak olunacak firmanın sahip olduğu kaynak ve yetenekler ittifakın yürütülmesi ve üzerine düşen sorumlulukları yerine getirebilmesi açısından uygun ve yeterli mi (performans riski)? Bu iki soruya verilecek evet yanıtı ittifak kurulmasıyla ortaya çıkabilecek iki tür riskin en az seviyede olacağını gösterecektir. İttifaklarda hem performans riski hem de ilişkisel risk her zaman ortaya çıkabilir. Genellikle bu riskleri; dış çevreden kaynaklanan pazar riski, finansal risk, politik risk ve doğal riskler ile iç çevre faktörlerinden kaynaklanan yetkinlik riski, ilişkisel risk, yatırım riski ve operasyonel risk şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bu risk faktörleri alt faktörlere de ayrılabilir.

Uygun yönetim yapısı, yönetsel kontrol sistemleri, güven ve bağlılık ile ittifaklardaki riskler azaltılabilir ve başarısızlık olasılığı ortadan kaldırılabilir (Langfield-Smith ve Smith, 2003: 282; Dyer ve diğ., 2001:38). Taraflar arasındaki ilişkinin sağlıklı şekilde devam edebilmesi için karşılıklı saygı, güven, bağlılık, takım çalışması ve amaçların paylaşılması gerekir. Bu tür anlaşmalarda taraflar arasında kurulmuş olan güven ve bağlılık ilişkisi çoğu zaman imzalanan anlaşma metninden daha önemlidir. Uzun dönemli iş anlaşmaları olarak tanımlanan stratejik ittifaklar, sadece ortaklık metnindeki maddeler temeline oturmaz. Aynı zamanda işletmeler arasında kaynakların, bilginin, risklerin ve kazancın/zararın paylaşımı gibi ilave değerler temelinde de kurulmalıdır. Tüm iş ortaklıkları “kazan-kazan” felsefesi üzerine kurulmalıdır (Lu ve Yan, 2007:242). Risk yönetimi, ittifak faaliyetlerinin etkili ve başarılı şekilde yerine getirilmesinde çok önemli rol oynar. Bu nedenle ittifakın her aşamasında ortaya çıkan her türlü risk faktörü tanımlanarak, bilimsel yöntemlerle analiz edilmeli ve önleyici tedbirler alınmalıdır. Ancak bu şekilde ittifakın başarılı ve istikrarlı olması sağlanacaktır.

Bu çalışma, stratejik ittifaklarda risk yönetimini araştırarak olan yazarlar için bir ön çalışma olarak kabul edilebilir. İleriki çalışmalarda konunun vaka analiz yöntemi ve/veya ampirik çalışmalar ile uygulamadaki durumunun araştırılması ve sunulan risk yönetim modelinin ülkemiz işletmelerindeki uygulanabilirliğinin ölçülmesi önemlidir. Elde edilecek sonuçlar, büyük umutlarla kurulan ittifakların, ekonomiye katma değer

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2010-20/1

yaratmaları ve başarılı olmaları noktasında yöneticilere fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adobor, Henry, 2006, "The Role of Personal Relationships in Inter-Firm Alliances: Benefits, Dysfunctions, and Some Suggestions", **Business Horizons**, 49, 473—486.
- Arend, Richard J., Raphael Amit, 2005, "Selection in Strategic Alliance Activity: Effects on Firm Performance in the Computing Industry", **European Management Journal**, 23, 4, 361–381.
- Bayona, Cristina, Teresa Garcı́a-Marco, Emilio Huerta, 2004, "Links Between The Characteristics of Alliances And The Applicability of Research Results", **Journal of High Technology Management Research**, 15, 215–236.
- Becerra, Manuel, Randi Lunnan and Lars Huemer, 2008, "Trustworthiness, Risk and the Transfer of Tacit and Explicit Knowledge Between Alliance Partners", **Journal of Management Studies** 45,4, 691- 713.
- Black, G., Akintoye A., Fitzgerald E., 2000, "An Analysis of Success Factors and Benefits of Partnering in Construction", **Int J. Project Management**, 18, 6, 423–34.
- Brouthers, Keith D., L. E. Brouthers, T. J. Wilkinson, 1995, "Strategic Alliances: Choose Your Partners", **Long Range Planning**, 28,3,18–26.
- Chan, Su Han, John W. Kensinger, v.d., 1997, "Do Strategic Alliances Create Value?", **Journal of Financial Economics**, 46,199-221.
- Cullen, J.B., Johnson, J.L., Sakano, T., 1995, "Japanese and Local Partner Commitment to Ijvs: Psychological Consequences of Outcomes and Investments in The IJV Relationship", **Journal of International Business Studies**, 26, 91-115.
- ÇAKINBERK, Arzu, 2007, "Stratejik İttifaklar ile Büyüme Stratejisi ve Kaynaklar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Das, T.K., Bing-Sheng Teng, 1996, "Risk Types and İnter-Firm Alliance Structures", **Journal of Management Studies**, 33, 6, 827–843.
- Das, T.K., Bing-Sheng Teng, 1998(a), "Resource and Risk Management in the Strategic Alliance Making Process", **Journal of Management**, 24, 1, 21-42.
- Das, T.K., Bing-Sheng Teng, 1998(b), "Between Trust and Control: Developing Confidence in Partner Cooperation in Alliance", **Academy of Management Journal**, 28,3, 491-512.
- Das, T.K., Bing-Sheng Teng, 1999, "Managing Risks in Strategic Alliances", **Academy of Management Executive**, 13, 4, 50–62.
- Das, T.K., Bing-Sheng Teng, 2001(a), "A Risk Perception Model of Alliance Structuring", **Journal of International Management**, 7, 1–29.
- Das, T.K., Bing-Sheng Teng, 2001 (b), "Trust, Control, and Risk in Strategic Alliances: an Integrated Framework", **Organization Studies**, 22, 2, 251–283.
- Das, T.K., Bing-Sheng Teng, 2001(c), "Relational Risk and Its Personal Correlates in Strategic Alliances", **Journal of Business and Psychology**, 15, 3, 449–465.
- Das, T. K., 2005, "Deceitful Behaviors of Alliance Partners: Potential and Prevention", **Management Decision**, 43, 5/6, 706– 719.

- Dekker, H.C., 2004, "Control of Inter-Organizational Relationships: Evidence on Appropriation Concerns and Coordination Requirements. Accounting", **Organizations And Society**, 29, 1, 27–49.
- Delerue, H el ene, "Relational Risks Perception in European Biotechnology Alliances: The Effect of Contextual Factors", **European Management Journal**, 22, 5, 546–556.
- Demirbağ, Mehmet, Hafiz Mirza, 2000, "Factors Affecting International Joint Venture Success: An Empirical Analysis of Foreign–Local Partner Relationships and Performance in Joint Ventures in Turkey", **International Business Review**, 9,1, 1–35.
- Demirbağ, Mehmet, David Weir, 2006, "Resources and Equity Ownership in IJVs in Turkey", **Thunderbird International Business Review**, 48, 1, 55–76.
- Dussauge, P., Garrette, B. and Mitchell, W.,2000, "Learning From Competing Partners: Outcomes and Durations of Scale and Link Alliances in Europe, North America and Asia", **Strategic Management Journal**, 21, 99–126.
- Dyer, J.H., Kale, P., Singh, H., 2001, "How To Make Strategic Alliances Work", **Sloan Management Review**, 42, 4, 37–43.
- Elmuti, Dean, Yunus Kathawala, 2001, "An Overview of Strategic Alliance", **Management Decision**, 39, 3, 205–217.
- Gebrekidan, D. Abraha, G. Baffour Awuah, 2002, "Interorganizational Cooperation: A New View of Strategic Alliances", **Industrial Marketing Management**, 31, 8, 679–693.
- Heimeriks Koen H., Elko Klijn And Jeffrey J. Reuer, 2009, "Building Capabilities For Alliance Portfolios", **Long Range Planning**, 42, 96- 114.
- Jiang, Xu, Yuan Li, Shanxing Gao, 2008, "The Stability of Strategic Alliances: Characteristics, Factors and Stage", **Journal of International Management**, 14, 173–189.
- Jiang, Xu, Yuan Li, 2009, "An Empirical Investigation of Knowledge Management And Innovative Performance: The Case of Alliances", **Research Policy**, 38, 358–368.
- Kleymann, Birgit, Hannu Seristö, 2001 "Levels of Airline Alliance Membership:Balancing Risks and Benefits", **Journal of Air Transport Management** , 7, 303–310.
- Langfield-Smith, K., Smith, D., 2003, "Control Systems and Trust in Strategic Alliances", **Management Accounting Research**, 14, 3, 281–307.
- Langfield-Smith, Kim, 2008, "The Relations Between Transactional Characteristics, Trust and Risk in The Start-Up Phase of a Collaborative Alliance", **Management Accounting Research**, 19, 344–364.
- Li, Yuan, Xiuwu Liao, 2007, "Decision Support for Risk Analysis on Dynamic Alliance", **Decision Support Systems**, 42, 2043– 2059.
- Lu, Shaokai, Hong Yan, 2007, "An Empirical Study on Incentives of Strategic Partnering in China: Views From Construction Companies", **International Journal of Project Management**, 25, 241–249.
- Matthew J. Robson, Nicholas Paparoidamis , Dimitrios Ginoglu, 2003, "Top Management Staffing in International Strategic Alliances: A Conceptual Explanation of Decision Perspective and Objective Formation" , **International Business Review**, 12, 173–191.

- Mellat-Parast, Mahour, Lester A. Dignan, 2008, "Learning: The Interface of Quality Management and Strategic Alliances", **Int. J. Production Economics** 114, 820– 829.
- Miller, K.D., 1992, "A Framework for Integrated Risk Management in International Business", **Journal of International Business Studies**, 23, 2, 311–331.
- Nooteboom, Bart; Hans Berger; Niels G Noorderhaven, 1997, "Effects of Trust And Governance on Relational Risk", **Academy of Management Journal**, 40, 2, 308- 338.
- Paik, Yongsun, 2005, "Risk Management of Strategic Alliances and Acquisitions Between Western MNCs and Companies in Central Europe", **Thunderbird International Business Review**, 47, 4, 489–511.
- Park, Seung Ho.,ve Ungson, Gerardo R., 1997, "The Effect of National Culture, Organizational Complementarity and Economic Motivation on Joint Venture Dissolution", **Academy of Management Journal**, 40, 2, 279–307.
- Porrini, Patrizia, 2004, "Alliance Experience and Value Creation in High-tech and Low-tech Acquisitions", **Journal of High Technology Management Research**, 15, 267–292.
- Ring Peter Smith, Andrew H. Van De Ven, 1992, "Structuring Cooperation Between Organizations", **Strategic Management Journal**, 13, 7, 483–498.
- Semerciöz, Fatih, Arzu Çakınberk, 2003, "Stratejik İttifaklarda Etkinliğin Algılanması: Uygulamadan Bir Örnek", **İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi Dergisi**, 32, 2, 51–92.
- Sleuwaegen, Leo, Krijn Schep, Gijs Den Hartog, Harry Commandeur, 2003, "Value Creation and The Alliances Experiences of Dutch Companies", **Long Range Planning** 36, 6, 533–542.
- Tsang, Eric W. K., 1998, "Motives for Strategic Alliance: A Resource-Based Perspective", **Scand. Journal of Management**, 14, 3, 207–221.
- Xu, Bixia, 2006, "Market Differential Evaluations of Strategic Alliances in The Pharmaceutical/Biotech Industry", **Journal of High Technology Management Research**, 17, 43–52.
- Wu, Wann Yih, Hsi-An Shih, Hui-Chun Chan, 2009, "The Analytic Network Process For Partner Selection Criteria in Strategic Alliances", **Expert Systems With Applications**, 36, 4646–4653.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 367-388, ELAZIĞ-2010

KÜLTÜRLERARASI ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA TÜRKÇE VE YUNANCA'DAKİ ORTAK SÖZVARLIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ ¹

*The Evaluation of the Joint Vocabulary in Turkish and Greek in Point of the
Cross-Cultural Interaction*

Mustafa YAĞBASAN ²

ÖZET

Kültürel göstergeler veya imgeler toplumların birçok açıdan analiz edilebilmesine olanak tanımaktadır. Dil ise kuşkusuz, kültüre atıfta bulunan önemli bir referans kaynağıdır ve dilbilimsel analizle toplumların kültürel görüngüleri üzerinde bir yargıya varmak mümkündür. Kültürlerarası etkileşimde coğrafik, teolojik veya ekonomik gibi nedenler, diller arasındaki verinti ve alıntıları dinamikleştirebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türk ve Yunan toplumları gibi ulusal refleksleri güçlü olan ulusların sürekli çekişme içerisinde bulunmalarına rağmen değişik nedenle ilişki içerisinde olmaları ve dilleri içerisindeki ortak sözcüklerinin sayıca fazlalığı ile dikkat çekmektedirler. Bu çalışmada, dilbilimsel verilerden hareket edilerek iki toplumun ortak sözcüğü kültürlerarası iletişim bağlamı irdelenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın kapsamı, elde edilen dilbilimsel verilerin kültürlerarası iletişim bağlamında değerlendirilmesi ile sınırlıdır. Kelimelerin etimolojisinden hareketle bir dili diğerine üstün kılmak, araştırmanın amaçları arasında yer almamaktadır. Çalışmanın temel amacı, tarihsel süreçten gelen ortak sözcüğünden hareketle iki kültür arasındaki iletişimin boyutunu ortaya koymaktır. Daha önce yapılmış olan çalışmalardan derlenen ve görüşme tekniği yöntemi ile elde edilen yeni sözcükler bu araştırmaya temel dayanak oluşturmaktadır. Alıntılarını, her dilin kendi kurallarına göre uyarlandığı gerçeği ve fonetik farklılıkları bir tarafa bırakıldığında, dilsel kültür ve göstergelerin semantiği açısından iki dil arasında önemli benzerliklerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürlerarası İletişim, Ortak Sözcüğü, Türkçe-Yunanca

¹ Ulusal Ajans tarafından mali olarak desteklenen bir program kapsamında Atina/Yunanistan'da düzenlenen seminerine katılım sürecinde üretilen bu çalışmada yer alan bilgilerin kullanılmasında, Avrupa Komisyonu Merkez'inin sorumluluğu bulunmamaktadır. (The Centre of European Commission has no responsibility on using the data in that study carried out during the participation process of a seminar organized in Athen/Greece within the scope of a program supported financially by the National Agency)

² Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi; myagbasan@firat.edu.tr

ABSTRACT

Cultural signs or images facilitate the societies' being able to be analysed in many directions. Yet, there is no doubt that the language is an important source of reference ascribing the culture, and it is possible to make a judgement by linguistical analysis on the cultural phenomenos of the society. At the cross-cultural interaction, such reasons as the geographical, theological or economical can make dynamic the quotations and attributions between the languages. When viewed from that aspect, the excess of the joint-vocabulary and their contacting with each other due to many reasons attract attention despite the nations like Turkish and Grek whose national reflexes are too strong always quarrel. In that study, the context of the cross-cultural communication has been tried to be emphasized by starting with the linguistical data. Therefore, the scope of the study is limited with the evaluation of the data regarding the inter-cultural communication. By starting from the ethimology of the words, making a language superior to the other is not among the objectives of the study. The main purpose of the study is to put forward the dimension of the communication between two cultures by setting off from the joint-vocabulary coming from the historical process. The studies done before and the data obtained by the interview-tecnigue constitute the base of that study. When the quotations, the truth of each language's being adapted to its own rules, and the phonetical differences have been set apart, it has been discovered that there are many significant similarities between the two languages with respect to the linguistic culture and the semantical opening of the signs.

Key Words: Cross-cultural communication, joint Vocabulary, Turkish-Greek

GİRİŞ

Dil, kuşkusuz iletişimin en temel ve en önemli araçlarından biri ve yaşamın sürdürülebilirliğinin önemli parçasıdır. Var oluşundan günümüze gelinceye değin insanda kendisini içkin ve etkin şekilde hissettiren dilsel yeti bu açıdan, yaşamın her aşamasında olduğu gibi, bundan sonraki insan varlığına ve düşünselliğine atıfta bulunan referans kaynağı olmaya devam edecektir. İnsan varlığı ile başlayan düşünsel eylem ve yetinin, yine insanın yok oluşu ile birlikte ortadan kalkabileceği söylenebilir.

Bireyin veya toplumların dilsel eylemlerine ve her şeyden önemlisi kimliğine yön veren unsur şüphesiz kültürdür. Zira "insan" kavramını açımlayan ve tanımlayan dilin, bireyin şekillenmesine, gelişmesine, varlığını sürdürmesine veya farklılaşmasına, içinde bulunduğu kültürel ortam önemli oranda etki etmektedir. Toplumların veya kültürlerin farklı dillerin etkisi karşısında protest bir refleks geliştirmelerinin temelinde ise; kimlik ve kültür orijinalliğinin korunma arzusu yatmaktadır. Kuşkusuz her kültür kendi içinde devinebilmekte, gelişebilmekte ve yenilikler üretebilmektedir. Ancak baskın kültürlerin açık, gizli, zorla ya da farklı şekillerde alt kültürlerle sürekli kendi norm ve değerlerini aktarma çabası içerisinde oldukları da gözlemlenmektedir. Bu çabaların, farklılıklardan

kaynaklanan zenginliklerin ortadan kaldırıldığı tekdüze bir dünya tasarısı olarak değerlendirilmesi gerekir. Kültür, ancak insanların düşünme, hissetme ve davranış tarzlarındaki açık farklılıklar sayesinde algılanabilen bir olgudur (Gillart v.d., 2000). Dinamik bir varlık olarak tanımlanan “dil” kullanımının diğer dillerle ilişkiye girmemesi veya etkilenmemesi bu bağlamda yadsınamaz. Diller, buldukları kültürel veya coğrafi ortamlarda etkileşime hazır oldukları oranda devinime uğrayabilmektedirler. Diller arası etkileşimdeki meşruiyette aranması gereken temel ölçütlerden biri, sürecin doğal bir seyir halinde işlenmesidir. Bu bağlamda kültürel etkileşimin en önemli referans noktası *kültürel normlar ve değerler*dir. Dilin kullanımı ve sözcüklüğü bu noktada büyük önem arz etmektedir. Bu yaklaşımın sağlıklı *kültürlerarası iletişim* sürecinin koşulu olarak ta değerlendirilmesi gerekir. Ancak her şeyden önemlisi farklı diller arasındaki sözcük benzerliklerinin veya ödünç alınan kelimelerin toplumlararası ilişkilerin analiz edilebilmesine de imkân tanıyabilmesi savıdır.

Farklı etnitizelerden oluşan toplumlarda, teolojik veya coğrafi yakınlıklardan kaynaklanan birlikteliklerde, ortak dil varlığına veya dil dünyasına rastlamak her zaman mümkündür. Teolojik birliktelik olmamakla birlikte aynı coğrafyayı uzun süre birlikte kullanan Yunan ve Türk toplumlarında da ortak kısmi bir dil varlığından söz edilmesi bu bağlamda önemli bir hipotez olarak öne sürülebilir. Dil kullanımının kuşkusuz iletişimsel bir eylem olarak değerlendirilmektedir. Ancak dilin bu etkinliğinin yanı sıra sosyal davranışlara da yansiyabilen özellikler içerebileceğinin göz ardı edilmemesi gerekir. Türk ve Yunan toplumlarında ortak dilsel göstergelerin yanı sıra davranışlara yansiyabilen sosyal ve kültürel unsurlardan da çıkarımlar elde edilebilmektedir. Bu hipotezin temel dayanağı; aynı dili konuşmanın başarılı bir iletişimin kurulabilmesi için her zaman yeterli olmayacağı savı ve farklı kültürlerin birbirleriyle dil dışı göstergelerle de iletişime girebileceğine işaret edebilmesidir.

Ulusal kültürlerini koruma çabası içerisinde bulunan ve bu bağlamda etkileşime kapalı olan kültürlere örnek gösterilebilecek olan Türk ve Yunan toplumlarının dilleri içerisindeki ortak sözcüklerin oranı aslında iki toplumun dilsel ve dil dışı enstrümanlarla iletişim içerisinde olduklarını, olabileceklerini veya kendi dinamikleri ile şekillenen bir kültürel bağlam içinde etkileşimde bulunabileceklerini göstermektedir. Ancak çalışmanın temel amacı; Türkçe ve Yunanca içerisinde bulunan ortak dil varlığını daha önce yapılmış olan çalışmaların yardımıyla da yeniden ele alarak dilbilimsel analize çalışmak ve ortak dil varlığının hangi ortak sosyal ve kültürel değerlere atıfta bulunduğu saptamaktır. Araştırma bulguları bu açıdan kültürlerarası etkileşim ve diyalogun yeniden değerlendirilmesine katkı sağlayabilecektir.

Dil - Sözcük ve Dil İlişkileri Üzerine

İnsanların toplu olarak yaşayabilmelerinin temel koşullarından biri de kuşkusuz dildir. Aksan'ın ifadesiyle (1998:64); "Eğer insanlar toplum halinde yaşamakta olmasalardı, dile gereksinim duymayabileceklerdi". Küreselleşme dalgası, dünyadaki birçok olgunun küreselleşmesini sağlarken, bildirişim aracı olan dil, kullanım tercihlerine göre sözcük içerisinde değişikliklere uğrayabilmektedir. Bu değişiklikler kuşkusuz "mantıklı düşünüş bağlamında, dilin kalıpları içinde gerçekleşmek zorundadır" (Porzig, 1985:10). "Dildeki anlamlı birimler ya da göstergeler temel özelliklerinin birçoğunu toplumsallıklarından alırlar ve işlevlerini toplum içinde yerine getirirler (Vardar, 1998:15-16). Bir dili konuşan toplumun yiyecek-içeceğiyle, mutfağıyla ilgili sözcükler o toplumun besleme düzenini gösterdiği gibi - adlar arasında yabancı olanlar aracılığıyla - bu düzeydeki yabancı etkilere de ışık tutar (Aksan 1998:66). Dil içinde bulunan kelimelerin bütünü "sözcük" ile tanımlanması mümkündür. Aksan'a göre (1998:26) sözcüğün hangi öğelerden oluştuğu; "temel sözcük" veya "çekirdek sözcükler" adı verilen unsurlarda aranmalıdır. Temel sözcükteki sözcüklerin sınırlarının belirlenmesinde ise organlar başta olmak üzere insanın doğal gereksinimlerini karşılayan yemek, içmek, uyumak, gitmek, gelmek, almak, vermek vs. gibi kavramlar önem kazanmaktadır. Ayrıca akrabalık adları, sayılar ve insanın maddi ve manevi kültürü içine giren kavramlarda bu kategoriye dâhil edilebilir. (Aksan, 1996:26). Aksan, sözcük içerisindeki öğeleri; Temel Sözcük, Yabancı Sözcükler, Deyimler, Atasözleri, İlişki sözleri, Kalıplaşmış sözler, Terimler ve Çeviri sözcükler bağlamında irdelemektedir (1996:26-42).

Günümüz insanının bilgilerinin büyük kısmı, içinde yaşadığı toplumdan çok, başka toplumlara aittir. Bilgilenilme, bir toplumun kendi yapıp etmeleri kadar başka toplumlardan öğrendikleri veya öğrenebildiklerine de bağlıdır (Karaağaç, 2004:1). Toplumlar arasındaki bu ilişkiler yumağı kuşkusuz salt bilgilenilme amacına yönelik değildir. Bu bilgilenim süreci bazen aynı coğrafyanın farklı toplumlar tarafından aynı anda doğal bir süreç içerisinde paylaşılması ile de ilintilidir. Ancak her birey veya topluluk, farklı coğrafyalarda yaşayan ve farklı bilgilendirme yollarından geçmiş başka kişi ya da topluluklardan yeni şeyler öğrenir ve öğrendiklerinin adını da kendi diline taşır. Karaağaç'a göre (2004: 1) "Topluluklar arasındaki tarih ve coğrafya farklılığına orantılı olarak bağlı olan bu almalar, binlerce yıl önce başladığı kabul edilen, henüz tamamlanmamış ve hiçbir zaman da sona ermeyecek olan bir süreci, 'dil ailelerinin oluşma süreci'ni temsil eder".

Türk devletlerinin dünyanın farklı coğrafyalarındaki uzun süreli varlığı o coğrafya

üzerindeki toplumları şüphesiz kültürel yönden etkilemiştir. Aynı etkileşim durumunun Türk toplumu içinde geçerli olduğu söylenebilir. Diğer bir anlatımla; kültürel etkileşim süreci doğal seyir içerisinde karşılıklı işleyebilmektedir. Kültürel etkileşimde “dil” olgusunun özel bir konuma sahip olduğunun kabul edilmesi gerekir. Türkçe ve komşu diller konusunda kapsamlı çalışmaların yapılması şüphesiz Türkçenin tarihçe derinliği ve coğrafya genişliğinin bir sonucudur. Tarihçilerin en güvenilir kaynakları olarak “dil verileri bize, tarihin bir savaşlar tarihinden ibaret olmadığını, savaşların birkaç saatlik, birkaç günlük işler olduğunu, asıl tarihin, savaşlar da dâhil, bir ilişkiler tarihi, bir öğrenmeler ve öğretmeler süreci olduğunu göstermektedir” (Karaağaç, 2004: 1).

Komşuluk ilişkilerinin söz varlığına etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Coğrafi ve teolojik komşuluk ve yakınlık dillerarası alışverişi de doğal kılmaktadır. Coğrafi komşuluğun bir sonucu olarak Türkçe'nin asırlarca Farsça'dan etkilendiği ve birçok sözcüğün ödünç alındığı veya birçoğunun Türkçe'nin gramer yapısına uydurularak yaşamını hala sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Aynı şekilde teolojik sözcükler açısından da Türkçe'de oldukça fazla sayıdaki Arapça sözcük, varlığını Türkçe içerisinde hala sürdürmektedir. Bu tür ilişkilerde dilsel etkileşimler bazen karşılıklı bazen de tek taraflı olmuştur. Örneğin; teolojik birliktelik ve yakınlığın bir sonucu olarak Arapça'dan Türkçe'ye geçen sayısız (dinsel terminoloji ile ilintili) sözcük bulunurken, Kur'an dili olarak adlandırılan Arapça'da bulunan Türkçe sözcük sayısı ise 3-5 kelime ile sınırlıdır. Örneğin; **gassak** (cehennemde yananların derilerinden akan irin), **kusuk** (kokmuş, kusunc, iğrenç, soğuk) **talak** (boşanmak) = **tul** (dul, boşanmış) gibi (Açıkgöz, 2004: 47-52).

Türk-Yunan ve Türkçe-Yunanca İlişkileri Üzerine

Türk toplumun ile Yunan toplumu arasındaki ilişkiler uzun bir tarihsel geçmişe dayanmaktadır. Tarihten günümüze zaman zaman aynı coğrafyayı paylaşan iki toplumun bir birlerinden uzaklaşmaları sadece, coğrafik komşuluğun ötesindeki bir ayrışmayla sınırlı kalmıştır. Diğer bir ifade ile Türkler ve Yunanlılar ya yan yana aynı coğrafi sınırlar içerisinde ya da komşu toplumlar olarak günümüze kadar yaşamışlardır. Bu ilişkiler yumağı Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri ile birlikte başlamış ve Osmanlılar zamanındaki bazı ara dönemler ve Cumhuriyet sonrası 1950'lerdeki dostluklar dışında genel olarak düşmanlık temeli üzerine oturtulmuştur. Özellikle Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğundan bağımsızlığını aldığı 1821 yılından itibaren ilişkiler, siyasal boyuta taşınmıştır. Her iki ülke arasındaki siyasal ve yapısal benzerlik, bağımsızlıklarını birbirleriyle yaptıkları bağımsızlık savaşı sonrasında kazanmış olmalarıdır (Gürel, 1993:

10). Ancak Türk Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren her iki ülkenin savaş halinde olmamalarına rağmen birbirleriyle sürekli siyasal sorunlar yaşadıkları da görülmektedir (Özer, 1999: 131).

Güler'e göre 1930'da Yunan devletinin kurulması ile sonuçlanacak olan 1821'deki Yunan İsyanı bu çözülme sürecinde önemli bir durak olmuştur (1999: 7). Özellikle "Megali İdea" (Büyük İdeal) projesinin günümüze kadar düşmanlıkları körtükleyen önemli unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Günümüzde ise uyuşmazlıkların özellikle Kıbrıs, Ege Denizi ve karşılıklı azınlık sorunları ile gündeme geldiği görülmektedir. Son zamanlarda ise her iki ülkenin Kardak krizi, hava sahalarının karşılıklı ihlal edilmesi iddiaları, terör gruplarına Yunanistan'ın verdiği destek ve AB üyeliği sürecinde Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı takındığı tutum ile devam edecek bir görüntü sergilemektedir.

Farklı toplumların aynı coğrafyayı paylaşmalarının bir sonucu olarak tarihsel süreçte sözcük alışverişlerinin sürekliliği gözlemlenebilmektedir. Hatta söz konusu bu durumun bazen "dillerinin çehresini değiştirebilecek kadar büyük olduğuna tanıklık edilebilmektedir" (Aksan, 1998: 139). Periskop, Theofanis, Menandros gibi bazı Bizans tarihçileri Oğuz Türklerinin Anadolu'ya gelmeden Karadeniz'in kuzey sahillerinde Hun, Saragur, Ugor, Onogur, Bulgar, Peçenek, Hazar., vs. gibi çeşitli Türk kavimlerinin varlığından bahsederler (Karaağaç, 2004: 28). Türkçenin Yunanca ile ilişkisi, eski devirler ve Bizans üzerinden gerçekleşmiş olan sınırlı ilişkiler bir kıyıya bırakılırsa, 11. yüzyıldan 1922'lere kadar sürmüştür (a.g.e., 29).

Diğer taraftan Yunanlıların eskiden beri münazara üstatları oldukları bilinmektedir. (Porzig, 1985: 10). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Yunan toplumunun dile ne ölçüde önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Dilin bu önemli konumu, yabancı kelimelerden arınmış ve etkilenmemiş bir Yunanca'nın varlığını sürdürmesi sonucunu doğurmalıdır. Aslında Yunan toplumunun kültürel değerleri sahiplenme duygusunu salt dile dayalı olgularla sınırlandırmak yanlış olacaktır. Zira göstergeler ve kelimelerin semantik bağlamında Türk toplumuna ait olduğu bilinen Döner (Kyros), Hacivat-Karagöz (Hatzivati-Karagoz), Lokum (Lokumi), Baklava (Baklavas) Çiftetelli (Tsiftetelli-Sirtaki) gibi bazı değerlerin Yunanlılarca sahiplenmesinden dolayı Türk toplumu ile sıkça karşı karşıya gelindiği bilinmektedir. Ancak patenti ister Türk ister Yunan toplumuna ait olsun bu değerlerin hala her iki toplumda da kullanılıyor olması "sahip olma duygusu" bağlamının dışında da değerlendirilebilir. Sonuç olarak bu değerler her iki toplumun ortak yönlerini açmıyan ortak kültürel değerler şeklinde yorumlanabilir. Araştırmaya kaynak teşkil eden Yunanca'daki verinti sözcükler envanterine baktığımızda "sahiplenme duygusu"

hipotezinin geçerliliğinin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda dillerarası ilişkilerin ve etkileşimlerin dünya toplumları için kaçınılmaz olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Dolayısıyla dillerin bakirliğini koruduğu yönündeki savların ve çabaların meşru kabul edilebilmesi mümkün görünmemektedir.

Rum, Yunan, Grek ve Helen kavramları ve Yunanca Üzerine

“Urum” olarak da bilinen “Rum” kavramı, Müslümanların Anadolu’da ve Roma ile Bizans İmparatorluklarının yayılma alanında yaşayan Ortodoks Hıristiyanlara verdikleri isimdir. Coğrafi bir kavram olarak Rum sözü, Türkiye Selçukluları devrinde Anadolu’nun orta kuzey kısımları içinde söylenmiş olmalıdır. Ancak bazen bu söz, Anadolu’nun bütünü için de söylenmiştir. Türkler ise vaktiyle Hıristiyan halk ile dolu Avrupa yakasına “Rum-eli” demeye başlamışlardır (Güler, 1999: 1-2). Yunan kelimesinin İon kelimesinden türediği bilinmektedir ve coğrafi bölge olan Hellas’da yaşayan dört zümreden birinin adıdır. Bu kelime İon asıllı destan kahramanları için de kullanılmıştır. “Yunan” kelimesinin “İon” sözcüğünden türeyerek farklı dillerde kullanılışı ve “Yunan” şekline dönüşmesi üzerine Taneri (t.y.: 9) şu tespitte bulunmaktadır: Grekçe’de “*Íaones*” olarak geçen bu kelime Tevrat’ta “*Iovanes*”, Asurcada “*Íatana*”, Farsçada “*Yaûna*”dır. Sonuç olarak Türkçe’de kullanılan Yunan kelimesi şu merhaleden geçmiştir: İon, Yaûne, Yavani ve Yunan. Günümüzde ise “Grek” deyimini daha çok kullanılmaktadır. Latince lügatlerde Grec kelimesi mecazi manada “*Fripon, escroc*” (Hilekar, dolandırıcı) olarak karşılık bulur. Fransızca Larousse’da da aynı anlam yazılıdır. Bu anlam Yunan ruhunu yaraladığı için İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Yunan hükümetinin başvurusu üzerine Grek kelimesinde düzeltme yapılmıştır (a.g.e, t.y.: 6). Dolayısıyla Yunanlılar kendilerine Helen (veya Hellas) sıfatını daha uygun görmüşlerdir. Çağdaş Yunancanın üç ayrı biçimi vardır. Bunlardan en önemlisi arındırılmış yazı dili olarak kabul gören ve Yunan Devletinin kuruluşundan 1976 kılına kadar resmi dil olarak kullanılan Katharevusa’dır. Ancak 1977’den itibaren konuşma dili olan Demotikos tüm devlet işlerinde kullanılmaya başlamıştır (Güler, 1999: 210-211).

Yunanistan’daki Türk Nüfusu ve Türkçe

Ethnologue Database verilerine göre Trakya ve Ege bölgesinde 128.380 kişilik bir nüfusa sahip olan Müslüman Türk azınlık tarafından Türkçe aktif olarak hala konuşulmaktadır. Güler’e göre (214-15) bu rakamlar gerçeği yansıtmamaktadır. Zira 1951 nüfus sayımına göre anadilinin Türkçe olduğunu bildirenlerin sayısı Müslüman olduğunu bildirenlerin iki katına yakındır. Bu sayımda, dinini Müslüman olarak belirtenler 112.665 iken (Toplam nüfus içerisinde % 1.4); anadilini Türkçe olarak

belirtenler 179.895'tir (Toplam nüfus içerisinde % 2.4). Yunanistan'da Grek alfabesi ile yazan, Türkçe konuşan ve Türkçeden başka dil bilmeyen Hıristiyanlaştırılmış Karamanlılar da vardır. Diğer taraftan Türkçe konuşan unsurlardan birisi de Gagavuzlardır. Yunanistan'da toplam 6 Gagavuz köyü bulunmaktadır. Türkçe konuşan gruplara dâhil edilmesi gereken bir diğer grupta Pomaklardır. Pomak'ça olarak ifade edilen bu dil içerisinde % 60 oranında Türkçe kelime bulunmaktadır (a.g.e., 216-218). Karaağaç "Türkçe Verintiler Sözlüğü" çalışmasında, Türkçeden diğer dillere geçen yaklaşık sözcük sayılarını verirken Yunanca'da 3000 Türkçe sözcükten bahsetmektedir (Milliyet, 2007).

Yunancadaki Türkçe Unsurlar

Bu alanda sözcük listelemesine giden önemli bir isim Miklosich'tir. Daha sonra Meyer ve Rouzevalle'in çalışmalarına rastlanmaktadır. Türk aydınlarından Kıbrıslı Hüseyin Şafi Alpay'ın çalışması ise Kıbrıs'taki kargaşadan ötürü tamamlanamamıştır. Kukkidis'in 1960 tarihli çalışmasında 3000 kelimenin varlığından bahsedilir. Daha sonra 1974 yılında Georgidas'ın çalışmasında 1968 kelimeye rastlanmaktadır. Pambukis'in 1988 yılındaki eseri de alana katkı sağlayan önemli bir çalışmadır. Giagkoullis'in 1994 yılındaki etimolojik sözlüğünde ise 1520 Türkçe kelimenin varlığı görülmektedir. Evangelia Ahladi'nin Ankara Üniversitesinde 1998 yılında yaptığı Yüksek lisans çalışmasında Yunanca'daki Türkçe Unsurlar ve Türkçe'deki Yunanca Unsurlar ses ve anlam değişiklikleri açısından ele alınmıştır (Karaağaç, 2004: 30).

Aksan (1996:136-139) eserinde Yeni Yunanca'da önemli oranda Türkçe kelimenin varlığından söz ederken şu örnekleri vermektedir: Bakır=bakira, Kalay=kalay, usta=ustas, güğüm=giumi, İbrik=ibrik, kazan=kazani, sefertası=sefertas. Aksan Türkçe'nin özellikle Balkan dillerindeki söz varlığını bu coğrafyadaki Türk egemenliğine dayandırmaktadır. Bu örnekleri farklı kaynaklardan çoğaltmak mümkündür: Çadır= çadiri (çadır; dağınık ev veya oda), Açık=açih-açığa (açık açık, açıkça), çıkmavi (açık mavi), Bacanak=bacanákis (Milliyet, 2007). Gedikli (2007) ise Yunanca'da 5.000 ila 7.000 Türkçe kelimenin varlığının tahmininden bahsetmektedir ve Türk kompleksinden ötürü Yunan bilim adamlarının her hangi bir çalışma yürütmediklerine vurgu yapmaktadır.

Bu çalışma için temel kaynaklardan biri olan Varelas'ın (2007:19-27) Almanca olarak hazırlamış olduğu turizm rehberinde de Türkçe ve Yunancada halen aktif olarak kullanılan ortak birçok sözcüğe rastlanmaktadır. Örneğin: gıda (gıdik-keçi), meze (meze), spet (sepet), liman (limani) vs.

Türkçedeki Yunanca Unsurlar

Bu alanda K. Miklosic, Gustav Meyer ve K. Krumbacher ile A. Papadopoulos'un eserlerinde Türkçe'deki Yunanca sözcükler genel olarak irdelenmiştir (Karaağaç, 2004). Ancak Tietze'nin çalışmasında Türkçe'de 347 sözcüğün incelendiği görülmektedir. Buna karşın Konstantinos Kukkidis'in 1960 yılındaki çalışmasına göre ise bu rakam 900 ve Tzitzilis'in (1987) eserinde ise 597 sözcük incelemeye tabi tutulmuştur (a.g.e, :29).

Rumca'dan Türkçe'ye geçen kelimelerin derlendiği önemli eserlerden biri 1954 yılında Oriens dergisinde (VIII, 204-257) Prof. Tietze'ye ait olan "Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch" makalesidir. Ancak Eren (1960:297) Rumca kelimeler arasında göçmenlerden alınan bir takım veriler olduğunu, bunların Bulgarca, Sırpça ve Rusça'dan alındığını ve daha ziyade göçmenler tarafından kullanıldığını ve karşılaştırmanın Azeri ağızlarına göre yapıldığını tespit etmiştir. Eren, bu kaynağa göre Rumca'dan Türkçe'ye geçtiği iddia edilen birçok sözcüğün varlığını kabul etmemektedir (298-318). Örneğin; **ambal=ömbül**, **imbal**, **andal** (sebze ve fide dikmek için açılan ark, evlek), **anavali=anavul** (bent başı), **anadat=anadut**, **beldanat** (harmanlarda sap atmak için kullanılan aygıt, yaba), **elemye=elemle**, **elemli** (makara sarılan iplik çıkırığı), **penevrenk=benevrenk**, **menevre** (kadınların giydiği aba don), **evlek=hevlek** (tarlaya tohum atmak için açılan ark), **dikel=tikel**, **dikeleç** (çatal kazma, Eren'e göre aslında bu kelime "dik" kökünden gelmez), **göbelek=ocuk-mantar**, **gugumavuk=kokumak** (baykuş), **körepe=kürebi** (küçük balta). Buna karşın Eren (1960, 318-320), Rumca'dan Türkçe'ye geçtiği iddia edilen birçok sözcüğün Rumca olduğunu tespit etmiştir. Bunlardan bir kaçını şu şekilde özetlemek mümkündür; **mais=mısır**, **koklagoz=salyangoz**, **kumul=yığın**, **gibrin=kibrin** (sazan balığı), **palatır=pencere**, **fıçta=piçuta** (palamut balığının bir türü), **sıfın=fısın** veya **zıfın** (oluk kapamak için tahta boru), **şinik=şinik** (ekin ölçeği), **hol=fol** veya **folluk** (yumurta), **eynel** veya **eyner=eynel** veya **eynar** (tarlanın ilk işlendiği yer veya yarıcı, ortakçı), **kalevre=kalevle** (ayakkabı).

Bu bulgular sonucunda Türkçe'deki Yunanca unsurlara bakıldığında Türkçe'ye Yunanca'dan girmiş olduğu kabul edilen sözcüklerin genel anlamda güncelliğini yitirdiği ve artık Türkçe'de kullanılmadığı söylenebilir. Ancak etimolojik açıdan Yunanca'ya Türkçe'den girmiş olduğu kabul edilen sözcüklerin hala varlığını sürdürüyor olması dikkate değer önemli bir veridir.

ARAŞTIRMA

Amaç

Kültürel göstergelerden ve imgelerden hareket edilerek toplumlar arası ilişkiler hakkında bir sonuca ulaşmak mümkündür. Kültürler ve toplumlar arasındaki sözcük alış-

verişi, verinti ve ödünç sözcükler bu yaklaşıma örnek gösterilebilir. Bu araştırmanın amacı; verinti sözcüklerin hangi oranda hangi dilde daha fazla bulunduğunu, etki ettiğini veya bu anlamda sayısal verilerden hareket ederek hangi dilin daha baskın olduğunu ortaya koymak değildir ve böyle etimolojik bir tasnife gidilmemiştir. Ancak Yunanca ve Türkçe içerisinde semantik eşdeğerliliğe atıfta bulunan sözcüklerden güncelliğini koruyan veya kullanılmıyor olsa dahi anlamı bilinen sözcüklerin belirlenmesine çalışılmıştır. Diller arası sözcük alışverişinin doğal bir seyirle şekillendiğinin, dil sirkülasyonunda ekonomik, teolojik veya coğrafik komşulukların önemli bir etken olduğunun ve etkileşimin bu bağlamda insani bir süreç olduğunun kabul edilmesi gerekir. Bu açıdan Türk ve Yunan toplumları arasındaki kültürel benzerlikleri verinti sözcükler bağlamında dilbilimsel açıdan analiz edilmesi ve kültürlerarası ilişkiler ve diyalog bağlamında değerlendirmesi de bu çalışmanın temel amacıdır.

Önem

Tarihsel süreçten günümüze gelinceye değin çeşitli siyasi nedenlerle çatışma ve çekişme halinde bulunan Türk ve Yunan toplumları arasındaki dilsel bağın, benzerliklerin ve etkileşimin ortaya konulması ve bu bağlamda verilerin dilbilimsel ve kültürlerarası iletişimle ilişkilendirilerek yorumlanmaya çalışılması önem arz etmektedir. Ulaşılan sonuçlar, toplumların dil dünyalarının analiz edilmesine ve ortak unsurların ortaya konulmasına şüphesiz önemli katkılar sağlayacaktır. Ancak her şeyden önemlisi bir dilin sözcükteki alıntılarının ve verintilerinin diğer kültürel değerlere de atıfta bulabileceği savıdır. Zira küreselleşme sürecindeki dünya düzeni içerisinde kültürlerarası diyalogun sağlanması, pozitif iletişimsel ortamın yaratılmasıyla doğrudan ilintilidir. Farklılıklardan ziyade “ortak sözcük” gibi dünyayı algılamada referans olabilecek benzerliklerin ortaya konulması bu tür çalışmaların önemini attırmaktadır.

Sınırlılıklar

Daha önce aynı alanda yapılan alıntı ve verinti sözcük tasnifine dayalı olan çalışmalardan elde edilen bulgular bu araştırmaya önemli bilimsel katkılar sağlamakla birlikte etkin bir sınırlılık oluşturmamaktadır. Bu çalışmanın temel sınırlılığını Atina’da (Yunanistan) yapılan alan taraması oluşturmaktadır. Önce tespit edilmiş olan envanterden hareketle oluşturulan listeye dayalı olarak sözcük anlaşılabilirliğinin ve güncelliğinin ortaya konulması bu araştırmanın sınırlılığını belirlemektedir. Bunun yanı sıra ortak sözcüklerin Yunanca fonetiği şekli ile kullanılan morphem ve fonemlerin nasıl bir değişikliğe uğrayarak dile yerleştiği ve bu kuralların işletilmesindeki istisnaların tespit edilmesi de yine araştırmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır.

Hipotez

Aksan'ın (1998:65); “*Bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiçbir bilgimiz olmasa, yalnızca dilbilim incelemeleriyle, bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliklerine inerek bütün bu konularda çok değerli ilgiler ve güvenilir ipuçları elde edebiliriz*” savı, bu araştırmanın temel hipotezini oluşturmaktadır. Bu kapsamda; bir dil içindeki sözcük varlığının belirlenmesi ile o toplumun diğer uluslarla olan ilişkilerinin ve kültür hareketliliğinin ortaya konulması mümkündür.

Yöntem

Bu çalışma 03.02 / 08.02.2008 tarihleri arasında Atina'da Avrupa Birliği kapsamında düzenlenen “Europäisches Projektmanagement und Interkulturelle Dialog” (Grundtvig-Proje Yönetimi ve Kültürlerarası Diyalog) semineri kapsamında bir hafta süresince Atina'nın alışveriş merkezlerinin bulunduğu Plaka, Syntagma ve Monustraki semtlerinde tesadüfi yöntemle Yunan vatandaşları arasında seçilen deneklere daha önceden çeşitli kaynaklardan derlenmiş olan Türkçe ve Yunanca ortak verinti sözcükler listesi sunulmuş ve bu sözcükleri anlayıp anlamadıkları sorulmuştur. Buradaki amaç; sözcüklerin güncelliğini hala koruyup korumadığını tespit etmektir. Ayrıca bu süreç içerisinde daha önce hazırlanmış olan listede olup güncelliğini yitiren veya listede bulunmayan ortak kelimeler tespit edilerek yeni bir envanter çıkarılmaya çalışılmıştır. Listeleme sonuçları Atina'da faaliyet gösteren Glossologia dil okulu yöneticisi Georgia Papadopoulou ekibindeki dilbilimcilerine test ettirilmiştir.

Bulguların Analizi

Yapılan çalışmalar sonucunda Türkçe ve Yunanca'da bulunan sözcük sayısının aşağıda verilen tablodan sayıca daha fazla olduğu görülmüştür. İlgili literatür incelendiğinde ortak söz varlığının farklı kaynaklarda farklı olarak verildiği görülecektir. Örneğin; Gedikli (2007) Yunanca'da 5.000 ila 7.000 Türkçe kelimenin varlığının tahmininden bahsetmektedir. Giagkoullis'in 1994 yılındaki etimolojik sözlüğünde ise 1520 Türkçe kelimenin varlığı görülmektedir. Karaağaç'ın “Türkçe Verintiler Sözlüğü” çalışmasına göre Türkçe'den diğer dillere geçen yaklaşık sözcük sayılarını verirken Yunanca'da 3000 Türkçe sözcükten bahsetmektedir (Milliyet 2007). Türkçe'ye Yunanca'dan giren kelimeleri analiz eden Tietze'nin çalışmasında ise 347 sözcüğün incelendiği görülmektedir. Buna karşın Kukkidis'in 1960 yılındaki çalışmasına göre ise bu rakam 900'dür. 1987 yılında Christos Tzitzilis tarafından yayımlanan eserde ise 597 sözcük incelemeye tabi tutulmuştur (Karaağaç 2004:29). Daha önce yapılan çalışmalarda

sonuç olarak her iki dilin birbirini etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu araştırmanın amacı hangi dilin diğer dile üstünlük sağladığının tespiti olmadığından böyle bir ayrıma gidilmemiştir; ancak Yunanca ve Türkçe içerisinde semantik eşdeğerliliğe atıfta bulunan sözcüklerden güncelliğini koruyan veya kullanılmıyor olsa dahi anlamı bilinen sözcüklerin belirlenmesine çalışılmıştır. Türkçe ve Yunanca içerisinde bulunan ve halen günümüzde aktif olarak kullanılmakta olan kelimelerin alanlara göre dağılımını ise şu şekilde tablolaştırmak mümkündür:

Listeleme sonucunda oluşan güncel ortak kelimelerin dökümü

Ortak kelime alanı	Kelime sayısı
Bitki (sebze, meyve) ve yemek söz varlığı	99
Eşya, madde veya nesne sözcükleri	72
Sokak (argo) dili sözcükleri	37
Deniz ve deniz ürünleri ile ilgili sözcükler	32
Sık kullanılmayan kültürel bazı karma sözcükler	31
Gündelik kültürel (soyut) sözcükler	24
Gündelik (somut) sözcükler	12
Bina, yapı malzemeleri ve el aletleri ile ilgili sözcükler	28
İsimlendirme (hitap)sözcükleri	18
Oyun - eğlence sözcükleri	18
Askeri (savaş-barış) kavramlar ve sözcükler	14
Teolojik kelime ve sözcükler	12
Tarımsal sözcükler	10
Coğrafi terimler	9
Mesleki sözcükler	6
Hayvan adları	6
Element kelimeleri	2
Toplam	430

Farklı kaynaklardan yapılan derlemeler sonucunda Türkçe ve Yunanca'da sayısal olarak oldukça kabarık bir ortak sözcük varlığına ulaşılmıştır. Bunların önemli bir oranının artık kullanılmadığı ve güncelliğini yitirdiği görülmüştür. Ayrıca kaynakların envanterinde bulunmayan, ancak bu listeye eklenebilecek kelimelerin de olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her iki topluma ait olmayan ve diğer dillerden geldiği varsayılan kelimelerin ve etimolojik olarak belirsiz olan sözcüklerin listeden çıkarılması ile sayının düştüğü, ancak günümüzde aktif olarak kullanılan ve aynı semantik açılımı sağlayan sözcük sayısının 430 civarında olduğu görülmektedir.

Kültürel Değerlendirme

Türkçe ve Yunanca'daki ortak sözcüklerin belirlenmesine yönelik olarak daha önce yapılmış ve envanteri çıkarılmış olan çalışmalardan ve bu araştırma kapsamında deneklerden görüşme tekniğine dayalı olarak sözcüklerin güncelliğinin tespit

edilmesinden ve varlığı yeni belirlenenlerin eklenmesinden hareketle şu envanteri çıkarmak ve kültürel analizde bulunmak mümkün görünmektedir:

Bitki (sebze-meyve) ve yemek sözcükleri

Ayran (Ariani), Baklava (Baklavas), Bamya (Bamia), Bezelye (Bizeli), Biber (Piperi), Bostan (Bostani), Bonfile (Bon fila), Biftek (Bifteki), Börek (Boureki), Bulgur (Bligouri), But (Bouti), Cacık (Tzatziki), Çay (Tsai), Ciğer (Tziyeri), Çiklet (Tsikla), Çorba (Tsorbas), Çörek (Tsoureki), Defne (Dafni), Dolma (Dolamadaka), Enginar (Anginara), Fasulye (Fasoulia), Fındık (Fountouki), Fidan (Fidani), Fıstık (Fistiki), Fol (Pros-Foli), Galeta (Galeta), Gazoz (Gazoz), Gül (Yioulia), Güveç (Giouetsi), Havyar (Haviar), Helva (Chalva), Hurma (Hurmas), Ihlamur (Flamouri), İmambayıldı (Imam Baildi), Ispanak (Spanaki), Izgara (Skara), Kadayıf (Kadaifi), Karanfil (Karafilli), Karpuz (Karpouzi), Kaşar (Kaseri), Kavurma (Kavourmas), Kayısı (Kaisi), Kaymak (Kaimaki), Kelle (Kefalaki), Kebap (Kebap), Kestane (Kastano), Kıyma (Kimas-Kimia), Kimyon (Kymino), Kiraz (Kerasi), Köfte (Kafta - Keftedes), Kokoreç (Kokoretsi), Konserve (Konserva), Kurabiye (Kurambies), Lahana (Lahano), Limon (Lemoni), Lokum (Lukumi/Loukoumades), Manav (Manavis), Mandalina (Mandarini), Manolya (Manolia), Mantar (Manitari), Marmelat (Marmeloda), Marul (Maruli), Mastika (Mastiha), Maydanoz (Maidanos), Menekşe (Menekses), Meze (Mezes), Musakka (Mousakkas), Muşmula (Mousmoula), Narenciye (Nerantzi-Naranciya), Orman (Roumani), Paça (Patsa), Pasta (Pasta), Pastırma (Pastourmas), Patates (Patates), Patlıcan (Patlatzani), Pırasa (Praso), Pide (Pita), Pilav (Pilafi), Pilaki (Fasolia plaki), Pirzola (Brizola), Portakal (Portakali), Rakı (Raki (Ouzo), Revani (Revani), Sahan (Sagani), Salata (Salada), Salep (Salepi), Simit (Simiti), Soda (Soda), Sucuk (Soutzouki), Sümbül (Zoumbouli), Susam (Sousami), Şerbet (Serbeti), Tarhana (Trahanas), Tömbeki (Toumbeki), Türlü (Tourlou), Turşu (Toursi), Yahni (Yahni), Yasemin (Yasemi), Yoğurt (Giourti).

Aksan'ın (1998:66); “bir dili konuşan toplumun yiyecek-içeceğiyle, mutfağıyla ilgili sözcükler o toplumun besleme düzenini gösterdiği gibi, bu düzendeki yabancı etkilere de ışık tutar” ifadesinden hareket edildiğinde Türkçe ve Yunanca'daki bitki (sebze-meyve) ve yemek sözcüklerine ait aktif olarak kullanılmakta olan yukarıdaki ortak sözcükler iki toplumun bitkileri isimlendirme, beslenme ve mutfak kültürü hakkında önemli ip uçları verebilmektedir. Özellikle mutfak kültürüne ait kelimeler her iki toplumun mutfaklarında aynı yemeklerin piştiğinin ve aynı yemeklerden zevk aldıklarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. *Kıyma* ve *patlıcan* ile *imambayıldı* veya

musakka yaparken bile aynı kelimelerin kullanılması ve yanında **cacığın** garnitür olarak bulunmasının manidar bir bulgu olarak değerlendirilmesi gerekir.

Eşya, madde veya nesne sözcükleri

Baca (Batziyas), Bakır (Bakiri), Balta (Baltas), Battaniye (Batania), Cam (Tzami), Cımbız (Tsimpida), Çanak (Tsanaki), Çanta (Tsanta), Çadır (Tsiantiri), Çardak (Tsardaki), Çatal (Tsatala), Cezve (Tzesves), Çember (Tsemperi), Çengel (Tsingeli), Divan (Divani), Dolap (Ntoulapi), Çorap (Tsurapis), Dantel (Ntantella), Defter (Tefteri), Fincan (Flitzani), Direk (Ntereki), Halı (Hali), Kalem (Kalemi), Kanepes (Kanapes), Karyola (Kariola), Kerata (Keratas), Kese (Keses), Kilim (Kilimi), Kilit (Klidi), Kilot (Kulota), Kitap Kitapı, Kolonya (Kolonias), Konak (Konaki), Kova (Kouvas), Kundak (Kontaki), Kuzine (Kouzina), Kutu (Kouti), Lastik (Lastiko), Pabuç (Papoutsis), Panjur (Pantzouri), Pantolon (Panteloni), Perde (Berdes), Soba (Soba), Somya (Somies), Sünger (Sfungari), Tapa (Tapa), Teneke (Tenekes), Tepsi (Tapsi), Tencere (Tentzeris), Torba (Torvas), Sabun (Sapuni), Makara (Makaras), Mangal (Mangali), Nargile (Nargiles), Yaka (Yakas), Yalı (Yalos), Güğüm (Gumi), Halka (Halkas), Hap (Hapi), Cep (Tsepi), Kabuk (Kabouki), Kambur (Kampouris), Kamyon (Kamioni), Kantar (Kantari), Kapak (Kapakı), Karamela (Karamela), Kasa (Kassa), Kasap (Hasapis), Katran (Katrani), Kulübe (Kalyva), Iskonto (Skonto), Istampas (Stampa).

Her iki toplumun dilsel dünyalarında bulunan ortak kelimelerin yüksek oranda oluşu da kültürel bağların ve ilişkilerin üst düzeyde olduğunu göstermektedir. Diğer bir anlatımla; bebeklerin aynı şekilde **kundak**landığı, süslemelerin aynı şekilde **dantell**endiği ve aynı **cezve**lerden kahve içildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Sokak (Argo) dili sözcükleri

Ahmak (Ahmakis), Aptal (Abdalis), Avanak (Avanakis), Batakçı (Bataxis), Bela (Belas), Bre (Vre), Budala (Boudalas), Cambaz (Tzambazis), Caka (Tsaka), Cenabet (Tzanabetis), Cereme (Tzeremes), Çakırkeyif (Tsakir-kefi), Çalım (Tsalimi), Çapkın (Tshahpinis), Çapaçul (Tsapatulis), Dalavere (Dalavere), Dalga (Dalka), Hovarda (Houvardas-Kouvardas), Iskarta (Skartos), Kabadayı (Kabadais), Kalpazan (Kalpouzanos), Kerhane (Kiarhanes), Kesat (Kesati), Keyif (Kefi), Lakırdı (Lakirdi), Manyak (Manyakos), Metazori (Me ta zori), Metelik (Metaliki), Okka (Oka), Patırdı (Patirdi), Pezevenk (Pezevengis), Rezil (Rezili), Sersem (Sersemis), Siftah (Seftes), Siktir (Sihtiri), Şapşal (Sapsalis), Zevzek (Zeuzekis).

Sokak dili, bir toplumun kültürel dünyasının aynası olarak ta değerlendirilebilir. Sokak kültüründe birbirine yakın argo ifadelerin kullanılması duygu ve düşüncenin

sokaktaki yansımasından ipuçları verebilmektedir. **Çapkınlıktan** ve **hovardalıktan keyif** alınması, bu davranışın **aptallık** veya **budalalık** olduğunun veya bu davranış sonrasında bir **rezalet** ile karşılaşabilmenin mümkün olduğunun ifade edilmesinde aynı jargonun kullanılması önemli bir veri olarak değerlendirilmelidir. Hatta teolojik farklılıklara rağmen **cenabet** ifadesinin Yunan sokak dilinde Türkçe'deki anlama denk düşen semantik içeriğinin olması manidar bir bulgudur.

Deniz ve deniz ürünleri ile ilgili sözcükler

Ahtapot (Htapodi), Barbunya (Barbunia), Çipura (Tsipura), Çiroz (Tsiros), Dümen (Timoni), Gemici (Gemitzis), Güverte (Kouverta), Istakoz (Astakos), İstavrit (Stavritis) İstavroz (Astakoz-Stavros), İstiridye (Stridi), Kalamar (Kalamari), Kayıkçı (Kaiksis) Karides (Garides), Kefal (Kefalos), Körfez (Korfos), Lakerda (Lakerda), Levrek (Lavraki), Lüfer (Luferi), Liman (Limani), Mavna (Mavna), Midye (Midia), Palamut (Palamuti), Sardalye (Sardela), Sazan (Sazani), Uskumru (Skumbri), Zargana (Zargana), Orfoz (Rofos), Tersane (Tarsanas), Sandal (Sandali), Buz (Bouzi), Iskorpit (Skorpios).

Türk ve Yunan toplumlarının buldukları ve yaşadıkları coğrafyaların su ile olan yakınlıkları, geliştirdikleri deniz kültürleri arasındaki benzerlikleri de ortaya koyabilmektedir. Yukarıdaki deniz ve deniz ürünlerine ait olan ortak kelimeler; Türk ve Yunan **gemici**lerinin aynı **kayıklar**la **dümene** geçtiklerini, **lüfer** veya **çipura** avladıklarını, bir ihtimal güvertede yakaladıkları bu balıkları pişirdiklerini, uzun ve zorlu bir yolculuk sonrası aynı **limanlara** yanaştıklarını göstermektedir.

Sık kullanılmayan kültürel bazı karma sözcükler

Çarık (Tsarouhi), Huni (Honi), Harem (Haremi), İbrik (Briki), Fener (Fanari), Fistan (Foustani), Fanus (Fanos), Kalpak (Kalpaki), İskarpın (Skarpini), Kasket (Kasketo), Kelepir (Kelepouri), Keçe (Ketses), Sarık (Sariki), Sarraf (Sarafis), Semer (Samari), Sultan (Soultan), Şalvar (Salvari), Takunya (Takouni), Zarif (Zarifis), Zembil (Zembili), Zeybek (Zeibekikos), Zifiri (Zoferos), Zülüf (Tsouloufi), Pazar (Pazari), Veresiye (Verese), Yelek (Yeleki), Kamçı (Kamtsiki), Kerevet (Krevati), Gaile (Gaila), Seyran (Seriani), Tamah (Tamahi).

Türk ve Yunan toplumlarının tarihsel süreç içerisinde aynı coğrafyaları paylaştıklarına veya komşu toplumlar olarak sürekli ilişkiler içerisinde olduklarına daha önce vurgu yapılmıştı. Bu ilişkilerin sonucunda ortak bir sözvarlığının ortaya çıktığını söylemek mümkün görünmektedir. Yapılan çalışma sonucuna ve deneklerden elde edilen bulgulara göre; Türkçe'de yer alan bir çok kelimenin uzun süre Yunanca'da da

kullanılmasına rağmen artık işlevselliğini yitirdiği, ancak anlamsal olarak hala bilindiği sonucuna ulaşılmıştır. Yukarıda yer alan kelimeler bu gruba örnek olarak gösterilebilir.

Gündelik kültürel (soyut) sözcükler

Aşık (Asikis), Dert (Derti), Doğru (Dogrou), Aman (Aman), Bahşiş (Baxisi), Bereket (Bereket), Gaf (Gafi), Huy (Houi), Huzur (Houzouri), Naz (Nazi), Rahat (Rahati), Sevda (Sevdas), Kusur (Kousouri), Hatır (Hatiri), Kibar (Kibaris), Mahmur (Mahmouris), Marazi (Marazi), Tembel (Tembelis), Tebrik (Tebriki), Kalabalık (Kalabaliki), Karşılama (Karsilamas), Karşı (Karsi), Zor (Zori), Paralı (Paralis).

Yukarıda yer alan kelimeler Türkçe ve Yunanca'da gündelik konuşma dilinde yer alan soyut sözcükler grubuna dâhil edilebilir. Bu grup içerisinde yer alan “**âşık**” sözcüğü sevdaların birlikteliğine ve çekilen **dert**lerin benzerliğine atıfta bulunmaktadır. **Kibarca hatır** sormanın da kültürel yakınlığa gönderme yapan unsurlar olduğu söylenebilir.

Gündelik bazı (somut) sözcükler

Para (Paras), Salya (Salia), Sokak (Sokaki), Soy (Soi), Şerit (Siriti), Takım (Takimi), Çapraz (Tsaprazi), Gargara (Gargara), Haber (Haber), Bakkal (Bakkalis), Hamam (Hamami), Horon (Horos).

Türkçe ve Yunanca'da gündelik konuşma dilinde yer alan bazı somut sözcüklerin de hala kullanılmakta olduğu görülmektedir. **Para**, **Bakkal** veya Yunan toplumunun günlük hayatında karşılaşmadığı veya kullanma olanağı bulamayacağı **Hamam** gibi bazı kelimeler bunlara örnek gösterilebilir.

Bina, yapı malzemeleri ve el aletleri ile ilgili sözcükler

Beton (Beton), Bodrum (Boudroumi), Çimento (Tsimento), Duvar (Ntouvari), Tuğla (Touvlo), Havuz (Havuz), Kalıp (Kaloupi), Taraça (Taratsa), Kazma (Kasmas), Küpeşte (Koupasti), Kerpeten (Kerpeteni), Kiler (Kelari), Kiremit Keramidi, Macun (Mantzuni), Mengene (Mengeri), Tel (Teli), Temel (Themelio), Takoz (Takos), Tulumba (Touloumba), Yapı (Yapi), Varil (Vareli), Kaplama (Kaplama), Kaldırım (Kaldirimi), Siva (Sovas), Tavan (Tavani), Recina (Retsini), Vernik (Verniki), Boya (Bogia).

Ortak dil dünyasının önemli göstergelerinden biri de kuşkusuz bina, yapı malzemeleri ve el aletleri ile ilgili sözcüklerdir. Gündelik hayatın önemli bir parçası olan bu sözcüklerin her iki dilde aynı semantik açılıma gönderme yapması Türk ve Yunan toplumlarının yaşamın bu safhasında da ilişki içerisinde olduklarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

İsmlendirme (hitap) sözcükleri

Ağa (Agas), Anadolu (Anatoli), Arap (Arapis), Arnavut (Arnautis), Baba (Babas), Bey (Beis), Cüce (Tsutzes), Çarşı (Charsi), Efendi (Afendis), Fukara (Fukaras), Hanım (Hanoumi-Hanoumissa), Oğlan (Ts-oglani), Kardeş (Kardasis), Hamal (Hamalis), Misafir (Musafiris), Bacanak (Batjanakis), Bekâr (Bekaris), Çelebi (Tselebis).

İki dil içerisindeki hitap sözcüklerinin benzerlikleri yine toplumların kültürel bağlamda sıcak ilişkileri içerisinde oldukları yönünde önemli ipuçları verebilmektedir. Bu grup içerisinde yer alan **ağa, bey, efendi, hanım** gibi hitap sözcükleri bu hipotezi doğrular niteliktedir. Diğer taraftan **misafir** sözcüğü bu toplumların sıkça birbirlerini ağırladıkları, en azından **kardeşlik** duygusu açısından **fukara** olmadıklarına işaret etmektedir.

Oyun-eğlence sözcükleri

Top (Topi), Zar (Zari), Tavla (Tavli), Panayır (Panigyri), Karagöz (Karagoz), Kemeçe (Kementzes), Kukla (Kukla), Saz (Sazi), Bağlama (Baglamas), Çiftetelli (Tsiftetelli), İskambil (Skambili), İsteke (Steka), Hora-Horon (Horos), Darbuka (Ntarbuka), Davul (Ntauli), Tambur (Tambouras), Dümbelek (Toumbeleki), Zurna (Zurnas).

Toplumlarası ilişkilerinin boyutu hakkında değerlendirme yapmaya imkân sağlayabilecek diğer bir ortak sözcüklü tasnifi ise oyun-eğlence grubu için geçerlidir. Zira toplumlarası ilişkiler açısından değerlendirildiğinde; oyun-eğlence grubuna dâhil olan sözcüklerin iki dil içerisinde aynı anlamda yer bulunması, o sözcüklerin uzun bir kullanım sonrası dile yerleştiği şeklinde yorumlanabilir. Her ne kadar **sirtaki** şeklindeki isimlendirilse de, **çiftetelli** iki toplumun eğlence kültüründe önemli bir konuma sahiptir. Davul ve zurnanın Yunan dilindeki varlığı bu enstrümanlar eşliğinde horon tepildiğinin, **bağlama** ile benzer melodilerin çalındığının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Kara ve Göz kelimelerinin etimolojik olarak Türkçe olduğundan şüphe duyulmamasına rağmen, **Karagöz**'e Yunan toplumunun bu denli sahiplenmesi ise manidardır.

Askeri (savaş-barış) kavramlar ve sözcükler

Barut (Baruti), Bayrak (Bairaki), Çavuş (Tsausis), Ferman (Firmani), Falçata (Faltseta), Fişek (Fiseki), Fital (Fitili), Hançer (Hatzari), Kama (Kama), Karakol (Karakoli), Kavga (Kavgas), Tertip (Tertipi), Tüfek (Toufeki), Karavana (Karavana).

Askeri terminolojiye ait olan sözcüklerin diğer ortak sözcüklü tasniflerine oranla kısır kalması, her iki toplumun sanıldığı gibi aksine (en azından toplumsal düzeyde) şiddet içerisinde bulunmadıklarının bir belirtisi olarak yorumlanabilir. Askeri bir terminoloji

olmasına rağmen örneğin **tertip** sözcüğünün de Yunanca'da da bulunması, bu kelimenin içerdiği pozitif anlamdan dolayı olumlu olarak değerlendirilebilir.

Teolojik kelime ve sözcükler

Aforoz (Aforismos), Cami (Tzami), Derviş (Dervisis), Haram (Harami), Hoca (Hotzas), İmam (Imamis), Kilise (Ecclisia), Manastır (Monastiri), Papaz (Papas), Piskopos, (Episkopos), Vaftiz (Vaftisi), Paskalya (Pashalia).

Her iki toplumun genelinin farklı teolojik kültürden ve yaşam tarzından gelmelerine rağmen bu başlık altında da manidar bulgulara ulaşılmıştır. Örneğin; **derviş** ve **haram** sözcüklerinin aynı kültürel anlama denk gelmelerinde olduğu gibi.

Tarımsal sözcükler

Bahçe (Bahtses), Çalı (Tsiali), Çiftlik (Tsifliki) Evlek (Avlakia), Gübre (Kopria), Hendek (Handaki), Irgat (Ergatis), Harman (Harmani), Demet (Demati), Düzine (Ntouzina).

Aynı coğrafyayı yıllarca birlikte paylaşan Türk ve Yunan toplumlarının yaşadıkları topraklar üzerinde yine benzer ve ortak bir tarım kültür oluşturmaları doğal karşılanabilir ve bu tarımsal kültür görüngülerinin benzerliklere yukarıdaki sözcükler örnek olarak gösterilebilir. Ancak Yunancalarının yanı sıra örneğin; **bahçe**, **çiflik** veya **harman** gibi kelimelerin hala kullanılıyor ve güncelliğini koruyor olması kültürel açıdan önemli bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

Coğrafi terimler

Meltem (Meltemi), Harita (Hartis), Tepe (Tepes), Dünya (Dounya), Hava (Havas), Bora (Bora), Meydan (Meidani), Alan (Alana), Okyanus (Okeanos).

Coğrafi terimler içerisindeki sözcüklere bakıldığında Türk ve Yunan toplumları için sayıca fazla olmazsa da ortak bir coğrafi sözvarlığına sahip oldukları sonucu çıkmaktadır. Bu verilerden hareketle Türklerin ve Yunanlıların tarihten günümüze birçok kez aynı **meydan**larda buluşup aynı **havayı** teneffüs ettikleri söylenebilir

Mesleki sözcükler

Çırac (Tsiraki), Çoban (Tsobanis), Kalaycı (Kalaitzis), Kalfa (Kalfas), Marangoz (Marangos), Kaparo (Kaparo).

Meslek icrasında kullanılan veya kullanılmış olan ortak sözvarlığının toplumlararası ilişkilere ışık tutabilecek önemli bir veri kaynak olarak değerlendirilmesi gerekir. Küreselleşen dünyada birçok mesleğin yok olduğu bilinmektedir. Buna bağlı olarak; ölen mesleklerle birlikte içerisinde kullanılan kültürel sözcüklerin de doğal olarak

yok olduğu düşünülebilir. Türkçe ve Yunanca içerisindeki mesleki sözcüğünün kısırlığı ise bu gerekçeye dayandırılabilir.

Hayvan adları

Hayvan (Haivani), Kaplan (Kaplani), Karga (Karga), Keçi (Katsika), Leylek (Leleki), Salyangoz (Saliangos).

Bir dil içerisindeki eşya ve varlık isimlendirmelerinin genel anlamda o dilin dilsel mantığına göre yapıldığı söylenebilir. Ancak Türkçe ve Yunanca'nın kültürel etkileşiminin bir sonucu olarak hayvan adlarında sınırlı sayıda da olsa ortak bir sözcüğünden söz etmenin mümkün olduğu görülmektedir. Bu anlamda üst başlık olarak hayvan kelimesinin bile aynı semantik açılıma denk düşmesinin önemli bir bulgu olarak değerlendirilmesi gerekir.

Element kelimeleri

Çinko (Tsingos), Kalay (Kalai)

Dünya dilleri içerisinde elementlerin veya kimyasal isimlendirmelerinin genel olarak hem yazınsal hem de fonetik açıdan benzerlikler içerdiği bilinmektedir ve diller arasındaki bu benzerliklerin element jargonunun oluşması açısından kabul gördüğü kabul edilmektedir. Ancak *çinko* ve *kalay*'ın mutfak eşyalarında kullanılan elementler olması bu kelimelerin Yunanca'da, Türkçe'deki şekli ile anlam bulması metal isimleri olmalarından ziyade mutfak kelimeleri olmalarına dayandırılabilir.

Dilbilimsel Değerlendirme

Yabancı dillerden sözcükler alınırken genellikle alıntıyı yapan dillerin kendi gramer kurallarını işlettiği bilinmektedir. Söz konusu durumun Türkçe için geçerli olduğu gibi Yunanca içinde geçerli olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Yunanca ve Türkçe'de bulunan ortak sözcüklerin Yunanca'daki versiyonlarında özellikle şu gramer koşullarının dikkat çektiği gözlemlenmektedir. Ancak söz konusu durumun sadece Türkçe ve Yunanca'daki ortak sözcükler için değil bu dile diğer dillerden girmiş olan sözcükler için de geçerli olduğunun göz ardı edilmemesi gerekir.

Sonu sessiz harfle biten kelimeler

Sonu "k, l, t, n" ile biten sözcüklerin sonuna "i" harfi gelmektedir. Yine sonu sessiz harflerle biten ("v", "p", "ç", "r", "z", "m" vs. gibi) birçok sözcük genel olarak "i" takısı almaktadır. Bu bulgular sonucunda sessiz harf ile biten sözcüklerin sonuna genel olarak "i" takısının geldiği görülmektedir. Örneğin:

*Fountouki, Fstiki, Spanaki, Boureki (Börek), Tzaziki, Tsoureki (Çörek), Kaimaki vs.

*Karafilli, Mangali, Portakali, Simiti, Giourti (Yoğurt), Ormani, Patlatzani (Patlıcan), Sahani, Pilafi, Salepi, Giouetsi (Güveç), Piperi, Kerasi (Kızraz), Lukumi gibi...

Sonu sesli harfle biten kelimeler

Sonu “i” veya “ı” harfi ile bitiyorsa “i” harfi “ı” şekline dönüşerek aynen kalmaktadır. Diğer taraftan sonu “e” veya “a” ile biten sözcükler genel olarak “s” takısı almaktadır. Bu bulgular sonucunda sesli harf ile biten sözcüklerin sonuna genel olarak “s” takısının geldiği söylenebilir. Örneğin:

*Plaki, revani, yahni, raki, kaisi (kaysı).

*Keftedes (Köfte), Tzesves (Cezve), Tsorbas (Çorba), Kurambies (Kurabiye), Mezes (Meze), Mousakkas (Musakka), Nargiles (Nargile), Pastourmas (Pastırma).

İstisnalar

Her dilde olduğu gibi yabancı dillerden Yunanca’ya giren sözcükler içinde de gramer kurallarının işletilmesinde bazen istisnalar bulunabilmektedir. Örneğin;

**Lastik (Lastiko), Perde (Berdes), Kilot (Kulota), Soba (Soba), Yalı (Yalos), Kambur (Kampouris), Karamela (Karamela, Kasa (Kassa).*

SONUÇ

Bu çalışma için yapılan bilimsel araştırma sonucunda; Türkçe ve Yunanca içerisinde kültürel benzerliklerin sadece karşılıklı alınan sözcüklerle sınırlı kalmadığı, çeşitli siyasi nedenlerden ötürü uzun yıllardır ayrı, kopuk ve farklı coğrafyalarda yaşamalarına rağmen ortak sözcüklerin her iki dil içinde yaşam bulması anlamlı bir bulgu olarak değerlendirilmelidir. O halde; her iki dildeki sözcüklerin “ödünç” değil, artık o dilin kendi öz sözcük varlığı olarak kabul edilmesi gerekir. Alıntı sözcüklerin yaşıyor olması, o sözcüklere atıfta bulunan olgunun veya davranışın da hala yaşadığı anlamına gelmektedir. Bu temel felsefeden hareket edildiğinde ortak sözcüklerle birlikte ortak kültüründe yaşamaya devam ettiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Yapılan analizler sonucunda şu dilbilimsel bulguların dikkat çektiği görülmektedir: Listeleme sonucu elde edilen kelimelerin analizinde Türkçe ve Yunanca’da bulunan ortak kelimelerin semantik açıdan da benzerlikler içerdiği ve kelimelerin monem ve morfeplerde (istisnalarla birlikte) belirli bir dilbilimsel kuralın işletildiği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir anlatımla; farklı alfabelerin kullanılmasından kaynaklanan yazım farklılıkları bir taraf bırakıldığında çok az fonetik farklılıkların bulunduğu söylenebilir.

Örneğin; Türkçe’de “cacık” olarak telaffuz edilen kelimenin Yunanca’da “tzaziki” şeklinde fonetik bir değişikliğe uğradığı, ancak semantik bağlamda aynı göstergeye işaret ettiği görülmektedir. Bu araştırma sonucunda; ortak kelime sayısının sadece 430 ile sınırlı kalmayacağı, Atina dışındaki taşra bölgelerine ulaşıldığında sayının artabileceği, geçmişte kullanılmış, ancak güncelliğini yitirerek dil hazinesinden kopmuş olan birçok ortak sözcüğün varlığından söz etmenin mümkün olabileceği görülebilecektir.

Sonuç olarak; ulusların birlikte veya komşuluk ilişkileri içerisinde yaşamalarından veya tarihsel süreç içerisinde yaşamış olmalarından kaynaklanan bir ortak değerler bütününden söz etmek mümkün görünmektedir. Bunun en canlı örneği dilde var olan ortak sözvarlığıdır. Günümüzde siyasi veya teolojik nedenlerle çekişme içerisinde bulunmalarına rağmen her iki toplumun ortak sözvarlığının kültürlerarası iletişime atıfta bulunan önemli bir argüman olarak değerlendirilmesi gerekir. Zira dilsel göstergeler Türk ve Yunan uluslarının süreç içerisinde kültürlerarası iletişim bağlamında iyi ilişkiler içerisinde olduklarını göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Açıkgöz H. (2004)** “Türkçe’nin Dünya Dillerine Etkisi” – Günay Kararağaç’ın eseri içinde: “Kuran’da Türkçe Kelime Var mı?”, V. Lefke Edebiyat Buluşması, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Aksan D. (1996)** Türkçe’nin Sözcük Bilimi – Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar, Engin Yayınevi, Ankara.
- Aksan D. (1998)** Her Yönüyle Dil – Ana Çizgileriyle Dilbilim, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 439, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Eren H. (1960)** “Anadolu Ağzlarında Rumca, İslav’ca ve Arapça Kelimeler”, Belleten-Türk Dili araştırmaları Yıllığı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.295–371, Ankara.
- Evangelia A. (1998)** Ödünçleme Süreci ve Dilbilimsel Görünümleri: Türkçe ve Yunanca’da Ödünçlemeler. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Gedikli Y. (2007)** “Türkçe’nin Yabancı Dillerdeki On Binlerce Kelimesi”, http://www.ufukotesi.com/yazdir.asp?yazi_no=20040223, 26.12.2007.
- Gillart A., Haji-Kella M., Guedes M. J. C., Raykova A., Schachinger C., Taylor M. (2000)** [Elektronik versiyon]. *Kültürlerarası öğrenme*. Strasbourg: Avrupa Konseyi.
- Güler A. (1999)** Düünden Bugüne Yunan-Rum Terörü, Ocak Yayınları, Ankara.
- Gürel, S. Ş. (1993)** Türk-Yunan İlişkileri, Ümit Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.
- Karağaç G. (2004)** “Türkçe’nin Dünya Dillerine Etkisi”, II. Uluslararası Türk Uygarlığı Kongresi, Bişkek.
- Milliyet Gazetesi (2007)** “Türkçe’den Yabancı Dillere Geçen Kelimeler”, Serhat Oğuz’un haberi, 17.11.2007.
- Oğuz S. (2007)** “Türkçe’den Yabancı Dillere Geçen Kelimeler”, Milliyet Gazetesi, http://www.haber3.com/haber.php?haber_id=290266, 17.11.2007.
- Özer Ö. (1999)** “Haber Söylemi: Türk Yunan İlişkileri”, Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi, 99/1, Ankara.
- Selçuk A. (2007)** “Sosyal Bir Davranış Biçimi Olarak Dil”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:17, s. 503–507, Konya.
- Taneri A. (t.y.)** Türk-Yunan Kültür Savaşı, Ocak Yayınları, Ankara.
- Porzig W. (1985)** Dil Denen Mucize. Vural Ülkü (Çeviren), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 631, Tercüme Eserler Dizisi: 50, Ulucan Matbaası, Ankara.
- Vardar B. (1998)** Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri, Multilingual, İstanbul.
- Varelas N. (2007)** Athen. 3. aktualisierte Auflage, DuMont Verlag, Ostfildern.

SAĞLIK PERSONELİNİN BEYİN ÖLÜMÜ VE ORGAN BAĞIŞIYLA İLGİLİ İNANÇ VE TUTUMLARI

Beliefs and Attitudes of Medical Personnel on Brain Death and Organ Donation

Süheyla ÜNAL¹ Zeynep ELYAS² Yaşar KAYA³ Cemal ÖZCAN⁴

ÖZET

Amaç: Sağlık çalışanlarının beyin ölümü ve organ nakli ile ilgili inanç ve tutumlarını belirlemek ve bu inançlar için etken olabilen sosyodemografik değişkenleri tanımlamaktır.

Yöntem: Bu kesitsel çalışma 299 tıp personeli arasında anket yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

Bulgular: Sağlık personeli arasında; “ölüm anı” sorgulandığında, yardımcı personel ve hemşireler genellikle kardiyopulmoner fonksiyonun durmasını işaret ederken, tıp öğrencileri ve doktorlar beyin ölümünü cevaplamışlardır. Kadınlar “gerçek ölümü” kardiyopulmoner ölüm olarak tanımlarken, erkekler beyin ölümünü öncelemektedir ($p < 0.01$). Tıp öğrencileri ve doktorlar diğer sağlık personeline nazaran gerçek ölüm olarak çoğunlukla beyin ölümünü kabul etmektedirler. Beyin fonksiyonlarının durmasını dönüşü olmayan yol kabul edenler kendi ya da akrabalarının organlarını bağışlamaya onay vermekte ($p = 0.006$), beyin ölümünü gerçek ölüm olarak nitelendirenlerin %82,3’ü aynı zamanda sağlık kurumlarında ötenazi uygulamasını olumlamaktadır.

Sonuç: Eğitim seviyesi arttıkça sağlık kurumlarında ötenazi uygulamasına olumlu yaklaşılmakta, beyin ölümü halinde müdahaleden kaçınılması tercihi artmaktadır. Organ nakli tutumunda eğitim seviyesinde artışın olumlu etkisi dikkate alındığında sağlık personelinin bu konudaki eğitimi önem kazanmaktadır.

Anahtar sözcükler: inanç, tutum, beyin ölümü, organ nakli, sağlık personeli

¹ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Psikiyatri ABD.

² Dr., İnönü Üniv. Tıp Fakültesi, Psikiyatri ABD.

³ Yard. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

⁴ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Nöroloji ABD.

ABSTRACT

Aims: The aims of this study were to determine Turkish medical staff's beliefs and attitudes relating to brain death and organ donation and to identify the sociodemographic variables that may be important for these beliefs.

Method: This cross-sectional survey was conducted among 299 medical personals.

Results: When questioned about the time of death, medical personnel, medical clerks and nurses chose the time of cessation of cardiopulmonary function more frequently, while medical students and doctors answered that question more frequently as the time of brain death. Women, more frequently defined "actual death" as cardiopulmonary death, whereas men more frequently defined it as brain death ($p<0.01$). Medical students and doctors were found to accept brain death as actual death more frequently compared to other health personnel. It was found that those accepting the irreversible cessation of brain function as actual death also resolved to donate their or their relatives' organs more frequently ($p= 0.006$). 82.3 % of medical personnel proposing euthanasia in medical institutions viewed brain death as actual death.

Conclusion: With increasing levels of education, the choices of withholding further intervention to the patient with brain death or applying euthanasia in health institutions were made more frequently. The positive effect of increasing education on attitudes of organ donation is considered, it may be suggested that training medical personnel in these problems is important.

Key words: belief, attitude, brain death, organ donation, medical staff

GİRİŞ

Organ naklinin gerçekleşmesi bazı koşulları gerektirmektedir. Gerek canlıdan canlıya, gerekse kadavradan canlıya nakilde kişinin ya da yakınının "rızası" zorunludur. "Rıza" göstermede kişinin ölüm ve organ bağıışı konusundaki inanç ve tutumu önem taşımaktadır. Kişinin ölüm ve ölüm sonrasına ilişkin inancı ise içinde yaşadığı toplumun hayatı ve ölümü algılayma biçimleriyle yakından ilişkilidir. Topulukların ölümü tanımlamalarında, ölüme ilişkin tutumlarında yaşam tecrübelerine bağlı olarak çağlar içinde önemli değişimler olmuştur.

Altay Türklerinde yaşamın merkezini, yaşam enerjisini taşıyan ruh oluşturmaktaydı ve ruh bedeni terk ettiğinde ölüm gerçekleşiyordu. Ruh ise kanda ya da iskelette yer alıyordu (Roux 1999). Eski çağlarda Yunanlılar için kalp, Yahudi ve Hıristiyanlar için nefes yaşamın merkezi idi. 12. yüzyılda Maimonides yaşam kaynağının beyinde olduğunu söylemişti. Aydınlanma çağından sonra ölümü belirlemede kalp atışı, nefes alıp verme ve bilinçlilik durumu birlikte değerlendirilmeye başlanmıştı (Rosner 1999).

Binlerce yıl doğal bir olay olarak kabul edilen ölüm, son yıllarda tıbdaki ilerlemelerin getirdiği olanaklarla doğal sürecinden sapmaya, farklı olgular şeklinde

karşımıza çıkmaya başlamıştır. Bu da, hem yaşam hem de ölüm tanımlarının birçok kültürde biyoetik açıdan tartışmaya açılmasına neden olmaktadır (Morioka 2004, Giddens 2000).

Normalde beyin ölümü gerçekleştikten bir süre sonra kalp ve solunum da durmaktadır. Ancak teknolojik gelişmelerin sağladığı yaşam desteği imkânları bu sürenin uzatılabilmesini sağlamaktadır. İnsanlar beyin ve beden eşzamanlı olarak öldüğünde, içinde yaşadığı toplumun gelenek/göreneklerine göre cansız bedene ne yapacaklarını bilmektedirler. Oysa beyin ölüp, beden yaşamını cihazlar aracılığı ile sürdürmeye devam ettiğinde ne yapılacağına karar vermekte güçlük çekmektedirler (Hughes 1995). Son 40 yıldır organ nakillerinde sağlanan başarı bu konuda yeni duygusal sorulara ve sorunlara, kafa karışıklığına yol açmaktadır. Karar verme konusunda hem dini inançlar, hem de bilimsel kriterler yetersiz kalmaktadır. Kalp- nefes (Kardiyopulmoner) ölüm kriterlerini önde tutan İslam, Ortodoks Hıristiyanlık, Yahudilik, Budizm gibi dinlerde beyin ölümü konusunda bazı itirazlar ortaya çıkmaktadır. Birçok ülkede beyin ölümü yasal ve tıbbi olarak kabul edilmiş olsa da sağlık personeli de dâhil olmak üzere insanlar genellikle bu kavramı kabullenmekte ikilem içinde kalmaktadır. Geleneksel ölüm tanımlarından farklı olması ve bazı etik sorunlar içermesi de bu kararsızlıkta rol oynamaktadır (Lazar ve ark 2001).

Beyin ölümüne girmiş bir hasta yoğun bakım ünitesi personeli için tüketici, yüz güldürmeyen zor bir bakım hastası ve ödemeyi yapacak sigorta kurumları için “ödenmesi gereksiz yüklü bir fatura” anlamına gelirken, organ nakli ekibi için, paha biçilmez bir dönor anlamına gelmektedir. Beyin ölümü gerçekleştiğinde tedavi ekibi ve aile yaşam desteğini çekme ya da sürdürme konusunda bir karar verme sürecine girmektedir. Organ bağıışı konusunda ailenin vereceği kararda dini inançları, kültürel özelliklerinin yanı sıra beyin ölümü kararını veren tıbbi gruba güvenleri de önem taşımaktadır (Lazar ve ark 2001, Çelebi ve ark 2002). Sağlık personelinin beyin ölümü ve organ bağıışı konusundaki inanç (Akgün ve ark 2003, DuBois ve Anderson 2006) ve tutumları da bir şekilde ailenin kararına yansımaktadır (Siminoff ve ark 1995, Kennedy ve Farrand 1996, Pugliese ve ark 2001).

İnançlar toplumun sosyal, kültürel, ahlaki yapısına yön ve şekil veren değerlerdir. İnanç bir tutumun bilişsel bileşeni ile ilgilidir ve nesneye ilişkin değerlendirmelerle, nesne hakkındaki görüşleri ve genel bilgileri kapsar. Yani inançlar bireyin nesne ile ilgili sahip olduğu bilgiyi, tutumlar ise bireylerin hedef nesne ile ilgili tercih edilebilir veya tercih edilemez değerlendirmesini temsil eder. Sonuç olarak nesnenin özelliğinin değerlendirilmesi bireyin inancının gücü oranında bireyin tutumuna katkıda bulunur

(Tolan1991).

Bu çalışma sağlık personelinin beyin ölümü ve organ bağıışı konusundaki inanç ve tutumlarını saptamak, bu inançları üzerinde etkili olabilecek sosyodemografik değişkenleri araştırmak üzere gerçekleştirilmiştir.

YÖNTEM

Malatya’da hizmet veren 6 hastanede çalışan sağlık personelinin ulaşılabilen 350’sine kapalı uçlu soruların yer aldığı bir anket formu dağıtılmış, bir gün sonra doldurulmuş formlar geri alınarak toplanmıştır. Geri dönen 307 formdan bilgileri eksiksiz olan 93 doktor, 65 sağlık memuru, 38 sağlık personeli, 60 hemşire, 43 tıp öğrencisine ait 299 adedi değerlendirmeye alınmış, veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Sorulara verilen yanıt yüzdeleri saptanmış ve bazı değişkenler arasında ki-kare testi uygulanmıştır.

BULGULAR

Çalışma örneklemini yaşları 20–59 arasında (ortalama 31,4±7,9 yıl) değişen 299 denekten oluşmaktaydı. Örneklemin % 43,5’u kadın (yaş ortalaması 29,85±6,2), % 56,5’ü erkekti (yaş ortalaması 32,0±8,8). Örneklemin diğer sosyo-demografik verileri tablo.1’de sunulmuştur.

Deneklerin beyin ölümü (tablo 2) ve organ bağıışı (tablo 3) hakkındaki sorulara verdikleri yanıtlar ve bunların cinsiyete göre dağılımı (tablo 4, 5) tablolarda sunulmuştur.

Kadınların anlamlı çoğunluğu kalp-nefes (kardiyopulmoner) ölümü, erkeklerin ise çoğunluğu beyin ölümünü “*gerçek ölüm*” olarak tanımlamıştır ($p<0.01$). “*Beyin ölümüne girmiş ölümcül bir hasta için ne yapılmalı*” sorusuna erkekler kadınlara göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde, yüksek oranda “*sağlık kuruluşlarında hayatına son verilsin*” şeklinde cevap vermiştir ($p<0.002$).

İstatistiksel anlamlılıkta olmamakla birlikte eğitim düzeyi arttıkça beyin ölümünü gerçek ölüm olarak tanımlama oranı ve kendisi ya da bir yakını beyin ölümüne girdiğinde organlarını bağıışlama niyet yüzdesinin arttığı gözlenmiştir. İlköğretim düzeyinde eğitimi olan personelin büyük bir bölümü beyin ölümüne giren hastanın yaşatılabildiği kadar yaşatılmasını istemiştir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, beyin ölümüne girmiş bireye müdahale edilmeksizin bırakılması ya da sağlık kuruluşlarında yaşamına son verilmesi görüşü daha yüksek düzeyde benimsenir olmuştur. Kentte 5 yıldan daha az süredir yaşıyor olanlarda organlarını bağıışlama oranı, daha uzun süredir yaşayanlara göre daha yüksek oranda saptanmıştır ($p<0.001$).

“*Sizce bir kişi ne zaman ölmüştür*” sorusuna sağlık personeli, sağlık memuru ve

hemşireler daha yüksek oranda “*kardiyopulmoner işlev durması*” yanıtı, tıp öğrencileri ve doktorlar ise daha yüksek oranda “*beyin ölümü*” yanıtı vermiştir. Beyin ölümüne girdiği takdirde organlarını bağışlama isteği tıp öğrencilerinde istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde yüksek oranda bildirilmiştir ($p<0.001$). Sağlık personeli, sağlık memuru ve hemşirelerde “*beyin ölümüne giren hastanın yaşatılabildiği kadar yaşatılması*”, doktor ve tıp öğrencilerinde ise “*müdahale edilmeksizin kendi haline bırakılması ya da sağlık kuruluşunda hayatına son verilmesi*” yanıtı anlamlı derecede yüksek bulunmuştur (tablo 6, 7).

Değişkenlerin çapraz karşılaştırmalarında ise ölümün tanımında kararsızlık yaşandığı gözlenmektedir. “*Sizce beyin ölümü gerçek bir ölüm müdür*” sorusuna “*evet*” yanıtı verenlerin % 89,6’sı “*beynin bir daha çalışamayacak şekilde durmasının gerçek bir ölüm*” olduğunu düşünürken, %45,5’u “*kalp ve solunum durmasını gerçek ölüm*” olarak düşünmekteydi. Beyin ölümünü gerçek bir ölüm olarak kabul etmeyenlerin %54,5’u kalp ve solunum durmasını, %10,4’ü beyin ölümünü gerçek ölüm olarak kabul etmekteydi ($p=0,0001$).

Beyin ölümünün gerçek bir ölüm olduğunu düşünenlerin %75,7’si organlarını bağışlamaya evet derken; beyin ölümünü gerçek bir ölüm olarak görmeyenlerin %24,3’ü organ bağışına evet demiştir ($p= 0,0001$). Ölümü, beyin işlevlerinin durması olarak tanımlayanlar arasında beyin ölümüne girdiğinde organlarını bağışlamayı düşünenlerin oranı %72,9 iken, düşünmeyenlerin oranı %27,1’dir ($p= 0,0001$). Beyin ölümünü gerçek bir ölüm olarak kabul edenler içinde beyin ölümüne girdiğinde organlarını bağışlamayı düşünenlerin oranı %75,7 iken, düşünmeyenlerin oranı %24,3’dür ($p= 0,0001$). Beynin bir daha çalışamayacak şekilde durmasını gerçek ölüm olarak kabul edenler arasında, yakınlarının organlarını bağışlama konusunda istekli olanların daha yüksek oranda olduğu görülmüştür ($p= 0.006$). Organlarını bağışlamak istemeyenlerin % 50’si gerçek ölümün kalbin ve solunumun durmasıyla gerçekleştiğini düşünmektedir. Yakınlarınızın organlarını bağışlar mısınız sorusuna hayır diyenlerin %59,7’si kalp ve solunum durmasını gerçek ölüm olarak kabul etmektedir.

Beyin ölümüne girerseniz organlarınızı bağışlar mısınız sorusuna evet diyenlerin %96,5’u yakınları için de organ bağışına evet demiştir ($p= 0.006$). Organlarınızı bağışlar mısınız sorusuna hayır diyenlerin ise %73,2’si yakınınızın organlarını bağışlar mısınız sorusuna da hayır yanıtını vermiştir.

Sizce beyin ölümü gerçek bir ölüm müdür sorusuna evet diyenlerin %36,3’ü yaşatılabileceği kadar yaşatılsın; % 31,9’u sağlık kuruluşlarında hayatına son verilsin yanıtını vermiştir. Sizce beyin ölümü gerçek bir ölüm müdür sorusuna hayır diyenlerin %

61,1'i yaşatılabileceği kadar yaşatılsın, %14,7'i sağlık kuruluşlarında hayatına son verilsin yanıtını vermiştir. Beyin ölümüne girenlerin sağlık kuruluşlarında yaşamına son verilmesini önerenlerin %82,3'ü beyin ölümünü gerçek bir ölüm olarak nitelendirmektedir.

Organ bağışında bulunmayı kabul edenlerin % 35,7 'si beyin ölümüne girmiş bir hastanın yaşatılabileceği kadar yaşatılmasını, %34,1'i ise sağlık kuruluşlarında hayatına son verilmesini istemektedir. Organ bağışında bulunmayı kabul etmeyenlerin %57,9'u yaşatılabileceği kadar yaşatılmasını, %14'ü ise sağlık kuruluşlarında hayatına son verilmesini istemektedir. Beyin ölümüne girmiş ölümcül hastanın yaşamına sağlık kuruluşlarında son verilmesini önerenlerin %79,7'si, beyin ölümüne girdiğinde organlarını bağışlayabileceğini bildirmiştir (p= 0,0001). Yakınının organlarını bağışlamayı kabul edebileceklerin % 34,0 'ü beyin ölümüne girmiş ölümcül bir hastanın yaşatılabileceği kadar yaşatılmasını önerirken, %36,2'si sağlık kuruluşlarında hayatına son verilmesini önermektedir. Yakınının organlarını bağışlamak istemeyenlerin %55,6'sı beyin ölümüne girmiş hastanın yaşatılabileceği kadar yaşatılmasını isterken; %18,3'ü sağlık kuruluşlarında hayatına son verilmesini istemektedir.

TARTIŞMA

Sağlık personelinin beyin ölümü ve organ bağışına ilişkin inanç ve tutumlarını değerlendirmek üzere Türkiye'de (Aktekin 1994, Çelebi ve ark 2002, Akgün ve ark 2003) ve diğer ülkelerde yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır (Puglise ve ark 2001, Ingram ve ark 2002, Kim ve ark 2006). Bu çalışmalarda olduğu gibi, bizim çalışmamızda da beyin ölümü ve organ bağışı konusunda sağlık personelinin net bir görüşe ve kararlılığa sahip olmadığı izlenimi edinilmektedir. Örneğin "Beyin ölümü gerçek bir ölüm müdür?" sorusuna evet yanıtı veren deneklerin %29,9'u ölümü kalp ve solunum durması olarak tanımlamaktaydı. Başka bir soruda beyin ölümünü gerçek bir ölüm olarak görmeyenlerin %10,4'ünün "sizce bir insan ne zaman ölmüştür" sorusuna "beyni durduğunda" yanıtını vermesi de "ölümün tanımı" konusunda çelişki yaşandığını düşündürmektedir.

Beyin ölümünü gerçek bir ölüm olarak kabul etmenin organ bağışını etkilediği bildirilmektedir (Singh ve ark 2002, Kim ve ark 2004). Doktorlar ve tıp öğrencilerinin diğer sağlık personeline oranla beyin ölümünü daha yüksek oranda gerçek bir ölüm olarak görmelerinin, kendileri ya da yakınları beyin ölümüne girdiği takdirde organ bağışında bulunmaya daha istekli olmalarının, literatürdeki bazı çalışmaların sonuçlarıyla uyumlu olduğu görülmektedir (Singh ve ark 2002, Boch ve Madsen 2005).

Molzahn (1997a) hekimlerde yaptığı çalışmada, hekimlerin %95'inin organ

bağışına prensip olarak olumlu baktığı halde, sadece %63'ünün organ vericisi kartına sahip olduğunu, genç ve kadın olmanın organ bağışlamayı olumlu etkileyen değişkenler olduğunu saptamıştı. Hekimlerin çoğunun yakınlarının organlarını bağışlama konusunda isteksiz olduğunu gözlemişti.

Streng (1998) tıp öğrencilerinin %59'unun organlarını bağışlamaya istekli olduğunu, %30'unun bağış kartı olduğunu, eğitim yılı arttıkça bu oranların yükseldiğini bildirmişti. Çeşitli çalışmalarda tıp eğitimi arttıkça organ bağışına karşı tutumun daha olumlu olduğu saptanmıştır (Schaeffner ve ark 2004, Burra ve ark 2005). Bizim çalışmamızda da hekimlerin ve tıp öğrencilerinin organ bağışı konusunda diğer sağlık elemanlarına göre daha istekli oldukları gözlemlendi.

Akgun ve Ark (2003) beyin ölümü ve organ bağışı konusunda gerekli olan koşullar konusunda hemşirelerin %69,5'unun, hekimlerin %78,6'nın doğru bilgiye sahip olduğunu, hekimlerin organ bağışlama konusunda hemşirelere göre daha yüksek oranda istekli olduklarını bulgulamıştı. Hekimlerin %44,2'si organ bağışına istekli olmasına rağmen sadece %17,9'u organ bağışı kartına sahipti. Schaeffner ve Ark (2004)'nın çalışması, tıp öğrencisi ve hekimlerin ancak % 8'inin aile bireylerinin organlarını bağışlama konusunda kendilerini hazırlıklı hissettiklerini ortaya koymuştu.

Molzahn (1997b) Kanada'da yoğun bakım hemşirelerinin %92'sinin organ bağışına prensip olarak olumlu baktıkları halde, %85'i organ vericisi olma konusunda kararsız olduğunu bildirmişti. Boey'in (2002) yaptığı çalışmada hemşirelerin % 55'i organ bağışlama konusunda kararsız olduklarını bildirmişlerdi. Genç ve bekâr hemşireler organ bağışlamaya daha istekli bulunmuştu. Ozdag (2001)'in Eskişehir'de yaptığı çalışmada hemşirelerin %87,7'si organ bağışı konusunda olumlu düşünmesine rağmen, ancak %36,7'si aile üyeleri beyin ölümüne girdiğinde organlarını bağışlayabileceğini bildirmişti.

McCoy ve Bell (1994) hemşirelerin organ vericisi ya da alıcısı ile etkileşim içinde olma düzeyleri arttıkça, organ bağışına karşı tutumlarının daha olumlu olduğunu saptamıştı.

Sağlık ekibinin etik kurallara uygun davranmayacağına dair kuşklar da organ bağışı tutumunu etkileyebilmektedir. Çalışmamızda yer almayan bir soru olmakla birlikte organ bağışı konusunda isteksiz ya da kararsız olmada sağlık sistemine ve ekibine güvensizliğin rol oynayabileceği düşünülmektedir. Çelebi ve arkadaşları (2002) Doğu Anadolu'da yaptıkları bir çalışmalarında sağlık personelinin ve halkın organ bağışı konusunda olumsuz düşüncelerinde hekime güvensizlik ve dini faktörlerin rol oynadığını bildirmişlerdir.

SONUÇ

Sağlık personelinin ölüm tanımı sosyo-kültürel ve demografik etkenlere bağlı sosyolojik bir nitelik taşımaktadır. Bunlar içinde araştırmanın odaklandığı beyin ölümü ile organ nakli arasında inanç ve tutumlara bağlı bir ilişki gözlenmektedir.

Sağlık personelinin beyin ölümü ve organ bağışısı konusundaki tutumları, hasta yakınlarını bağış konusunda ikna etmeleri sürecinde etkili olmaktadır. Bilgi düzeyinin artışına paralel olarak organ bağışısına karşı olumlu tutumun arttığı (Burra ve ark 2005, Chernenko ve ark 2005) göz önünde bulundurulacak olursa, sağlık personelinin bu konudaki eğitimi önem kazanmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akgun HS, Bilgin N, Tokalak,I, Kut A, Haberal M. Organ donation: a crosssectional survey of the knowledge and personal views of Turkish health care professionals. *Transplantation Proceedings* 2003;35:1273–1275.
- Aktekin M. Organ donation: dilemma of health personel. *Dialysis Transplant Burn*; 1994; 7: 56–62.
- Boey KW. A cross-validation study of nurses' attitudes and commitment to organ donation in Hong Kong. *Int.J.Nurs.Stud.* 2002;39: 95–104.
- Bogh L, Madsen M. Attitudes, knowledge, and proficiency in relation to organ donation: a questionnaire-based analysis in donor hospitals in northern Denmark. *Transplant.Proc.* 2005;37:3256–3257.
- Burra P, De BM, Canova D, D'Aloiso MC, Germani G, Rumiati R ve ark. (2005). Changing attitude to organ donation and transplantation in university students during the years of medical school in Italy. *Transplant.Proc.* 2005;37:547–550.
- Chernenko SM, Jensen L, Newburn-Cook C, Bigam DL. Organ donation and transplantation: a survey of critical care health professionals in nontransplant hospitals. *Prog.Transplant.* 2005;15: 69–77.
- Çelebi F, Balık AA, Yılmaz I, Polat KY. Doğu Anadolu Bölgesi İnsanı Organ Bağışısına Nasıl Bakıyor? *T Klin J Med Ethics, Law and History* 2002;10:38.
- DuBois JM, Anderson EE. Attitudes toward death criteria and organ donation among healthcare personnel and the general public. *Prog.Transplant.* 2006;16:65–73.
- Giddens A. *Sosyoloji*, Ayraç Yay. Ankara, 2000.
- Göz F, Güreli ŞŞ. Yoğun bakım hemşirelerinin organ bağışısı ile ilgili düşünceleri. *Fırat Sağlık Hizmetleri Derg.* 2007;2:77-88
- Hughes JJ. Brain Death and Technological Change: Personal Identity, Neural Protheses and Uploading. *Second International Symposium on Brain Death . Havana Cuba. 27-9-2006.Ref Type: Report.* 1995.
- Ingram JE, Buckner EB, Rayburn AB. Critical care nurses' attitudes and knowledge related to

- organ donation. *Dimens.Crit Care Nurs.* 2002;21:, 249–255.
- Kennedy HB, Farrand L. Attitudes of emergency nurses toward organ and tissue donation. *J.Emerg.Nurs.* 1996;22: 393-397.
- Kim JR, Elliott D, Hyde C. Korean health professionals' attitudes and knowledge toward organ donation and transplantation. *Int.J.Nurs.Stud.*2004; 41:299–307.
- Kim JR, Fisher MJ, Elliott D. Undergraduate nursing students' knowledge and attitudes towards organ donation in Korea: Implications for education. *Nurse Educ.Today* 2006; 26: 465-474.
- Lazar NM, Shemie S, Webster GC, Dickens BM. Bioethics for clinicians: 24. Brain death. *CMAJ* 2001; 164:833–836.
- McCoy LK, Bell SK. Organ donation and the rural critical care nurse. *Am.J.Crit Care* 1994; 3:473–475.
- Molzahn AE. Knowledge and attitudes of critical care nurses regarding organ donation. *Can.J.Cardiovasc.Nurs.* 1997;8: 13–18.
- Molzahn AE. Knowledge and attitudes of physicians regarding organ donation. *Ann.R.Coll.Physicians Surg.Can.*1997; 30: 29–32.
- Morioka M. Cross-cultural Approaches to the Philosophy of Life in the Contemporary World:From Bioethics to Life Studies. In M.Sleeboom (Ed.), *Genomics in Asia: A Clash of Bioethical Interests?* London: Kegan Paul. 2004:179–199.
- Ozdog N. The nurses knowledge, awareness and acceptance of tissue-organ donation. *EDTNA. ERCA.J.* 2001;27:201-206.
- Pugliese MR, Degli ED, Venturoli N, Mazzetti GP, Dormi A, Ghirardini A ve ark. Hospital attitude survey on organ donation in the Emilia-Romagna region, Italy. *Transpl.Int.* 2001;14: 411–419.
- Rosner F. The Definition of death in Jewish law. In S J Youngner , RM Arnold, R Schapiro (Eds.), *The definition of death: Contemporary controversies* Baltimore: Johns Hopkins University Press 1999: 210-221.
- Roux JP. *Altay Türklerinde Ölüm*, Kabalcı Yay.İstanbul. 1999.
- Schaeffner ES, Windisch W, Freidel K, Breitenfeldt K, Winkelmayr WC. Knowledge and attitude regarding organ donation among medical students and physicians. *Transplantation* 2004;77: 1714–1718.
- Siminoff LA, Arnold RM, Caplan AL. Health care professional attitudes toward donation: effect on practice and procurement. *J.Trauma* 1995;39:553–559.
- Singh P, Kumar A, Pandey CM, Chandra H. Level of awareness about transplantation, brain death and cadaveric organ donation in hospital staff in India. *Prog.Transplant.* 2002;12: 289–292.
- Strenge H. Organ donation from the viewpoint of the medical students. *Psychother.Psychosom.Med.Psychol.* 1998;48: 457–462.
- Tolan B, Esen G, Batmaz V. *Sosyal Psikoloji*. İstanbul, Adım Yayıncılık, 1991, s.258

ANKET SORULARI

1. Sizce bir kişi ne zaman ölmüştür?

- Kalbi durduğunda ( )
- Nefes alıp vermediğinde ( )
- Hem kalbi durup hem nefes alıp veremediğinde ( )
- Beyni bir daha çalışmayacak şekilde durduğunda ( )

2. Sizce beyin ölümü gerçek bir ölüm müdür?

Evet ( ) Hayır ( )

3. Beyin ölümüne girmiş ölümcül bir hasta

- Yaşatılabildiği sürece yaşatılsın ( )
- Müdahale edilmeksizin kendi haline bırakılsın ( )
- Sağlık kuruluşlarında hayatına son verilsin ( )

4. Beyin ölümüne girerseniz, organlarınızın bağışlanmasını ister misiniz?

Evet ( ) Hayır ( )

5. Bir yakınınız beyin ölümüne girdiğinde organlarınızı bağışlar mısınız?

Evet ( ) Hayır ( )

Tablo 1. Gönüllülerin sosyodemografik özellikleri

		Sayı	%
Eğitim durumu	İlköğretim	8	2,7
	Lise	101	33,8
	Üniversite	190	63,5
Mesleği	Doktor	93	31,1
	Sağlık memuru	65	21,7
	Sağlık personeli	38	12,7
	Hemşire	60	20,1
	Tıp öğrencisi	43	14,4
Medeni durumu	Evli	165	55,2
	Bekâr	134	44,8
Gelir durumu	300–500 YTL	62	20,7
	600–1500 YTL	102	34,1
	1500 YTL üstü	82	27,4
	Belirtilmemiş	53	17,7
Kimlerle yaşadığı	Anne ve baba	91	30,4
	Eş ve çocuklar	159	53,2
	Yalnız	28	9,4
	Yurt ve arkadaş	21	7,0
Kaç yıldır bu şehirde yaşadığı	1 yıldan az	22	7,4
	1–5 yıl	53	17,7
	5–10 yıl	49	16,4
	10 yıldan fazla	52	17,4
	Doğduğundan beri	82	27,4
	Belirtilmemiş	41	13,7

Tablo:2- Sağlık personelinin ölüm tanımı hakkındaki görüşleri

	Sayı	%
Sizce bir kişi ne zaman ölmüştür?		
Kalbi ve nefesi durduğunda	134	44,8
Beyni çalışmadığında	144	48,2
Hem kalbi, hem beyini durduğunda	21	7,0
Sizce beyin ölümü gerçek bir ölüm müdür?		
Evet	204	68,2
Hayır	95	31,8

Tablo:3- Sağlık personelinin organ bağışığı hakkındaki görüşleri

	Sayı	%
Beyin ölümüne girerseniz organlarınızı bağışlar mısınız?		
Evet	185	61,9
Hayır	114	38,1
Bir yakınınız beyin ölümüne girse organlarınızı bağışlar mısınız?		
Evet	141	47,2
Hayır	142	47,5
Kararsızım	16	5,4
Beyin ölümüne girmiş bir hastaya ne yapılınsın?		
Yaşatılabildiği kadar yaşatılınsın	132	44,1
Kendi haline bırakılınsın	79	26,4
Sağlık kuruluşunda hayatına son verilsin	79	26,4
Kararsızım	9	3,0

Tablo:4- Sağlık personelinin cinsiyetlerine göre ölüm tanımı hakkındaki görüşleri

	Kadın		Erkek		P
	Sayı	%	Sayı	%	
Sizce bir kişi ne zaman ölmüştür?					
Kalbi ve nefesi durduğunda	68	52,3	66	39,1	0,11
Beyni çalışmadığında	50	38,5	94	55,6	
Hem kalbi, hem beyini durduğunda	12	9,2	9	5,3	
Sizce beyin ölümü gerçek bir ölüm müdür?					
Evet	79	60,8	125	74,0	0,15
Hayır	51	39,2	44	26,0	

Tablo:5- Sağlık personelinin cinsiyetlerine göre organ bağışığı hakkındaki görüşleri

	Kadın		Erkek		P
	Sayı	%	Sayı	%	
Beyin ölümüne girerseniz organlarınızı bağışlar mısınız?					
Evet	78	60	107	63,3	,559
Hayır	52	40	62	36,7	
Bir yakınınız beyin ölümüne girse organlarınızı bağışlar mısınız?					
Evet	53	40,8	88	52,1	0,77
Hayır	67	51,5	75	44,4	
Kararsızım	10	7,7	6	3,6	
Beyin ölümüne girmiş bir hastaya ne yapılınsın?					
Yaşatılabildiği kadar yaşatılınsın	66	50,8	66	39,1	,002
Kendi haline bırakılınsın	40	30,8	39	23,1	
Sağlık kuruluşunda hayatına son verilsin	20	15,4	59	34,9	
Kararsızım	4	3,1	5	3,0	

Tablo 6. Mesleklerine göre deneklerin beyin ölümü hakkındaki sorulara verdikleri yanıtlar

	Doktor		Sağlık Memuru		Sağlık Personeli		Hemşire		Tıp Öğrencisi		p
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Sizce bir kişi ne zaman ölmüştür?											
Kalbi ve nefesi durduğunda	27	29,0	42	64,6	22	57,9	32	53,3	11	25,6	,000
Beyni çalışmadığında	59	63,4	22	33,8	14	36,8	20	33,3	29	67,4	
Hem kalbi, hem beyini durduğunda	7	7,5	1	1,5	2	5,3	8	13,3	3	7,0	
Sizce beyin ölümü gerçek bir ölüm müdür?											
Evet	69	74,2	42	64,6	26	68,4	36	60,0	31	72,1	,394
Hayır	24	25,8	23	35,4	12	31,6	24	40,0	12	27,9	

Tablo 7. Mesleklerine göre deneklerin organ bağıışı hakkındaki sorulara verdikleri yanıtlar

	Doktor		Sağlık Memuru		Sağlık Personeli		Hemşire		Tıp Öğrencisi		p
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Beyin ölümüne girerseniz organlarımızı bağışlar mısınız?											
Evet	66	71,0	32	49,2	16	42,1	38	63,3	33	76,7	,001
Hayır	27	29,0	33	50,8	22	57,9	22	36,7	10	23,3	
Bir yakınınız beyin ölümüne girse organlarınızı bağışlar mısınız?											
Evet	54	58,1	27	41,5	11	28,9	25	41,7	24	55,8	,063
Hayır	36	38,7	35	53,8	23	60,5	30	50,0	18	41,9	
Kararsızım	3	3,2	3	4,6	4	10,5	5	8,3	1	2,3	
Beyin ölümüne girmiş bir hastaya ne yapılınsın?											
Yaşatılabildiği kadar yaşatılınsın	29	31,2	36	55,4	20	52,6	32	53,3	15	34,9	,037
Kendi haline bırakılınsın	9	28,0	12	18,5	9	23,7	19	31,7	13	30,2	
Sağlık kuruluşunda hayatına son verilsin	36	36,6	15	23,1	7	18,4	9	10,5	14	32,6	
Kararsızım	4	4,3	2	3,1	2	5,3	0	0	1	2,3	

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 401-426, ELAZIĞ-2010

KETHÜDÂ MEHMED SAİD EFENDİ’NİN KARADENİZ BOĞAZ YAMAKLARININ İSYANINA DAİR NOTLARI

Notes of Kethüdâ Mehmed Said Efendi about Black Sea Passage Rebellion

Songül ÇOLAK*

Özet

Sultan III. Selim döneminde girilen yenileşme hareketleri askerlerin çıkardığı bir isyan ile son bulmuştur. Berlin *Staatsbibliothek Orientabteilung* (Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu Bölümü)’ta bu isyana dair bir elyazması tespit edilerek makalemize kaynak seçilmiştir. 14 varak olan bu yazma Kethüdâ Mehmed Said Efendi’ye aittir. Said Efendi’nin, bu 14 varaklık müstakil yazmasının dışında yine aynı kütüphanede “*Târîh-i Sa’id Efendi*” adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Bu eser Seyyid Ahmed Tebrizi tarafından istinsah edilmiş olmasına rağmen 14 varaklık olan yazma büyük ihtimalle Said Efendi’nin kendi kaleminden çıkmıştır. Şimdiye dek Said Efendi’nin tarihçesinin dört nüshasının varlığı bilinmekteydi. Berlin’de bulunduğunu tespit ettiğimiz bu nüshalar ile eserin bilinen nüshalarının altı olduğu görüldü. Elyazmasında Karadeniz’deki boğaz yamaklarının isyanı başlatmaları, III.Selim’i tahttan indirmeleri, asilerle karşılıklı bir hüccetin imzalanması vb. konular ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kethüdâ Mehmed Said Efendi, III. Selim, Nizâm-ı Cedîd, Karadeniz Boğaz Yamakları, Hüccet-i Şer’iyye.

Abstract

Renovation attempts of Sultan The IIIrd Selim’s period has failed due to a rebellion of the soldiers. Handwrite notes which can be source to researches of this rebellion has found in Berlin *Staatsbibliothek Orientabteilung* (Berlin National Library’s East Section) and has chosen as a source to this article. These handwrite notes which consist of 14 pages, belongs to Kethüdâ Mehmed Said Efendi. Beside of these handwrite notes, there is also an another work belongs to Said Efendi which named “*Târîh-i Sa’id Efendi*” in the same library. Although this work has published by Seyyid Ahmed Tebrizi, the handwork notes which consist of 14 pages, high probability has written by Said Efendi himself. There 4 copies of works of Said Efendi were

* Yrd.Doç.Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Antakya; e-mail: scolak@mku.edu.tr

known. Now, with these copies, number of the copies increased to 6. These handwrite notes tells about begining the rebellion of the soldiers, removing the IIIrd Selim away of the throne, signaturing a treaty between the rebels and the new government. And etc...

Key Words: Kethüdâ Mehmed Said Efendi, III. Selim, Nizâm-ı Cedîd (new regularity), Karadeniz Boğaz Yamaklar (Black Sea Pass' soldiers) , Hücet-i Şer'iyeye (canonical treaty).

Giriş

Sultân III. Selim döneminde (1789-1807) askerî, idârî, siyasî, ilmî alanlarda yapılan ıslahat girişimleri ile Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler arasındaki konumu yeniden güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu hedefi gerçekleştirme azminde olan III. Selim, daha şehzâdeliği esnasında¹ kendinden önceki kafes hayatı uygulamasına tâbi tutulan şehzadelere farklı bir sultanlığa ön hazırlık süreci yaşamıştır. Shaw'ın ifadesi ile O, “gençliğinde sarayın boğucu atmosferinden kaçan ilk Osmanlı şehzâdesiydi”(Shaw, 2002:611). Gerek babası Sultan III. Mustafa (1757-1774) tarafından sunulan eğitim imkânları, gerek kendisine bu dönemde girilen ıslahatları ve kurulan yeni müesseseleri gözlemleme şansının tanınması, onda yenilikçi anlayışın oluşmasında şüphesiz çok etkili olmuştur². Nitekim padişahlığı döneminde devlette yapılacak iyileştirmelerle ilgili olarak devlet adamlarından layihalar istemesi ve Avrupa'daki değişim ve gelişmeleri takip etmesi onda şekillenen ıslahatçı anlayışın bir sonucudur. Onun bu anlayışının bir neticesi olarak Osmanlı Devleti'nde Nizâm-ı Cedîd denilen yenilik hareketleri başlatılmıştır. Nizâm-ı Cedîd kapsamlı olarak III. Selim döneminde gerçekleştirilen bütün yenilikleri, dar anlamda ise Avrupa tarzında yetiştirilmeye çalışılan talimli askeri birlikleri ifade etmektedir³.

Bugün, gerek Sultan III. Selim dönemi ve bu bağlamda Nizâm-ı Cedîd ıslahatları ve gerekse ıslahatlara karşı başlatılan Kabakçı Mustafa İsyanı pek çok araştırmacı tarafından ele alınıp değerlendirilmiştir⁴. Bu nedenle çalışmamızda bu ıslahatları ve III. Selim'in hal'ine sebep olan Kabakçı İsyanı'nı ayrıntılı olarak incelemeyeceğiz. Makalemizde amaçladığımız Nizâm-ı Cedîd ordusuna karşı ayaklanan Karadeniz'deki Boğaz yamaklarının bu isyanı nasıl gerçekleştirdiklerine dair Berlin'den temin ettiğimiz

¹ III. Selim'in şehzâdeliği hakkında bilgi için bkz. Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Hür Güldü), Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s. 16-23.

² Besim Özcan, “Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedîd)”, *Türkler*, C. 12, s. 671.

³ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Nizam-ı Cedid (1789-1807)*, TTKB, Ankara 1988, s. 28.

⁴ Yapılan çalışmalar hakkında bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 98-101, 130-133.

Kethüdâ Mehmed Said Efendi'ye ait notların varlığını literatüre kazandırmak ve isyanın notlara yansıyan haliyle genel bir değerlendirmesini yapmaktır.

Kethüdâ Mehmed Said Efendi'nin Notları

Makalemize kaynaklık eden Kethüdâ Mehmed Said Efendi'ye ait notlar, Berlin *Staatsbibliothek Orientabteilung* (Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu Bölümü)'tan temin edilmiştir ve Barbara Flemming'in *Türkische Handschriften (Türkçe Elyazmaları)* adlı katalogunda Nr. 206, Ms. Or. Oct. 3101'de numarada kayıtlıdır⁵. Bu katalogda yazmanın bulunduğu yer Staatsbibliothek Marburg olarak gösterilse de elyazmalarının büyük kısmı Berlin'de toplandığından kaynağımızı Berlin'deki kütüphaneden temin ettik.

Söz konusu ettiğimiz elyazması muhtemelen yine aynı katalogda Nr. 205'te kayıtlı, Mehmed Sa'id, Kethüdâ-yı Veli Efendi zâde "*Târîh-i Sa'id Efendi*" adlı yazmanın konu itibariyle bir parçasıdır⁶. Ancak 14 varak halinde müstakil olarak bulunmaktadır⁷. Gerek kullanılan kâğıdın cinsi, gerek yazı tarzı ve gerekse her varakta yer alan satır sayıları "*Târîh-i Sa'id Efendi*" yazmasından farklıdır⁸. Kethüdâ Said Efendi'nin "*Târîh-i Sa'id Efendi*" adlı tarihçesi, Seyyid Ahmed Tebrizi tarafından istinsah edilmiş olmasına rağmen, bizim kullandığımız Karadeniz Boğaz yamaklarının isyanına dair yazma, son varakta yer alan "*Harrîrehû el-fakîrî'l-'abîd Mehmed Sa'id kethüdâ-yı merhûm Veli Efendi-zâde*"⁹ ifadesine göre büyük ihtimalle Said Efendi'nin kendisine aittir¹⁰.

Said Efendi'nin yamakların isyanına dair kaleme aldığı bu yazması 14 varaktır, her varak 21 satırdan oluşmaktadır. Bazı varakların kenarları nem dolayısıyla silinmiştir. İlk varakta (1a) Hocazâde Yahya İskender adlı şahıs, düştüğü notta bu eserin ölen Suphi Paşa'nın mirasından kendisine intikal ettiğini yazmaktadır¹¹. Yazma vr. 1b'de "*Sübhân min lâ-inkzâû'l meleke, işbu bin iki yüz yigirmi iki sâl-ı 'ibret*" ifadesi ile başlamakta, vr.

⁵ Barbara Flemming, *Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, Türkische Handschriften*, yay. Wolfgang Voigt, C. XIII, 1, Wiesbaden 1968, s. 162-163.

⁶ Flemming, *a.g.e.*, s. 163.

⁷ Aynı katalogda Nr. 205, Hs. or. quart 1145 numarada kayıtlı "*Târîh-i Sa'id Efendi*" 114 varaktan oluşmaktadır. Talik hattıyla yazılmıştır. Müstensihî Seyyid Ahmed Tebrizi'dir . 17 Kasım 1911 tarihinden istinsahın bu senelerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Eser I. Petro dönemi ve Türk-Rus Savaşı ile başlamakta, 1807, III. Selimin düşüşü, 1808, Sultan Mustafa'nın tahttan indirilişi ile devam etmekte ve Emir-i ahur Hacı Ahmed Oğlu'nun öldürülmesi ile son bulmaktadır. Flemming, *a.g.e.*, s. 162.

⁸ Bu farklılıklar şöyledir: "*Târîh-i Sa'id Efendi*" sarı kağıt üzerine, talik ile 19 satırdan oluşacak şekilde yazılmıştır. 14 varaklık yazma ise kahverengi, aharlı kağıt üzerine nesih ile her varak 21 satırdan oluşacak şekilde yazılmıştır. Flemming, *a.g.e.*, s. 162.

⁹ Kethüdâ Said Efendi, *Karadeniz Boğaz Yamaklarının İsyanı*, vr. 13b. (ileride SE)

¹⁰ Flemming, *a.y.*

¹¹ Flemming, *a.g.e.*, s. 163.

13b’de “*nefret olduğundan bâdî-i ziyâdegî-i madde memnûniyet oldu. Yevm-i merkûmda mûmâ-ileyh Seyyidâ Efendi Tarsus’a nefy ile tağrîb ve bu makûle hareketde olan emsâli terhîb olundu. Harrirehû el-fakirü’l-‘abîd Mehmed Sa’id kethüdâ-yı merhûm Veli Efendi-zâde*” ifadesi ile bitmektedir. 14. varak ise boş bırakılmıştır.

Kethüdâ Said Efendi’nin tarihçesi Ahmet Özcan tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Tezde, Said Efendi’nin Tarihçesinin dört nüshasının varlığından bahsedilmektedir¹². Bunlardan biri Türk Tarih Kurumu Kütüphânesinde Nu°: 121’de kayıtlı “*Târîh-i Osman*”, diğeri İstanbul Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitapları, Nu°: 3367’de kayıtlı “*Târîh-i Vak’a-i Selimiye*”, bir diğeri Süleymâniye Kütüphânesi, Esad Efendi 2143’te kayıtlı “*Türk-Rus Münasebetleri ve Savaşları Tarihi (1097-1234 yılları arası)*”, sonuncusu ise Özcan’ın tezine kaynak olan Viyana Milli Kütüphânesinde Nu°: 1123’te kayıtlı “*Said Efendi Tarihçesi*”dir. Yukarıda, Said Efendi’nin Tarihçesinin iki nüshasının da Berlin’de bulunduğunu tespit ettiğimize göre tarihçenin bilinen nüsha sayısının artık altı olduğunu kabul edebiliriz.

Makalemizi yazarken Said Efendi’nin Berlin’de bulunduğunu belirttiğimiz “*Târîh-i Sa’id Efendi*” adlı tarihçesine ulaşamadığımızdan Boğaz yamakları ile ilgili notların bu tarihçe içerisinde ne kadarı ile var olduğunu, benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koyamadık. Ancak Ahmet Özcan’ın, Viyana nüshasını esas alan çalışması ile mukayese ettiğimizde bazı farklılıkların olduğunu gördük. Bu farklılıkların çoğunluğu anlamı değiştirmeyen kelime eksiklik veya fazlalıkları olmakla beraber verilen bilgilerde de farklılıklar bulunmaktadır. Anlamı değiştirmeyen kelime farklılıkları şöyle örneklendirilebilir: Kaynağımız olan nüshada “*İşbu bin ikiyüz yigirmi iki sâl-ı ‘ibret-iştimâl Ribü’l-evvelinin*”¹³ diye başlayan cümle Viyana nüshasında “*İşbu bin ikiyüz yigirmi iki senesi Rebü’l evvelinin*”¹⁴ şeklinde, “*tîğ-ı heder eyledikleri boğazda tabyalara me’mûrlardan*”¹⁵ cümlesi, “*tîğ-ı heder eyledikleri boğazda tabyalar ta’mirine*”¹⁶ şeklinde, “*Nizâm-ı Cedîd ocağının irtifa’ına dâir*”¹⁷ cümle, “*Nizâm-ı Cedîd ocağının bi’l-küllîye irtifa’ına dâir*”¹⁸ şeklinde verilmiştir.

Aktarılan bilgilerdeki farklılıkları da şöyle örneklendirebiliriz: Kaynak

¹² Nüshalar ve Said Efendi’nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Özcan, *Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1999, s. XVII-XIX.

¹³ SE, vr. 1b, sr. 2.

¹⁴ Ahmet Özcan, a.g.e, s. 99.

¹⁵ SE, vr. 1b, sr. 10-11.

¹⁶ Ahmet Özcan, a.y.

¹⁷ SE, vr. 3a, sr. 12.

¹⁸ Ahmet Özcan, a.g.e, s. 101.

yazmamızda vr. 5b'de, asilerin öldürüp başını kestikleri Ser-Kâtip Ahmed Efendi'nin katledilişi anlatılır ve onunla ilgili bilgi son bulur¹⁹. Viyana nüshasında ise Ser-Katip Ahmed Efendi'nin ölümü aynı şekilde anlatıldıktan sonra, onun yakalanmadan önce asilerin gazabından kurtulmak için nasıl bir çareye başvurduğu da aktarılır²⁰. Bunun gibi kaynağımızda 9a'da yer alan ocak ağalarının ve zabitlerin imzayı saraya gönderdikleri hüccet zeylinde verilen isimler ve şahıslara ait bilgiler de Viyana nüshası ile farklılıklar gösterir²¹.

Said Efendi'nin Notlarında Karadeniz Boğaz Yamaklarının İsyanı

Sultân III. Selim ile özdeşleşen Nizâm-ı Cedîd ıslahat hareketinin askeri boyutu olan Nizâm-ı Cedîd ordusu, ilk defa İstanbul'da ve daha sonra da Anadolu'da kurulmuş, ilk askeri başarısını da Napolyon'un Mısır seferi sırasında Akka önlerinde almıştı (1799). Bu sefer sonrasında Rumeli'de eşkıya hareketlerinin genişlemesi, Sırların ayaklanma girişimleri, Rusya ile savaş halinin ortaya çıkması, hükümeti, bu bölge ile ilgilenmeye yöneltmiş, ortaya çıkan ya da çıkması olası olan tehlikelere karşı Nizâm-ı Cedîd askerinin Rumeli'ye geçirilmesine ve orada da bu askeri teşkilatın kurulmasına karar verilmişti²². Bu bağlamda III. Selim, Karaman Valisi Abdurrahman Kadı Paşa'ya emirler vererek İstanbul yoluyla Rumeli'ye geçmesini bildirmişti. Emre göre Kadı Paşa, süratle ordu ile Sırlar üzerine yürüyecekti. Bu vesileyle Rusya'ya ve Dubrovnik dolaylarını işgal eden Fransa'ya karşı gösteriş yapılacak, esasında ise Nizâm-ı Cedîd teşkilatı orada yerleştirilecekti²³. Fakat bu plân Nizâm-ı Cedîd'e karşı olan Sadrazam İsmail Paşa'nın engelleme çabalarıyla karşılaştı. Kadı Paşa'nın hareketine mâni olmak isteyen İsmail Paşa, gizlice bir yandan hanedandan şehzâde Mustafa taraftarlarıyla ittifak ederken diğer

¹⁹ “Ser-kâtibi Ahmed Efendi'yi dahi ol gün Bozdoğan Kemerî'nde bir hânede muhtefî olduğu ma'lûm ve ahzı için kasd-ı hücumları hâne basılacağı meczûm oldukda dama çıkup firâr kasdıyla damdan dama geçerek Kalenderhâne Medresesi karşusunda bir menzilin damı kenarına gelüp onbeş dirâ' mürtefî mahalden alçalup kendini aşağı atup beyne'l-hayât ve'l-memât biri başını kat'la kapup meydâna îsâl ve lâşesine dahi ip takup kefereye sürüderek mecmu'a irsâl eylediler. “Uçdu damdan itdi tamuyu meğer, bu köpeğe bu kadar uçmak yeter.” beyt-i kadîm-i meşhûrunun ednâ tağyîr ile hurûf-i menkûtasını zurefâ-yı 'asrdan ba'zı zevât-ı fezâil-nisâb şümürde-benân-ı hesâb ve tarih vâki' olmak garîbesini ihdâ-yı mecâlis-i isti'câb buyurdular.” *SE*, vr. 5b, sr. 5-14.

²⁰ Viyana nüshasında yer alan ek bilgi: “Mûma-ileyh mukaddemehû vak'anın intâc-ı vehâmet ideceğini müteferriş ve tarikât-ı 'ilmiyyeye dühûl ve müderris olmak takrîble halas-ı nefsi mülâhaza ve güyâ tedârik-i esbâb-ı muhâfaza itmekle tarihiyle medrese ser-mîrân-ı nâ-hâmise ihsân olunmağla lihyesin irsâl bu vechile münzâr-ı rûy-ı emâlen incila-pezîr-i sakal idüp ba'dehû ser-maktû'nda sakal başını görenler ve sakal başa fedâ mislini bilenler asıl misli kalil-i tağyîr ve baş sakala fedâ ta'biriyle mecmû'a-i istihzâya tahrîr iylediler”. Ahmet Özcan, *a.g.e.*, s. 104.

²¹ Ahmet Özcan, *a.g.e.*, s. 107-108.

²² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara 1970, s. 80.

²³ Ahmed Refik, *Kabakçı Mustafa*, İstanbul 1331, s. 44.

yandan da Rumeli ayanlarına kılıçtan geçirilecekleri haberlerini göndererek sultâna karşı kışkırttı²⁴. Bu tahrikler bir süre sonra etkisini göstermiş, Tekirdağ'da Nizâm-ı Cedîd'in tesisini ilân eden fermânı okuyan görevli parçalanmıştı. Kışkırtılan Rumeli ayanları ise Edirne'de toplanmıştı. Sultân III. Selim o sırada İstanbul'da bulunan Kadı Paşa ordusunun vakit kaybetmeden asiler üzerine sevk edilmesi emrini geç verdiğinden isyan gittikçe büyümüş, geçen zaman Edirne'de toplanan asilerin sayısını arttırmıştı. Kadı Abdurrahman Paşa'nın Edirne'ye doğru harekete geçmesi emredildiğinde ise Çorlu ve Silivri halkı bu geçişe karşı direnişe geçmişti. İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne meydan okuyarak, boğazları geçip İstanbul'u yakacaklarını söyledikleri, Rus tehdidinin yaşandığı bir dönemde bir iç savaşın çıkmasına izin vermek istemeyen III. Selim, Kadı Paşa idaresindeki Nizâm-ı Cedîd ordusunu İstanbul'a geri çağırması; ancak bu hareket Nizâm-ı Cedîd'e karşı olanları büyük ölçüde cesaretlendirmişti²⁵.

Edirne'de yaşanan bu olaydan sonra Ahmed Cevdet Paşa'ya göre Sultân Selim iki hatalı icraatta bulunmuştu. Bunlardan birincisi Topal Atâullah Efendi'nin Şeyhülislâmlığa getirilmesi, ikincisi ise Sadrazam Hilmi Paşa'nın Ruslara karşı ordunun başında hareket etmesi dolayısıyla yerine sadaret kaymakamı olarak Köse Musa Paşa'nın atanmasıydı²⁶. Her ikisi de Nizâm-ı Cedîd'in karşısında olup, Sultan Selim'e sezdirmeden, Şehzâde Mustafa taraftarlarıyla anlaşarak el altından yeniçerileri kışkırtıyorlardı.

Öte yandan İngilizlerin İstanbul'a yaklaştığı bir dönemde Karadeniz Boğazı'nda olan kalelerin Ruslara karşı güvenliğinin sağlanması için bazı tedbirlerin alınması icap etmiş, boğaz yamaklarının Nizâm-ı Cedîd teşkilatına dâhil edilmesine karar verilmiş, bu doğrultuda yamaklara Nizâm-ı Cedîd elbiselerinin giydirilmesi düşünülmüştü²⁷. Fakat bu düşünce Köse Musa Paşa ile Topal Atâullah Efendi'ye yamakları isyana teşvik için fırsat vermişti. Nitekim 17 Rebiülevvel 1222 (25 Mayıs 1807) Pazartesi günü Karadeniz Boğazı'ndaki yamaklar, kendilerine Nizâm-ı Cedîd kıyafetlerinin gönderildiğini haber aldıklarından bunları giymemek için toplanmışlardı. Olayı haber alan Ağaları Halil Haseki, onlara kıyafet gelmediğini söylemişse de dikkate alınmayıp asilerce öldürülmüştü. Bunu haber alan eski reisleri Mahmud Efendi, Büyükdere Ocağına iltica

²⁴ Ahmed Refik, *a.y.*

²⁵ Karal, *a.g.e.*, s. 80-81.

²⁶ Ahmed Cevdet Paşa, bu kişilerin fesatçı, yalancı olduklarını söyleyerek, büyük bir bozguna sebep olabilecek karakterde olduklarına dikkat çekmektedir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, (Sad. Dündar Günday), C. 4, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2006, s. 2071-2072.

²⁷ Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hücet-i Şer'iyeye", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, IV (İstanbul 2001), s. 34.

niyetiyle karaya çıkmışsa da öldürülmekten kurtulamamıştı.

Büyüyen isyan devlet ricali tarafından duyulunca bir toplantı yapılarak müzakere edilmiştir. Ancak bu müzakereler isyancılara zaman kazandırmış, sayıları giderek çoğalmıştır. Bunda hiç şüphesiz çıkan isyanı III. Selim'e basit bir hareket olarak yansıtan Topal Atâullah Efendi ile Köse Musa Paşa'nın etkisi büyüktü. Nitekim Rebiülevvel'in 20'sinde (28 Mayıs 1807) gece saat dört civarında Tophane'ye gelen asilerin sayılarının çokluğu devlet erkânını dehşete düşürecek kadar fazlaydı. Şeyhülislâm, Sadrâzam ve diğer devlet ricali meselenin Bâb-ı Âli'de görüşülmesi için aldıkları davet gereğince Perşembe günü toplanmışlar ve saraya geçmek için Padişah'tan izin beklemişlerdir. Bu arada Et Meydanı'nda toplanan yeniçeriler de, kazan kaldırmış Müslüman olan cemiyetgâhımıza gelsin demeye başlamışlardı²⁸. Beliren tehlike karşısında sarayın kapıları kapatılmış, Padişah fermânıyla, asilere isteklerini sormak ve ne isterler ise yerine getirileceğini bildirmek üzere Şeyhülislâm, Anadolu ve Rumeli Kazaskeri, Ağa Kapısı'na gönderilmiştir. Elçiler asilerin yanına varınca Nizâm-ı Cedîd ocağının ilga olunduğunu ve başka isteklerinin olup olmadığını sormuşlardır²⁹. Asiler 11 kişinin adının listelendiği bir defter sunmuşlardır. Defterde yazılı olanların bulunması için hatt-ı hümayûn çıkmış, bu doğrultuda listede yer alanlardan sabık Kethüdâ İbrahim Nesim Efendi Kumkapı'da bulunup öldürülmüştür³⁰. Esasen asiler defterde adı geçenler dışında hiç kimseyi öldürmeyeceklerine dair karar almışlarsa da İbrahim Nesim Efendi'nin mehterbaşısı, efendisinin öldürülmemesi için ısrar edip ondan ayrılmayınca öldürülmekten kurtulamamıştır.

Öte yandan asiler, listede adı geçen fakat firar eden kişilerin yakalanması için ısrarcı davrandıklarından, bu kişilerin bulunması için beşer bin kuruş ödül vaad edilmiş, ele geçenlerden Kethüdâ Vekili Selânikli Memiş Efendi, Reis Vekili Safi Efendi, Darbhâne Emini Bekir Efendi, Bostancıbaşı Şakir Beğ katledilmiştir. Büyüyen isyan karşısında III. Selim, Nizâm-ı Cedîdin kaldırıldığı bir hatt-ı hümayûn ile her tarafa duyurmaya bu şekilde ortamı teskine çalışmışsa da bu defa da asiler şehzadeleri bahane

²⁸ SE, vr. 2a, sr. 19-20.

²⁹ Esasen İstanbul isyanlarının 1703 Edirne Vakası, 1730 Patrona Halil İsyanı gibi) tipik bir örneği yaşanmaktadır. İsyanların sebepleri farklı olsa dahi gelişim süreci hepsinde aynıdır. Nitekim isyan başladıktan sonra asilerin istek listelerini sunmaları bu isyan içinde geçerlidir.

³⁰ Ahmed Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre Kethüdâ İbrahim Efendi isyan genişleyince Sultân'ın özel askerleri ile eşkıyaya karşı savunma tedbirleri almaya çalışmış, ancak muhalefet ile karşılaşınca kaçmak için konağına gitmiştir. Tebdili kıyafet ile gizlice marangoz kalfalarından Güllabizâde Agop'un evine ulaşmayı başarmışsa da kendisini tanıyan kömürcü ve hamal takımı tarafından eşkıyalara ihbar edilerek yakalanmış, Et meydanı'na götürülerek öldürülmüştür. Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 4, s. 2081-2082. Hakkında bilgi için bkz. *A.g.e.*, s. 2083-2084.

ederek Sultân'a baskı yapmaya başlamışlardır. Nitekim Nizâm-ı Cedîdin kaldırılmasından dolayı şehzadelere zarar verileceğini dile getiren asiler, bu endişelerini sultâna iletmişler, Sultân Selim'de kendi çocuğu olmadığından bu şehzadelerin korunmasının kendi nefsinden elzem olduğunu söyleyerek kalem sahiplerinin kefâletinde bunu garanti etmiştir. Fakat bununla yetinilmeyip şehzadelerin korunması için bir kişi de bekçi olarak saray-ı hümayûna gönderilmiştir.

21 Rebiülevvel Cuma (29 Mayıs 1807) gününe gelindiğinde firariler meselesinin devam ettiği görülmektedir. Nitekim Şeyhülislâm Efendi, kazaskerlerden, defterde adı yazılı firarilerin bir an evvel bulunmasını istemiş, aksi takdirde fitne ateşinin artacağını bildirmiştir. Firarileri aratmakta devlet tarafından bir eksiklik olmadığını belirten kazaskerler ise, gerektiğinde asilere bu konuda cevap vermek için Es-Seyyid Mehmed Münib Efendi'yi göndermeğe hazırlandıklarını söylemişlerdir. Ancak aynı anlarda isyanın rengi değişmiş, toplanan asiler fikir değiştirerek Sultân Selim'in hal'ini dillendirmeye ve şehzâde Mustafa'nın culûsunda ısrarcı olmaya başlamışlardır. Bu maksatla asiler Şeyhülislamı, Sekbânbaşını, diğer ilmiye mensuplarını yanlarına bir miktar tüfekli ve bayraklı kuvvet vererek Paşa Kapısı'na göndermişler, asilerin saraya gidilmesi için bağırıp çağırılmaları ve aceleci davranmaları karşısında Şeyhülislâm, kaymakam ve diğer devlet ricali Paşa Kapısı'ndan hareket etmişlerdir. Asiler ise hep bir ağızdan Sultan Selim'i istemediklerini, Sultan Mustafa'yı istediklerini bağırmağa başlamışlardır. Saraya varıldığında Şeyhülislam askerden hiç kimsenin buraya girmemesini tembihlemiş, bu tembih üzere saray kapıları açılmıştır. Sarayda Sultan Selim'e hal'i bildirildikten sonra, yeni Sultan tebrik edilmiş, devlet ricali kendisine bağlılığını bildirmiştir. Sultan Mustafa saat altı buçuk sularında tahta geçmiş, öğlen vakti Cuma namazı için de Ayasofya'ya gitmiştir. Gidiş ve dönüşlerde kendisini görmek için toplanan halka da paralar saçılmıştır.

Hareketlerinin ikinci aşaması olan Padişahı tahttan indirme işini de başarı ile tamamladığını düşünen asiler, listede istedikleri kişilerden arta kalanların bulunmasında ısrarcı olarak Et Meydanı'na dönmüşlerdir. Fakat anlaşıldığına göre asiler, defterde yazılı isimlerin bulunması ve imhası konusunda ciddi çalışıyorlar, iyi istihbarat alıyorlardı. Nitekim Sultan Selim'i hal ettikleri gün aranılanlardan El-Hac İbrahim Efendi ölü bulunmuştur. El-Hac İbrahim Efendi'den, boşalan bahriye nezareti de Mustafa Reşid Efendi'ye tevcih olunmuştur. Bunun gibi Serkatib Ahmed Efendi, Bozdoğan kemerinde bir hanede saklanmış iken hanenin basılacağını haber alarak firar etmek amacıyla dama çıkmış, damdan dama atlarken düşmüş, daha ölmeden yetişen asilerce başı koparılarak

meydana götürülmüş, ölüsüne ip takılıp gayr-i müslimlere sürütülmüştür³¹. Ertesi, 22 Rebiülevvel 1222 (30 Mayıs 1807) Cumartesi günü de Nizâm-ı Cedîd defterdârı olan Ahmed Beğ Efendi yakalanıp meydana getirilmiş, ancak daha önce bina emini iken yaptırdığı kışlalardaki tanıdıkları ve sekbânbaşının yalvarmaları ile affedilerek öldürülmekten kurtulmuştur. Kapan naibi Latif Efendi Sinop'a sürgün edilmiş, valide Kethüdâsı sabık Yusuf Ağa Kütahya'ya ikamete gönderilmiştir. Ancak bu şekilde asiler, istekleri yerine getirildiğinden Et Meydanı'ndan dağılmışlardır.

Asiler cezalandırılacakları endişesi ile kendilerini güvende hissetmek istediklerinden ertesi 23 Rebiülevvel 1222 (31 Mayıs 1807) Pazar günü, Şeyhülislâmın konağında Kaymakamın, Anadolu ve Rumeli Kazaskerinin, İstanbul Kadısının, Mehmed Münib Efendi'nin ve Sekbanbaşı ile ocak ağalarının katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda alınan karara göre askerler, isyandan dolayı cezalandırılmayacak, hiçbirinin canına dokunulmayacak; onlar da buna mukabil devlet işlerine karışmayacaklardı³². Toplantıda hazırlanan hüccetin³³ bir nüshası değerli hediyeler ve hilatlar ile ocağa teslim edilmiştir.

Asilerin suçlu görülme ve cezalandırılma korkusu ile sözlü teminat almaları olağan olmakla beraber bunun yazılı bir şekilde kâğıda dökülerek delillendirilmek istenmesi ilk defa karşılaşılan bir durumdur. Bu durum kendi devri içinde dahi yadırganmış, o dönem kaynaklarında da garip bir uygulama olarak nitelendirilmişti³⁴. Bunun gibi kimsenin ırzına, namusuna dokunulmaması, bir tek silah atılmadan, yağma çapul olmadan tehlikenin atlatılmış olması da yine alışılmamış bir durum olarak görülüyordu. Öyle ki

³¹ Kaçarken damdan düşen ve asilerce öldürülen Serkatip Ahmed Efendi'nin bu durumuna dair şöyle bir beyit kaydedilmiştir: “Uçtu damdan üdi tamuyu meğer, bu köpeğe bu kadar uçmak yeter”. *SE*, vr. 5b, sr. 14.

³² Bu hususa dair Sultan Mustafa'ya ait hatt-ı hümayûnun sûreti, Said Efendi'nin ifadesiyle “ibaresi ibaresine” kaydedilmiştir: “*Sûret-i hatt-ı hümayûn*: İşbu hüccet-i şer'iyede derc ve tasfir olunan kâffe-i şerâit-i mu'tebere harf be-harf manzûr ve ma'lûm-ı şâhânem ve zeylini hatm ve imzâ iden şeyhü'l-islâm-sellemehü's-selâm ve kâim-makâm-ı 'âli-makâm ve 'ulemâ-i â'lâmım hatm ve imzâları makbûl-ı şâhânem olmuşdur. Mâdemki işbu sened-i mu'teberde olan şerâite yeniçeri kullarım tarafından ri'âyetle muktezâ-yı ta'ahhüdleri üzere bundan sonra cüzî ve küllî umûr-ı saltanat-ı seniyyeme müdâhele itmeyüp ecdâd-ı 'izâmım zamanlarında olduğu gibi her bir husûsda emr ü fermân-ı şâhâneme inkıyâd ve mütâba'at ve zâbitlerine her halde itâ'at ideler, ben dahi 'âlemleri yokdan var iden Allah 'azîmü's-şânın ism-i bâki ve iki cihân serveri peygamberimiz Muhammedü'l-Mustafa 'aleyhi efdalü's-salâti ve ezkâhâ efendimiz hazretlerinin rûh-ı tâb-nâklarını yâd ile ta'ahhüd iderimki gerek taraf-ı hilâfet penâhımdan ve gerek vüzerâ-yı 'izâm ve vükelâ-yı fihâm ve zâbitân-ı devlet-i ebed-kıyâmım taraflarından fer[d]-i âferîde hiçbir vakitte muâhaze ve mes'ûl olmaya.” *SE*, vr. 6b, sr. 7-21, vr. 7a, sr. 1-2.

³³ Asilerden hesap sorulmayacağına, onların da devlet işlerine karışmalarına dair hüccetin asıl metni yani arşivdeki nüshası Kemal Beydilli tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Beydilli, a.g.m, s. 33-48.

³⁴ Beydilli, a.g.m, s. 36.

asilerin halka zarar vermemesi isyanın hafif bir şekilde atlatıldığı şeklinde algılanmış, mucize kabilinden bir durum olarak gösterilmiş, bu yönü ile sadece Osmanlı Devleti tarihinde değil diğer devletler tarihinde de emsalsiz olduğu dile getirilmiştir. Said Efendi'nin ifadesiyle ahali, asileri: “*Bunlar âdem değil melek yahud te'yîd-i dîn ve devlet için min tarafı'l-İlah mürsel bir kavm-i mübârekdir*”³⁵ diyerek şükrederek anıyordu.

Halkın bu yaklaşımı Kemal Beydilli'nin tespiti ile: “*Devletin yenilenme ve yeniden yapılanmasındaki hayati zaruretin genel efkâr tarafından kavranmamış olmasını ve dolayısıyla halkın bilinçsizliğini açığa vurması itibariyle fevkalade çarpıcıdır*” (Beydilli,2001:39). Hiç şüphesiz asıl zararı devlet çekmiştir. Ahmed Cevdet Paşa'nın belirttiği gibi Rusya seferi için yapılan hazırlıklar yok edildiği gibi, dost ve düşman nezdinde devletin itibarı büyük ölçüde sarsılmıştır. Nitelikli, bilgili, tecrübeli devlet adamları asilerce öldürüldüğü için savaş halinin olduğu ve Avrupa'nın karışık bulunduğu bu dönemde bu devlet adamlarının yerini dolduracak maharetle kişilerin iş başında bulunmaması devleti maddi ve manevi açıdan büyük zarara sokmuştur³⁶.

Asiler hükümet ile imzaladıkları mukaveleye rağmen boş durmayıp devlet işlerine karışmaya başlamışlardı. 17 Rebiülâhir (24 Haziran 1807)'de yamaklara dağıtılacak bahşişlerin hepsini vermeyip, kendisinde alıkoyarak açgözlülük yaptığı gerekçesiyle Sekbanbaşı Arif Ağa'yı görevinden aldırarak yerine başçavuş vekili olan Es-Seyyid Mustafa Ağa'yı tayin ettirmişlerdi. Sekbânbaşı Arif Ağa ise sakladığı paraları zorla alınarak Bursa'ya sürülmüştü. Valide Sultân kethüdâsı Yusuf Ağa'da asilerin öldürülecekler listesinde yer aldığından isyanın bitmesine ve hüccetle onanmasına rağmen öldürülmüştür³⁷. Keza Kapan Naibi Latif Efendi de öldürülmesi istenilen kişilerdendi. Affı kabul olmayacağından rütbesi ilim adamlığından mir-i miranlığa çevrilmiş ve Bursa'da hatt-ı hümayûn mücebince öldürülmüştür. Hüccete aykırı olarak devletten elini çekmeyen ocaklılar bu defa Şeyhülislâm Ataullah Efendi'nin azline girişmişler, 7 Cemâziyelevvel (10 Temmuz 1807)'de azlettirerek yerine Ömer Hulûsi Efendi'yi tayin ettirmişlerdir. Ancak Hulûsi Efendi'yi istemeyenler Süleymaniye Camii'si avlusunda toplanmaya başlayınca Şeyhülislâm Ömer Hulusi Efendi istifa

³⁵ SE, vr. 10a, sr. 16-18.

³⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 4, s. 2096-2097.

³⁷ Öldürülen Yusuf Ağa'nın evrakları arasında Mekke payelilerinden, Galata kadısı, Haffafzâde Mehmed Emin Efendi'nin imzâsıyla bir kağıt çıkmıştır. Bu kağıtta El-Hac Sadullah ibn-i Ahmed Ağa adlı bir kişinin şahitler huzurunda ömrünün yedi senesini Yusuf Ağa'ya sattığı yazılmıştır. Haffafzâde Mehmed Emin Efendi Gelibolu'ya sürülmüştür. Bu ömrün satışını gösteren, Galata Kadısı Haffafzâde Mehmed Emin Efendi'nin mühürlendiği yazının sûreti transkript kısmında yer almaktadır. Bkz. SE, vr. 11b, 12a.

ettirilerek, huzur-ı hümâyûna getirilen Ataullah Efendi'ye hilat-ı beyzâ giydirilip yeniden Şeyhülislâm olarak atanmıştır. Esasen daha önce imzalanan hüccet gereğince ocaklının devlet işinden elini çekmesi gerekiyordu. Asilere hüccete rağmen neden hâlâ müdahaleye çalıştıkları sorulduğunda, bunu hüccetteki maddelere riayeten yaptıklarını, yeni Şeyhülislâmı istemeyenlerin isyan edebileceklerini, yağmaya kavgaya girişerek devlete hanel verebileceklerini, sükûn bulan fitne ateşinin yeniden alevlenmesinden korktuklarını ifade ediyorlardı.

Sonuç

Sultân III. Selim'in başlattığı Nizâm-ı Cedîd ıslahatı Karadeniz'deki boğaz yamaklarının başlattığı isyan ile akim kalmıştır. Nizâm-ı Cedîd ordusu ilga edilmiş, Sultan Selim tahttan indirilmiştir. Olay hakkında devrin kalem erbâbları yazdıkları tarihçelerinde dar ya da geniş kapsamlı bilgi vermişlerdir. Berlin *Staatsbibliothek Orientabteilung* (Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu Bölümü)'tan tespit ettiğimiz Boğaz Yamaklarının İsyanı'na dair -Said Efendi'nin bizzat kaleminden çıktığı düşünülen- 14 varaklık elyazması bunlardan biridir. Bu elyazması dışında yine aynı kütüphanede Seyyid Ahmed Tebrizi tarafından istinsah edilen "*Târîh-i Sa'id Efendi*" adlı bir tarihçede bulunmaktadır. Makalemizde kaynak olarak kullandığımız elyazmasının Berlin'deki bu tarihçe ile mukayesesi yapılamadı; ancak Viyana nüshası ile kıyaslandığında bir bölüm olarak bu nüshada yer aldığı, fakat gerek yazım gerekse verilen bilgiler açısından farklılıkların olduğu görüldü. Bu ana kadar Said Efendi'nin tarihçesinin dört nüshası olduğu bilinmekte iken Almanya'daki nüshaların varlığı ile artık bunun altı olduğu kabul edildi. Said Efendi'nin boğaz yamaklarının isyanını içeren yazmasına göre Nizâm-ı Cedîd kıyafetlerinin giyilmemesi bahanesiyle başlatılan ve Nizâm-ı Cedîd askerinin ilgasına yönelik genişleyen hareket, hedef değiştirerek Sultân III. Selim'in hal'ine yönelmiş bunda da başarı kazanmış, hatta ilk olmak üzere asilere dokunulmayacağına ve onların da devlet işlerine müdahale etmeyeceklerine dair garanti belgesi mahiyetinde bir hüccet imzalanmıştır. Said Efendi, elyazmasında imzalanan hüccetin ve asilere dokunulmayacağına dair Sultân IV. Mustafa'ya ait hatt-ı hümâyûnun bir sûretini kaydetmiştir. Devrinde, asiler ile böyle yazılı bir anlaşmaya gidilmesi ne kadar garip karşılanmışsa, asilerin halkın malına, canına dokunmaması da o derece şaşırtıcı olmuş, alışılmamış bir uygulama olarak gösterilmiştir. Ancak, isyan esnasında halka zarar vermemeye dikkat eden asiler, hüccetin imzalanmasından sonra anlaşmaya sadık kalmayarak devlet işlerine müdahaleye başlamışlardır. Çalışmamız esnasında Said Efendi'nin yazmasında yer alan bilgilerin Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Refik gibi tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanıldığı görülmüştür.

KAYNAKLAR

- Afyoncu, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, (sad. DüNDAR GÜNDAĞ), C. 4, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2006.
- Beydilli, Kemal, “Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer‘iyye”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, IV (İstanbul 2001), s. 33-48.
- Flemming, Barbara, *Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, Türkische Handschriften*, yay. Wolfgang Voigt, C. XIII, 1, Wiesbaden 1968.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara 1970.
- Karal, Enver Ziya, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları, Nizam-ı Cedid (1789-1807)*, TTKB, Ankara 1988.
- Kethüda Said Efendi, *Karadeniz Boğaz Yamaklarının İsyanı*.
- Özcan, Ahmet, *Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1999.
- Özcan, Besim, “Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedîd)”, *Türkler*, C. 12, Ankara 2002, s. 671-683.
- Refik, Ahmed, *Kabakçı Mustafa*, İstanbul 1331.
- Shaw, Stanford J., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri”, *Türkler*, C. 12, Ankara 2002, s. 609-628.
- Shaw, Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Hür Güldü), Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

Metnin Transkribi

1b: Sübhân min-lâ-inkızâü'l -meleke

İşbu bin ikiyüz yigirmi iki sâl-ı 'ibret-i iştîmâl Rebiü'l-evvelinin onyedinci Pazarirtesi günü Karadeniz Boğazı'nda vâki' kıla'-i ma'lûme yamakları ihtîşâd ve keennehû kendilerine Nizâm-ı Cedîde mahsûs esvâb irsâl olunup 'adem-i kabûlüne ısrâr ile isâre-i gubâr-ı fesâd eylediklerini ağaları olan Halil Haseki istîmâ' ve 'azm-i mahall-i ictimâ' idüp her ne kadar "Esvâb geldiği yokdur" deyü serd-i delâil-i tevsika ibtidâr ve bu sûretle def'-i cem'iyetleri için sarf-ı mâ-hasal-ı iktidâr itmiş ise dahi kâ[r]ger olmadığından kat'-ı nazar, mezbûrî güşte-i tîğ-ı heder eyledikleri boğazda tabyalara me'mûrlardan re'is-i sâbık Mahmûd Efendi'nin ma'lûmı oldukda zevrak-ı gürîze süvâr ve şiddet-i ta'kîbleri pîçîde-i mecdâf-ı firâr olmağla Büyükdere Ocağı'na ilticâ kasdiyle karaya çıktığı gibi yedlerine giriftâr ve tündbâd-ı sademât-ı şimşir ile eczâ-yı vücûdunu târ-mâr eyledikleri haberi ol gün ricâl-i devlet nâmına olanların 'aks-endâz-ı sâmi'a-i gaflet-meşhûnları oldukda der-'akab 'akd-i encümen-i hâss, ve yine müşâvere-i hâssa-i ma'hudeleriyle ol gün ve ferdâsı tarh-ı mecâlis-i havâss eyledikleri mesmû' olduğuna göre müdârâ ve muvâfakatle çâre-cûyî-i indifâ'-ı cem'iyet olup bu vechile imrâr-ı vakt olunmakta iken şehir-i mezbûrun yigirminci

2a: hamîs gicesi sâ'at dört sularında tophâneye vusûllerinde şîrzime-i kalîle iken cem'iyetleri tezeyyüd bulduğu sâmi'a-res-i ricâl-i devlet ve dehşet-endâz kulûb-ı erkân-ı saltanat olmağla sahra-yı bâb-ı 'âlîde bulunmaları için şeyhü'l-islâm-ı vakt sânehu'l-lâhi teâlâ 'ani'l-makt taraflarından sudûr-ı 'ızâm tarîkat-ı 'ilmiyye ve kâim-makâm-ı 'âlî-makâm taraflarından kârbendaân-ı menâsıb-ı Devlet-i 'Aliyye da'vet olunmaları ile pençşenbih günü namaz vakti cümlesi kapuya varmakta müsâr'at ve kâ'ide-i seleferi'âyeten serây-ı hümâyûna 'azimete isticâze ve taraf-ı hümâyûndan 'adem-i ruhsat ve icâzeye binâen Paşa Kapsu'nda bast-ı bisât-ı cem'iyet ile kar'a-endâz müşâvere ve keyfiyet-i vak'anın nîk ü bedi mülâhaza ile müzâkere esnâsında ahşamdan sabaha dek dâhil-i cem'iyetleri olan eşhâs-ı kesîr İslambol'a mürûra mübâderet ve doğru yeniçeri ortaları meyânında vâki' Et Meydânı'na ilkâ-yı 'asâyı ikâmet eylediklerinde kışlalardan kazanlar hurûcî 'adetini icrâ ve karakullukçular ta'yini ile tevâif-i Bektaşîyye'yi bayrakları altına ictimâ'a 'iğrâ ile terâküm ve ihtîşâdları ve "müslümân olan cem'iyetgâhımıza gelsün" da'vet-i 'umûmuna icâbet iden efrâd-ı nâsın tezâhüm ve izdiyâdları ma'lûm oldukda serây-ı hümâyûnun kapuları sedd

2b: ile tahsin(?) ve şeyhü'l-islâm-ı sellemehü's-selâm hazretleri sadreyn-i muhteremeyn ile Ağa Kapusu'na varup her ne iltimâs iderler ise kabûl olunacağına ta'ahhüd ile def'-i cem'iyet itmek için bâ-hatt-ı hümâyûn ta'yin buyurulmağla ecille-i sudûr-ı kirâm hazerâtını kapuda tevkîf ve kendüleri sadreyn-i muhteremeyn hazretleriyle Ağa Kapusu'nı teşrîf, buyurdıklarında savb-ı fetvâ-yı penâhîlerinden ber-mûceb-i fetvâ, Nizâm-ı Cedîd ocağı ref' ve ilgâ olunduğu haberiyle fetvâ emîni irsâl ve bundan ma'ada irâdelerinden sûâl ile istinkâh-ı hakikat-ı hâl olundukda 'ilm-efrâzân-ı meydân-ı cem'iyet zât-ı 'âlilerine Et Meydânı'na da'vet ile sıklet virdiklerinde zarûri icâbet ve sadreyn ile sekbânbaşı murâfakatıyla dâhil-i dâire-i cem'iyet olduklarında matlûbları olan on bir neferin defteri terkîm ve iltimâs-ı izâle-i vücûdları ile yed-i fetvâ-penâha teslîm ve anlar dahi der-'akab savb-ı saltanata 'arz ve takdîm buyurdıklarında bulunmaları için sâdır olan hatt-ı hümâyûn mûcebince kethüdâ-yı sâbık İbrahim Nesim Efendi Kum Kapu'da neccâr kalfalarından Güllâbi oğlunun menziline bulunup keşân ber-keşân vâsıl-ı meydân olduğu gibi pâre pâre olup yanında olan mehterbaşısını tevâif-i müctemi'a matlûblarından ma'ada bir ferde ızrâr itmemek üzere

3a: beynlerinde mu'ahedelerine binâen her ne kadar def'e sa'y itmişler ise mündef'i olmaduğundan katl ile i'dâm ve efendisine pâdâş-ı in'idâm eylediklerinden sonra pey-der-pey sâir matlûblarını mutâlebede ısrâra ikdâm ve taraf-ı devletten bulanlara beşer bin gurûş va'de ile aranmakda ihtimâm olunup talebinden bî-haber terk-i mülâhaza-i meferr idenlerden kethüdâ vekîli Selânikli Memiş Efendi ve reis vekîli Safi Efendi ve Darbhâne emîni Bekir Efendi ve Bostancıbaşı Şâkir Beğ mahnûkan matrûh-ı nat'ı siyâset ve ru'ûs-ı maktû'âları galtîde-i meydân-ı cem'iyet kılınub müstevcib-i ictimâ' ve ihtîşâd ve âsl-ı asîl-i madde-i fesâdan olan Nizâm-ı Cedîd ocağının irtifa'ına dâir hatt-ı hümâyûn sâdır olmağla i'lân için "pâdişâhımız Nizâm-ı Cedîd ocağını kaldırdı" deyü taraf taraf dellâllar nidâ ve bu sûrette mesâm'i-i tevâif-i müctemi'aya iblâğ-ı haber-i mâcerâ idüp Şamlı Ragıb Paşa'nın dahi kayd-ı vezerâtı terkîn ve ilgâ ve Kütahya'ya nefy ü iclâ ile der-devletten def'ine ve Rumeli ve Anadolu'nun üçer kollarına Nizâm-ı Cedîd ocağının intişâr-ı haber-i ref'ine fermânlar tahrîriyle sanâdîd-i devlet iştigâl ve fitne-i müctemi'anın mâ-bakî matlûblarını iltimâsda nâr-ı hiddet ve sevreleri işti'âl üzere iken

3b: şehzâde efendilerimize isâbet-i zarar-ı halecân-efzâ havâtır-ı 'asker olmağla "ulemâ ve ocak tarafından âdemler ta'yîn, vücûd-ı 'alem-sûdları sûr-ı üstüvâr-ı muhâfaza ile tahsîn olunsun" deyü zuhûr iden irâde savb-ı saltanata 'arz ve ifâde olundukta: "Benim evlâdım olmadığı ma'lûm, bu sûretten hıfz-ı vücûdları nefsimden ziyâde mültezem idüğü

cümleye meczûm olmağla sudûr-ı devlet tevsîk ve te'mîne hâme-cünbân-ı kefâlet olsunlar." deyü vürûd-ı emr-i hümâyûna imtisâl ve sudûr-ı kirâm li-eclli'l-kefâle der-akab mühürleriyle tahrîr-i kabâleye isti'câl sudûr-ı kirâmdan imâm-ı evvel-i şehriyârîye sekbânbaşı ma'zûllarından biri terfikan pâs-dâri-yi şeh-zâdegân için serây-ı hümâyûna irsâl olunup, ol gün bu vechle ahşâm ve bu mukaddimât-ı garîbe ile netice-pezîr-i encâm oldukda hazret-i meşîhat-penâh sadreyn-i fezâil-destgâhla ol gice kışlalarda beytütet ve ahzâb-ı müctemi'a taraflarından muhayyer-i 'ukûl olacak mertebelerde emr-i muhâfazada dikkat olunduğı ahâli-i İstanbul'u gunûde-i pister-emniyyet edüp ferdâsı olan yevm-i cum'ada 'ale's-sabâh firârîler bir sâ'ate dek bulunmazlar ise âteş-i fitnenin etrâfa sirâyetiyle şerâre-fişân-ı hüsrân olacağı taraf-ı hazret-i şeyhü'l-islâmîden ihbâr ve i'lân

4a: oldukda Paşa Kapsu'nda olan sudûr-ı kirâm firârîleri aratmakda Devlet-i 'Aliyye tarafından kusûr olunmadığı i'lâm ve iktizâsına göre tedârik-i cevâb ile iskât ve ifhâm için İslâmbol'dan ma'zûl akdem-i cehâbize-i fuhûl Es-Seyyid Mehmed Münib Efendi hazretlerini ihzâr ile ib'âs ve ol esnâda fırka-i müctemi'a beynlerinde saded-i tebeddül idüp Sultân Selim Hân hazretlerinin hal'i sadedini ihdâs itmeleriyle Sultân Mustafa ce'ale'l-İllâhü teâlâ evkâtihi makrûneten-bi'r-râhati ve's-safâ hazretlerinin cülûs-ı hümâyûnlarına rağbet ve hâhişlerin izhâr ve hal' maddesinde kemâl-i mertebede 'inâd ve ısrâr itmeleriyle çâre kalmayup Bâb-ı 'Âli'de olan sudûr-ı 'izâmi fazâil-ittisâm hazerâtını da'vet için iltimâs-ı cumhûr ile şeyhü'l-islâm selemler-Allahü'l-melikü'l-'allâm taraflarından ademler ba's ve tesyâr ve sudûr-ı müşârün-ileyhüm hazerâtı dahi meydâna med'uvv ve matlûb olduklarını taraf-ı hümâyûndan istizânla me'zûnen 'acele süvâra ibtidâr olup mecmu'-ı ecnâda vâsıl ve muhteşid-i eshâb-ı fatk u ratka dâhil oldukları gibi şeyhü'l-islâm-ı Nu'mânî-makâm hazretlerinin rükûblarına ibrâm anlar dahi bi'z-zarûre râkib-i tevsen i'tizâm olduklarında rikâblarında bir mikdâr tüfenkli ile iki bayrak ve verâlarında rütbeleriyle sudûr-ı

4b: kirâm ve sekbânbaşı ve sâir gürûh-ı enbûh-ı ahâlî-i ocaka tertîb-i alây ile Paşa Kapsu'na mevsûl ve erkân-ı devlet ve rûz-merre destâr ve hey'etleriyle bulduklarından tedârik-i esvâb-ı divâniyyeye meşgûl iken Mabeynci Ahmed Beg dahi bulunup Alây Köşkü altına geldiği gibi pâre pâre olunup müşârün-ileyhim efâze'l-İllâhü teâlâ miyâhü'l-'avnihî 'aleyhim hazretlerine saraya gidilmek için ref'-i 'akîre-i ibrâm ve cemâ'at-ı müctemi'anın isti'câlde tekâzâların i'lâm itmeleriyle cenâb-ı şeyhü'l-islâm ve kâim-makâm ve sudûr-ı mekârim-i irtisâm ve maktûllerin yerine Kethüdâ vekîli olan Hasan Tahsin Efendi ve re'is vekîli Sa'id Halet Efendi ve darbhâne emîni Es-Seyyid

Mehmed Efendi ve mevcûd olan sâir ricâl-i devleti ededdiyyü'l-kıyâm alây ile kapudan hareket ve hezâr-pâre Ahmed Beg lâşesine medd-i nazar-ı 'ibret ve ol hevâlide müctemi' gürûh-ı enbûh-ı 'askeriyyenin bir âğızdan "Sultân Selîmi istemezüz, Sultân Mustafa efendimizi isterüz" deyü tanîn-endâz-ı çarh-ı nâ-sâz olan sayha vü feryâdlarına ihâle-i sem'-i dehşet iderek bâb-ı hümâyûna vusûl ve savb-ı hazret-i şeyhü'l-islâmiden efrâd-ı 'askerden içerü kimesne girmesün deyü tenbîhlerine ser-furû-ı berde-i ta'ahhüd ve kabûlünden sonra bâb-ı hümâyûn açılıp içerü duhûllerinde

5a: rüzgâr-ı 'acâib etvâr-ı Sultân Selîm 'âmîleh'ü'l-lâhi teâlâ bi'lutfihi'l-'amîm hazretlerine

Müddetî câm-ı cem be-dest-i tü bûd

Çün tü nişînâhtî kesî çi küned

beyt-i ma'nidâr ile i'tizâr ve ümmet-i müctemi'anın hıla' hıla' teb'iyet eylediklerini ihbâr itmekle vâris-i tâc ü taht ve şehinşâh-ı hümâyûn-baht Sultân Mustafa Hân ce'ale'l-llâhü kâtibeti a'dâ'ihî mahzûleten bi'l-hüsrân hazretlerine ifâde-i hâl ile tebrîk-i saltanat ve kendileri sâye-endâz-ı köşe-i 'uzlet olduklarında ber-mu'tâd-ı devlet itmâm-ı emr-i teb'iyet olunup evvel-i vakt-i zuhûrda gâile-i emr-i teb'iyet vaktiyle edâ-yı salât-ı cum'aya mümâna'at itmekle sâ'at altı buçuk sularında padişâh-ı nev-câh eyyedehü'l-llâhü ve kuvâhu Ayasofya ma'bed-i kadîmini teşrîf ve iyâb ü zihâblarında cumhûr-ı muhteşideyi nisâr-ı nakdine-i selâmla taltîf buyurdular, böyle a'zâm şî'âr-ı islâmiyyeden olan emr-i celîl ile ibtidâları fâl-ı hüsn ittihâz olunacak emr-i müstahsen vukû'ı bâdi-i sürûr ve bâ'is-i şâd-mânî ve hubûr olarak erkân-ı devlet mekânına ve efvâc-ı bahr-emvâc-ı müctemi'a dahi mâ-beka matlûblarını buldurmağa ısrâr ile Et Meydânı'na ric'at eylediklerinde yine ol gün Elhac İbrâhim Efendi yalısı verâsında bağında su yolu lağımında bulunup bağçe kapusundan bir kirâ

5b: bârgîrine irkâb ve çavuşbaşı odasında ilkâ-yı nişîmengâh-ı ızdırâb eylediklerinde 'asker tarafından me'mûrlar girîbân-gîr ve mübtelâ-yı envâ'-ı tevbîh ve tahkîr olarak Sultân Bayezid'e dek götürüp öte gitmeğe kudret kalmamağla kılıç üşürüp rîze rîze ittiler ve ser-kâtibi Ahmed Efendi'yi dahi ol gün Bozdoğan Kemeri'nde bir hânede muhtefî olduğu ma'lûm ve ahzı için kasd-ı hücumları hâne basılacağı meczûm oldukda dama çıkup firâr kasdıyla damdan dama geçerek Kalenderhâne Medresesi karşusunda bir menzilin damı kenarına gelüp onbeş dirâ' mürtefi' mahalden alçalup kendini aşağı atup beyne'l-hayât ve'l-memât biri başını kat'la kapup meydâna îsâl ve lâşesine dahi ip takup kefereye sürüderék mecmu'a irsâl eylediler. "Uçdu damdan itdi

tamuyu meğer, bu köpeğe bu kadar uçmak yeter.” beyt-i kadîm-i meşhûrunun ednâ tağyîr ile hurûf-i menkûtasını zurefâ-yı ‘asrdan ba‘zı zevât-ı fezâil-nisâb şümürde-benân-ı hesâb ve tarih vâki‘ olmak garîbesini ihdâ-yı mecâlis-i isti‘câb buyurdular. Ferdâsı olan cum‘airtesi günü Nizâm-ı Cedîd defterdârı olan Ahmed Beg Efendi’yi bulup keşân-ber-keşân-ı mecmu‘a vardıkda sekbânbaşı istid‘âsı ve bundan akdem binâ emîni olup yapdır[dı]ğı

6a: kışlaların yoldâşlarının ricâsı ile ‘avf ve itlâk ve zümre-i ahyâya ilhâk olundu ve Kapan nâibi Latîf [Efendi] muhtefi olduğu yirde bulunmaksızın şeyhü’l-islâm-selleme hü’s-selâm hazretlerinin ricâları Sinob’a nefy ile iktifâyı mücib ve hıfz-ı nâmûs-ı tarîk-i ‘ilmiyyesi müstevcib oldu. Vâlîde kethüdâsı sâbık Yusûf Ağa’nın i‘damına emr-i ‘âli-i sahîfe-pirâ-yı vukû‘ ve ba‘dehû ‘avf olunup tarîk-i haccdan ‘avdet itmiş olmağla bulunduğu yerden Kütahya’ya varup ikâmet itmek üzere me’mûriyeti zebân zed-i şüyû‘ oldu. Elhac İbrâhim Efendi’den umûr-ı bahriyye nezâreti nâmıyla münhal olan tersâne emâneti Mustafa Reşîd Efendi’ye tevcih ve ihsân ve bu sûretle matlûblardan olmadığı işâ‘a ve i‘lân olundu. İrtesi pazar günü kâim-makâm-ı ‘âli-menzilet ve sadreyn-i muhteremeyn ile mesned-ârâsı nekâbet ve bu def‘a umûr-ı hâriciyye-i devlet ebeddiyyü’l-müddet mükâlemesine me’mûr buyurulan Es-Seyyid Mehmed Münib Efendi ile kadı-i dâr-ı saltanat hazerâtı devlethâne-i hazret-i şeyhü’l-islâmiye me’mûr ‘azîmet ve zânû-zede-yi şerîf mücâleset ve sekbânbaşı delâletiyle tevâif-i Bektâşiye’nin eshâb-ı kelâmı şeref-yâb-ı ma‘iyyet olduklarında ‘akd olunan meclis-i hatîrde ber-muktezâ-yı hükm-i kudret cilve-fürûş

6b: ...³⁸ sûret olan vâk‘a-i garîbe ve hâdis-e-i ‘acîbede tevâif-i Bektâşiyye’den bir ferd muâheze olunmamak üzere tevsîk ve anlar dahi fi-mâ-ba’d umûr-ı Devlet-i ‘Aliyye’den bir emre ta‘arruz ve müdâhele itmeyecekleri tahkîk ile tahrîr olunan hüccet ve bâlâsına revnak-efzâ olan hatt-ı Hümâyûn müstevcibü’r-rehbet bi-‘ibâretihâ nigâşte-i berâ‘a-i imlâ kılındı.

Sûret-i Hatt-ı Hümâyûn

İşbu hüccet-i şer‘iyyede derc ve tastîr olunan kâffe-i şerâit-i mu‘tebere harf be-harf manzûr ve ma‘lûm-ı şâhânem ve zeylini hatm ve imzâ iden şeyhü’l-islâm-selleme hü’s-selâm ve kâim-makâm-ı ‘âli-makâm ve ‘ulemâ-i â‘lâmım hatm ve imzâları makbûl-ı şâhânem olmuşdur. Mâdem ki işbu sened-i mu‘teberde olan şerâite yeniçeri kullarım

³⁸ Bir kelime silik, okunamadı.

tarafından ri'âyetle muktezâ-yı ta'ahhüdleri üzere bundan sonra cüzî ve küllî umûr-ı saltanat-ı seniyyeme müdâhele itmeyüp ecdâd-ı 'izâmım zamanlarında olduğu gibi her bir husûsda emr ü fermân-ı şâhâneme inkıyâd ve mütâba'at ve zâbitlerine her halde itâ'at ideler, ben dahi 'âlemleri yokdan var iden Allah 'azîmü's-şânın ism-i bâki ve iki cihân serveri peygamberimiz Muhammedü'l-Mustafa 'aleyhi efdalü's-salâti ve ez-kâhâ efendimiz hazretlerinin rûh-ı tâb-nâklarını yâd ile ta'ahhüd iderimki gerek taraf-ı hilâfet penâhımdan ve gerek

7a: vüzerâ-yı 'izâm ve vükelâ-yı fihâm ve zâbitân-ı devlet-i ebed-kıyâmım taraflarından fer[d]-i âferîde hiçbir vakitte muâhaze ve mes'ûl olmaya.

Hüccet Sûretidir

Sebeb-i tahrîr-i kitâb-ı şerî'at-nisâb ve bâ'is-i tastîr-i hüccet-i hakikat intisâb oldur ki Devlet-i 'Aliyye dâmet fi'l-himâyetü'r-rabbâniyyede hâvass-ı enderûn-ı hümayûn ve ricâl-i devlet-i ebed-makrûndan ba'zı dūr-endîş olmayan kimesneler bundan âkdem me'mûr oldukları hidemât-ı Devlet-i 'Aliyye'de Nizâm-ı Cedîd ta'bîriyle mislî nâmesbûk bir bid'at-ı 'azîme ve îrâd-ı cedîd nâmıyla mezâlim-i kesîre ihdâs ve neticesi ancak kendi celb-i menfe'at ve icrâ-yi sefâhatlerine inbi'âs ile her biri ebniyye ve elbise ve kâffe-i umûrlarını kefereye taklıdden başka Devlet-i 'Aliyye'yi dahi düvel-i nasâra kavâ'idine ircâ' ve ol vechle tamâmen müslimîni tekdîr ve Devlet-i 'Aliyye'nin ez-kadîm fütûhât-ı 'aliyye ve hidemât-ı celîle ile makbûl ü mu'teberi olan bi'l-cümle ocaklarını tenfîr ve hüdâvendigâr-ı sâbık Sultân Selîm Hân hazretlerini dahi ba'zı mehâsın-i müzevire beyânıyla iğfâl ve mecmû'ı garaz-ı nefsanîyyetlerinden 'ibâret olan tedâbîr-i müzahreflerin sâhe-i husûle îsâl itmişler olmalarıyla Devlet-i 'Aliyye'nin ez-kadîm gayret-keşleri olan ocağ-ı 'âmire ağaları ve neferâtı mücerred ıslâh-ı 'âlem niyyet-i hâlisesiyle kıyâm ve bi'l-cümle

7b: 'ulemâ-yı a'lâm ve ricâl-i Devlet-i 'Aliyye'den sâir erkân-ı sadâkat-irtisâm ittifâk ve iltiyâm ve mücib-i şer' ve kanûn üzere hüdâvendigâr-ı sâbık müşârûn-ileyh hazretlerinden kat'-ı rişte-i teb'iyyet ve hâlâ erîke-pîrâ-yı taht ve iclâl ve revnak-efzâ-yı şevket ü ikbâl şevketlü kadr[etlü] 'azametlü mehâbbetlü Pâdişâhımız efendimiz Sultân Mustafa Hân ibn-i Abdülhamid Hân hazretlerine

إِنَّ الدِّينَ يُبَايِعُكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ³⁹

vech-i mesnûn ve tarîk-i hakkâniyet-nümûnî üzere medd-i eyâdî-i bi'at olunup,
وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا⁴⁰

nass-ı kerâmet fassının esrâr-ı hidâyet muhtassı sâha-i zîb-i zuhûr ve mârrü'z-zikr havene-i dîn ü devlet dünyâda mahzûl ü makhûr ve bakıyye-i 'ukûbetleri vâbeste-i yevmü'n-nuşûr olup bi-hamdi'l-İlahü teâlâ Devlet-i 'Aliyye bir müddetten berü dûr olduğu hüsn-i nizâma mevsûl ve ocâğ-ı 'âmirenin bu hareketleri taksîr ve töhmete gayr-mahmûl ve gerek nezd-i şâhâne ve gerek sâir ehl-i İslâm 'indlerinde her vechle mu'teber ü makbûl olmuştur. Ancak bundan böyle ocâğ-ı 'âmirenin 'alâ-vechü'l-iltizâm iltimâs eyledikleri maddeki el-fukahâ-i âmene'r-resûl hadîs-i belâgat tahdîsi üzere 'ulemâ-i a'lâm dahi vâcibe-i zimmet-i

8a: diyânet-ittisâmları olan emr-i ma'rûf ü nehy-i münkere kıyâm ve ricâl-i devletden hilâf-ı şer' ve kanûn ba'zı hareketleri rû-nümûn oldukda kelime-i Hakk-ı tekellümde sa'y ve ihtimâm eylediklerinden sonra kendülerin dahi zâbitân ve neferâtı öteden berü 'uhde-i sadâkatlarına havâle olunan umûr-ı lâzîmelerinden mâ'adâ umûr-ı Devlet-i 'Aliyye'ye müdâhale itmeyüp her birisi öteden berü şer'at-ı zâhire ve kâ'ide-i ocâğ-ı 'âmire üzere me'mûr oldukları hidemât-ı sâdikânelerinde kıyâm ve tahsîl-i rizâ-i Bârî ve tekâmîl-i irtizâ-yı şeh-r-yârî eylemek mesâlih-i sâlihalarında sa'y ve ihtimâm ideceklerine ta'ahhüd ve iltizâm ve bu güftâr ü refâtlarında ve sıdk ve istikâmetleri bedîdâr olup hilâfına vaz' ve hareket zuhûr itmedikçe gerek taraf-ı bâhirü'ş-şeref-i mülûkaneden ve gerek vüzerâ-yı 'izâm ve vükelâ-yı kirâm ve zâbitân-ı zü'l-ihtirâm taraflarından husûs-ı merkûmede gerek zâbitân ve gerek âhâd ü efrâdlarından bir ferd mikdâr-ı zerre bir hitâb-ı 'itâb ve serzeniş ve 'ikâb teveccüh itmeyeceğine evvelen şeh-r-yârî 'adâlet-şi'âr şevketlü, mahabbetlü, kudretlü, 'azametlü Padişâhımız Sultân Mustafa Hân hullida'l-İllâhü hilâfete-hü îlâ yevmü'l-mîzân hazretleri ve sâniyen vükelâ-yı devlet ve zâbitân-ı sadâkat-menzilet taraflarından dahi 'ahdu'llah ve 'ahd-i Resûlüllâh hazretlerini yâd ve tekrar

8b: ve bu 'ahd-i istikâmet üzere sâbit ve pây-dâr olunacağı 'an-samîmü'l-bâl kat'i-ül-âsâr olduğu sâbit ü üstüvâr ve bâlâsı mübârek hatt-ı hümâyûn-ı kerâmet-nisâr ile ziyetdâr ve zeyl-i şeyhü'l-islâm-ı sellemehû's-selâm semâhatlü Es-Seyyid Mehmed

³⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Fetih Sûresi 10. Âyet-i Kerîmesi.

⁴⁰ Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ Sûresi 16. Âyet-i Kerîmesi.

‘Atâullah Efendi hazretleri ve kâim-makâm sa‘âdetlü ‘utûfetlü Es-Seyyid Mûsa Paşa hazretleri ve hâzır-ı bi’l-meclis ‘ulemâ-i a‘lâm hazerâtının imzâ ve hatmleriyle revnak-dâr ve bilâ-nizâ‘ ve lâ-cedel ebedü’l-ibâd düstûrû’l-‘amel kılınup mehâkim-i şer‘iyyede tescil ve baş muhâsebe ve divân kalemlerinde kayd ve tekmil ve ocâğ-ı ‘âmire tarafına sened-i şer‘î olmak üzere işbu vesîka i‘tâ ve ol-vechle hitâm-ı maslahat tetmîm ve îfâ olundu. Tahrîren fi’s-sâlis ve’l-ısrîn

Min Rebiü’l-evvel li-sene isneyn ve’l-ısrîn ve mieteyn ve elf.

El-‘abdü’ d-dâ‘i Dürri-zâde Seyyid Abdullah el-nâkib-i ‘ala’l-eşrâf

El-‘abdü’ d-dâ‘i Ahmed Muhtâr el-kadı-‘asker-i Rumeli

Mûsa kâim-makâm rikâb-ı hümayûn hâlâ

Ed-dâ‘i Es-Seyyid Muhammed Atâullah ‘afâ ‘anhü

El-‘abdü’ d-dâ‘i Murâdzâde Es-Seyyid Mehmed Murâd el-kadı-ı be-dârü’s-saltanat

El-‘abdü’ d-dâ‘i-Es-Seyyid Mehmed Münib el-kadı-ı be-dârü’s-saltanat, sâbıka

El-‘abdü’ d-dâ‘i Âsîr Efendizâde Mehmed Hafîd el-kadı-‘asker-i Anadolu

Taraf-ı Devlet-i ‘Aliyye’ye ocâğ-ı ‘âmire tarafından virilen sened dahi hüccet-i sâbıkü’l-kaydda sürh ile işâret olunan zînetdâr lafzına dakk-ı müttefikü’l-‘ibârât ve zeyl-i zîrde olan sûrettir.

Ocak tarafından virilen hüccet zeyli

Ve zeyl-i ocâğ-ı ‘âmirenin ağayân-ı sadâkat-kâr

9a: ve zâbitân-ı hamiyet-şî‘ârlarının hatm ve imzâlarıyla şâyân-ı vusûk ve i‘tibâr kılınup taraf-ı Devlet-i ‘Aliyye’de mahfûz olmak üzere işbu senedimiz i‘tâ olunmuşdur. Cemâziyelahîrû’l mezbûr

Bende Süleymân ser-çâvuş, sâbıka

Bende El-Hac Mehmed, ser-sekbânan-ı ocâk, sâbıka

Bende Osmân ser-sekbânan-ı ocâk, sâbıka

Bende Hasan ser-sekbân-ı ocâk, sâbıka

Bende Mehmed ser-sekbânan-ı ocâk, sâbıka

Bende Mehmed Ârif ser-sekbânan-ı ocâk, hâlâ

Bende Mehmed ser-turnâ-yı ocâk

Bende El-Hac Mehmed ser-turnâ-yı ocâk

Bende Hasan ser-turnâ-yı ocâk

Bende Hasan ser-turnâ-yı ocâk

Bende Mustafa ser-turnâ-yı ocâk
Bende Es-Seyyid Ali ser-turnâ-yı ocâk
Bende El-Hac Süleymân müteveli 25
Bende El-Hac Mustafa müteveli 25
Bende Sâlih müteveli 73
Bende El-Hac Mehmed müteveli 71
Bende El-Hac Emin müteveli 64
Bende Halil müteveli 1
Bende Hasan müteveli 22
Bende Ahmed müteveli 100
Bende İsmâil müteveli 6
Bende Mustafa müteveli 75
Bende Mahmud müteveli 79
Bende El-Hac Mehmed müteveli 17
Bende Seyyid Mustafa ser-çâvuş-ı ocâk, hâlâ
Bende Abdi ser-kâtib-i ocâk
Bende Mehmed müteveli 50
Bende Ali müteveli 60
Bende İbrâhim müteveli 68
Bende Es-Seyyid İbrâhim müteveli 32
Bende Osmân kal'a
Bende Osmân ser-kerde 64
Bende Ateş İbrâhim haseki 64
Bende Süleymân kapudân
Bende Ali dizdâr-ı Kılburun
Bende Es-Seyyid Mustafa Ağa-yı Boğaz-ı Bahr-i Siyâh

İşbu bâlâsı hatt-ı şerîf-i mevhibet-redîf ile teşrîf olunan hüccet kalemlere ba'de'l-kayd reis efendi cenâblarına zîver-i ser-i mübâhât ve mefharet olarak Muhzır Ağa delâletiyle Ağa Kapısı'na ferdâsı olan isneyn günü feresrân-ı 'azimet olup merâsim-i tevkîr ve iclâl ile istikbâl ve du'â-yı devâm-ı devleti icâbet-gâh ve mücîbü'd-da'vete isâl eylediklerinden sonra

9b: ocâğ-ı ma'mûrede hıfz olunmak üzere teslîm ve sanâdîd-i Bektâşîyye imzâlarıyla mûmzâ sened dahi cânib-i Devlet-i ebediyyü'l-müddete ba'de't-takdîm

yeniçeri ortalarına taksîm için kîse-i tasavvurlarına güncâyış mertebesinden efvân ‘atâyâ-yı şâhâne ile mültefet ve kılâ‘i merkûme yamaklarının ser-gerdelerinin dût-i liyâkatlarına ilbâs-ı hil‘at ve ta‘yîn-i revâtib-i ‘inâyetle hâiz-i mâye-i kadr-menzilet olduklarından sonra geldikleri yola reh-peymâ ve müctemi‘ olan efrâd-ı kesîre benât-ı na‘ş-âsâ kâr-bend-i teferrukû eydiye-sebâ (?) oldular. Bu makûle uhdûsede ahâli-i ‘ırsın dâmen-i nâmûsları giriftâr-hâr-zâr ola geldiği mazbût-ı tecrübe-kârân-ı rûzgâr olduğundan ibtidâ-yı zuhûr-ı vak‘ada kimi etmek kapmak ve kimi bir peygûle-i ihtifâye kaçmak gibi sûretler ile tedârik-i hıfz-ı hâle ibtidâr ve verâ-yı perde-i hafâda âyîne-i ‘acâib nümâ-yı kaderden cilve-pirâ-yı zuhûr olacak sûrete intizâr üzere iken fe-li‘l-lahü‘l-hamd ve‘l-minne bir ferdin zeyl-i tâhir ‘ırsı âlûde-i çirk-âb zarar u ziyân olmaksızın ve harîm-i mâl ve nâmûsuna pây-ı ecânib yol bulmaksızın ve bu kadar akvâm-ı mütehâlife cem‘iyyeti arasında bir piştov atılmaksızın ve meta‘-i ‘âlem-bahâ-yı nâmûslarından bir kimesnenin dellâl-ı yağma-ger-i kazâ yedinden

10a: ednâ pâlâs-pâresi satılmaksızın yigirmi dört sâ‘at zarfında mukaddimât-ı emelleri netîce-pezîr-i encâm ve bâ-husûs matlûb olan hûn-giriftelerin hâr u hâşâk-ı ‘amelleri melfûf-ı ikdâm-ı firâr ve böyle az vakitte giriftârlıklarıyla lehîb-efrûz-ı heyecân olan âteş-i fitne şerâre-feşâr-ı hüsrân olmadan ıntifâ ile karîn-i hitâm olması, kerem-i Mevlâ-yı hâdû‘-s-sebîl ve mu‘cize-i bâkiyye-i fahrü‘r-rüsûl idüğü âşikâr ve misli Devlet-i ‘Osmâniyye dâmet-fi‘l-himâyeti‘r-rahmaniyyede değil düvel-i sâire dahi vukû‘ bulmadığı mütetebbi‘ân-ı âsâr-ı ümem ve tevârih-âşinâyân-ı kurûn-ı mâziyyi ‘âlem ‘indlerinde ma‘lûm me‘âbehü‘l-iftihâr ve ülül-ebşâra sermâye-i tayakkuz ve i‘tibâr bir sûret olduğu bedîdârdır. İbtidâ-yı zuhûr-ı vak‘ada kıyâsen li‘l-eslâf zorba itlâk ve cumhûr-ı istikâmet-i mevfûre bu ta‘bîrde ittifâk olunmuş iken bu vechle hareket ve insâfâne canbaş ve gayretleri manzûr oldukda “Bunlar âdem değil melek yahud te‘yîd-i dîn ve devlet için min tarafi‘l-illah mürsel bir kavm-i mübârekdir.” diyerek herkes şâ-bâş ve senâların iltizâm ve edâ-yı secde-güzâr-ı şükri Meliki a‘lâm eylediler.

Sekbânbaşî Arif Ağa’nın muhâlif-i tavr-ı rızâ hareket-i nâ-bercâ-yı mütecâsirânesi ‘azlini iktizâ eylediğinden

10b: zümre-i Bektâşîyye’ye ‘atâyâ-yı şâhâneyi temâmen virmediği zâhir ve hüveydâ ve lede‘l-hisâb teslîmi tesellümünden az ve ziyâdesini nihâde hemyân-ı tama‘ vü âz eylediği rû-nümâ olmağla yerine baş çavuş vekîli olan Es-Seyyid Mustafa Ağa Rebiülâhirin on yedinci günü ta‘yîn ile dil-şâd ve mebâliğ-i magsûbe yed-i gâsıbasından ba‘de‘l-istirdâd Burûsa’ya nefy ile der-i devletten tard ve ib‘âd olundu. Vâlide kethüdâsı

Yusuf Ağa Kütahya'ya nefy ile iktifâ ve bu sûretle ef'âl-i marazîyyesinin cezâsı ifâ olundu zann olunur iken, emvâl ve eşyâsı mazbût-ı emânetkârân-ı devlet ve menfâsı tahvîl ile Burûsa'da me'mûr-ı ikâmet olmağın sinîn-i vâfireden berü mi'mârî-i Sinnimâr ikbâl ile esâs-efken olduğu bünyân-ı devleti zîr ü zeber ve etrâf ve ahbâbı rehîn-i teferruk şezr-mezer ve bu kadar nukûd-ı bî-hesâb ve tuhaf ü tefârîk-ı nâyâbı karîn-i teşettüt-i şagr-ı bağır olduğuna ihâle-i nazar-ı husret ve itâle-i nigâh-ı 'ibret iderek bedreka-kâri-i nâle vü âh ve rehberî-i ızdırâb-ı cângâh ile savb-ı me'mûresine imâle-i güsiste-mihâr-ı merkeb-i 'azîmet ve Burûsa'da bast-ı kilimpâre-i ikâmet eyleyüp bu vechle libâs-ı devletten ta'riye ve izâka-i zehr-âba terbiye olduğu muhâliflerine ta'riye olunması nâr-ı gayzların ihmâd ve şuvâz-ı gazabların ihmâd

11a: itmediğinden bâ-hatt-ı hümâyûn ser-bürîde ve yevm-i mezbûrda bâb-ı hümâyûnda hâk-ı 'ibrete galtîde kılındı ve Kapan nâibi Latîf Efendi'nin dahi 'afvı kabil olmayacağı nümâyân ve medresesi hakk ile rütbe-i mîr-i mîrânı ba'de't-tevcîhe ke-enne katline tahsîl-i imkân olunmağla bâ-hatt-ı hümâyûn Burûsa'da maktûl ve şehir-i merkûmun yigirmi dördüncü günü ser-maktû'ı Abdullatif Paşa 'ünvânıyla der-i devlete mevsûl oldu. Maktûl Yusuf Ağa'nın evrâk-ı mazbûtası arasında hâlâ Mekke-i mükerreme pâyesiyle mu'azzez ve târih-i hüccet-i âtfü'l-kaydda hil'at-ı câhı Galata mevleviyetiyle mutarraz Haffâf-zâde Mehmed Emin Efendi'nin hatm ve imzâsıyla birkaç hüccet ve asl-ı yedd-i emânetkârân-ı devlet ve mazmûn-ı 'ibret- nümûnları delâil-i nusûs-ı katı'a ile izdiyâd ve intikâs kabûl eylemeyeceği müsbet olan a'mâr-ı mukadderinin hibe ve iştirâsından 'ibâret olup beyn'en-nas şüyû' ve cilve-ger-i saha-i zuhûr ve zuyû' oldukda kimi vâhibi tefsîk ve kimi mevhub-un lehi tazlîl ve terhîk idüp kimi nusûs-ı katı'aya muhâlefetine mebni ikfâr ve kimi ahvâl ve etvârları muktezayât-ı hükm-i hikmet nümâ-yı ilâhiyye üzere olan enbiyâ-i 'izâm 'alî-nebiyye ve 'aleyhüm ve's-selâme kıyâsı inkâr iderek

11b: dürlü dürlü güft u gûyu mûcib ve envâ'-i kıl u kâlî müstevcib olmağla hüccet-i merkûmeye kalem-zen-i imzâ sene-i mezbûre Cemâziyelevvelisinin altıncı günü Gelibolu'ya nefy ve iclâ olundu. Vâki'â hüccet-i mezbûre şâyân-ı nazar-ı istiğrâb olmağla zafer-yâb mütâla'ası olduğumuz bir kıt'ası sebt-i sahife-i isti'câb kılındı.

Mâ-fîhi mine'l-hibe ve'l-ittihâb

Haffâf-zâde Mehmed Emin el-kadı be-mahrûse-i Galata harrirehû el-fakir es-seyyid 'afâ anhü.

Mahrûsa-i Galata muzâfatından Beşiktaş nâhiyesinde Paşa mahallesinde vâki'

mehd-i ‘ulyâ-yı saltanat devletlü ‘inâyetlü veliyye-i ni‘met Vâlide Sultân ‘aleyhü’ş-şân dâmet fî hıfzü’l- mennân efendimiz hazretlerinin kethüdâ-yı ‘âlî makâmı semâhatlü ‘utûfetlü Yusuf Ağa ibnü’l merhûm İsmâil Ağa hazretlerinin sâhilhânelerinde ma‘kûd meclis-i şer‘-i şerîfde El-Hâc Sa‘dullah ibn-i Ahmed Ağa işbu bâ‘isü’l-kitâbü’l-müstetâb müşârün-ileyh hazretleri mahzarlarında bi’t-tav‘ ve’r-rızâ ikrâr ve takrîr-i kelâm idüp ibtidâ-yı hilkat-ı ervâhda takdîr ve levh-i mahfûza sebt ve tahrîr olunan ecel-i mev‘ûdumdan ‘ömrümün yedi sene-i kâmilemini müşârün-ileyh hazretlerine hibe-i sahîha-ı şer‘iyye ile hibe idüp müşârün-ileyh hazretleri

12a: dahi hazret-i Âdem ‘aleyhü’s-salât ve’s-selâm ‘ömr-i şerîf-i mikdarlarından ma‘lûmü’l-mikdârını hazret-i Şîr ‘aleyhü’s-selâme hibe buyurup Şîr ‘aleyhü’s-salât ve’s-selâm hazretleri dahi ittihâb ve kabul buyurdıkları müşârün-ileyh hazretlerinin ma‘lûmları olup

يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ⁴¹

nazm-ı celîlü’ş-şânın ma’nâ-yı şerîfini tefekkür birle meclis-i hibede ittihâb ve kabul buyurdıklarında hıfzen li’l-makâl işbu vesika-i anîka bi’t-taleb kütüb ve imlâ olundu⁴². Hurrîre fî 27 Rebiülevvel sene 1211.

Şuhûdü’l-hâl

Çukâdâr-ı Bâb Ömer Efendi

Kethüdâ Ahmed Efendi

Musâhib-i şehriyârı Sadık Ağa

Semâhatlü ‘İrfân-zâde Ârif Efendi

Şeyhü’l-islâm ‘iffet-irtisâm hazretleri muktezâ-yı selikâ-i istikâmet-ittisamları lâzimesince kılâ‘-ı ma‘hûde yamaklarının ba‘zı mevadd-ı habîsede hâtır-hâhlarına ‘adem-i muvâfakat ve dîn ü devlete mûcib-i şe’n ve mazarrat tavr u hareketlerine mûmâna‘at buyurmalarıyla yamaklar arasında ser-gerdelikle mümtâz ve boğaz nezâreti ile karîn-i i‘zâz olan Kabakçı Es-Seyyid Mustafa Ağa müderrisin-i kirâmdan Hayri Efendi birâderi Seyyidâ delâletiyle rûtbe-i v[â]lâ-yı vezâretten mütekâ‘id havâss-ı tekâ‘üd ile havâss-ı refî‘ada ikâmete me’ mûren müdâhele-i

⁴¹ Kur’ân-ı Kerîm, Ra’d Sûresi 39. Âyet-i Kerîmesi.

⁴² Metinde bu şekilde olan ibare “hazretlerinin ma‘lûmları” ibaresinden sonra derkenarda “oldığı ecilden meclis-i hibede ittihâb-ı kabul buyurdıklarında hâkim-i mevki‘-i kitâb طوبى لهم وحسن مآبٍ kitâb یمحو الله ما يشاء ويثبت وعنده أم الكتاب hazretleri dahi یمحو الله ilâ âhîrihî buyurdıklarında bi’t-taleb ketb” şeklinde düzeltilmiştir.

12b: umûr-ı devletten mütebâ'id Es-Seyyid Mustafa Paşa meclisine duhûl ve ervâh-ı habîse-i şeytâniyye gibi 'urûkuna hulûl ile müşârün-ileyh lâ-zâl kalemü'l-fetvâ 'an enâmîl yedîhi hazretlerinin 'azillerini istida'âda cümle sanâfîd-i Bektâşiyye'nin ittifaklarını inhâ ile iğfâl ve muktezâ-yı vakt ve hale nazaran 'azillerini rütbe-i vücûbe îsâl itmeleriyle şehinşâh-ı safvet-nihâd medde'l-llâhü te'âlâ zılâli 'adâletihî 'alâ-mefâriku'l-'ibâd" hazretlerine 'arz ve inhâ ve mukarrebân-ı hâliyü'z-zamîr ve mülakkıyân-ı nâkısü't-tedbir dahi tasdikle hass ü iğrâ' eylediklerinde işbu Cemâziye'l-evvelinin yedinci günü mesned-i fetvâdan 'azl ile tenzîl ve meşihat-ı islâmiyeden ma'zûl Samanî-zâde 'Ömer Hulûsi Efendi hazretlerini ol mansıb-ı celîl ile tebcîl buyurmalarıyla pîrân-ı dûdmân-ı Bektâşiyye Süleymâniyye câmi'i havlusuna ictimâ' ve i'âde-i nasb-ı ma'zûl husûsunda esâre-i 'asîr-i nizâ' eyledikleri sekbânbaşı ağa Es-Seyyid Mustafa Ağa taraflarından huzûr-ı lâmi'ü'n-nûrî zıllu'l-lâhiye ihbâr ve inbâ ve istid'âları mücebince i'âde-i nasbları ricâ olundukda mukaddemâ virdikleri hüccetde fî-mâba'd umûr-ı devlete 'adım müdâhele meşrût ve bu sûretle habl-ı metfn-ı mu'âhedeleri etvâd-ı vusûka

13a: merbût olduğundan hilâf-ı şart-ı ma'hûd bî-edebâne hareketlerinin sebebi[n]den istifsâr ve mütecâsir-âne umûr-ı devlete müdâhelelerinin aslından istihbâr olundukda bu vechle hareketimize bâ'is-i cür'et hakikatde şart-ı merkûme ri'âyetden neş'et itmişdir, zirâ bizlerin nâmımız ile birkaç müfsid-i nâ-be-kâr böyle hatb-ı cesîme ictisâr itmeleriyle sözleriyle 'amel ocâğ-ı 'âmirenin nâmûsuna mûcib-i hâlel olmağla beher-hâl şeyhü'l-islâm ma'zûl makamına i'âde kat'en ocâğ-ı ma'mûre ahâlisinin murâdları idüğü pây-e serîr-i saltanata 'arz ve ifâde matlûbları idüğünü izhâr ve işâdet iderek nasb-ı elviye-i gavgâ ve ref'-i râyât-ı ibrâm ve tekâzâ itmeleriyle nâ-çâr mestûr-ı zîr-i remâd-ı sükûn olan ahker-i fitnenin sarsa-ı 'inâd ile şerâre-pâş-ı fesâd olması havfiyle irtikâb gâretüllevn ihtiyâr olunup re'isü'l-küttâb müftî-i yek-rûze hazretlerine hil'at tavîlü'z-zeyli fetvânın dûş-i liyâkatlarından nez' ile istilâb olunacağı ihbâr ve mansıb-ı fetvâdan istifâ ve inzimâm-ı 'illet şeyhûhetle 'adem-i kudretlerin beyân iderek isti'fâ için mahtûmen tezkire tahrîrine icbâr itmekle dağdağa-i 'azl nâ-be-hengâm

13b: ile perişân ve bu teklîf tabi'atlerine göre 'anîf olduğundan dünya başlarına zindân iken külfet-i tahrîr-i zarûrîyi ihtiyârlarını ilcâ ve mûcib-i hükm-i zarûret ile ber-vech-i iltimâs tahrîr ve imlâ buyurduklarında selef-i bâhirü's-şerefleri silahdâr-ı hazret-i şehriyârî vesâtetiyle huzûr-ı hümâyûna da'vet ile telâfi-i mâfât ve hil'at-ı beyzâ-yı istihâklarına tekrâren iksâ ile mahzar-ı iltifât oldukları cümle ashâb-ı tarîke bâ'is-i meserret ve ma'zûl-ı müşârün-ileyhin zât-ı hakkaniyet simâtlarında olan salâbet galibâ

muktezâ-yı te'sîr ism-i sa'âdetleri olarak *ما تَرَكَ الْحَقُّ لِقَمَرٍ مِنْ صَدِيقٍ* müfâdını tahkîk itmekle zâhir-i bünyân-ı ebnâ-yı tarîke taraf-ı 'âlîlerinden mûcib-i rû-gerdânı ve nefret olduğundan bâdî-i ziyâdegî-i madde memnûniyet oldu. Yevm-i merkûmda mûmâ-ileyh Seyyidâ Efendi Tarsus'a nefy ile tağrîb ve bu makûle hareketde olan emsâli terhîb olundu.

Harrirehû el-fakirü'l-'abîd Mehmed Sa'id kethüdâ-yı merhûm Veli Efendi-zâde.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 427-442, ELAZIĞ-2010

1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ'NİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Effects of 1929 World Economic Crisis on Turkey

Feyzullah EZER *

ÖZET

1929 Dünya Ekonomik Krizi, başta Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere olmak üzere, dünyanın birçok ülkesini derinden etkilemiştir. Bu krizden etkilenen ülkelerden biride Türkiye'dir. Türkiye, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte hızlı bir kalkınma sürecine girmiştir. Bu süreçte Türkiye, liberal bir ekonomi politikası takip etmiştir. Fakat Türkiye, dünyanın yaşadığı ekonomik kriz yüzünden, takip ettiği bu liberal ekonomik politikayı yeniden gözden geçirmek ve bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu çalışmada; 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye etkileri ve kriz sonrası Türk hükümetlerinin aldığı tedbirler incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Atatürk, 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Türkiye, Ekonomi, Ticaret.

ABSTRACT

The 1929 World Economic Crisis had a deep effect on many countries, especially on the United States and England. One of these countries is Turkey. Turkey entered in a rapid development process with the proclamation of the Republic. Turkey followed a liberal economic policy within this period. However, Turkey had to revise the liberal economic policy and take some measures due to the world economic crisis. In this study, the effects of 1929 World Economic Crisis on Turkey and the precautions that Turkish governments took after the crisis were analyzed.

Key Words: Atatürk, 1929 World Economic Crisis, Turkey, Economy, Trade.

---

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Elazığ; fezer@firat.edu.tr

Giriş

Avrupalılar, Sanayi İnkılâbı'yla birlikte ortaya çıkan sömürgecilik hareketleri kapsamında, kapitülasyonlardan da faydalanarak Osmanlı sanayisi, ekonomisi ve pazarını ele geçirmeye başlamışlardır. Öyle ki Avrupa'da Sanayi İnkılâbı sonrası ortaya çıkan seri üretim karşısında, yerli sanayi ürünlerinin korunması mümkün olmamıştır. Çünkü kapitülasyonlar büyük bir engel olarak ortaya çıkmış ve Osmanlı Devleti'ne gümrük vergilerini büyük devletlere danışmadan artırma yollarını da kapatmıştır.¹ Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin 1854 yılından itibaren dış borçlanma süreci başlamış, alınan borçların geri ödenmesindeki sıkıntılar sebebiyle de 1881 yılında Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin mali açıdan bağımsızlığını kaybettiği, Avrupa devletlerine borçlanmanın başladığı bir bağımlılık dönemi olmuştur.² Avrupa'dan alınan bu borçların büyük bir kısmı özel kişilerden ve bankalardan alınmıştır.³ Ayrıca Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Osmanlı Devleti'ndeki varlığı yabancı sermayenin girmesinde güven veren önemli unsurlardan biri olmuştur. I.Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'deki iktisadî faaliyetler genellikle Avrupa sermayesi tarafından yürütülmüştür.⁴ Bütün sanayi ve ticarî işletmeler yabancı sermayenin eline geçmeye başlamıştır. Açık pazar haline gelen ülkede yabancı sermaye, genellikle devlet güvencesinin bulunduğu, altyapı yatırımlarına yönelmiştir.⁵ Bu dönemde Osmanlı

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara, 1983, s. 435-436, 482.

² Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, Ankara, 1994, s. 12-13. Daha geniş bilgi için bkz. E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 424-432.

³ Borçların büyük bir kısmı (% 92) özel kişilerden, bankalardan alınmıştır. Kaynak itibarıyla borçlanma; başta % 40 ile Fransa, % 29 ile İngiltere, % 8 ile Hollanda, % 7 ile Belçika, % 5 ile Almanya, % 2 ile İtalya, % 1 ile Avusturya-Macaristan'a yapılmış, % 8'i ise iç borçlanma ile sağlanmıştır. Osmanlı dış borçlarının, 1881 yılı itibarıyla alacaklı ülkelere göre dağılımıdır. 1914 yılı itibarıyla; Fransa ve Almanya'nın, Osmanlı dış borçları içindeki payları artmış (Fransa % 49, Almanya % 20), İngiltere, Belçika ve Hollanda'nın payları ise azalmıştır. Bkz. Cihan Duru- Kemal Turan-Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I. Kitap, Mondros'tan Cumhuriyete Mali ve Ekonomik Sorunlar*, Ankara, 1982, s. 94; A. Emin Yaman, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu Ekonomisi 1919-1922*, Ankara, 1998, s. 6.

⁴ 1914 yılı itibarıyla yabancı yatırımların % 63'ü demiryollarına, %12'si bankacılık sektörüne yapılmıştır. Ticaret, sanayi, madencilik, belediye hizmetleri ve limanlara yapılan yatırımlar miktar olarak birbirlerine yaklaşık oranlarda olmuştur. Demiryollarına yapılan yatırımların % 49,6'sı Fransız, % 36,8'i Alman ve % 9,8'i de İngiliz sermayesi ile gerçekleştirilmiştir. Limanlara yapılan yatırımların % 69,1'i, bankacılık sektöründeki yatırımların % 38,2'si Fransız sermayesiyle gerçekleştirilmiştir. Tüm sektörlerde yapılan yatırımların ise, % 50,4'ü Fransızlar, % 27,5'i Almanlar, % 15,3'ü İngilizler tarafından yapılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. C. Duru-K. Turan-A. Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, s. 94; B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, s. 81-82.

⁵ Ahmet Emin, Yaman, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu Ekonomisi 1919-1922*, Ankara, 1998, s. 59.

topraklarında yatırım yapan kuruluşlar, ülke ekonomisiyle bütünleşmek yerine dış ekonomilerle bütünleşmeyi tercih etmişlerdir.⁶

I. Dünya Savaşı, zaten büyük sıkıntı içerisinde olan Türk ekonomisini daha da zor bir noktaya getirmiştir. Bu yüzden Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele başlangıcında ve sonrasında ekonominin geliştirilmesi gerektiğini müteaddit defalar vurgulamış, hatta bağımsızlığın ana koşulu saymıştır.⁷ Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte bir taraftan sanayi ve altyapı alanında özel sektörü destekleyici düzenlemeler yapılırken, diğer taraftan da tarım sektörü geliştirilmeye çalışılmıştır.⁸ Ancak uzun süren bir savaştan çıkan ve Osmanlı'dan intikal eden ekonomik sorunları çözmeye çalışan Türkiye, 1929'da patlak veren Dünya Ekonomik Krizi'nden büyük ölçüde etkilenmiştir.⁹

1. 1929 Dünya Ekonomik Krizi

I. Dünya Savaşı dünya ekonomik düzenini altüst etmiştir.¹⁰ Savaştan sonra galip devletlerin yenilen devletlere, şartları çok ağır antlaşmalar imzalatmaları, ekonomik ve siyasî ilişkileri çıkmaza sokmuştur.¹¹ Uluslar arası piyasalarda fiyatlar hızla düşmeye başlamış ve 1921 yılında ilk ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. 1922–1927 yılları arasında ise; bazı durgunluklar olsa da dünya ekonomisinde genellikle olumlu yönde gelişmeler olmuştur.¹² Özellikle ABD, Avrupa'daki hükümet ve belediyelere kısa vadeli büyük miktarlarda yardımlar yapmış, bunlar da bu paraları hem kalkınma hem de ödemeler dengesindeki açığı kapatmak için kullanmışlardır.¹³ Diğer taraftan ABD'de sanayi ve inşaat alanındaki yatırımlar, 1927–1929 yılları arasında % 25 civarında artış göstermiştir. Fakat bu artış kısa bir süre sonra durmuş, sanayideki üretim düşmüş ve işsizlik artmaya başlamıştır. Bu olumsuzluklardan New York Borsası da etkilenmiş, hisse senetleri aşırı derecede değer kaybetmiş ve 1929 sonbaharında Wall Street Borsası çökmüştür.¹⁴ Aslında bu çöküş aniden ortaya çıkmamıştır. Sebepleri I. Dünya Savaşı ve onun ortaya çıkarmış olduğu güvensizlik ortamına kadar uzanmaktadır. Bu savaşın sebep olduğu ekonomik çöküntü ve tahribatın yanı sıra savaşan devletler, ekonomik güçlerinin birkaç

⁶ Doğu Ergil, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, Ankara, 1981, s. 57.

⁷ Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, Ankara, 1984, s. 93.

⁸ Naci Bostancı, *Kadrocular ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri*, Ankara, 1990, s. 1.

⁹ Erdoğan Alkin, *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, İstanbul, 1978, s. 216.

¹⁰ B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, s. 84.

¹¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914–1980)*, Ankara, 1987, s.145–146.

¹² İlhan Tekeli- Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1983, s. 2.

¹³ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri(1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)*, Ankara, 1991, s. 331.

¹⁴ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839–1950)*, İstanbul, 2004, s. 341.

katı borçlanmak zorunda da kalmışlardır.¹⁵

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin yaklaştığı dönemlerde dünya ekonomisine yön veren büyük devletler, almaları gereken önlemleri almamışlardır. Bu devletlerden İngiltere ve ABD'nin aldığı önlemler yetersiz kalmıştır. Ayrıca bazı gelişmiş ülkelerin de ekonomik yönden kendi ulusal çıkarlarını korumaya yönelmesi sonucu kriz kaçınılmaz olmuştur.¹⁶ 1929 Dünya Ekonomik Krizi, başta İngiltere ve ABD'de olmak üzere, büyük çaplı işsizlik, fiyat düşüşleri ve mali krizler şeklinde kendini göstermiştir.¹⁷ Diğer taraftan ABD'de 1922'den beri istikrarlı olan, 1925'te hafif bir düşüş kaydeden toptan eşya fiyatları 1929–1932 arasında üçte bir oranında düşmüştür. Tüm faaliyet alanlarında işsizlik oranı 1930'da 3 milyon iken, 1931'de 6 milyona, 1932'de 10 milyona, 1933'te ise 13 milyona çıkmıştır. Ayrıca ABD'de ithalat 1929'da 4,4 milyar dolar iken, 1932'de 1,3 milyar dolara, ihracat ise 1929'da 5,2 milyar dolardan 1932'de 1,6 milyar dolara düşmüştür.¹⁸

Kriz sonucunda, uluslar arası ticarete de büyük bir gerileme olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak da dünya ticareti 1929–1933 döneminde yaklaşık üç kat gerilemiştir.¹⁹

2. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri

2.1. 1929–1933 Döneminde Türk Ekonomisindeki Gelişmeler

Türkiye, ekonomik açıdan birçok olumsuzluğa rağmen 1929 yılına iyimser bir havada girmiştir. Çünkü bu yıl, iklim şartlarının çok uygun olması ürün rekoltesinin yüksek olacağı beklentisini beraberinde getirmişti.²⁰ Diğer taraftan ithalatın kısılması ve gümrük vergilerinin artırılması sonucu bazı yabancı firmalar Türkiye'de yatırım yapmak için çeşitli girişimler başlatmışlardı.²¹ Nitekim ekonomik kriz öncesi Ford Motor Kumpanyası ile hükümet yetkilileri arasında bir antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşmaya

¹⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 116. 155. 5.

¹⁶ Michel Beaud, *Kapitalizmin Tarihi*, Ankara, 2003, s. 196.

¹⁷ Gülten Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, İstanbul, 1988, s. 76.

¹⁸ M. Beaud, *Kapitalizmin Tarihi*, s. 205-206. Daha geniş bilgi için bkz. Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2007), Ankara, 2007, s. 57-58.

¹⁹ Bu konuyla ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası yetkililerinin 10.07.1936 tarihinde hazırlamış oldukları rapora göre; dünya ticaret hacmi, 1929 yılında 142.500.000.000 TL iken, 1930 yılında 114.400.000.000 TL'ye, 1931 yılında 81.900.000.000 TL'ye, 1932 yılında 54.900.000.000, 1933 yılında ise; 49.500.000.000 TL'ye gerilemiştir. Daha geniş bilgi için bkz. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 116. 155.5, s. 2.

²⁰ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara, 1974, s. 248.

²¹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923–1938)*, 3. Kitap, I. Bölüm, Ankara, 1995, s. 315.

göre Ford Motor Kumpanyası, İstanbul'da bir fabrika kuracak; bu fabrikada da otomobil, kamyon, traktör, uçak malzemesi ve montajı yapacaktı. Fakat bu anlaşma, ekonomik kriz nedeniyle uygulanamamıştır.²² Yine ekonomik krizin de etkisiyle diğer alanlara yapılacak yatırımlar da olumsuz etkilenmiştir.²³ Bütün bunlara ek olarak ihracat hacminin daralması ve reel para arzının genişlemesi sonucunda iflas eden firma sayısı giderek çoğalmış ve bunun da etkisiyle işsizlik oranı artmıştır.²⁴ Ekonomik krizin Türkiye'ye ilk yansımaları ise, Türk parasının İngiliz parası karşısında hızla değer kaybetmeye başlaması ile biraz da panik havası şeklinde kendisini göstermiştir. Bu panik havası Türk basınında geniş şekilde yer almıştır. Aralık 1930'daki ekonomik dalgalanmalar üzerine dönemin Başbakanı İsmet İnönü, TBMM'de millî para hakkında yapmış olduğu açıklamada; Türk parasının değer kaybını daha çok, devlet gelirlerinin hesaba katılmadan geniş çaplı harcamalarda bulunulmasına bağlamıştır.²⁵

Ayrıca 1929 yılında kurulan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyeti Türkiye'nin genel ekonomik durumunun ülkede yarattığı huzursuzluğa karşı bir mücadele organı olarak nitelemek mümkündür. Aslında daha önceki yıllardan başlamak üzere dış ticaret dengesinin devamlı surette açık vermesi bu cemiyetin kurulmasının ekonomik krizle direk olarak bağlantılı olduğunu söylemek zor gözükmemektedir.²⁶ Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin belli bir program içinde geçen çalışmalarını şu ana konular üzerinde toplamak mümkündür:

a- Ekonomik yapımızda önemli yer tutan faaliyet kolları ile ilgili kongreler tertip edilmesi,

b- Her yıl on beş gün devam etmek üzere yerli mallar sergisi düzenlenmesi ve aynı zamanda milletçe yaptığımız tasarrufların sayı ve grafiklerle halkın bilgisine sunulması,

c- Yine bu münasebetle ilk ve orta dereceli okullarda tasarruf haftaları tertip edilerek öğrencilere bir taraftan tasarruf fikrinin aşılması, diğer taraftan da yerli malı kullanılmasının teşvik edilmesi,

d- Türk sanayini tanıtmak üzere imkan buldukça yabancı memleketlerde açılan sergilere iştirak edilmesi,

²² İ. Tekeli- S. İkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 82.

²³ Enver Özcan, *Ekonomik Bunalımlar*, Ankara, 1981, s. 82.

²⁴ İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Kütahya, 1998, s. 25-26.

²⁵ İ. Tekeli- S. İkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 82.

²⁶ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası I (1929-1932)*, Ankara, 1988, s. 127-129; Asım Süreyya İloğlu, *Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış*, Ankara, 1974, s. 7, 22.

e- Ulusal Ekonomi adı altında iki ayda çıkarılan bir dergi yayımlanması.²⁷

Diğer taraftan Ekonomik Kriz'e çözüm arayışları, uygulanan sistemin kesintiye uğramasına ve bürokratik kontrolün merkezileşmesine sebep olmuştur.²⁸ Dünya Ekonomik Krizi, siyasî ve ekonomik liberalizmin Türkiye'de itibar kaybetmesine yol açmış;²⁹ bu dönemde Türk ekonomisinde devlet müdahaleciliği ağırlığını daha çok hissettirmeye başlamıştır. Aslında daha önceki dönemlerde de liberal sistem uygulanmasına rağmen devlet, ekonomi gibi önemli bir konuyu yalnızca özel sektörün inisiyatifine bırakmayarak, gelişmeleri yakından takip etmiş ve gerekli tedbirleri almıştır.³⁰ Ayrıca özel sektördeki girişimcilerin, ekonomik gelişmeye hizmet ettikleri takdirde her türlü desteğin sağlanacağı da yetkililer tarafından açıklanmıştır.³¹

1930 yılında hükümet tarafından hazırlanan ekonomik programda Merkez Bankası'nın kurulması kararlaştırılmıştır. Yabancı uzmanların da raporları doğrultusunda, 30 Haziran 1930 tarihinde 1715 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuş ve Ocak 1932'den itibaren döviz işlemlerine başlanmıştır.³² Sanayileşmenin plânlı bir hale getirilmesi amacıyla "*Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*" hazırlanmış ve bu nedenle pek çok yabancı uzman Türkiye'ye davet edilmiştir.³³ 1934'te yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ilgili çalışmalar, Haziran 1929'da "*Âli İktisat Meclisi*"ne sanayileşmeyi hızlandırmaya yönelik "*İktisadî Rapor*" hazırlama görevinin verilmesiyle başlamıştır.³⁴ Hükümet tarafından 1935'te "*İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı*"nın hazırlıklarına başlanmış ve program Kasım 1936'da dönemin İktisat Bakanı

²⁷ E. Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, s. 61-62; A. Süreyya İloğlu, *Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu...*, s. 7, 22.

²⁸ İsmail Türk, *Maliye Politikası ve Çağdaş Bütçe Teorileri*, Ankara, 1969, s. 9.

²⁹ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, Ankara, 1988, s. 20.

³⁰ Ali Nejat Ölçen, "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Plânları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 134; M. Akif Tural, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)*, Ankara, 1987, s. 101-102.

³¹ Bu konuda dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar şu ifadeleri kullanmıştır: "Devleti kendilerine hizmet için amade tutuyoruz. Şu şartla ki, tüccar fırsat gözetleyen, yalnız kendi menfaatini düşünen bir adam olmamalıdır. Burada önemli olan ekonomik gelişmedir." Bkz. Beşir Hamitoğulları, "Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 128.

³² Gürgân Çelebican, "Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 26.

³³ *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973, s. 155.

³⁴ R. Aktan, *Türkiye İktisadi*, Ankara, 1972, s. 47.

Celâl Bayar tarafından Başbakanlığa sunulmuştur.³⁵

1 Kasım 1938'de TBMM'nin Beşinci Dönem toplantısında Atatürk adına, Celâl Bayar tarafından yapılan açış konuşmasında, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na geniş yer ayrılmıştır. Bu konuşmada; kalkınmanın köyden başlayacağı belirtilmiş, madencilik ve imalât sanayi dışında enerji ve ulaştırma sektörlerinde de önemli yatırımlar gündeme getirilmiştir.³⁶ Eylül 1938'de İkinci Beş Yıllık Sanayi Plânı uygulanmaya başlanmış, fakat 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sebebiyle yürürlükteki projelerin uygulanmasında büyük güçlüklerle karşılaşmıştır.³⁷ Buna rağmen projelerin uygulanması sırasında çok az miktarda dış kaynak kullanılmıştır. 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın finansmanında kullanılmak üzere Sovyetler Birliği'nden 8 milyon dolar, 1938 yılında İngiltere'den 16 milyon sterlin dış borç alınmıştır. Bunun 6 milyonu askerî malzeme alımında, 10 milyonluk kısmı da dış ticaret finansmanında kullanılmıştır.³⁸

2.2. Ekonomik Kriz Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti

I. Dünya Savaşı sonrası ekonomik gerilemenin ilk belirtileri ortaya çıkar çıkmaz ABD yeniden korumacı geleneğine dönmüştür.³⁹ Türkiye ise; 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden kısa bir süre önce Lozan Antlaşması'nın özel koşulları nedeniyle 5 yıllık geçiş dönemi sonunda gümrük vergilerini yükseltmiştir.⁴⁰ Böylece birçok ülkenin kriz içinde aldığı tedbirleri Türkiye kriz öncesinde almıştır. Krize bir ön hazırlıkla girmesine rağmen Türkiye'nin dış ticareti önemli ölçüde etkilenmiştir.

Türkiye'nin 1923–1929 yılları arasındaki ithalatının %50'sini tüketim malları oluştururken, yatırım malları ancak %25'ini oluşturmuştur.⁴¹ Bu arada Türk lirası üzerindeki enflasyon baskısı giderek artmış, hükümet tarafından alınan tedbirler sonucu paranın aşırı değer kaybı önlenmiştir.⁴² 1928–1931 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret değerleri aşağıda tabloleştirilerek verilmiştir.⁴³

³⁵ Y. Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul, 1994, s. 305.

³⁶ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara, 1972, s. 161-162.

³⁷ Koray Başol, *Türkiye Ekonomisi*, İzmir, 1983, s. 62-63.

³⁸ Nahit Töre, "Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 59.

³⁹ Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, (Çeviren: Recep Boztemur)*, Ankara, 2000, s. 434.

⁴⁰ Halûk Cillov, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 1962, s. 131.

⁴¹ İ. Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 18.

⁴² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1961, s. 364.

⁴³ İ. Tekeli- S. İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 88-89; Avni

Tablo 1: Dış Ticaret Değerlerinin Yıllara Göre Dağılımı (Bin TL)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
1928	173.537	223.532	-49.995	397.069
1929	155.214	256.296	-101.082	411.510
1930	151.454	147.550	3.903	299.005
1931	127.275	126.660	615	253.935

Tablo 2: Dış Ticaret Miktarlarının Yıllara Göre Dağılımı (Ton)

Yıllar	İhraç Miktarı (Ton)	İthal Miktarı
1928	626.682	965.482
1929	669.664	965.606
1930	776.668	616.229
1931	883.221	496.609

Yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere; 1928 yılına göre 1929 ihracat gelirlerinde bir düşüş yaşanmıştır. Türkiye miktar olarak daha fazla ihracat gerçekleştirmesine rağmen fiyatlar hızla gerilediğinden, daha az döviz girdisi sağlamıştır. 1929 sonlarında dış ticaret açığı 50 milyon dolara ulaşmıştır. Buna ek olarak yabancıların elindeki işletmelerin devletleştirilmesi ve yeni demir yolları inşaatı devletin bütçesini daha da zorlamıştır.⁴⁴

Dünya ticaretinin daraldığı bu dönemde bütün olumsuzluklara rağmen Türkiye'nin ihracatını miktar olarak artırabilmesi ihracat gelirlerindeki açığı kısmen de olsa kapatmıştır. Ayrıca ihraç mallarına prim vermek, bir ihraç bankası kurmak ve ihraç mallarında standardizasyon sağlamak amacıyla bir takım çalışmalar yapılmıştır.⁴⁵ Özellikle Türkiye'nin ekonomik yapısının sağlam ve nispeten sade olması sebebiyle Ekonomik Kriz'den batılı devletler kadar etkilenmemiştir. Türkiye'nin bu dönemdeki dış ticaret hacmi şu şekilde gerçekleşmiştir:⁴⁶

Zarakoğlu, "1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara, 1982, s. 94.

⁴⁴ Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, İstanbul, 2007, s. 538.

⁴⁵ *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, s. 288.

⁴⁶ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 116. 155. 5.

Tablo 3: Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi (İhracat-İthalat Toplamı) (TL)

Yıllar	Ticaret Hacmi
1929	411.000.000
1930	299.000.000
1931	253.000.000
1932	187.000.000
1933	171.000.000

Diğer taraftan 1930'da 1567 sayılı “*Türk Parasını Koruma Hakkında Kanun*” yürürlüğe konularak döviz işlemleri üzerinde kontrol uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca hükümete yetki verilerek gerektiğinde ithalata kısıtlama getirilmesi sağlanmıştır.⁴⁷

2.3. Ekonomik Kriz Sebebiyle Türkiye'nin Almış Olduğu Önlemler

1930 yılı, hükümetin ekonomi alanında takip ettiği politikalarda büyük değişikliklerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Bu politika değişikliğinin iki önemli nedeni vardır. Bunlar;

1. Lozan Antlaşması'nın gümrük duvarlarının savaş öncesi düzeyinde tutulmasına ilişkin maddesinin yürürlük süresinin sona ermesi.

2. Dünya Ekonomik Krizi.

Bu iki neden, yıllardır sözü edilen himayeci politikaların su yüzüne çıkmasına yol açmıştır.⁴⁸ Ayrıca millî sanayinin gelişme yollarını aramak ve göstermek amacıyla, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin daveti üzerine “*Birinci Sanayi Kongresi*” 22 Nisan 1930 tarihinde toplanmıştır. Bu Kongre'de özellikle 1929 yılında ekonomik krizin patlak vermesi tartışılmış, Türk sanayinde ham madde ihtiyacı, sermaye ve kredi sorunları, vergi sorunları, Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayi eğitimi, ulaştırma sorunları ele alınmıştır. Birinci Sanayi Kongresi'nin hemen ardından hükümetin hazırlamış olduğu 21 Mayıs 1930 tarihli ekonomik programın, TBMM'ye sunulması, politika değişikliğinin somutlaşan ilk göstergesi olmuştur. Meclis'e sunulan ekonomik programın girişinde, devletin ekonomiye müdahale etmesi, ekonomiyi düzenleyici rolünü yüklenmesi açık olarak belirtilmiştir.⁴⁹

Bu dönemde ekonomik krizin de etkisiyle tarım sektöründe de birtakım olumsuzluklar yaşanmıştır. Tarım ürünlerinin satın alma gücü azalmış ve bu durum

⁴⁷ Dündar Sağlam, *Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 1978, s. 314-315.

⁴⁸ Tefik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, Ankara, 1992, s. 211-212.

⁴⁹ Y. Ülken, *Atatürk ve İktisat*, s. 91-92.

özellikle piyasaya yönelik üretim yapan kırsal bölgelerde ki kitleler arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır.⁵⁰ Mustafa Kemal Atatürk'ün TBMM'nin 1 Kasım 1930'da yapmış olduğu üçüncü dönem dördüncü toplanma yılı açış konuşmasında ekonomik kriz ile ilgili olarak: "...Efendiler; özellikle tarım memleketlerinde duyulan dünya çapında bir Ekonomik Buhran vardır. Bu Buhran tabiatıyla bizim memleketimizi de etkilemiş ve ağırlığını duyurmuştur. Bu sıkıntı karşısında eşi görülmemiş yıkıntıdan ve darlık getiren kurak yıllardan sonra, vatanımızın gösterdiği canlılık ve dayanıklılık, ancak Türk Milleti'nin bünyesindeki ve TBMM'nin aldığı yerinde kararlarla açıklanabilir." demiştir.⁵¹

Ekonomik kriz sonrası TBMM'ye değişik düşünceler yansıtmak amacıyla 1930 yılında Atatürk'ün de teşvikiyle Ali Fethi Okyar, Cumhuriyet tarihinin ikinci büyük muhalefet partisi olan "Serbest Cumhuriyet Fırkası"nı 12 Ağustos 1930'da kurmuştur. Yeni kurulan muhalefet partisi halk tarafından çok kısa bir zamanda yakın ilgi ile karşılanmış ve ilk belediye seçimlerinde de bu durum açıkça görülmüştür.⁵² Ancak Cumhuriyet Halk Partisi'ne, onun uyguladığı politikalara ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olanlar bu yeni muhalefet partisinde toplanmışlardı. Ali Fethi Okyar ve parti kurucuları kontrolü elden kaçırmışlar ve bu güçlerin partiye sızmalarını engelleyemez duruma gelmişlerdi. Bu gelişmeler ülkede büyük gerginliğe neden olmuş ve partinin kurucusu Ali Fethi Okyar tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası 17 Aralık 1930'da feshedilmiştir.⁵³

Bu parti ile ilgili olarak dönemin ABD Ankara büyükelçisi Grew; "*Serbest Cumhuriyet Fırkası ülkenin siyasi hararetini ölçmek için kullanılan bir klinik termometreydi ve termometrenin vücutta çok yüksek bir ateş gösterdiği konusunda hiç kuşku yoktu*" demiştir. Diğer taraftan ekonomik krizin Türkiye üzerindeki etkileri, hükümetin ekonomi politikasında sanayileşmeyi hızlandırmaya yönelik yeni bir adım atma çabalarını olumlu yönde etkilemiştir.⁵⁴ 1930 yılından itibaren istenilen ticaret dengesinin sağlanmasında, ithal talebinin kısılmasının önemli bir rolü olmuştur.⁵⁵

⁵⁰ İ. Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 26.

⁵¹ A. İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, s. 112.

⁵² A. Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, s. 19-20. Ayrıca bkz. Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu*, s. 293. Muhalefet partilerinin başarısızlıkları ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, İstanbul, 1996, s. 78-79.

⁵³ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu*, s. 293.

⁵⁴ Y. S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 240-241.

⁵⁵ B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası I (1929-1932)*, s. 209-211.

Ekonomideki bütün zorluklara rağmen yabancı şirketlerin elinde bulunan işletmeler (demiryolu, kömür, elektrik, gaz v.s) devletleştirme yoluna gidilmiştir. Türkiye'nin millileştirme konusundaki tutumunu eleştiren İngiltere'nin İstanbul başkonsolosu Sir Alexander Telford Waugh,1930'da Londra'ya döndüğünde: “İstanbul ticaret limanı gibi Türkiye'nin paha biçilmez bir değeri, kısmen yabancı girişimlere duyulan kıskançlık, kısmen de bu kent in ulusal mücadeleye katılmamış olması nedeniyle bilinçli olarak feda edildi. Gemi kömürü ticareti Pire Limanı'na geçti ve yabancı bandıralı gemilerin uygulamaları öylesine sıkılaştırıldı ki, Boğazlardan geçen kaptanlar polis korkusuyla İstanbul Limanına yanaşmaktan korkuyorlar.” demiştir.⁵⁶

Türk ekonomisi üzerindeki krizin etkilerinin azalmaya başlaması ile birlikte 1933–1938 döneminde devlet ekonomi politikasında daha aktif bir rol oynamaya başlamıştır.⁵⁷ Bu dönemde sanayileşmeye açık bir şekilde öncelik verilmiş ve sanayileşme plânlı bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır.⁵⁸

Sonuç

Türkiye'de 1923 yılından itibaren uygulanan ekonomi politikası bazı olumlu gelişmelere karşın, istenilen düzeye ulaşmaktan uzak kalmıştır. Devletin bizzat yapmasından çok, devletin desteklemesiyle biçimlenen ekonomi politikasında, liberal olarak adlandırılabilir bir ortamda özel kesimin ekonomiyi kalkındırma yükünü taşıyamayacağı anlaşılmıştır. Aslında bu sonucun ortaya çıkması doğal karşılanmalıdır. Çünkü çok zor şartlarda yıpratıcı bir savaştan çıkmış olan ülkede ekonominin çeşitli darboğazlar ve yetersizlikler içinde olması kaçınılmazdır. Olumsuz ekonomik yapının yanında bir de büyük çaplı küresel bir ekonomik krizin patlak vermesi Türk ekonomisini daha da bozmuştur.

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin patlak vermesi sonucu dünya pazarlarındaki tahıl ve ham madde fiyatlarının düşmesi Türkiye'nin ihracat gelirlerini azaltmış ve bu durumdan en fazla etkilenen kesimlerden biri de büyük çiftçiler olmuştur. Çünkü Türkiye'deki büyük çiftçiler benzin fiyatlarının yüksek, ürün fiyatlarının düşük olması yüzünden makinelik tarım yapamaz hale gelmiştir. Bu dönemde Ege ve Trakya'da birçok ekim alanları boş bırakılmıştır. Sanayi ve ticaret sektörlerinde de benzer sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerin Türk ekonomisi üzerinde birtakım olumsuz etkileri olmuştur. Bunlar kısaca;

⁵⁶ A. Mango, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, s. 538–539.

⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, C.III, İstanbul, 1999, s. 347.

⁵⁸ R. Aktan, *Türkiye İktisadı*, s. 49.

1. Dış borç ödemeleri ertelenmiş ve ithalat kısılmak zorunda kalınmıştır.
2. Türk tarım ürünlerinin fiyatı gerilemiş ve ihracat gelirleri azalmıştır.
3. Türkiye yapacağı ithalatın finansmanı için borç para bulmakta zorlanmaya başlamıştır.
4. 1929 yılında dış ticaret açığı artmış, fakat 1930'dan itibaren dış ticaret kontrol altına alınmış, tam tersine fazlalık veren bir yapıya geçilmiştir.

Bu gelişmeler devletin ekonomik politikasında keskin sayılabilecek bir değişikliği oluşturmuş ve devlet sanayileşme hareketinde bizzat müteşebbis olarak rol almıştır. Türkiye iktisadi kalkınmayı hızlandırmak ve yeni kapasiteler yaratarak krizle mücadele yolunu seçmiştir. Özellikle 1932 yılından itibaren, bir dizi yeni iktisat politikası ve araçları ile devlet işletmelerinin öncülüğünü yapacağı bir sanayileşme hareketine girişilmiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen özel sektörü güçlendirici önlemler de alınmaya devam edilmiş, 1934 yılından itibaren Birinci Sanayi Planı uygulanmaya başlanmıştır. Bu planın uygulamadaki en belirgin özeliği yatırımların planlanan dan daha kısa sürede sonuçlanmasıdır. Beş yılda gerçekleşmesi beklenen yatırımların iki- üç yıl gibi kısa süre içinde sonuçlanması, birincisine göre daha geniş ve ayrıntılı olan, İkinci Sanayi Planının İki yıl önce (1936) düzenlenmesi imkânını ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'nin uyguladığı devletçi politikaların da etkisiyle, Sümerbank ve Etibank, gibi önemli yatırımları gerçekleştiren bankaların açılması; şeker, dokuma, kâğıt sanayi işletmelerinin kurulması; geniş ölçüde demiryolu, şose ve liman inşaatlarının gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca sanayi üretiminin artması ile ithalat oranı düşürülmüş, dış ödemeler dengesinin olumlu yönde gelişmesi sağlanmıştır. Dünyanın her köşesini büyük oranda etkileyen ekonomik krize rağmen fazla dış borç almadan birçok altyapı yatırımlarının büyük oranda gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

2. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

AKTAN, Reşat, *Türkiye İktisadı*, Ankara, 1972.

ALKİN, Erdoğan, *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, İstanbul, 1978.

ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914–1980), Ankara, 1987.

ARRIGHI, Giovanni, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, (Çeviren: Recep Boztemur), Ankara, 2000.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1961.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922–1938)*, C.III, İstanbul, 1999.

BAŞOL, Koray, *Türkiye Ekonomisi*, İzmir, 1983.

BEAUD, Michel, *Kapitalizmin Tarihi*, Ankara, 2003.

BOSTANCI, Naci, *Kadrocular ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri*, Ankara, 1990.

CİLLOV, Halûk, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 1962.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'de Liberalizm (1860–1990)*, Ankara, 1992.

_____, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, (1839–1950), İstanbul, 2004.

CELEBİCAN, Gurgân, “Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 23-34.

DURU, Cihan – TURAN, Kemal – ÖNGEOĞLU, Abdurrahman, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, I. Kitap, Mondros'tan Cumhuriyete Mali ve Ekonomik Sorunlar, Ankara, 1982.

ERGİL, Doğu, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, Ankara, 1981.

HALE, William, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, (Çeviren: Ahmet Fethi), İstanbul, 1996.

HAMİTOĞULLARI, Beşir, “Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 105–132.

İLOĞLU, Asım Süreyya, *Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929–1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış*, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

İNAN, Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara, 1972.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

KAZGAN, Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, İstanbul, 1988.

KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*, (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Çeviren: Birtane Karanakçı), Ankara, 1991.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2010-20/1

KURUÇ, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası I (1929–1932)*, Ankara, 1988.

MANGO, Andrew, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, İstanbul, 2007.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara, 1974.

ÖLÇEN, Ali Nejat, “1923–1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Plânları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 133-151.

ÖZCAN, Enver, *Ekonomik Bunalımlar*, Ankara, 1981.

PARASIZ, İlker, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Kütahya, 1998.

SAĞLAM, Dünder, *Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 1978.

TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1983.

TEZEL, Y. Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul, 1994.

TOKGÖZ, Erdiñç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–2007)*, Ankara, 2007.

TÖRE, Nahit, “Atatürk Döneminin (1923–1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 45–62.

TURAL, M. Akif, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920–1938)*, Ankara, 1987.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923–1938)*, 3.Kitap, I. Bölüm, Ankara, 1995.

TÜRK, İsmail, *Maliye Politikası ve Çağdaş Bütçe Teorileri*, Ankara, 1969.

Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973.

ÜLKEN, Yüksel, *Atatürk ve İktisat*, Ankara, 1984.

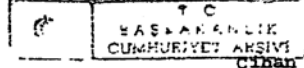
YAMAN, Ahmet Emin, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi 1919–1922*, Ankara, 1998.

YAVUZ, Bilge, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919–1922)*, Ankara, 1994.

YEŞİL, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş*, Ankara, 1988.

ZARAKOĞLU, Avni “1929–1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara, 1982, s. 89–103.

EK

Cihan buhranının cihan iktisadiyatı ile
memleketimiz iktisadiyatı üzerine
yaptığı tesirlerin derecesi hak-
kında kısa bir tetkik.

Tetkikimizi iki müstakil fasla ayırdık:

Evvelâ, 1929 senesi son baharında Amerika Müttehede'sinde
başlayan ve 1930 senesi gayelerine doğru diğer büyük sınaî memleketleri
dahî temâmile ihata ettikten sonra bilumum ziraf memleketleri de istilâ
eden cihan buhranından ve bunun cihan iktisadiyatı üzerine yaptığı te-
sirler ile bugünkü faaliyeti derecesinden;

Saniyen, cihan iktisadiyatının bir cüz'ü olması hasebile,
memleketimiz iktisadiyatının hissesine isabet eden buhran payından
bahsedeceğiz.

(Tetkikatımızda lüzumu sırasile istimal
ettiğimiz rakamları Merkez Bankası tarafından
neşredilen üç aylık bültenler ile Beynelmilel
Ticaret Odası, Cemiyeti Akvam ve Berlin Kon-
jonktür Enstitüsü neşriyatından aldık.)

TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI

Doktor Esat Sabit

H.Ş.Ş.
10-7-36

- 31 -

030 10 0 0 / 166 155 5

Ek: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Müdürü Dr. Esat Sabit'in "Cihan buhranının iktisadiyatı ile memleketimiz iktisadiyatı üzerine yaptığı tesirlerin derecesi hakkında kısa bir tetkik" başlığı ile 10.06.1936 tarihinde hazırlanmış olduğu rapordan alınmış bazı sayfalar. Bkz. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 116. 155. 5.

gerek inişte, muhtelif şerait ve muhtelif âmillerin tesirile muhtelif tahavvüller geçirir. Mevzumuz müsait olmadığı için burada bu cihetleri tetkik edemeyeceğiz; konjektür hakkında yapmış olduğumuz ^{diğer} bir tetkiki lef ile sadedimize avdet ediyoruz.

Memleketimiz iktisadiyatı, bünyevî tarzı teşekkülü noktai nazrından sağlan ve nispeten sade olması hesabına, cihan buhranının tevlit ettiği hasarattan tehlikeli derecede müteessir olmamıştır ve buhranın tevlit ettiği şeraite kolaylıkla tabi olarak, büyük bir gayri tabiiyet göstermeden seyrine devam etmiştir.

Buhranın tevlit ettiği cihan iktisadiyatı nispetensizliği neticesi olarak 1929 senesinden 1932 senesi nihayetine kadar kıymet itibarile kaybettiği miktara gelince, berveği zir olmuştur:

- 1929 senesinde takriben 411 milyon liraya baliğ olan haricî ticareti
- 1930 " " 293 " "
- 1931 " " 255 " "
- 1932 " " 187 " " immiştir. Yani haricî ticaretimiz, buhranın bidayetinden 1932 senesi nihayetine kadar kıymetinden takriben 2,2 mislini kaybetmiştir. Acaba daha ziyade ^{şerh} edecekmidir?

Bu suale cevap verebilmemiz için 1933 senesinin kıymet itibarile haricî ticaret yekûnunu bulmalıyız.

Bu yekûnu bulmamız, evvelâ,- cihan ticaretinde olduğu gibi 1932 senesinden itibaren haricî ticaretimizde istikrar hasil olup olmadığını;

Soniyen,- mezkûr senenin haricî ticaret yekûnu tedennîsi oranının, 1929 senesi kıymet yekûnuna nazaran % 70 nispetinde fazla, yahut eksik olduğunu tespit edebilmemize yardım edecektir.

Eğer, 1932 senesinden itibaren haricî ticaretimizin istikrar kesbettiği ve 1933 senesi haricî ticaret yekûnumuzun tedennî nispetinin 1929 senesi haricî ticareti yekûnuna nazaran % 70 nispetini geçmediği tezahür ederse, mesele halledilmiş olur.

+ + + + +

030	10			168	155	2
-----	----	--	--	-----	-----	---

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 443-470, ELAZIĞ-2010

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ ATATÜRK'ÜN ORTADOĞU POLİTİKASI

Atatürk's Middle East Politic in the Period of the National Struggle

Ömer Osman UMAR*

ÖZET

İlkçağlardan itibaren Ortadoğu bölgesi coğrafi, iktisadi, ve dini öneme sahip olduğundan dolayı birçok devletin ilgisini çekmiştir. Tarih içerisinde dünyada önemli bir güç olmak isteyen bölgedeki veya bölge dışındaki tüm devletler Ortadoğu'ya sahip olmak istemişlerdir. Türkler XI. Yüzyıldan itibaren bölgedeki tüm halklarla çok iyi ilişkiler kurmuşlardır. Ortadoğu bölgesi 400 yıl gibi bir süre Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında huzurlu bir dönem yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Şerif Hüseyin'in isyan etmesi ile birlikte Türk-Arap ilişkileri bozulmuştur.

Birinci Dünya Savaşından sonra İngiltere ve Fransa'nın bağımsız bir Arap Krallığı kurmak vaadini tutmayarak Arap topraklarını işgal etmeleri ile birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları isyandan pişman olan Araplar tekrar Türklere yanaşmışlardır. Irak, Suriye, Filistin, Lübnan, Ürdün ve Mısır'daki Arap milliyetçileri, önemli aşiret liderleri ile halk Mustafa Kemal Paşa'dan kendilerini kurtarmasını istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa Ortadoğu'daki bu devletlere gereken maddi ve manevi desteği vermiş ve sınır olduğu devletlerle İngiltere ve Fransa'ya karşı ortak askeri harekâtlar düzenlemiştir. Ortadoğu bölgesindeki halk Mustafa Kemal Paşa'yı kurtarıcı olarak görmüştür. Böylece bozulan Türk-Arap ilişkileri tekrar düzelmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Osmanlı Devleti, Türk, Arap, İngiltere, Ortadoğu.

ABSTRACT

A lot of state has interested in the Middle East since the ancient times, because it's territories has been important because of the positions of geography, economic and religion. During the historical process the states in the territories or outside have wanted to capture these territories for desiring to be one of the world's strongest countries. Turks have had very good relationships with the other notions in the territories since 11th Century. The Middle East had very nice and peaceful years for four hundreds years under the Ottoman rules, but these peaceful years

---

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Elazığ.

ended along with the rebellion of Şerif Hüseyin in the World War I. So the very good relationships between Turks and Arabs were damaged too.

After the World War I. Arabs felt remorse for their actions and desired to have very good relationships with Turks, because although England and France had promised to found the independent Arabic Kingdom, they captured Arabic territories. The Arabic nationalists and the important tribe leaders and Arabic people in Iraq, Syria, Palestine, Lebanon, Jordan and Egypt wanted Mustafa Kemal Paşa to recover them from the troubled position. Mustafa Kemal Pasha gave support to the countries of the Middle East as physically and psychotically and managed military operation against to English and French forces with together the neighbor countries. According to the people in the Middle East, Mustafa Kemal Pasha was a savior, so ruined relationships between Turk and Arabs started to recover.

Key Words: Atatürk, The Ottoman State, Turk, Arab, England, the Middle East.

GİRİŞ

Ortadoğu bölgesi tarihin ilk dönemlerinden itibaren birçok devlet ve uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle de çok sayıda istilalara uğramıştır. Ortadoğu bölgesine Sümerler, Samiler, Amurrular, Hititler, Asurlular, Medler Lidyalılar, Bizans, ilk dört halife ve ardından Emeviler, Abbasiler gibi devletler hakim olmuştur. Ortadoğu’da Türk yayılışı ve etkisi ise XI. Yüzyıldan itibaren başlamıştır. Selçuklular döneminde Irak’ta Suriye’de, idari, iktisadi ve eğitim alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Tarih içerisinde Ortadoğu bölgesi en huzurlu dönemini Türk hâkimiyeti altında yaşamıştır¹.

Selahaddin Eyyubi, Mısır ve Suriye’yi kapsayan büyük bir devlet kurarak, Haçlılara karşı bölgedeki Müslümanları başarıyla müdafaa etmiştir. Eyyubiler’den sonra kısa süre Moğollar bölgede etkili olmuşsa da daha sonradan Mısır ve Suriye bölgesi Memluklerin yönetimi altına girmiştir².

Yavuz Sultan Selim’in 1516 Mercidabık ve 1517 Ridaniye savaşlarında Memlukleri yenmesi ile birlikte Ortadoğu bölgesinin büyük kısmına Osmanlı Devleti hâkim olmuştur. Yavuz Sultan Selim’in Suriye ve Mısır seferi sonrası Ortadoğu’daki güç dengesi Osmanlı Devleti lehine dönmüştür³.

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına giren Araplar, Avrupalı devletlerin emperyalist

¹ Muzaffer Erendil, *Çağdaş Orta Doğu Olayları*, Ankara, 1992, s.9-11.

² Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara, 2006, s.76.

³ Zeine N. Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, (Çeviren:Emrah Akbaş), İstanbul, 2003, s.17-18.

politikasından kurtulmuşlardır⁴.

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altında bulunan diğer unsurlara gösterdiği hoşgörüyü Araplara da göstermiştir. Osmanlı Devleti hiçbir zaman Ortadoğu bölgesinde asimilasyon politikası gütmemiştir. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki Arap vilayetlerinde Türkler yabancı kalmışlardır. Ortadoğu bölgesindeki Araplar ve diğer etnik ve dini unsurlar Osmanlı Devleti'nin her türlü imkânlarından faydalanmışlardır. Araplar en üst düzey idari ve askeri makamlara kadar yükselmişlerdir. Çoğu Arap, başbakan, şeyhülislam, paşa ve vali olarak devletin her kademesinde görev almıştır⁵.

18. Yüzyılda Necid'de Vehhabi hareketi, Suriye ve Lübnan'da yerel hanedanlıklar, Mısır'da Kölemenler birer güç olarak ortaya çıkışları ile Osmanlı Devletinin merkezi otoritesi zayıflamıştır⁶.

Türklerle Arapların arasının açılmasında milliyetçilik hareketleri etkili olmuştur. Çünkü Arap bölgelerindeki İngiltere, Fransa ve Amerika müesseseleri Arap milliyetçilik hareketini yanlış bir istikamette geliştirmişlerdir. Bu devletler Ortadoğu toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla Arapları Türklere düşman olacak şekilde yetiştirmişlerdir.⁷

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e bağımsız bir Arap Krallığı kurdurma sözü vererek, 10 Haziran 1916'da Osmanlı Devleti'ne isyan etmesini sağlamışlardır. Şerif Hüseyin isyanı Türk-Arap ilişkilerini bozan en önemli husus olmuştur⁸.

Cemal Paşa'nın Aliye'de bir harp divanı kurarak, isyan hazırlığı içerisinde olan Suriye ve Lübnan'daki önemli Arap milliyetçilerini yargılayarak idam ettirmesi sonrası İtilaf devletlerinin bunu Türklere karşı kullanmaları bozulan Türk-Arap ilişkilerinin daha da kötüleşmesine neden olmuştur⁹.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşında Irak ve Sina-Filistin Cephesinde yenilmesiyle İngiltere Ortadoğu topraklarını işgale başlamıştır. İngiliz kuvvetleri Ocak 1917'de Güney Filistin'i, 9 Aralık 1917'de Kudüs'ü, 23 Eylül 1918'de Hayfa'yı 1 Ekim 1918'de Şam'ı, 8 Ekim 1918'de ise Beyrut'u işgal etmiştir. Böylece Ortadoğu

⁴ Adnan Şişman, "Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Başlaması ve İlk Diplomatik Temaslar", *Atatürk Uluslararası Kongresi 25-29 Ekim 1999 Türkistan-Kazakistan, C.I*, Ankara, 2000, s.166.

⁵ Zeine N. Zeine, *a.g.e.*, s.19, 25.

⁶ Adnan Şişman, *a.g.m.*, s.166.

⁷ Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, 1991, s.205.

⁸ Zeine N. Zeine, *a.g.e.*, s.116.

⁹ Aptülâhat Akşin, *a.g.e.*, s.206.

bölgesindeki 400 yıllık Osmanlı hâkimiyeti son bulurken, Türk Arap ilişkileri ise yeni bir döneme girmiştir¹⁰.

1. Atatürk'ün Fransız İşgallerine Karşı Suriyelilerle İşbirliği Politikası

Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra 7 Kasım 1918'de İngiltere ve Fransa yayınladıkları ortak bildiriye Türk idaresinde yaşayan Arapların bağımsız milli hükümetler kurmalarına izin verdiklerini açıklamışlardır. Araplar bu açıklamadan sonra bağımsız milli Arap devletleri kuracaklarına inanmışlardır. 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansında İtilaf Devletleri Arapların isteklerini dikkate almamışlardır. Bunun üzerine Irak ve Suriye'deki Araplar İngiltere ve Fransa aleyhine tavır almaya başlamışlardır¹¹.

Mustafa Kemal Paşa, Türkler gibi Arapların da sömürgeci devletlere karşı mücadele ederek, bağımsızlıklarını kazanmaları fikrindeydi. Mustafa Kemal Paşa Temmuz 1919'da Sivas Kongresinde mazlum milletler ile Türk ulusal savaşı arasındaki benzerliği şu sözlerle ifade etmiştir:

“Mısır, Afganistan, Irak ve Suriye ulusları da İngiliz ve Fransız sömürgecilerine karşı kahramanca savaşım içindedirler”¹².

Türkiye, 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli ile Arapların kendi geleceklerini belirleme ilkesini birinci maddede şöyle kabul etmiştir:

“Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 günkü silah bırakışımı (Mondros Mütarekesi) yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin geleceğinin halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekir...”¹³.

İngilizler ve Fransızlar Ortadoğu bölgesinde Pan-İslamizm tehlikesinin etkisi altında kalmaktan çekinmişlerdir. Türkiye direnişi ile birlikte Ortadoğu'daki tüm sömürge topraklarındaki halk İngiliz ve Fransızlara karşı harekete geçebilirlerdi. İslam Dünyası Türk topraklarının parçalanması önerileri karşısında İtilaf Devletlerine karşı kin ve nefret duyuyorlardı. Ortadoğu bölgesindeki Araplar ve tüm Müslüman Dünyası Türkiye'ye umut bağlamışlardı. Halifelik dünyanın dört bir yanında sömürge hayatı yaşayan Müslümanlar için bir ilham kaynağıydı.

¹⁰ Zeine N. Zeine, *a.g.e.*, s.119-120.

¹¹ Adnan Şişman, *a.g.m.*, s.167.

¹² İsmail Soysal, “İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Arap İlişkileri (1919-1939)”, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul, 2000, s.119.

¹³ Bilal N. Şimşir, *Atatürk Dönemi İncelemeler*, Ankara, 2006, s.48.

İngiltere savaş sırasında Araplara bağımsız bir Arap Krallığı kurmak sözü vermişti. Şimdi ise bu sözü yerine getirmek istemiyordu. Oysa Araplar Osmanlı Devleti'ne karşı İngilizlerle birlikte hareket ederek, Sina-Filistin Cephesi ile Irak Cephesinde İngilizlerin kazanmalarına yardımcı olmuşlardı. Çok geçmeden Ortadoğu bölgesindeki Araplar İngilizlerden kendilerine herhangi bir fayda gelmeyeceğini anlamışlardı¹⁴.

İngiltere ve Fransa bölgeyi kendi hâkimiyetleri altına almışlardır. İtilaf Devletlerine karşı Anadolu'da Milli Mücadele hareketini başlatmış olan Mustafa Kemal Paşa Ortadoğu'daki halk için bir ümit kaynağı olmuştur. Araplar ve bütün Müslümanlar bu kurtarıcının etrafında toplanmak istemişlerdir¹⁵.

Atatürk 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkarak, Milli Mücadele hareketini başlattıktan sonra Anadolu'daki Milli Mücadele hareketi ile aynı kaderi paylaşan Araplar arasında işbirliği yapmaya büyük önem vermiştir¹⁶.

Mustafa Kemal Paşa 17 Mayıs 1920'de Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayınladığı bildiriye İslam dünyasına egemen olmayı düşünen İngilizlere karşı mücadelenin tüm Müslümanların görevi olduğunu vurgulamıştır¹⁷.

Türk kuvvetlerinin tüm dünyada ve Ortadoğu bölgesindeki Müslümanları kurtarmaya yönlendirilemeyeceği vurgulanarak, tüm İslam ülkelerinin bağımsızlık hareketine girişmeleri teşvik edilmiştir¹⁸.

Atatürk, Türk ve Arap milletlerinin bağımsızlığını savunmuştur. Onun için de düşman işgallerinin protesto edilerek, düşmanın yurttan çıkarılması için silah kullanmaya karar vermiştir¹⁹.

Atatürk bu sırada Arap ileri gelenlerine yazdığı mektuplarda ümmeti Muhammed'inin bağımsızlığı için ortak düşmana karşı işbirliği yapmanın farz olduğunu vurgulamıştır. Atatürk bu konuda 15 Haziran 1335(1919) tarihinde Irak Şeyhü'l-Meşayihi Uceymi Sadun Paşa'ya yazdığı mektupta durumu şöyle ifade etmiştir:

“...Bütün cihan-ı İslam'ın iki gözbebeği olan Türk ve Arap milletlerinin iftirak yüzünden ayrı ayrı düçar-ı zaaf olması Ümmet-i Muhammed için şanlı bir halde buna karşı el ele vererek Ümmet-i Muhammed'in hürriyet ve istiklâliyeti uğrunda mücadele eylemek bizler için farz-ı ayndır. Unsurların safvet-i an'anatını siyânet ile Makam-ı

¹⁴ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1987, s.183-184.

¹⁵ Aptülâhat Akşin, *a.g.e.*, s.191.

¹⁶ Adnan Şişman, *a.g.m.*, s.168.

¹⁷ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978, s.130.

¹⁸ Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, 1999, s.238.

¹⁹ *Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi*, Kutu No:641, Gömlek No:60, Belge No:60-12.

Mukaddes-i Hilafet etrafında toplanarak küffâr esaretinden tahlisi giriban eylemeğe ma‘tuf mücahedatınızdan zat-ı necibaneleriyle beraber olduğumu arz ederim. Bu babdaki mütaalât-ı Aliyelerinin 13. Kolordu vasıtasıyla iş‘ar suretiyle müdavele-i efkâr etmeyi re‘y-i necibanelerine terk ile takdim-i ihlâs eylerim”²⁰.

Yıldırım Orduları Grup Komutanı olarak Mustafa Kemal Paşa’nın direnmesine rağmen İngilizler 9 Kasım 1918’den itibaren İskenderun Limanı başta olmak üzere Hatay, Urfa, Antep, Maraş ve Çukurova bölgesini işgal etmişlerdir²¹.

1919 Yılından itibaren Osman Ordusundan emekli Yüzbaşı Asım Bey, İskenderun Sancağı çevresinde Fransızlara karşı mücadele etmiştir. İskenderun Sancağı halkı da Asım Bey ile birlikte Fransızlara karşı direniş hareketlerini sürdürmüşlerdir²².

Suriye’de kurulan Suriye Filistin Müdafaa-i Kuvayı Osmaniye Heyeti Şam, Halep, Hama, Humus ve Trablusşam ile Kuneytra’da şubeler açarak, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Milli Mücadele hareketine destek vermiş ve ortak düşmana karşı mücadeleye başlamışlardır²³.

Suriye Hükümeti yetkilileri, ortak düşman olan Fransa’ya karşı bir müşterek güç oluşturmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa’nın adamlarıyla ortak hareket etmişlerdir²⁴.

Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele döneminde Suriye ve Hatay bölgesindeki Türk ve Arap milli direnişçileri ile işbirliği yaparak, Fransızları barış yapmaya zorlamıştır²⁵.

İbrahim Hanano, Kuseyr’deki Türk karargahına gelerek Fransızlara karşı mücadelede Türklerle beraber hareket etmek istediklerini bildirmiştir. Maraş’taki İkinci Kolordu Kumandanı Selahattin Adil Paşa ile de görüşerek, yardım almıştır²⁶.

Mustafa Kemal Paşa 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgal edilmesini İslam dünyasına duyururken, Halifeliğin merkezi İstanbul’un düşman işgaline uğradığı ve vatanın kurtuluşu için girişilen mücadeleye manevi yönden yardım beklediklerini beyannameyle şöyle vurgulamıştır:

“Şam’ın Kurtuba’nın, Kahire’nin, Bağdat’ın sükutundan sonra İslam’ın son Dar’ül-

²⁰ Adnan Şişman, *a.g.m.*, s.169.

²¹ Yusuf Sarıncay, “Atatürk’ün Hatay Politikası-I”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000, s.357.

²² Ergünöz Akçora, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000, s.332.

²³ *ATASE Arşivi*, Dosya No:29-154, Klasör No:599, Fihrist No:1-3,4

²⁴ Yûnân Lebib Rızık, “İki Dünya Savaşı Arasında Arp-Türk Münasebetleri”, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul, 2000, s.480.

²⁵ Yusuf Sarıncay, *a.g.m.*, s.358.

²⁶ Tayfur Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, 1978, s.41.

Hilafesi İstanbul da düşman silahlarının gölgesine düştü. Afrika'da, Hindistan'da iç Asya'da kahır ve cebir altına giren kardeş yurtlarına ağlarken, şimdi Kible-i İslam'ı, Ravza-i Nebevi'yi taşıyan Hicaz ve Yemen kıt'aları, Filistin, Irak, İngiliz saltanatının engin ve nihayetsiz anayolu haline geldi. Milletimize ve onun istiklali uğruna giriştiği mücadeleye manevi desteğinizi bir saniye bile eksik etmeyin"²⁷.

Paris Barış konferansında Arap topraklarında manda rejimi kurmaya karar veren İngiltere ve Fransa San Remo Konferansı ile Ortadoğu'daki manda rejimlerini aralarında paylaşmışlardır. Bu paylaşımında Suriye ve Lübnan Fransız mandasına verilirken, Irak, Ürdün ve Filistin ise İngiliz mandalarına verilmiştir²⁸.

1920 Yılı Mayısında Suriye'deki büyük bir çoğunluk Türkiye taraftarı idi. Araplar Fransızlara karşı çıkarak mücadele etmişlerdir²⁹.

Mustafa Kemal Paşa, Ortadoğu'daki tüm Araplara, Afganistan'a ve Hindistan'a kadar tüm İslam Dünyasına bildirimler göndermiştir. Şeyh Ahmet Şerif es-Sunusi de Mustafa Kemal Paşa'ya hizmet etmeye hazır olduğunu bildirmiştir³⁰.

İslam ülkelerinde Türkler, Batı egemenliğine karşı başkaldıran lider millet olarak görülmüştür. Bu ülkelerin Türkiye'ye karşı olan saygınlığı, Batı'nın parçalama politikasına ve sömürüsüne başarıyla karşı çıkmasından ileri gelmiştir³¹.

Milli Mücadele Hareketinin başlarında El-Arap Gazetesi "Geçmişte Türklerle Araplar arasında ekilmiş olan fesat tohumlarının doğurduğu yanlış anlamalar ne olursa olsun, bu iki kavim aynı düşmanlara karşı aynı aşk ile mücadele etmek zorundadır" diye yazmıştır³².

Araplar bağımsızlık beklerken, 24 Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı'nda Avrupalı devletler Ortadoğu mandalarını aralarında paylaştılar. Suriye Fransız, Irak ile Filistin İngiliz manda yönetimine bırakıldı.

Irak, Filistin ve Suriyeli Araplar ise hayal kırıklığına uğrayarak, San Remo Konferansı ile kurulan bu mandalara karşı çıkıp, yapılan bu düzenleme ile Wilson ilkelerinin açıkça ihlal edildiğini dile getirmişlerdir³³.

Araplar, İngiltere ve Fransa'nın savaş öncesi ve savaş sırasında verdikleri vaadlerinden durmayacaklarını görünce, Türklerle ortak düşmana karşı mücadele etmek

²⁷ Adnan Şişman, *a.g.m.*, s.169.

²⁸ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.237.

²⁹ *ATASE Arşivi*, Kutu No:946, Gömlek No:120, Belge No:120-1

³⁰ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.188.

³¹ Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.83.

³² Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.343.

³³ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara, 2003, s.77.

amacıyla harekete geçmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek ve mukarrerat müzakere etmek amacıyla Suriye ve Filistin İttihad-ı İslam murahhası Şeyh Abdülkadir Efendi Emir Faysal ve tüm Arapların temsilcisi olarak Antep'e gelmiştir³⁴.

Mustafa Kemal Paşa, 9 Mayıs 1920'de Büyük Milet Meclisinde yapmış olduğu konuşmada Suriyelilerin ve Faysal'ın bizimle anlaşmak istediği ve bu amaçla temsilci gönderdiği, temsilcinin Faysal ve Hükümetin onayını aldıktan sonra gelmesini istemiştir. Atatürk bu kişinin Iraklı Sıtkı Bey olup, yetkili temsilci sıfatıyla tekrar görüşmek amacıyla Mardin'den hareket ettiğini dile getirmiştir³⁵.

Fransızlar San Remo Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda harekete geçerek, bölgede manda idarelerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. 20 Temmuz 1920'de Suriye'yi işgal ederek, Şam merkezli bir idare kurmuşlardır. Bu durum Suriye'deki Arap milliyetçilerinin tepkilerine neden olmuştur. Suriye'deki Arap milliyetçileri teşkilatlanarak Fransızlara karşı tavır almışlardır³⁶.

Suriye'de Hayati Bey'in teşvikleriyle Kral Faysal, Atatürk'ten yardım almak amacıyla Ankara'ya Binbaşı Bedi ve Sait Haydar Bey'den oluşan bir heyeti gizlice göndermiştir. Ancak İngilizler bunu haber alınca kral heyeti tekrar geri çağırarak zorunda kalmıştır³⁷.

Mustafa Kemal Paşa, Suriye'deki Milli Mücadele taraftarı olan adamlarına verdiği emir ile düşmana karşı Suriyelilerin harekete geçmeleri ile ilgili beyannameler dağıtmalarını istemiştir. Suriye'deki partiler de Türkiye taraftarı ve İslamcı bir politika izlemişlerdir. Türk-Arap ittifakı Anadolu'da İtilaf devletlerine karşı yapılan mücadeleyi kolaylaştırdığı gibi İtilaf Devletlerini de endişelendirmiştir. Suriye'deki İslam Birliği Cemiyeti, Paris'te toplanan Barış Konferansı'na 600 imzalı bir telgraf göndererek, halifelіği temsil eden Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan çıkarılmasına, halkı Türk olan yerlerin anavatandan koparılması ile Türk bağımsızlığının çiğnenmesine itiraz etmiştir³⁸.

Suriyeliler kendi ülkelerinin Türkler tarafından idaresini istiyorlardı. Yasin Paşa, Cafer Paşa ve Halep'teki Şerif taraftarı diğer subaylar, Osmanlı idaresini tekrar istedikleri yönünde Mustafa Kemal Paşa'ya yazılar göndermişlerdir. Yasin Paşa Anadolu'ya gönderdiği bir heyet vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istemiştir. Türkiye, Irak ve Suriye arasında bir konfederasyon kurulması yönünde milliyetçi örgütler önerilerde

³⁴ ATASE Arşivi, Dosya No:8/141, Klasör No:594, Fihrist No:31.

³⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.I, Ankara, 1980, s.24.

³⁶ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.78.

³⁷ Aptülahat Akşin, *a.g.e.*, s.208.

³⁸ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.241-242.

bulunmuşlardır³⁹.

Türk kuvvetlerinin organizasyon ve desteğiyle Hacim Paşa ile Fransızlara karşı ortak askeri hareketler yapılmıştır⁴⁰. Yine Çerkez Bedri Bey komutasındaki Türk birliği İbrahim Henanu ile birlikte bir bayrak altında Fransızlara karşı mücadele etmişlerdir. Türklerle Araplar arasındaki kardeşliğe işaret eden bayrağın bir yüzünde Türk bayrağı diğer yüzünde ise Arap bayrağı vardı⁴¹.

Suriye'deki direnişçilere gerekli silah ve parasal desteği Mustafa Kemal Paşa 2. Kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla ulaştırmıştır. Yine Suriye'de Fransızlara karşı Araplarla yapılan işbirliği ile ilgili yazışmalar da 2. Kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla yürütülmüştür⁴².

Suriye'de önemli aşiret reislerinden biri olan Hacim Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı yazıda: Halep, Deyri Zor ve Bağdat'a kadar olan sahada ne görev verilirse yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir⁴³.

Türk Kurtuluş Savaşının zaferle neticelenmesinden sonra halk Halep'i bayraklarla donatmış ve sabaha kadar Türkiye lehine sevgi gösterilerinde bulunmuştur⁴⁴.

Atatürk'ün bu sıradaki Arap politikası Türkiye'nin Güneydoğu sınırlarında Arap ülkelerindeki yerli halkın işbirliğini sağlamak, Fransızları iki cephede çarpışmaya ve sonunda Kilikya konusunda anlaşmaya zorlamaktı. Irak sınırında ise bazı olaylar çıkararak, İngilizleri zor duruma düşürmekti⁴⁵.

Türk Mili Mücadelecileri Arapların kendi topraklarında kendi kaderlerinin sahibi olarak yaşamaları taraftarıydılar. Bu hususu İsmet İnönü anılarında şöyle ifade etmiştir:

“Biz, milli mücadeleye başladığımız zaman, Araplara gösterilebilecek saf yürek ve iyi niyet delilini hiçbir tereddüde mahal vermeyecek surette göstermiştik. Bizim bulduğumuz hal şekli şudur: Osmanlı İmparatorluğundan çıkan Türk milleti, Araplar üzerinde herhangi bir amaç iddiasından kesin surette vazgeçiyor ve Arap milletini kendi evinde, kendi kaderinin sahibi olarak yaşamak salahiyetinde görüyor ve gösteriyordu... Milli Misakla Arap ihtilali ilanı, istilacı devletlerin Arap davasında takip ettikleri tezin

³⁹ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.193.

⁴⁰ *ATASE Arşivi*, Kutu No:922, Gömlek No:200, Belge No:200-1.

⁴¹ Abdülkerim Rafik, “Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926”, (Çeviren Sabahattin Samur), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:88, İstanbul, (Şubat), 1994, s.44.

⁴² *ATASE Arşivi*, Dosya No:25-2, Klasör No:11-68, Fihrist No:9

⁴³ *ATASE Arşivi*, Dosya No:239-462, Klasör No:1690, Fihrist No:26-1.

⁴⁴ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.243.

⁴⁵ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.194-195.

ciddi ve samimi olmadığını derhal meydana çıkarmıştı...”⁴⁶.

Türkiye ile Fransa arasında yapılan Ankara Antlaşması ile iki taraf arasındaki savaş sona ermiştir⁴⁷. Ankara Antlaşması ile İskenderun Sancağı Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Ancak bu antlaşma ile Sancak'taki Türklerin çıkarlarını koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesi için gerekli ortamı hazırlayacak hükümler konmuştur⁴⁸.

Türkiye ile Fransa arasında Ankara Antlaşması yapılmasına rağmen, Türkiye Fransızlara karşı mücadele eden aşiret reislerine sahip çıkmaya devam etmiş ve onları desteklemiştir. Milli Mücadele taraftarı olan Şammar Şeyhi Abdülkerim Bey, 8 Mayıs 1922'de Hasiçe Nahiyesinde Fransızlara karşı mücadele etmiştir. Türkiye de Şamar Şeyhi'ne yardımcı olmaya çalışmıştır⁴⁹.

Ankara Antlaşmasından sonra da Türkiye'nin Suriye'deki Kuvâ-yı Milliyecilere olan desteği gizli olarak devam etmiştir. Bu durum da Suriye'deki Türk sempatisinin devamını sağlamıştır. Halep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hilal Bey tarafından 3 Haziran 1922 tarihinde verilen raporda Şam'da yapılan gösteride çoğunluğun “Yaşasın İstiklal, Yaşasın Mustafa Kemal ve O'nun da himayesini istiyoruz” şeklinde bağırışlardır⁵⁰.

1923 Yılında Lozan görüşmeleri kesildiği bir sırada Adana'ya gelen Antakyalı bir heyet Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamış ve Mustafa Kemal Paşa da bu heyete; “Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz” demiştir⁵¹. Lozan Barış Antlaşmasınının 3. maddesi ile Ankara Antlaşmasınının geçerli olduğu kabul edilmiştir⁵².

2. Atatürk'ün İngiliz İşgallerine Karşı Iraklılarla İşbirliği Politikası

Irak'taki Arap milliyetçileri ağırlıklı olarak sınır kesimlerinde İngilizlere karşı Türklerle işbirliğine yönelmeye başlamışlardır. Bilhassa da bu işbirliğini kuranlar önceden Osmanlı idaresinde çalışan yerli kişilerdi⁵³.

İngilizler ise bölgede tutunmak amacıyla oradaki Hıristiyan unsurlara büyük önem vermişlerdir. Zaho civarındaki Hıristiyanları silahlandırıp, onları korumaya yönelik tedbirler almışlardır⁵⁴.

⁴⁶ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.189.

⁴⁷ ATASE Arşivi, Dosya No:36-156, Klasör No:600, Fihrist No:8

⁴⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul, 2000, s.589.

⁴⁹ ATASE Arşivi, Dosya No:215A-214, Klasör No:1626, Fihrist No:10

⁵⁰ ATASE Arşivi, Dosya No:215A-214, Klasör No:1626, Fihrist No:11-1

⁵¹ Ergünöz Akçora, *a.g.m.*, s.338.

⁵² Yusuf Sarımay, *a.g.m.*, s.359.

⁵³ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.189.

⁵⁴ ATASE Arşivi, Kutu No:746, Gömlek No:155, Belge No:155-1

Fransızlar da kendi işgal sahalarını Musul'a doğru genişletmek amacıyla buradaki aşiret reisleri ile Hıristiyan gruplarla münasabat kurmuşlardır. Bunlardan biri de İngiliz yanlısı olan Nasturi ileri gelenlerinden Ağa Patros olmuştur⁵⁵.

Musul Vilayetinde Akra, Ammediye, Dahuk ve Zibar mevkilerinde aşiretlerle İngilizler arasında meydana gelen çatışmalarda İngilizler büyük kayıplar vermişlerdir⁵⁶. Akra'ya gelen İngiliz siyasi hakimi Zibar Aşireti tarafından öldürülünce, İngilizler baskılarını iyice arttırarak katillerin teslimini istemişlerdir⁵⁷.

Nihad Paşa, Musul'da İngilizlere karşı Araplarla birlikte ortak bir saldırı düzenlemek amacıyla gereken hazırlıkların yapılmasını istemiştir⁵⁸. Elcezire Cephesi kumandanı Nihad Paşa Bağdat'a kadar olan sahada bulunan aşiret reislerine Milli Mücadele hareketinin amacı, başarıları ve İngilizlerle Fransızların Irak, Anadolu ve Suriye'de İslama karşı yaptıkları mezalimlerden bahseden bildirimleri ulaştırmıştır. Şamar Aşireti Şeyhi As ibni Ferhan Paşa'yı ve oğullarını birer silahla taltif ederek, hükümete bağlı tutmuştur. Cebve Aşiretinin de Fransızlar yerine Türk Hükümetine bağlı kalmasını sağlamıştır. İngilizler ve Fransızlar ise bu aşiret reislerine maaş tahsis ederek kendilerine bağlamaya çalışmışlardır⁵⁹.

İngilizler Şeyh Mahmud Berzenci'ye rakip diye Seyit Taha Şimzini'yi desteklemişlerdir. Bazı aşiretleri kendilerine bağlamakta aşiret reisleri arasındaki rekabet ve çekişmelerden de faydalanmışlardır⁶⁰.

Irak Hükümeti de Türk taraftarı bazı aşiret yanlılarını kendi tarafına çekmek amacıyla onlara maaş bağlamıştır. Bu amaçla Irak Hükümeti, Şammar Aşiretinin önde gelen şeyhlerinden Deham el-Hadi'ye aylık bağlamıştır⁶¹.

Irak'ta Arap Kuvâ-yı Milliyesi ile Ankara Hükümeti arasında ortak düşman olan İngilizlere karşı işbirliği vardı. Ankara Hükümetinin idare ve talimatı ile hareket eden bu Arap kuvvetleri, İngilizleri Irak'ta çıkarmak için gereken hazırlık ve önlemleri almaya çalışmışlardır⁶².

⁵⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.I, s.425.

⁵⁶ ATASE Arşivi, Kutu No:393, Gömlek No:184, Belge No:184-1

⁵⁷ ATASE Arşivi, Kutu No:348, Gömlek No:121, Belge No:121-1

⁵⁸ Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Ankara, 1992, s.79.

⁵⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, Ankara, 1980, s.553-554.

⁶⁰ Qassam KH. Al-Jumaili, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, (Yayıma Hazırlayan: İzzet Öztoprak), Ankara, 1999, s.83.

⁶¹ Qassam KH. Al-Jumaili, *a.g.e.*, s.81.

⁶² *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, C.I, Eskişehir, 1992, s.214.

Nihad Paşa'nın girişimleri sonucunda Basra'ya kadar olan Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki sahada Osmanlı taraftarlığı artarak, İngilizlere karşı şiddetli direniş faaliyetleri olmuştur. Öyle ki, Irak İhtilal Heyeti'nin Necef'te geçici bir hükümet kurma girişimi olmuştur. Musul'daki ihtilal cemiyetlerinden gerekse Necef'teki bu geçici hükümetin Ankara Hükümeti'nden istekleri ile ilgili dilekçeleri Büyük Millet Meclisi'ne iletilmiştir. Irak'ta Diyarbakır'a gelen bir heyet Irak ve Musul'da Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Irak İslam Hükümeti kurulması ve başına da Osmanlı şehzadelerinden birinin getirilmesi istenmiştir. Ayrıca şehzadenin gelmesi beklenerek, o gelinceye kadar niyabet yoluyla Şeyh Sünusi Hazretlerinin idare etmesi kararlaştırılmıştır. Ancak gerek Şeyh Sünusi'nin gelmekte gecikmesi ve gerekse Irak ihtilali maddi yönden tam olarak desteklenememesi nedeniyle İngilizlere karşı Necef Hükümeti başarısız olmuştur⁶³.

Özdemir Bey, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'de faaliyet göstermesi amacıyla bölgeye gönderilmiş ve Revandiz merkez yapılarak, İngilizlere karşı mücadele etmesi istenmiştir. Milli Mücadeleciler bu dönemde İngilizler ve onlara menfaati için yardım eden Faysal'ın politikaları ile Müslümanların parçalandığı, Faysal'ın Irak'ta olduğu müddetçe huzurun sağlanamayacağı, Arapların kendi bağımsız hükümetlerini kurmaları gerektiği yönünde bölgede propagandalar yapmıştır⁶⁴.

Faysal'ın Irak'ta hükümet kurmasına rağmen oradaki aşiretler ve halk Anadolu'daki Hükümete bağlı olduklarını devamlı surette vurgulamışlardır. "Musul Vilayeti Faysal Hükümeti tabiiyetini kabul etmediği gibi, İngiliz himayesinde müstakil bir hükümet teşkili hakkındaki İngiliz tekliflerini de red ederek, Hükümet-i Osmaniye camiasına girmekten başka sureti tesviye kabul etmeyeceklerini İngilizlere bildirmişlerdir"⁶⁵.

Ortadoğu bölgesindeki Araplarla Türkler arasında ortak düşman İngiliz ve Fransızlara karşı işbirliği kurulma çalışmaları bölgedeki İngiliz ve Fransız askeri ve sivil memurlarının uykularını kaçırmaya başlamıştır⁶⁶.

Irak'taki halk, aşiret reisleri ve Arap milliyetçileri arasında büyük bir Türk sempatisi oluşmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu guruplarla devamlı olarak temas halinde olmuştur. Araplar arasında Türk hâkimiyetine tekrar girmek, Türklerle konfederasyon kurmak ve Arap bağımsızlığını sağlamak gibi fikirler oluşmuştur⁶⁷.

⁶³ *TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, s.562-563.*

⁶⁴ *ATASE Arşivi, Klasör No:1676, Dosya No:29-408, Fihrist No:1-5*

⁶⁵ *TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, s.563.*

⁶⁶ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.191.

⁶⁷ Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.80.

Türk propagandası Irak'ın güneyine kadar ulaşmıştır. Şamiye Şeyhleri, Mustafa Kemal Paşa'ya yazı yollayarak yardım isteğinde bulunmuşlardır. Ahmed Şerif de Türk taraftarı propaganda faaliyetlerini sınır kesiminde yoğunlaştırmıştır. Sünusi bölgedeki aşiret reislerine gönderdiği mektuplarla onları İngilizlere karşı Türklerle birleşmeye davet etmiştir. Müntefik Şeyhi Acemi Paşa Sadun Türk taraftarı olarak, İngilizlere karşı hareket etmiştir⁶⁸.

İngilizler Şeyh Mahmud'u kendi taraflarına çekmişlerse de bu uzun süreli olmamıştır. Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'ye dönerek kendi hükümetini ilan edip, başına buyruk hareket etmesi bölgedeki aşiretler ile Türkleri rahatsız etmiştir. Şeyh Mahmud'un davranışları Kral Faysal'ı da rahatsız etmiştir⁶⁹.

Irak'ta Kral olan Faysal da bölgede Türk nüfuzunun artmasından oldukça tedirgin olmuştur. Kuzeyden gelecek bir Türk saldırısından çekinmiştir⁷⁰.

Şammar Aşireti Şeyhi Abdülkerim Musul'a yakın çöle hakim olduğundan dolayı Irak'ta da etkili olmuştur. Ayrıca Şammar Şeyhi Türk taraftarı olup, TBMM Hükümetine olan bağlılığını da sıkça dile getirmiştir⁷¹.

Irak ve İran'daki Şiilerin mutemidi olan Şeyh Mirza Muhammed Tafi, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Mektupta; Irak halkının Osmanlı bayrağı gölgesinde yaşamak, ölmek istedikleri, düşmanı Irak'ta çıkarmak zamanının geldiği ve bu amacın sağlanması için Irak'a Arapça bilen on kişi ile devamlı olarak beyannameler gönderilmesini istemiştir. Bu mektup 13. Kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmiştir⁷².

Irak ve Musul'da İngilizlere karşı direniş gösteren aşiretlere gereken desteği Mustafa Kemal Paşa yapmıştır. İngilizlere karşı savaşan aşiretlerin Türk taraftarlığını devam ettirmek amacıyla Musul Vilayetine hem adam hem de para gönderilmesini 13. Kolordu Kumandanlığı istemiştir. Bunu üzerine gerekli yardımın sağlanması için hemen harekete geçilmiştir⁷³.

İngilizler Irak sınır kesimindeki aşiretleri Türkler aleyhine kışkırtmış ve onları kendi taraflarına çekmek için para desteği vermişlerdir. Milli Mücadeleciler İngilizlerin bu politikalarını 13. kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla takip etmiş ve gerekli önlemleri

⁶⁸ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.74-75.

⁶⁹ Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.101.

⁷⁰ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.47.

⁷¹ ATASE Arşivi, Dosya No:215A-214, Klasör No:1626, Fihrist No:4-2

⁷² ATASE Arşivi, Kutu No:116, Gömlek No:19, Belge No:19-2.

⁷³ ATASE Arşivi, Kutu No:100, Gömlek No:49, Belge No:49-1.

almıştır⁷⁴. Kral Faysal da Türkiye sınırına yakın kesimlerdeki aşiretleri Türkler aleyhine kışkırtmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın kazandığı her zafer Kral Faysal'ın endişesini bir kat daha arttırmıştır. Faysal, Irak halkının Mustafa Kemal Paşa yanlısı temayülünü önlemek amacıyla askeri güç kullanılmasını İngiliz yetkililerden istemiştir⁷⁵.

Mustafa Kemal Paşa'nın ülkesinde sömürgecilere karşı başkaldırması ve savaşması Irak'ta büyük itibar görmesini sağlamıştır. Öyle ki, Mustafa Kemal Paşa'ya olan sevgiden dolayı bazı tüccarlar kibrit ve sigara kağıtları üzerine O'nun resmini basarak ticari revaç sağlama yönüne gitmişlerdir⁷⁶.

İngilizler Musul Vilayetindeki Ermeni ve diğer Hıristiyan gurupları da Türkler aleyhine kışkırtmış ve onları silahlandırmışlardır. İngilizlerce silahlandırılan Ermeni ve yerli Hıristiyan diğer unsurlar Cizre kazasına tabi Silopi nahiyesine bağlı köylere baskınlarda ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardır⁷⁷.

İngiltere, Asya Müslümanları Federasyonu'nu içinde çöktrebilmek için de bu ittifakı oluşturan Ortadoğu milletlerini birbirine düşürme planları yapmıştır. İngiltere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bazı aşiretleri Mustafa Kemal Paşa'ya karşı harekete geçirebilirse bu ittifakın yıkılacağını düşünmüş ve o yönde çalışmıştır. Faysal, Irak'ta Arap milliyetçileri ile değil, tacını borçlu olduğu İngiltere ile ortak hareket etmeye başlamıştır. Faysal İngilizleri ikna etmek için de Mezopotamya Yüksek Komiseri Cox'a şöyle demiştir:

“Arap milliyeti doğrultusundaki şahsi düşüncelerime rağmen, ben İngiliz siyasetinin bir aracıyım (oyuncağıyım). Benimle majestelerinin Hükümeti aynı gemideyiz, beraber batır, beraber yüzeriz”⁷⁸.

1922 Yılından itibaren Türklerin Anadolu'da kazandıkları zaferlerin etkisiyle Irak'taki Türk propagandası güçlenmiştir. Bu dönemde Irak'ta kurulan hükümetler İngilizlerin de etkisiyle kendi otoritelerinin kurulmasının önünde Mustafa Kemal Paşa taraftarlığını engel olarak görmüşlerdir. Sadun Hükümeti, İngiliz Yüksek Komiseri ile işbirliği içerisinde Türk taraftarı basın yayını kapatmış ve Türk taraftarı yazıların ülkeye girişini engellemiştir⁷⁹.

İngiltere, Musul ve çevresinde bir Kürdistan ve Nasturi devleti ve bir Ermeni

⁷⁴ ATASE Arşivi, Kutu No:109, Gömlek No:91, Belge No:91-2.

⁷⁵ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.48-49.

⁷⁶ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.106.

⁷⁷ ATASE Arşivi, Kutu No:109, Gömlek No:97, Belge No:97-2.

⁷⁸ Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.85, 88.

⁷⁹ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.52, 55.

devleti kurarak islam devletlerinin Türklerle olan irtibatını kesmeye çalışmıştır⁸⁰.

Musul'daki liderler ile Bağdat Partisi, İslam akımını destekleyerek, Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye'nin tarafını tutmayı tercih etmişlerdir. Kahire'deki İngiliz temsilcisi Albay Meinertzhagen'e göre, Suriye, Filistin ve Irak'taki bağımsız partiler de birleşerek Pan-İslamist ve Türklerden yana bir politika izlemişlerdir⁸¹. Irak'taki önemli din adamlarının çoğu da Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen fetvalar çıkarıp, Irak Müslümanlarını Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine destek olmaya çağırılmışlardır⁸².

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Irak'ın mandaları altında olduğundan dolayı Kral Faysal veya temsilcisinin Ankara ile müzakereye girişmesinin İngiltere'yi bağlayacağı belirtilerek endişe dile getirilmiştir. İngiltere direk olarak Irak Kralı Faysal ile Ankara arasında görüşmelerin yapılmasına karşı çıkmıştır.

Türk heyeti Lozan görüşmelerinde etnik, tarihsel ve Misak-ı Milli'ye göre Musul'un Türkiye toprakları içerisinde kalması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak Lord Curzon karşı çıkarak, Musul'un Türkiye'ye verilmesi halinde Bağdat, hatta bütün Irak'ın kaybedileceğini, Arapların hayal kırıklığına uğrayacakları ile İngiltere'nin Doğu politikasının çökeceğini ileri sürmüştür⁸³.

Türkiye, Musul işgal edildiği sırada da Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak bu işgalin gerçekleştiğini dile getirmişti. Çünkü Mondros Mütarekesinden sonra Ali İhsan Paşa'nın, Osmanlı Hükümeti'nin talimatı üzerine 10 Kasım 1918'de Musul'dan Nusaybin'e doğru çekilmesi ile İngilizler Musul'u işgal etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa 28 Aralık 1920'de Ankara'da Ziraat Okulu'nda yaptığı konuşmada, Musul'un Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak işgal edildiğini dile getirmişti. Bölge halkı İngilizleri iyi karşılamadığından dolayı Lozan Antlaşması yapıncaya kadar da İngilizler Kerkük ve Süleymaniye'ye tam olarak hakim olamamışlardır⁸⁴.

6 Aralık 1922'de Türk delegesinden Rıza Nur Bey, Curzon'u otelinde ziyaret ederek, Musul konusunda bir görüşme yapmıştır. Daha sonra 10 Aralık 1922'de İsmet Paşa, Curzon'la Musul meselesini görüşmüşse de O'da olumlu bir sonuç alamamıştır⁸⁵.

Irak Ordusundaki subaylar Lozan görüşmeleri sırasında Musul sorununu ön plana çıkararak, böylece dikkatleri Türk düşmanlığı üzerine çekmeye çalışmışlardır. Öyle ki,

⁸⁰ ATASE Arşivi, Klasör No:1676, Dosya No:29-408, Fihrist No:1-7.

⁸¹ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.192.

⁸² Qassam KH. Al-Jumaili, *a.g.e.*, s.116.

⁸³ Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.210, 280.

⁸⁴ E. Semih Yalçın, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000, s.311-312.

⁸⁵ Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.105-106.

Nuri Sait, 1923 yılı şubatında Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı Vekili olarak Musul'da askeri mevkileri ziyareti sırasında şunları söylemiştir:

“Ordu adamları; Irak'ta milli ruh taşıyanların, zayıf olduklarını sananlara ispat edecektir ki, bu kişilerin görüşleri yanlıştır ve bu ülke halkının yurtseverliği, Türklerin yurtseverliğinden ve yeteneklerinden geri kalır değildir”⁸⁶.

Lozan'da Türkiye ile İngiltere Musul üzerinde anlaşamayınca anlaşmanın 3. maddesine göre: Türkiye ile Irak arasındaki sınır bu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla belirlenecekti. Taraflar uzlaşmazsa sorun Milletler Cemiyeti'ne götürülecekti⁸⁷.

Faysal, Lozan'da Musul sorununun tam olarak çözülememesinden dolayı büyük üzüntü duymuştur. Bu konudaki düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

“Musul sorunu askıda kaldıkça, bu barış sonuçlarını bizce gönül rahatlığı içinde karşılamak kolay değildir”⁸⁸.

3. Atatürk'ün Emperyalist Güçlere Karşı Afganistan'la İşbirliği Politikası

Türk Afgan dostluğu I. Dünya Savaşı sonunda Cemal Paşa'nın bir grup Türk subayı ile birlikte Afgan ordusunu eğitmeye başlaması ile birlikte işbirliğine dönüşmüştür. Atatürk'ün de bu dostluğu ilerletmeye çalışması Türk-Afgan dostluğunun daha da kuvvetlenmesini sağlamıştır⁸⁹.

Atatürk, Yüzbaşı Abdurrahman Samadani Bey'i 18 Ağustos 1920 tarihinde Afganistan temsilciliğine atamış ve Afganistan Kralı Amanullah Han'a gönderdiği mektupla da ortak düşman olan İngilizlere karşı mücadele için işbirliği yapmayı önermiştir⁹⁰.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Aralık 1920'de Fevzi Paşa'ya verdiği bir talimatla Afganistan'a bir Türk askeri heyetinin gönderilmesini istemiştir. Bu heyetin Afganistan'ın adamları gibi gözükp, Türk Hükümetine bağlı olmaları, kendilerini sevdirmeleri ve Afganistan'da İslam ve Türk menfaatlerine hizmet edecek bir partiye iş başına getirebilecek kadar güçlü bir mevki edinmelerini istemiştir⁹¹.

1 Mart 1921 tarihinde yapılan Türk-Afgan Antlaşması ile Afganistan'ı tanıyan ilk

⁸⁶ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.69.

⁸⁷ Ömer Kürçüoğlu, *a.g.e.*, s.288.

⁸⁸ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.50.

⁸⁹ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.117.

⁹⁰ Ersin Çelikkanat, “Afganistan'da Amanullah Han Dönemi ve Türkiye-Afganistan İlişkileri (1919-1929)”, *Atatürk Haftası Armağanı*, Ankara, 2008, s.225-226.

⁹¹ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, C.I, s.218-219.

devlet Türkiye olmuştur⁹². İki ülke aralarında işbirliği yapmayı ve dayanışma içerisinde olmayı kararlaştırmışlardır. Türkiye Afganistan'a kültürel alanda yardım etmeyi öğretmen ve subay göndermeyi kabul etmiştir⁹³. Ayrıca Doğu'yu istila edecek emperyalist bir devlete karşı ortak hareket etmek kararlaştırılmıştır⁹⁴. Tarihte ilk kez bir antlaşma ile Doğu uluslarının uyanışından, onların bağımsızlık ve özgürlüğünden bahsedilmiştir⁹⁵.

Atatürk kendisinin Ortadoğu bölgesindeki ülkelerle olan ilişkilerindeki asıl amacının bu ülkelerin modernleşmesi, gelişmesi ve bağımsızlık hakkının tüm Müslüman milletlere verilmesinden yana olmuştur. Atatürk Philadelphia muhabirine 1921 yılında verdiği cevapta Afganistan ile olan ilişkilerin de bu amaçlı olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Biz tabiatıyla bütün Müslüman devletlerle son derece dostane ilişkiler içindeyiz. Afganistan Emirinin vaki daveti üzerine Afgan Ordusunun modernleştirme çalışmalarını yapan Türk subaylarına katılmak üzere yakında önemli bir Türk askeri misyonu da Kabil'e gidecektir. Yukarda da belirttiğim gibi auto-determination hakkının bütün Müslüman milletlere tanınmasını görmek benim en büyük arzumdur”⁹⁶.

Antlaşmanın yapılmasının hemen akabinde Afganistan Elçisi Ahmet Han 21 Nisan 1921 tarihinde Ankara'ya gelmiştir. 10 Haziran 1921'de Afganistan elçiliğinin açılışına Mustafa Kemal Paşa da katılarak, Afgan bayrağını göndere bizzat kendisi çekmiştir. Afganistan'a Türk elçisi olarak görevlendirilen Fahrettin (Türkan) Paşa ise ancak 25 Haziran 1922'de Afganistan'a ulaşmıştır⁹⁷.

Afgan Emiri Amanullah Han, 13 Temmuz 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı yazı ile Afganistan askeri sistemini düzenlemek amacıyla bir askeri heyet gönderilmesini istemiştir⁹⁸.

Türk-Afgan ittifakı İngiltere'yi endişelendirmiştir. Türk-Afgan ittifakı Türkiye'nin Ortadoğu politikası gerekse Asya İslam uluslarının uyanışı açısından önemli bir gelişmeydi. Mustafa Kemal Paşa, Sultan Ahmet Han'ı kabulü sırasında Ahmet Han; “Afganistan tarafından büyük birader olarak düşünülen Türk milleti için bunun pek tatlı bir görev olduğunu ve bu konuda her türlü fedakârlığın memnuniyetle yerine

⁹² Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.117.

⁹³ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s.574: Mehmet Gönlübol-Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C.I, Ankara, 1982, s.93.

⁹⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3.Kitap, İstanbul, 1996, s.184.

⁹⁵ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Ankara, 1989, s.24.

⁹⁶ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, C.I, s.275.

⁹⁷ Ersin Çelikkat, *a.g.m.*, s.229.

⁹⁸ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, C.I, s.341-342.

getirileceğini” söylemiştir. Türkiye Afganistan ilişkileri o derece gelişmiştir ki, Afganistan Kurtuluş Savaşı sırasında İngiltere’yi protesto etmiştir⁹⁹.

Afganistan Elçisi Ahmet Han, Kurtuluş Savaşı boyunca Türk basını, halkı ve yetkilileriyle sürekli irtibat halinde olmuştur. Milli Mücadelenin ateşli savunucularından biriydi¹⁰⁰. Sultan Ahmet Han, Amanullah Han’ın İngilizlere söylediği şu sözleri TBMM’ne duyurmuştur: “Türkiye’ye karşı ne kadar iyi davranırsanız, Afgan ulusunun kalbini de o oranda kendi lehinize kazanırsınız. Türkiye’yi ve İslam dünyasını rencide eden bir ulusun Afganlılardan dostluk beklemesi yanlış olur. Bütün İslam dünyasının gözü ve lideri olan Türkiye’ye karşı suikastlara devam eden devletler, iyice bilsinler ki, bu hareketlerinin cezasını çekeceklerdir”.

Amanullah Han, Türk Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra bu mücadelenin kazanılmasında önemli hizmetleri olan 50 komutana ve Mustafa Kemal Paşa’ya nişanlar göndermiştir. Afganistan en büyük nişanını Mustafa Kemal Paşa’ya hediye etmiştir¹⁰¹.

Afganistan Hükümdarı Amanullah Han Atatürk hayranı bir kişiydi. Türkiye’de Atatürk’ün yaptığı reformları yakından izleyerek onları kendi ülkesinde de uygulamaya çalışmıştır. Atatürk de Afganistan ile ilişkilerimize önem vererek, büyükelçi olarak Medine Muhafızı General Fahrettin Paşa’yı göndermiştir. Kabil’de Türk hocaların girişimi ile bir Tıp Fakültesi açılmıştır. Afganistan ile Türk diplomatlar uluslararası ilişkilerde ortak hareket etmişlerdir. Öyleki Afganistan’ın temsilcisi olmayan yerlerde Afgan menfaatlerini Türk elçilikleri ve konsoloslukları kurmuştur¹⁰².

Türkiye ile Müslüman ülkeler arasındaki işbirliği Panislamist politikanın bir sonucu değildi. Afganistan’ın Ankara’daki Büyükelçisi 1922 yılında bu konuda şunları söylemiştir:

“Biz Müslümanlar, Türk davasını kendimizin sayarız. Fakat bu demek değildir ki, biz panislamistiz. Çünkü gerçekte panislamizm yoktur”¹⁰³.

Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yapılan savaşın zaferle neticelenmesi Afganistan’da büyük bir sevinç yaratmıştır. Büyük zafer Afganistan’da milli bayram gibi kutlanmıştır. Afgan Kralı Amanullah Han Türk zaferi dolayısıyla sarayda bir tören düzenlemiştir. Afgan Kralı, Türk Büyükelçisi Fahrettin Paşa (Türkan) ve Mustafa Kemal Paşa’yı kutlayan şu sözleri söylemiştir:

⁹⁹ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.230-231.

¹⁰⁰ Ersin Çelikkanat, *a.g.m.*, s.230.

¹⁰¹ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.232.

¹⁰² Aptülahat Akşin, *a.g.e.*, s.191.

¹⁰³ Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.83.

“Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Ankara Hükümeti sayesinde, Türk ırkı, dünyanın öteki milletleri arasında yaşamaya hakkı olduğunu kahramanca gösterdi. Türk ordusunun kahramanlığı sayesinde Türk vatani hürriyete kavuştu. Bütün uygar dünya bugün Türklere karşı en derin saygı beslemektedir”¹⁰⁴.

4. Atatürk'ün İşgalci Güçlere Karşı Mısır Politikası

Türk kamuoyu, Mısırlı milliyetçiler ile İngilizler arasındaki mücadelelerde Mısır'ı desteklemiştir. Bu sırada Yeni Gün gazetesi Vatan Partisi Başkanı Sait Zağlol Paşa ile ilgili haberleri yayınlamak Mısır milliyetçilerini desteklemiştir. Mısır'daki halk isyan edip, gösteriler düzenlediğinde Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa lehinde bağırarak yürümüşlerdir. Türk zaferi Mısır'da büyük bir sevinç yaratmıştır.

Saltanatın kaldırılması Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkileri bozmamıştır. Mısırlılar hilafetin yeni durumunu kabul etmişlerdir. El-Ahram Gazetesi saltanatın kaldırılmasını onaylayan şu yorumu yapmıştır:

“Türkiye'yi yok olmaktan kurtaran TBMM, kuvveti milletin elinde tutmak için saltanatı kaldırmaktan başka bir yol bulamamıştır. Böylece iki kuvvet kazanılmış oluyor: Biri hilafet kuvveti, diğeri Türkiye'de uygulamada olan millet kuvveti. Saltanatın hilafetten ayrılması gerekiyordu. Hükümeti, İslamiyetin hiçbir şekilde faydalanamayacağı bir şekilde bağlamakta ne sebep vardı? Bir felaket anında hilafet devleti kurtaramaz, fakat devlet hilafeti koruyabilir. İslamiyet için her halde yanı başında kuvvet ve kudret sahibi bağımsız ve uygar bir İslam devleti bulunan hilafet, vücuduna hastalık bulaşmış bir saltanata dayanan hilafetten çok hayırlıdır”.

El-Ezher öğrencileri Abdülmecid'in halife seçilmesini tebrik ederek, Halife Ömer devri gibi olmasını dilemişlerdir. Yani Mısır Hilafetin yeni şeklini onaylayarak, bağlılıklarını bildirmiş oluyorlardı.

Milli Mücadele döneminde Mısır'dan yaralı gaziler için 32 sandık halinde eşya Kızılay'a gelmiştir. Mısır'da bulunan Bolu havalisi halkından açlıkla uğraşan Türk vatandaşları da 100 bin İngiliz sterlini para yardımı göndermişlerdir¹⁰⁵.

Türk Kurtuluş Savaşının zaferle neticelenmesi Mısır'da sevinçle karşılanmıştır. Bazı Mısırlı gençler Türk ordusu saflarında çarpışmak istemişlerdir. Fransa'da okuyan Mısırlı öğrenciler de bu sevince katılarak, Toulouse şehrindeki Mısır Öğrenci Derneğinin Paris temsilciliğine gönderdiği telgrafta: “Türk zaferi haberini büyük sevinçle karşıladık.

¹⁰⁴ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s.33.

¹⁰⁵ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.238-240.

Sizin kişiliğinizde Türk kardeşlerimizi ve Doğu'nun kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı kutluyoruz" denilmiştir. Mısır basını da Mustafa Kemal Paşa'yı "İslamın şampiyonu" olarak alkışlamıştır. Mısır Kadınlar Derneği Kurucu Başkanı Lebibe Ahmet, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndererek, İngilizlerin tüm Doğu'yu tehdit ettikleri, Türk zaferinin ise bu tehdidi önlediğini vurgulayarak, bu zaferin tüm İslam dünyasını kurtardığına işaret ederek şöyle demiştir: "Paşa Hazretleri, kalbimizden taşan şükran-ı minnettariyi siz İslamın halaskarına (kurtarıcısına) izah etmeye gerek görmüyoruz. Çünkü Müslüman kudreti temsil eden Türk vatanına bizi bağlayan duygularımızı biliyorsunuz"¹⁰⁶.

5. Atatürk'ün Emperyalist Güçlere Karşı İran Politikası

Osmanlı Devleti döneminde çok iyi olmayan Türk İran ilişkileri Milli Mücadele döneminde gelişmeye başlamıştır¹⁰⁷. İran, TBMM Hükümetini Kurtuluş Savaşı sırasında 22 Haziran 1922'de tanıdığını açıklayarak, Ankara'ya büyükelçi göndermiştir. İlk Türk Büyükelçisi Muhittin Paşa da 1923 yılı şubatında Tahran'da göreve başlamıştır¹⁰⁸. İngiltere'nin İran üzerindeki nüfuzu bu ülke ile olan ilişkilerimizin gecikmesine neden olmuştur. İran elçi olarak Ankara'ya Mümtazü'd, Devlet'i göndermiştir. Türkiye İran ilişkileri ile ilgili olarak Mümtazü'd-Devlet şunları söylemiştir: "Türkiye Hükümeti ve milleti ne kadar mutlu ve bahtiyar olursa, biz de o kadar memnun oluruz. Şimdiye kadar birbirimizin ağlama ve gülme seslerini duymadık. Fakat şimdiden sonra duyacağımızı ümit ederim". Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaretinde de Müslümanların kardeşliğini dile getirmiştir¹⁰⁹.

Atatürk Tahran'a elçi olarak sevgi ve güvenini kazanmış olan Memduh Şevket Esendal'ı göndermiştir¹¹⁰.

İran kamuoyu Türk zaferini büyük bir memnuniyetle karşılayarak, Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik ve gönderilen hediyeleri takdim için İran Savaş Bakanı Başyaveri Sadık Han Sakar Nizam'ı göndermiştir. Sadık Han Sakar Nizam, Mustafa Kemal Paşa'ya övgülerde bulunmuştur. İran basını kurtuluş savaşının zaferle sonuçlanmasından duyulan sevinci şöyle ifade etmiştir:

"Yunan tarihi, bir defada 90 bin esir vermeyi, o kadar ganimet ve savaş malzemesi

¹⁰⁶ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s.35-36.

¹⁰⁷ Ahmet Özgiray, "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, 2000, s.297.

¹⁰⁸ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.187 İsmail Soysal, *a.g.e.*, C.I, s.274.

¹⁰⁹ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.240.

¹¹⁰ Aptülahat Akşin, *a.g.e.*, s.192.

terk etmeyi kaydetmemektedir. Bugün İslam dini tazelenmektedir. İslam'ın bayrağı, büyük devletlerin ve milletlerin burçları üzerinde dalgalanmaktadır. Biz İranlıların bugünkü mücadelesi, sevincimizi göndermektir. Sevinelim, şad olalım. Alimlerimiz, büyüklerimiz zafer namazı için halkı hazırlamalı, bıkkın insanlarla dolu olan İran Meclisi, Mümtazü'd—Devlet vasıtasıyla bu şevk ve sevincimizi TBMM'ne duyurmalıdır. Bugünler, İslam'ın fetih ve zafer bayramıdır”.

Yeni İran elçisi İshak Han da Türkiye için sürekli başarı dileyerek, iki ülke ilişkilerinin samimi bir şekilde geliştiğine deyinmiştir¹¹¹.

6. Atatürk'ün Ortadoğu'da Diğer Bölge Halklarıyla İlişkileri

Anadolu'da başlamış olan Milli Mücadele hareketi Ortadoğu bölgesindeki tüm alanlarda etkili olmuştur. Öyleki, saltanatın kaldırılmasından sonra da Ortadoğu'da bulunan Devletlerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne olan sempatisi devam etmiştir. Beyrut'ta yayınlanan El-İkbal Gazetesi “saltanattan hilafetin ayrılmasını sağlayan halifeyi siyasi tartışma ve entrikaların dışına çeken TBMM ile Türkiye'nin ve bütün İslam dünyasının iftihar edebileceğini” yazarak destek vermiştir.

Filistin bölgesindeki Araplar da İngiliz zulmü ve emellerinden dolayı Türklere ve Türk yönetimine özlem duymuşlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın resimleri Kudüs'teki halk tarafından kapışılmıştır.

Hicaz'daki Araplar, Şerif Hüseyin'in İngilizlerle ortak hareketi ile kötü idaresini gördükten sonra Türk idaresini aramaya başlamışlardır. Bu sırada Şerif Hüseyin idaresinden memnun olmayan ve Türk idaresini arayan Hicaz halkı Türkleri kurtarıcı olarak görerek, Türklerin zaferinden dolayı sevinç duymuşlardır. Ancak Şerif Hüseyin yasakladığından dolayı bu sevinç ve zaferle ilgili olarak basında bir tek haberin çıkmasına izin verilmemiştir¹¹².

Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin başarıları tüm engellemelere rağmen Arabistan Yarımadası da dahil olmak üzere tüm İslam ülkelerine yayılmıştır. Hail'deki İbn-i Reşid temsilciler göndererek, İngilizlere ve İbn-i Suud'a karşı himaye edilmelerini istemiştir¹¹³.

Trablusgarb basını Anadolu'daki milli mücadele hareketini desteklemiş ve halkı Anadolu'ya yardıma çağırmıştır. Bu sırada Kızılay için 40 bin franklık parasal yardım toplanmıştır¹¹⁴.

¹¹¹ Nurettin Gülmez, *a.g.m.*, s.241.

¹¹² Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.242-244.

¹¹³ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.III, s.564.

¹¹⁴ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.244.

7. Atatürk'ün Ortadoğu Halklarının Bağımsızlığı İçin Lozan'da Yaptığı Girişimler

Atatürk Milli Mücadele döneminde Ortadoğu milletlerinin bağımsızlığı için büyük çaba göstermiş ve bu yönde de Ortadoğu milletlerine öncülük etmiştir. Atatürk Philadelphia muhabetine 1921 yılında verdiği cevapta hiçbir zaman Panislamizm politikası takip etmediklerini, dünyanın yarısını veya dörtte birini fethetme niyetlerinin olmayıp asıl amaçlarını Misak-ı Milli hedeflerini gerçekleştirmek olduğunu açıkladıktan sonra tüm milletlerin kendi kaderlerini belirlemesinden yana olduğunu, onun için de Müslüman dünyasının da bu hakka sahip olduğu takdirde savaşmaya gerek kalmayacağını şöyle ifade etmiştir:

“Biz bilakis, sadece milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat tayin etmeleri prensibinin Müslümanlar dahil bütün milletlere samimi bir şekilde tatbik edilmesi halinde insanlığı harbin felaketlerinden kurtarabileceğine inanıyoruz.

Sanırım her millet gibi her fert vicdan hürriyetinden tam olarak istifade etmelidir. Bu prensip, “bir millet şayet Müslümansa bağımsızlığa hakkı yoktur” şeklinde düşünen düşmanlarımız tarafından maalesef çiğnenmiştir.

Halen Suriye’de, Irak’ta ve Anadolu’da cereyan eden hadisat ileri sürdüğüm bu hususun en güzel bir delilidir.

Bizim dinimiz İslamıdır. İslamlık dogmatik kısmı dışında nazara alınırsa en geniş anlamı ile bir müsamaha temeline istinat eden sosyo-politik bir sistemden başka bir şey değildir ve ferdiyetçilik ile komünizm arasında orta bir yol teşkil etmektedir.”¹¹⁵

Mustafa Kemal Paşa 7 Temmuz 1922’de yaptığı bir açıklamada: “Eğer bugün Türkiye’nin giriştiği savaşım yalnız kendisi için olsaydı, bu daha kısa daha az kanlı ve daha çabuk bitirilmiş olurdu. Türkiye’nin savunduğu dava tüm mazlum halkların, tüm Doğu’nun davasıdır” demiştir¹¹⁶.

Lozan Antlaşması ile ilgili görüşmeler başladığı zaman Ortadoğu bölgesindeki liderler Türkiye’den yardım istemişlerdir. Mısır yurtseverleri de Ankara’ya gelerek Atatürk’ten Mısır’ın bağımsızlığı için yardım istemişlerdir. Konferansta Mısır’dan heyet olmadığından dolayı kendi davalarının Türkiye tarafından resmen dile getirilmesini talep etmişlerdir. Mısır’daki iki rakip parti olan Vaft ve Vatani Partisi bu amaçla Ankara’ya heyet göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa bu heyetlerle görüştüktan sonra 30 Aralık 1922’de İsmet Paşa’ya şu telgrafi çekmiştir:

¹¹⁵ Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, C.I, s.274-275.

¹¹⁶ İsmail Soysal, a.g.m., s.119-120.

“Doktor İsmail Sıtkı riyaseti altındaki Mısır Heyet-i Murahhasası ile görüştüm. Bu heyet ile Zaglul Paşa'nın riyaset ettiği heyet arasında pek mühim ve esaslı bir fark vardır. Zaglul Paşa'nın taraftarları, İngilizlerle uyuşarak bazı kuyud ve şerait tahtında (kayıt ve şartlar altında) bir istiklale razı oldukları halde, bu heyet (İsmail Sıtkı heyeti) bila kayd-ü şart (kayıtsız şartsız) Sudan dahil Mısır'da istiklal-i tama (tam bağımsızlığa) taraftardır. Mamafih konferansta müttehid (tek) bir cephe araz etmek için aralarında bir itilaf akdetmişlerdir (anlaşma yapmışlardır). Doktor İsmail Sıtkı Bey heyeti iki gün evvel Lozan'a müteveccihen Ankara'dan hareket etmiştir. Konferanstaki beyanatınız arasında bir vesile ve münasebet bularak Misak-ı Milli'nin birinci maddesine istinaden Mısır'ı da telaffuz buyurmanızı rica ederim”.

Görüldüğü gibi Atatürk Mısır'ın bağımsızlığını desteklemiş ve bu amaçla da İsmet Paşa'ya talimat vermiştir. İsmet Paşa da 21 Ocak 1923 günü Lozan Konferansında Arap ülkelerinin kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesini ve bağımsızlıklarının kabul edilmesi gerektiği yönünde şöyle bir konuşma yapmıştır:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türkiye'nin sınırları dışında kalmış olan eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde hiçbir niyet beslememekte olduğunu, daha önce de, birçok kez açıklamış bulunmaktadır... Bu temel ilkedен esinlenen Misak-ı Milli, 1.nci maddesinde, yalnız Arapların oturmakta oldukları toprakların kaderinin yerel (mahalli) halkın serbestçe açıklayacakları istekleri uyarınca düzenlenmesini öngörmektedir.

Türk temsilci heyeti... Mezopotamya, Hicaz, Mısır ve Suriye'nin, Türk sınırları dışında kalmış bütün öteki ülkeler gibi, kendilerine uygun görecekları yönetimi, özgürlük içinde seçmeye hakları olduğunu, resmen bildirmeyi bir ödev saymaktadır”¹¹⁷.

İsmet Paşa'nın böyle bir konuşma yapmış olması Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan, özellikle Suriye, Lübnan, Irak, Filistin-Doğu Ürdün ülkelerinde zorla uygulanan manda rejimlerini tanımadığını göstermektedir¹¹⁸.

Lozan görüşmeleri sırasında İsmet Paşa'ya telgraflar gönderen Filistin alimleri, gazetecileri ve tüccarları Türk Hükümeti himayesi altında bağımsızlık istediklerini bildirmişlerdir. Filistin Heyetinin bu istek dışında isteklerde buldukları takdirde onları temsilci olarak tanımadıklarını vurgulamışlardır¹¹⁹.

Türkiye, İngilizler tarafından tutuklanan Mısır Vaft Partisi lideri Zaglul Paşa ile

¹¹⁷ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s.49-50.

¹¹⁸ İsmail Soysal, *a.g.m.*, s.120.

¹¹⁹ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.243.

diğer vatanseverlerin serbest bırakılması için de devreye girerek, 24 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa'ya şu telgrafi göndermiştir:

“Afv-ı umumi meselesi müzakere edilirken Zaglul Paşa vesair mevkuf bulunan vatanperverlerin dahi afv-ı umumiden müstefid olmaları (yararlanmaları) hususunun müzakeratta teminini rica ederim”.

Görüldüğü gibi Türkiye Lozan'da kendi bağımsızlığı için büyük devletlerle mücadele ederken, Arapları da savunan ve onların kendi kaderlerini belirleme haklarının olduğunu dile getirip, tutanaklara geçiren tek ülke Türkiye olmuştur¹²⁰.

Atatürk 30 Ağustos 1923'te yapmış olduğu konuşmada harcanan bu çabaların ileride gerçekleşeceği hususunda da şöyle demiştir:

“Bugün uzaktan şafağın doğduğunu nasıl görüyorsam, tüm Doğu uluslarının uyandığını da öyle görüyorum. Birçok kardeş ulus henüz bağımsızlık ve özgürlüklerine kavuşmamıştır. Onların yeniden doğuşları, kuşkusuz, bir ilerleme ve gönenç arayışı olarak ortaya çıkacaktır. Bu uluslar, kendilerini bekleyen geleceğe kavuşmak için tüm zorlukları ve engelleri yeneceklerdir. Sömürü ve emperyalizm dünyadan atılacak ve onların yerini renk, din ve ırk farkı olmaksızın bir düzen ve işbirliği alacaktır”. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tür sözleri hem O'nu ileriye gören özelliğini yansıttığı gibi hem de Doğu toplumlarına O'nun bu sözleri mücadeleleri için umut kaynağı olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin sömürgeci devletlere karşı yaptığı başarılı mücadeleyi Ortadoğu'daki Arapların da kısa süre içerisinde yapamayacağını biliyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Ortadoğu bölgesindeki Arapları desteklemesi Batılı sömürgeci devletlerde endişe yarattığı gibi Araplarda da Batılı devletlere karşı mücadele fikrinin canlı tutulmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa Müslüman bu halkların da bağımsız olmalarını istiyordu. Türkiye'nin geleceği açısından Ortadoğu'da bulunan büyük devletlerin gerilemeleri ve bölgeden çekilmeleri önemliydi¹²¹.

Atatürk'ün Ortadoğu'da izlemiş olduğu politika Panislamizm politikası değildir. Böyle bir politikanın başarıya ulaşmasının da tarihi dönemler incelendiğinde mümkün olmadığını şöyle vurgulamıştır:

“Panislamizm ve Panturanizm siyasetinin başarıya ulaştığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk ayrılığı gözetmeksizin, bütün insanlığı içine alan tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçları da tarihe yazılmıştır. İstilacı olmak hevesleri konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü şahsi duygu ve

¹²⁰ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s.50-51.

¹²¹ İsmail Soysal, *a.g.m.*, s.120-121.

bağlılıklarını unutturup, onları tam bir kardeşlik ve eşitlik içinde birleştirerek, insancı bir devlet kurma teorisinin de kendine göre şartları vardır”¹²².

SONUÇ

Ortadoğu bölgesi coğrafi, ekonomik ve dini özelliğinden dolayı tarih içerisinde birçok istilalara uğramıştır. Bölgedeki milletler en huzurlu dönemlerini Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Bölge halkı Osmanlı Devleti'nin tüm idari, askeri, dini ve hukuki kurumlarında hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın görev almışlardır. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı devletlerin misyoner okulları ve propagandaları sonucunda milliyetçilik fikirleri Araplar arasında yayılmış ve Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın bağımsız bir Arap Krallığı kurducağız vaadiyle Şerif Hüseyin liderliğinde Arap isyanı patlak vermiştir. Şerif Hüseyin liderliğindeki isyancılar ile Arap milliyetçileri savaş sırasında İngilizlerle birlikte hareket etmişlerdir. Böylece Türk-Arap ilişkileri bozulmuştur.

Savaş sonucunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarını İtilaf devletleri işgal etmiştir. İngilizler savaş sırasında vaat ettikleri Arap Krallığını kurmadıkları gibi tüm bölgede zulüm ve işkencelerde bulunmaya başlamışlardır. İngilizlerle beraber Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmalarından pişman olan Ortadoğu bölgesindeki Araplar bu sefer de Anadolu'da Milli Mücadele hareketini başlatan Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, Suriye, Irak, Ürdün, Filistin, Mısır, Afganistan ve İran'dan gelen yardım çağrılarını boş çevirmeyerek, bu bölgelerdeki liderlerle temasa geçmiştir. Türk Kuvâ-yı Milliyeciler Suriye ve Irak'taki Arap milliyetçileri ile Fransızlara ve İngilizlere karşı ortak mücadele edilmiştir. Ortadoğu bölgesindeki Fransızlar ve İngilizler Türk-Arap ortak işbirliği karşısında çok zor duruma düşmüşlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da kazandığı zaferler bölgedeki tüm milletler tarafından O'nun kurtarıcı olarak anılmasını sağlamıştır. Bölgedeki İngiliz ve Fransız manda idaresi altında olan tüm devletler Türkiye'nin kendilerini de kurtarmasını istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ise önce Misak-ı Milli sınırları içerisinde Türk bağımsızlığını sağlamayı hedef edinmiştir. Ancak bölgede bağımsızlık için mücadele eden Suriye, Irak ve Mısır'daki vatansever direnişçilere olan siyasi ve askeri yardımlarını da sürdürmüştür. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa tüm İslam dünyasını bir tek kendisinin kurtarması mümkün olmadığından bu görevin tüm Müslümanlarca yapılması fikrinde idi.

¹²² Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Ankara, 2000, s.299.

Mustafa Kemal Paşa, bölgedeki insanlara İngiliz ve Fransız mandasında kurtularak bağımsız olmak fikrini aşlamış ve gerekli askeri desteği vererek onların kurtuluş umutlarının canlı kalmasını sağlamıştır. İngiltere ve Fransa bölgede Mustafa Kemal Paşa şahsında toplanan Türk sempatisini yok etmeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Ortadoğu bölgesindeki tüm milletler Atatürk'ü bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir.

Atatürk uluslararası arenada da bir tek Türklerin değil, bölgedeki tüm milletlerin bağımsızlık haklarını dile getirmiştir. Lozan Barış Antlaşmasında Türk heyetin başkanlığını yapan İsmet Paşa'ya verdiği talimatla önceden Osmanlı yönetimi altında olup da İngiltere ve Fransa işgaline uğrayan bölgedeki tüm ulusların bağımsızlık haklarını verilmesini dile getirmesini istemiştir. İsmet Paşa da Lozan Barış Konferansında yaptığı konuşmasında, Ortadoğu bölgesindeki tüm ulusların bağımsızlık haklarının verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

ATASE Arşivi, Kutu No:641, Gömlek No:60, Belge No:60-12.

ATASE Arşivi, Dosya No:29-154, Klasör No:599, Fihrist No:1-3, 4.

ATASE Arşivi Kutu No:946, Gömlek No:120, Belge No:120-1.

ATASE Arşivi, Dosya No:8-141, Klasör No:594, Fihrist No:31.

ATASE Arşivi, Kutu No:922, Gömlek No:200, Belge No:200-1.

ATASE Arşivi, Dosya No:25-2, Klasör No:11-68, Fihrist No:9.

ATASE Arşivi, Dosya No:239-462, Klasör No:1690, Fihrist No:26-1.

ATASE Arşivi, Dosya No:36-156, Klasör No:600, Fihrist No:8.

ATASE Arşivi, Dosya No:215A-214, Klasör No:1626, Fihrist No:4-2, 10, 11-1.

ATASE Arşivi, Kutu No:746, Gömlek No:155, Belge No:155-1.

ATASE Arşivi, Kutu No:393, Gömlek No:184, Belge No:184-1.

ATASE Arşivi, Kutu No:348, Gömlek No:121, Belge No:121-1.

ATASE Arşivi, Klasör No:1676, Dosya No:29-408, Fihrist No:1-5.

ATASE Arşivi, Kutu No:116, Gömlek No:19, Belge No:19-2.

ATASE Arşivi, Kutu No:100, Gömlek No:49, Belge No:49-1.

ATASE Arşivi, Kutu No:109, Gömlek No:91, Belge No:91-2.

ATASE Arşivi, Kutu No:109, Gömlek No:97, Belge No:97-2.

ATASE Arşivi, Klasör No:1676, Dosya No:29-408, Fihrist No:1-7.

2. TBMM ZABIT CERİDELERİ

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.I, III, Ankara, 1980.

3. TETKİK ESERLER

AKÇORA, Ergünöz, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000.

AKŞİN, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, 1991.

AL-JUMAILY, Qassam KH., *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, (Yayıma Hazırlayan: İzzet Öztoprak), Ankara, 1999.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Ankara, 2000.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, C.I, Eskişehir, 1992.

ÇELİKKANAT, Ersin, "Afganistan'da Amanullah Han Dönemi ve Türkiye-Afganistan İlişkileri

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2010-20/1

(1919-1929)", *Atatürk Haftası Armağanı*, Ankara, 2008.

ERENDİL, Muzaffër, *Çağdaş Orta Doğu Olayları*, Ankara, 1992.

GÖNLÜBOL, Mehmet – SAR, Cem, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C.I, Ankara, 1982.

GÜLMEZ, Nurettin, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, 1999.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978.

ÖKE, Mim Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Ankara, 1992.

ÖZGİRAY, Ahmet, "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, 2000.

RAFIK, Abdülkerim, "Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926", (Çeviren Sabahattin Samur), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:88, İstanbul, (Şubat), 1994.

RIZK, Yünân Lebib, "İki Dünya Savaşı Arasında Arap-Türk Münasebetleri", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul, 2000.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara, 2003.

SARAY, Mehmet, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara, 2006.

SARINAY, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000.

SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1987.

SOYSAL, İsmail, "İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Arap İlişkileri (1919-1939)", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul, 2000.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Ankara, 1989.

SÖKMEN, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, 1978.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Atatürk Dönemi İncelemeler*, Ankara, 2006.

ŞİŞMAN, Adnan, "Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Başlaması ve İlk Diplomatik Temaslar", *Atatürk Uluslararası Kongresi 25-29 Ekim 1999 Türkistan-Kazakistan*, C.I, Ankara, 2000.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.I, Ankara, 1980.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3.Kitap, İstanbul, 1996.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul, 2000.

YALÇIN, E. Semih, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000.

ZEINE, Zeine N., *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, (Çeviren:Emrah Akbaş), İstanbul, 2003.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 471-488, ELAZIĞ-2010

ANA HATLARIYLA SELÇUKLU'DAN CUMHURİYET'E EĞİTİM-ÖĞRETİMDE KURUMSAL DEĞİŞİM

An Outline of Institutional Change in Education from Seljuk Era to Republican Era

Numan Durak AKSOY*

Halis Adnan ARSLANTAŞ**

ÖZET

Betimleyici metodun kullanıldığı bu araştırmanın amacı ana hatlarıyla bir dönüşüm örneklemini olarak medrese kurumunun geçirdiği evreleri Selçuklu ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar ele almaktır. Bu sınırlandırma nedeniyle Türk eğitim-öğretiminin gelişimi, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini odağa koyarak bir tasnife tabi tutmuştur. Bu şekilde bir tasnifleme yapılırken da dini (İslami) eğitim-öğretim medrese kurumunun yaşadığı kurumsal dönüşümün ortaya çıkarılmasında bir hareket noktası olarak seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Medrese, Eğitim, Öğretim, Tanzimat, Cumhuriyet.

ABSTRACT

This study attempts to illustrate by a descriptive method. The objective of this article is to study an outline of madrasah institution as a transformation model. Because of this the development of Turkish education had been classified into three periods; Seljuk era, Ottoman era and Republic era. As a result of this classification, it is necessary to choose the religious education as the starting point of the explanation of the subject for an outline of madrasah institution as a transformation model.

Key Words: Madrasah, Education, Instruction, Reorganization, Republic.

---

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü.

** Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü.

1. Giriş

Sürekli bir dönüşüm sahnesine sahip olan dünya büyüme, yenilik ve yetenek arayan eğitim kurumlarını toplumların arayış merkezlerine yerleştirmiştir. Bu yerleştirme, her toplumu kendi sınırlarının ötesine bakmaya zorlarken sahip oldukları varlıkları korumaya hazırlanmalarını da bir amaç edindirmiş, bu anlamda yapılan tüm uygulamalar, coğrafi bölgelerin ve ülkelerin yeteneklerini algılamalarında temel bir dönüşümü temsil etmiştir.

Söz konusu dönüşüm, kurumların dünya ayak uydurma çalışmalarını yürütmelerini ve işbirliği yapmalarını sağlayan bir altyapı gerektirmiştir. Bu altyapı her yerde hazır bir ağı zorunlu kılmış; tüm kişileri, konumları, uygulamaları ve aygıtları birbirine bağlayan tek öge görevi görmüştür. Bu öge katkısıyla toplumlar, diğer toplumlarla güçlü ilişkiler kurabilmiş, ilişkilere etkin katılımlar sağlayarak karar verme süreçlerine hazırlanmış ve ittifaklar bu sayede daha hızlı geliştirilmiştir.

Böyle bir sürece hazır eğitim-öğretim kurumları öğrenciler açısından sadece toplumun kültür ve değerlerini elde etmelerini sağlamamıştır. Aynı zamanda onların kişilik gelişimlerine zemin hazırlayarak onlara toplumun yapısına müdahale etme becerisi de kazandırmıştır. Bu nedenle eğitim-öğretimin yaşadığı kurumsal dönüşümler toplumların vazgeçemeyecekleri kadar ciddi bir konu olmuştur. Bu nedenle olmalıdır ki eğitim-öğretim kurumlarının dönüşümündeki dün, bu gün ve yarın ile ilgili problemler tarihçi, sosyolog, psikolog, hukukçu ve hatta din adamları tarafından sürekli olarak ele alınmıştır.

Bilindiği üzere Osmanlı eğitim-öğretim kurumlarının oluşturulmasında Selçuklu eğitim-öğretim kurumları önemli bir hemzemin hazırlamıştır. Selçuklulardan sonra da Osmanlı Türkleri eğitim-öğretim konusunda apayrı bir yer edinmiştir. Bu ayrıcalıklı yerin tespitinde İslami eğitim-öğretim tarihi önemli bir faktördür. İslam'ın sürekliliğini ve tebliğini sağlayacak bir dizi yeni kurumun oluşturulması (Hamidullah, 1993: 717-756) ve kurumsallaşma süreci Emevilerle başlamış ve Abbasilerle devam ederek Arabistan'da yaşayan halkların yerleşik kavramlarında, ilişkilerinde ve davranışlarında köklü sosyal değişmelere neden olmuştur. Söz konusu sosyal değişmelerin yaşanmasına neden olan kurumlar Ulema Evleri, Cami, Küttab, Sarayda İlköğretim, Kitap Satış Evleri, Edebiyat Salonları, Badiye(Çöl) lerdir. (Savaş, 1993:14, 153).

İslami eğitim-öğretimin önemli mekânlarından biri olan Ulema Evlerinin varlığı meşitlerden önceki zamanlara dayandığı için İslami eğitim-öğretimin verildiği ilk yerlerin buralar olabileceği düşünülebilir. Buralarda eğitim-öğretim önce gizli sonra da aleni verilmiştir. Gizliliğine İslam'ın erken dönemini, aleniliğine ise daha sonraki

dönemleri örnek verilebilir.

Camiler, İslam eğitim-öğretim müesseselerinin resmi ilk mekânıdır. (Wensick, 1993: 47. Kazıcı, 1991, Naşabi, 1992). Eğitim-öğretim kurumu olarak Caminin en parlak dönemi, H.II. yy. başı ile III. Yy. sonuna rastlamaktadır (Naşabi,1992:92,94). Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra Müslümanların toplanması ve ibadetlerini gerçekleştirmesi maksadıyla yapılmış olan Cami, daha sonraki yıllarda işbirliği ve çatışma gibi önemli kararların alındığı bir kurum olarak gelişmiş ve hatta bizzat Peygamber tarafından ilk İslam eğitim-öğretim¹ yine burada verilmeye başlanmıştır. İslami yazılı geleneğin de başlangıç yeri olan Cami, Peygamberin vefatından sonra Hulefa-i Raşidin ve Abbasiler dönemlerinde de bir eğitim kurumu olarak işlevine devam etmiştir. Camilerin bu şekilde resmi eğitim-öğretim mekânları olarak kabulü, sonraki İslami eğitim-öğretim süreçlerini etkileyecek önemli ipuçları sunmuştur. Caminin ardından Badiyeler (çöl), ilk Emevi halifelerinin, çocuklarını bedeviler arasına göndererek yetiştirmeye çalıştıkları yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bedeviler arasında fasih Arapçayı öğrenmek, iyi ata binmek, ok atmayı bilmek, kılıç kullanmayı öğrenmek çöl eğitiminin ilköğretim düzeyinde gerçekleştirdiği programlardır. Ayrıca, çöl bedevileri arasında sağlam bir tarzda sürüp giden ve fazilet ilkelerinden sayılan cesaret, sabır, cömertlik, misafirperverlik ve ahde vefa gibi ahlaki değerleri (Aka ve Diğerleri, 1986). Prenslere kazandırmak da yine bu çöl tahsili döneminde öğretilip benimsetilen hususlardandır. Halife Abdülmelik'ten itibaren, Emevi saraylarında prensleri yetiştirmek için bir terbiyeciler öğretmeni bulundurma geleneği başlatılmıştır. Sarayda öğretimi devam ettiren kişiye müeddib denilmiş ve müeddib kelimesi, "edeb" kökünden türetilen ve hükümdar çocuklarının muallimine verilen bir unvan olmuştur (Çelebi, 1983: 38, 49). Edebiyat Salonlarına gelince, Edebiyat Salonlarına Emeviler döneminde mütevazı bir şekilde ortaya çıkmış, (Vagleri, 1998: 109) Abbasiler devrinde de yabancı kültürlerin etkisiyle gelişmiştir. (Çelebi, 63).

Badiyelerin ardından zikredilmesi gereken kitap satış evleri Abbasi Devletinin kuruluş devresinde camilerin etrafında açılmıştır. Kitap alım-satımı yapan bir ticari kuruluş olmanın yanında, eğitim-öğretim ve araştırma yeri olarak kütüphaneler gibi cami yanlarında görev ifa etmişlerdir. Bu yerlere pek çok bilim adamı gelip gitmiş ve buralarda çeşitli ilmi konular konuşularak tartışılmıştır (Savaş, 150–151).

İslam eğitim-öğretim tarihi başlangıçta yaygın eğitim-öğretim şeklinde bir yapıya

¹ Kur'an-ı Kerim: Maide, "Ey Rasül! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun", 5/67.

sahiptir. Bu Arap toplumunda İslam'dan önce kurumlaşmış eğitim-öğretimin hiç olmadığı anlamına gelmez. Örneğin Küttab, çok az yayılmış bir eğitim-öğretim kurumu olarak İslam'dan önce de vardır. İslam'ın kabulünden sonra ise, Emeviler Döneminde İlk defa paralı olarak Kufe'de Ebul Kasım el-Belhi tarafından (Ö.723'te) açılmıştır. (Savaş, 152). Camilerin bitişiğine yapılan bu mekteplerde okuma yazma, Kur'an, din ve aritmetik eğitimi verilmiştir. Burası, eğitim-öğretimin ilköğretim düzeyinde kurumsallaşmasının ilk basamağıdır. Yüksek Öğrenimde kurumsallaşma ise, İslami politik kurguyla görülecektir.

2. Selçuklu'da Örgün Eğitim-Öğretim

Selçuklularda devlet adamları eğitim-öğretime büyük değer vermiş bu dönemde medreselerin ülkenin her tarafına yayılması için çalışmışlardır. Bu medreselerinin ilki 1040 yıllarında, Nişabur'da, Tuğrul Bey tarafından açılmıştır. Selçuklularda medreselerin açılmasıyla medrese dışındaki eğitim-öğretim halkalarının sayısı bariz bir şekilde azalmış, (Naşabi, 92-94) bu kurumsallaşma sürecinde orta ve yüksek düzeyde eğitim-öğretim kurumları denilince ilk olarak akla medreseler gelmiştir. Arapça "d-r-s" kökünden gelen medrese; "talebinin eğitim-öğretim gördüğü yer" manasında kullanılan ve genel olarak sıbyan mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapan bir yer olmuştur. (TDK Türkçe Sözlük, (II). 1001) Nizamülmülk ile özdeşleştirilen medreseler (M.1065/1067) (Keskioğlu, 1987: 25). Nişabur, Bağdat, Belh, Musul, Herat gibi çeşitli yerlerde kurulmuştur (Wencsink, 53).

İslam dünyasında kurumlaşmış olarak yani öğrencilerin barınma ve beslenme ihtiyaçlarının karşılandığı, burslarının verildiği, hocalarının maaşlarının ödendiği, müstakil öğretim binalarının yapıldığı şekliyle gerçek bir üniversite görünümündeki yüksek öğretim kuruluşları bu medreselerin açılmasıyla oluşmuştur. Buralarda zamanın şartlarına göre, Dini İlimler, Arapça, Felsefe, Mantık, Matematik ve diğer bilimler öğretilmiştir. Bu medreseler sonraki zamanlarda Osmanlı ideolojisinin taşıyıcıları olan eğitim-öğretim kurumlarının da belkemiği olacaktır. Medreselerde bilim dili Arapça olup yıl esası yerine kitap bitirme sistemi takip edilmiştir. Öğretim daha çok ezbere dayanmaktadır. Hocalar hükümdar veya vezir tarafından atanan ve toplumda saygınlığı olan kişilerdir. Öğrenciler için belli bir yaş sınırı olmayıp öğretim bursludur ve öğrenciler medreselerde barındırılmaktadır. Medreselerin gelir kaynakları ise vakıflardır. Selçuklularda Nizamiye Medreselerinin yanında "Danışmentli Medreseleri" ve "Konya Selçuklu Medreseleri" isimleri ile başka medreseler de kurulmuştur. Bu döneme özgü medreselerden başka bir eğitim kurumu olarak söz edilmesi gereken bir diğer kurum ise Ahiliktir. Yaygın bir eğitim kurumu olarak Ahilik, 13. yüzyılda, Kırşehir'de yaşayan Ahi

Evren tarafından kurulmuştur. Eğitimi iş dışında ve iş başında yapılmaktadır. Dinin esasları, okuma yazma, insanlık terbiyesi, temizlik, ocağın düzen ve geleneği, başlıca öğretim konularıdır. (Akyüz, 45, 56). İlköğretim düzeyinde daha önce de dile getirilen Küttab bu dönemde de devam eden bir kurumdur (Yıldız, 1993: 97).

3. Osmanlı'da Örgün Eğitim-Öğretim

Tarihsel olarak Emeviler, Abbasiler, Gazneliler ve Selçuklulardan sonra Osmanlı Türkleri eğitim-öğretim konusunda ayrı bir yere sahiptir. Osmanlı döneminde medreseler, hem program hem de mimari alanda önemli gelişmeler göstermişlerdir. Bu bakımdan, Osmanlı'nın kentsel gelişmesinde medreselerin önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Anadolu Selçuklularında kurulmuş olan Konya'da Sırçalı Medresesi (640/1242–1243), Karatay Medresesi gibi medreselerin gerek teşkilat, gerekse idari bakımdan devamı olan bu medreseler (Adıvar, 1982: 16; Tekindağ, 1973: 11; Halaçoğlu, 1991: 115). Osmanlı zamanında ilk olarak İznik'te kurulmuştur. Orhan Gazi, İznik'in fethinden sonra, burayı beyliğin merkezi yapmış, 1330 yılında oradaki kiliselerden birini medreseye çevirerek müderrisliğine tahsilini Mısırda tamamlayan, Davud-u Kayseri'yi atamıştır (Paşazade, 1970: 46). Orhan Gazi tarafından yaptırılan bu ilk medrese, Osmanlı ilim tarihinin de hareket noktası ve başlangıcıdır. Ancak bazı kaynaklarda ilk Osmanlı medresesinin İznik'ten önce İzmit'te fethi müteakiben Süleyman Paşa tarafından kurulduğu hakkında bilgiler de söz konusudur. (Halaçoğlu, 1991: 116).

Osmanlı devrinin ikinci medresesi Bursa'da kurulmuştur. Orhan Gazi Bursa'yı ele geçirdiğinde beylik merkezini İznik'ten buraya sevk ederek burada Manastır Medresesi olarak bilinen medreseyi inşa ettirmiştir. Bundan sonra burada pek çok medrese inşa edilmiştir. Örneğin Orhan Gazi tarafından yapılan Lala Şahin Medresesi, I. Murat devri medreselerinden Hüdavendiğar Medresesi, Eseye Medresesi, Yıldırım Beyazid tarafından yapılan Ali Paşa Medresesinden söz edebiliriz. Orhan Gazi zamanında inşa ettirilen ilk medreselerden sonra, Osmanlı vezir ve beylerbeyleri ile diğer ümera yeni ele geçirilen yerlerde medrese, cami vs.. tesis etmişlerdir (Özdemir, 1990: 11). Bu yeni alınan yerlerden biri olan Edirne'ye Darul Hadis ve Üç Şerefeli Medrese yaptırılmıştır (Akyüz, 1993: 55). Bundan sonra da İznik, Bursa ve Edirne haricinde diğer Osmanlı kentlerinde pek çok medrese inşa edilecektir. Afyon'da Umur Bey, Alaşehir'de Yıldırım, Amasya'da Birinci Beyazıt Medreseleri bunlardan sadece bir kaçıdır.

Osmanlı'nın ilk bir buçuk asır içinde yaptırmış olduğu medreseler derece ve sınıf itibarıyla İznik, Bursa, Edirne sınırları içinde kurulmuş, teşkilatlanma süreçlerinde ise, Fatih Sultan Mehmet dönemi önemli olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in Sahn

Medreseleriyle birlikte oluşan yeni medrese teşkilatı Kanuni Sultan Süleyman'ın, Süleymaniye Camii ile birlikte yaptırdığı külliye içerisindeki yedi medrese ile de desteklenmiştir. Osmanlı devlet teşkilatının bütün elemanlarını yetiştiren Osmanlı Medreseleri, Fatih'in Sahn-ı Seman Medreseleriyle kemalini bulmuş ve Kanuni zamanında ise son şeklini almıştır (Akgündüz, 1990: 228). Sahn- Seman Medreselerinin kurulması, Osmanlı topraklarındaki medrese teşkilatında bir yeniliğe esas olmuş ve ilmi faaliyetlerine göre derecelendirilmiştir. Kurulan bu medreseler, İlahiyat ve İslam Hukuk Fakülteleri konumundadır ve Osmanlı Medreseleri bu medreselere göre düzenlenmiştir. Mesela kuruluşta İznik Medresesi, beyliğin birinci dereceli medrese olurken, Bursa'nın fethinden sonra burada yapılan Manastır Medresesi, Yıldırım Medresesi, Yeşil Medrese İznik Medresesini ikinci plana düşürmüştür. Edirne devlet merkezi olduktan sonra buradaki büyük medrese ve Darul Hadis, o tarihte Osmanlı medreselerinin en üstünde yer almıştır. Tedris ve tahsisat icabı Bursa'daki Sultan Medresesi ikinci dereceye inmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 2, 3). İstanbul'da Sahn-ı Seman ve Musıla-i sahn yani Tetimme medreseleri yapıldıktan sonra Osmanlı sınırları içinde medreselerde yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu yeni yapılanma içinde medreseler aşağıdan yukarıya Haşiye-i Tecrit, Miftah, Kırklı, Hariç, Dâhil ve Sahn-ı Seman olarak beş sınıfa ayrılmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 13).

3.1. Sahn-ı Seman Medreseleri ve Okutulan Dersler

Sahn-ı Seman medreseleri Fatih külliyesinin bir parçası olarak 1470 (875)'te faaliyete geçmiştir. Bu tarihten Sultan I. Ahmet'in tahta geçtiği tarihe kadar Sahn'da ders veren 290 ilim adamı, telif, şerh, hâşiye, hâmis, ta'likât, kelimât, tasnif ve tercüme niteliğinde 520 eser yazmışlardır. (Unan, 26).

Fatih Kanunnamesinde Sahn-ı Seman adıyla meşhur olan bu medreselere eski vakfiyesinde "Medaris-i Semaniye" denilmektedir. Sahn Medreseleri sekiz tane olduğu ve sekiz rakamı da Arapçada "seman" ile ifade edildiği için bu medreselere "Sahn-ı Seman" denilmiştir. Osmanlı Medreselerinde temel bilgilerin elde edilmesinin ardından hocanın oluruyla bir üst birime geçilmektedir. Sahn-ı Seman İdadisi olarak bilinen Tetimme-i İkmal'den sonra ise, Semaniye'de hücre sahibi olunmakta ve medreseler, Haşiye-i Tecrid (Telvih), Hariç ve dahil (her ikisi de yevmiyesi, Sahn Müderrisliği gibi elli akçe) gibi kısımlara ayrılmaktadır (Wencsik, 73). XV. asır sonlarına doğru yayınlanan bir kanunnameye göre aşağıdan yukarıya, yani Haşiye-i Tecrid Medresesi'nden başlayarak çeşitli medrese derecelerinde Mantık'tan Şerh-i Şemsiye, daha yukarı bir medresede ise yine mantık'tan Metali Şerhi, Kelamdan Haşiye-i Tecrit, Belağat'tan

Mutavvel, daha yukarı medresede Miftah Şerhi, Usul-ü Fıkıhtan Tavzih ile bunun şerhinin şerhi olan Telvih, yine Usul-ü Fıkıhtan Abduh Şerhi ve Bidaye ve en son Tefsir dersi okutulmuştur. Bu herhangi bir dersin ilk sınıflarda muhtasarı ve sınıf derecesi yükseldikçe bunun daha detaylı halinin okutulduğu anlamına gelmektedir. Görüldüğü gibi Osmanlı'da medreseler derece derecedir ve bu derecelere göre de müderrislerin aldığı yevmiye farklılaşmaktadır. Öğrenci düzenlemesi ilk tedris hayatına giren bir öğrenci için muhtasarat denilen derslerle başlamaktadır. Öğrencinin Haşiye-i Tecrid medresesine devam etmesi ve oradaki derslerde başarılı olmasının ardından o medresenin müderrisinden bir vesika almakta ve bir yukarı derecedeki Miftah Medresesine devam edebilmektedir. Tüm bunların ardından da Kırkılı ve Hariç-Dahil Medreseleri dersleri görülmekte ve daha sonra da Sahn-ı Semana'a gidilerek Danişmend olunmaktadır (Uzunçarşılı, 1988:19, 23).

3.2. Sahn-ı Seman Medreselerinde Okutulan Ders Süresi

XVI. yüzyılın II. Yarısında 29 Şevval 983'te İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarına ve onlar vasıtasıyla müderrislere hitaben gönderilen bir fermanla şöyle denilmektedir. “ve her Danişmend Haşiye-i Tecrid ve Miftah medreselerinde ekalli bir yıl şügl etmeden yukarı medreselere hareket etmeye”, “Miftah Medreselerinde dahil ekalli iki ay şügl edip derslerin okumadın ahar müderrislere varmayalar”, “Kırkılı Medreselerinde ekalli üç ay şügl edip, kırkılı derslerin okumadın ahar müderrislere varmayalar”, Hariç elli müderrislerinde ekalli beş ay şügl edip derslerin okumadın yukarı medreselere varmayalar”, Paye-i Sahn Medreselerinde ekalli altı ay şügl edip derslerin okumadın ahar müderrise varmayalar”, “Paye-i Sahn medreselerinde ekalli altı ay şügl edip derslerin okumadın ahar müderrise varmayalar” Bu fermanan anlaşıldığına göre Haşiye-i tecrid medresesi ile danişmentliğe başlayan bir öğrenci, derslerinde başarılı olursa üç senede Haşiye-i Tecrid, Miftah, Kırkılı, Hariç ve Dahil medreselerini tamamladıktan sonra Sahn-ı Seman medreselerinden birine girebilmektedir. Bu süreç, medreselerin ders sürelerinin de bir göstergesi olmaktadır (Uzunçarşılı, 1988: 14).

3.3. Süleymaniye Medreseleri ve Okutulan Dersler

Osmanlı Medrese teşkilatının önemli bir merhalesi Kanuni Sultan Süleyman tarafından Süleymaniye Medreselerinin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Fatih'in Sahn-ı Seman Medreselerinde müspet ilimlere mahsus olan tıp ve riyazat fakülteleri yoktur. Kanuni, varolan medreselere ilaveten Süleymaniye'de Dar-ül Hadis, Tıp, Babiiye, Riyazat vs.. dini, hukuki ve edebi eğitim vermek için altı medreseyle, hastane, imaret, tabhane, hamam vs. müştemilat kurdurmuştur (Karal, 1983: 169). Bu altı medreseden

derece itibariyle en yüksek medrese Dar-ul Hadis olup, müderrisinin yevmiyesi 100, diğerlerinin ise 60 akçedir (Halaçoğlu, 120). Bu teşkilata göre Osmanlı Medreselerinde tahsil, dâhilden sonra biri hukuk, (ilahiyat ve edebiyat eğitimi veren Sahn-ı Seman'da) diğeri Riyaziyat ve Tıp eğitimi veren Süleymaniye'de olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Osmanlı medreseleri bilhassa teşkilat bakımından bir takım değişmeler daha yaşamıştır. Atmışlı adı altında yeni bir derece oluşturularak Hariç, Dâhil ve Atmışlı Medreseleri, İbrida ve Hareket adıyla ikişer kısma ayrılmış, farklı uygulamalarla Süleymaniye ile Musıla-i Süleymaniye arasına yeni bir derece ilave olunmuştur. Bu şekilde Osmanlı Medreseleri teşkilat bakımından değişikliklerden sonra son zamana kadar devam etmek üzere on iki dereceye ayrılmıştır. Bunlar; İbtida-i Hariç, Hareket-i Hariç, İbtida-i Dahil, Hareket-i Dahil, Musıla-i Sahn, Sahn-ı Seman, İbtida-i Atmışlı, Hareket-i Atmışlı, Musıla-i Süleymaniye, Havamis-i Süleymaniye, Medaris-i Süleymaniye, Dar-ul Hadis'tir. Medreselerde eğitim veren müderrislerin dereceleri ise, Fatih ve Kanuni medreselerinin yüksek tahsil talebelerine “Danışment”, asistanlarına “Mu'id” ve hocalarına ise “Müderris” denilirdi. Medreselerin arasındaki mevcut dereceler müderrisler için de geçerliydi. Müderrisleri şu şekilde sıralamak mümkündür. Birinci sınıf; Kibar-ı Müderrisin: Bunları Yukarıdan aşağıya şöyle sıralayabiliriz. 1-Dar-ul Hadis Müderrisleri 2-Süleymaniye Müderrisleri 3-Hamise-i Süleymaniye Müderrisleri 4- Musıla-i Süleymaniye Müderrisleri. İkinci Sınıf; Yukarıdan aşağıya doğru 1- Hareket-i Atmışlı Müderrisleri 2- İbtida-i Atmışlı Müderrisleri 3-Sahn-ı Seman Müderrisleri. Üçüncü Sınıf Müderrisleri Musıla-i Sahn Müderrisleri ve daha aşağı olan medrese hocalarıdır (Akgündüz, 156).

3.4. Medreselerde Bozulma ve Yenilik Hareketleri

XVI. asır başlarında bir medrese kanunnamesinde “medreseye devam edenlerin mürettep medrese tahsilini yapmadan bir yolunu bularak iltimas ile medreseden mezun olup, müderrislik ve kadılık için vilayetlerden İstanbul'a mülazemetle geldikleri ifade edilerek bir talebenin müderrislikten almış olduğu vesikayı bir yukarı dersin müderrisine göstermedikten sonra kabul edilmemesi istenmiş”se de (Uzunçarşılı, 1988: 13). bu olumsuzluğun önüne geçilememiştir. Hatta Padişahların emriyle 10–15 bin akçeye mülazemet elde edenler olduğu gibi bazı kimseler nüfuzları sayesinde küçük yaşta bulunan oğullarına müderrislik rüusu dahi almışlardır (Wenscink, 75). Bu türden usulsüzlükler ilk olarak II. Beyazıt tarafından başlatılmış ve daha sonra da bunun çeşitli kişilerce devam ettirilmiş olduğu şeklinde tarihi kaynaklarda bilgiler vardır (Uzunçarşılı, 1988: 68). III. Ahmet zamanında (XVIII yy. ilk yarısında) bazı iyileştirici emirler

verilmiş ancak istenen sonuca ulaşamamıştır. Bu konuda I. Mahmut devri ıslah çalışmaları daha ciddi içerikler sunmuş ama yine XVIII. yy. sonlarına kadar herhangi bir düzelme görülmemiştir. XVIII. yy. sonlarında III. Selim bu gidişatı düzeltmek için tıpkı askeri konularda yapılan ıslahatlar gibi bir dizi ıslahata girişmiş ve çeşitli fermanlar yayımlayarak bir nebze de olsa başarılı olmuştur. Bu dönem Osmanlı elitlerinin epistemik bir dönüşüm yaşadığı dönemdir. Osmanlıdan günümüze ilk epistemik cemaatler elçilikler kanalıyla bu dönemde ortaya çıkmıştır (Barners, 1990: 8).

III. Selim tarafından yapılmaya çalışılan bu ıslahat 1908 yılında II. Meşruiyetin ilanına kadar geçerliliğini korumuş ve 1908 yılında ciddi anlamda medreselerin ıslahı fikri ortaya çıkmıştır. Bu konuda ilk resmi teşebbüs, 1909'da Fatih Tabhane Medresesinde yapılmıştır. Bu örnek medrese için düzenlenen programda İslami ilimlerden başka Fizik, Kimya, Cebir, Hendese ve Coğrafya gibi dersler de vardır. Ancak gerek bu gerekse müteakip teşebbüslerden de herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Nihayet Şeyhülislam Hayri Efendi zamanında 1941'de "İslah-ı Medaris Nizamnamesi" ile medreselere yeni bir şekil verilmiştir. Bu nizamname gereğince İstanbul medreseleri, "Dar-ül Hilafet-il Aliyye" adıyla, tek bir medrese itibar edilmiş ve "tali kısım-ı evvel", "tali kısım-ı sani" ve "ali" olmak üzere, üç devreye ayrılarak her devrin tahsil müddeti dört sene olarak belirlenmiş, Dar-ül Hilafe Medreselerinin kısımlarına İptida-i Hariç, İptida-i Dahil ve Sahn isimleri verilmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 257, 267). Tali sınıfların programında, İslami ilimlerle birlikte, müspet ilimler ve yabancı diller yer almıştır. Bundan başka, "Medreset-ül Muhaddisin" kurulmuştur. Bu medreseye daha sonra Süleymaniye Medresesi ismi verilmiştir. "Dar-ül Hilafe Medresesi" mezunlarının kabul olunacağı bu medrese "tefsir, hadis", "kelam", "felsefe ve tasavvuf" kısımlarından oluşan üç şube üzerine kurulmuştur.

4. Tanzimat Dönemi

1839 Tanzimat Fermanında eğitim-öğretim reformlarına hiç yer verilmemesi oldukça manidardır (Kodaman, 1987: 8). Bu durum Sultan Abdülmecit tarafından fark edilmiş, (Ayas, 1948: 375). "meclis-i maarif-i umumiye" (1846) adında eğitimle ilgili sorunları tespit edecek ve gerekli reformları yapacak bir kurum oluşturulmuştur (Unat, 1964: 18). Özellikle Abdülmecid'in kurulmasına vesile olduğu "meclis-i maarif-i umumiye" Tanzimat'ın bu konudaki eksikliklerinin giderilmesine çok önemli rol oynamış ve onun katkılarıyla modern anlamda birçok yeni mektep kurularak modern anlamda merkezî eğitim teşkilatının temeli atılmıştır. Mekâtib-i Umumîye Nezaretî'nin kurulmasıyla da Evkaf Nezaretinin, dolayısıyla medrese zihniyetinin etki ve

denetiminden mektepler kurtarılmıştır. Yine bu dönemde dini gelenekten uzak modern bir üniversite eğitimi verme amacı ile 1846'da kurulmak istenen Dar-ul Fünun açılması prensipte kabul edilmiş ancak 13 Ocak 1863'te açılmıştır. Ardından da 1873'te de kapatılmıştır. (İhsanoğlu, 1992: 400). Abdülmecit'ten sonra eğitim konusuna II. Abdülhamit de eğilmiş ancak medrese ve ilmiye konusunda ciddi bir çözüm üretememiştir. Bu dönemde eğitimde bir sistem değişikliğinden daha çok 1869 Maarif Nizamnamesi'nin tatbik edilmesine gayret gösterilmiştir. Bu dönem devletin ekonomik sıkıntılar içinde olduğu önemli bir dönem olduğu da unutulmamalıdır.

Tanzimat dönemi eğitim-öğretim konusundaki gelişmelere genel olarak şöyle bakılabilir: Her konuda olduğu gibi eğitimde de merkezci ve çeşitli eğitim kurumları arasında dengeye dayanan bir siyaset söz konusudur. Modern eğitim-öğretim bu dönemde yerleştirilmeye çalışılmış, (Yaltkaya, 1940: 445, 47) ve bu arada devlet, eğitim-öğretimdeki görevinin şuuruna varmıştır. Yeni mekteplere devletçe yardım, mektep yapma, Müslüman-Hıristiyan karışık bulunan yerlerde her toplum için ayrı bir mektep kurulması² bu dönemin bir özelliğidir.

1856'de ilân edilen Islahat Ferman'ında (Karal, 1983: 258). Tanzimat Fermanından farklı olarak eğitim konusuna da yer verilmiştir. Ancak fermanla eğitimle ilgili belirtilen konuların hepsi Gayri Müslimlere verilen bir takım haklardan ibarettir. Mevcut bu durum eğitimin bir devlet politikasıyla yürütülmesi ve kontrol edilmesini gerektirmiştir. Söz konusu bu durum ise merkezî bir maarif teşkilatının 1857'de "Maarif Umumiye Nezareti" kurulmasıyla bir çözüme ulaştırılmış, bu çözümle beraber de ilk defa Eğitim Bakanlığının temeli atılmıştır. 1867'ye kadar Rüştüye okullarında sadece Müslüman öğrenciler eğitim-öğretim görebilirken 1867'den sonra devlet tarafından açılan Rüştüyelerde Türkçe imtihanından başarılı olmak şartıyla Hıristiyan çocukları da eğitim-öğretim görmeye başlamıştır. Bu uygulama eğitimde ayırım yapılmadığının bir göstergesi sayılmıştır (Karal, (VII) 201). 1867 yılına gelindiğinde ise, Sultan Abdülaziz "Mekteb-i Sultani" yi diğer bir adıyla "Galatasaray Sultanîsi"ni açmıştır (1868). Okulun eğitim süresi beş yıldır. Fakat üç yıllık hazırlık sınıfıyla beraber 8 yıl öğrenim verilmektedir. Okul, Fransız modeline göre kurulmuş, yönetici ve öğretmenlerin çoğu Fransızlardan seçilmiştir. Öğretim Türkçe konuların haricinde Fransızca yapılmıştır. Bu yeni durum Batı diliyle orta öğrenimde ilk ciddi teşebbüs olarak görülerek Batıya açılan bir pencere olarak

---

² Osmanlı devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde azınlık ve yabancı okullarının yönetimi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hidayet Vahapoğlu: Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, İstanbul 1997.

yorumlanmıştır (Lewis, 1984). Bu okul çeşitli din, ırk ve mezhepten olanlara Osmanlılık fikrini aşılama amacıyla açılmış olmasına rağmen Türk ve Müslümanlardan ziyade gayri müslimlerin çıkarlarına yaramıştır. Bu okullarda Bulgar, Rum ve Ermeniler için millî duygular aşılırken Türkler, Osmanlı toplumundan kopuk, Fransız kültürü etkisinde kalan aydınlar yetiştirmiştir (Kodaman ve Saydam, 1992: 486, 487).

Sıbyan Mekteplerine Kur'anı Kerim ve İlmihal dersinin yanında ilk defa "Yazı" dersinin konulması, (Ergin, 1977: 85, 86) her mahalle ve köyde en az bir mektep yapılması, ancak inşa, tamir ve öğretmen giderlerinin ilgili toplum tarafından karşılanması, öğretmen yetiştirme, devletçe öğretmen tayini, merkez ve taşra teşkilatının kurulması, Dar-ul Fünun'un açılması ve ayrıca tüm bunların Türklerin çoğunlukta olduğu yerlere, özellikle Anadolu'ya yönelik olması eğitimdeki şuurlaşmanın göstergeleri olarak görülmeye uygundur. Öte yandan azınlık mektepleri ve yabancı mektepler az çok kontrol altına alınmıştır. Bu mekteplere Türk öğretmenler tayin edilmiş, fakat daha önce verilmiş olan haklar nedeniyle, bu mekteplerin çeşitli faaliyetlerinin önüne geçilememiştir. II. Abdülhamit döneminde Batılılaşma hareketi içinde eğitimle ilgili olarak yapılmış olan çalışmalar genel olarak şu şekilde sıralanabilir: Türkçe resmi dil olarak kabul edilmiş, Mülkiye okulu teşkilatlandırılmış, Hukuk okulu açılmış, Maliye ve Ticaret okulları açılmış ve kapatılmış, Mühendis ve Baytar okulları, Güzel Sanatlar Okulu, Şehzadeğân ve Aşiret Okulları ve Dar-ul Fünun açılmış, latin harfleri konularının gündeme gelmesi, siyasi, tarihi ve içtimai eserlere ek olarak bazı kelimeler yasaklanmıştır. Sıbyan Mektepleri bu dönemde din esasına göre eğitim-öğretim veren kurumlar olarak kalmış, medrese ve dereceleri: İbtida-i Hariç, Hareket-i Hariç, İbtida-i Dahil, Hareket-i Dahil, Musıla-i Sahn, Sahn-ı Seman, İbtida-i Atmışlı, Hareket-i Atmışlı, Musıla-i Süleymaniye, Havamis-i Süleymaniye, Medaris-i Süleymaniye, Dar-ul Hadis şeklindedir. Batılı Tarzda Eğitim-Öğretim Veren Kurumlar ise, Askeri Teknik ve İhtisas Okulları, Mühendishane-i Bahri Hümayun, (Ergin, (II) 265) Mühendishane-i Berri Hümayun, (Beydilli, 1995: 34) Tıphane-i Amire, Mektebi Ulum-ı Harbiye, Muzıka-i Hümayun, (Lewis, 1984: 84, 85). Cerrah Hane-i Mamure, Mektebi Ulum-ı Edebiye, Mektebi Maarif-i Adliye şeklinde olmuştur. Orta öğretim ise, Rüştiye, İdadiye, Sultaniye şeklinde üç bölümden oluşturulmuştur. 1847 yılında yayınlanan talimatname ile Sıbyan Mektepleri programında önemli yenilikler yapılmış, öğretim süresi dört yıl olan Sıbyan Mekteplerinden sonra öğretim süresi iki yıl olan ve yeni kurulan Rüşdiye mektepleri de zorunlu öğretim kapsamına alınmıştır. Böylece altı yıl süreli zorunlu öğretim gerçekleşmiş, 1846 yılından itibaren de taşralarda genel rüşdiyeler açılmaya başlamıştır (Akyüz (b), 1994b: 1, 479). Sultaniyelerin ise Birinci Heyet-i İlmiye'de "Sultani" adı "Lise" olmuş, Liseler birinci ve

ikinci devreli şekilde iki kademeye ayrılmıştır. 1923'ten önce 55 olan ortaöğretim kurumunun sayısı cumhuriyet döneminde 74 (Cicioğlu, 1985: 133, 134) olacak ve orta öğretim konusunda Birinci Milli Eğitim Şurası 1939, İkinci Milli Eğitim Şurası, 1943, Üçüncü Milli Eğitim Şurası, 1946, Dördüncü Milli Eğitim Şurası, 1949, Beşinci ve Altıncı Milli Eğitim Şuraları, Yedinci Milli Eğitim Şurası 1962, Sekizinci Milli Eğitim Şurası 1970, Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası 1974, Onuncu Milli Eğitim Şurası 1981 vb... günümüze kadar gelen çeşitli şuralar yapılacaktır.

5. Cumhuriyet Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan hızlı gelişmenin en önemli itici güçlerinden birisi şüphesiz eğitimidir. Eğitime yönelik talep artışının nedenleri arasında Atatürk ilkelerine bağlı millî, demokratik, lâik ve çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanan ve çağın gereklerine cevap verebilen eğitim sisteminin toplum tarafından kabul edilmiş olmasını ve Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar eğitim stratejileri ve uygulamalarını neden olarak görebiliriz. Eğitim stratejileri ve uygulamaları konusunda İkinci Meşrutiyet, İttihat ve Terakki dönemleri, eğitim alanında yenileşme hareketlerinin devam ettirilmek istendiği ancak tüm gelişme ve yeniliklerin teorik anlamda ya da kanunlarda ve nizamnamelerde kaldığı, uygulamaların çok sınırlı olduğu dönemlerdir. Eğitim-öğretim 1924'te kabul edilen "Tevhidi Tedrisat" kanunuyla yeni bir döneme girmiştir. Söz konusu dönem öğretimin birleştirilmesi, eğitimin örgütlenmesi, yasalarla eğitimin amacının belirlenmesi, eğitimin niteliğini geliştirme, eğitimi yaygınlaştırma, Yüksek Öğretmen Okulları, iki yıllık Eğitim Enstitülerinin kurulması gibi alanlarda çalışmaların hız kazandığı bir dönem olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle de, Cumhuriyet eğitiminin sembolü, ilköğretimde medrese ve mektep'e karşılık "okul", yüksek öğrenimde ise medrese yerine "üniversite"dir. Ülke sınırları içindeki hızlı okullaşmayla okuma yazma oranı hızla yükselmiş, tüm bunlar yapılırken de öğretim programları ve sistemlerinin şahsiyetli kişiler yetiştirecek biçimde düzenlenmesine dikkat edilmiştir. (Palazoğlu, 1999: 213). Bu istemin ardında yatan gerçek, eğitim-öğretimin çağdaşlaşma ve kalkınma aracı olarak görülmesidir (Eskicumalı, 2003: 15). Eğitim, siyasal birliğin, toplumsal uyumun, katılım (MEB, 1999) ve devlete yönelik sadakatin sağlanması amacıyla kurgulanmış ve laik bir tarzda demokratikleştirilmiştir. Latin harfleri kabul edilmiş, bunun için en etkili araç olan ilkokul eğitimi zorunlu hale getirilerek ilköğretim yüzde yüz gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet dönemi'nde değişim, Cumhuriyetin varlığını koruyucu, sürekliliğini sağlayıcı özelliklerle kurgulanmıştır. Bu anlamda zengin içerikli müfredat programları oluşturulmuş, özellikle Sosyal Bilgiler

Müfredatı zengin bir içerikle donatılmıştır. Aslında rejimin korunması için yapılan bu çaba ilk değildir. Daha önceleri de Sultan II. Abdülhamit zamanında (1876–1909), Maarif Nezareti'ne bağlı, Usul-i Cedide uygun olarak eğitim veren öğretim yapan birer ilköğretim kurumu olan iptidailerin programları da bu içeriğe sahiptir. Bunda yurtsever ve nitelikli yurttaşları yetiştirme politikasının önemli bir etkisi olmuştur. Bu bağlamda, iç ve dış siyasetteki bazı önemli gelişmelerin de etkisiyle geleneksel İslamcılık ideolojisi bırakılmış, Türkçülük siyaseti ve Türk eğitim sisteminin ana hatları bu çizgi doğrultusunda Atatürk tarafından belirlenmiştir. Cumhuriyet Döneminde eğitim-öğretim dinî otoritelerin tekelinden devlet yönetimine ve denetimine geçirilmiş, sivil kamusal ihtiyaçlar içinde düşünülmüştür.³ Bu ideoloji, hem programlarda hem de okullardaki eğitim ve öğretim uygulamalarında tarihten günümüze biçimlendirici bir rol oynamıştır. Örneğin, öğrencilere vatan sevgisiyle birlikte, eğitim ve öğretimle olayların sebep-sonuç ilişkilerini ve bunlar arasındaki ilişkileri bulup çıkarmaya yöneltmek ve muhakemeleri kuvvetlendirilmek istenmiştir.

Cumhuriyet dönemi programlarının temel felsefesi, yeni yetiştirilecek nesillere cumhuriyet rejiminin fazilet ve nimetlerini benimsetmek ve bu benimsemeyi geliştirmek olmuştur. Programlar millî niteliklidir. Bu anlamda Mustafa Kemal beklentilerini şu şekilde dile getirmiştir. “Benim anladığım gençlik, Türk İnkılabı'nın fikirlerini ve ideolojilerini benimseyip, gelecek nesillere aktarabilecek kimselerdir” (Kocatürk, 1992: 704). Bu anlamda gençler, ülke ve milli benliklerini koruyacak bilgi ve bilince sahip vatansızlar olarak yetiştirilmelidir. Cumhuriyet dönemi Eğitim-öğretim kurumları da bu hedef üzerine yapılandırılmış, bir fert, bütün millet için, bütün millet bir fert için anlayışı hâkim kılınmak istenmiştir. İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir de TBMM'de yaptığı bir konuşmada: ideal olarak, “her milletin bir ferdinin bütün millet için, bütün milletin de bir fert için var olduğunu dile getirmiş ve bunu böyle fiilen, kavlen her ferde zerk etmek lazım geldiğini dile getirmiştir. Maarif Vekillerinden Esat Bey de 12 Temmuz 1931'de, lise ve öğretmen okulu müdürlerine yaptığı bir konuşmada, eğitimde en önemli noktanın “cemiyetin menfaatlerinin fert menfaatlerinden üstün” olduğunun bilinmesi ve nesillerin bu bilinçle yetiştirilmesi olduğunu söyleyerek milli terbiyenin temelini belirtmiştir. Bu şekilde yetişecek Türk genci, milletine, memleketine ve Cumhuriyetine borçlu olduğu vazifeleri daha iyi anlayacak ve yerine getirebilecektir. (Cumhurbaşkanları,

³ Bunun için de önce eğitim ve öğretimin birleştirilerek laikleştirilmesi gerekmiş, bu da 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla gerçekleştirilmiştir. Bkz. Genç, Reşat: Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998, s. 19.

Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, (II) 1961: 17- vd.)

Vatanseverliğin, idealizmin ve fedakârlığın milletin bekası için ne kadar önemli olduğunu yaşayarak öğrenen Türk devlet ve siyaset adamları, bu vasıflara sahip nesiller yetiştirmeyi amaç olarak benimsemiş ve bunu bir devlet ve eğitim politikası hâline getirmişlerdir. Nitekim 1924 Anayasasında Türk Devletinin milliyetçi ve halkçı olduğu kabul edilmiş, bu niteliklere sahip nesiller yetiştirmek Türk eğitiminin amaçlarından biri olarak eğitim politikasını belirleyen metinlerde yer almıştır. Milletini ve vatanını seven, idealist ve fedakâr bir gençlik yetiştirmek, Atatürk döneminden sonra da Türk eğitiminin temel hedeflerinden biri olmaya devam etmiştir. (Başgöz, 1999: 306). Bu amaçla Türk inkılâbının anlamını kavratmak, kültürün nasıl uzun bir geçmişin ürünü olduğunu belirtmek, insanların çevreleri üzerinde nasıl etki ettiklerini göstererek büyük adamların rolleri hakkında öğrencileri bilgilendirmek vb.. Cumhuriyet dönemi eğitim-öğretiminin önemli bir özelliği olmuştur. Dersleri öğrencilerin dinleyerek öğrenmemeleri, öğretimde çocuğun ilgisini uyandırmanın gereği, öğrencileri ezberden sakındırmak, kavramaya ve anlamaya önem verilmesi, konularının somutlaştırılması, uygulamalı bilgilere önem verilmesi, yakın çevreden hareket ederek uzak çevreyi kavratmanın esas oluşu, eğitimde öğrenci güdülenmesi gibi konular da önemli yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde bu hedeflerin yerine getirilmesinde de Millî Eğitimi Geliştirme Projesi, Öğretmen Yetiştirmede Kalite, Akreditasyon Çalışmaları, Okul Gelişim Modeli (Plânlı Okul Gelişimi), Temel Eğitim Programı, Eğitim Yönetiminde Kalite, Uygulama Yönergesi ve Projesi, MEB’de Uygulama Süreci, Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının Yaygınlaştırılması, Eğitimde Sürekli Çağdaşlaşma ve Katılımcılık gibi konulara sürekli dikkat edilmeye çalışılmaktadır.

Gelinen bu süreçte önceki zamanların en etkin kurumu olan din kurumunun eğitim-öğretim içindeki konumu yeniden belirlenmiştir. Örneğin 1924 İlkokul programında din dersi, Kur’an-ı Kerim ve din dersleri adı altında görülmekte, birinci sınıf hariç diğer derslerde haftada iki saat okutulmaktaydı. Ancak 1930’ların başlarında kent ilkokullarından ardından da köy ilkokullarından bu ders kaldırılmış, Şubat 1949’da CHP hükümetince ders saatleri dışında müfredat dışı olarak haftada 2 saat tekrar okutturulmuştur. Din derslerinin tekrar müfredat içine alınması 1950’de DP döneminde gerçekleşmiştir (Akyüz: a.g.e: 303). Kurumsal anlamda din, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesine alınmış, Camilere din adamı yetiştirme görevi son yıllara kadar Milli Eğitim’e bağlı İmam Hatip Lisesi mezunlarınca yürütülmüşse de günümüzde bu uygulamaya son verilmiş, camilerde görev yapacak din adamları da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

Öğretmenliğinde olduğu gibi İlahiyat Fakültelerinden yetiştirilmeye başlanmıştır. Ancak hem din adamı hem de öğretmen yetiştiren İlahiyat Fakültelerinin bazıları artık sadece İmam Hatip Liseleri meslek derslerinde görevlendirilecek öğretmenler ve Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışacak İmamlar yetiştiren fakülteler konumundadır. İmam Hatipler dışındaki eğitim kurumlarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi verecek öğretmenler ise yine bazı İlahiyat ve Eğitim Fakültelerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümlerince yetiştirilmektedir.

5. Sonuç

Türk eğitim-öğretim kurumları uzun yılları kapsayan bir süreçle değerlendirilebilir. Söz konusu bu süreçte birçok eğitim-öğretim kurumu defalarca değişim ve dönüşüme uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri bu eğitim-öğretim kurumlarının değişim ve dönüşümlerin en önemli zaman dilimlerini kapsamaktadır. Osmanlı eğitim-öğretiminin öncesini oluşturan Selçuklu eğitim-öğretim kurumları dini içerikli bir yapıya sahiptir ve bu yapı, kurumsallaşma süreci içerisinde ardılı olan Osmanlı'yı da etkilemiştir. Ancak Osmanlı'da olduğu gibi Selçuklu eğitim-öğretim kurumlarında kendi dönemine ait Batı tarzında bir reformlar silsilesi söz konusu değildir.

Selçuklu Devletinin eğitim-öğretim kurumları söz konusu edilince ilk olarak akla gelen ve şöhreti Selçukluyla sınırlandırılmayan Nizam-ül Mülk Medreseleridir. Bu haklı şöhretten faydalanmasını bilen ve eğitim-öğretimde Selçuklu'nun kurumsal mirasını kullanan ve zamanla bu mirası geliştiren Osmanlı Devleti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren Selçuklu gibi eğitim-öğretime büyük bir önem vermiş, hatta yükselme devri olarak anılan zamanlarına eğitim-öğretime verdiği önem sayesinde ulaşabilmiştir. Ancak zamanla Osmanlı eğitim-öğretim kurumlarının işleyişindeki yozlaşmalar, iltimaslar, tarafgirliklerin meydana gelmesi devlet yapısı ve devlete işlerlik kazandıran organları bozmuş ve böylece devlet yıkılma sürecine girmiştir. Osmanlı'nın mevcut bu durumu dikkat edilmesi gereken önemli bir özellik sergilemektedir. Selçuklu yıkılışıyla arasındaki fark, beklide bu dikkat noktasından daha rahat görülebilir.

Son dönem Osmanlı devletinin eğitim konusunda yapmış olduğu reformlar, bir anlamda batıyı yakalama yarışı şekline sokulmuş olduğu için Batılı eğitim-öğretim kurumları örneği daima ön plana çıkarılmış, ancak eğitim-öğretime verilmesi gereken bütüncül önem gözden kaçırılmıştır. Bu gözden kaçırılış, başarısızlıkların da diğer bir temel nedeni olmuştur. Bu başarısızlıkta Osmanlı'nın reform adına yapmış olduğu şeylerde kendisine ait kültürel bir uyarlamaya sahip olmaması ve uyarlamaların Batıyı

taklitten öteye gidememesi önemli bir etkidir. Hatta Tanzimat devri olarak bilinen dönemde dahi eğitim-öğretim konusunda çok önemli yenilikler yapılmışsa da burada da eğitim-öğretim konusunda bütüncül bir vizyona sahip olunmadığı için başarılı olunamamıştır.

Cumhuriyet devrinden itibaren Osmanlı devri eğitimi-öğretimi son bulmuş ve daha önceleri gerçekleştirilemeyen bütüncül bir vizyon uygulanmaya çalışılmıştır. 1924 “Tevhidi Tedrisat” kanunuyla okul ve üniversite dönemi başlamış ve bu eğilim günümüze kadar çağa uygun bir tarzda devam ettirilmiştir. Bu süreçte yeni kurumlar, eski eğitim-öğretim kurumlarından her yönüyle birçok farklılıklar içermektedir. Her şeyden önce eğitim-öğretim dili Türkçedir ve müfredata önceki zamanlarda olduğu gibi dini içerik hâkim olmadığı gibi, ders verenler de medrese mezunu değildir. Ayrıca gelinen süreç, eğitim-öğretim kurumlarını ümmetin kurumları olmaktan çıkarmış, Türk ulusunun kurumu haline getirmiştir. Eğitim-öğretim, artık bu gerçeğe göre yapılandırılmıştır. Bu anlamda, Türk eğitim-öğretim sisteminin iki ana özelliği vardır. Birincisi, demokratik, modern, laik ve karma eğitime sahip bir karakterinin olmasıdır. İkinci olarak ise, Türk insanı ve toplumunun mutluluk ve refahını arttırmak, desteklemek, ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmeleri ulusal bütünlük ve birleşme içerisinde kolaylaştırarak Türk ulusunu bir çatı altında toplamak ve böylelikle uygarlığın yaratıcı ortağı yapmaktır.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, A. (1982). *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul.
- AKA, İ.ve Diğerleri. (1986). Emeviler Döneminde İdari Müesseseler ve Kültürel Faaliyetleri. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. C. II. İstanbul: Zafer Matbaası.
- AKGÜNDÜZ, A. (1990). Osmanlı Kanunnameleri Ve Hukuki Tahlilleri. İstanbul.
- AKYÜZ, Y. (1993). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul.
- AKYÜZ, Y. (1994). İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım Nisan 1847 Talimatı. *OTAM*. S: 5, Ankara.
- AŞIKPAŞAZADE. (1970). *Tevarih-i Al-i Osman*. İstanbul: Atsız Neşri.
- AYAS N. (1948). Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler. Ankara.
- BALTACI, C. (1976). XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri. İstanbul.
- BARNES, B. (1990). Bilimsel Bilginin Sosyolojisi. (H. Arslan, Çev). Ankara: Vadi.
- BEYDİLLİ K. (1995). Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826). İstanbul.
- CİCİOĞLU, H. (1985). Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi). 2. Baskı, Ankara.: AÜ Basımevi.
- ÇELEBİ, A. (1983). *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, (A. Yardım, Çev.). İstanbul.
- ERGİN, O. N. (1972). *Türk Maarif Tarihi. II*. İstanbul: Eser Matbaası.
- GENÇ, R. (1998). *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Y. (1991). XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara. .
- HAMİDULLAH, M. (1993). *İslam Peygamberi*, C: II, (S.Tuğ, Çev.). 5. bsk. İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Ticaret.
- HİŞAM, N. (1992). "Eğitim Kurumları", (E.Topçuğil, Çev.). *İslam Şehri*. R.B. Serjant. (Ed). İstanbul,
- KARAL, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*. Ankara.
- KAZIC, Z. (1991). *İslam Müesseseleri Tarihi*. İstanbul.
- KESKİOĞLU, O. (1987). *İslam'da Eğitim ve Öğretim*. Ankara.
- KODAMAN, B. (1987). Abdülhamit Devri Eğitim Sistem. Ankara.
- LEWIS B. (1984). Modern Türkiye'nin Doğuşu. Ankara.
- ÖZDEMİR, M. Ç. (1990). Fetih Medreseleri. *Türk Yurdu Dergisi*. (X) 33. İstanbul.
- PALAZOĞLU, A. B. (1999). *Atatürk'ün Eğitimle İlgili Düşünceleri*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- SAVAŞ, H. (1993). İslam Tarihi Emeviler ve Abbasiler Devri. Kayseri.
- T.D.K: Türkçe Sözlük, Medrese Maddesi, II. *Türk Dil Kurumu*. Ankara.

- TEKİNDAĞ, Ş. (1973). “Medrese Dönemi”, Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi Sempozyumu. İstanbul.
- UNAN, F. (2009). Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlimi Verim. *Sosyal Bilimler Dergisi*. ordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd5/sbd-5-02.pdf.
- UNAT, F. R.(1964). Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış. Ankara.
- UTKAN K. (1992). “Atatürk’te “Gençlik’ Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri”, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*. Ankara.
- VAGLERİ, L. V. (1998). Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri”, (İ. Kutluer. Çev.). *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti.(1) İstanbul*: Hikmet Yayınları.
- WENSINCK, A.J. (1993). *İslam Ansiklopedisi. Mescit*. (VIII) 47.
- YALTKAYA M. Ş. (1940). Tanzimat’tan Evvel ve Sonra Medreseler”, *Tanzimat I*. İstanbul.
- YILDIZ, D. H. (1993). Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 489-514, ELAZIĞ-2010

1786-1789 (H.1200-1203) TARİHLİ 65 NUMARALI ADANA ŞER'İYYE SİCİLİ TANITIMI VE FİHRİSTİ

*Dated as 1786-1789 (H. 1200-1203), the Introduction and Catalog of Adana
Şer'iyye Register Numbered 65*

Sevim ERDEM*

ÖZET

Osmanlı tarihinin en önemli arşiv kaynaklarından bir tanesi de Şer'iyye Sicilleri'dir.

Ait oldukları dönemde ve yer hakkında oldukça önemli bilgiler veren Şer'iyye Sicillerinden faydalanma konusu bugün için başlıca bir problem olmaktadır. Bu durum ise sicillerden faydalanma konusunun belirli bir metoda bağlı kılmayı zaruri hale getirmektedir. İşte bu açıdan Türkiye'de bulunan bütün sicillerin fihristlerinin yapılması zorunludur.

Bu çalışmamızda, Türk tarihi ve kültürü açısından büyük bir önem taşıyan Şer'iyye Sicillerinden sadece bir tanesinin fihrist ve tanıtımının yapılması suretiyle bu alanda yapılan çalışmalara bir örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadı, Şer'iyye Sicili, Adana.

ABSTRACT

One of the important archives resources of Ottoman history is Şer'iyye Registers.

The issue of making use of Şer'iyye Registers, which gave important information about the period and place they belonged to, is today a major problem. This situation makes it obligatory to depend on a certain method while use of the registers. Therefore in this respect, is obligatory to maket he this of all the registers available in Turkey.

This study is imed to set a pattern fort he studies made in this field by presenting and making index only one of the Şer'iyye Registers which has great importance for Turkish history and culture.

Key Words: Kadı, Şer'iyye Registers, Adana.

---

* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

GİRİŞ

Osmanlı hukuk sistemi üzerinde çalışan araştırmacılar, öncelikli olarak bu hukukun genel yapısı ile şer'î ve örfî kaynakları üzerinde durmuşlardır. Osmanlı devletinin kuruluşu ile birlikte, yeni ve orijinal bir hukuk sistemi başlamış değildir. Türk ve İslam devletlerinde işlemekte olan bir hukuki yapıyı devam ettirmişlerdir.

Osmanlı devletinde, hukuk esas itibariyle İslam hukukundan oluşmaktaydı. Bu İslam dininin sadece bir inanç ve ibadet esaslarından oluşmayıp, hukuku da içine almak üzere hayatın bütün yönlerini düzenleyen bir sistem olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Osmanlılar İslam hukukunu uygularken, zamanın gerektirdiği düzenlemeleri yapmaktan kaçınmamışlardır. Osmanlı padişahlarının münferit ferman ve kanunlarıyla yapılan bu düzenlemeler, zaman içerisinde önemli bir sayıya ulaşmıştır. Genel olarak, fıkıh kitapları içinde yer alan ve geçmiş dönemlerde devletin müdahalesinden bağımsız olarak oluşan hukuka **şer'î hukuk**, padişahların emir ve fermanlarıyla oluşan hukuka da **örfî hukuk** adı verilmiştir¹.

I - OSMANLI DEVLETİNDE KADILIK TEŞKİLATI

Fertlerin, toplulukların veya müesseselerin gerek kendi aralarında, gerekse biri ile ötekisi arasında meydana gelen her türlü anlaşmazlıkların çözülmesine hukuk dilinde **kaza** denir. Osmanlılar da kaza faaliyetini kadılar yürütmüşler ve aynı zaman da bu faaliyetleri tespit edip kayda ve zabta geçirmişlerdir. Adalet alanında bazı yeni düzenlemelerde bulunan Osmanlılar, çağına göre oldukça süratli işleyen bir adlî teşkilat kurmuşlar ve gecikmiş adalet zulüm kabul olarak kabul edilmiştir².

"...İslamî kanunların tatbiki kadılara tevdi edilmiştir. Kadılar esas itibariyle dinî mevzuatı temsil ettiklerinden, örfî kanunlar da bunlara dayandığından, hiç olmazsa, bunlara aykırı olmaması gerektiğinden, bütün bu mevzuatın tatbikat, icra ve kontrolü kadılara tevdi edilmiştir..."³.

Kuruluş devrinden itibaren, Osmanlı Padişahları bir bölgeye başlıca iki yönetici yollamışlardır. Bunlardan biri, yürütme kuvvetini temsil eden **Bey** (Beylerbeyi-Sancakbeyi) diğeri de yargı kuvvetini temsil eden **Kadı**'dır. Bey, Kadı'nın hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramadığı gibi, Kadı da beyin kuvvetine dayanmadan

¹ Mehmet Akif Aydın; "Osmanlıda Hukuk", **Osmanlı Devleti Tarihi**,C.II., Zaman Gazetesi Yay.,İstanbul 1999,s.375-6-384.

² Mehmet Ali Ünal; "Fetih, Fatih ve Gençlik", **Tarihçi Gözüyle Olaylar ve Türkiye**, Isparta 1988, s.76-77.

³ Şinasi Altundağ;"Osmanlılarda Kadıların Salahiyet ve Vazifeleri",**VI. T.T. Kongresi III.**, Ankara1967,s.344-5.

hükümünü uygulayamamaktadır. Kadı hükümlerinde bağımsızdı ve doğrudan doğruya padişah'tan emir alır, ona arzda bulunabilirdi. Osmanlılar, taşra yönetiminde bu "kuvvetler ayırımı"nı, âdil bir yönetimin temeli saymışlardır. Bu anlayışa uygun olarak Osmanlı ülkesi, bir yandan "Beylerbeyilik (Eyalet)" ve "Sancak(Liva)" diye "askerî-ıdarî" birimlere ayrılırken aynı zamanda bu ayırımı tâbi topraklar üzerinde "Kaza" denilen "Şer'î-ıdarî" birimler yer almıştır⁴.

İslam Devletleri'nde bütün hükümet müesseselerinin işleyişine yön veren prensipler tamamıyla şer'î at esaslarına uygun sayıldığı veya ona uydurulmaya çalışıldığı için, Osmanlı sultanı ve divanının yegâne merci sayıldığı başşehirin dışında olan kazaî-ıdarî bölgelerde, halkın hükümetle münasebetlerini tanzim bakımından kadılar baş otorite kabul edilmişlerdir. Bu vaziyet, kadılık mansıbının hükümdar tarafından şahsen tevcih olunması lazım geldiği hakkındaki umumî kaidenin sahiplerini de izah etmektedir. Osmanlı'da halkın idaresini "kaza" dediğimiz tek bir adlî-ıdarî dairede sağlamakta olan ve doğrudan doğruya divana bağlı bulunan bir "hükümet müesseseleri" birliği esas düzeni teşkil etmektedir⁵.

1. Kadıların Görevleri

Kadıların yaptıkları görevler arasında en önemlisi bir hakim olarak yaptıkları yargı görevi idi. Kadı tayin edildiği bölge hudutları içinde görevini yerine getir ve kadılar görevlerini yerine getirirken sadece şer'î davalara değil örfî davalara da bakmakla yükümlü idiler.

Osmanlı devletinde kadıların yetki ve sorumluluğu hukuk ve ceza davalarını içine almaktadır. Şer'îyye Sicil defterlerinde her iki tür davanın zengin örneklerine rastlanır. Kadılar her şeyden önce buldukları yerlerdeki, halkın hukuki veya cezaya taalluk iden davalarına bakarlar husumetleri şeriat kaidelerine ve İslam hukuk prensiplerine göre hallederdi. Bununla birlikte kadıların görev ve sorumlulukları zaman içerisinde oldukça genişlemiştir⁶.

⁴ Yaşar Yücel; "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona(Adem-i Merkeziyet)Dair Genel Gözlemler" **Bellekten**, C.38/S.152,TTK.Yay.,Ankara1974,s.665.;Yaşar Yücel; "XVI-XVII Yüzyılda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", **Bellekten**, C.41/S.163, TTK.Yay., Ankara1977, s.495.; İsmet Miroğlu; **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası**, Ankara 1990,s.23

⁵ Mustafa Akdağ;**a.g.e.**,s.320-1.

⁶ Kadıların görev ve sorumlulukları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet AKGÜNDÜZ; **Şer'îyye Sicilleri, I. Cilt**, İstanbul-1988, s.14. Ayrıca bkz. İlber ORTAYLI; **Osmanlı Devleti'nde Kadı**, Ankara-1994, s.66-7. ;Şinasi Altundağ; **a.g.m.**,s.346.

II- ŞER'İYYE MAHKEMELERİ

Genel olarak bütün Ortaçağ devletlerinin esas yapısını oluşturan dinî yapı nedeniyle Osmanlı Devleti de kuruluşunun ilk anlarından itibaren "İslamî Kazâ" sistemini benimsemişti. Osman Bey beyliği teşkilatlandırırken ilk iş olarak kadı tayin etmiştir. Tespit edilebildiğine göre, tayin ettiği ilk kadı Tursun Fakih idi. İlk dönemlerde Osmanlı kadıları Anadolu, Mısır, Suriye, İran ve Irak gibi İslam ülkelerindeki alim ve kadılardan seçilmiştir⁷.

"...Mahkeme şer'î hukuk sahasına giren her iş ile uğraşır, yani medenî, ticarî ve cinaî davaları görüp, hükme bağladığı gibi, bugün noterlerin gördüğü birçok vazifeler, vasiyetlerin tanzim ve ifası, vakfiyelerin tanzimi ve nezâreti ve her türlü mukavele ve senetlerin tanzim ve tescili gibi işleri de yapardı..."⁸.

Önceki dönemlerde genelde yargı dili olarak kabul edilmiş olan Arapça olarak tutulan kayıtlarda, Osmanlılar ile önce % 50 nispetinde, daha sonraları ise tamamen Türkçe kullanılmıştır. Bazen ise vakıf, azat gibi dini hususları yakından alakadar eden vesikalar Arapça olarak kaleme alınmıştır⁹.

Şer'îyye mahkemelerinin belli bir makam binası yoktur. Kadılar, yargı işlerini rahat yürütebilecekleri ve ilgililerin her an kadıyı bulabilecekleri belli ve mahkemenin vakarına yakışır bir yer olarak ya kadının evinin bir köşesi veya cami, mescit yahut medresede bir odadır.

III- ŞER'İYYE SİCİLLERİ VE 65 NUMARALI ADANA ŞER'İYYE SİCİLİ

1. Şer'îyye Sicilleri

"...Şer'îyye Sicilleri kadıların (veya naiblerin) tuttuğu zabıtlardır. Bunlara "Şer'îyye Sicili" denildiği gibi, "Kadı Sicili, Kadı Defteri, Sicil-i Mahfuz" veya sadece "Sicil" de denilmektedir. Osmanlı Mahkemeleri'nde, dava sonuçları ile mahkemeye intikal eden diğer kayıtları Sicillere yazma görevi, "Mukayyid" denilen görevlilere aitti. Mahkemeye intikal eden her türlü resmî yazı, belirli bir disiplin içinde bunlara yazılırdı. Mahallî konulara ilişkin olarak kadıların veya naiblerin verdiği kararları, sicillerin bir tarafına, merkezden gelen her türlü resmî yazılar ise öbür tarafına yazılırdı. Mahallî konuların yazıldığı bölüme "Sicil-i Mahfûz", merkezden gelen her türlü emirlerin yazıldığı bölüme ise "Sicil-i Mahfûz Defterlü" denilirdi..."¹⁰.

⁷ Ali Hikmet Berki, a.g.e., s.50-1.; Ahmet Akgündüz; a.g.e., s.76-7.

⁸ Halil İnalcık; "Mahkeme", İ.A., C.7, MEB. Yay., İstanbul 1970, s.150.

⁹ Ahmet Akgündüz; a.g.e., s.77.; Şinasi Altundağ; a.g.m., s.346.

¹⁰ Rifat ÖZDEMİR; "Şer'îyye Sicilleri'nin Toplu Katoloğuna Doğru", Fırat Üniversitesi Sosyal

“... Sicillerde bulunan belgeler genel olarak 3 ana gruba ayrılmaktadır;

1-Devlet merkezinden gelen bütün ferman, emir ve tebliğler.

2-Kadı tarafından verilen hükümler.

3-Resmiyete geçirilmesi istenen vakıf, hibe, şahadet, vekalet, verese gibi konulara ait belgeler...”¹¹.

Genel olarak Şer‘iyye sicilleri'nin ihtiva ettikleri belge çeşitleri veya konular ise şunlardır¹²;

“...1-Merkezden gönderilen her türlü ferman, berat, mektup vb. yazılar.

2-Ümeranın çeşitli konularda yayınlamış olduğu buyuruldular ile bunların gereğinin yerine getirildiğine yani icrasına dair kayıtlar.

3-Kadı veya naiblerin değişik konularda merkeze gönderdikleri i‘lâmlar ile görev alanları dahilinde olan yerlerde kişiler veya kurumlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için vermiş oldukları hüccetler.

4-Şehirlerin mahalle listeleri, dinî ve sosyal yapıları ve bu yapıların inşası, bakım ve onarım vb. imar faaliyetleri hakkında belgeler.

5-Şehir nüfusu ve bu nüfusun karşılaştığı salgın hastalık ve tabiî afet gibi olayların kayıtları.

6-Evlenme, boşanma, kız kaçırma, mehir bağlama, alım-satım, mukavele, kefalet senetleri vb. konulara ait kayıtlar.

7-Hırsızlık, kalpazanlık, yaralama ve öldürme suçları ile ilgili kayıtlar.

8-Şehirlerde satılan malların narhlarına ilişkin belgeler.

9-Sancak ve şehir halkından toplanan vergi miktarları ve avarız haneleri ile ilgili belgeler.

10-Altın veya para meseleleri ile ilgili kayıtlar.

11-Tereke kayıtları.

12-Bir olayın resmen tespitine dair kayıtlar.

13-Eşkiya takipleri, göçebeler arasındaki anlaşmazlıklar ve yerleşme, yaylak-kışlak davaları ile ilgili belgeler.

14-Savaşa katılan yerli halk ile göçebelerin savaş zamanındaki vazifeleri, posta ve menzilhane işleri ile madenler, darphane ve tuzla işletmeleri ile ilgili belgeler.

Bilimler Dergisi, C.:I, S.:I, Elazığ-1987, s.:192.

¹¹ Mustafa ÖZTÜRK; “Harput Şer‘iyye Sicilleri”, **Tarih İçinde Harput Sempozyumu**, s.74.

¹² İbrahim YILMAZÇELİK; **Diyarbakır Şer‘iyye Sicilleri (Katolog ve Fihristleri)**, Ankara, 2001, s.6-11.

15-Fetva makamından alınan bazı fetva suretleri.

16-Ru`yet-i hilâlin tespitine dair kayıtlar ile dinî günlerin ilanına dair ferman ve tezkere suretleri.

17-Bazı şair kadı ve naiblerin yazmış oldukları şiirler.

18-Mahkeme katiplerinin çeşitli yazı türlerinde yazmış oldukları hat örnekleri.

19-Savaş zamanlarında orduya aynî yardımda bulunan eşraf ve ileri gelenlerin isimleri ile söz konusu kişilerin yapmış oldukları yardımın miktar ve cinsine ait belgeler.

20-Vakıflara ait belgeler.

21-Bir bölgedeki Müslim ve gayr-ı Müslim halk arasındaki ilişkilere dair belgeler.

22-Bölgenin ekonomik durumunu aydınlatmaya yarayacak birtakım bilgiler.

23-Sancak veya kazalar dâhilinde bulunan köylerin sayısı ve isimlerine ait bilgiler.

24-Bölge halkının kullandığı isim, lakap ve unvanlar hakkında bilgiler.

25-Halkın kullandığı günlük eşyalar ve yine halkın refah seviyesini tespit edebilmek için yardımcı olacak birtakım bilgiler.

26-Savaşlar ve yeni teşkil edilmeye çalışılan askerî birlikler için halktan asker temini, zahire temini ve bu hususlarda karşılaşılan güçlüklerle ait bir takım kayıtlar...¹³.

Osmanlı Devleti'nin nihayete ermesi ve Cumhuriyet'in kurulup yapılan düzenlemeler ile Şer'iyeye Mahkemeleri ilga edilmiş ve Şer'iyeye Sicilleri yerine yeni kayıt sistemleri oluşturulmuştur. Bu defterler bir süre adliye mahzenlerinde arşiv olarak durmuştur.

Milli Eğitim ve Adalet Bakanlıkları arasında yapılan anlaşma neticesinde 3 Kasım 1941'de Valilikler'e gönderilen 2182/4018 sayılı emir gereğince müzeliğe eşyaya karıştırılmamak ve ayrı bir yerde muhafaza edilmek kayıt ve şartı ile 1909'dan evvelki zamana ait ve Topkapı Sarayı'ndaki İstanbul ve çevresine ait olanlar hariç Şer'iyeye sicilleri 18 İl Müzesine nakledilmişlerdir.

Daha sonra alınan bir kararla Şer'iyeye Sicilleri Ankara'da Milli Kütüphane'de koruma altına alınmıştır.

¹³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim YILMAZÇELİK; **a.g.e.**, s.6-11. Fahrettin TIZLAK; **398 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ-1987, s.XVI-XVIII, Ayrıca bkz.; Rifat ÖZDEMİR; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Ankara-1986, s.17-8.; Feyyaz GÜRKAN; "Şer'iyeye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde Bir Araştırma", **IX. Türk Tarih Kongresi**, C.II, Ankara-1988, s.766-7.; Münir ATALAR; "Şer'iyeye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, S.4, Ankara-1980, s.311-2.

IV-65 NUMARALI ADANA ŞER'İYYE SİCİLİ

Adana Şer'iyeye Sicilleri, 1924'te Cafer Paşa Medresesinde kurulan müzede bulunmaktaydı. Daha sonra burası Adana Bölge Müzesi olmuştur. Ankara da Milli Kütüphanenin inşası sonrası İstanbul hariç tüm Anadolu'ya ait Şer'iyeye Sicillerinin burada toplanmasına karar verilmiştir. Bu karara uygun olarak Adana Şer'iyeye Sicilleri buraya taşınmıştır. Çalışmamızda ele alınan olan 65 numaralı defter, kütüphaneye 16-05-1991 tarihinde kayıt edilmiştir.

Adana'ya ait toplam Sicil sayısı 150 olup, bunun en eski tarihli olanı 2 numaralı 1043 yılına ait ve 154 sayfalık defterdir. Günümüze en yakın tarihli olan defter ise 142 numaralı 1326 tarihli ve 392 sayfadan oluşan defterdir. Milli Kütüphanede kayıtlı olan Adana Sicillerinin Toplu katalogu aşağıda verilmiştir.

ADANA SİCİLLERİ FİHRİSTİ¹⁴

NO	TARİH	SAHİFE	NO	TARİH	SAHİFE
	1174	170		1290-1293	398
	1043	154		1141-1144	164
	1114-1115	116		1134-1135	168
	1157-1158	264		1143-1145	150
	1184-1185	648		1151	104
	1203-1024	138		1165	92
	1242	200		1156-1157	220
	1245-1249	364		1131	272
	1198-1200	188		1123-1124	248
	1254-1260	178		1138	242
	1128-1130	150		1124-1125	68
	1124-1133	124		-	82
	1154-1155	128		1212-1213	120
	1155-1156	100		1210-1213	72
	1156	66		1215	214
	1159-1160	56		1213-1217	290
	1160	50		1223-1237	112
	1163-1167	218		1137-1188	152
	1163	62		1205	142
	1169-1170	234		1208	46
	1124-1171	152		1207-1208	130

¹⁴ Akgündüz; a.g.e., s.169

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2010-20/1

	1171-1172	76		1202-1210	184
	1172-1173	236		1202-1203	62
	1175	84		1209-1210	84
	1175	154		1276	368
	1175-1178	116		1288	114
	-	-		1229-1230	44
	1146-1181	256		1235-1236	76
	1125-1158	208		1237-1239	72
	1177-1179	174		1243-1244	86
	1120-1127	118		1262-1264	74
	1125-1128	146		1265	336
	1194-1195	78		1273	374
	1195-1196	190		1278-1279	378
	1197-1198	60		1284	336
	1191-1192	182		1284-1287	284
	1186-1188	90		1285-1287	348
	1187-1188	150		1287	140
	1183	72		1287	396
	1181	230		1287-1297	476
	1186-1187	62		1287-1289	550
	1176-1197	288		1289-1290	230
	1289	260		1303-1304	116
	1280	278		1303-1304	266
	1281-1283	284		1303-1305	188
	1286	94		1309-1311	374
	1283-1287	276		1309-1311	330
	1283-1288	498		1308-1311	316
	1283	128		1312-1314	328
	1297-1314	780		1313-1316	312
	1296-1299	420	127.	1136-1153	118
	1294	380	128.	1139-1145	162
	1292-1293	164	129.	1144-1145	254
	1297	778	130.	1145-1148	174
	1299-1300	96	131.	1143-1145	178
	1290	304	132.	1148-1149	130
	1295-1296	212	133.	1149-1151	164
	1295-1298	374	134.	1166-1171	168
	1111-1113	308	135.	1167-1169	210
	1125-1136	76	136.	1152-1153	174
	1134	124	137.	1266-1267	112
	1117-1119	120	138.	1135-1139	136
	1115-1116	136	139.	1323	510

	1127-1128	152	140.	1323-1326	200
	1306-1318	782	141.	1322-1323	396
	1316-1322	568	142.	1323-1325	590
	1317-1319	184	143.	1323-1324	396
	1311-1316	534	144.	1326	392
	1314-1315	308	145.	1319-1323	294
	1314-1317	526	146.	1317-1319	756
	1287	90	147.	1317-1319	314
	1276-1278	372	148.	1319	364
	1299-1300	200	149.	1319-1320	286
	1300	280	150.	1320-1331	472
	1321-1322	364			
	1319-1320	-			

1786-1789 (H.1200-1203) Tarihli 65 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili'nin Fihristi verilmeden önce defter hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Defter 65 numaralı olup, 23 Cemâziye'l-evvel 1202 ve 19 Cemâziye'l-evvel 1203 yılına ait 63 sayfadan oluşan 116 belgeyi içeren bir defterdir. Defterin boyutu 15,5x42,5 cm'dir. Cildi ise sırtı meşin, satırları ebru kağıt kaplı mukavvaya aittir.

Defter Adana Müzesine kayıt edilirken, bir takım hatalar yapılmıştır. Bu hatalar şunlardır:

1) Defterde, belge sayısı olarak 116 belirtilmektedir. Fakat belge numaralandırılması sonradan yapıldığı için olsa gerek, ara da üç dört satırlı olan belgeler fark edilmemiştir. Ayrıca iki belgeye de aynı numara verilmiştir. S.18/B20 ve S.19/B.20 şeklinde bir hata yapılarak iki kez tekrara neden olunmuştur. Bu hata sayfa numaraları farklı olduğundan, diğer sayfaya geçilirken bir önceki sayfadaki belgenin numarasının unutulmuş olmasından kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla sicilin ilk kaydında belge numarası verilmeyen belgeler yeniden numaralandırma yoluna gidilmiştir. Bu belgeler şunlardır: 1a/1b- 2a/2b- 4/4a- 54a/54b- 64a/64b- 67a/67b- 99a/99b ve 112a/112b.

2) Defterdeki ilk belgenin başlangıç tarihi olarak 23 Cemâziye'l-evvel 1202 yılına ait olduğu kayıtlıdır. Bu bilgi defterin ilk sayfasına bakıldığında doğru olabilir, ancak diğer sayfalar takip edildiğinde en eski tarihli belgenin S.2/B.5 (Şevvâl 1200) yılına ait olduğu görülecektir. Bu hata son sayfaların ilk sayfalara getirildiği defterin daha önce yıpranıp, toparlanması esnasında böyle bir hata oluşmuş olabilir. Zira ikinci sayfada 1201 yılına ait belgeler bulunmakta ve defterin hemen hemen ortalarına kadar 1201 yılına ait iken daha sonra 1202 yılı ve son olarak da 1203 yılına ait belgelere rastlanmaktadır. Yine

defterin son belgesi olan 19 Cemâziye'l-evvel 1203 yılına ait belgenin tarihlenmesinde de hata vardır. S.62/B.116 numaralı belge 1203 yılına ait iken, yine aynı sayfada S.62/B.114 numaralı belge 1202 yılına aittir. Oysa S.61/B.113 numaralı belge 1203 yılındır.

Sicilin ilk sayfasının yarısı boştur. Burada kadının imzası vardır. Dikkat çeken bir diğer husus da iptal edilen belgelerdir. Bu belgeler S.13/B.39-S.46/B.88-S.50/B.95 numaralı belgeler olup, iptal edilmiştir Ancak hemen bir sonraki veya birkaç belgeden sonra daha detaylı ve uzun olarak düzenlenmiştir.

Defterin içerdiği sayfalarda rutubetten dolayı hasar olmuştur. Ancak bu belgelerin okunmasına zarar verecek kadar içlere gelmemiş sayfa köşe ve kenarlarına hasar vermekle kalmıştır.

Belgelerde tarih verilmemiş olanlar da vardır. Genelde belgelerin tarihi alt satırda olmakla beraber, bazı belgelerde de üst satırlarda olduğu görülmektedir. Defterin içerdiği belgeler, daha ziyade Adana ile ilgili olup, mahalli belgelerdir. Merkezden gelen emir ve kayıtları ihtiva eden belge sayısı oldukça azdır.

Defterde bir belgenin ilk yarısının olmadığı göze çarpmaktadır. Bu belge S.35/B.67b'dir.

Yazı stili olarak Talik yazı ve çeşitleri kullanılmış olup, belgelerin büyük bir kısmı aynı kişi tarafından kaleme alınmıştır. Defterde ağırlıklı olarak berat, ilam, tereke, temessük gibi Sicil-i Mahfuz bölümünde bulunan belgeler ağırlıklıdır. Bununla birlikte merkezden gönderilen az sayıda fermana da rastlanmaktadır

V- 65NUMARALI ADANA ŞER'İYYE SİCİLİ DEFTERİNDEKİ BELGELERİN ÖZETİ

İDARİ NİTELİKLİ BELGELERLER

S.1/B. 2a

Kira ile hayvan işleten Paşa Kapısı Gediklilerinden Mehmed Emin'e Safer ayının ilk gününden itibaren günlük yevmiye verilmesinin emredildiği berat suretidir.

S.1/B.2b (B. Numarasızdır-28 Kasım 1787)

Develerle ilgili alım satım işleri ile görevli olan Derviş Osman Beşe'ye , Safer ayının 16'sından itibaren günlük yevmiyesinin verilmesi ile alakalı beratır.

S.1/B.3(4 Şubat 1788)

Hala vekil olan Mısdık Beşe'nin deftere kayıtlı olmayan 1500 guruşluk giderinin, 1050 guruşu merkez mahalledeki 7 deve fiyatından düşürülerek Mısdık Beşe'nin vilayetten 450 guruş alacağını kaldığına dair kayıttır.

S.1/B. 4a(Nisan 1786)

Şehir Hâcesi Mehmed Ağa'nın görevi bıraktığına dair belgedir.

S.1/B.4b(B. Numarasızdır-Tarihsiz)

Cemâziye'l-ahir'in onüçüncü günü Yeniçeri Bayraktarının ulaştığına dair belgedir.

S.2/B.5(Ekim 1786)

1200 (1786) Adana ve Yüreğir Kadısı olan Mustafa vefat etmiş olup yerine Kuzât-ı Kirâm'dan Mevlâna es-Seyyid Nuh Efendi'nin göreve getirildiğine dair ilam.

S.2/B. 6(Ekim 1786)

Adana ve Yüreğir Kadılığına Mevlâna es-Seyyid Nuh Efendi'nin atandığına dair ilam.

S.2/B. 7(25 Ekim 1786)

1 Muharrem 1201 (25 Ekim 1786) itibaren Adana ve Yüreğir Kadısı Mevlâna es-Seyyid Nuh Efendi'nin Adana'daki görevlerini yerine getirmesinin istendiği mektubdur.

S. 2/B. 8(6 Nisan 1787)

14 CA 1201 (6 Nisan 1787) itibaren Adana'nın askeri işlerinden Nuh Efendi'nin sorumlu olduğunun belirtildiği mektubdur.

S.3/B.9(25 Eylül 1786)

Adana Müftüsü Ali Efendi'nin ölümü üzerine yerine yeni bir görevlinin atanması talebini ait belgedir.

S.3/B.10((19 Ocak 1787)

Adana Müftülüğüne Şeyh el-Hâc Mehmed'in atanması ile ilgili ilam.

S. 3/B.11(14 Mayıs 1787)

Adana Müftüsü Şeyh el-Hâc Mehmed'in hastalıktan ötürü görevine Adana sakinlerinden Ömer Efendi'nin atandığına dair berattır.

S. 10/B.22(26 Ekim 1201)

Sofu Bağçe Mahallesi'nde Eshab-ı Hayratdan Havetlioğlu tarafından yapılmış olan Caminin Müezzini ve Ser-Mahfili olan Hızır'ın ölümü üzerine yerine günlük 1 akçe ile es-Seyyid Mehmed Neşati'nin atandığına dair berattır.

S.11/B.23(18 Aralık 1201)

Adana'da Dergâh-ı Ali Yeniçerileri Çavuşu Hâcî Kubâd Vakfî ürününden geçinen Müderris Ali Efendinin ölümü üzerine yerine yeni Müderris olarak Es-Seyyid Ömer Efendinin vakıf mahsulu olan 5 akçe ile görevine başlanması istenmiştir.

S.14/B.28(19 Şubat 1787)

Adana'dan ayrılacak olan vali yerine Yeşilbaş-zâde Salih Ağanın mütesellim

olarak 27 Rebû'l-ahir 1201 (19 Şubat 1787)'den itibaren atandığının ve görevlerinin neler olduğunun belirtildiği buyuruldu suretidir.

S. 16/B.31(20 Mayıs 1787)

Adana ve Dünderlu kazalarında Siyadet iddiasında bulunanlara karşı 1 Cemâziye'l-evvel 1201 tarihinden itibaren Müderris es-Seyyid Mehmed Efendi Kaim-makam-ı nakib olarak atanmış olup görevini yerine getirmesinin istendiğine dair mektuptur.

S. 20/B.38(3 Ekim 1786)

Adana'da Habbazan Esnafı'nın Şeyhi olan es-Seyyid Mehmed'in ölümü üzerine bu görevi hak eden el-Hâc Ali'nin göreve getirildiğine dair berattır.

S.28/B.54a(29 Mayıs 1787)

Adana'da bulunan Çopur Ağa-zâde Turnacı başı es-Seyyid el-hâc Mehmed Ağanın Adana'nın Yeniçeri Zabıtlığı ve Serdarlığı görevine tayin edildiğine dair berat.

S. 38/B.72(29 Eylül 1787)

1201 yılında halen Adana Eyaleti ve Koşan Muhafızı olan Vezir Mahmud Paşa'nın onayı ile Zilhiccenin onuncu gününden itibaren Adana'ya bir Mütessellim tayin edilmesini istemiş olup, Çopur-zâde el-Hâc Mehmed'in tayin edildiğini gösteren fermandır.

S. 38/B. 73(7 Temmuz 1787)

Adana'ya bağlı Dünderlu Nahiyesinde bulunan Hulfına Zaviyesi'nin Zaviye-dârı es-Seyyid Abdurrahman'ın ölümü üzerine yerine es-Seyyid Abdüllatif'in atandığı berattır.

S. 40/B.76(13 Kasım 1787)

Adana Kadısına hitaben gönderilen mektupta görevden alınan Serdâr'ın yerine Serdar Ser-Turna-yı Dergah-ı Ali es-Seyyid Halil Ağanın atandığını ifade eden mektuptur.

S. 40/B.77(8 Kasım 1787)

Adana Eyaletinde bulunan Cullehan (Dokuma) Esnafının Şeyhi Mehmed'in ölümü üzerine yerine es-Seyyid el-Hâc Mustafa'nın atandığına dair berattır.

S.45 /B.87(11 Haziran 1787)

Adana'ya bağlı Tarsus Kapısı adlı bölgede bulunan el-Hâc Hasebi Mescidi'nde Hatib olan Osman'ın ölümü üzerine yerine Mevlana Şeyh Muhammed Halife'nin göreve getirildiği berattır.

S. 57/B.106(16 Nisan 1788)

Adana'da İmdad-ı Hazeriye gibi vergilerin toplanmasında güçlüklerle karşılaşmakta olup, Adana'da bulunan çeşitli makamlardaki görevlilerin vergilerin düzenli olarak toplanması konusunda mütessellime yardımcı olmaları ve işbirliği içinde vergilerin toplanmasının istendiği buyuruldu belgesidir.

S. 57/B.107(20 Mart 1788)

Adana Kadısı tarafından Adana müteselimliği görevini yürüten el-Hâc Mehmed Ağa'ya gönderilen buyurulduda 1201 yılı imdâd-ı hazeriyesi ile 1202 yılı Muharrem guresi itibariyle toplanan imdâd-ı seferiyyeden kimlere ne miktar verildiğinin sorgulandığı buyuruldu suretidir.

S. 58/B.109(28 Ağustos 1788)

Adana'da Sebzeçiyân Esnâfının Şeyhi olarak kimse görev yapmamaktadır. Bu görev boşluğunu doldurmak amacıyla esnaf halkından Es-Seyyid Mustafa Efendi Meşihatlık(Şeyh) görevine uygun görülmüş olup atamanın gerçekleştiğini gösteren berat suretidir.

S. 60/B. 112a(21 Ocak 1788)

Adana'nın Yüreğir Nahiyesi'nde Baş adlı mahalde bulunan vakıf kuruluşu caminin Hatibi Süleyman'ın ölümü üzerine bu görevi devam ettirmek üzere Mevlana es-Seyyid 'Ali'nin görevlendirildiği ve ücretinin de daha önceki görevliye verilenle aynı olduğunun belirtildiği atama beratıdır.

S. 61/B.113(6 Haziran 1789)

Adana'ya Başkâtib Hasan Efendi'nin davet edildiği ve güvenliğinin sağlanması amacıyla Adana'dan Çukadar gönderildiğine dair mektubdur.

S. 62/B.116(17 Mart 1789)

1203 (1789) yılına ait Deve alım-satımla uğraşan Deve Mübâşirine günlük 4,5 guruş yevmiye verileceğinin ifade edildiği belgedir.

İKTİSADİ NİTELİKLİ BELGELER

S.1/B.1b (Belge numarasızdır. 1 Mart 1788)

Mahmudoğlu'nun günlük yevmiyesinin kaldırılması.

S.12/B.25 (7 Şubat 1787)

Ayan Çopur Ağa-zâde es-Seyyid Mehmed Ağaya sağlığında Haseki tekaüdlüğü (emeklilik) aylığı verildiğinin belirtildiği tımar tevcihat belgesidir.

S.13/B.26 (24 Şubat 1787)

Vefat etmiş olan Çopur-zâde el-Hâc Mehmed Ağa'nın oğluna babasından kalan Haseki tekaüdlüğünün verildiğini gösteren tımar tevcihatı suretidir.

S.14/B.29(6 Şubat 1787)

Adana'dan Halebü's-şehba Eyaletine gönderilecek olan ecnası zehair, bargir ve levazımın tayin edilen mübaşirle gerekli ihtimam içerisinde gönderilmesi ve ayrıca listede yer alan ürünlerin çeşidi ve maliyetini gösteren fermandır.

S.6/B.15(9 Kasım 1786)

1200 yılına ait Adana menziline ikinci taksit ödemelerinin Adana'ya bağlı mahalle, kaza, ve nahiyelere tevzi ve taksimi defteridir.

S.7/B.16(9 Kasım 1786)

1200 yılına ait Adana Eyaletinin Yüreğir Nahiyesine isabet eden menzil tevzi ve taksim defteridir.

S.7/ B.17(9 Kasım 1786)

1200 yılı Adana menzil ücretinin ikinci taksiti 5750 guruş olup toplam masraflarla birlikte bu miktar 29.289 guruş olup bu miktarın Canib-i şehre düşen payın köylerine ve mezralarına tevzi ve taksimine dair belgedir.

S. 18/B.35(17 Ocak 1787)

1201 (1787) yılına ait İmdad-ı hazeriyenin Adana mahalle, kaza ve nahiyelere düşen pay gösterildikten sonra mahallelere düşen payın gösterildiği tevzi ve taksim defteridir.

S.20/B.37(17 Ocak 1787)

1201 (1787) yılı Adana'ya ait imdad-ı hazeriyenin ilk taksiti ile diğer masraflarla birlikte Canib-i Şehr Nahiyesine düşen miktarın Adana Valisi Zülkadr-zâde Ömer Paşa hazretlerine toplanması emri verilmiştir.

S.21/B.39 (İptal edilmiştir)(17 Ocak 1787)

İmdâd-ı hazeriyenin toplanması ile alakalıdır.

S. 21/B.40(17 Ocak 1787)

1201 (1787)yılı Adana'ya bağlı Yüreğir Nahiyesinin köylerinden İmdad-ı hazeriyenin toplanması amacıyla merkezden gelen emri uygulayan Adana Vali Zülkadr-zâde Ömer Paşa kendisine gönderilen emri yerine getirmektedir.

S. 23/B.42(4 Aralık 1786)

1201 (1787)yılı Salyane'nin dağıtım sonrası Yüreğir Nahiyesine kalan miktarın çeşitli görevlilere ve köylere dağılımını gösteren pusuladır.

S.23/B.43(14 Mart 1787)

1201(1787) yılına ait ilk menzil taksitinde toplanan miktardan baki kalanların nerelerden kaldığının gösteren belgedir.

S.33/B.64b(19 Ekim 1787)

Tevzi ve Taksim defterinden kalan miktar olan 6713,5 guruşun 2500 guruşu salyane olarak düzenlendiğinin belirtildiği belgedir.

S.35/B.67b (Belgenin ilk yarısı kısmı yoktur. Ayrıca tarih de yok)

Adana Eyaleti'nin bazı karye, mezra ve mahallelere düşen aşar bedelini gösteren

şerh kayıdır.

S. 36/B. 69(3 Ağustos 1787)

1201(1787) yılına ait Adana menzilin ilk taksiti ve bu yılda Adana'da yapılan çeşitli masraflarında gösterildiği müfredat suretidir.

S. 37/B. 70(3 Ağustos 1787)

1201(1787) yılı Adana menzil vergisi ile diğer masraflarla beraber Canib-i Şehr nahiyesine düşen vergi miktarının gösterildiği tevzi ve taksim suretidir.

S. 37/B. 71(3 Ağustos 1787)

1201(1787) yılı Adana menzil vergisinin birinci taksit miktarı ve diğer masraflardan Yüreğir Nahiyesine düşen payın tevzi ve taksimini gösteren menzil müfredat defteridir

S. 42/B.81(20 Ekim 1787)

Adana Valisi Vezir Mahmud Paşaya 1201 (1787) yılı İmdad-ı hazeriye ve menzil vergisinin ikinci taksiti ve diğer masraflarla beraber 38.464 guruşun Adana mahalle, nahiye, kaza ve dükkanlarına ayrılan payın gösterildiği ve mahallelere yapılan tevzi ve taksim müfredat defteridir.

S. 43/B.82(20 Ekim 1787)

Yüreğir Nahiyesine isabet eden 1201 yılı İmdad-ı hazeriye ve menzil vergisinin ikinci taksit miktarının nahiye köylerine tevzi ve taksim edildiğini gösteren müfredat defteridir.

S. 43/B.83(20 Ekim 1787)

Canib-i Şehr Nahiyesine isabet iden İmdad-ı Hazeriye ve menzil 1201 yılı ikinci taksiti bedeli olan miktarın nahiye köylerine tevzi ve taksimidir

S.50/B.95 (İptal Edilmiştir. Ancak yeniden S.51/B.96 da aynı konu devam etmiştir.)

1202 yılı İmdad-ı Seferiyenin toplanması ile ilgilidir.

S. 51/B.96(26 Aralık 1787)

1202 yılı Adana İmdad-ı Seferiyesinin Adana Valisi ve Akkirman Muhafızı Vezir Mahmud Paşa tarafından toplanması ve bu vergi ve diğer masrafların Adana sancak, kaza, nahiye ve mahallelerine ne kadar düştüğünü ve mahallelere yapılan taksimatın gösterildiği pusuladır.

S. 52/B.97(26 Aralık 1787)

Adana Eyaletinin 1202 yılına ait İmdad-ı Seferiyesinin Yüreğir nahiyesi köylerine düşen verginin toplanması için Adana Valisi ve Akkirman Muhafızı Vezir Mahmud Paşaya gönderilen tevzi ve taksim belgesidir.

S. 53/B. 98(26 Aralık 1787)

1202 yılına ait Adana İmdad-ı Seferiyyesinin toplanması için Adana Valisi ve Akkirman Muhafızı Vezir Mahmud Paşanın İmdad-ı Seferiye ve diğer masraflarla birlikte toplam 34.120 guruş olup bunun Canib-i Şehr nahiyesine isabet eden 2430 guruşun toplandığını gösteren tevzi ve taksim suretidir.

S. 55/B. 100 (3 Mart 1788)

1202 yılı Adana Eyaletinin İmdad-ı Seferiyyesinden Adana Valisi Vezir Mahmud Paşa'ya düşen 66 kiselik paydan 16.500 guruşluk kısmının İç-ili ve Alaiye sancaklarından düşürülerek Vekili Mustafa Ağa vasıtasıyla mübaşire 9600 guruş verildiğine dair borç senedir.

S. 8/B.19(Tarihsizdir-29 Aralık 1201)

Mestan-zâde Camisi batısındaki Ada Bağçe'si olarak bilinene yerdeki su büyük nehre dökülmekte olup bunun kullanılmak üzere 1198 Safer ayının son gününden itibaren her yıl 15 guruş verilmek üzere anlaşarak kullanıcı olarak Hafız es-Seyyid Mehmed Efendiye verildiğinin teyit edildiği temessüktür.

S.9/B.21(Tarihsizdir-29 Aralık 1786)

Ramazanoğlu Vakfının Gaz Çarşısında bulunan bir kapılı dükkanı tasarruf eden Acem-zâde Hâcî Hüseyin Efendinin ölümü üzerine yerine bir varisi olmadığından bu dükkanın tasarrufu Şeyh İmam ünvanlı es-Seyyid Mehmed Efendiye daha önceki anlaşma koşullarına uygun olarak bırakıldığına dair belgedir.

S. 11/B.24(25 Ekim 1786)

Adana kazasının mahkemesine muhızır başı olarak es-Seyyid Abdurrahman Efendinin tayin edildiği ve görevde kaldığı sürece iltizam bedelinin alınması ile ilgili belgedir.

S. 28/B.53(16 Mayıs 1787)

Zülkadriyye mukatasını işleten Kimülmaz dimekle ünlü Mustafa Ağa ibn-i Mehmed, Adana Kalesinde bulunan Hafız es-Seyyid Mehmed bin Hüseyin hakkında dava açmış işlettiği mukatanın geliri olan koza bedelinin İstanbul'da bulunan Hasan Bey'in hakkı olan sekiz kantar koza miktarının almış bu payın bedeli istenmiş ancak Hüseyin Efendi hakkın gasbı olmadığına şahitler huzurunda kanıtlamıştır.

S. 33/B. 64a(6 Eylül 1787)

Adana'nın Yüregir nahiyesinde Çogan (Çokan) mukatası olup bunun $\frac{3}{4}$ lük kısmının İstanbul da bulunan Es-Seyyid İbrahim tarafından tasarruf edileceğine dair müraseledir.

S. 34/B. 66(ay- gün yok 1787)

Adana sancağı, nahiyesi ve Curcur adlı karyenin zeamet gelirinin toplanması için asıl mutasarrıf tarafından vekil tayin edilen Ali Ağa tarafından tahsil edileceğinin bildirildiği temessüktür.

S. 34/B.67(22 Mart 1787)

1201 yılı Mart ayı başından Şubat ayı sonuna kadar Adana menziline Mehmed Kethüda ibn-i Abdullah'a 14.000 guruş karşılığında ihale edildiğine dair iltizam ihale suretidir.

S. 41/B.79 (29 Kasım 1787)

Adana'da Çubuk mukatasının 1201 yılına ait kullanım hakkının merhum Adana Müftüsü el-Hâc Hüseyin Efendiye verilmiştir. Bu mukatanın $\frac{3}{4}$ lük pay ve kalemiye bedeli olan 220 guruşun Efendi-zâde es-Seyyid İshak tarafından tahsil edileceğini gösteren tahvil işlemine ait bir belgedir.

S. 41/B.80(25 Kasım 1787)

Yüreğir Nahiyesine bağlı Çubuk mukatasının 1201 yılı işletim hakkının İstanbul da bulunan merhum Hacı Hüseyin Efendi-zâdeye verilmiştir. Ancak ölümden ötürü iltizamın bedeli olan $\frac{3}{4}$ lük 520 guruşun Efendi-zâde es-Seyyid İshak Efendi tarafından verileceğine dair borç senedir.

S. 44/B. 84(12 Aralık 1787)

Yeşil-bâş Salih Ağaya işletilmek üzere kendisine kiraya verilen bac-ı bazar iltizam bedeli ve nan-ı aziz (ekmek) bedelinin, ölümü üzerine Kabz memuru Tüfenkçi-bâşı Hacı Mustafa tarafından tahsil edileceğinin bildirildiği belgedir.

S. 49/B.92 (8 Şubat 1788)

Adana Serdarı Ser-Turnayı Halil Ağa tarafından Yörükân Mukatasına peşinat olarak ve eski borcuna karşılık olarak Kabz memuru Çıraslı Süleyman Efendiden 7286 guruşun alındığını gösteren tahvil senedir.

S. 49/B. 93 (Tarihsiz)

1202 yılı Mart başlangıcından Şubat ayı sonuna kadar Adana ve Adana'ya bağlı İç-ili, Alaiye, Tarsus ve Mersin Sancaklarından, $\frac{3}{4}$ lük iltizam bedelinin toplanması amacıyla verilen temessüktür.

S. 60/B.112b (18 Temmuz 1788)

Devletin malı olan Adana mukatalarından 100 guruş Erzurum Salyânecisi Halil Çavûş Ağaya borç verildiğini gösteren tahvil suretidir.

S. 62/B.114 (3 Mart 1788)

Adana ve Tarsus'a bağlı Yörükân Mukatasının Mart 1201'den itibaren yılın ilk altı

ayına ait gelirinin el-Hâc Selim Ağaya verildiğinin kaydedildiği ve iki tahvil suretinin yapıldığını gösteren ruz-nâmçe-i hümâyûn ile ilgili belgedir.

S. 62/B. 115 (7 Mart 1789)

1202 yılı Yörükân Mukatasının yılın yarısından itibaren kullanılmak üzere Hazine-i Hümâyûndan alındığı ve bunun iki borç senedi ile tasdiklendiğini gösteren temessük suretidir.

S. 13/B.27 (15 Şubat 1787)

Aslen İstanbullu olup Adana'da bulunan İsmail Ağa ibn-i İbrahim Adana'daki Melemenci Aşiretinden olan 11 kişi adına vekil seçilmiş olup vekilliği aşiret beylerince de onaylanmış olan es-Seyyid Molla Mustafa bin Ahmed hakkında dava açmıştır. Bin yüz doksan dokuz tarihinde Molla Mustafa'ya borç verildiği gibi kefil de olmuştur. Ancak bu borcun inkar edilmesi üzerine dava açılmış şahitler huzurunda İsmail Ağaya borcun tahsili kararı çıkmıştır.

S. 54/B. 99b (3 mart 1788)

25 Cemâziye'l-evvel 1202 de Adana Valisi Mahmud Paşa tarafından Adana Mütesellimi Halil Ağaya üç aylık akçesi olan 3600 guruşun verildiğine dair tahvildir.

S. 55/B. 100 (3 Mart 1788)

1202 yılı Adana Eyaletinin İmdad-ı seferiyyesinden Adana Valisi Vezir Mahmud Paşa'ya düşen 66 kiselik paydan 16.500 guruşluk kısmının İç-ili ve Alaiye sancaklarından düşürülerek Vekili Mustafa Ağa vasıtasıyla mübaşire 9600 guruş verildiğine dair borç senedir.

S. 55/B. 101(19 Şubat 1788)

Adana Eyaletince 240 Deve yavrusu istenmiş olup bunun Adana ve nahiyelerine düşen 20 Deve Yavrusu her biri 50 guruşdan olmak üzere 1000 guruşluk miktarın Adana Vekil-i Fukarası tarafından alındığını gösteren borç senedir.

S.55/B.102(9 Şubat 1788)

1201 yılına ait Adana menziline ikinci taksitinden kalan 3590 guruşun Vekili Fukara Mustafa Ağaya teslim edildiği ve bu miktarın 3090 guruşluk kısmının salyâne (vergi) olarak kullanılacağı geriye kalanın ise diğer masraflarda kullanılacağını belirtildiği borç belgesidir.

S. 56/B.104(14 Mart 1788)

1201 yılı Mart ayı başlangıcından Şubat ayı sonuna kadar ki Adana menzil gelirinin Adana Vekili Fukarası Mustafa Ağa ibn-i Ahmed tarafından Adana menzircisi Mehmed Ağa ibn-i 'Abdullah'a taahhüd edildiğini gösteren belgesidir.

SOSYAL NİTELİKLİ BELGELER

S. 1/ B.1a (12 Mayıs 1788)

Erzincan halkından Vartan'ın İslam dinini kabul ettiğini ve Mustafa ismini aldığına dair bir ihtidâ belgesidir.

S. 5/B.13 (26 Kasım 1786)

Adana'nın Neccaran Mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Mehmed Efendi ibn-i Mustafa Yurtan Mahallesinde oturan Mehmed Çelebi ibn-i Mustafa hakkında davacı olup gasb ettiği 300 dönümlük arazi için yapılan davada haksız yere malın kullanıldığı sürece belli bir miktar tayin ettirilerek taraflar arasında uzlaşma sağlanmıştır.

S.5/B.14 (21 Aralık 1786)

Adana merkezine bağlı Cami-i Cedid Mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Molla Halil'in ölümü sonrası annesiz babasız kalan iki kız çocuğuna babalarının mülkü kalmıştır. Ancak daha sonra Mestan-zade Mahallesi sakini olan es-Seyyid Habib bin Ali terekeye itiraz ederek mirasta kendi payının olduğunu iddia etmiş iddiası doğru bulunmuştur.

S. 8/B.18 (21 Aralık 1786)

Adana'nın Serracan Mahallesi sakini Emir Ali-zade es-Seyyid Mustafa'nın ölümü üzerine çocukları küçük olduğundan bunlara tayin edilen vasi Ömer Efendioğlu es-Seyyid Ömer Efendi çocukların malına göz diken Ahmed Beşe adlı şahsın yaptığı haksızlığı gidermek üzere dava açılmış malın çocukların annelerinden kalan bir vakıf malı olduğu bu nedenle satılmadığı bundan ötürü Ahmed Beşe ileri sürdüğü hak iddiasını kaybetmiştir.

S. 9/B.20(29 Aralık 1786)

Çukur Mescid Mahallesinde olan Hüseyinoğlu es-Seyyid Ali kendinin satın aldığı araziye daha önceki sahibinin zabt etmesi üzerine Serracan Mahallesinde bulunan İbrahim Efendioğlu Mekteb Hocası Musa Efendiden soruna çözüm bulunması istenmiş olup Seyyid Halil haklı bulunmuştur.

S. 10/B. 21(13 Ocak 1787)

Saclı Hamid Mahallesi sakini Mehmed Efendinin ölümü üzerine varissiz öldüğü gerekçesiyle devlet malına el koymak istemiş . ancak Mehmed Efendinin annesi ile babasının kardeş olduklarını iddia eden Mestan-zade Mahallesi sakini es-Seyyid Habib bin Ali iddiasında doğru olduğuna dair hüccet örneğidir.

S.15/B. 30(22 Şubat 1787)

Aslen Ereğli Kasabası halkından olan ancak Adana'da oturan el-Hâc Mehmed bin Ahmed ve es-Seyyid Mehmed bin Mustafa'nın Fadıme bint-i İbrahim nam hatundan

alacaklarının olduğunu belirtmişlerdir. Fadıma bint-i İbrahim nam hatun babasından kalan malın kendisine ait olduğunu iddia etmiş ise babasının ölümünden önce bu kişilere borçlu olduğu kanıtlanarak borcun tahsili ile ilgili belgedir.

S.16/B.32(26 Şubat 1787)

Eski Hamam Mahallesinde oturan es-Seyyid Mehmed bin Abdulhâc, Molla Abdullah'ı dava etmiştir. Her iki şahısta daha önce vefat etmiş olan Emine adlı hanımın akrabalarıdır. Mehmed bin Abdullah Emine hanımın amcası oğlu iken, Molla Abdullah Amcası kızının oğludur. Emine hanımın ölümüyle mirası Bor Kasabasında bulunana eşi ve Mehmed bin 'Abdulah'a kalmıştır. Ancak Molla Abdullah miras kalan mülklere ve 1030 yılında yapılmış olan ve evladiyet usulüne göre kurulan el-Hâc Mehmed Haseki Vakfının gelirini gasb etmek istemiştir. Lakin şahitler huzurunda mirasın es-Seyyid Mehmed bin Abdulhac'a kalması uygun bulunmuştur.

S.26/B.49 (28 Mart 1787)

Adana Mütesellimi Yeşilbaş-zâde Salih Ağa vekil olarak Beytül-mala kabz görevlisi olarak tayin ettiği Kara Ali Beşe ibn-i Mehmed, Adana'daki Yeni Han'da misafir olarak bulunan Maraş Kalesi Salyanecisi Süleyman Ağa ibn-i Mehmed hakkında dava açmıştır. Salyaneci Süleyman Yeni Han'da bulunduğu sırada hizmetkarı olan Cafer bin Mehmed altı kurşunla vurularak ölmüştür. Kara Ali Beşe bu kişinin varissiz öldüğü gerekçesiyle zahiresine el koymak istemiş ancak Salyaneci Süleyman buna izin vermemiştir. Şahitlerin huzurunda Kara Ali Beşe haklı bulunmayıp zahirenin Beytül-mala geçilmesine izin verilmemiştir.

S. 27/B.51 (10 Mart 1787)

Yurtan Mahallesi sakini İbrahim Beşe ibn-i Abdülhalim Debbağan Mahallesi sakini Bakkal Kör Mustafa ibn-i Veliyüddin hakkında dava açmıştır. Dava konusu bir takım taşınır ve taşınmaz mallardan elde edilen gelir olan 400 guruşun 300 guruşluk kısmının takas uslu ile ödendiği 1000 guruşun ise verilmiş olduğu halde bu malları tüketen Bakkal Kör Mustafa süre dolmuş ve parasının da karşılığını almış olmasına rağmen kullanmaya devam etmiş ancak şahitler huzurunda haksız olduğu tesbit edilmiştir.

S.27/B.52 (16 Mayıs 1787)

Ali Dede mahallesi sakini es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Mehmed yine aynı mahallenin sakini Fatma bint-i el-Hâc Ali Ağanın vekil olarak tayin edilmiş olan eşi es-Seyyid Ebubekr Efendiye dava açmıştır. Dava konusu Osman'ın amcası vefat etmiş olup bunun küçük kızı Fatıma Osman'ın babasının hazır olduğu bir zamanda Osman'a eş olarak verilmiştir. Ancak es-Seyyid Ebubekr Efendi Fatıma'ya talib olmuş lakin bu

talebin yapıldığı inkar edilmiştir. Ancak kızın verilmesinde Osman'ın babası rol oynamış olub şahitlerde bunu doğrulayarak Osman haksız bulunmuştur.

S.28/B.54b (7 Ağustos 1787)

Kefere Karyesi sakini Aişe bint-i Murteza'ya 200 guruş mihr bedeli verilerek Mustafa adlı kişi ile izdivaç yaptığına dair belgedir.

S.46/B. 88 (15 Ocak 1788- İptal edilmiştir.)

S.47/B.90'da yeniden ele alınmıştır.

S. 47/B.90(2 Şubat 1788)

Yurtan Mahallesi sakinlerinden olan Abdülcelil Efendi ibn-i Ali Efendi vasi olduğu Hallaciye ibn-i Mehmed Fehim Efendinin küçük oğlunun mülkü olan ve Yüreğir nahiyesinde bulunan 340 dönümlük arazinin işletilme hakkının amcası tarafından gasb edildiği iddia edilmiş. Ancak daha önceki zamanlarda da küçük çocuğun babasıyla ortak çalışıldığı kanıtlanarak gasbın doğru olmadığı kanıtlandığı hüccettir.

S. 48/B.91(15 Ocak 1788)

Adana'nın Durmuş Fakih Mahallesinde oturan Hasliye bint-i Hüseyin adlı kadının ölümü üzerine geride 4 çocuk kalmıştır. Çocukların küçük olmasından ötürü bunlara vasi tayin edilmiştir. Çocuklarına mirasına gasb etmeye çalışan Rüveyde hanıma açılan davada vasinin haklı bulunduğunu gösteren hüccettir.

S. 50/B.94(29 Şubat 1788)

Adananın Neccaran Mahallesi sakini olan es-Seyyid Mustafa bin İbrahim'in vefat etmeden önce Hadice bint-i Mustafa hatuna 100 guruş borcu olduğu ve bu borcun varisler tarafından kalan emlak vasıtasıyla karşılandığını gösteren hüccettir.

S.54/B.99a (29 Şubat 1788)

Adana'nın Kasab Bekr Mahallesinde oturan Halil bin Ahmed kendisine borcu olan ancak alacaklı olduğu Hacı Cemile bint-i Mahmud'un ölümü üzerine alacağını eşi ve amcasından tahsil edildiğini gösteren hüccettir.

S. 56/B. 105(10 Mart 1788)

1202 Cemâziye'l-ahire guresinden itibaren es-Seyyid 'Ömer Efendi Adana ve Dünderli Kazalarına Kaim-makam olarak atanmıştır. Atama gerekçesi bu kazalarda baş gösteren Siyadet iddialarını ortadan kaldırmak, Seyyidlerin maaşı olan 1 akçenin başkalarına kaptırılmasını engellemek ve toplumsal düzeni sağlamak amacıyla yapılmış bir görevlendirmedir.

TEREKELER

S. 4/B.12 (25 Ekim 1786)

Adana'nın Serrâcân mahallesinde oturan Nakîbü'l-eşraf Ka'immakam'ı Emir 'Ali-

zâde es-Seyyid Mustafa Efendinin ölümü üzerine mülkünün üç eşi, dört oğlu ve dört kızına verildiğine dair tereke suretidir.

S.17/B.33(24 Şubat 1787)

Eski Hamam Mahallesi sakini Emine bint-i el-Hâc Mahmud adlı hatunun ölümü üzerine mirası eşi ve kendi soyundan olan es-Seyyid Mehmed bin İsmail'e bırakıldığına dair tereke.

S.19/B.36(12 Mart 1787)

Mermerli Mahallesi sakini Abacı-zade İsmail Efendi vefat etmiş olup mülkü eşi, annesi ve küçük oğluna kalmıştır.

S.24/B. 44 (13 Mart 1787)

Aslen Birecikli olup Adana'da misafir iken vefat eden Hüseyin Beşe ibn-i Ahmed Beşe adındaki kişinin görünürde varisi olmadığından mülkü askeri hazineye verilmiştir.

S.24/B.45 (24 Mart 1787)

Hurmalu Mahallesinde oturan Durmuş bin Hızır'ın ölümü üzerine mirası nikahlı olupta terkettiği eşine ve halası oğluna bırakıldığına dair belgedir.

S.25/B.46 (28 Mart 1787)

Kasab Bekr mahallesinde ikamet eden Raziye bint-i Ali adlı hanımın varissiz ölümü üzerine terekesi kendi soyundan olan iki kadın akrabasına bırakılmıştır.

S. 25/B.47(2 Nisan 1787)

Ali Dede Mahallesinde vefat eden Halil ibn-i Bayram'ın mirasının eşi ve çocuğuna bırakıldığı ile ilgili belgedir.

S.25/B.48(22 Temmuz 1787)

Eski Hamam Mahallesinde varissiz ölen Küttabcı Süleyman Beşe'nin terekesinin askeri hazinece müzayede edilip buraya verildiğine dair terekedir.

S. 26/B.50(26 Ocak 1787)

Bab-ı Tarsus Mahallesi vatandaşı olan Mehmed bin Abdullah'ın ölümü üzerine tereke taksimi

S. 29/B.55(Ay-gün yok 1787)

Aslen Diyarbakırlı olan Mehmed oğlu Hüseyin Adana'da Siyav Beşeoğlu Medresesinde vefat etmiş olup mirası kız kardeşinin oğlu Muhammedullah'a intikali ile ilgili terekedir.

S. 29/B.56(26 Mayıs 1787)

Adana Mahallelerinden Sarı Yakub Mahallesi sakinlerinden Abdullah Beşeoğlu Abdullah'ın eşinden başka varisi olmadığından zahiresi askeri hazine tarafından müzayede edildiğine dair belgedir.

S. 30/B.57 (11 Temmuz 1787)

Adana Mahallelerinden Kayalı Mahallesi vefat eden İbrahim oğlu Yusuf Beşe'nin mirası eşi ve halasının kızına bırakıldığına dair belgedir.

S.30/B.58 (17 Temmuz 1787)

Adananın Ağa Mehmed Mahallesi ikamet eden Ümmü Gülsüm'ün kızı Cennet vefat etmiş olup mirası akrabalarına bırakıldığı kayıtlıdır.

S. 31/B. 59(20 Ağustos 1787)

Diyarbakır halkından olup Adana'da Cami-i Kebir Medresesinde Ardıkçı (Saka) olan Ahmed'in vefat etmiş olup varissiz öldüğünden dolayı mülkünün devlete verildiğine dair belgedir.

S. 31/B.60(20 Ağustos 1787)

Malatya halkından olup Adana'daki Yeni Han da yolcu olarak bulunduğu esnada vefat eden Ebubekir Beşe'nin terekesini amcası Halil bint-i Aliye bırakıldığına dair belgedir.

S. 32/B.62(24 Ağustos1787)

Ali Dede Mahallesi ikamet eden Şerife bint-i Mehmed Efendi hanımın terekesinin eşi ve erkek kardeşi arasındaki taksimatı yer almaktadır.

S. 33/B.63(23 Ağustos 1787)

Adana Mahallelerinden Saclı Hamid Mahallesi vefat eden Hamid ibn-i Seyyid Veliyüddin'in mirasının eşi, büyük kızı ve kız kardeşi arasında paylaşıldığına dair belgedir.

S. 34/B.65(19 Eylül 1787)

Sivaslı olan Tüccar Hacı İbrahim oğlu Mustafa ticaret esnasında Adana'da Hızır Han'da vefat etmiş olup terekesini kayıtlı olduğu belgedir.

S. 35/B.68(27 Ekim 1787)

Adana mahallelerinden Neccaran Mahallesi vefat eden Zeyneb bint-i Ali'nin terekesidir.

S. 39/B. 75 (10 Kasım 1787)

Aslen Kuseyrlı olan ancak Adana'da Çukadarlık görevi yaptığı sırada vefat eden Abdullah ibn-i Ahmed Ağanın tereke dokümanıdır.

S. 41/B.78(4 Aralık 1787)

Adana'nın Çukur Mescid Mahallesi sakin olan Hüseyin ibn-i İshak'ın vefatı sonrası terekesinin eşi, kızı, annesi ve erkek kardeşi arasındaki taksimatıdır.

S. 44/B.85(8 Aralık 1787)

Adananın Eski Hamam Mahallesi ikamet eden ancak ticaret nedeniyle

İskenderun da bulunduğu esnada vefat eden Hacı Receboğlu diye tanınan el-Hâc Ahmed'in terekesinin tevzi ve taksimidir.

S. 45/B. 86(6Ocak 1788)

Adana'nın Kara Sofi Mahallesi vatandaşı olan Mahmud kızı Hacı Cemilenin yolda ölümü üzerine mirası eşi ve kendi soyundan gelen amcalarına taksim edildiğini gösteren belge suretidir.

S. 46/B.89 (11 Ocak 1788)

Adana'ya sonradan gelip yerleşen Eski Hamam Mahallesi sakini İğobveled Kırkor adlı zımmı mord etmiş olup terekesi oğlu ve kızı arasında taksim edildiğini gösteren belgedir

S. 56/B.103 (3Mart 1788)

Bâb-ı Tarsus Mahallesinde ikamet iden el-Hâc 'Ali Efendinin ölümü üzerine mirasının iki eşi ve kız kardeşine taksim edildiğini gösteren terekedir.

VAKIF

S. 17/B.34 (26 Şubat 1787)

Kantarın Mahallesi sakini Zeyneb bint-i Mehmed adlı hanım kendi mülkü olan bir takım malını evladiyet usulüne uygun olarak vakfettiğini, hayatta olduğu müddetçe kendisinin mutasarrıf ve mütevellî olacağını daha sonra ise Ömer Efendi bin-i Mehmed'in görevlendirildiğinin belirtildiği vakfiyyedir.

S. 32/B.61(20 Ağustos 1787)

Sarı Yakub Mahallesinde oturan Emine bint-i (boş) Beşe sabi Şevvâl 1201(23 Temmuz 1787) den iki ay önce ayı mahallede bulunan mülkünü vakf etmiştir. Ancak iki ay içerisindeki gelişmeler alınan bu kararın doğru olmadığını düşündürmüş olmalı ki vakfiyyenin iptali talep edilmiş bu istek uygun görülmiştir.

S. 39/B.74(Tarihsiz)

1201 yılında Adana'da bulunan Ramazanoğlu Evkafına ait bazı iş yerlerinin kiraya verildiğine dair temessüktür.

S. 58/B.108 (26 Nisan 1788)

Adana Mahallelerinden Durmuş Fakih Mahallesinde oturan es-Seyyid Mustafa ibn-i Ali ile Halime bint-i es-Seyyid el-Hâc Ahmed adlı hanım, el-Hâc Ahmed Vakfına bağlı iki dükkânı işletmektedirler. Ancak buraların gelirinin kendilerine ait olduğu bir zamanda vakıf malı olan dükkanların yanması üzerine vakıf vekili olan es-Seyyid el-Hâc Hüseyin'den sonra göreve gelen Vakıf Mütevellisi es-Seyyid Mehmed bu dükkanları onararak gelirini kendi üzerine alıyor. Ancak zamanı dolmadan vakıf geliri gasb

edildiğinden, açılan davada mütevellî haksız görülmüştür.

S. 59/B. 110 (6 Ocak 1788)

Adana'nın Kara Sofi mahallesinde ikamet iden Hâcî Cemile bint-i Hâcî Ali adlı kadının ölmeden önce mülkünün vakıf malı olarak kullanılması ve gelirinin kendisi hayat da olduğu sürece kendine daha sonra ise Fatıma bint-i Ali adlı hanım ve onun evlatlarına geçmesini istemiş. Ancak bu vakfiyyet hazırlama aşamasında olduğu zaman içerisinde Cemile hanımın hacc yolunda vefat etmesiyle mülkün eşi veya devlete mi yoksa vakıf olarak kullanılıp kullanılmayacağı sorusu cevaplandırılmış. Fatıma bint-i Ali açmış olduğu davayı kazanarak mülkün vakıf geliri olarak kullanılmasına karar verilmiştir.

SONUÇ

Son yıllarda artarak devam etmekte olan Şehir Tarihi araştırmalarında Şer'iyye Sicilleri bu alanda çalışanlar için bir ana kaynak niteliğini taşımaktadır. Şer'iyye Sicilleri sadece bizim için değil Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde kurulmuş çok sayıdaki devletlerin tarihi içinde vazgeçilmez bir kaynaktır.

Şer'iyye Sicilleri genel tarih kadar mahalli tarih içinde önemlidir. Devlet teşkilatının ve müesseselerinin merkez dışındaki uzantılarının işleyip işlemediğini bu kaynak sayesinde tespit edebilmek mümkündür. 65 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili bu bilgilere ulaşmaya imkân tanımaktadır. Bununla birlikte tarih araştırmacılarının bütün kaynakları incelemeleri oldukça güç olup, hayli zaman almaktadır. Bu bakımdan Sicillerin belge özetlerinin yayınlanması tarih araştırmacılarının işini bir hayli kolaylaştıracaktır. Bu düşünceden hareketle Adana'ya ait bir defterin belge özetlerini hazırlamış bulunmaktayız. Temennimiz, tek bir defter dahi olsa bile, burada yer alan özetlerden, Adana'nın fiziki, sosyal, ekonomik ve demografik yapısı hakkında araştırmacıların bir izlenim edinmelerinin mümkün olmasıdır.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ Mustafa; **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C.I,İstanbul 1995.
- AKGÜNDÜZ Ahmet; **Şer'iyye Sicilleri, I. Cilt**, İstanbul-1988.
- ALTUNDAĞ Şinasi;“Osmanlılar'da Kadıların Salahiyat ve Vazifeleri”,**VI.T.T. Kongresi III.**,Ankara1967,s.344-5.
- ATALAR Münir; “Şer'iyye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, S.4**, Ankara-1980,s.311-2.
- GÜRKAN Feyyaz; “Şer'iyye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde Bir Araştırma”, **IX. Türk Tarih Kongresi, C.II**, Ankara-1988, s.766-7.
- İNALCIK Halil; “Mahkeme”,**İ.A.,C.7**,MEB. Yay., İstanbul 1970,s.150.
- MİROĞLU İsmet; **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası**, Ankara 1990.
- ORTAYLI İlber; **Osmanlı Devleti'nde Kadı**, Ankara-1994.
- ÖZDEMİR Rifat; “Şer'iyye Sicilleri'nin Toplu Katoloğuna Doğru”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.:I, S.:I**, Elazığ-1987, s.:192.
- ÖZDEMİR Rifat; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Ankara-1986.
- ÖZTÜRK Mustafa; “Harput Şer'iyye Sicilleri”, **Tarih İçinde Harput Sempozyumu**, s.74.
- TAŞ Kenan Ziya; “Arşiv Malzemesi Olarak Şer 'iyye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinden Tarih Araştırmaları”, **Milli Arşiv Şurası**, Başbakanlık Yay., Ankara 1992, s. 175.
- TIZLAK Fahrettin; **398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ-1987.
- ÜNAL Mehmet Ali; “Fetih, Fatih ve Gençlik”, **Tarihçi Gözüyle Olaylar ve Türkiye**, Isparta 1988, s.76-77.
- YILMAZÇELİK İbrahim; **Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri (Katolog ve Fihristleri)**, Ankara, 2001.
- YAŞAR Yücel; “XVI-XVII Yüzyılda Osmanlı İdari yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler”,**Bulleten**, C.41/S.163,TTK.Yay.,Ankara1977,s.495.